

Jonathan Haslam

Historia

O NOUĂ ISTORIE A SERVICIILOR SECRETE SOVIETICE

POLIROM

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Jonathan Haslam, *Near and Distant Neighbors. A New History of Soviet Intelligence*

Copyright © 2015, Jonathan Haslam

All rights reserved

© 2016 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

HASLAM, JONATHAN

O nouă istorie a serviciilor secrete sovietice / Jonathan Haslam; trad. de Ioana Aneci. – Iași:

Polirom, 2016

Conține bibliografie

Index

ISBN: 978-973-46-5874-9

I. Aneci, Ioana (trad.)

351.746.1(47) KGB

327.84(47)

Printed in ROMANIA

Jonathan Haslam

O NOUĂ ISTORIE A SERVICIILOR SECRETE SOVIETICE

Traducere de Ioana Aneci

POLIROM
2016

JONATHAN HASLAM este profesor de istoria relațiilor internaționale la School of Historical Studies din cadrul Institute for Advanced Study, Princeton. Dintre volumele publicate, menționăm: *Soviet Foreign Policy, 1930-1933: The Impact of the Depression* (1983), *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-1939* (1984), *The Soviet Union and the Politics of Nuclear Weapons in Europe, 1969-1987* (1990), *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-1941* (1992), *The Nixon Administration and the Death of Allende's Chile: A Case of Assisted Suicide* (2005) și *Russia's Cold War 1917-1989: From the October Revolution to the Fall of the Wall* (2012).

**„Serviciile de informații sînt sfinte pentru
noi, o chestiune de idealuri.”**

Stalin

„Frica are ochi mari.”

Proverb rusesc

Cuprins

Glosar de termeni din jargonul serviciilor ruse de informații (perioada sovietică) 9

Prefață. 11

Introducere 17

1. Pornind de la zero 25

2. Dar *cine* era cel mai mare dușman? 47

3. Criptografia neglijată 83

4. Care amenințare germană? 93

5. Testul războiului 105

6. Avantajul postbelic 127

7. Colapsul. 145

8. Teatrul german 153

9. Pierderea credinței 183

10. Decalajul informatic 197

11. Mândria de dinaintea căderii 209

Concluzie. Ieșirea din umbră 229

Anexa 1. Organizațiile serviciilor sovietice de informații externe. 235

Anexa 2. Ofițeri operativi care au trădat regimul, inclusiv defectori 237

Note 239

Bibliografie. 271

Index. 287

Glosar de termeni din jargonul serviciilor ruse de informații (perioada sovietică)

aghenturist : ofițer operativ responsabil cu coordonarea agenților
aktivnaia razvedka/aktivka (spionaj activ) : terorism și sabotaj
aktivnîe meropriiatiia (măsuri active) : propagandă neagră, manevre murdare etc.
boevîe šifri : cifruri folosite
Bolșoi dom (literal, „casa cea mare”) : Comintern ; ulterior Lubianka
Certvertii : Direcția a IV-a a Statului-Major/Marelui Stat-Major, ulterior GRU
deza (dezinformația) : dezinformare
enkavedist : angajat al NKVD (GUGB), securitatea statului
ente-erovsev : agent al serviciilor de informații științifice și tehnice
gamma : secvență a unui cifru/*one-time pad*
gheberovskii : ofițer operativ de securitate
ghebist : ofițer operativ de securitate
ghereușnik : ofițer operativ din GRU
kaghebist/kaghebișnik : ofițer operativ din KGB
kirpici (literal, „cărămidă”) : gardă care făcea parte din delegațiile din străinătate
komitetcik (literal, „membru al comitetului”) : ofițer operativ din KGB
kontora (literal, „birou”) : Direcția I Principală a KGB de la Iasenevo
krîša (literal, „acoperiș”) : acoperire
krokist : ofițer operativ de contrainformații, securitatea statului (OGPU)
lastocinik („rîndunică”) : agentă folosită pentru a seduce
lesa („pădure”) : școala KGB, ulterior Direcția I Principală de la Iasenevo
lozung : mesaj cifrat cu conținut cunoscut folosit pentru a sparge un cod
marșrutnîi aghent : angajat al securității statului care asigură comunicațiile
nevidimîi front („front invizibil”) : serviciile secrete
oboroten (literal, „pricolici”) : renegat/trădător
omsoveț : ofițer operativ în cadrul departamentului pentru comunicații internaționale al Cominternului
oper : abreviere pentru *operativnîi sotrudnik/ofițer* sau pentru *operabotnik*
operabotnik : ofițer operativ din KGB
operativnîi sotrudnik/ofițer : ofițer operativ din GRU
opertehnik : ofițer operativ tehnic
operupolnomocennîi : responsabil de o anumită operațiune
osobist : ofițeri GRU
osobie meropriiatiia („măsuri speciale”) : asasinat și alte sarcini aprobate doar de Biroul Politic

- osobie zadaci* („sarcini speciale”): asasinate și alte sarcini aprobate doar de Biroul Politic
- osvedomitel*: ofițer operativ de informații
- pe-eroveț*: ofițer operativ al serviciilor de informații politice
- podkrîșnik*: ofițer operativ sub acoperire neoficială
- razvedupr* (*razvedîvatelnoe upravlenie*): termen generic pentru serviciile de informații militare
- rezident*: șeful unei stații a serviciilor secrete
- rezidentură*: stație a serviciilor secrete
- sapoghi* („ghete”): termen folosit de KGB pentru omologii din GRU
- sem* (literal, „eliminare”): prinderea unui trădător
- svadba* (literal, „nuntă”): prinderea unui trădător
- șifrogramma*: telegramă cifrată
- țereușnik*: ofițer CIA
- verbovșcik*: ofițer operativ specializat în recrutare
- voron* („corb”): bărbat folosit pentru seducție
- zagrantocika*: post din altă țară

Prefață

Rolul serviciilor secrete în istoria relațiilor internaționale a fost mult timp neglijat. Trebuie să le fim recunoscători neînfricaților deschizători de drumuri din Marea Britanie și din Statele Unite, care au croit cărări prin aceste teritorii neexplorate și neprimite¹. Eforturile lor pentru obținerea unei mai mari deschideri au dat treptat rezultate de ambele părți ale Atlanticului. Cercetările ulterioare privind istoria serviciilor de informații occidentale au devenit posibile datorită unei mai mari libertăți de informare, rod al acestui lobby susținut.

În Est, nici măcar cei mai optimiști nu sperau totuși că se va putea obține vreodată acces la informații similare. Ceea ce mai ieșea la lumină avea ca surse, invariabil, foști ofițeri ai KGB care defectaseră (precum Oleg Gordievski) și care colaborau cu serviciile de informații occidentale, însă nu existau dovezi. Totuși, chiar și atunci când defectorii ofereau cea mai completă descriere a KGB de care erau în stare, inevitabil, cunoștințele lor erau limitate avînd în vedere compartimentarea strictă a informațiilor clasificate; completarea lacunelor cu zvonuri și presupuneri nu făcea decît să complice și mai mult lucrurile. Și nu totul se rezuma la KGB. Poate că acesta era cel mai amplu serviciu de informații din lume, dar se axa foarte mult pe rolul său pe plan intern, rol pe care nu l-a jucat niciodată corespondentul său militar, GRU, al doilea serviciu de informații ca mărime pe plan mondial. Așadar, KGB fără GRU înseamnă doar jumătate din poveste. Și totuși, nu prea există memorii ale unor foști membri ai GRU; oricum, nimic comparabil cu cele ale foștilor kaghebiști.

Drept urmare, pînă acum nu s-a realizat nimic exhaustiv, care să acopere *toate* ramurile serviciilor de informații sovietice: KGB și GRU, informațiile obținute din surse umane și interceptarea comunicațiilor, serviciile de informații externe și operațiunile de contrainformații. Cum istoria nu înseamnă doar date, ci și perspectivă, lacunele la nivelul informațiilor contează foarte mult.

Ca să fiu mai precis, cele mai detaliate dintre noile dezvăluiri, în special cele două volume masive scrise de Christopher Andrew împreună cu locotenent-colonelul Vasili Mitrohin, se axează pe KGB și aproape exclusiv pe anii Războiului Rece (1947-1989)². Fost arhivist la KGB, Mitrohin își dedicase mai bine de un deceniu și, într-adevăr, își riscase viața ca să ia notițe detaliate după dosarele Ministerului Securității Statului (serviciul de informații externe) în timpul transferării lor de la Lubianka, aflată în apropiere de strada Gorki, la noul sediu din Iasenevo, „în pădure”. Astfel, a dezvăluit secrete păstrate cu sfințenie de mai bine de șapte decenii.

Fără îndoială, împreună, cele două cărți reprezintă o realizare uluitoare. De asemenea, au stîrnit senzație deoarece anumiți agenți sovietici, pînă atunci ascunși, au intrat în lumina agresivă a reflectoarelor publicității. Majoritatea acestor dosare – dar nu toate – sînt acum deschise publicului la Archives Centre, Churchill College, Cambridge University. Accesul la ele ne-a îmbogățit, indubitabil, cunoștințele despre mecanismele interne ale KGB în ceea ce privește operațiunile sale din străinătate.

Lăsînd la o parte forța incontestabilă a dezvăluirilor lui Mitrohin, ele prezintă și anumite probleme: cea mai importantă este faptul că guvernul britanic, care a autorizat accesul la dosare,

a cenzurat materialele puse la dispoziția publicului. Nouă dosare despre Marea Britanie și 29 despre Statele Unite (800 de pagini „dactilografiate compact”) rămîn închise³.

Fără îndoială, ca rezultat al accesului limitat impus de britanici, rușii par singurii inițiatori ai operațiunilor. Dar trebuie să presupunem oare că numai Moscova a avut inițiativa, în timp ce Occidentul doar a reacționat? Știm din alte operațiuni desfășurate în Lumea a Treia, de pildă, că CIA și MI6 nu au stat cu brațele încrucișate. Și totuși, rufele murdare spălate în public sînt exclusiv rusești. Cum se poate face o prezentare echilibrată a unui conflict îndelungat cînd mai mult de jumătate din surse sînt excluse în mod intenționat?

Dilema cu care se confruntă istoricul lumii contemporane este evidențiată aici în forma sa extremă: cu siguranță, doar cei mai naivi ar presupune că ceea ce a fost ascuns de noi cu atîta asiduitate este mai puțin important decît ceea ce a fost dezvăluit. Un istoric cinstit al trecutului recent este astfel la mila celor aflați la putere – iar prioritățile lor nu sînt neapărat și prioritățile noastre. Adevărul este că se consideră că o imagine echilibrată a trecutului nu e în interesul național al autorităților nici uneia dintre părți. Treaba agențiilor respective este să apere interesele respective cu orice preț. Așadar, trebuie să ne bazăm pe indiscreții neautorizate și pe dezvăluirile unor defectori hărțuiți de cei pentru care au lucrat.

Alte probleme apar nu doar din cauza autorităților, ci și prin forța împrejurărilor. Arhiva Mitrohin nu acoperă decît sursele umane. Sfera crucială a criptografiei ruse este neglijată deoarece Mitrohin nu avea acces la ea. Asta li se poate părea unora suficient. Cititorul este, firește, mai captivat de cutezanța nesăbuită. La urma urmei, spionii sînt oarecum accesibili, chiar fascinanți pentru cel care caută senzații tari, dar care este sceptic în privința realității sordide immortalizate de fostul ofițer al MI5/MI6 David Cornwall (John le Carré).

Doar cititorul întrepid va vrea să facă un pas mai departe, dincolo de agenții secrete, în altă dimensiune: zonele ascunse în care penița s-a dovedit a fi infinit mai puternică decît sabia. Și totuși, și acolo se vor găsi dovezi ale intențiilor adversarului.

Neglijarea activităților Moscovei în această sferă a fost justificată de focalizarea pe sursele umane ale informațiilor. În timp ce americanii au ridicat decriptarea comunicațiilor dușmanului la rang de specializare superioară în cadrul serviciilor de informații, una care necesita cunoștințe temeinice în diverse domenii (inginerie, matematică, limbi străine, statistică – chiar și în domeniul imaginației), rușii au tins întotdeauna să pună alte lucruri pe primul loc. Cu toate acestea, criptografia sovietică nu ar trebui să fie subestimată. Și ea trebuie pusă sub lupă.

În ceea ce privește sursele umane, rușii au fost întotdeauna mai buni în domeniul contra-informațiilor decît în cel al informațiilor externe. Unele dintre cele mai reușite operațiuni din străinătate îndreptate împotriva principalului dușman au fost inițiate de foști ofițeri operativi de contrainformații care erau așadar mai bine pregătiți decît omologii lor din alte țări. Și totuși, acest aspect nu este reflectat în totalitate de Andrew și Mitrohin. De asemenea, deoarece nu au fost prea mulți ofițeri de contrainformații care au defectat, lucrurile nu sînt prezentate și din perspectiva lor.

În fine, istoria extinsă a celei de-a doua organizații de servicii secrete din lume ca mărime, serviciile de informații ale armatei sovietice (GRU), se află în întregime dincolo de aria de cuprindere a lui Mitrohin și, prin urmare, rămîne încă să fie dezvăluită publicului.

Astfel, deși Andrew și Mitrohin au umplut rafturi de cărți, încă există lacune ispititoare. Acest lucru are consecințe importante. Pe baza materialelor făcute publice, ne putem da seama cel mult dacă cutare a fost sau nu agent KGB sau dacă KGB a lansat sau nu cutare operațiune (desigur, dacă nu cumva este vorba despre vreo operațiune împotriva Statelor Unite); materialele disponibile nu ne permit să spunem însă dacă un potențial agent nu lucra pentru GRU sau dacă o anumită operațiune a fost desfășurată de GRU.

Mai mult, chiar și în ceea ce privește KGB, se poate ca unele operațiuni (anumite asasinat, pentru care era nevoie de permisiunea Biroului Politic) să fi fost prea sensibile ca să se regăsească în dosarele la care avea acces Mitrohin. Acestea erau păstrate la serviciul operațional implicat, fiind dosare personale, inclusiv anumite materiale ce aveau legătură cu celebrul spion de la Cambridge Kim Philby. Așadar, faptul că Mitrohin nu a găsit informații despre atentatul la viața papei, ca să dăm un exemplu grăitor, nu dovedește absolut nimic în ceea ce privește complicitatea sau nevinovăția sovieticilor. Absența dovezilor nu este dovada absenței.

Dacă acestea ar fi fost singurele noastre surse din Moscova, poate că îndrăzneții exploratori ai acestor desigururi și-ar fi pierdut speranța și s-ar fi întors din drum. Din fericire, totuși, un număr impresionant de documente de arhivă au fost publicate în rusă, inclusiv o importantă serie scoasă la lumină de fostul colaborator apropiat al lui Gorbaciov, Aleksandr Iakovlev.

La fel de important, schimbările din societatea rusă, aproape în întregime negative pentru libertatea de informare în general, au facilitat, în mod ironic, accesibilitatea serviciilor secrete sovietice mai mult decât s-ar fi anticipat. Controlarea ziarelor și a televiziunilor de către stat, care a înăbușit libertatea de exprimare în Rusia, nu a împiedicat desecretizarea autorizată oficial a unor documente despre serviciile secrete.

În timpul primului mandat al lui Putin în funcția de președinte, organele de securitate au fost evident încurajate să atragă atenția publicului asupra rolului lor vital în trecutul Rusiei (și, implicit, în prezentul ei) scotocind prin arhive în căutarea unor dovezi ale faptelor lor patriotice. Apoi au început să dezvăluie constant informațiile pe care le descoperiseră, în condiții de strictă supraveghere, prin intermediul anumitor ziare: în special *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, *Voenno-promıšlennıi kurer*, *Kommersant vlast*, *Rossiiskaia gazeta*, *Krasnaia zvezda*, *Bratıška ru*, *Voinskoe bratstvo* și *Soverşenno sekretno*.

Au existat și anumite cărți și documentare TV din care am aflat informații despre operațiunile spionilor. Cunoaștem, de pildă, toată povestea despre prinderea în capcană a colonelului Penkovski, prezentată foarte plastic într-un film realizat la vremea aceea de contrainformațiile din cadrul KGB⁴. Documentare similare, sub rubrica „Secrete ale serviciilor de informații”, despre generalul Poliakov, de exemplu, sau despre spioni mai mărunți, precum Ogorodnik, completează multe dintre detaliile pe care anterior nu le cunoașteam. De asemenea, memoriile unor foști ofițeri operativi – precum ale celor doi Oleg, Gordievski și Kalughin, dar și ale altora, disponibile doar în rusă – ne ajută să înțelegem mai bine cum era de fapt această lume secretă din interior.

Desigur, la fel ca toate sursele de informații, și acestea trebuie abordate cu atenție. În multe cazuri informațiile furnizate sînt foarte greu de verificat. De asemenea, nu trebuie să uităm nici o clipă faptul neplăcut că, doar pentru că o sursă este unică, asta nu înseamnă că e și în întregime sigură, indiferent de proveniența ei. Din păcate, la 12 martie 2014, Comitetul Interdepartamental pentru Apărarea Secretelor Statului a făcut un hotărîtor pas înapoi, decizînd să amîne cu 30 de ani desecretizarea tuturor materialelor privind istoria serviciilor de securitate din 1917 pînă în 1991⁵.

Cum operațiunile serviciilor de informații sînt prin însăși natura lor interactive, accesul la unele arhive ale CIA și MI5, acum deschise, a adus unele corecții anumitor dezvăluiri avînd ca sursă Moscova. În ceea ce privește informațiile obținute prin interceptarea comunicațiilor (coduri și cifruri), se pare că National Security Agency (NSA) din Statele Unite a pus la dispoziție pe site-ul său aproape toate cele trei mii de mesaje decriptate transmise de comunicațiile sovietice în timpul războiului: nume de cod, Venona⁶. Era realizarea regretatului senator Daniel Patrick Moynihan, în ciuda unei opoziții birocratice înverșunate. Aparent,

lucrurile s-au oprit totuși aici, pentru că rușii au amenințat că vor riposta făcând publice și celelalte decriptări⁷.

*

Am înțeles perfect miopia autorităților când, după ce am găsit documente ale MI5 și MI6 în arhiva Internaționalei Comuniste (Comintern) din Moscova, în 1993, i-am spus unei persoane cu autoritate de la cancelaria prim-ministrului britanic că, spre consternarea mea, rușii se apucaseră să facă publice documente ale serviciilor de informații britanice pe care guvernul Majestății Sale refuza încă să le desecretizeze. De ce nu puteam citi aceste documente la noi în țară? Răspunsul său tăios a fost că Londra „nu va accepta să-i dicteze politica rusă!”. La urma urmei, informația înseamnă putere.

Lipsa de deschidere din partea oficialilor îngreunează foarte mult misiunea istoricului – iar asta are un preț, pentru că istoria serviciilor secrete chiar contează. Fără să știi ce informații secrete au fost decriptate, este imposibil să examinezi datele care au stat la baza deciziilor unor oameni de stat în momente-cheie din istoria relațiilor internaționale. Dacă rușii ar fi fost la fel de secretoși ca și cei din tabăra noastră – cunoaștem, de exemplu, programa analitică a instruirii criptografice din Uniunea Sovietică, dar, în mod ironic, nu și pe a noastră –, orice încercare de a scrie despre criptografia sovietică ar fi fost imposibilă. Din fericire, în acest caz Rusia s-a dovedit a fi mai înțeleaptă decât Occidentul.

În această carte intenționez să mă bazez pe cunoștințele existente și să le completez pentru a prezenta istoria serviciilor secrete sovietice în toate aspectele ei, atât tematic, cât și cronologic. Rezultatul e pe atât de cuprinzător pe cât permite spațiul unui singur volum, date fiind restricțiile predominante. Ar trebui să-l ajute pe cititor să înțeleagă mai bine decât înainte cum s-a desfășurat lupta între Est și Vest în subteran, sugerând de ce a pierdut regimul sovietic, și, la fel de important, să înțeleagă mai bine și mentalitatea celor care conduc astăzi Rusia.

Structura cărții este cronologică, punctată de informații suplimentare despre evenimente care au loc simultan la diferite niveluri. Începem cu un alarmant element de continuitate între prezent și perioada sovietică: recurgerea la asasinat având anumite ținte și folosirea „spionajului activ”, precum în acapararea Crimeii și operațiunea menită să rupă estul Ucrainei realizată de trupe speciale începând din vara anului 2014. Formulăm foarte clar întrebarea: cât de diferite sînt actualele servicii de informații ruse de predecesoarele lor sovietice?

Dar cum a apărut structura sovietică? Primul capitol urmărește apariția CEKA, elementele sale constitutive din străinătate și din țară și dezvoltarea instituției rivale, Direcția a IV-a a statului-major al armatei. Subliniază succesul secțiilor din țară ale contrainformațiilor și relativa slăbiciune a celor responsabile de operațiunile din străinătate.

Aceste două elemente, rivalitatea dintre serviciile de informații militare și cele civile, precum și dezechilibrul în ceea ce privește eficiența serviciilor de informații și a celor de contrainformații, joacă un rol-cheie în evenimentele prezentate în capitolul 2, care acoperă anii 1930. Rezultatul final s-a produs în două etape, pe rînd: preluarea operațiunilor din străinătate de către contrainformații și subordonarea ulterioară a serviciilor de informații militare față de serviciile civile.

Prima preluare, când operațiunile din străinătate au ajuns în mîinile contrainformațiilor, a avut ca rezultat succese spectaculoase, mai ales împotriva Marii Britanii (recrutarea așa-numitului Grup de la Cambridge), dar și împotriva Japoniei și a Statelor Unite. Totuși, serviciile de informații militare erau singura ramură care avusese o secție analitică eficientă, iar această secție a fost desființată rapid. Partajarea activităților de control de către serviciile de informații

civile și cele militare ar fi putut avea ca rezultat creșterea eficienței în alte sensuri, dacă nu ar fi existat rezistența implicită și faptul că ambele instituții (acum numite GUGB al NKVD și Direcția a IV-a) au fost distruse de Teroarea lui Stalin.

Teroarea a periclitat și dezvoltarea criptografiei sovietice. După cum ilustrează capitolul 3, criptografia rămânea mereu în urma informațiilor obținute din surse umane în ierarhia priorităților. Eșecul în a dezvolta criptografia nu a fost o neglijență de moment. A fost o trăsătură constantă a regimului stalinist de la început și pînă la sfîrșit. Consecințele aveau să se facă simțite pe parcursul Războiului Rece.

Teroarea a slăbit astfel capacitățile serviciilor de informații sovietice în general. A creat, după cum demonstrează capitolul 4, anumite arii de relativă slăbiciune care s-au dovedit a fi critice pentru securitatea Uniunii Sovietice: ne vine în minte mai ales eșecul notabil de a pătrunde pînă la nivelurile înalte ale partidului nazist în Germania. Aici problema de bază a fost totuși că Stalin nu l-a luat în serios pe Hitler, și asta nu din cauza serviciilor secrete.

Consecințele proastei gestionări de către Stalin a afacerilor externe, a apărării și a serviciilor secrete au ajuns să se facă simțite la sfîrșitul anului 1940, cînd Hitler a hotărît să atace Uniunea Sovietică. Operațiunea Barbarossa s-a desfășurat în luna iunie a anului următor. Teritoriul pierdut în favoarea nemților a trebuit să fie recucerit de mai multe ori – pentru că în 1942 Stalin a ignorat din nou anumite informații sigure. Aceasta a fost cauza celor mai multe dintre pierderile suferite de sovietici în al Doilea Război Mondial, care, pînă la încheierea conflictului, au ajuns la 27 de milioane de victime. Așa ajungem și la capitolul 5.

Apoi povestea ajunge în epoca Războiului Rece. Aici, Occidentul a avut la început un avantaj potențial considerabil, care consta în decriptarea mecanizată a comunicațiilor secrete sovietice. Dar a pierdut acest avantaj în 1948, tocmai în momentul cînd ar fi contat cel mai mult. În lumea spionilor, mai ales a Grupului de la Cambridge, rușii erau cei care aveau cărțile cele mai bune, dacă nu chiar pe toate. Exploatarea abilă a acestui avantaj crucial a contat cel mai mult la începutul Războiului Rece.

Capitolul 7 se concentrează asupra consecințelor rezultate din pierderea de către sovietici a spionilor lor din Statele Unite și din Marea Britanie. Recrutarea agenților a devenit tot mai dificilă după ce Hrușciov l-a denunțat pe Stalin, zeul mișcării comuniste internaționale. În aceste circumstanțe, contrainformațiile au preluat definitiv conducerea. În acest timp, serviciile de informații militare și criptografia s-au grăbit să ajungă la zi și să reducă avantajul anglo-american tot mai mare în ceea ce privește sateliții lansați pe orbită și interceptarea cu tehnologie avansată a comunicațiilor de la sol. Informațiile imagistice obținute cu ajutorul sateliților contau, deoarece mult lăudata superioritate a lui Hrușciov în privința rachetelor balistice intercontinentale era doar o cacealma.

Rușii au obținut și și-au menținut un avantaj doar în Germania, nu în ultimul rînd datorită contribuțiilor aduse de serviciile est-germane, care le erau aliate; și chiar și aici tunelul din Berlin visat de MI6 și finanțat de americani a făcut pentru scurt timp o breșă în securitatea forțelor sovietice care ocupau centrul Europei. Operațiunile din Marea Britanie și Franța, bazate pe puternice sentimente antiamericane, s-au dovedit a fi atuuri cruciale. Și totuși, marele bluf al superiorității strategice sovietice a fost dat în vileag de supravegherea prin satelit de către Statele Unite și în urma trădării lui Penkovski. Încercarea de a compensa superioritatea acum clar demonstrată a americanilor instalînd rachete nucleare în Cuba a fost apoi zădărnicită de serviciile de informații americane și prin voință politică.

Unul dintre aspectele vulnerabile ale sistemului sovietic a fost pierderea încrederii, o pierdere inițial amînată în țară prin intermediul unui populism oportun, dar care a avut efecte nocive imediate în străinătate. În cele din urmă, asta a însemnat că recrutarea agenților nu

prea s-a mai putut baza decât pe stimulente materiale. A mai însemnat și că, pe măsură ce trecea timpul și în țară se instaura stagnarea, tot mai mulți cetățeni și ofițeri operativi sovietici erau recrutați cu forță.

Și americanii căzuseră pradă dezamăgirii ca urmare a războiului eșuat din Vietnam, iar rușii au profitat de orice ocazie pentru a-i submina pe omologii lor americani din interior : așa au ajuns Aldrich Ames să trădeze CIA și Robert Hanssen FBI. Desigur, nimic din toate acestea nu i-a fost de folos Moscovei decât pe termen scurt, căci colapsul final al Uniunii Sovietice a fost cauzat de forțe mult mai mari decât puteau serviciile de informații să controleze ori să împiedice. Cu toate acestea, se părea că, exact în momentul în care Gorbaciov permitea ca Uniunea Sovietică să fie împinsă afară din Europa de Est, serviciile sale secrete aveau mai mult succes ca oricând. Asta ar trebui să ne surprindă ? Unul dintre prietenii mei din Uniunea Sovietică îmi tot amintea că, dintre absolvenții facultății lui, principala școală de relații internaționale (MGIMO), KGB îi recruta pe cei mai buni.

Sfârșitul experimentului sovietic a lăsat astfel aceste servicii și pe oamenii care le-au dedicat viața lor cu sentimentul puternic și justificat că au fost înșelați chiar când erau pe punctul de a obține cele mai importante succese. Așa că nu ar trebui să ne surprindă faptul că își consideră istoria o sursă de inspirație pentru viitor – iar cum țara este condusă de un fost ofițer operativ, toți se așteaptă la realizări și mai mari. Nu sînt semne că președintele Putin are prea multe motive să se abțină – ba chiar dimpotrivă.

Spre ușurarea mea, nici un serviciu de informații nu mi-a oferit și nici nu mi-a acordat vreodată ajutorul. Unele persoane, de cînd s-au retras din activitate, au avut bunăvoința să-mi atragă atenția asupra unor erori factuale, dar toate greșelile îmi aparțin doar mie. Fără World Wide Web, sarcina de a localiza masa aceasta de surse rusești obscure ar fi fost imposibil de realizat ; astfel, scrierea istoriei a fost facilitată nemăsurat de mult de schimbările tehnologice. Am cunoscut o parte dintre personaje, inclusiv pe Serghei Kondrașiov și Vadim Kirpichenko, dar nu aş putea niciodată să pretind că mi-au destăinuit secrete. Scurtul meu contact anterior cu Trinity College nu mi-a afectat obiectivitatea față de alți vechi membri care apar în aceste pagini. Printre cei cărora trebuie să le mulțumesc se numără în primul rînd soția și criticul meu personal, Karina Urbach, Allen Packwood și arhiva de la Churchill College, Cambridge, și următorii, pentru că mi-au oferit îndrumări în diferite etape cu privire la anumite fapte, o înțelegere mai largă sau doar comentarii critice : „Nigel West” (Rupert Allason), regretata baroană Park, Stefan Halper, Phillip Knightley, Gordon Barrass, regretatul Chapman Pincher și Zara Steiner.

În sfîrșit, aş vrea să le mulțumesc redactorului meu, Eric Chinski, lui Peng Shepherd și agentului meu, Andrew Wylie, precum și echipei sale din Londra și New York pentru sprijinul lor consecvent.

Jonathan Haslam,
Institute for Advanced Study,
Princeton, august 2015

Introducere

„Serviciile de Informații Secrete există de 150 de ani*. Noi, de zece. Acesta este avantajul lor. Dar avem și noi avantajele noastre : un țel clar, incoruptibilitatea, hotărîrea ; și, mai presus de toate, devotamentul față de cauza socialismului.”

Artur Artuzov, șeful contrainformațiilor OGPU, 1927¹

Nu mai departe de iulie 2010, Statele Unite au expulzat 11 spioni ruși care operau sub acoperire de aproape un deceniu. S-a descoperit că sursa scurgerii de informații fusese colonelul Aleksandr Poteev, a cărui fiică trăia în Statele Unite. Poteev fusese director adjunct al Direcției S, responsabilă de agenții sub acoperire neoficială („ilegaliști”) din cadrul SVR, succesorul serviciului de informații externe al KGB.

Un înalt funcționar de la Kremlin a avertizat : „Știm cine este și unde se află. A comis un act de trădare fie pentru bani, fie pentru că a fost prins la colț cu ceva. Dar puteți fi siguri că un Mercader [asasinul lui Troțki] a fost deja trimis pe urmele lui. Soarta unui astfel de om este inevitabilă. Asta îl va însoți toată viața și va trăi în fiecare zi cu teama de răzbunare”².

Era această amenințare doar o vorbă în vînt ? Cu patru ani înainte, pe 23 noiembrie 2006, Aleksandr Litvinenko, un cetățean rus care fusese ofițer al serviciilor secrete sovietice (FSB), a murit în chinuri groaznice din cauze obscure (iradierea cu poloniu-210, care este radioactiv) la University College Hospital din Londra. Litvinenko băuse un ceai la Hotel Millenium, în Grosvenor Square, împreună cu alți doi ruși, dintre care unul era tot un fost ofițer al FSB, Andrei Lugovoi. Acesta și compatriotul său Dmitri Kovtun au lăsat în urma lor o diră de poloniu prin toată Londra, determinînd căutarea frenetică și a altor potențiale victime care s-ar fi putut iradia întîmplător.

Fostul șef al lui Litvinenko, locotenent-colonelul Aleksandr Gusak, a afirmat că acesta a fost un „trădător”, deoarece îi denunțase pe unii spioni ruși serviciilor de informații britanice. Pentru asta ar fi riscat să primească pedeapsa cu moartea în epoca sovietică. Într-adevăr, unul dintre cei dați în vileag se oferise să-l asasineze³. Văduva lui Litvinenko, Maria, a confirmat ulterior că soțul ei primise într-adevăr zeci de mii de lire sterline de la MI5 și MI6 pentru serviciile furnizate⁴.

* Bineînțeles, Artuzov se înșală : s-ar putea spune fie 16 (pentru MI6), fie 350 de ani (pentru primele servicii de acest fel).

Litvinenko și alții își găsiseră inițial un protector într-un oligarh în ascensiune, Boris Berezovski, victima unei tentative de asasinat în iulie 1994. Fostul șef al contra-informațiilor de la Moscova susține că Litvinenko împreună cu alții i-au propus să formeze o echipă de asasini pentru a elimina crima organizată, cu scopul de a proteja anumite persoane, precum Berezovski. I-a dat afară din birou, refuzând tăios propunerea și spunând că Rusia nu e Brazilia, cândva o țară a escadroanelor morții conduse de polițiști⁵.

În 1997, Litvinenko a devenit adjunctul lui Gusak, pe atunci șeful Secției a VII-a a direcției, responsabilă cu anchetarea și urmărirea în justiție a organizațiilor criminale. Aici, Litvinenko și colegii lui s-au implicat în răpiri, bătăi și „protecție”⁶. Litvinenko a fost totuși în siguranță atât timp cât protectorul său, Berezovski, a rămas un apropiat al puterii. Odată cu venirea la putere a lui Vladimir Putin, care primise bani de la Berezovski ce se așteptase să obțină astfel influență politică, acesta s-a întors împotriva oligarhilor, considerându-i potențiali uzurpatori. Mai isteț decât alții și având multe de pierdut, Berezovski a fugit în exil. Între timp, Litvinenko a fost arestat, iar după eliberare l-a urmat pe fostul lui protector la Londra.

Dacă, în acel moment, Litvinenko le-ar fi spus celor de la MI6 numele ofițerilor cu care fusese coleg și care fuseseră implicați în practicile sale abjecte, ofițerii respectivi ar fi fost expuși șantajului, răzbunării și infiltrării de către agenți ai MI5 sau MI6. Mai rău, unii operau deja în Marea Britanie: în 2003, FSB – fosta Direcție a II-a Principală a KGB –, care nu avea deloc experiență în operațiunile din străinătate, primise din partea lui Putin, în mod excepțional, permisiunea de a opera în alte țări. Se spune că această măsură i-a înfuriat pe cei de la SVR, fosta Direcție I Principală și unicul serviciu responsabil de operațiunile în străinătate. Așa că, atunci când FSB a părut să gafeze cu uciderea lui Litvinenko, cei de la SVR s-au bucurat⁷.

În Marea Britanie, Serviciul de Urmăriri Judiciare al Coroanei a căutat să-l aducă pe acuzat, pe Lugovoi, în fața justiției. Însă guvernul rus a refuzat cu vehemență extrădarea lui; între timp, Lugovoi reușise să-și asigure un loc în parlamentul rus, împiedicând astfel orice posibilitate de extrădare. Cele două țări rămân în impas, iar guvernul britanic, temându-se să nu se dea în vileag comportamentul serviciilor secrete, a interzis publicarea unor informații care ar putea arunca lumină asupra asasinării lui Litvinenko. Acum, în Marea Britanie a fost deschisă totuși o anchetă publică pentru a stabili cine este responsabil pentru crimă. Această anchetă poate să oblige guvernul britanic să divulge informații clasificate și să soluționeze chestiunea, deși raportul final va fi cenzurat.

Semnificația acestor evenimente șocante este extraordinară. Rusia a plătit un preț prin deteriorarea relațiilor cu una dintre principalele puteri din Europa și deteriorarea imaginii sale publice. Asta cu siguranță a cântărit mai mult decât minusculul avantaj câștigat apărându-i pe asasinii unui fost ofițer mărunț al serviciilor de informații care trecuse de partea dușmanului.

Și totuși, nu a fost în nici un caz prima dată când Moscova a ales să-și afirme suveranitatea nelimitată sacrificând relațiile internaționale pe altarul răzbunării și permițând ca o avalanșă de emoții refulate să înlăture constrângerile normale ale rațiunii.

Precedentul cel mai izbitor datează de un secol, de pe vremea lui Stalin. Pe atunci, revoluția era o amintire foarte recentă. Doar roșiii erau perfect conștienți de faptul că fuseseră cît pe ce să fie învinși de albi. Obsesia lor că li s-ar putea schimba norocul, chiar și după ce cîștigaseră o victorie, era așadar cît se poate de firească.

Organizația contrarevoluționară țaristă de la Paris, ROVS, număra 20 000 de membri activi. Liderul său era generalul-locotenent Aleksandr Kutiepov, cunoscut pentru tendințele sale psihopate. El le ordonase oamenilor lui să intensifice activitățile teroriste din interiorul Uniunii Sovietice ; atacurile lor aveau ca ținte Partidul și poliția secretă (OGPU). Kremlinul a decis să scape de el o dată pentru totdeauna. Următorul vizat a fost adjunctul său, generalul-maior Nikolai Skoblin, dar în acest caz ideea era să-i recruteze pe el și pe soția lui, celebra solistă de muzică de estradă Nadejda Plevițkaia, ceea ce au reușit în cîteva luni.

A fost declanșată Operațiunea Zamorskîe. Pe la ora 11, în 26 ianuarie 1930, în timp ce mergea pe jos, ca în fiecare săptămînă, spre biserică, Kutiepov a fost băgat cu forța într-o mașină, la colțul străzilor Oudinot și Rousselet. Nu l-a mai văzut nimeni niciodată. Aflat în vacanță în sudul Franței în acel moment, comisarul adjunct pentru Afaceri Externe Nikolai Krestinski a descoperit brusc că clima blîndă devine sinistră. „Situția poate deveni gravă”, l-a avertizat ambasadorul sovietic de la Paris. „[Prim-ministrul André] Tardieu este la Londra, [ministrul de Externe Aristide] Briand s-a întors doar de cîteva zile. De fapt, guvernul nu mai este condus de nimeni. Este posibil ca anumite forțe antisovietice să încerce să se folosească de această anarhie pentru a crea o atmosferă care să conducă la o rupere a relațiilor.” Misiunea sovietică era efectiv sub stare de asediu. Și totuși, la Moscova, conducerea a avut o reacție mai degrabă de indignare decît de frică. Oficiosul său, *Izvestiia*, întreba agresiv dacă guvernul francez „preferă să mențină relații diplomatice cu guvernul Uniunii Sovietice în loc să coopereze cu emigranții albgardiști”⁸.

Rușii au respins vehement toate acuzațiile, deși puțini i-au crezut. Abia pe 22 septembrie 1965 ziarul militar sovietic *Krasnaia zvezda* a scris despre Serghei Puzițki, fostul director adjunct al contrainformațiilor, că a „realizat în mod strălucit operațiunea de arestare a lui Kutiepov”. Operațiunea fusese organizată de Iakov Serebrianski, care conducea „Grupul Special Desemnat”, ce era separat de secția străină a OGPU (fosta CEKA) și deci nu era subordonat acesteia. Unitatea mai era numită „Grupul lui Iașa”, după „unchiul” Iașa, „Iașa” fiind diminutivul rusesc al lui Iakov. Această unitate era controlată direct de Viaceslav Menjinski, șeful poliției secrete și succesorul prietenului său, polonez ca și el, Feliks Dzerjinski, fostul fanatic religios care organizase CEKA. Cînd Serebrianski a ajuns la Moscova, pe 30 martie 1930, i s-a acordat Ordinul Steagul Roșu pentru realizarea sa⁹.

Extrem de gras, cu umeri largi, căzuți și privirea pierdută, Menjinski, fiul unui amiral polonez, dădea impresia de om foarte bolnav. Într-adevăr, avea astm cronic, iar după un accident de mașină s-a ales și cu o problemă gravă la coloană care-l făcea să nu mai poată sta în șezut, petrecîndu-și aproape tot timpul întins pe o canapea. Dispărea în concedii medicale săptămîni de-a rîndul¹⁰. Însă Menjinski era un intelectual foarte inteligent atras de paradoxuri, care își găsisese adevărata vocație reprezentînd

Rusia sovietică la Berlin după semnarea Păcii de la Brest-Litovsk, în martie 1918. Aici a prins gustul acțiunilor sub acoperire¹¹. Dar, după ce tinăra lui soție a murit sub bisturiul chirurgului, pe masa de operație, parcă s-a scurs viața din el¹²: nu mai era decât „o umbră de om”, a spus Troțki¹³. Prin urmare, cei doi adjuncți ai lui Menjinski, Meer Trilisser (pentru operațiunile din străinătate) și Artur Artuzov (pentru chestiunile interne), au preluat treptat conducerea.

Ca reacție la asasinarea lui Kutiepov și la subminarea de către sovietici a imperiului său de peste mări, guvernul francez a impus un embargo asupra comerțului cu Uniunea Sovietică, a dezbătut posibilitatea de a rupe relațiile diplomatice și a căutat să atragă de partea sa și celelalte mari puteri. Nu ar fi putut exista un moment mai prost pentru ruși. Chiar atunci inveteratul anticomunist Adolf Hitler urca la putere în Germania. Moscova avea nevoie de aliați, nu de și mai mulți dușmani.

Pe Kutiepov și Litvinenko îi separă decenii întregi și totuși ambele cazuri reprezintă o probă de foc a angajamentului Moscovei față de valorile occidentale. Astăzi, Rusia seamănă cu o democrație. În străinătate KGB a fost înlocuit de SVR. Schimbările masive și traumatice declanșate de dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991-1992 par totuși să fi lăsat neschimbat ceva fundamental în Rusia. Aceste continuități constituie dovada existenței unui factor determinant mai profund care precedă Revoluția Bolșevică și explică vigoarea ei extraordinară: o cultură politică primitivă avîndu-și originile într-un despotism medieval. Aceasta era sprijinită de un sentiment al identității în antiteză cu Occidentul. Fiodor Dostoievski, de pildă, nu era nici pe departe singurul care disprețuia raționalismul occidental. Mișcările slavofile și eurasiatice împărțeau din plin aceste prejudecăți.

În mod ironic, internaționalismul Revoluției din Octombrie s-a dovedit a fi bunul cel mai de preț al serviciilor de informații sovietice. Numărul mare de oameni de alte naționalități (cei mai mulți fiind evrei și polonezi) care au lucrat în cadrul acestor servicii în primele două decenii subliniază caracterul internațional al cauzei comuniste. Puteau face recrutări și pentru o mișcare revoluționară mondială, nu doar rusă. Nici un alt serviciu de informații nu s-a bazat atît de mult pe identificarea și recrutarea șovăielnicilor din tabăra dușmanului, jucîndu-se de-a fluierul fermecat din țara unde curge lapte și miere și transformînd partizani creduli în agenți nemiloși care mergeau oriunde erau îndrumați și făceau tot ce li se spunea fără nici o ezitare. „În serviciile de informații”, sfătua Stalin, „trebuie să ai cîteva sute de oameni prietenoși (adică mai mult decît agenți), gata să îndeplinească orice sarcină li se dă”. Scrisa asta spre sfîrșitul anului 1952.

Probabil că și Grupul de la Cambridge avea cam aceleași păreri, pentru că doi dintre ei, Guy Burgess și Donald Maclean, trecuseră în tabăra cealaltă doar cu un an și ceva în urmă. Astfel de prieteni erau apreciați de Stalin, care îi considera „spioni de cea mai înaltă clasă”¹⁴. Și totuși, nici un alt serviciu nu a avut atîția membri înjunghiați pe la spate de propriii tovarăși. Acest paradox brutal ne aduce în inima istoriei celor mai mari două servicii secrete din lume: KGB, care era un serviciu civil, și GRU, care era militar, vecinii „de alături” și cei „de departe” ai Ministerului de Externe.

Nașterea serviciilor secrete sovietice nu a fost deloc anticipată de geniul malefic din spatele revoluției, Lenin – „Ilici” pentru tovarășii săi. Rusia în care s-a întors după ani de exil era o țară necivilizată, cea mai izolată din Europa, un hibrid eurasiatic fără beneficiile Renașterii, ale Reformei sau, într-o măsură cât de cât susținută, ale Iluminismului. Nici nu se putea mândri cu un trecut asiatic, precum civilizațiile Indiei și Chinei. Și, în mod crucial, Rusia rămăsese în urma lumii industrializate, cum se plîngea Lenin, învinsă în război chiar și de atît de detestații japonezi (1904), și ei niște nou-veniți asiatici în sistemul de state. Dar Lenin și Troțki nu erau în nici un caz singurii care sperau că, odată ce revoluția va triumfa în Germania, se vor muta cu cățel și purcel în Berlinul civilizat, locul de drept al revoluției socialiste. Aceasta avea să conducă direct la începutul unei noi ordini, comunismul la care visau Marx și Engels, clădit pe temelia culturii europene, nu baricadîndu-se sfidător în fața ei.

După ce au cîștigat războiul civil, Troțki, al doilea mare nume al Revoluției Bolșevice, a declarat război lumii capitaliste, într-un stil teatral :

Din provinciala Moscova, din Rusia pe jumătate asiatică, vom porni pe cărarea expansionistă a revoluției europene. Ea ne va conduce la revoluția mondială. Nu uitați de milioanele de mic-burghezi nemți care așteaptă clipa răzbunării. În ei vom găsi o armată de rezervă și cu această armată vom ajunge cu cavaleria noastră pînă la Rin, de unde vom merge mai departe sub forma unui război proletar revoluționar. Vom reitera Revoluția Franceză, dar în cealaltă direcție geografică : armatele revoluționare vor avansa nu dinspre vest spre est, ci dinspre est spre vest. A sosit clipa hotărîtoare. Aproape că se aud pașii istoriei¹⁵.

Chiar și Stalin, pînă atunci un sceptic îndărătnic, l-a îndemnat pe Lenin, în vara amețitoare a anului 1920, să recunoască că

am pătruns deja pe terenul conflictului direct cu Antanta [Marea Britanie și Franța], că politica schimbării direcției în funcție de cum bate vîntul și-a pierdut deja sensul preponderent, iar noi putem și trebuie acum să aplicăm o politică ofensivă (care nu trebuie confundată cu o politică de coliziune), dacă dorim să avem în continuare inițiativa în afacerile externe, așa cum s-a întîmplat recent. Astfel, trebuie să punem pe agenda Cominternului [Internaționala Comunistă] chestiunea organizării unei revolte în Italia și în state care încă nu s-au consolidat, precum Ungaria, Cehoslovacia (România trebuie distrusă)... Pe scurt, trebuie să ridicăm ancora și să pornim pe mare cît timp imperialismul încă nu s-a organizat definitiv...¹⁶

În răcoarea toamnei din 1923, Stalin se lăuda că va muta „centrul revoluției de la Moscova la Berlin”¹⁷. Și totuși aceste laude deșarte nu aveau nimic în comun cu cruda realitate : de revolta mult trîmbițată din Germania s-a ales praful în noiembrie 1923, la fel cum se întîmplase și în martie 1921. Și așa bolșevicii au rămas cu o țară recalitrantă și înapoiată, populată în cea mai mare parte de țărani analfabeți ; aveau de ales : s-o lase baltă sau să meargă înainte de unii singuri.

Această permanentă și disperată senzație de izolare și moștenirea blestemată a unui trecut marcat de ignoranță i-au asigurat, mai mult decît orice, victoria lui Stalin în lupta pentru putere. Stalin, care în unele momente era un realist deschis la minte,

considera că Uniunea Sovietică este „o țară medievală”¹⁸. Sub regimul lui, aceasta a început curînd să se întoarcă la sălbăticia conducerii arbitrară, un „regat al întunericului”, cum spunea Vasili Grossman, autorul cărții *Viață și destin*. Consecințele pentru viitor au fost critice. Nici un bolșevic occidentalizat (Nikolai Buharin chiar mai puțin decît Troțki) nu se putea simți în largul său în astfel de condiții. „Să nu uităm că Rusia este o țară asiatică”, a comentat la vremea aceea un înalt diplomat sovietic (după cît se pare, anglofilul comisar adjunct pentru Afacerile Externe Maksim Litvinov), „stilul lui Genghis-Han și al lui Stalin i se potrivește mai bine decît civilizația europeană a lui Lev Davidovici [Troțki]”¹⁹.

Pentru că Rusia rămăsese cam singură, operațiunile serviciilor secrete au devenit decisive nu doar pentru promovarea unei revoluții care bătea în retragere, ci și pentru protecția securității naționale – de unde și emblema CEKA, cu sabia și scutul. Rusia nu avea o armată demnă de acest nume, bazîndu-se în schimb pe informații false răspîndite de serviciile secrete pentru a-i păcăli pe adversari cu privire la adevăratele sale capacități militare.

Moștenirea țaristă a autocrației neluminate a avut asupra serviciilor secrete sovietice un impact ușor de subestimat. Nu că ar fi rămas în funcții aceiași oameni. Dimpotrivă – bolșevicii au fost nevoiți s-o ia de la zero. Dar viața în ilegalitate și în exil, otrăvită de conspirațiile omniprezente, a lăsat cicatrici urîte. Ea și-a atins înfricoșătorul punct culminant în persoana lui Stalin și paranoia lui, care l-a făcut să înțelezeze poporul sovietic într-o îmbrățișare sufocantă. Colaboratorul său cel mai devotat, Viaceslav Molotov, nu era nici el mai breaz, potrivit nepotului său, Nikonov²⁰.

Serviciile secrete erau deficitare mai ales în privința criptografiei, criptanalizei și tehnologiilor care le erau indispensabile, domenii care fuseseră foarte bine dezvoltate pe vremea țărilor. Asta a determinat Moscova să se bazeze în principal pe informațiile obținute din surse umane. Oricum Stalin pusese mai mult accent pe moral decît pe echipamente, mai ales în timpul războiului: „Tehnologia nu decide totul”, spunea el batjocoritor despre inovatorii înverșunați²¹. Ironia absolută este că un dictator atît de neîncrăzător în alții nu a avut încotro și a trebuit să se încreadă în niște agenți pe care nici măcar nu îi cunoștea. Înapoierea tehnologică a Rusiei a făcut ca acest lucru să devină inevitabil.

Serviciile care au precedat KGB erau întotdeauna numite „vecinii de alături” ai Comisariatului pentru Afacerile Externe, pentru că Lubianka, unde își aveau sediul, se învecina cu Comisariatul, la o aruncătură de băț de Kuznețki Most. Din 1953, Ministerul de Externe s-a instalat într-un zgîrie-nori gotic stalinist, cam grosolan, din celălalt capăt al orașului, la Smolenskaia, dar expresia *vecini de alături* a prins.

Serviciul de informații al armatei, căruia a ajuns să i se spună Direcția a IV-a sau Razvedupr (iar din 1942, GRU), a fost mereu departe de Kuznețki Most. Din vara anului 1919 își avea sediul pe Arbat, la Bolșoi Znamenskii Pereulok nr. 19, o căsoaie cărămizie care îi aparținea milionarului Riabușkin. Acolo, birourile ocupau două clădiri înconjurată de o curte. Se intra prin spate; băncile din fața intrării, unde se mai întâlneau unii cîteodată, erau mereu supravegheate de agenți sub acoperire ai poliției secrete, îmbrăcați în civil, care jucau aceleași roluri în alte haine. Cei de la

Direcția a IV-a îi spuneau „căsuța de ciocolată”. În acest complex se afla și sediul principal al Comisariatului pentru Afaceri Militare și Navale, inclusiv statul-major și direcția politică ale armatei. Contrastul dintre acest nivel scăzut de vizibilitate și preeminența Lubiankăi este izbitor, așa cum era și diferența dintre birourile înghesuite și dărăpănate ale militarilor și ostentația covoarelor roșii afișate de rivalii lor civili.

În 1968, după ce i-a presat pe șeful Statului-Major al armatei sovietice, Matvei Zaharov, și pe ministrul Apărării, Andrei Greciko, să-i repartizeze un spațiu mai mare într-un singur sediu anume construit – el însuși ocupa etajul al treilea din sediul Statului-Major din Arbat –, directorul GRU, Piotr Ivașutin, a acceptat fără tragere de inimă un compromis. Amplasat departe de centru, lângă aerodromul Hodînka, de pe care Ivașutin efectua cândva raiduri, noului sediu a ajuns să i se spună „Steklișka” (Casa de Sticlă). Mai târziu, defectorul Vladimir Rezun („Suvorov”) l-a prezentat publicului sub numele „Acvariul”. Situat pe șoseaua Horoșevskoe, la numărul 76, acest nou sediu al GRU fusese proiectat ca spital și doar recent adaptat pentru a îndeplini un rol mai puțin terapeutic. Cei care lucrau acolo nu îi spuneau Acvariul, ci *Polejaevskii obekt* („la Polejaevskii”), Polejaevskaia fiind cea mai apropiată stație de metrou²².

Astfel, serviciile de informații militare au rămas „vecinii de departe” – într-adevăr, erau din ce în ce mai departe și tot creșteau ca dimensiuni. Ca să nu se lase mai prejos, tot mai ampla direcție pentru străinătate a „vecinilor de alături”, nemaiîncăpînd în aglomerata Lubianka deja extinsă la maximum, s-a mutat într-un nou complex uriaș care se afla departe, „în pădure”, un sediu anume construit la sud de Moscova, la Iasenevo, pe 20 iunie 1972.

Denumirile au prins. Ele accentuau faptul că ambele organizații erau instrumente ale politicii externe a țării dictate de la Kremlin și de Partid, dar implementate de diplomați care se bazau pe expertiza specializată a vecinilor. Nu toți au fost tocmai recunoscători. Vecinii nu se înțeleg întotdeauna bine unii cu alții. Rivalitatea era mereu prezentă. Într-adevăr, ca să dăm un exemplu extrem, fostul comisar al poporului pentru Afacerile Externe Gheorghi Cicerin a simțit acut că serviciul care precedase KGB era unul dintre cei doi „dușmani interni” (alături de Internaționala Comunistă)²³.

Capitolul 1

Pornind de la zero

Începuturile serviciilor secrete sovietice se identifică în mod inevitabil cu CEKA, nume care curînd a început să-i îngrozească pe cei mai mulți dintre ruși.

CEKA avea rădăcini în Revoluția Bolșevică. Prăbușirea autocrației imperiale în martie 1917, după un război nepopular și o gravă penurie de alimente, condusesese rapid la dezordine socială generalizată. Cei aflați în funcție, dar nu și la putere aveau de ce să se teamă de o revoluție pornită de jos. Lovitura de stat care i-a propulsat la conducere pe Lenin, pe bolșevici și pe aliații lor la 7 noiembrie a născut apoi, pe 20 decembrie, o „Comisie Extraordinară” sau, pe scurt, CEKA, inițial pentru a combate contrarevoluția și sabotajul ; curînd ea devenise indubitabil poliția secretă a revoluției.

Și totuși, abia după ce Lenin a transferat guvernul din Petrogradul cosmopolit în provinciala Moscova, în martie 1918 (cînd revoluția risca să fie anihilată atît din interiorul țării, cît și din exterior), CEKA a devenit cu adevărat notorie. Bolșevicii tocmai semnaseră un tratat de pace cu germanii la Brest-Litovsk, dar capitala rămînea vulnerabilă. Cu doar o săptămînă înainte, o unitate avansată de pușcași marini britanici debarcase la Arhanghelsk, un port la Marea Albă. Legăturile dintre tulburările interne și intervenția externă erau reale și se amplificau.

Semnarea unui tratat de pace cu Germania kaizerului în toiul războiului mondial, la 3 martie 1918, s-a dovedit a fi extrem de controversată – a scindat coaliția aflată la putere între bolșevici și revoluționarii socialiști de stînga care au încercat să-i asasineze pe foștii lor aliați. De asemenea, a costat scump : pierderi teritoriale și despăgubiri financiare pentru bolșevici. Poate și mai important, a dus la o răcire a relațiilor cu guvernul britanic. Londra se aștepta pe bună dreptate ca pierderea Frontului de Est în favoarea Berlinului să fie catastrofală pentru efortul de război de pe Frontul de Vest. Răsturnarea de la putere a bolșevicilor era așadar considerată o modalitate sigură de a restabili Frontul de Est și a garanta victoria finală asupra Germaniei.

Evacuarea la Moscova a salvat astfel regimul de un potențial atac, pe uscat și pe mare. De asemenea, acesta a întors astfel spatele ferestrei palladiene spre lume a lui Petru cel Mare și a ales grandoarea bizantină a Kremlinului, ascuns adînc în inima bătrînei Rusii. Această mutare a reprezentat un salt îndrăzneț în necunoscut ; a simbolizat un pas decisiv înapoi într-un trecut mai întunecat și mai brutal. Aici, la Moscova, CEKA s-a stabilit în fostele birouri ale companiei de asigurări de la Lubianka, ce

dădeau spre strada principală, Tverskaia (ulterior Gorki), nu departe de Comisariatul pentru Afacerile Externe de la Kuznețki Most și de Kremlin, aflat în Piața Roșie.

CEKA s-a impus rapid ca un instrument crucial al puterii pentru cei care luptau să se afirme ca succesori ai lui Lenin. În deceniul care a urmat după formarea sa, acest scut al revoluției a fost orientat în special împotriva contrarevoluției din străinătate – a celor care fugiseră din țară după retragerea armatelor Aliaților ce încercaseră fără succes să cucerească Rusia bolșevică. Deoarece principalul dușman nu îl constituiau atât puterile străine, alarmate de spectrul revoluției socialiste, cât exilații furioși și nerăbdători, care visau să se întoarcă, dar nu știau cum.

Sfârșitul Primului Război Mondial a adus cu sine două mari mituri. Noii conducători ai Rusiei erau convinși că revoluția putea să devină globală și să transforme un sistem de state dominat de mari puteri care se bazau pe capitalismul pieței libere într-o lume fără frontiere, guvernată de clasa muncitoare. Astfel, relațiile interstatuale normale cu guvernele capitaliste nu erau cele mai importante; în schimb, subminarea Occidentului prin acțiuni sub acoperire era considerată esențială pentru supraviețuirea noului regim sovietic. Acest mit părea cu atât mai plauzibil cu cât războiul mondial dislocase relațiile dintre marile puteri și subminase stabilitatea socială și economică pe tot cuprinsul Europei.

Al doilea mit, în care credeau marile puteri, în special Franța, Imperiul Britanic și, curînd, Statele Unite, era că acordurile negociate pentru a pune capăt Primului Război Mondial – în special Tratatul de la Versailles (28 iunie 1919) – aveau să pună bazele unei păci stabile. Aceasta avea să se realizeze subjugînd Germania pentru o perioadă nedeterminată; ostracizată de pe scena internațională, ea avea să fie deposedată de capacitatea de a lansa un atac și schilodită pe plan economic de plata despăgubirilor. Și totuși, această politică i-a costat scump pe învingători. Încăpățînarea germanilor de a nu se lăsa subjugăți însemna că Occidentul nu era unit pentru a înfrunta amenințarea la adresa ordinii capitaliste reprezentată de Uniunea Sovietică. Aceasta le-a îngăduit bolșevicilor un răgaz într-o lume ostilă, mai întâi pentru supraviețuire și în cele din urmă pentru expansiune.

KRO

Firește, prioritatea Moscovei, în timp ce încerca din răspuțeri să stîrnească o revoltă la nivel internațional, era să apere revoluția în țară. Astfel, contrainformațiile (conduse de KRO, *krokisti*), scutul revoluției, constituiau funcția vitală a CEKA. Sabia (informațiile din străinătate), coordonată de secția pentru străinătate a CEKA (INO), era mai puțin importantă.

La conducerea acestor *krokisti* se afla un om care a influențat decisiv viitorul serviciilor de informații sovietice, Artur Artuzov. Fiul unui italo-elvețian (Fraucci), Artuzov nici măcar nu avea pașaport sovietic. Cu CEKA i-a făcut legătura unchiul său Mișa, doctorul Mihail Kedrov, tovarășul de arme al lui Lenin. Kedrov a fost primul șef al atotputernicei Secții Speciale, trupele de șoc care monitorizau noua

Armata Roșie. Totuși, Kedrov nu a făcut mulți purici în CEKA, refugiindu-se înapoi în lumea medicinei¹.

Artuzov era făcut dintr-un aluat mai rezistent : scund, dar vînjos, cu cap mare și corp de halterofil, nu îi stătea bine în smoching, dar uniforma militară cu cizme i se potrivea de minune. Avea trăsături ieșite din comun : o gură mare încadrată de un mic barbișon, ochi apropiați, vioi, de un cenușiu închis, și un nas solid și turtit, sub o claie de păr negru care a devenit alb ca neaua în mai puțin de un deceniu.

Un bun tenor, pasionat de sporturile de iarnă și avînd variate interese culturale, Artuzov era și un om calm, nemilos, ascetic, autocritic și înclinat spre observații ironice. Aceste calități l-au ajutat să-și dezvolte o relație bună cu șeful lui direct, Menjinski, pe care îl respecta foarte mult. Cel mai important, se pricepea de minune să găsească noi talente. De asemenea, Artuzov era un om foarte integru. Și totuși, în mod ciudat pentru un ofițer atît de desăvîrșit al serviciilor de informații, își păstrase o inocență înduioșătoare sub carapacea lui groasă. Într-adevăr, putea fi foarte naiv². A denunțat primul proces-spectacol (al specialiștilor din industrie) din 1930, trezindu-se muștruluit zdravăn de șeful lui, Ghenrih Iagoda, pentru că-și bagă nasul unde nu-i fierbe oala³. După cum a descoperit Artuzov, nu toți erau la fel de principali ca el, iar acest lucru avea să-i hotărască soarta în cele din urmă ; Stalin prefera brutalitatea.

În țară, KRO s-a confruntat cu o amenințare la adresa puterii sovietice din cauza faptului că Lenin a renunțat, în martie 1921, la comunismul de război, ceea ce s-a numit Noua Politică Economică (NEP). Zona rurală, unde locuia majoritatea covîrșitoare a populației, s-a întors la capitalism. Orașele au rămas apoi avanposturi izolate ale socialismului de stat, lăsînd peste 85% din populație efectiv în afara razei de acțiune a guvernului.

Raportul KRO pe anii 1923-1924 sublinia că țărani mai bogați care aveau ceva în proprietate (măcar un cal) sînt mîină în mîină cu contrarevoluționarii monarhiști stabiliți în străinătate. Această alianță avea patru cauze importante : în primul rînd, „restabilirea economiei țărănești într-o formă suficient de apropiată de vechea ei stare prerevoluționară” ; în al doilea rînd, „slăbiciunea puterii sovietice (și a aparatului de partid) în zonele rurale”, unde „uciderea unor corespondenți agricoli [reporteri voluntari ai Partidului]... atestă o rezistență disperată” din partea culacilor la infiltrarea de către sovietici ; în al treilea rînd, „formarea unor grupuri masive de foști [adică cei identificați cu vechiul regim] care nu au mijloace să se întrețină” ; în al patrulea rînd „întoarcerea unor grupuri semnificative de emigranți albi sărăciți, incapabili să se adapteze la condițiile din statul sovietic”⁴.

Controalele privind imigrarea nu mai funcționau. Se estima că în fiecare lună 11 000 de oameni treceau ilegal frontierele șubrede. Rusia sovietică era imensă, întinzîndu-se pe 21 175 000 de kilometri pătrați ; aveau să treacă mulți ani pînă să-și izoleze granițele. În plus, bugetul insuficient însemna că numărul tot mai mare de foști dușmani care se întorceau în Rusia nu mai erau procesați în tabere pentru imigranți. OGPU (numită astfel din 1923) considera că acei care doreau să submineze puterea sovietică aveau motive să-și pună speranțele în Armata Roșie. Raportul lui Artuzov adăuga că „Noua Politică Economică, ameliorarea bunăstării materiale a intelighenției,

«domnia legii» și posibilitatea de a intra în «legalitate», *infiltrarea unor foști ofițeri albi în sânul societății ruse* sînt un teren fertil pentru reluarea activității contrarevoluționare”⁵.

În interior pîndea spiritul revoltei, mai degrabă stîrnit decît atenuat de afaceriștii lacomi care acumulas surpluse ca profit. Capitalismul avea toate șansele să înflorească în Rusia rurală – la urma urmei, aici maselor li se spusese să se îmbogățească. În același timp, acestea se simțeau împovărate de impozite și erau nemulțumite că, sub conducerea bolșevicilor, nu prea aveau ce cumpăra în orașe. Însuși dimensiunile uriașe ale Rusiei rurale și copleșitoarea ignoranță a acestora constituiau o permanentă sursă de neliniște. Artuzov a subliniat un lucru într-o formulare deosebit de radicală : *„Există clar intenția de a utiliza amplificarea antisemitismului în rîndul maselor de țărani pentru a stîrni nemulțumiri față de puterea sovietică, subliniind legătura dintre comunism și evrei și influența acestora asupra politicii Uniunii Sovietice”* (subliniere în original)⁶.

Serviciile de informații străine, mai ales cele britanice, sperau, evident, ca această secetă economică să producă suficientă iască pentru a stîrni un incendiu. „Între 9 și 23 august anul curent [1924]”, raporta Artuzov, „serviciile de informații engleze de la Reval [Tallinn] le-au făcut o ofertă unei serii de regaliști ca să inițieze activități ostile la adresa Uniunii Sovietice, iar unora li s-au oferit sume destul de mari, de pînă la 5 000 de lire sterline, ca să organizeze aruncarea în aer a unor poduri de pe orice linii [ferate], contaminarea rețelelor de alimentare cu apă, [sabotarea] sistemelor de iluminat electric, a tramvaielor, telefoanelor, telegrafelor etc.”. Pînă în octombrie se făceau oferte similare și la Helsinki – cu și mai multă insistență⁷.

În străinătate, reprezentanții sovietici nu erau niciodată în siguranță din cauza terorismului contrarevoluționar. În ajunul primei conferințe economice internaționale de după război, care urma să aibă loc la Genova în aprilie 1922, s-a aflat că faimosul terorist Boris Savinkov se pregătea să asasineze niște delegați sovietici ; ca rezultat al acestei avertizări, complotul a fost zădărnicit⁸. Vațlav Vorovski, trimisul sovietic la Conferința de la Lausanne (Elveția), menită să stabilească statutul strîmtorii Dardanele care separă Europa de Asia, a avut mai puțin noroc. Pe 10 mai 1923, spre oroarea celor cu care lua masa, printre care și comisarul adjunct pentru Afacerile Externe Maksim Litvinov, Vorovski a fost împușcat mortal de gloanțele unor contra-revoluționari în restaurantul Hotelului Cecil. Atacul a fost orchestrat de Arkadi Polunin și executat de Moris Conradi, a cărui familie fusese ucisă de bolșevici.

Pe 5 februarie 1926, Teodor Nette, un curier diplomatic, a fost împușcat în trenul Moscova-Riga. Pe 7 iunie 1927, Piotr Voikov, ambasadorul sovietic în Polonia și un actor major în executarea familiei regale ruse, a fost asasinat de un emigrant, Boris Koverda, pe peronul gării din Varșovia. Pe 2 septembrie, un alt emigrant, Traikovici, a încercat să ucidă un curier diplomatic sovietic, Șlesser, dar a fost omorît de însoțitorul acestuia, Gusev. La sfîrșitul anului 1927, V. Ukolov, un membru al INO aflat sub acoperire la consulatul sovietic de la Beijing, a fost ucis împreună cu alte cinci persoane în Hangzhou. Pe 4 mai 1928 a mai avut loc un atentat, de această dată vizîndu-l pe reprezentantul pentru comerț A.S. Lizarev. Pînă la sfîrșitul

deceniului, membrii personalului diplomatic sovietic s-au întrebat cu nervozitate cine va fi următorul.

În acest context agitat, s-a evidențiat un contrast marcat între KRO, care se bucura de niște succese remarcabile, și corespondentul său mai puțin impresionant, INO. Inițial, *krokisti* au fost paralizați de o reticență instinctivă în a prelua practici țariste tradiționale, mai ales utilizarea unor agenți provocatori infiltrați în structuri contrarevoluționare. Și totuși, pragmatismul – și succesele obținute de KRO în recrutarea unor ofițeri ai serviciilor de informații poloneze prin persuasiune ideologică – i-a făcut să se răzgîndească. Astfel, în ianuarie 1921, Feliks Dzerjinski a transformat recrutarea din excepție în regulă. *ABC-ul contrainformațiilor*, care subliniază importanța abordării psihologice, a apărut ca manual de lucru patru ani mai târziu, în 1925⁹. *ABC-ul* a fost scris de Artuzov, sub a cărui conducere inspirată KRO a lansat o serie de false organizații contrarevoluționare de mare succes – în primul rînd „Trustul”, care a operat între noiembrie 1922 și aprilie 1927.

Trustul avea la bază sfaturile date personal de Vladimir Djunkovski șefilor poliției secrete, Dzerjinski și Menjinski. În perioada țaristă, Djunkovski fusese ministru de Interne și comandant al gărzii pretoriene a palatului, o forță de 12 700 de soldați cunoscută sub numele de Corpul Special de Poliție. În perioada aceea a aflat despre infiltrarea de către poliție a mișcării revoluționare, eforturi care includeau folosirea unor agenți provocatori precum Evgheni Azef, care a ajuns, în mod surprinzător, să conducă divizia de luptă a Partidului Socialist Revoluționar și a fost în spatele asasinării unor persoane importante. Celălalt provocator de marcă era Serghei Zubatov, care a încercat să înființeze sindicate anticapitaliste loiale țarului. Djunkovski considera că aceste practici sînt neconstituționale, dezaprobindu-le ferm; ca rezultat, a fost demis de țar pe motiv că este prea principal. Totuși, principiile sale nu l-au împiedicat să ofere sfaturi care ulterior aveau să se dovedească a fi foarte valoroase pentru bolșevici, cînd aceștia au ajuns la putere¹⁰.

Istoria Trustului începe în noiembrie 1921, cînd Artuzov a interceptat o scrisoare fascinantă trimisă de Iuri Artamonov Consiliului Suprem al Coroanei din exil. Artamonov lucra ca interpret la biroul de pașapoarte (post al MI6) al legației britanice de la Reval (Estonia). Scrisoarea dezvăluia hotărîrea de a stabili o prezență subversivă în interiorul Rusiei sovietice cu ajutorul unui anume Aleksandr Iakușev. Acesta, un aristocrat care fusese funcționar pe vremea țarului, a lucrat ulterior la Comisariatul pentru Comerț Exterior. Era în drum spre Norvegia și Suedia cînd l-a întîlnit pe Artamonov la Reval; Artamonov îi fusese elev lui Iakușev la Liceul imperial Aleksandrovski. Artamonov îi ura pe bolșevici și l-a convins pe Iakușev să coopereze.

Artamonov s-a dovedit a fi o sursă de inspirație pentru Dzerjinski și Menjinski: „Iakușev este un profesionist remarcabil. Inteligent. Știe totul și cunoaște pe toată lumea. Gîndește la fel ca noi. Este exact ceea ce ne trebuie. Susține că părerea lui este părerea celor mai buni oameni din Rusia... După căderea bolșevicilor, la putere vor veni profesioniștii. Guvernul va fi format *nu din emigranți*, ci din cei *care sînt în Rusia*. Iakușev a spus că cei mai buni oameni din Rusia nu numai că se întîlnesc, ci există organizații contrarevoluționare și acestea sînt active în țară”. Iakușev disprețuia

comunitatea emigranților : „Pe viitor”, scria el, „vor fi bine-veniți în Rusia, dar nici nu se pune problema de a importa un guvern din străinătate. Emigranții nu cunosc Rusia. Ei trebuie să vină și să rămână aici ca să se adapteze la noile condiții”¹¹.

Cînd Iakușev s-a întors la Moscova, a fost arestat imediat de CEKA. Dzerjinski îl cunoștea personal ; lucraseră împreună în 1920, cînd Dzerjinski era comisar al Transporturilor. Iakușev a recunoscut totul în scurt timp, după care Artuzov a încercat mai multe ore să-l convingă că era datoria lui patriotică să coopereze. Iakușev, care nu voia să mai stea la închisoare, a cedat în cele din urmă. Împreună cu Artuzov, a pus bazele Organizației Monarhiste din Rusia Centrală (MOȚR), căreia CEKA i-a dat numele de cod Trustul.

Artuzov a sintetizat scopurile și procedurile Trustului : în primul rînd, ca mijloc de monitorizare a regaliștilor, „crearea aparenței că în URSS există deja o organizație regalistă, pentru a atrage atenția tuturor regaliștilor din străinătate asupra acestei presupuse organizații”. În al doilea rînd, aflarea statelor care îi finanțează pe regaliști. În al treilea rînd, descoperirea ambasadelor străine din Rusia sovietică aflate în legătură cu emigranții. În al patrulea rînd, dezinformarea intenționată pusă la cale de militari pentru a induce inamicul în eroare în ceea ce privește capacitățile sovietice. În al cincilea rînd, convingerea emigranților „că nu își pot asuma un rol activ în general : o schimbare de regim, ca în cazul oricărei alte revoluții, nu poate avea loc decît din interiorul țării. Emigranții se pot întoarce doar după o schimbare de regim”¹².

Acum rămînea de văzut dacă această idee genială putea fi pusă în practică. Cîștigarea credibilității era esențială pentru întregul proiect. Așadar, pe 14 noiembrie 1922, Iakușev, care fusese eliberat din închisoare, a plecat la Berlin ca să ia legătura cu Consiliul Suprem de Coroană (VMS). În anul următor l-a cunoscut pe generalul Piotr Vranghel la Berlin, apoi a intrat în contact cu Organizația Armatei Ruse (ORA) din Paris. Faptul că aceste diferite grupuri de emigranți unelteau unul în detrimentul celuilalt a creat posibilitatea de a le dezmina și mai mult. După vizita lui Iakușev, generalul Kutieпов, care, tehnic, era subalternul lui Vranghel, a trimis emisari personali – pe propria nepoată, mai exact : Maria Zaharcenko-Șulț – în Rusia să verifice legitimitatea Trustului.

Maria era frumoasă, pătimașă și des măritată. Cu ochi cenușii, sculptori și un spirit neînfricat, tînjea după pericol. Ca susținători fanatici ai metodelor teroriste împotriva bolșevicilor, Maria și ultimul ei soț, Gheorghe Radkovič, s-au dovedit a fi greu de mulțumit : s-a acordat așadar prioritate maximă obiectivului de a-i convinge că Trustul este real¹³. Planul a avut succes. Cînd Vranghel și-a trimis mai apoi și el un om să verifice Trustul, a făcut-o fără să-l consulte pe Iakușev. Pentru a transmite mesajul ferm că totul trebuie făcut prin intermediul Trustului, trimisul a fost arestat imediat ; a dispărut fără urmă. Rezultatul a fost intensificarea fricțiunilor dintre Kutieпов, care acum era absolut convins de existența Trustului, și Vranghel, care se încăpățîna să nu creadă. În iunie 1924, Moscova a decis că este timpul să adîncească acest cli-vaj¹⁴. Un alt personaj, Eduard Ottovici Upeliņš, zis și Opperput, din Letonia, se implicase deja în serviciile secrete poloneze ; avea legături cu teroristul Boris Savinkov, care în acea perioadă activa la frontiera Bielorusiei. Opperput a fost prins, cel care l-a recrutat fiind însuși Menjinski. Opperput a fost curînd instalat în cadrul Trustului.

Centrul operațiunilor emigranților împotriva bolșevicilor, ROVS, a fost creat r 1 septembrie 1924 de Kutieпов, cu ajutorul lui Vranghel și al principalului preten- dent la tronul Romanovilor, marele duce Nikolai Nikolaevici. ROVS primea asistență financiară și logistică în special din partea Franței și a aliaților săi din Europa de Est. ROVS știa că se poate baza pe statele-majore ale Finlandei și Poloniei, în primul rînd – într-adevăr, mesajele schimbate cu Moscova erau transportate în valize diplo- matice¹⁵.

În timp ce Vranghel și alții erau în continuare foarte suspicioși față de Trust¹⁶, Kutieпов se agăța cu disperare de convingerea fermă că acesta este real. Însă toate încercările de a-l atrage pe Kutieпов pe teritoriul sovietic au dat greș¹⁷. De asemenea, peste tot aveau loc operațiuni paralele cu Trustul : „D-7” pînă în 1929, „C-4” pînă în 1932 și „Zamorskoe” pînă în 1934. Acestea furnizau informații false serviciilor secrete est-europene și celui britanic, MI6¹⁸.

INO

Rezoluția de formare a INO din 20 decembrie 1920 definea prioritatea maximă a organizației : „Expunerea organizațiilor contrarevoluționare de pe teritoriul unor state străine implicate în activități subversive împotriva țării noastre”¹⁹. Instrucțiunile transmise ulterior INO, pe 28 noiembrie 1922, erau mai explicite în definirea rolului acestei direcții în ceea ce privește și Rusia sovietică, și Cominternul : acela de „demas- care pe teritoriul tuturor statelor a grupurilor contrarevoluționare implicate în activități atît active, cît și pasive îndreptate împotriva intereselor RSFSR [ale Rusiei sovietice], precum și împotriva mișcării revoluționare internaționale”²⁰.

În contrast puternic cu KRO, condusă cu succes de Artuzov, mediocra secție pen- tru străinătate INO avea antecedente mixte. Primul ei director executiv a fost Iakov Davtian, cam crai și un om foarte șiret care se întîmpla să fie și un protejat al colabo- ratoarei apropiate și iubitei lui Lenin, Inessa Armand. Această legătură lămurește creșterea bruscă în importanță a lui Davtian, în ciuda faptului că nu avea deloc expe- riență și nu a manifestat vreo înclinație evidentă spre această profesie. Dzerjinski a reușit însă curînd să-l elimine, profitînd de aroganța lui excesivă ca să-l priveze de puterea reală și să-l determine astfel să demisioneze nu doar o dată, ci de două ori²¹.

Eliminarea lui Davtian i-a permis lui Dzerjinski să-l pună în funcție pe omul lui. Evreu născut în Astrahan, Meer Trilisser îl cunoștea pe Dzerjinski de la revoluția din 1905 și avea cu patru ani mai mult decît el de cînd era în slujba Partidului. Trilisser arăta ca un intelectual rus inofensiv tipic : slab, cu ochelari și mustăcioară. Dar în cazul lui aparențele erau înșelătoare. Rolul major al lui Trilisser, de exemplu, în celebra revoltă de la Sveaborg din 1906 a avut ca rezultat încarcerarea și exilarea lui în Siberia pentru cinci ani. Acolo, gîndindu-se la viitor, a învățat engleza și germana²². Sub conducerea sa, INO a crescut susținut. De la 70 de oameni în 1922, a atins un total de 122 în 1930, dintre care 62 operau în străinătate²³. Diplomații s-au dovedit a fi principalii beneficiari ai informațiilor culese de INO. Cu toate acestea, relațiile

comisarului pentru Afacerile Externe Gheorghe Cicerin cu „vecinii” Menjinski și Trilisser nu erau decât de toleranță. Acesta era, în mod firesc, iritat de obiceiul OGPU de a-i spiona pe el și pe subordonații săi. Poliția secretă, la rândul ei, vedea comisarul drept „dușmanul de clasă” și tindea să creadă toate absurditățile care se spuneau despre el²⁴.

Intoleranța lui Cicerin putea fi explicată cu ușurință de faptul că serviciile de informații externe nu erau doar slabe, ci și axate mai mult pe provocarea și organizarea revoluției decât pe spionarea rivalilor Rusiei sovietice. Într-adevăr, INO era atât de slabă, încât în prima jumătate a deceniului principalele rezidenturi (baze ale serviciilor secrete) din Europa au fost conduse în colaborare cu serviciile de informații militare. De departe cea mai mare era în Germania, care era pentru moment aliniată cu Rusia împotriva predominanței anglo-franceze și, mai important, era considerată centrul unei viitoare revoluții.

În Germania, structura serviciilor de informații sovietice era cunoscută drept Centrul de Comandă de la Berlin (*Berlinskii rukovodiașcii ŋentr*). Centrul avea două obiective: în primul rând, sprijinirea revoluției germane, încercare ce s-a dovedit a fi dezastruoasă atunci cînd revolta de la Hamburg a fost înăbușită, în noiembrie 1923; în al doilea rând, coordonarea spionajului din întreaga Europă de Vest și Centrală, sarcină care a devenit prioritară după ce revoluția a eșuat.

Strîngerea informațiilor despre statul german a trecut pe planul al doilea. Într-adevăr, autoritățile de la Berlin nu își făceau griji din pricina spionajului sovietic. Luau mult mai în serios propaganda revoluționară – și chiar și această amenințare părea controlabilă. În scurt timp, centrul serviciilor de informații sovietice a fost redus la două rezidenturi normale, cea a INO și cea a serviciilor de informații militare (Direcția a IV-a), deoarece operațiunile comune s-au dovedit a fi imposibil de gestionat de la Moscova²⁵. Astfel de rezidenturi erau constituite din principalul rezident și asistentul său, plus un rezident în rezervă, un ofițer de informații (*osvedomitel*), un agent de recrutare (*verbovșcik*), un agent responsabil cu comunicațiile (*marșrutnii aghent*), un agent responsabil de casele (apartamentele) conspirative și un curier.

Polonia, care abia renăscuse ca stat și era acum dominantă în Europa de Est, era marcată de tensiuni etnice și conflicte de clasă. Unii din conducerea sa erau de părere că Moscova era o amenințare mai mare, alții credeau că Berlinul. Polonia era amenințată și de Tratatul de la Rapallo, semnat de Moscova și Berlin pe 16 aprilie 1922, care simboliza un front unit împotriva unei reînvieri a imperiului polonez și, implicit, prevedea dezmembrarea unui rival detestat. În schimbul bazelor secrete de instruire și al fabricilor de gaze toxice și de armament din Rusia, bolșevicii primeau cea mai nouă tehnologie militară de la nemți, care au știut să profite din plin de această ocazie pentru a culege informații. În tabăra sovieticilor, tot serviciile de informații militare făceau toate aranjamentele. Pînă în momentul respectiv, Germania și Rusia puteau fi considerate cei mai mari dușmani. Cele mai puternice țări vizate de serviciile de informații sovietice rămîneau totuși de neatins: Marea Britanie, Franța și, profilîndu-se dincolo de ocean ca o potențială superputere, Statele Unite, care păreau să devină tot mai bogate.

Direcția a IV-a/Razvedupr

În anii 1920, serviciile de informații militare păreau mai promițătoare decât cele civile, fiind mai ample și mai substanțiale. Relațiile cu CEKA (și cu succesoarele sale, GPU și OGPU) erau, desigur, invariabil încordate, mai ales că susținătorii săi cei mai importanți, fanaticul Dzerjinski și neobositul conspirator Stalin, erau hotărâți să nu lase acest puternic instrument să cadă cu totul în mâinile militarilor, pe care îi considerau inerent nedemni de încredere²⁶. Bolșevicii nu ar fi putut niciodată să câștige războiul civil fără militari, însă nu era tocmai liniștitor faptul că 160 dintre ofițerii superiori ai armatei îl slujiseră cu loialitate pe țarul Nicolae al II-lea.

Lipsa de încredere a fost omniprezentă cîtă vreme Troțki a rămas comisar al poporului pentru Afacerile Militare și Navale. Partidul era prea ocupat cu supravegherea acestui Napoleon bolșevic ca să realizeze că se confruntă cu o amenințare mult mai periculoasă: oacheșul cu bucle și pipă, aparent întruchiparea omului de treabă egalitarist – Stalin. Pe vremea lui Stalin, loialitatea personală era prețuită mult mai mult decât eficiența. Drept urmare, mașinațiunile politice de la vîrf veneau invariabil în conflict cu bunele practici. Consecințele adverse pentru serviciile de informații sovietice erau resimțite acut.

La fel ca și rivala lor, CEKA, serviciile de informații militare nu se puteau concentra exclusiv asupra statelor inamice. Și acestea trebuiau să găsească o modalitate de a neutraliza amenințarea contrarevoluției din străinătate. Denumite oficial Razvedupravlenie (sau, pe scurt, Razvedupr), în interior li se spunea Direcția a IV-a (înlocuită în 1939 de Direcția a V-a) a statului-major al Armatei Roșii. Termenul *marele stat-major* a fost respins din motive ideologice pînă în 1935²⁷.

Chiar și înainte de extrem de dezastruosul atac asupra Varșoviei, Troțki se plîngea de „falimentul total al surselor umane de informații pe frontul de vest”²⁸. Recunoașterea acestei realități triste ar fi trebuit să inspire mai multă prudență; însă retragerea Armatei Roșii de la Varșovia în august 1920 a pus în lumină, pe neașteptate, ceea ce Troțki știa deja: serviciile de informații ale Moscovei nu erau la înălțime. Mai rău, Direcția a II-a a Marelui Stat-Major polonez interceptase și decriptase majoritatea mesajelor acestora: 410 în total, inclusiv cele transmise între Troțki și Mihail Tuhacevski²⁹.

Soarta Europei Centrale și, prin urmare, a avansului revoluționar în întreaga lume depindea astfel de imperfecțiunile criptării sovieticilor. Însă bolșevicii nu știau totul. În septembrie, Biroul Politic trăgea concluzii ferme: „Am atacat orbește Varșovia și rezultatul a fost catastrofal. Avînd în vedere situația internațională complexă în care ne aflăm, serviciilor noastre de informații trebuie să li se acorde prioritatea cuvenită. Doar un serviciu de informații serios, constituit corespunzător, ne va salva de abordarea nechibzuită a situațiilor neașteptate”³⁰. În cele din urmă, Ian Lențman din Letonia a preluat conducerea. Lențman a structurat în sfîrșit organizația proteică, structură care în principiu a durat pînă ce Direcția a IV-a a trecut în subordinea INO, în 1934.

Proliferarea personalului leton (a „letonilor”) poate fi explicată cu ușurință. Aceștia erau revoluționari ieșiți din comun și luptători hotărâți, mai occidentali în concepții

decît ruşii, datorită societăţii poliglote din care proveneau. În Letonia, la oraş predominau în mod tradiţional germanii, iar la ţară ruşii. Nevoiţi să-şi părăsească patria, bolşevicii letoni erau deopotrivă fanatici şi eficienţi; astfel, erau mai mult decît dispuşi să facă treburile murdare ale lui Dzerjinski. Erau „speciali”, cum i-a numit Stalin mulţi ani mai târziu; oameni capabili, considera el, să arunce pe geam un terorist contrarevoluţionar precum Savinkov – Stalin nu a crezut niciodată raportul conform căruia Savinkov s-ar fi aruncat pe geam la Lubianka³¹. De asemenea, cum şi serviciile de informaţii civile, şi cele militare erau instrumente ale unei revoluţii care încă se definea drept mondială, faptul că un mare procent din personal nu era de naţionalitate rusă nu era considerat ciudat, ci cît se poate de normal. Acest lucru a devenit o problemă abia atunci cînd Moscova a decis că revoluţia globală nu mai este o prioritate absolută.

Şi totuşi, ani de-a rîndul, mai ales la început, impulsul revoluţionar internaţionalist a rezistat oricărei tentative de a-l limita. Arit obiectivele, cît şi practicile serviciilor de informaţii sovietice erau modelate de reverberaţiile acestuia. În ciuda faptului că 1921 a fost anul triumfător în care regimul sovietic a avut parte de recunoaştere diplomatică, bolşevicii considerau totuşi că sînt în „război” cu vecinii lor. Într-adevăr, o hotărîre a Direcţiei a IV-a datată 7 aprilie 1921 declara: „Faptul că războiul pe care Rusia sovietică îl poartă cu statele albgardiste din jurul său are caracterul unei lupte de clasă face necesară punerea pe agendă a activităţii surselor umane de informaţii pe principii de clasă în ceea ce priveşte statele ce posedă o clasă muncitoare dezvoltată”. Aceasta nu excludea în nici un caz „folosirea unor elemente străine de noi, în funcţie de situaţia de la faţa locului şi de moment”. Într-adevăr, acesta era din ce în ce mai mult cursul urmat de Direcţia a IV-a. Şi totuşi, „caracterul de clasă” al informaţiilor bazate pe surse umane se exprima „în selectarea agenţilor pe baza statutului de membri ai Partidului şi a clasei din care provin aceştia” şi „în cooperarea cît mai extinsă cu organizaţiile comuniste care luptă cu aceste state alături de noi”.

Astfel, Lenţman a tras concluzia că reţeaua de agenţi din fiecare ţară „trebuie să fie formată din oameni selectaţi de organizaţiile comuniste din aceste ţări”. Desigur, totul era condiţionat de „producerea unor rezultate care să satisfacă organele noastre politice sau militare”. La o altă întîlnire din 6 august, de data aceasta cu reprezentanţi ai Cominternului şi ai CEKA, s-a decis ca partidele comuniste locale să fie abordate doar prin intermediul unui reprezentant din cadrul Cominternului „obligat să ofere asistenţă pentru CEKA, Razvedupr [Direcţia a IV-a] şi reprezentanţii săi”. Dar, după cum avea să se dovedească în curînd, asemenea decizii erau mai adesea încălcate decît respectate³².

Ian Berzin

Pe vremea lui Lenţman, Berzin (Pēteris Kūzis), unul dintre cei doi adjuncţi ai lui Lenţman şi ulterior un nume asociat invariabil cu Direcţia a IV-a, a preluat controlul reţelei de spioni. Dar abia în timpul succesorului direct al lui Lenţman, Arvid Zeibot,

un leton isteț și administrator talentat care a preluat conducerea pe 15 aprilie 1921, s-a înființat o unitate axată pe cercetare și analiză. Aceasta avea să aducă multe servicii Moscovei pînă la distrugerea sa absurdă, în 1935.

În ciuda capacităților sale organizatorice extraordinare, Zeibot nu era interesat de chestiuni militare și nici nu avea vreo experiență în acest sens, cerînd în mod repetat să i se permită să demisioneze. Cum Berzin conducea deja rețeaua de agenți din străinătate și îi plăcea foarte mult această provocare, părea logic să preia el întreaga operațiune ; cînd a făcut-o, pe 1 aprilie 1924, organizația devenise de sine stătătoare³³. Începînd din acel moment, șefului Direcției a IV-a și al succesoarelor ei i s-a spus „directorul”. Deși nu avea decît vreo 30 și ceva de ani, pe Berzin mulți îl numeau „Bătrînul”. Îndesat, taciturn, deja cu început de chelie, ochi albaștri, pătrunzători și trăsături frumoase, parcă cioplite în piatră, era sortit să devină o legendă încă din timpul vieții. Berzin era neînfricat, făcuse „școala urii” la seminar și în adolescență fusese condamnat la moarte – și totuși, manifesta o doză de omenie rară în timpul regimului sovietic³⁴.

De fapt, Berzin credea că ofițerii din cadrul serviciilor de informații au nevoie de „o minte limpede, o inimă mare și nervi de oțel”³⁵. Deși era un dur atunci cînd trebuia să-și apere teritoriul de rivali, Berzin era în același timp extrem de atent cu subordonații săi. Unul dintre aceștia își amintea că, atunci cînd trimitea un ofițer în străinătate, Berzin „sublinia întotdeauna că are o încredere absolută în el... că, în eventualitatea unui eșec, îl va susține și îl va apăra”³⁶. Telegramele pe care le trimitea erau invariabil într-un stil personal, niciodată dictatorial. „Adesea le scria chiar el și, în ciuda faptului că [ofițerii] primiseră nume de cod, i se adresa fiecăruia pe numele cunoscut.”³⁷

Pînă la sfîrșitul lui octombrie 1926 devenise alarmant de vizibil conflictul de interese generat de nepotrivirea dintre nevoile ofițerilor operativi din cadrul serviciilor de informații sovietice și nevoile partidelor comuniste locale din țările în care lucrau acești ofițeri. Atunci cînd rezidentul Direcției a IV-a din Praga a fost arestat, împreună cu doi agenți cehi, rezultatul a fost o reacție în lanț care s-a propagat în cadrul Partidului Comunist local și a condus la arestarea mai multora dintre liderii săi. Luat la întrebări de Kremlin, Berzin a pretins cu candoare că nu știa că nu are voie să se folosească de comuniști din alte țări pe post de agenți. După ce a fost aspru pedepsit, pe 8 ianuarie 1927 a trimis o circulară la rezidenturi, reamintindu-le să nu implice organizațiile de partid în activități de spionaj³⁸.

Pînă la urmă, Berzin a încurcat-o din cauza neglijării regulilor conspirative și a empatiei instinctive față de oamenii lui : recrutarea deficitară, urmată de tolerarea muncii făcute de mîntuială, a avut consecințe dezastruoase. Aceste consecințe au fost totuși amîinate cîtă vreme Berzin s-a bucurat de protecția lui Iosif Unșliht. Un evreu polonez și deci, ca și Berzin, un outsider, acesta condusese atotcuprinzătoarea Secție Specială (contrainformațiile militare) pînă în mai 1922. Înainte de a ajunge vicepreședinte al puternicului Soviet Militar Revoluționar, Unșliht fusese principalul adjunct al lui Dzerjinski. Pe scurt, era o figură dominantă în materie de securitate – un apropiat al lui Lenin aflat sus pe scara ierarhică.

Sprijinit de Unșliht pînă la neașteptata retrogradare a acestuia, în iunie 1930, Berzin avea mai mulți oameni în subordine și controla resurse mai mari decît CEKA, chiar și după reducerile bugetare drastice din prima jumătate a anilor 1920. De asemenea, Direcția a IV-a se bucura de un statut mai înalt decît corespondentul său civil. Avîndu-l pe Unșliht ca protector sau „acoperiș”, cum spun rușii, Berzin s-a asigurat că serviciul „își menține cu strășnicie independența”³⁹. Prestigiul Direcției a IV-a se datora printre altele faptului că avea legături mai strînse cu Partidul decît CEKA sau OGPU – iar acesta era, la urma urmei, statul unui singur partid. După 1929 a devenit statul unui singur om (Stalin). Iar asta conta cel mai mult.

Cominternul

Direcția a IV-a avea cele mai strînse legături cu Internaționala Comunistă (Cominternul). Fondat în martie 1919, Cominternul avea unica responsabilitate de a transforma Revoluția Bolșevică într-un fenomen global. La o ședință din 14 august 1923, cînd s-a căzut de acord ca serviciile de informații să funcționeze total independent de Comintern, Direcția a IV-a, după cum era de așteptat, s-a dovedit a fi cea mai reticentă. Directorul Berzin a afirmat că ofițerii săi operativi nu își pot face treaba fără apartamentele și adresele tovarășilor de pe teren⁴⁰.

Cominternul, care avea foarte mulți membri de alte naționalități care vorbeau limbi străine – limbile lor materne –, trimitea un flux constant de recruți fanatici către Direcția a IV-a. Acest proces a căpătat amploare după ce Stalin i-a înlocuit sistematic, în ceea ce s-a numit bolșevizare, pe cei mai ingenioși membri ai Cominternului cu indivizi care executau servili ordinele primite de la Moscova. În mai puțin de un deceniu, Direcția a IV-a avea să fie supusă aceluiași tratament ca și Cominternul – cu aceleași consecințe nefaste.

Un talent notabil era Richard Sorge („Ika”), care a început să facă unele comisioane secrete în străinătate pentru executivul Cominternului pentru a scăpa de epurarea celor care aveau legături cu oponentul lui Stalin, Nikolai Buharin, îndepărtat brusc de la conducerea Cominternului. Sorge, fiul unui german și al unei rusoaice, vorbea fluent ambele limbi. Era un personaj fascinant: tînăr, curajos, bine făcut, atrăgător – frunte proeminentă deasupra unui nas lung; păr negru și bogat; față aspră îndulcită de buze senzuale –, îmbrăcat elegant și extrem de fermecător⁴¹. „Bărbat foarte viril”, cum spunea iubita sa Agnes Smedley, Sorge făcea pe masculul dominant printre femei, dar era prea dezinhibat în apetitul lui sexual pentru colegii săi ruși, mai puritani, care dezaprobau chiar și obiceiul său nemțesc de a se scălda gol⁴². Deși însurat – soția lui se afla în Statele Unite –, Sorge nu a încercat să-și ascundă relația cu Smedley cît timp a lucrat la Shanghai⁴³.

Sorge nu era totuși în nici un caz cel mai bun agent operativ. Era iute la mînie și își făcuse deja o reputație de om impulsiv și arogant, amestecîndu-se de capul lui în afacerile politice ale mai multor partide care făceau parte din Comintern⁴⁴. Mai mult, Abeltin („Basov”), cel care răspundea direct de el la începutul lui septembrie 1929,

a fost responsabil pentru cel mai spectaculos dezastru care a avut loc sub conducerea lui Berzin (vezi p. 59)⁴⁵.

Acești corsari aventuroși ai Direcției a IV-a erau mai degrabă niște amatori inspirați decît niște profesioniști pe deplin pregătiți – acest lucru era valabil chiar și pentru cei aleși din bogata rezervă a celui mai clandestin departament al Cominternului, OMS sau *omsovți*. După 2 mai 1921, acest birou a funcționat sub autoritatea lui Osip Piatnițki (Iosif Tarșis), un evreu autodidact și coleg apropiat al lui Berzin, care își petrecuse viața în ilegalitatea conspirațiilor. După septembrie 1926 OMS a fost condus de Aleksandr Abramov („Mirov”), un evreu educat în Germania, dornic să-i intre în voie lui Stalin cu orice preț, deși Piatnițki a rămas șeful absolut al lui Sorge. OMS avea propria rețea, care era exact ca un serviciu de informații: trimitea armament, agenți, curieri, fonduri și propagandă pe tot globul, folosindu-și propria criptografie și, pînă în mai 1927, profitînd de misiuni comerciale oficiale și de ambasade pentru acoperire⁴⁶.

În primii săi zece ani, Direcția a IV-a a acționat dînd dovadă și de un spirit de independență care îi submina pe rivalii săi. Cekiștii, responsabili pentru o porțiune foarte mare de frontieră, de la Leningrad pînă la Vladivostok, erau, deloc surprinzător, suprasolicitați. Mai mulți ani de conflicte la frontiera cu Polonia și România au crescut riscul unui război. Lubianka voia să evite pe cît posibil complicațiile. Dzerjinski și-a ieșit din fire la începutul anului 1925, cînd a aflat că Direcția a IV-a desfășurase de capul ei, periodic, operațiuni teroriste – numite eufemistic „spionaj activ” – dincolo de frontiera cu Polonia⁴⁷. Aceste operațiuni sub acoperire i-au atras atenția lui Dzerjinski pe 5 ianuarie 1925, cînd trupe poloneze au atacat peste graniță, în regiunea Volinsk, cu scopul de a cuceri și distruge postul de comandă al forțelor de frontieră⁴⁸.

Dzerjinski a criticat aspru „activitățile iresponsabile ale Razvedopr, tîrîndu-ne în conflict cu state vecine”. A solicitat o anchetă. Răspunsul Biroului Politic a fost o comisie pentru „spionaj activ” prezidată de Valeri Kuibîșev. Dacă existau grupări armate operînd cu sprijin sovietic, a insistat Dzerjinski, „aceste grupări nu ar trebui să aibă ca obiective strîngerea de informații și alte misiuni în numele instituțiilor militare ale Uniunii Sovietice”. Ele trebuiau să lupte „pentru a-și atinge propriile obiective militare”, subordonate Partidului Comunist din țara respectivă. Pe 14 martie, atît Unșliht, cît și Mihail Frunze (o scurtă perioadă comisar pentru Afacerile Militare și Navale), care erau de vină, pînă la urmă, pentru toată această poveste, au acceptat să pună capăt „spionajului activ”, ceea ce a însemnat un serios pas înapoi. Propunerea a fost acceptată și zona de frontieră a fost în cele din urmă eliberată în anul următor⁴⁹.

Tensiunile cu Marea Britanie s-au acutizat după o întrerupere a relațiilor diplomatice în mai 1927. Situația s-a deteriorat și mai mult după asasinarea ambasadorului sovietic la Varșovia, pe 7 iunie, ceea ce l-a determinat pe Kliment Vorosîlov, noul comisar pentru Afacerile Militare și Navale, să propună Biroului Politic crearea unor organizații de sabotaj pe teritoriul unor state ostile. Cu războiul de independență încheiat, dar cu catolicii încă oprimați de dominația protestanților în comitatele din nord, Irlanda părea un posibil teatru de operațiuni⁵⁰. Pe 23 iunie propunerea a fost

acceptată, cu condiția să se procedeze cu „maximă prudență”. S-a înființat o comisie prezidată de secretarul de partid Stanislav Kosior ; aceasta era formată din Piatnițki (Comintern), Iagoda (OGPU) și Berzin (Direcția a IV-a) și avea sarcina de a raporta cu privire la implementare în decurs de două săptămîni⁵¹.

Nu este clar ce anume s-a ales de această propunere, dar știm că operațiunile împotriva Poloniei au fost reluate selectiv în 1928, după moartea lui Dzerjinski⁵². Faptul că *aktivka* continua de atîta timp fără să fie supervizat de Partid ilustra poziția privilegiată de care se bucura Direcția a IV-a. Însă asta nu avea să mai dureze mult. Fricțiunile cu Comisariatul pentru Afacerile Externe legate de asemenea măsuri au fost inevitabile. „Este inadmisibil să se scrie despre aventurile agenților din străinătate ai [O]GPU”, îl avertiza Cicerin pe succesorul său încă necunoscut. „Razvedupr [Direcția a IV-a] este mult mai rea [decît OGPU] (mai ales în perioada «serviciilor de informații active» ale tovarășului Unșliht).”⁵³

De asemenea, la mijlocul anilor 1920 au apărut conflicte din cauza faptului că Direcția a IV-a se baza excesiv de mult pe comuniști locali, nu doar pentru recrutarea agenților operativi, ci și ca agenți de sprijin pe teren. Această practică, după cum am precizat deja, făcea obiectul unei interdicții oficiale. Și totuși, Valter Krivițki (pe numele său adevărat Samuel Ginsberg), care a defectat în toiul unei cariere de succes în serviciu, își amintește că și-a recrutat cam 80 % dintre agenți din partide locale. Deși ofițerii Direcției a IV-a „nu aveau permisiunea de a se întîlni [cu ajutoare din partide locale] în nici un caz”, Krivițki recunoaște că „în practică era aproape imposibil de aplicat această regulă”⁵⁴.

Inițial mai puțin preocupată de angajamentul ideologic, INO recruta în mod oportunist agenți dintre epavele care pluteau fără țintă prin Europa postbelică. Deși recrutarea era minimă, competența era luată în serios. În contrast evident, fanatismul de la Direcția a IV-a însemna că amatorismul entuziast prelua adesea în defavoarea procedurilor stricte de securitate. E ușor de imaginat care dintre acestea se potrivea mai bine cu nevoile lui Stalin și deci cine avea să cîștige în final.

INO și Direcția a IV-a erau operațiuni bazate preeminent pe surse umane. Alcătuirea și spargerea codurilor/cifruirilor de către sovietici, formal domeniul CEKA/OGPU, nu puteau ține pasul. După ce au pierdut membri-cheie ai personalului în dauna contrarevoluției, criptanaliștii au fost forțați s-o ia de la zero ; lucrau cu resurse limitate și le lipseau ideile inovatoare. INO compensa deficitul mituind funcționari străini care lucrau cu cifruri și spărgînd seifurile unor ambasade unde erau păstrate cheile unor coduri și cifruri ale dușmanilor. Dat fiind decalajul semnificativ dintre capacitatea de a sparge coduri și cererea tot mai mare de acces la secretele altora, povara de pe umerii INO a devenit curînd mult prea grea.

O inovație instituțională promițătoare a fost biroul special pentru dezinformare înființat de Artuzov și preluat ulterior de Unșliht. La 11 ianuarie 1923, generarea de dezinformare (*deza*) despre politica internă și cea externă ale Rusiei „și despre situația forțelor sale armate și măsurile luate pentru apărarea republicii” a fost centralizată⁵⁵. Falsificarea unor minute ale Biroului Politic, memorii departamentale și ordine de

luptă era în capul listei de priorități. Aceste practici au atins apogeul în timpul mandatului lui Nikita Hrușciiov, prin formarea Direcției A (dezinformare) în cadrul KGB, sprijinită de Serviciul de Informare al Comitetului Central, care în anii 1980 s-a transformat în Serviciul de Informare Internațională.

Unul dintre asistenții lui Artuzov, Vladimir Stirne (Stirne Voldemărs), tot leton, nota că „noi le-am furnizat ofițerilor din toate statele Europei Centrale” date militare false. Aceste scorneli au ajuns și la statele-majore ale forțelor armate britanice, franceze, japoneze și germane. Ca urmare, Armata Roșie a căpătat o capacitate-fantomă care a fost luată de bună⁵⁶. Rușii se mîndreau cu faptul că 95 % din informațiile pe care dușmanii externi ai Rusiei își bazau estimările capacităților militare ale sovieticilor aveau ca sursă dezinformarea⁵⁷.

Și totuși, exista și un dezavantaj : stimulînd estimarea exagerată de către străini a capacităților militare sovietice, Moscova a creat impresia greșită că reprezintă o amenințare mai gravă decît se presupusese pînă atunci. Această amenințare exagerată a justificat apoi cheltuielile militare exagerate ale polonezilor (un sfert din bugetul statului). Mai tîrziu în acel deceniu, Kremlinul a considerat necesar să-și mai diminueze pretinsa putere militară pentru a mai liniști statele vecine.

În ceea ce privește evaluarea amenințărilor și operațiunile din străinătate, serviciile sovietice de informații externe depindeau fundamental de factorul uman. Și, chiar și în acest domeniu, trebuiau să cerșească resurse care adesea erau acaparate rapid de departamentul de contrainformații, care avea mai mult succes.

Marea Britanie ca sperietoare

Primul Război Mondial transformase Marea Britanie într-un imperiu cu o putere neegalată decît pe mare de Statele Unite – asta atunci cînd alegea să acționeze și ignora anumite preocupări presante ale imperiului. Oricît de incompetent și de ezitant, secretarul de stat Winston Churchill, un înverșunat antibolșevic, inițiasă intervenția militară împotriva „babuinilor” de bolșevici în 1919. Britanicii habar nu au avut cît de aproape au fost să cucerească Petrogradul în martie 1919 și să-i răstoarne pe bolșevici⁵⁸. După aceea, în toată perioada interbelică, a prevalat tendința de a exagera capacitatea bolșevicilor de a-și răspîndi crezul în toată lumea. Nereușind prin mijloace ortodoxe (care comportau riscul de a dezlănțui un război revoluționar pe tot continentul), Londra a apelat la metode indirecte – pe de o parte, prin intermediul comerțului, potrivit convingerii liberale clasice conform căreia comerțul îi unește pe oameni ; iar pe de altă parte, prin operațiunile serviciilor secrete – pentru a disloca temeliile nesigure ale puterii sovietice.

Aici, MI6 – nici pe departe atît de vechi cum credeau rușii, deși predecesoarele sale își aveau originile în secolul al XVI-lea – s-a întîmplat să aibă norocul de a deține un puternic contingent rus. Norocul acesta s-a dovedit totuși a fi și un blestem, din cauza unei slăbiciuni cruciale : majoritatea, dacă nu chiar toți membrii contingentului

rus erau odraslele unor oameni de afaceri britanici expropriați de Revoluția Bolșevică. Nu prea te puteai baza pe ei să facă o evaluare obiectivă a perspectivelor unui regim atât de detestat. Cumpărarea continuă, la grămadă, de către aceștia a unor documente oficiale dubioase fabricate pentru această piață fără discernământ asigura profituri bine-venite pentru rezervele valutare sărace ale Uniunii Sovietice.

Desigur, rușii au observat cât de activi erau britanicii. MI6 nu numai că făcea spionaj, ci se putea baza și pe ajutor din partea unor țări străine la fel de preocupate de amenințarea bolșevică. Raportul KRO din 1923-1924 preciza: „Astfel, de exemplu, serviciile de informații ale Estoniei, Finlandei, Letoniei și Lituaniei, precum și, într-o anumită măsură, cele ale Poloniei, iar recent suedezii și norvegienii lucrează în mod special și exclusiv pentru Anglia. Polonezii și românii lucrează pentru francezi. Germanii deocamdată lucrează singuri”⁵⁹. La rîndul lor, guvernul polonez, cel eston și cel finlandez susțineau Trustul, oferindu-le chiar membrilor săi azil diplomatic în caz de eșec⁶⁰.

În cea mai mare parte, subversiunea și culegerea de informații de către MI6 erau realizate prin intermediul unor ofițeri de la controlul pașapoartelor în cadrul legațiilor britanice din Reval (actualul Tallinn, Estonia), Riga (Letonia), Helsinki (Finlanda) și Stockholm (Suedia). KRO îl recrutase deja pe Ado Birk sub drapel fals (american) atunci cînd a fost trimis la misiunea estonă din Rusia (1922-1926). În iunie 1923, Birk a luat contact cu legația britanică de la Reval, unde colonelul Ronald Meiklejohn, asistat de un emigrant pe nume Jidkov, era șeful stației MI6. Jidkov a început să comunice cu Trustul⁶¹. Tot prin intermediul Trustului și prin căpitanul Ernest Boyce de la stația MI6 din Helsinki, fostul angajat al serviciilor secrete Sidney Reilly, cunoscut ca „regele spionilor” și pînă atunci foarte temut de bolșevici, a trecut granița cu Finlanda pe 25 septembrie 1925, fiind ademenit către moarte. Reilly a fost executat la 3 noiembrie⁶². Trupul său este îngropat și astăzi într-o curte din Lubianka⁶³.

Moscova și Londra au încheiat un armistițiu ciudat după recunoașterea diplomatică reciprocă din martie 1921, fiind trimiși chiar și ambasadori în 1924, în timpul efemerului guvern laburist al lui Ramsay MacDonald. Însă relațiile s-au deteriorat rapid din cauza intensificării activității Cominternului în Imperiul Britanic, inclusiv – foarte important – în porturile chineze ale tratatului. China conta foarte mult. Era al doilea partener comercial al Marii Britanii și al doilea destinatar al investițiilor britanice. Ultratradiționalistul guvern conservator al lui Stanley Baldwin (1924-1929) a ajuns la putere datorită scrisorii lui Zinoviev, care pretindea că transmite instrucțiuni din partea Cominternului de a instiga la revoltă în cadrul forțelor armate. Presiunile exercitate de noii membri ai Parlamentului au forțat o rupere a relațiilor diplomatice pe 26 mai 1927⁶⁴.

Această inițiativă neobișnuită, invariabil o precursoră a războiului, a fost precedată de o razie a poliției la sediul delegației comerciale sovietice din Londra. Delegația împărțea o clădire cu Anglo-Russian Co-operative Society (ARCOS), o companie comercială sovietică cu un nume aparent inofensiv. Contrainformațiile britanice, MI5, depistaseră o rețea utilizată de ruși, ajungînd la această adresă. Din ea făcea parte și

William Ewer, redactor de știri externe la ziarul *Daily Herald* al Partidului Laburist, care din cînd în cînd primea informații clasificate de la forțele de poliție metropolitane ale Scotland Yardului și de la alte departamente ale administrației publice centrale, prin intermediul unor agenți din cadrul acestor instituții care lucrau pentru bani⁶⁵. ARCOS era și centrul unei rețele internaționale de marinari controlate de Comintern. Dar Secția Specială a Scotland Yardului avea agenți dubli în interior : doi letoni, Karl Korbs și Peter Miller. Și MI5 își infiltrase un agent dublu, pe Anatoli Timohin, recrutat la Murmansk în timpul ocupației britanice din 1918⁶⁶.

Litania dezastrelor din acel an, 1927, era tulburătoare : ca preludiu, în martie, o rețea INO a fost demascată de poliție la Varșovia. Cataclismul a avut însă loc în China, unde conducerea sovietică sperase să transforme revoluția naționalistă burgheză într-o preluare deplină a puterii de către comuniști. Pe 6 aprilie, ambasada de la Beijing, care adăpostea o amplă arhivă a operațiunilor sovietice secrete, a fost devastată de conducătorul militar al nordului, Zhang Zuolin, cu încurajarea și asistența britanicilor din culise. Complexul era foarte mare – efectiv o ambasadă anexată unei tabere militare. Prin uși de comunicare, trupele au reușit fără prea mare dificultate să pătrundă în zonele diplomatice și în vastele apartamente ocupate de atașatul militar și rezidentul Direcției a IV-a, V.S. Oghinski, în timp ce personalul acestuia se grăbea să ardă cît mai multe documente.

Cel mai stînjenitor lucru care a ieșit la iveală cu ocazia acestei razii a fost că unii comuniști chinezi, printre care și Li Dazhao, unul dintre cofondatorii Partidului, locuiau și lucrau chiar acolo, sfidînd în mod ostentativ convenția diplomatică. S-au mai descoperit armament și o cantitate imensă de materiale de propagandă. Printre documentele secrete salvate din incendiul care a urmat s-au numărat rapoartele de situație ale lui Oghinski, corespondența lui cu Moscova, liste de agenți și de plăți, documente sustrate de la alte ambasade, detalii despre furnizarea de armament către armatele naționaliste, liste de consilieri sovietici ale acestor armate împreună cu pseudonimele lor, rapoarte întocmite de aceștia, inclusiv de comandanții militari sovietici Vasili Bliuher și Mihail Borodin, rapoartele comitetului regional al Partidului Comunist Chinez și adresele secrete ale unor comuniști⁶⁷.

North China Daily News a publicat șapte pagini de documente mai puțin sensibile, dar tot stînjenitoare, traduse. Au urmat fragmente publicate în *The Straits Times* care includeau tehnici de recrutare a agenților – recrutarea sub drapel fals, de exemplu, cînd o țintă era făcută să creadă că lucrează pentru alt guvern decît cel care o recruta. Au urmat alte razii, și mai devastatoare : la consulatele din Shanghai, Tianjin (Tientsin), iar apoi din Guangzhou (Canton).

Între timp, și în Franța practica interzisă oficial de a utiliza membri ai Partidului de către serviciile de informații punea în pericol rețeaua. Pe 9 aprilie, asistentul rezidentului, Uzdanski, și un agent pe nume Bernștein, un emigrant, au fost arestați în timp ce primeau documente clasificate de la doi angajați ai unor fabrici de armament. Era implicat și asistentul secretarului sucursalei de la Paris a Partidului Comunist. Aceasta a condus la o razie făcută la un membru al Biroului Politic, Jean

Cremet, un fost docher care, în mod surprinzător, sfidînd instrucțiunile explicite primite de la Kremlin, a condus rezidentura ilegală a Direcției a IV-a. O sută de membri ai rețelei au fost reținuți, deși doar opt au fost puși sub acuzare. Cremet a fugit în Uniunea Sovietică și a fost condamnat în contumacie⁶⁸. Între timp, la Viena, angajații Ministerului de Externe austriac care furnizau Moscovei informații clasificate au fost de asemenea reținuți⁶⁹.

Biroul Politic era hotărît să contraatace, iar pe 28 mai, la două zile după ce Marea Britanie a rupt relațiile diplomatice, a abordat problema legiferînd folosirea ilegalităților. Aceasta însemna că ofițerii serviciilor secrete trebuiau să opereze sub acoperire, fără să se bucure de imunitate diplomatică. Întregului personal de la INO, Direcția a IV-a, Comintern, Internaționala Sindicală Roșie (Profintern) și Ajutorul Roșu Internațional (MOPR) i s-a interzis să facă parte din ambasade sau delegații comerciale permanente. Mesajele cifrate privind mai ales chestiuni secrete aveau să fie transmise doar prin scrisori codificate transportate în valize diplomatice – niciodată prin telegraf sau radio. Toate mesajele de acest tip aveau să fie semnate cu nume de cod și s-a înființat un comitet special de supraveghere, format din Stanislav Kosior (un secretar de partid), Piatnițki și Iagoda⁷⁰.

Problema era că decizia Biroului Politic nu a fost pusă efectiv în aplicare nici în totalitate, nici imediat. În timpul unei evaluări a rezidenților Direcției a IV-a din străinătate, realizată sub coordonarea lui Nikolai Kubiak, un membru al biroului organizațional al Partidului, s-a luat decizia să se mențină mulți rezidenți legali.

Au sosit vești rele și pe plan intern. Trustul, care avea un succes excepțional, s-a încheiat cu un eșec catastrofal după ce rușii au hotărît să-l desființeze în februarie 1927. Cînd Oppenput a reacționat trecînd în tabăra adversă, Kutieпов a înțeles că Trustul a fost o înșelătorie și s-a grăbit să plece în Finlanda ca să stabilească adevărul. Oppenput, Zaharcenko și Voznesenski („Gheorghe Peters”) au fost instruiți pentru operațiuni teroriste și trimiși în misiune de Kutieпов și căpitanul Ross de la MI6. Aceștia au trecut granița din Finlanda pe 31 mai 1927⁷¹.

În noaptea de 3 iunie, teroriștii au încercat să pătrundă în sediul OGPU de la nr. 3/6, una dintre clădirile mai mici de la Lubianka, avînd la ei 3,5 kilograme de explozibil fabricat în Marea Britanie. Au fugit spre vest, către frontiera cu Polonia, dar în cele din urmă au fost prinși și împușcați în regiunea Smolensk. Pe 7 iunie, alți trei (Viktor Larionov, Serghei Soloviev și Vladimir Monomahov) au aruncat două bombe în clubul central al Partidului din Leningrad în timpul unui seminar privind materialismul istoric. Au rănit 32 de persoane și au reușit să ajungă la granița cu Finlanda în august. Însă Soloviev a fost împușcat. Alții (Nikolai Stroev, Vladimir Samoilov, Aleksandr Bolmasov, Aleksandr Solski și Aleksandr von Aderkas) au fost judecați și executați pe 23 septembrie. În iulie 1928, Radkevici și Dmitri Monomahov au mai făcut o încercare și, cu ajutorul poliției secrete române, au trecut granița în Uniunea Sovietică. La Moscova au aruncat o bombă în punctul de control de la Lubianka. Și ei au fost în cele din urmă prinși și executați⁷².

Potrivit unui raport al INO din 19 iulie 1928 :

Cînd s-a întors la Paris, Kutieпов a pus la cale o serie de incidente teroriste în URSS și și-a prezentat planul pentru a fi verificat de ofițeri, care l-au acceptat cu anumite modificări. Fundamentale în acest plan erau :

- a) asasinarea lui Stalin ;
- b) aruncarea în aer a unor uzine militare ;
- c) asasinarea liderilor OGPU de la Moscova ;
- d) simultan, asasinarea celor aflați la comanda regiunilor militare – în sudul, estul, nordul și vestul Uniunii Sovietice⁷³.

După ani de triumf, eforturile lui Artuzov fuseseră pînă la urmă în van. Demis în noiembrie 1927, a fost nevoit să se chinuie să urce din nou pe scara ierarhică, în rolul de al doilea asistent adjunct al Direcției pentru Operațiuni Secrete a OGPU, sub conducerea celui care curînd avea să devină cunoscut drept călăul lui Stalin, Iagoda. A fost o retrogradare care a pus la grea încercare răbdarea și tactul lui Artuzov.

Iagoda (Enoh Gherșevici Ieguda) își făcuse ucenicia în atelierul de gravură al fratelui lui Iakov Sverdlov și se însurase cu fiica acestuia. Pînă la moartea sa prematură, în 1918, Sverdlov fusese puternicul asistent al lui Lenin, transformînd în realitate idei pe care șeful lui nu le cîntărise prea bine. Această legătură l-a ajutat pe Iagoda să ajungă rapid la putere, inițial ca secretar al lui Menjinski, pe care îl trata cu mare respect. Dar Iagoda era de fapt creația lui Stalin. Sănătatea precară a lui Menjinski făcea ca el să fie mai mult om de paie decît șef. Asta îi convenea de minune lui Stalin. Iagoda, la rîndul lui, era respectuos cu superiorii, dar „bădăran și necivilizat” cu subordonații⁷⁴.

„Mic de statură, agil, serviabil, cu o față energică și ciudată”, Iagoda era și „difícil, anost, laconic”. Purta o mustăcioară zburlită, dar se îmbrăca întotdeauna în uniformă. Cel mai important, Iagoda era, ca și Stalin, un aparatcic, cu aptitudini organizatorice semnificative. Supraveghea cu atenție chiar și pregătirea execuțiilor⁷⁵. Se spune că unul dintre hobby-urile sale era grădinaritul : la urma urmei, plantele nu îi puteau răspunde obraznic, indiferent dacă își pierdeau sau nu capul. Avea și o viață erotică secretă. Cei care i-au percheziționat apartamentul după arestarea sa, în 1937, au găsit 1 008 obiecte prețioase, 18 haine de blană pentru femei, 53 de eșarfe de cașmir, 11 bobine cu filme porno, 3 904 fotografii porno și 549 de cărți – inclusiv lucrări troțkiste⁷⁶.

Ignorarea amenințării războiului

Pînă la ruptura cu Marea Britanie, așa-numitele rezidenturi ale INO și ale Direcției a IV-a se foloseau invariabil în mod extins de ambasade și misiuni comerciale sovietice. Deși avantajul protecției oferite de imunitatea diplomatică era evident, acesta costa scump. Poliția locală nu trebuia decît să urmărească cine vine și cine pleacă pentru a-i identifica pe suspecți. Totuși, după august 1927 s-au luat măsuri, cel puțin în principiu, pentru a începe trecerea acestor rezidenturi sub acoperire. Dar reforma se mișca agonizant de încet. Metehnele vechi se dovedeau a fi greu de înfrînt⁷⁷.

Doar Direcția a IV-a își demonstrase valoarea, dar mai degrabă prin analiză – INO nu avea o asemenea capacitate – decât prin agenți. Într-adevăr, la Direcția a IV-a, în 1924, proporția ofițerilor activi față de analiști era de unu la patru⁷⁸. Operațiunile desfășurate de INO împotriva potențialului militar al Poloniei erau considerate totuși extrem de eficiente. Ele permiteau Moscovei să reproducă planurile de luptă ale acesteia.

Intențiile polonezilor erau altă poveste. Stabilirea cu exactitate a acestora a devenit prioritară. Deși relațiile cu rușii ajunseseră într-un impas, ntolerarea de către britanici a unor impozite mai mari și nevoia de comerț – și deci de pace în Europa – făceau ca un război direct cu Uniunea Sovietică să nu constituie o opțiune. Polonia fusese anterior un aliat apropiat al Franței împotriva unei relansări a Germaniei și a expansionismului bolșevic. Britanicii căutau acum să aducă Germania înapoi în concertul european și, în același timp, să izoleze și mai mult Uniunea Sovietică. Au reușit acest lucru prin intermediul Pactului de la Locarno, semnat pe 1 decembrie 1925. Pactul garanta inviolabilitatea granițelor vestice ale Germaniei și, în schimb, securitatea Franței și Belgiei, dar lăsa frontierele din est periculoase de expuse. Un efect inevitabil al pactului a fost că Polonia și-a pierdut încrederea în Franța ca protectoare a sa. Asta era în avantajul britanicilor. Mareșalul Józef Piłsudski, care conducea vechea aristocrație (*szlachta*) ce visa la imperiu în defavoarea Ucrainei sovietice, a ajuns la putere într-un weekend din mai 1926 cu sprijinul tacit al britanicilor. Războiul prin intermediul polonezilor, susținut de la Londra, nu mai părea o posibilitate chiar așa de îndepărtată. În toamna aceea, în Uniunea Sovietică a început să umble zvonul că va fi război.

Evaluarea la Moscova a amenințării reprezentate de Polonia a condus la o ciocnire directă între INO și Direcția a IV-a. Aceste diferențe de opinie reflectau direct slăbiciunea de care dădea dovadă INO – în particular costisitoarea lipsă a unui departament de analiză. Direcția a IV-a avea cu totul alte priorități. Aici departamentul de informații și statistică era condus de Aleksandr Nikonov, care era și unul dintre cei doi asistenți ai lui Berzin. Rapoartele ajungeau la Unșliht, la arțăgosul șef de stat-major Mihail Tuhacevski, la nățăfletul comisar Vorosilov și la neobositul Dzerjinski, o copie fiindu-i trimisă și lui Nikolai Buharin (la Comintern). În timpul crizei prelungite a relațiilor cu Londra de la sfârșitul lui iunie 1926, Nikonov a conchis că Polonia nu era interesată de declanșarea unui război și că „anul acesta nu există motive serioase ca să ne temem de o întrerupere a relațiilor pașnice cu Polonia”. Dzerjinski nu era însă de aceeași părere, iar pe 11 iulie i-a scris lui Stalin, insistând că conaționalii lui, pe care, bineînțeles, considera că el îi cunoaște cel mai bine, erau, dimpotrivă, înclinați către un război de cucerire⁷⁹.

Intervenția a determinat continuarea discuțiilor, la ele ajungând să ia parte și alți șefi ai Comisariatului pentru Afacerile Externe în afară de Trilisser și Unșliht. Aceștia au negociat un compromis, posibil datorită morții premature a lui Dzerjinski, cauzată de stresul excesiv. Cel care fusese atîta timp șeful OGPU s-a stins la el acasă pe 20 iulie, în urma unui infarct miocardic, la vârsta de 49 de ani; avea o arterioscleroză la fel de avansată ca a unui septuagenar.

Deși tot mai probabil, războiul încă nu era în nici un caz sigur. Un nou memoriu întocmit de Nikonov, la sfârșitul lunii iulie, susținea că „nu există pericolul iminent

al unui război împotriva Uniunii Sovietice din partea Poloniei și a statelor baltice în momentul de față și nici în viitorul apropiat (cel puțin pînă în primăvara anului 1927)". Au urmat evaluări mai detaliate ale capacităților polonezilor. Punctele slabe inerente ale Poloniei, inclusiv industriile militare nu foarte bine dezvoltate, lipsa rezervelor și limitarea bugetului alocat apărării, indicau faptul că nu există o mare amenințare la adresa Uniunii Sovietice la sfîrșitul lui ianuarie 1927. Berzin a estimat că „nu trebuie să ne așteptăm la pregătiri de război imediate în anul ce vine, 1927”⁸⁰.

Ruperea relațiilor diplomatice cu Marea Britanie în mai a fost urmată, cum am precizat deja, de asasinarea trimisului sovietic în Polonia, Voikov. Stalin era în vacanță la Soci, pe țărmul Mării Negre, cînd a aflat despre asasinat. În ziua următoare i-a telegrafiat lui Molotov, la Moscova : „Uciderea lui Voikov justifică lichidarea completă a celulelor monarhiste și albgardiste din toate colțurile Uniunii Sovietice, prin toate măsurile revoluționare. Trebuie să strîngem rîndurile”⁸¹. Biroul Politic a luat atitudine imediat.

Dar Stalin căuta și să se folosească de acest eveniment și de actele de terorism comise de Opperput pentru a justifica reprimarea opoziției politice legitime. „Calea terorii pe care au apucat-o agenții Londrei”, i-a scris Stalin lui Molotov pe 17 iunie, „schimbă radical situația”. Din punctul său de vedere, acțiunile lui Opperput indicau pregătirea evidentă pentru război. Și totuși, în loc să susțină mobilizarea, a insistat pentru luarea unor măsuri menite să întărească ariergarda și să elimine „opoziția” fără întîrziere. „În caz contrar, sloganul cu întărirea ariergărzii este doar o vorbă goală.”⁸² Cînd a devenit clar că Menjinski trăgănează lucrurile, Stalin i-a scris : „Părerea mea personală : 1) agenții Londrei s-au cuibărit printre noi mai adînc decît pare ; încă stau la pîndă”⁸³. Legenda invincibilității serviciului MI6 persista, mai ales cînd se potriva cu motivele ascunse ale lui Stalin.

Pentru moment, amenințarea războiului putea fi considerată doar un instrument convenabil folosit în lupta din interiorul Partidului dintre Stalin și Troțki. Totuși, la fel cum Uniunea Sovietică nu era pregătită din punct de vedere industrial și tehnologic pentru un conflict cu marile puteri europene, tot așa se putea spune și despre serviciile sale secrete, nu în ultimul rînd din cauza faptului că acestea se concentrau nu atît asupra puterilor străine rivale, cît asupra dușmanilor din interiorul țării. În plus, decizia lui Stalin din octombrie 1929 de a impune în zonele rurale un mod de producție „socialist” a accentuat nemulțumirile pînă la nivelul unei revolte fățișe. Dușmanul din interior a devenit astfel tot mai mult o amenințare la adresa puterii sovietice. Acest lucru a avut implicații grave pentru alocarea resurselor, și așa puține, către serviciile de informații.

Acel an, 1929, a fost crucial pentru soarta Uniunii Sovietice atît din punct de vedere economic, cît și politic. După ce, dezamăgiți, au tras concluzia că mult sperata revoluție din Germania, ultima salvare a Revoluției din Octombrie din Rusia, nu avea să se întîmple prea curînd și, cel mai probabil, nu putea fi garantată decît cu ajutorul unei Armate Roșii puternice, Stalin și aliații săi au hotărît că n-au încotro și trebuie să meargă mai departe singuri. După aceea, planificarea centralizată în industrie și în agricultură a decis forma și ritmul creșterii economice tot mai accelerate a țării. Pe plan politic, Stalin eliminase în același timp fără milă orice opoziție efectivă din interiorul partidului aflat la conducere.

1929 a fost un punct de cotitură nu doar pentru Uniunea Sovietică : prăbușirea bursei de valori de pe Wall Street din octombrie a subminat temeliile aparent sigure ale prosperității occidentale, care a caracterizat cea mai mare parte a deceniului de după Primul Război Mondial și a oferit cel mai bun tampon împotriva răspîndirii bolșevismului. Tocmai de aceea efectele ultime ale sărăciei tot mai mari și generalizate au fost subminarea democrației, discreditarea liberului-schimb în favoarea protecționismului, consolidarea izolaționismului Statelor Unite și aducerea fascismului la putere pe tot continentul european din cauza nemulțumirii maselor.

În timp ce Moscova considera că fascismul italian este un partener de discuții nu tocmai ostil, aflat în deplină concordanță cu interesele sovieticilor, varianta sa germană s-a dovedit a fi cu totul diferită, după cum avea să demonstreze deceniul următor. Întrebarea-cheie era dacă Stalin va înțelege că *Mein Kampf* a lui Hitler și intenția sa declarată de a coloniza hinterlandul Europei de Est nu reprezentau doar vorbe goale, ci un plan de acțiune.

Aici problema era complicată de faptul că scopul principal al serviciilor secrete sovietice era culegerea de informații de la contrarevoluționarii ruși pentru a-i submina din interior. Puterile străine erau ținte secundare, iar informațiile secrete politice din Germania, țară în care Stalin nu pusese piciorul niciodată, fuseseră mereu un punct foarte slab. De exemplu, atunci cînd INO a devenit un departament complet independent în cadrul OGPU, pe 30 iulie 1927, scopurile sale erau definite astfel : infiltrarea printre spionii dușmanilor responsabili de subversiunea din interiorul Uniunii Sovietice ; demascarea sabotajelor care treceau granița în Uniunea Sovietică ; și analiza tehnicilor de sabotaj⁸⁴. Natura restrictivă a acestei sinteze spunea multe despre prioritățile lui Stalin.

Mai mult, tactica lui Lenin în ceea ce privește puterile capitaliste era să le ațîțe una împotriva alteia : „exploatarea contradicțiilor interimperialiste”, în jargon sovietic. Asta însemna nu favorizarea unui stat în detrimentul altuia într-o anumită perioadă, ci menținerea tuturor posibilităților deschise, chiar și în cadrul relațiilor strînse cu Republica de la Weimar. Politica elaborată pe o astfel de bază în contextul crizelor diplomatice tot mai frecvente dezlănțuite de Marea Depresiune plasa o responsabilitate prea mare pe umerii unor servicii de informații care activau sub conducerea unui dictator ce nu cunoștea în mod direct țările cu care avea de-a face.

Era improbabil ca sursele de informații pe care le avea Stalin să furnizeze datele necesare cu privire la intențiile nemijlocite ale lui Hitler. Totuși, era foarte important ca el să-și dea seama de amenințarea majoră la adresa securității sovietice și să-și redirecționeze serviciile în funcție de aceasta. Poate doar privind retrospectiv această amenințare pare extrem de evidentă ; majoritatea oamenilor de stat europeni s-au complăcut în aceeași părere greșită despre Hitler. Orbirea lui Stalin avea unele temeuri aparte : principalul lui rival, Troțki, acum în exil, atrăgea atenția vehement asupra amenințării reprezentate de fascism în Germania⁸⁵. Acesta, fără îndoială, a fost unul dintre lucrurile care i-au întunecat judecata lui Stalin, căci a recunoaște că amenințarea este reală însemna a recunoaște că Troțki gîndește mai bine decît el.

Capitolul 2

Dar *cine* era cel mai mare dușman?

Cel mai mare dușman nu era, cum s-ar putea presupune, un stat, ci mișcarea contrarevoluționară din străinătate. Trustul era o operațiune vitală, o măsură profilactică împotriva albgardiștilor și a puterilor străine care ar fi vrut să profite de ocazie. Era crucial să li se dea speranțe contrarevoluționarilor, anulând în același timp orice posibilitate ca acestea să se concretizeze. Pe Artuzov îl liniștea faptul că, din cauza Trustului, Kutieпов hotărâse să nu trimită în URSS foști soldați albgardiști care au fugit după războiul civil. Argumentând că regimul sovietic devine mai puțin rigid, lăsând mai multă libertate celor care îl critică, punând capăt terorii instituite de OGPU și așa mai departe, Trustul „a protestat vehement împotriva activării mișcării albgardiste (terorism, sabotaj), avertizând cu privire la o reiterare a terorii roșii din partea comuniștilor și la riscul ca, prin aceste mijloace, să se piardă orice posibilitate de a desfășura o activitate legală”¹.

După cum am văzut, după ce Kutieпов și-a dat seama, în martie 1927, că a fost înșelat, a hotărât să dezlănțuie o campanie de teroare împotriva funcționarilor sovietici din interiorul și din afara Rusiei. Un fost susținător își amintește că pentru Kutieпов „terorea era un scop în sine și el credea că actele de terorism comise de oamenii lui aveau să producă, mi-a spus el, o explozie în Rusia”². Într-adevăr, între 1927 și 1930 Kutieпов a coordonat „mai multe acte de forță norocoase pe teritoriul rusesc”, deși i-a pierdut pe „majoritatea celor care au luat parte la ele”³. Plănuita lui răpire urmărea nu doar eliminarea unui ghimpe din coaste și preluarea conducerii emigranților; aceasta a fost determinată și de noua situație presantă de la Moscova. Răscoalele țăranilor începuseră să amenințe armistițiul precar la care se ajunsese în zonele rurale în martie 1921. Era în joc stabilitatea întregului sistem, chiar și înainte de a începe colectivizarea agriculturii, în iarna anului 1929.

Așadar, era oarecum logic ca cei din conducerea Uniunii Sovietice să trateze organizațiile contrarevoluționare din străinătate drept o amenințare mai imediată decât guvernele altor țări. Germania era singura aliată a Rusiei, dar acum suferea o transformare fundamentală ca urmare a Marii Depresiuni. Toată lumea se aștepta ca extrema stângă să pună mâna pe putere. În schimb, a venit rîndul extremei drepte, cu o combinație letală de intimidări violente, populism virulent și manipulare abilă a celor mai importanți oameni din stat. În plus, fără să aibă experiența personală directă a altor societăți, lui Stalin – și nu numai lui – i-a luat mult pînă să-și dea seama ce prevestea noul partid nazist. Se poate de fapt susține că acesta a rămas un mister total pînă la

capăt, deoarece naziștii au fost întotdeauna o mișcare amorfă, care nu se baza pe o anumită clasă. Un marxist-leninist dogmatic nu înțelegea nimic din asta. Prin urmare, se presupunea că, lipsindu-i omogenitatea, mișcarea avea să fie spulberată în cele din urmă sub bombardamentele din timpul războiului.

Înainte de ascensiunea lui Hitler la putere nu a prea fost nimic care să indice ceea ce avea să se întâmple. Atenția Moscovei era îndreptată către falsa amenințare reprezentată de Franța, acum visceral antibolșevică, după ce Cominternul susținuse revolta din îndepărtata Indochină. Rapoartele INO din 1932 indicau disponibilitatea Franței de a salva economia Germaniei dacă aceasta coopera cu ea împotriva Rusiei, iar când un romano-catolic, Franz von Papen, care fusese și el spion, a devenit cancelar în același an, serviciile de informații au raportat că el le propusese francezilor o alianță antisovietică. Atît francezii, cît și germanii au fost încurajați de amenințarea emergentă la adresa rușilor reprezentată de japonezii aflați la est⁴. Ambasadorul Germaniei în URSS, Herbert von Dirksen, a raportat despre „marea nervozitate” de la Moscova, generată de posibilitatea „unei schimbări integrale a politicii față de Uniunea Sovietică”⁵. Abia la sfîrșitul anului 1932 rezidentura de la Berlin a considerat în cele din urmă esențial să se concentreze asupra rapoartelor despre naziști⁶.

În măsura în care Stalin le acorda vreo atenție naziștilor, ostilitatea lor față de Franța, Marea Britanie și Statele Unite era cum nu se poate mai bine-venită. „Noul guvern german”, afirma un editorial din *Pravda*, „va trebui să ia în calcul și acel val de naționalism generat de îngreunarea, în condiții de criză, a poverii sistemului de la Versailles și care va atrage în tabăra lui Hitler milioane de mic-burghezi din orașe, țărănimia și chiar o parte dintre muncitori. Aceste milioane de oameni au votat la alegerile prezidențiale și la cele din Prusia nu atît pentru Hitler, cît împotriva Franței și Poloniei”⁷. Așadar, nici nu se punea problema de a bloca avansul lui Hitler permițînd Partidului Comunist German să se alieze cu social-democrații prooccidentali⁸.

Schimbări la vîrf

Odată ce a devenit clar că INO nu era atît de eficientă pe cît s-ar fi putut, Stalin a hotărît să-i transfere pe cei mai buni oameni de la contrainformații pentru a o mai împrăști. Procesul a fost facilitat de implicarea nechibzuită a șefilor INO în certurile de la Kremlin.

Pe 30 iulie 1927, Trilisser, acum director adjunct al OGPU, a reușit în sfîrșit să scoată INO de sub supravegherea Direcției pentru Operațiuni Secrete, care era condusă de detestatul Iagoda. Trilisser, despre care se zvonea că are și el simpatii față de aripa dreaptă a Partidului (acum exilată de Stalin), a profitat de prima ocazie pentru a-l acuza pe Iagoda de același păcat. A făcut asta pe la spatele lui Iagoda, la o ședință a organizației de partid locale din Moscova. Artuzov s-a ridicat însă în picioare și a apărut dreptul lui Iagoda de a fi tras la răspundere doar de Comitetul Central, dată fiind poziția lui la vîrfurile OGPU⁹.

Subordonatul răzvrătit al lui Iagoda acționase pe baza presupunerii imprudente că democrația în Partid constituia încă o preocupare actuală. Pe 27 octombrie 1929, Trilisser a fost demis fără prea multe explicații. Regulile ierarhiei trebuiau respectate cu orice preț. Dintr-odată, cei mai apropiați protejați ai lui Trilisser s-au trezit colectând cu forța cereale de la țărani care mureau de foame sau lucrând în domeniul relațiilor culturale cu străinii – slujbe pentru care erau la fel de nepotriviți.

Artuzov urcă în ierarhie

Artuzov a fost făcut adjunct al șefului INO. Principala lui sarcină era să implementeze directiva Biroului Politic din 30 ianuarie 1930, care căuta să camufleze așa-numitele rezidenturi. Artuzov fusese primit, fără îndoială, cu brațele deschise în cadrul INO datorită reputației sale de inovator inspirat. Nu mai puțin important a fost totuși faptul că îi luase apărarea lui Iagoda. La 1 august 1931, Artuzov a fost promovat în funcția de șef al INO.

Acum INO urma să fie profesionalizată. Un prim pas, în 1932, a fost instituirea unor cursuri speciale pentru ofițerii operativi: 25 aveau să fie acceptați la recomandarea Partidului pentru doi ani de instrucție. În plus, cei deja activi puteau face cursuri de perfecționare care durau între trei și șase luni¹⁰. Aceste inovații au fost esențiale, deoarece Artuzov și-a făcut o prioritate din ilegaliști.

Deși fusese prevăzut să se înființeze rezidenturi ilegale încă din 1920, pînă în momentul raziei de la ARCOS, în 1927, acestea fuseseră propriu-zis instituite doar în Franța și în Statele Unite – iar la Washington de nevoie, pentru că Statele Unite refuzaseră cu fermitate recunoașterea diplomatică a Moscovei¹¹. Apoi, în 1929, s-a înființat o rezidentură ilegală la Londra, condusă, de la o distanță suficient de mare, de Boris Bazarov. Din motive de securitate, aceste rezidenturi comunicau între ele și cu Moscova¹². Noua cerință a venit la momentul oportun, odată cu izbucnirea primei crize postbelice și ocuparea de către japonezi, începînd din septembrie 1931, a Manciuriei, un teritoriu care se învecina cu Extremul Orient sovietic. Iagoda i-a dat mîna liberă lui Artuzov. „La serviciu aveam mereu curaj să atac”, se lăuda el, pe cînd Iagoda, care era un om prudent, șovăia¹³. În acest timp, suferindul Menjinski, după ce fusese scutit de sarcini, la indicația Biroului Politic, pe o perioadă de șase luni în toamna anului 1929, solicitase în mod repetat conducerii permisiunea de a demisiona, dar fusese refuzat¹⁴. A murit cinci ani mai tîrziu, cînd încă era în funcție.

Parparov se infiltrează în Ministerul german de Externe

Unul dintre primii ilegaliști care au avut impact a fost Fiodor Karpovici (pe numele său adevărat Faivel Kalmanovici) Parparov, un evreu arătos, cu mult șarm și foarte inteligent. Născut la Velij (Vitebsk), pe 23 noiembrie 1893, Parparov a intrat ucenic

la un exportator de cherestea din Riga la vârsta de 14 ani, ceea ce nu l-a împiedicat să termine liceul. Apoi a devenit funcționar într-o bancă din Petrograd, după care s-a înrolat în Armata Roșie în calitate de comisar politic. După ce a fost demobilizat, în 1920, a devenit adjunctul șefului unei direcții din cadrul Comisariatului pentru Aprovizionare al Republicii Ruse, iar în timpul liber a făcut studii de drept. După absolvire, în 1925, s-a mutat la Comerț Exterior, unde a învățat foarte bine limba germană. La scurt timp după aceea a fost trimis la ampla misiune comercială de la Berlin, aici fiind recrutat de INO. Patru ani mai târziu a fost rechemat în țară pentru a fi instruit să activeze ca ilegalist.

În 1930 s-a întors la Berlin împreună cu soția și copilul lui; ca să inducă în eroare, a renunțat formal la cetățenia sovietică, devenind temporar apatrid, iar apoi a reușit să-și facă rost de un pașaport românesc. Parparov a înființat o companie de export și și-a deschis filiale prin toată Europa și pe alte continente – în nordul Africii, Turcia, Iran și Afganistan. Totuși, nu a fost deloc ușor să-și facă relații utile Moscovei, dat fiind faptul că avea legături în mare parte – dacă nu chiar exclusiv – cu tineri întreprinzători ambițioși, nu cu cei din cadrul aparatului de stat. Acum se dădea și jurnalist.

Disperat, Parparov a publicat un anunț la rubrica de mică publicitate dintr-un ziar din Berlin în vara anului 1931: „Tînăr întreprinzător, caut parteneră cu care să-mi petrec timpul și care să mă ajute în activități de natură jurnalistică. Garantez confidențialitate absolută”. În mai puțin de două săptămîni a primit un răspuns care îi depășea toate așteptările: „Mi-ar plăcea să te cunosc, dacă ești așa modest cum promiți. Fac parte din crema societății berlineze, în rîndul căreia sînt dispusă să te introduc după ce vom ajunge să ne cunoaștem. Sînt căsătorită, dar rămîn singură adesea deoarece sînt prea cinstită [sic]. Tu trebuie să hotărâști dacă dorești să mă cunoști. Imediat ce răspunzi, vei afla cine sînt. Firește, confidențialitatea este esențială”. Parparov a sunat la numărul de telefon inclus în anunț și a aranjat o întîlnire¹⁵. Întîmplător, dăduse peste o sursă pe care nu ar fi întîlnit-o niciodată prin alte mijloace.

S-au întîlnit într-o cafenea. Ea s-a dovedit a fi o femeie frumoasă de 30 de ani care i-a spus că soțul ei este insensibil, plictisitor și zgîrcit – nici măcar nu voia să-i cumpere o haină de blană – și devotat sută la sută muncii sale de înalt funcționar în cadrul Auswärtiges Amt (Aussenamt), Ministerul german al Afacerilor Externe. Candoarea ei frapantă, singurătatea evidentă, constrîngerile financiare și zgîrcenia soțului – toate l-au convins pe Parparov că a găsit exact ce avea nevoie.

Însă Centrul a rămas sceptic. Părea prea frumos ca să fie adevărat. Cu toate acestea, i s-a dat un nume de cod, „Marta”. „În relația cu Marta fii prudent, continuă cu încălzirea, dar nu încerca s-o recrutezi pînă cînd nu ți-ai luat măsura de precauție de a o verifica. Nu manifesta interes față de soțul ei și munca lui, față de documentele aflate în posesia lui. Dă-i Martei impresia că ești interesat în primul rînd de ea ca femeie și ca posibilă asistentă în activitățile tale de jurnalist.”

Totuși, curînd, discuția a ajuns la aspecte politice mai generale, iar Marta a început să se simtă atrasă de Parparov și de punctele lui de vedere, atît de diferite de cele ale

soțului ei și ale colegilor lui. De asemenea, credea că Parparov pune preț pe judecata ei în activitatea lui de jurnalist. „Are 30 și ceva de ani”, a scris el la Centru.

S-a născut într-un oraș de pe Rin, în familia unui afacerist de seamă. A terminat Conservatorul, iar apoi a mai făcut niște cursuri de muzică pentru a se perfecționa. Îi place foarte mult să cînte acasă. După ce a murit tatăl său, Marta, mama și sora ei și-au petrecut lunile de vară în stațiuni din sudul Germaniei. Acolo l-a cunoscut pe viitorul ei soț, un diplomat trecut de prima tinerețe, un funcționar prusac tipic. Oamenii care o cunosc pe Marta spun despre ea că iubește viața, că este o persoană sociabilă, căreia îi place să se distreze, dar care se poartă mereu ca o doamnă. Știe care este valoarea ei și are o reputație bună.

În cele din urmă Moscova i-a permis s-o recruteze în numele altei țări, și anume al Japoniei, lucru pentru care era plătită. Au cumpărat un aparat foto, pretextul fiind că Marta s-a apucat de fotografie ; în realitate, îl folosea pentru a face copii după documente. În cea mai mare parte a anilor 1930, Marta s-a aflat în postura de a le oferi rușilor informații direct de la vârful Ministerului german de Externe și copii ale unor documente originale care le-au permis criptanalizatorilor de la Moscova să spargă cifrurile diplomației germane de tip *one-time pad* (cifruri folosite o singură dată).

A existat un singur incident, la începutul anului 1938, după defecțiunea lui Krivițki, care îl cunoștea pe Parparov. Pe 27 mai Parparov a fost arestat, închis și bătut cu sălbăticie pînă ce a fost eliberat de Beria, în iunie 1939. În acest timp, Marta a fost convinsă (cu oarecare dificultate) să coopereze în continuare cu INO, chiar dacă, deoarece mîna cu care scria îi fusese zdrobită de tortionari, scrisorile trimise ei de Parparov au trebuit să fie bătute la mașină – ceea ce a stîrnit bănuielele Martei. Cu toate acestea, în cele din urmă a fost convinsă să-și continue activitatea, nefiind identificată nici pînă în prezent.

Zarubinii

În Berlin își avea sediul o rezidentură legală a OGPU constituită din zece oameni. Sub îndrumarea lui Artuzov, rușii au mai deschis două rezidenturi ilegale : cea mai mică a fost condusă de Vasili Zarubin din 1933 pînă în 1937 și a operat în paralel cu structura legală, iar cealaltă de Abram Sluțki, un adjunct al lui Artuzov, cu atribuții largite ca principal rezident pentru toată Europa Centrală și de Vest¹⁶.

Zarubin era întruchiparea noii rase de ofițeri operativi ai serviciilor de informații care nu aveau experiența directă a revoluției, oameni care și-au început cariera în timp ce Uniunea Sovietică se consolida sub conducerea lui Stalin. Poreclit „Vasia”, avea niște sprîncene arcuite care îi dădeau un aer trist, deși în realitate era un om destul de plăcut¹⁷. Era un bun jucător de tenis, de statură potrivită, bine făcut, cu părul blond și rar ; deși luptase în Primul Război Mondial, arăta tot ca un puști¹⁸. Fiul unui conductor de tren, miopul Vasia avea totuși o înclinație naturală către limbile străine. După ce lucrase în Extremul Orient sovietic luptînd cu succes împotriva contrabandei,

fuse recrutat de INO în 1925 și condusese o rezidentură ilegală mai întâi în Danemarca și ulterior în Suedia, după care fusese transferat în Franța, în 1929¹⁹.

Zarubin a făcut apoi echipă cu soția sa, Liza (născută Rosenzweig), o evreică minionă, drăguță, elegantă și rafinată. Provenea dintr-o familie înstărită, iar educația ei compensa lipsa lui cronică de educație²⁰. Chiar mai sociabilă decât Vasili, Liza vorbea fluent engleza, germana (limba tatălui ei), franceza și româna. (Se născuse în nordul Bucovinei²¹.) După ce a absolvit Universitatea din Cernăuți în 1920, și-a continuat studiile la Sorbona și apoi la Viena, după care a lucrat ca interpret pentru misiunea sovietică din Austria. Până în martie 1925 fusese recrutată de INO – la început, serviciul sovietic era un angajator care nu făcea discriminări.

Dar în spatele înfățișării ei seducătoare și a șarmului se ascundeau convingeri ferme și un mare curaj. Liza a fost numită adjuncta șefului operațiunilor ilegale în cadrul INO în 1928. Contactul cu fostul terorist revoluționar socialist Iakov Bliumkin a fost inevitabil. Între ei s-a legat o relație de prietenie – poate chiar mai mult decât atât. Bliumkin, care încă avea puternice simpatii pentru opoziție, a fost numit rezident ilegal la Istanbul, o locație esențială pentru întregul Orient Apropiat. La două zile după ce a ajuns acolo, s-a întâlnit pe stradă cu fiul lui Troțki, Lev Sedov. După aceea s-au întâlnit regulat. Pe 16 aprilie, Bliumkin a stat patru ore în apartamentul lui Troțki. Discuția care a avut loc acolo l-a făcut să se comporte neglijent, oferind bani și acționând ca om de legătură cu opoziția din Rusia. Contactele lui Bliumkin se făceau prin intermediul lui Lev Sedov, pentru a nu-l compromite pe Troțki asociindu-l cu un ilegalist al OGPU. Îi stătea în fire să facă asemenea lucruri nebunești. Și totuși, nu a ținut cont de faptul că protectorul său, Dzerjinski, nu mai era acolo ca să-l acopere.

Cînd ajungea în Uniunea Sovietică, Bliumkin trebuia să-i ducă scrisorile lui Troțki (scrise cu cerneală invizibilă pe paginile a două cărți) fiicei, nurorii sau ginerelui acestuia. „Principală ta sarcină este, înainte de orice altceva, să stabilești contactul”, a subliniat Sedov. Dar, cuprins de neliniște, Bliumkin a ezitat, devenind tot mai stresat de riscurile implicate. După ce s-a întâlnit cu Karl Radek și cu Ivar Smilga, Bliumkin i-a împărtășit frământările lui bunei sale prietene Liza. Ea l-a sfătuit să se ducă direct la Comisia de Control a Comitetului Central al Partidului sau la OGPU și să-și mărturisească „greșelile”. Pe 15 octombrie el i-a scris lui Trilisser, dar apoi, în aceeași zi, după ce a mai stat de vorbă cu Liza, s-a dus direct la Lubianka să mărturisească totul²². Asta nu l-a salvat. Fără îndoială, spre oroarea mută a Lizei, Bliumkin a fost condamnat la moarte pe 3 noiembrie 1929: prima victimă din cadrul Partidului care și-a pierdut viața din cauza vendetei foarte personale a lui Stalin împotriva lui Troțki²³.

Operațiunea Tarantela

Poate că Artuzov nu a inventat el însuși Trustul, dar l-a transformat în legendă, deși pînă la urmă dezactivarea acestuia s-a dovedit a fi imposibil de evitat. Acum se intenționa desfășurarea unor operațiuni de aceeași amploare pentru a neutraliza principalul adversar străin al Moscovei, Imperiul Britanic, prin dezinformare pe scară largă.

Aceasta a dus la nașterea Operațiunii Tarantela, în vara anului 1930. Fără îndoială că rădăcinile italiene ale lui Artuzov făceau ca alegerea acestui nume să fie amuzantă : conform legendei, tarantela este un dans napolitan menit să-i înnebunească pe oameni²⁴. Obiectivul general al operațiunii era să convingă Londra că industrializarea Uniunii Sovietice era un mare succes. Curînd ea a început să aibă efect, după cum o arată faptul că din 1932 MI6 nu s-a mai axat atît pe informațiile predominant militare (inclusiv falsurile fabricate de ofițerii de la Moscova), cît pe cele privind industrializarea planificată și politicile externe și interne ale guvernului sovietic²⁵.

Pe lângă manipularea mass-media și vizitele turiștilor străini atent orchestrate, printre cei vizați s-a numărat Viktor Bogomolet, un personaj-cheie în operațiunile desfășurate de MI6 împotriva Uniunii Sovietice și avîndu-și baza în sud-estul Europei, numit HV/109²⁶. Lui Bogomolet i se ceruse în 1930 să ia legătura și cu serviciile de informații poloneze prin rezidentul MI6 (Ilici) pentru autorizarea operațiunilor desfășurate de britanici în Uniunea Sovietică de pe teritoriul Poloniei. Doi ani mai tîrziu, britanicii au început să se folosească la fel și de Praga²⁷.

Bogomolet lucra pentru britanici de cînd făcuse parte din statul-major al generalului Anton Denikin în Crimeea, în ultima fază a Războiului Civil rus. După aceea s-a mutat la Istanbul, apoi la București, sub conducerea șefului regional al stației, căpitanul Harold Gibson. Acesta lucra de la Praga cu și prin intermediul serviciilor române și al celor poloneze aliate împotriva bolșevicilor. Artuzov îl monitoriza pe Bogomolet de mult timp.

Se știau toate detaliile operațiunilor lui Bogomolet în regiune din mai multe surse înainte ca Artuzov să-l ia în vizor. Crucial pentru înșelătorie era fostul general țarist Boris Lago-Kolpakov, un agent secret al INO („A/243”) care îl cunoștea pe Bogomolet de la Istanbul. Cînd bolșevicii au dat o amnistie, la sfîrșitul anului 1921, Lago a contactat ambasada sovietică de la Praga, cerînd permisiunea să se întoarcă.

În schimb, a fost recrutat de CEKA. Neavînd însă nici un fel de pregătire, ghinionistul Lago a fost identificat rapid ca agent sovietic de oamenii generalului Piotr Vranghel. După ce a fost arestat și a stat o lună în închisoare pentru tentativă de trecere ilegală a frontierei, Lago a ajuns la București. Aici, după ce inițial a reușit să recruteze cîțiva agenți, a avut crudul ghinion de a da peste Bogomolet, care, știind ce pune la cale Lago, l-a dat imediat pe mîna Siguranței române. Închis pentru cinci ani, Lago a fost apoi eliberat în urma unei amnistii generale, în 1929.

După o altă întîlnire cu Bogomolet, Lago s-a arătat dispus să lucreze pentru MI6, care l-a trimis la Viena. Pe drum, s-a prezentat la ambasada sovietică din Berlin pentru a face un raport complet. A primit instrucțiuni de la Lubianka să rupă relațiile cu Bogomolet. Însă Lago nu s-a conformat. A rămas sub acoperire și și-a publicat memoriile de senzație într-un ziar al emigranților, povestindu-și experiențele din timpul cît a lucrat pentru INO. Apoi, sub coordonarea mai activă și mai creativă a lui Artuzov, INO l-a reîncadrat pe Lago, acesta găsindu-și rapid un rol de jucat în Operațiunea Tarantela. A plecat în Uniunea Sovietică în 1931, a luat legătura cu elemente ale opoziției din Odessa și, pe parcurs, a raportat la MI6.

Tarantela a debutat în toiul unei crize acute. Țărănimea reprezenta două treimi din populația țării. Rezistența îndărătnică la colectivizarea forțată a agriculturii duse la

masacre sau deportarea cu trenuri de marfă în regiuni pustii. Cei docili erau mînați ca niște vite în „cooperativele” agricole, faimoasele colhozuri. Biroul Politic considera că „rezistența nesăbuită a culacilor [țărani înstăriți] la mișcarea de colectivizare a țăranilor truditori, care a luat deja amploare la sfîrșitul anului 1929, manifestîndu-se prin incendieri și acte de teroare împotriva șefilor de cooperative, a obligat puterea sovietică să recurgă la arestări masive și la forme severe de represiune: deportarea în masă a culacilor și a complicilor lor în regiuni îndepărtate din nord”²⁸. Artuzov a trebuit să ia și el parte la această operațiune brutală.

În străinătate, această situație dezastruoasă a inspirat, inevitabil, unele fantezii în cadrul MI6: să recruteze opozanți ai regimului la scară mare și chiar să găsească un funcționar de partid disident dispus să-l asasineze pe Stalin sau vreun alt personaj de la vîrf. Plecînd din Rusia, Lago s-a îndreptat spre Riga pentru a-i da raportul lui Bogomolet și a se întîlni cu Gibson.

După ce a aruncat momeala, Artuzov se pregătea acum de o captură bogată. Adjunctul său din august 1931, Abram Sluțki, încă se afla la misiunea comercială de la Berlin, supervizînd operațiunile din toată Europa²⁹. Cu fața ca o lună plină, nas lătareț, gură mare și niște sprîncene surprinzătoare, Sluțki este descris drept „agreabil” și „un om blînd”, „în parte un ofițer conștiincios al NKVD și în parte legat sentimental de trecutul său de revoluționar comunist”³⁰, deși nu lipsit de inițiativă. Pe 18 februarie 1934, a propus recrutarea lui Bogomolet. Pe 4 martie, tînărul Matus Șteinberg („Max”) s-a dus la apartamentul lui Bogomolet din Paris. Aici i-a arătat că știe despre fiecare operațiune cu care fusese asociat Bogomolet, care era de mult o carte deschisă pentru Moscova. Jocul se sfîrșise. Bogomolet a înțeles cît de zadarnice erau operațiunile inițiate de MI6.

Demascat în mod rușinos, Bogomolet, curajos, nu a cedat șantajului sovieticilor: o săptămînă mai tîrziu, i-a raportat totul lui Gibson, dar degeaba. Bogomolet a fost dat afară fără prea multe discuții. Totuși, prejudiciile aduse Marii Britanii erau mult mai ample. Tarantela implica și răspîndirea unor informații false destinate MI6 pe o gamă foarte largă de subiecte importante, de la dezvoltarea industriei de apărare pînă la politica înaltă de la Kremlin și cantitatea rezervei de aur a sovieticilor³¹.

Moscova voia ca Londra să creadă că Uniunea Sovietică este mult mai puternică decît era în realitate și că reușita industrializării sale fusese totală. Acesta era și mesajul transmis de unii corespondenți străini, precum englezul Walter Duranty de la *The New York Times*, a cărui lipsă de perspicacitate și de integritate a cam prejudiciat reputația de profesionalism a ziarului. A primit Premiul Pulitzer (1932) pentru o serie de articole referitoare la Ucraina, în ciuda faptului că a continuat să insiste, împotriva dovezilor, că „nu există foamete”³². Stalin însuși s-a interesat direct și, fără îndoială, a fost satisfăcut de Tarantela, care a dezvăluit că operațiunile subversive și culegerea de informații de către Gibson au căzut victimă altei înscenări.

MI6 căuta să pătrundă în Uniunea Sovietică prin diverse mijloace, după ce renunțase la ideea de a menține o stație în cadrul ambasadei. Unul dintre aceste mijloace îl constituiau firmele care făceau comerț pe teritoriul Uniunii Sovietice și care puteau

oferi o „acoperire naturală”. Există o anumită companie care oferea o ocazie evidentă, deoarece rușii aveau o nevoie disperată de tehnologie și know-how străine pentru a-și îndeplini cu succes planurile cincinale de industrializare și, nu în ultimul rând, pentru fabricarea de armament. Era vorba despre Metropolitan-Vickers Electrical Company (Metrovick), inițial o reprezentanță britanică a corporației americane Westinghouse. Secția a VI-a Economică a MI6 era interesată de informații industriale care puteau arunca lumină asupra nivelului de dezvoltare al capacităților militare străine. În acest scop, în 1931 a înființat Industrial Intelligence Centre (IIC), sub conducerea maiorului Desmond Morton, care se folosea, inevitabil, de prezența internațională a unor companii britanice importante³³.

La sfârșitul anului 1931, Menjinski a primit vestea că principalele companii active la nivel global care furnizau echipamente căzuseră de acord, la 16 octombrie 1930, să-și „împărtășească informațiile de care dispun pentru scopurile cartelului”³⁴ și că în asta își băgase coada și MI6³⁵. Rușii făcuseră rost de procesul-verbal al unei reuniuni a Comisiei Internaționale privind Regimul Prețurilor care avusese loc la Zürich, pe 5-6 iunie 1931, și la care participaseră nemții (Siemens-Schuckert, AEG, Pittler), elvețienii (Brown, Boveri & Cie), britanicii (Metrovick) și americanii (General Electric). Reprezentantul companiei Metrovick la această întâlnire a fost Charles Richards, managerul de la Londra, care lucra și pentru IIC și MI6, după ce activase în cadrul serviciilor de informații militare în timpul războiului de intervenție menit să-i răstoarne de la putere pe bolșevici (mai 1918 – noiembrie 1919).

Urmărind să obțină informații despre capacitățile sovieticilor, Richards s-a folosit de Allan Monkhouse, managerul companiei Metrovick în Uniunea Sovietică, și de Leslie Thornton, care știau amândoi rusește și luptaseră în războiul de intervenție. Aceștia le-au plătit sume semnificative unor angajați ruși în schimbul unor informații secrete despre capacitățile de apărare tot mai mari ale sovieticilor. Richards era interesat și de informațiile clasificate mai generale care puteau fi obținute. Când au fost arestați și interogați, Thornton a mărturisit totul, iar Monkhouse a confirmat declarațiile lui Thornton despre rolul lui Richards în aceste evenimente.

Sarcina sovieticilor a fost cu atât mai ușoară cu cât, deși Thornton își trimisese jurnalul la Londra înainte de sfârșitul anului 1932, rușii făcuseră deja fotocopii după conținutul acestuia. Singura lor problemă a fost că Stalin s-a asigurat că acuzațiile aduse britanicilor se vor axa, fără îndoială pentru public, pe sabotaj, nu pe spionaj. Așa Londrei i-a fost mai ușor să nege totul și ministrului de Externe, sir John Simon, să declare că nu există nici o legătură între aceste evenimente și MI6. Dar spionul sovietic Kim Philby le-a trimis ulterior rușilor copia unui memoriu intern al MI6, „Pătrunderea în Rusia”, unde se preciza că „acoperirea naturală ne-a fost de folos în Rusia în trecut – mai exact, pînă la scandalul Metropolitan-Vickers, care a fost cauzat exclusiv de neglijența noastră”³⁶. Și cum se părea că procesele-spectacol erau acum la ordinea zilei în Uniunea Sovietică, toată lumea a ajuns să creadă că întreaga poveste era pur și simplu o invenție.

Naum Eitingon

Accederea lui Hitler la putere la sfârșitul lui ianuarie 1933 a schimbat în întregime complexul relațiilor internaționale din Europa. Puțini au anticipat tragedia care avea să urmeze, dar evoluțiile ulterioare au confirmat cele mai teribile previziuni. Inițial Stalin a fost optimist și, într-adevăr, a câștigat pentru scurt timp susținerea celor alarmați de acest nou și neașteptat de îngrijorător curs al evenimentelor. Informațiile secrete de încredere erau puține, căci naziștii și-au impus propriile instituții pe bazele existente. Strategia construirii unor rețele de ilegaliști părea acum și mai logică decât înainte. Pentru a sprijini acest proces esențial, Artuzov l-a instalat pe Naum Eitingon la conducerea Secției I a INO, ilegaliștii, în aprilie 1933.

Eitingon, reprezentant al noii categorii de ofițeri, ca și Zarubin, apare ca o figură sinistă care a avut legături strânse cu dimensiunea cea mai întunecată a serviciilor de informații externe, „un grăsan nesuferit” care „își compensa lipsa de inteligență prin aroganță”, potrivit unui martor care, evident, îl antipatiza. În ciuda calomniilor, era de asemenea un bărbat cu oarecare succes la femei³⁷. Eitingon s-a născut în orașelul Șklov, în apropiere de Moghilev, pe 6 decembrie 1899. Chiar și astăzi, evreii reprezintă 88 % din populația Șklovului. Aflat în zona de frontieră dintre Rusia și Polonia, a fost devastat de nenumărate ori de-a lungul istoriei: de la cazaci pînă la suedezi și Napoleon. În ciuda faptului că era fiul unui funcționar evreu care lucra la o fabrică de hîrtie din localitate, Eitingon provenea din clasa comercianților³⁸. Tatăl său a murit cînd el avea doar 13 ani, lăsînd-o pe mama lui cu două fete și încă un băiat mai mic. O vreme a avut grijă de ei bunicul lui, care era avocat. Cînd a murit și bunicul său, Eitingon s-a mutat la Moghilev și a fost trimis la o școală de comerț. După absolvire, a predat statistică.

În timpul Revoluției din Februarie, Eitingon a fost, ca mulți dintre tineri, atras pentru scurt timp de eserii de stînga; retorica lor era cea mai radicală, iar ei erau implicați activ în terorism ca moștenitori ai narodnicilor. Dar, după octombrie, li s-a alăturat bolșevicilor, care s-au dovedit a fi mai consecvent radicali în acțiunile lor. Eitingon avea ochi căprui și un păr negru și des. Era reținut, dar înclinat spre ironie; curajos și hotărît – una peste alta, un lider, un om de acțiune. A luptat în Gomel în timpul Războiului Civil. În mai 1920 a preluat comanda serviciului special însărcinat cu înfrîngerea contrarevoluției, care în scurt timp a fost încorporat în CEKA. De acolo a fost trimis la studii, la Facultatea de Est a Academiei Militare a Armatei Roșii.

Eitingon i-a atras atenția lui Dzerjinski, un alt fanatic. Repartizat la Shanghai, a ajuns acolo la sfârșitul anului 1925, dar a nimerit în siajul revoluției chineze eșuate. A activat pentru scurt timp ca rezident la Beijing, pînă ce niște trupe chineze au atacat și au distrus consulatul sovietic. De acolo a fost trimis să coordoneze rezidentura din Harbin (Manciuria). Acolo erau vizați în egală măsură și japonezii, pe lîngă chinezi și numărul mare de albgardiști din zonă. Curînd, dezastrul a lovit din nou: pe 27 mai 1929, conducătorul militar al regiunii a atacat consulatul sovietic. Operațiunile legale au fost imediat oprite, iar Eitingon repatriat.

Experiența din China a fost un botez al focului. După aceea Eitingon a fost trimis la Istanbul, unde l-a înlocuit pe Iakov Minsker ca rezident ; își desfășura activitatea în paralel cu rezidentura ilegală condusă de ghinionistul Bliumkin. Înlocuitorul acestuia din urmă s-a dovedit a fi un dezastru: fostul șef al Secției pentru Orient a INO, Gheorghe Agabekov, care a defectat în iunie 1930 și a publicat dezvăluiri de senzație despre OGPU. După ce a fost identificat, Eitingon nu a mai putut activa în legalitate. Când a revenit, a adoptat pseudonimul Leonid Naumov.

Scurta perioadă petrecută în serviciul lui „Iașa” Serebrianski, urmată de o ședere și mai scurtă în Statele Unite, unde a recrutat migranți chinezi și japonezi, l-a făcut pe Eitingon să ceară să se întoarcă la INO la sfârșitul anului 1931. Timp de mai multe luni a condus Direcția a VIII-a (informații științifice și tehnice), activată recent, după care a primit misiuni în Franța și Belgia. În acel moment Artuzov l-a însărcinat cu operațiuni ilegale, bazându-se pe marea experiență a lui Eitingon în alte țări. Nu era o muncă de birou și i se potrivea ca o mânășă : și-a petrecut următorii doi ani pe drumuri – în Statele Unite, China, Iran și Germania –, orchestrând operațiuni ilegale. Ca rezultat, în 1936 a fost avansat la gradul de maior (echivalent cu gradul de colonel în Armata Roșie)³⁹.

INO, condusă acum de Artuzov, râvnea de mult la resursele și statutul rivalei sale, Direcția a IV-a, și căuta mereu să-i atragă în rîndurile sale pe cei mai buni ofițeri ai acesteia. Steaua lui Artuzov nu strălucise niciodată mai tare, dar cît avea să dureze asta în acest sistem periculos ? De fapt, în scurt timp un incident a amenințat să-i submineze poziția. Hitler se străduia să distrugă relația cu Moscova stabilită prin Tratatul de la Rapallo (și bazată pe colaborare militară), relație care fusese concepută ca o amenințare la adresa Poloniei ; în același timp, printr-un act populist de sfidare, a încălcat imediat limitările privind instrucția și inovațiile militare impuse prin Tratatul de la Versailles.

Pînă atunci, cea mai mare parte a propagandei naziste fusese îndreptată împotriva Poloniei în Europa de Est. Acum, tot mai mult, viza Uniunea Sovietică și comunismul internațional în general. Șeful departamentului de informații internaționale al Uniunii Sovietice, Karl Radek, tot polonez, i-a sugerat lui Stalin să sondeze părerea Varșoviei în legătură cu o alianță împotriva Berlinului. La urma urmei, Franța se îndrepta și ea spre o alianță *de facto* împotriva Germaniei și era de așteptat ca unii aliați din Europa de Est, precum Polonia și Cehoslovacia, să evolueze în aceeași direcție.

Cînd s-a discutat despre misiunea lui Radek la o ședință extinsă a Biroului Politic, Artuzov a spus că polonezii doar cochetează cu rușii și că în cele din urmă se vor alia cu germanii. Însă Radek a insistat că apropierea polonezilor de Uniunea Sovietică este „o schimbare majoră, și nu o manevră față de URSS”⁴⁰. Radek era convins că are dreptate. De pe 30 aprilie pînă pe 3 mai, colonelul Bogusław Miedziński, redactorul-șef al semioficialei *Gazeta Polska*, fusese la Moscova ca trimis neoficial. Aceste discuții au fost continuate de Radek, care a vizitat Polonia între 6 și 22 iulie, sub pretextul că vrea să-și vadă mama. În negocierile cu Polonia rușii erau dispuși să facă o mică schimbare în ceea ce privește Lituania, care, tehnic, era încă în război cu Polonia de cînd aceasta din urmă anexase Vilniusul, în 1920⁴¹.

Lăsându-se convins de inteligența și logica plauzibilă ale lui Radek, precum și de faptul că acesta cunoștea bine Polonia, țara lui de baștină – la urma urmei, avusese dreptate când spusese, în 1920, că o contraofensivă ar fi o nebulie –, Stalin a reacționat cu ostilitate vădită la scepticismul lui Artuzov, iar până la sfârșitul anului l-a denigrat neconținut pe Artuzov de față cu alții. Asta ar fi trebuit să-l pună pe gânduri pe Artuzov; dar, pe 30 ianuarie 1934, când Polonia și Germania au semnat o declarație de neagresiune, acesta s-a simțit răzbunat, iar Stalin și-a schimbat complet atitudinea față de el – cel puțin pentru moment⁴².

Direcția a IV-a se rătăcește

Pentru INO s-a ivit întâmplător o ocazie ideală de a câștiga un ascendent asupra Direcției a IV-a. Forțele de poliție de pe tot cuprinsul Europei făceau de ceva timp schimb de informații despre activitățile sovieticilor. La sfârșitul anilor 1920 se ajunsese la un punct de cotitură: liberul-schimb din contrainformațiile antibolșevice își atinsese în sfârșit potențialul. Drept urmare, Moscova se confrunta acum cu ceea ce ea numea „internaționala polițistă”. Aproape peste noapte, faptul că s-a pus capăt practicilor neglijente datorate serviciilor de poliție naționale sau acționînd cel mult în tandem a pus în pericol operațiunile Direcției a IV-a.

Fără îndoială că Direcția a IV-a acumulasă un palmares impresionant. Din 1930, bulgarul Ivan Vinarov („Mart”), care a fost rezident-șef în Austria, a recrutat o rețea extinsă care cuprindea întregul sistem de alianțe al francezilor din Europa de Est. Însă greșelile erau inevitabile. Un amator talentat, Vinarov nu știa nimic despre alte culturi, ceea ce îl expunea riscului de a fi demascată. O dată s-a întâlnit cu agenții săi într-un restaurant cușer. Toți clienții erau evrei ortodocși, care trebuie să aibă mereu capul acoperit. Când el și agenții i-au întins șefului de sală pălăriile lor, toți ochii s-au întors spre ei, plini de o curiozitate ostilă, în timp ce chelnerii au fost nedumeriți și indignați. Mai mulți spioni care atrag atenția asupra lor din cauză că nu au habar de cultura altora era în mod clar o lecție despre importanța unei instruirii adecvate.

Principala sarcină a lui Vinarov era să se infiltreze în departamentele secrete de radiotelegrafie ale oficiilor poștale din capitalele statelor balcanice pentru a obține copii ale mesajelor cifrate trimise de ambasadele străine. S-a înființat o companie comercială pentru a masca deplasările ilicite peste granițe. Această afacere, Operațiunea Telegraful, s-a dovedit a fi extraordinar de productivă până în ianuarie 1933, când o serie de agenți au fost arestați la București, deși autoritățile nu prea și-au dat seama ce puneau aceștia la cale⁴³. Vinarov a devenit apoi un personaj important în structura de securitate a Bulgariei postbelice.

Nu toate operațiunile desfășurate fără a ține seama de regulamentul de procedură aveau rezultate atât de bune. În 1927, când i s-a cerut socoteală pentru anumite deficiențe operaționale și chiar eșecuri, Berzin a putut invoca scuza jalnică potrivit căreia „serviciul nostru de informații este încă tânăr: nu are decît cinci-șase ani”⁴⁴. Însă

peste șase ani aceasta nu mai era o scuză suficient de convingătoare. Până la urmă, i s-a cam terminat norocul.

Rezidentul din Viena era tot un leton, Konstantin Basov (Ian Abeltin), care lucrase în subordinea directorului ca asistent responsabil de sursele umane. În Baden, la periferia capitalei, Basov a încropit o stație radio ilegală pentru a transmite Moscovei rapoartele agenților. În decembrie 1931, el și încă patru tovarăși au fost reținuți de poliție după ce s-au întâlnit într-o cafenea. Întâlnirea avusese loc în ciuda rapoartelor trimise la Moscova că Basov este urmărit. Asistentul lui Basov, Vasili Didușok, a reușit să-l scoată din arest cu ajutorul colonelului von Bredow din Abwehr, care a pretins că indivizii reținuți lucrează pentru Reichswehr. Și totuși, în arest, Basov se pierduse cu firea și mărturisise deja că este rezident sovietic. Ba mai mult, a încălcat toate regulile, dezvăluindu-și identitatea reală, Abeltin⁴⁵.

Autoritățile letone aveau legături strânse cu poliția austriacă. Pe 4 iunie 1933, trei agenți arestați la Riga intraseră din diferite motive în atenția poliției austriece și a contrainformațiilor letone. În urma prăbușirii acestei rețele, un curier, Julius Trossin, a fost identificat de germani. Aceasta a fost o lovitură grea pentru Moscova. Circuitul său includea rezidenturi din Germania, România, Finlanda, Estonia, Marea Britanie și Statele Unite ; arestarea lui a expus întreaga rețea.

La scurt timp după aceea a fost arestat și agentul Direcției a IV-a care făcea recrutări în Germania. A urmat un lanț de consecințe și numărul arestărilor a crescut pe măsură ce Trossin era asociat cu diferite rezidenturi ilegale din toată Europa. În octombrie au ajuns în detenție și rezidenta Maria Iulevna Șul-Tiltin, asistenții ei Arvid Jacobson, Iuho Viahia și Frans Klemetti, precum și alți agenți din Finlanda – o pradă bogată, cu 27 de persoane care au căzut în plasă.

Problema nu era doar că agenții cedaseră sub interogatoriu. Și mai neînșitor era faptul că Direcția a IV-a încremenise ca un iepure înfricoșat prins în lumina farurilor, deși te-ai fi așteptat să acționeze rapid pentru a evita un dezastru complet. Următorul care a picat a fost rezidentul de la Paris. La 19 decembrie 1933, Veniamin Berkovici a fost arestat împreună cu soția sa, asistentul lui, Șvart, responsabilă cu comunicarea, Lidia Ștal, și alți agenți, printre care și un specialist în cifruri de la Amiralitate. La scurt timp după aceea, poliția a făcut ravagii și în Marea Britanie, Germania și Statele Unite⁴⁶.

Haos la Shanghai: cazul Noulens

Dezastrele Direcției a IV-a erau uluitoare, la o scară fără precedent în cadrul serviciului și se tot acumulau irevocabil : șandramaua începuse să scîrție. În apărarea lui Berzin, putem spune că pierduse un adjunct de încredere însărcinat cu operațiunile agenților, pe Bronisław Bortnowski. Înlocuitorul lui Bortnowski, Ruben Tairov, nu avea experiența necesară ; de fapt, singura lui calitate era loialitatea față de ierarhia Partidului. Dezastrele din China și din Europa au demonstrat curînd cît de incapabil este Tairov, însă Berzin l-a înlocuit abia în februarie 1932. Pînă atunci, răul fusese

făcut. Consecințele cele mai grave aveau să iasă la suprafață la mult timp după plecarea sa. Și nici directorul nu era tocmai nevinovat.

Pentru a desfășura operațiuni sub acoperire, Berzin a trebuit să înființeze companii capabile și să genereze profit pentru a finanța aceste rezidenturi, și să le asigure ofițerilor operativi motive aparent întemeiate de a călători. Aleksandr Ulanovski („Șeriful”) a fost recrutat de Direcția a IV-a în octombrie 1929; și deși avea foarte puțină experiență propriu-zisă (un an în serviciul rival al Germaniei), Tairov l-a trimis la Shanghai ca nou rezident. Acesta era complet depășit.

Ulanovski era un om simplu care, deși fusese anarhist/membru al Partidului Socialist Revoluționar, credea sincer în Revoluția Bolșevică. Whittaker Chambers, care îl cunoștea ca „Ulrich”, spune despre el cam răutăcios că „semăna cu o maimuță” și la înfățișare, și în purtări, „în felul cum îi atârnav brațele și cum mergea... mai ales ochii săi căprui erau ca de maimuță, când răutăcioși, când triști”⁴⁷. Punctul său forte era psihologic: avea capacitatea, neobișnuită pentru un rus, de a vedea lucrurile și din perspectiva altuia. Însă, ca și în cazul lui Sorge, lui Ulanovski i-a fost greu să desfășoare operațiuni ale serviciilor de informații fără să caute oameni cu aceleași păreri, iar din această cauză operațiunile erau aproape imposibil de separat de activitatea Partidului.

Ulanovski a fost încurajat să se dea drept reprezentant al unor producători de arme din Belgia și Franța. Aproape oriunde altundeva acest lucru nu ar fi pus probleme. Însă China era clar în sfera de influență a britanicilor, iar aceștia monitorizau Concesiunea Internațională de la Shanghai. Sub acoperirea unei identități cehoslovace, „Kirshner”, Ulanovski a călătorit pe ruta obișnuită a companiei P&O via Marsilia și Canalul Suez. A ajuns la Shanghai împreună cu mai tinerii Sorge și Weingart („Zeppel”), un radiooperator, pe 10 ianuarie 1930.

N-a trecut mult pînă ce Weingart a fost acostat de un englez care fusese și el la bordul navei. Acesta l-a întrebat insistent unde este Ulanovski. Când el i-a răspuns evaziv, englezul i-a zis că Ulanovski va fi găsit și împiedicat să vîndă armament. Speriată, Moscova i-a transmis lui Ulanovski să se abțină de la orice negocieri privind achizițiile de arme. Astfel, a rămas fără o acoperire plauzibilă⁴⁸. Dar ce era mai rău încă nu trecuse. La mijlocul lunii februarie, Ulanovski a recrutat un prieten de demult, Rafail („Folia”) Kurgan, care s-a dovedit a fi extrem de capricios și un pericol pentru tot grupul.

Trebuie spus că Ulanovski a avut și foarte mare ghinion. În 1927 fusese în Shanghai și în Hangzhou cu o organizație-fantomă a sovieticilor numită Secretariatul Sindical Panpacific; la vremea aceea, comuniștii erau pe punctul de a cucerii orașele mari. În Shanghai, localul preferat al sovieticilor era restaurantul și clubul de noapte Arcadia. Aici îl întâlnise Ulanovski pe un neamț cu care, din păcate, mersese în același compartiment în trenul Vladivostok-Moscova în 1927. Individul nu numai că îl văzuse pe Ulanovski împreună cu șeful Profinternului (Internaționala sindicatelor creată de sovietici), Solomon Lozovski, dar îl și auzise vorbind în numele său la conferința sindicatelor Panpacific. O a doua astfel de întâlnire a făcut ca Ulanovski să nu mai poată rămîne la Shanghai.

„Căpitanul Eugene Pik”, pe numele său adevărat Kojevnikov, s-a născut în 1898, în Astrahan. Și el îl întâlnise pe ghinionistul Ulanovski la Hangzhou în 1927. În timpul primei revoluții chineze, Kojevnikov lucrase pentru INO în cadrul misiunii militare sovietice conduse de comandantul Vasili Bliuher. Când forțele chineze au făcut o razie la ambasada de la Beijing, pe 6 aprilie 1927, toți ofițerii operativi din serviciul de informații s-au mutat la Hangzhou – în afară de Kojevnikov, care a trecut în tabăra cealaltă. În mai, trimisese poliției din Shanghai numele a 62 de agenți ai Cominternului, împreună cu sugestia nerușinată de a-l angaja ; de asemenea, a publicat o serie de articole în *North China Daily News and Herald* în care mai făcea unele dezvăluiri⁴⁹. Ulterior, Kojevnikov s-a înființat la apartamentul lui Ulanovski, pretinzând că lucrează pentru contrainformațiile chineze și spunându-i că știe ce pune la cale Kurgan. Era momentul ca Ulanovski să plece – și încă repede⁵⁰.

Astfel, Sorge, lucrând încă sub acoperire în calitate de corespondent al unui ziar, a rămas responsabil de întreaga rezidentură de la Shanghai, în inima imperialismului britanic din China, fără să aibă prea multă experiență. Scandalul care îl amenința nu era cauzat de el, deși riscurile pe care și le-a asumat în încercarea de a-i face față îi erau caracteristice – trăsătură observabilă și mai târziu, când a fost trimis la Tokyo. Scandalul a fost stîrnit de arestarea pe 15 iunie 1931 a lui Iakov Rudnik (acum avînd numele de cod „Henri”) și a soției lui („Henrietta”), care operau sub acoperire ca soți belgieni, Noulens. Din 1928 administrau Compania Comercială Chineză în numele OMS, organizația logistică a Cominternului.

Nu se putea un moment mai prost. Japonia era pe punctul de a iniția ocuparea Manciuriei, teritoriu foarte valoros în sine, dar care asigura și drumul cel mai scurt în cazul unei invadări a provinciilor maritime ale Rusiei. Nici măcar Moscova nu știa ce urmează. OGPU se infiltrase în Ambasada Japoniei la Moscova recrutînd un agent care lucra în biroul atașatului militar, Yukio Kasahara. În iulie 1931, generalul-maior Komakichi Harada, de la Statul-Major General, a venit pentru a discuta despre viitor cu Kasahara și cu ambasadorul Koki Hirota. Documentul care înregistra discuțiile a fost fotografiat de agent și citit de Stalin. Hirota „considera esențial ca Japonia să urmeze o politică fermă față de Uniunea Sovietică, fiind gata să pornească un război în orice moment”. Principalul scop era „nu atît apărarea Japoniei de comunism, cît acapararea Extremului Orient sovietic și a Siberiei de Est”⁵¹. Pe 18 septembrie japonezii au declanșat invadarea Manciuriei.

Evreu ucrainean sărăcit, dar foarte înzestrat, Rudnik intrase în CEKA și conducea rezidentura ilegală din Franța de nici un an atunci când a fost arestat. A stat doi ani la închisoare, apoi a lucrat pentru OMS în Austria, sub numele de cod „Luft”. Ignati Reiss a lucrat cu el la ambasada din Viena în 1926. Soția lui Reiss spunea că Rudnik era „nu urît, dar extrem de încordat, foindu-se tot timpul și vorbind ba în una, ba în alta dintre cele trei limbi pe care le știa, aparent fără să-și dea seama de asta. Deși nu era în opoziție, adesea vorbea prea deschis despre modul cum era condus Partidul”. În timpul unei călătorii la Roma s-a îndrăgostit de o secretară de la ambasada sovietică, Tatiana Moisenko-Velikaia, cu care s-a însurat rapid. Aceasta își făcuse studiile la

Institutul Smolnîi din Sankt-Petersburg, un pension pentru domnișoarele din rîndul aristocrației⁵². Moisenko-Velikaia lucra acum pentru INO⁵³.

La începutul lunii februarie, Sorge informase Moscova că apartamentul lui Rudnik este supravegheat. Rudnik a fost avertizat, însă acesta, în loc să închidă prăvălia, doar s-a mutat⁵⁴. În iunie, cînd el și soția sa au fost arestați și puși sub acuzare, Sorge nu trebuia să facă nimic. La urma urmei, nenumăratele documente secrete pe care poliția orașului Shanghai le ridicase triumfătoare nu de la ei de acasă, ci din apartamentul de pe strada Nanking nr. 49 nu aruncau decît Cominternul în haos – ele nu afectau în nici un fel în mod nemijlocit Direcția a IV-a. Și totuși nimeni n-ar fi bănuît asta, date fiind evenimentele care au urmat.

Pe 23 iunie, Aleksandr Abramov, adjunctul lui Piatnițki la conducerea OMS, i-a cerut, disperat, ajutorul lui Berzin. Abramov voia ca Sorge să facă tot ce îi stă în putință pentru a aranja eliberarea soților Rudnik. Cominternul avea să asigure fondurile. Nu era neobișnuit ca Direcția a IV-a să distribuie fonduri stațiilor Cominternului din străinătate, mai ales din China. Dar această solicitare mergea mult mai departe. În ziua aceea, Berzin a transmis solicitarea Cominternului de a-i ajuta „pe cei care se îmbolnăviseră” (soții Rudnik) angajînd un avocat, făcînd demersuri pentru a li se permite primirea de hrană și, dacă era nevoie, plătiînd un doctor. Toate acestea trebuiau făcute cu grijă, prin intermediul unor terți. Sorge trebuia să acționeze din umbră. Dacă acest lucru se dovedea a fi imposibil, trebuia să se dea la o parte⁵⁵.

Ca de obicei, Sorge a făcut ce i s-a cerut. Convingerea lui că este un revoluționar activ garanta asta, dar cererile au crescut. După puțin timp Sorge a acceptat să se ocupe de gestionarea activităților OMS, inclusiv contactarea Partidului Comunist Chinez (PCC). Acest nivel de expunere l-a pus în pericol ; în mod clar, era considerat dispensabil. Atît OMS, cît și Direcția a IV-a păreau dispuse să riște să-l piardă pe Sorge ca să-i salveze pe soții Rudnik, chiar dacă MI6 avea deja toate informațiile necesare pentru a distruge rețelele existente și a anula activitățile Cominternului în regiune⁵⁶.

Sorge a primit instrucțiuni să facă aranjamentele necesare pentru trecerea în siguranță a liderilor Partidului Comunist Chinez Zhou Enlai (viitorul ministru de Externe al Chinei) și Chen Shaoyu (Wang Ming), în așa fel încît să se evite posibila lor capturare⁵⁷. Ironia era că, deși Sorge a trebuit să preia și sarcinile „prietenilor”, crescînd astfel riscurile pentru el și pentru principala lui misiune, Tairov, prost informat, l-a acuzat vehement de la Moscova că nu a strîns mai multe informații secrete⁵⁸. În ciuda avertismentelor Direcției a IV-a cu privire la menținerea unor legături strînse cu PCC, s-au exercitat la fel de multe presiuni ca și pînă atunci⁵⁹.

Sorge i-a scris lui Piatnițki („Mihail”), insistînd că, dacă aparatul Cominternului va fi reînstatat la Shanghai, oamenii Cominternului vor putea lua legătura cu soții Rudnik și cu avocatul lor. „Nu pentru că noi nu vrem să facem [asta], ci pentru că treburile noastre nu mai merg așa de bine de cînd am preluat asupra noastră povara acestei legături.” Rezidentura lui Sorge avea pînă și sarcina de a scoate un nou periodic, *Forumul China*, dar tovarășii din Comintern au refuzat să-i acorde vreun ajutor. Dmitri Manuilski, care a condus organizația după îndepărtarea lui Buharin, a spus că Sorge

este leneș. Sorge s-a supărat foarte tare. „Deja m-am compromis destul, în cel mai bun caz.” Nu puteau să-i ceară lui Smedley (amanta lui) să se ocupe de *Forumul China*⁶⁰?

Procesul soților Rudnik a avut loc la Nanjing între 5 iulie și 19 august, în paralel cu o zgomotoasă campanie internațională orchestrată pentru eliberarea lor imediată. Au fost prezentați în mod inteligent și înșelător drept victime ale nedreptății de către Willi Münzenberg, șeful aparatului ilegal al Partidului Comunist German și omul Cominternului care făcea minuni în mass-media. Când numărul arestărilor a crescut, în octombrie 1932, Sorge, neștiind ce să mai facă, a cerut în cele din urmă să fie scos din China. Nu s-a întâmplat nimic. Moscova a cedat în ultimul moment, în august 1933. A scăpat ca prin urechile acului. În mai, Sorge era deja pe lista poliției orașului Shanghai ce includea 13 persoane suspectate de a fi agenți sovietici, între care și Smedley⁶¹. În ciuda autopromovării sale neobosite, Smedley nu era de fapt ofițer operativ, ci doar un ajutor. Sorge i-o recomandase într-un fel cam ciudat lui Berzin, spunând că este „foarte valoroasă”, deși cam bolnavă, extrem de stresată și greu de manipulat, potrivită pentru a fi folosită oriunde cu excepția teritoriilor cele mai riscante: India sau Japonia⁶². Stalin a rămas extrem de suspicios față de ea.

Stalin trece Direcția a IV-a în subordinea INO

Stalin văzuse destul. Șirul dezastrelor l-a determinat să-i adune sub același acoperiș pe liderii serviciilor de informații civile și militare, plan dejucat în 1920, când mai încercase o dată să facă asta, datorită opoziției armatei. Dar nu mai era Unșliht, ca să apere Direcția a IV-a.

În Rusia, ca și în Statele Unite, primul nivel este parterul. Așa-numitul *ugolok* – literal, „colțișor” – al lui Stalin se afla la capătul uneia dintre aripile Kremlinului, la nivelul al doilea. Mîna lui dreaptă, Molotov, președintele Consiliului Comisarilor Poporului, folosea un birou care se afla la capătul celeilalte aripi a clădirii. În *ugolok*, pe 19 aprilie 1934, l-a primit Stalin pe director, împreună cu Artuzov și Iagoda, ca să stabilească ce era de făcut cu Direcția a IV-a⁶³. Pe 25 mai, Artuzov a fost convocat din nou, de data aceasta fără Berzin, pentru luarea unei decizii finale⁶⁴. În ziua următoare a fost emisă o rezoluție în numele Biroului Politic referitoare la „Chestiuni privind Direcția a IV-a și comanda Armatei Roșii”. Dezastrele care surveniseră în anul precedent reprezentau „cea mai flagrantă încălcare a principiilor de securitate fundamentale”. Printre altele, conducerea Direcției a IV-a era acuzată de o verificare prealabilă insuficientă în selectarea ofițerilor săi și de faptul că nu i-a instruit în mod adecvat.

Rechizitoriul sancționa lipsa de coordonare dintre Direcția a IV-a și INO, care generase o serie de neînțelegeri. Direcția a IV-a era acuzată și de irosirea resurselor în țări fără importanță strategică pentru Moscova. Berzin a fost atacat personal pentru superficialitatea de care a dat dovadă în lucrul cu informații din surse umane și chiar și Direcția a III-a a fost criticată pentru că nu a obținut informațiile tehnologice de care aveau nevoie industriile de apărare.

Soluția era ca Direcția a IV-a să-i fie subordonată direct comisarului Voroșilov, și nu Statului-Major al Armatei Roșii, condus atunci de Tuhacevski. Și totuși, Voroșilov nu era decât o nulitate, ceea ce a generat și un banc : la festivitățile de pe 1 mai și 7 noiembrie, când Troțki a sosit în Piața Roșie călare pe un armăsar alb, toată lumea a strigat : „Uitați-vă la tovarășul Troțki ! ”. Când a apărut Voroșilov în calitate de comisar, toată lumea a strigat : „Uitați-vă ce cal ! ”.

Direcția a IV-a trebuia să-și reorganizeze operațiunile pentru a se asigura că celulele mici acționează independent una de alta. Trebuia să înființeze o școală specială pentru instruire, supravegheată de OGPU. Iar raza sa de acțiune avea să fie sever îngrădită. Operațiunile sale aveau să se axeze pe „Polonia, Germania, Finlanda, România, Marea Britanie, Japonia, Manciuria și China”. Cercetările privind forțele armate ale altora aveau să fie realizate doar prin intermediul surselor deschise. Biroul Politic cerea ca operațiunile să fie coordonate de o comisie formată din reprezentanți ai Direcției a IV-a și ai INO.

Aceste propuneri punitive drastice nu numai că au dărâmat imensul zid care separa cele două servicii de la mijlocul anilor 1920. Se prevedeau planificarea reciprocă, schimbul de informații pentru a evita eșecurile, schimburi de experiență (inclusiv concluzii desprinse din operațiuni eșuate și adoptarea unor măsuri comune pentru a preveni astfel de eșecuri), precum și examinarea și supravegherea atentă a ofițerilor operativi din străinătate⁶⁵.

Însă ceea ce rezoluția nu spunea explicit era că aceasta nu era o fuziune între egali, ci mai degrabă subordonarea umiltoare a unui rival de către celălalt. Lui Artuzov i s-a ordonat să supravegheze operațiunile în numele unei agenții străine ; sarcina sa descurajantă era să reformeze din temelii această agenție, așa cum făcuse și cu INO, însă de data aceasta fără superioritatea în grad care făcea posibil accesul direct la Stalin. Așa că, rămânând în continuare șeful INO, Artuzov a devenit și adjunct la Direcția a IV-a. A cerut și i s-a acordat permisiunea de a aduce cu el aproape 30 de susținători loiali de la INO. Artuzov a preluat imediat controlul asupra Secției a II-a, cea mai importantă (Berzin rămânând șeful acesteia doar cu numele), aducându-și propriii oameni ca s-o administreze. Astfel, INO superviza efectiv atât informațiile militare, cât și pe cele politice⁶⁶. Artuzov a înțeles că avea să devină „ochii și urechile lui Stalin în RU [Razvedupr]”⁶⁷, însă a făcut o mare greșală că a spus asta.

Pe 10 iulie 1934, OGPU (inclusiv INO) a fost subordonată Direcției Principale a Securității Statului (GUGB) din cadrul Comisariatului pentru Afacerile Interne (NKVD) ; după aceea, membrii poliției secrete au devenit cunoscuți sub denumirea generică de *ghebiști* sau *enkavediști*. Aceste reorganizări atât de iubite de Stalin nu au schimbat totuși mare lucru. Sediul „organelor” a rămas tot Lubianka. De asemenea, dacă scopul final al lui Stalin era să-i țină pe toți sub presiune, în mod clar nu și l-a atins. Acest lucru era cel mai evident la Direcția a IV-a. Ceea ce a demonstrat cât se poate de clar interludiul cu Sorge din China a fost că, presat de Piatnițki de la Comintern, Berzin fusese dispus să adapteze regulile chiar cu riscul deconspirării. Poate că valul revoluționar se retrăsese în Europa, însă în Extremul Orient el încă creștea, zăgăzuit doar de crusta subțire a colonizării europene – iar impulsului revoluționar era greu să-i rezisti.

Un interludiu în Statele Unite a fost, în mod inexplicabil, lipsit de gafe – cel mai probabil pentru că FBI era atent la altceva. Apoi Ulanovski a fost transferat înapoi în Europa. Din Danemarca, unde era în siguranță, putea desfășura operațiuni împotriva Germaniei. Însă la Copenhaga Ulanovski a intrat iar în bucluc tocmai în momentul când însăși poziția lui Berzin era amenințată. Subordonatul său din Copenhaga era George Mink (pe numele său adevărat Minkovski); cei doi se cunoscuseră în Statele Unite, iar Mink tocmai începuse să lucreze pentru Direcția a IV-a. Mink era un „dur” care condusese sindicatul comunist al muncitorilor din industria maritimă de la New York. A fost poreclit ba „Mink Turnătorul”, ba „Mink Măcelarul” după ce s-a aflat în fruntea unei găști de bătăuși care susțineau candidatura stalinistului William Foster la președinția Partidului Comunist din SUA; aceasta în prelungirea tacticilor obișnuite folosite pentru a-i teroriza pe armatori, forțându-i să accepte cererile sindicatului⁶⁸.

Ca novice prea încrezător în propriile forțe, Mink era o bombă cu ceas în războiul spionilor. În zona docurilor din Copenhaga, el a început să recruteze marinari care erau comuniști. Acest lucru a provocat plângeri din partea partidului danez. Ulanovski a fost avertizat de Moscova și sfătuit să-l trimită acasă pe Mink. Însă nu a făcut asta. Din nefericire pentru el, unul dintre cei racolați era agent de poliție; mai rău, Mink a bătut o cameristă, deși este foarte posibil ca aceasta să fi fost o înscenare a poliției, care a pus sub supraveghere casa conspirativă și adresa la care ajungea corespondența din Germania.

Când, în cele din urmă, au dat atacul, pe 8 martie 1935, inițial căutându-l pe Mink, poliștii au mai pus mîna și pe o pradă neașteptată. Nu numai că i-au ridicat pe Ulanovski, pe Mink și încă un american, Leon Josephson, ci i-au prins și pe unul dintre rezidenții din Germania, David Ugher, pe fostul rezident din Germania Max Maksimov, care se pare că trecuse pe acolo în drum spre Rusia, și pe adjunctul șefului Secției I din cadrul Direcției a IV-a, D. Lvovici⁶⁹.

Așadar, pe 16 martie 1935, Artuzov era acum cel care trebuia să dea socoteală nu doar pentru eroarea de a-l numi pe Ulanovski în acel post, ci și pentru greșelile comise de cei din subordinea lui. „Tovarășul Ulanovski a fost arestat pentru că a încălcat regula care interzice recrutarea unor membri de partid”, l-a informat Artuzov pe Voroișilov. „Toți cei trei danezi recrutați de el sînt comuniști. Tovarășul Ulanovski ne-a ascuns faptul că ei sînt comuniști.”⁷⁰

„Cel mai remarcabil lucru în toată această poveste”, a adăugat el, „este că angajații noștri, care se descurcaseră binișor în Germania fascistă, cînd au ajuns într-o țară «neutră» nu au mai ținut cont de niște reguli elementare de siguranță”. Faptul că danezii descoperiseră că ei lucrau nu contra intereselor lor naționale, ci împotriva nemților măcar a salvat Moscova de un scandal diplomatic. Cu toate acestea, Ulanovski a fost condamnat la patru ani.

Încă afectat de lovitura serioasă dată autorității sale – adică de faptul că alții au preluat controlul direct asupra Direcției a IV-a după ce el eșuase lamentabil în încercarea de a și-l exercita –, Voroișilov a profitat din plin de acest incident pentru a-l discredita pe Artuzov. A doua zi după ce Artuzov a trimis raportul despre scandalul de la Copenhaga, Voroișilov a condamnat cu vehemență și fără scrupule faptul că „serviciul nostru de informații externe abia se tîrîie. Artuzov nu a făcut prea multe

pentru noi în sensul de a îndrepta această defecțiune gravă. În următoarele câteva zile voi cere luarea unor măsuri pentru ca alte incidente precum cel de la Copenhaga să nu se mai repete pe viitor”⁷¹.

Începuse lupta. La 15 aprilie 1935, Uriški a fost adus pentru a-l înlocui pe Berzin, iar Vorosilov a început imediat să facă presiuni asupra lui ca să se plîngă de Artuzov. Mesajul subiacent nu era greu de priceput. Practic, Artuzov și cei 30 de enkavediști pe care i-a adus cu el au fost sistematic ostracizați în cadrul Direcției a IV-a. La un moment dat Artuzov s-a plîns: „Cred că voi [cei din cadrul Direcției a IV-a] v-ați schimbat atitudinea față de tovarășii care au venit aici cu mine, Semion Petrovici. Pentru ce? Nu pricep. Nu vreau să cred că valul de resentimente ale multora dintre tovarășii dumitale față de cekiști te afectează și pe dumneata... Cred că oamenii pe care i-am adus eu în Razvedupr nu sînt răi. Nu au făcut școala militară, au multe defecte, dar sînt de folos în serviciul de informații și nu este nevoie să fie dați la o parte”⁷².

Chiar și Stalin a înțeles că era nevoie de timp pentru a schimba cultura din cadrul Direcției a IV-a. Totuși, din nefericire pentru Uniunea Sovietică, nu toate schimbările realizate de Artuzov au fost bine gîndite. Stalin disprețuia cercetarea și analiza, iar în cadrul Direcției a IV-a acest departament era mare și costisitor. Era plin de foști ofițeri țariști. Nu se ocupa doar cu documente clasificate, ci selecta și materiale din surse deschise și pregătea cărți pentru publicare.

În toamna anului 1932, primind mai multe informații decît putea asimila, amenințat de spectrul unei foamete dezastruoase și cu o soție împinsă la sinucidere de cruda lui indiferență, Stalin devenise extrem de intolerant și ordonase încetarea „analizelor trimestriale ale unor țări străine”⁷³.

Ținînd cont de preferințele șefului celui mare, Artuzov a desființat departamentul de cercetare și analiză. Cum INO nu avea o asemenea secție, Moscova a rămas astfel oarbă. Deși pe 2 mai 1935 Uniunea Sovietică semnase cu Franța un pact de asistență mutuală împotriva Germaniei, francezii au evoluat spre dreapta în timpul mandatului lui Pierre Laval și nu au mai continuat colaborarea militară urmărită de sovietici. Drept răspuns, Stalin nu a făcut nimic pentru a împiedica Partidul Comunist Francez să distrugă capacitatea de apărare a țării prin intermediul unor serii de greve. Totuși, aliata Franței, Cehoslovacia, care semnase și ea un pact de asistență mutuală, a fost de acord să facă schimb de informații secrete. Artuzov, care renunțase la funcția de șef al INO pe 21 mai 1935, încerca din răputeri să stabilească legături cu Praga⁷⁴.

Cînd căpitanul František Moravec, șeful spionajului militar cehoslovac, a început să coopereze cu omologii săi ruși în 1936, a descoperit cu uimire că Direcția a IV-a „avea dificultăți în stabilirea contactului cu surse importante de informații din Reich, precum și în organizarea unei rețele productive de agenți-observatori de nivel inferior”, și că „ei nu organizaseră activități de sprijin adecvate, precum studierea presei germane de știri”. Rușii își „notau cu atenție totul despre experiența noastră cu ziarele de provincie, publicate în orașele germane, în care se găseau încă numeroase informații pe teme militare, în ciuda cenzurii drastice a naziștilor”⁷⁵. Însă nimeni din Direcția a IV-a nu părea să fi călcat vreodată în Europa Centrală și nici să știe limbi

străine. Totul se făcea cu ajutorul interpreților și traducătorilor. „Neașteptata ineficiență din serviciul de informații militare al unui regim care fusese generat și alimentat de acțiuni clandestine era surprinzătoare”, își amintea Moravec⁷⁶. Cehii descoperiseră fără să vrea un adevăr stînjenitor ascuns în spatele fațadei staliniste de invincibilitate atotștiutoare.

Ironie și tragic, în măsura în care serviciilor de informații li s-a permis cît de cît să-și facă treaba, este faptul că rușii aveau să devină curînd mai bine informați în legătură cu viitorii aliați decît cu adversarii lor direcți. Activitatea serviciului sovietic de informații externe nu s-a îmbunătățit semnificativ sub conducerea lui Artuzov pînă ce nu s-a resimțit impactul a două inițiative separate: mai întîi la INO, apoi și la Direcția a IV-a.

Cît de important este pe cine cunoști: Grupul de la Cambridge

Sub supravegherea lui Artuzov au fost racolați membrii celebrului „Grup de la Cambridge” – și Artuzov a fost cel care l-a recrutat pe cel ce i-a racolat. Proiectul a fost lansat aproape din întîmplare. Promptitudinea și ingeniozitatea reacțiilor de pe teren și de la Lubianka au transformat o oportunitate rară într-o realizare uluitoare. „Kim” Philby, promițătorul fiu al unui individ destul de excentric, încă era cu caș la gură. Nu avea cine știe ce talente în afară de limbi străine, iar la Westminster School nu avea note prea strălucite; însă odată ce își puna ceva în minte, urmărea acel scop cu o hotărîre rece. A ales colegiul pe care îl urmase și tatăl său, Trinity, din Cambridge⁷⁷. În studenție, a reacționat la Marea Depresiune orientîndu-se irevocabil către stînga și a fost trezorier al Societății Socialiste, un forum al celor interesați de aspectele teoretice ale marxismului. Eșecul total al reformistului Partid Laburist și aparenta indiferență a guvernului la situația disperată a numărului mare de șomeri care nu aveau parte de o politică socială adecvată aveau să atragă de partea cauzei comuniste un număr mare de tineri și tinere privilegiate. Neștiind ce să facă după absolvire, a fost sfătuit de Maurice Dobb, profesor de economie și unul dintre primii membri ai Partidului Comunist Britanic (1922), să plece în străinătate ca să lucreze pentru o filială a MOPR, o organizație internațională de ajutor acordat muncitorilor, condusă de la Moscova – și o fațadă a Cominternului. Destinația lui Philby era Austria, țară care se îndrepta rapid spre război civil. De fapt, se pare că urma să devină curier pentru OMS.

Philby s-a dovedit a fi un om de nădejde, calculat și descurcăreț – deși a continuat să fie oarecum nesigur de el în alte privințe. Șarmul său timid nu era umbrat decît de o bălbăială intermitentă care, în mod destul de curios, s-a dovedit a le atrage pe femei. Cumva lăsa impresia fermecătoare că el chiar își caută cuvintele, ceea ce le făcea să aibă încredere în el. Mai mult decît atît, pașaportul britanic al lui Philby îi permitea să călătorească nestîngerit prin Balcani, iar scrisoarea de recomandare către Eric Gedye, corespondent al cotidianului *The Daily Telegraph* și fost membru

al serviciilor secrete militare britanice, dar și un antifascist înverșunat, i-a permis să „șterpească” șase costume din dulapul lui Gedye, chipurile pentru niște combatanți din rezistență care fugeau de persecuție⁷⁸.

Datorită devotamentului său, Philby i-a fost recomandat lui Tivadar Mály („Mann”), după ce fusese remarcat de niște tovarăși din Viena. Mály, care inițial aspirase să îmbrace haina preotească, dar ulterior se antrenase pentru război și se înrolase voluntar în armată, a devenit bolșevic în timpul detenției sale în Rusia⁷⁹. A luptat în Armata Roșie din 1918 pînă în 1921, fiind închis de albgardiști pentru un an într-un lagăr din Siberia. După aceea a lucrat ca anchetator în cadrul CEKA, apoi ca secretar al unității sale operaționale secrete din Crimeea și s-a mutat la Moscova ca asistent al lui Artuzov la KRO începînd din 1926. După o perioadă petrecută la Secția Specială, a fost adus de Artuzov la INO⁸⁰.

Poreclit „der Lange” („Lunganul”), era un ungur arătos, cu ochi albaștri, care a activat clandestin în toată Europa Centrală începînd din 1932. Mály a fost foarte impresionat de consecvența lui Philby și l-a recomandat la Moscova drept candidat pentru recrutare⁸¹. Philby nu știa nimic despre toate astea.

Spre oroarea mamei sale, Philby s-a întors din Austria însoțit cu o femeie divorțată. Lizy (Alice) Feldman, nu tocmai o frumusețe, era evreică austriacă și, în plus, o comunistă convinsă. Se pare că împărțiseră patul și se îndrăgostiseră pe loc. Astfel, Philby s-a întors la Londra hotărît să intre în Partid și să-și înceapă viața de activist. La sediul din King Street l-au trimis la plimbare, dar, evident, știrea că acesta încercase să intre în legătură cu Partidul s-a transmis mai departe.

Specialistul în recrutări: Arnold Deutsch

În perioada aceea, potrivit unor noi reguli, principala rezidentură ilegală din Londra era condusă oficial de la Paris (și ulterior de la Copenhaga), ceea ce le oferea ofițerilor operativi mai mărunți din Marea Britanie o anumită libertate de acțiune. Cel care l-a recrutat pe Philby, Arnold Deutsch („Otto”), un evreu slovac foarte inteligent, era un maestru al improvizației⁸². Născut la Viena (1904) dintr-un tată fost învățător care se mutase recent în capitală, Deutsch a gravitat în jurul stîngii revoluționare de la vîrsta de 16 ani.

La universitate (1923-1928), printre studiile de fizică, chimie și filosofie, a intrat în Partid (1924), iar în cele din urmă a ajuns la Moscova cu o delegație în 1928. După ce s-a întors, a lucrat ca inginer chimist la o fabrică de textile doar trei luni înainte ca secretarul de partid din Austria și șeful Uniunii Tineretului Comunist să-l recomande pentru a fi recrutat de OMS-ul Cominternului. În octombrie 1931, în urma unei gafe (în rusă, *cepe*) făcute de alții, care a dat în vileag operațiunea, și după ce s-a certat cu un ofițer operativ ce era înclinat să birocratizeze echipa, a fost nevoit să se dea la fund vreo două luni; apoi a fost retras și, în ianuarie 1932, chemat la Moscova. Chiar și în perioada cît a lucrat pentru OMS, mai îndeplinea uneori și comisioane pentru INO la Viena, așa că era cunoscut de ofițerii operativi de la Lubianka.

După ce a așteptat câteva luni, a mai fost trimis în câteva misiuni ocazionale în Grecia, Palestina și Siria, dar, pentru că îl criticase pe Abramov, șeful lui, a fost dat afară, spunându-i-se cu dispreț să-și caute de lucru într-o fabrică. În acest moment, în august 1932, Georg Müller de la INO, pe care îl cunoscuse la Viena, l-a recomandat șefilor săi. Bolnav de tifos de trei luni, Deutsch a fost în cele din urmă chemat la un interviu. Ținând cont de personalitatea puternică a lui Deutsch, antecedentele sale la OMS și numeroasele limbi străine pe care le știa (vorbea fluent germana și engleza, se descurca bine în franceză, știa să citească în italiană și olandeză) și, fără îndoială, pentru că nu prea avea ilegaliști promițători, Artuzov l-a trimis, după nici trei luni de activitate, direct pe teren (la Paris), de Anul Nou⁸³. Chiar și după ce s-a transferat la INO, Deutsch a descoperit că avea în continuare probleme din cauza conflictului cu Abramov, pînă ce acesta a fost înlăturat din OMS în 1935 și împușcat în 1937.

Deși era la bază inginer chimist, Deutsch arăta un interes deosebit față de comportamentul uman; totuși, în ciuda incontestabilului său șarm vienez, nu toți îl înghițeau: defectorul Krivițki („Grol”), un alt om mîndru, îl considera „îngîmfat”, iar Mály, „dificil”⁸⁴. Era foarte conștient de valoarea lui și suferea din cauză că, lucrînd în cadrul unei ierarhii stricte, era considerat doar „suport tehnic” și cam prea „băgăreț”, nu un agent operativ cu autoritate care merită respect⁸⁵. Aceasta era cu siguranță singura lui slăbiciune evidentă, deoarece avea, fără îndoială, un talent înnăscut pentru recrutare. Sosirea lui Deutsch la Paris a fost urmată la scurt timp de ascensiunea la putere a lui Hitler în Germania vecină, ceea ce, fără îndoială, a mărit mizele tuturor rețelelor ilegale, căci măsurile de represiune împotriva KPD (Partidul Comunist din Germania) erau inevitabile. Deutsch avea totuși mai mult un rol tehnic (fotografie etc.), dar, în mod ingenios, a recrutat niște pescari de pe coastele Franței, Belgiei și Olandei, pentru a avea acces imediat la ambarcațiunile lor și a le folosi pentru transmisiuni radio în caz de război. A recrutat și două femei⁸⁶.

După Paris, în octombrie 1933, Centrul a hotărît să-l trimită pe Deutsch la Londra împreună cu o mică echipă formată din trei agenți recrutați în Viena. Din echipa lui făcea parte și fotografa Edith Tudor Hart (născută Suschitzky), specializată în portrete de copii, care îl cunoscuse pe Philby la Viena prin soția acestuia, Lizy. Deutsch o cunoștea pe Edith din 1926 și contribuise la recrutarea ei de către OGPU trei ani mai tîrziu. Ea avea în Viena o librărie ce servea ca paravan pentru rețeaua de curieri din care făcea parte și Philby⁸⁷. Edith a fugit însă după ce poliția a făcut o razie în librărie. Căsătorită cu un englez, Alex Tudor Hart, a apărut cu el în Marea Britanie ca membră a micii echipe a lui Deutsch. O femeie foarte temerară, ea a fost cea care a insistat în cele din urmă să fie recrutat Philby⁸⁸.

Sosirea lui Deutsch la Londra în aprilie 1934 a fost urmată de cea a unui agent operativ de grad superior, Reiss (Natan Porețki), care avea să monitorizeze funcționarea echipei⁸⁹. Reiss a rămas pînă în iulie. În contrast cu Mály, i se spunea „der Dicke” („Grăsanul”). Era rotunjour la față, brunet, avea dinți sănătoși și o fire prietenoasă, sociabilă – era un cameleon social –, și îi plăcea foarte mult să cînte. În același timp însă, era extrem de riguros cînd venea vorba de meseria lui. Nimic nu era lăsat vreodată la voia întîmplării⁹⁰. Născut în Polonia, într-o familie de evrei din clasa mijlocie,

a fost atras de revoluție în timp ce era student la Universitatea din Viena și a făcut comisioane pentru Direcția a IV-a pînă cînd, în cele din urmă, a fost chemat la Moscova, unde a lucrat în OGPU din 1929 pînă în 1932. Asaltat de îndoieli cu privire la Stalin, Reiss a fost convins să se mute la INO cînd s-a dovedit că Berzin își pierde autonomia, iar Cominternul nu reprezintă o alternativă rezonabilă, deoarece este strict subordonat Kremlinului. În plus, provocarea de a se infiltra în sfîrșit în establishmentul britanicilor nu putea fi ratată⁹¹.

Construirea „rezervei de aur” a serviciilor secrete sovietice

„Factorii importanți” în racolarea lui Philby reprezentau o combinație unică în cazul lui: în primul rînd, „poziția tatălui său” (St. John Philby, consilier al regelui saudit), iar în al doilea rînd, „intenția sa de a intra la Ministerul de Externe”⁹². Totuși, asta nu i-a reușit din prima. Încercarea de a se angaja la Ministerul de Externe i-a fost în mod deliberat zădărnicită de Dennis Robertson, fost director de studii și membru al consiliului la Trinity College, conferențiar de economie și multă vreme iubit al lui George („Dadie”) Rylands de la King’s College. Robertson era totuși, în anumite privințe, foarte ortodox. L-a acuzat brusc pe Philby că ar fi „un socialist radical”, spunînd că nu trebuie să i se acorde încrederea de a fi angajat în administrația de stat. Așadar a refuzat să-i dea lui Philby recomandarea de care avea nevoie⁹³. Robertson însuși a fost ales membru al „Apostolilor” în 1926, după care societatea a început să se umple de marxiști.

Apostolii erau o societate secretă victoriană din care făceau parte studenți de înaltă performanță de la Cambridge, aleși pe baza presupunerii, uneori dovedită adevărată, că ar fi mai inteligenți decît toți ceilalți. Aceasta începuse la Trinity, dar se extinsese și la King’s College. Alegerea lui Robertson s-a datorat, fără îndoială, susținerii sale de către Maynard Keynes, care devenise membru în urmă cu 23 de ani⁹⁴. Nici Keynes nu avea o părere prea bună despre marxism, deși îl tolera în colegiu la cei foarte tineri. În afară de dogmă, aversiunea lui era cauzată și de faptul că era înșurat cu o emigrantă rusoaică, balerina Lidia Lopokova, și nu ignora cu totul ce se întîmpla la Moscova. Într-adevăr, a blocat alegerea altui „apostol”, Anthony Blunt, ca membru în consiliul de la King’s College, unde preda el, pe motiv că Blunt își umplea lucrările despre artă cu tot felul de prostii marxiste⁹⁵.

Întîlnirea clandestină cu Deutsch din Regent’s Park i-a schimbat cu totul lui Philby viața, care după aceea a rămas irevocabil împărțită în două. Philby își amintește cu afecțiune de Deutsch ca de „un bărbat la vreo 35 de ani. Era mai degrabă scund, iar umerii săi largi erau și mai mult scoși în evidență de faptul că era robust. Era blond, cu păr ondulat și o frunte înaltă și senină. Ochii săi albaștri și gura mare erau foarte mobile, făcîndu-l să pară pus pe șotii”. El și Philby au vorbit în germană – Deutsch în melodioasa germană vieneză, acum familiară, afectată doar de discordanța distinctă a limbii slovacă. Așezați pe iarbă, Deutsch se uita într-o direcție și Philby stătea cu

fața în direcția opusă, ca să vadă dacă nu sînt urmăriți de MI5, avînd o discuție ce nu a durat nici măcar o oră⁹⁶. Însă își făceau griji degeaba.

După întîlnirea cu Philby, Deutsch a profitat de această ocazie unică pentru a injecta un bacil mortal în inima establishmentului britanic⁹⁷. Deutsch avea o minte foarte ageră. Avea o capacitate extraordinară de a se reorienta în medii sociale complet străine și a ajuns să-i placă viața din Marea Britanie. I-a venit ideea să-i recruteze pe tinerii bogați și deziluzionați ai Marii Britanii chiar în momentul în care absolveau universitatea. Deși se știa că fizicianul rus Piotr Kapița se află la Cambridge, era la îndemîină de presupus – în mod incorect – că universitatea cea mai importantă era în capitală, lucru valabil în Austria, Cehoslovacia, Franța și Uniunea Sovietică. Asta însemna că punctul evident de pornire ar fi fost London University. Aici s-a înscris și Deutsch. Abia după ce a cunoscut oameni ca Philby și-a dat seama că ar trebui să-și îndrepte eforturile mai degrabă către *la jeunesse dorée* de la Oxford și Cambridge.

În plus, tinerii nu aveau să fie adunați sub stindardul antifascismului. Moscova încă îi eticheta pe socialiști „fasciști sociali”. Cominternul încă nu adoptase propaganda antifascistă, schimbare anticipată abia în septembrie 1934, odată cu nașterea Frontului Popular ca idee, și pusă în practică abia în vara anului următor⁹⁸. Cauza căreia i s-a alăturat Philby nu era antifascismul ca atare, ci comunismul *tout court*. Deutsch nu era interesat decît de cei care credeau cu îndîrjire în socialismul revoluționar și care erau în stare să aibă o viață dublă indiferent de sacrificiile personale.

La 19 iunie, Aleksandr Orlov (pe numele său adevărat Leiba Feldbin), capabilul rezident din Copenhaga care fusese descoperit de Artuzov, a fost trimis la Londra ca să-l ajute pe Reiss. El avea să se ocupe de ilegalistii din Marea Britanie⁹⁹. După ce făcuse cursuri de engleză la Columbia University, Orlov („Schwed”) ajunsese să aibă accent american. (Avea și o grămadă de rude în Statele Unite.) Un individ spilcuit, cu o mustață îngrijită, acest veteran al luptelor de gherilă din timpul războiului civil a apărut în Marea Britanie sub acoperirea plauzibilă de reprezentant al American Refrigerator Company¹⁰⁰. În iulie, după ce Orlov și Reiss s-au instalat, Artuzov le-a ordonat să se infiltreze în MI6¹⁰¹. Era un pariu riscant, dar în cele din urmă planul a avut succes.

Fără îndoială îndemnat de Deutsch, Orlov i-a sugerat lui Reiss să-l folosească pe Philby pentru a construi o rețea, primii membri ai acesteia fiind Guy Burgess și Donald Maclean¹⁰². În octombrie, Orlov și Reiss au recomandat ca lui Philby, care avea numele de cod „Söhnchen” („Feciorașul”, în germană), „să i se dea sarcina de a-i tatona pe toți prietenii săi de la Cambridge care aveau aceleași convingeri, ca să-i putem folosi pe unii dintre ei în activitatea noastră. Sincer vorbind, ne referim în principal la doi dintre ei: Burgess și Maclean. Burgess este fiul unor bogătași. Membru de partid de doi ani, este foarte inteligent și de încredere, însă, după părerea lui «S» [Philby], oarecum superficial și uneori poate să se trezească vorbind în plus. În schimb Maclean [„Waise”, adică „Orfanul”, în germană] este mult lăudat de «S»”¹⁰³.

Contrastul dintre metoda de recrutare a lui Deutsch și cea folosită de obicei de alți ghebiști este izbitor. Pînă atunci totul se rezumase la bani sau șantaj. Într-adevăr, chiar în momentul în care el, Mály și Orlov încercau să-i cîștige de partea lor pe cei dedicați unei cauze comune împotriva unui dușman comun, mai pragmaticul Dmitri

Bistroliotov (despre care găsiți mai multe amănunte la p. 89) racola agenți dându-le bani. Bistrolitov a trecut prin Londra pentru a aranja racolarea căpitanului John King, un irlandez însărcinat cu codurile și cifrurile la Ministerul de Externe. Au reușit în cele din urmă să-i cumpere serviciile la mijlocul lui februarie 1935¹⁰⁴.

Cu excepția lui Philby, toți membrii Grupului de la Cambridge avuseseră rezultate remarcabile la universitate : psișicherul, dar inteligentul Burgess a trecut summa cum laude prima parte a examenelor de licență în istorie, cu eleganța sa obișnuită, în iunie 1932. Astfel, s-a remarcat drept cel mai bun tânăr istoric de la Trinity College, ceea ce însemna că avea dreptul, potrivit unor reguli speciale, să se înscrie direct la un program de cercetare, pe care totuși nu l-a mai finalizat niciodată ; era prea ocupat să-și facă rost de contacte¹⁰⁵. La câteva luni după examenele trecute cu brio, pe 12 noiembrie 1932, Burgess a fost ales membru al Apostolilor, devenind, foarte curînd, al 71-lea secretar al societății. Aceasta i-a permis să aranjeze alegerea, pe 20 mai 1933, a prietenului său putred de bogat, enigmaticul Victor Rothschild, care uimise la rîndul lui pe toată lumea în prima etapă a examenelor de licență (în științe naturale), intrînd și el direct la un program de cercetare¹⁰⁶. Astfel, numărul de membri marxiști ai societății creștea, aceasta putînd reprezenta și o rețea foarte valoroasă, avînd în vedere că o dată pe an veneau foști membri ai Apostolilor ca să ia cina împreună, ca „îngeri”, după ce își îndepliniseră promisiunea de a ocupa posturi-cheie la vîrfurile societății.

Maclean, pedant, înalt și chipeș, terminase Trinity Hall ; deși nu a devenit niciodată membru al Apostolilor, a terminat limbile străine summa cum laude. Blunt, distinsul istoric al artei, care a fost și el membru al Apostolilor – înlocuit de Burgess – și mai tîrziu membru al consiliului de la Trinity College, avea un avantaj inestimabil, de care a profitat toată viața : era văr de-al doilea cu viitoarea regină Elisabeta, pe atunci soția ducelui de York, viitorul George al VI-lea. În această serie de tineri absolvenți scilipitori făcea excepție John Cairncross, un băiat crispat și puritan din Glasgow care primise o bursă socială pentru studii. Simțindu-se ca pește pe uscat din toate punctele de vedere, el a avut totuși cele mai bune rezultate la examenele organizate de Ministerul de Externe. Blunt s-a alăturat cauzei devreme, în 1937, și l-a prezentat pe Deutsch și altora, inclusiv unui american bogat, Michael Straight, un alt membru al Apostolilor (ales pe 8 martie 1936)¹⁰⁷.

Reiss a discutat cu Maclean în octombrie 1934, abia după ce i s-au verificat antecedentele. În februarie 1935 el a plecat, lăsîndu-l în seama lui Orlov pe Maclean, care acum se pregătea pentru examenele pe care trebuia să le dea ca să intre în Ministerul de Externe¹⁰⁸. Faptul că mama lui Donald, lady Maclean, era prietenă cu prim-ministrul Baldwin, care se interesa personal de progresul fiului ei, i-a impresionat pe ruși. Însă Maclean a dispărut la Moscova, într-o vacanță de trei luni. În octombrie, comisia de admitere fiind prezidată de un prieten al lui lady Maclean, băiatul ei de succes a reușit să se angajeze¹⁰⁹.

Între timp, Deutsch și Orlov mai recrutaseră un membru, în decembrie 1934. Avînd numele de cod „Mädchen” („Fata”), cu referire evidentă la homosexualitatea sa ostentativă, Burgess avea să se dovedească a fi o captură de prima mîină, deși racolarea sa nu a fost apreciată de la început la Moscova, Lubianka alarmîndu-se¹¹⁰.

Sub regimul instaurat de Artuzov, toate recrutările trebuiau să primească în prealabil aprobarea Centrului¹¹¹. Neliniștile au fost totuși atenuate de posibilitățile majore de penetrare, în toate sensurile, oferite de Burgess. Unora dintre tovarășii săi mai puritani Orlov a trebuit să le explice „legile misterioase ale atracției sexuale din această țară” (Marea Britanie) pentru ca ei să înțeleagă ce oportunități li se deschid. Au rămas totuși unele îngrijorări, nu în ultimul rând legate de instabilitatea emoțională inerentă a lui Burgess și deci de imprezibilitatea sa pe teren: „El tinde așadar să intre ușor în panică și să se lase cuprins de disperare”¹¹². Aceasta era o interpretare foarte exactă și, în cele din urmă, avea să le vină de hac și lui, și lui Philby.

Importanța lui Maclean

Maclean era cel mai promițător. În ianuarie 1936 i-a predat primul dosar cu materiale secrete omului său de legătură. După aceea au crescut atât calitatea, cât și cantitatea acestora. În iulie, când a izbucnit războiul civil în Spania, el a raportat la timp informația crucială că Londra incerceptează și decriptează mesajele Cominternului la Government Code and Cypher School (GC&CS). Era Operațiunea Masca, facilitată de recrutarea ofițerului operativ al Cominternului Johann Heinrich de Graaf, care avea acces la comunicațiile OMS din toată lumea¹¹³. Mály, care a fost rezident din aprilie până la sfârșitul lunii august, îl prețuia atât de mult pe Maclean, încât a vrut să fie tratat independent de toți ceilalți¹¹⁴. Dorința i-a fost împlinită.

La începutul anului 1937 a mai intrat cineva în viața lui Maclean ca să-l ajute să fotografieze documentele (inclusiv mesajele decriptate ale Cominternului) pe care le lua de la birou: Kitty („Țiganca”) Harris, care era de fapt o evreică din Bielorusia, născută la Białystok pe 24 mai 1899. Tatăl ei fugise în Marea Britanie în 1905, când revoluția s-a încheiat cu un eșec, iar după trei ani emigrase în Winnipeg (Canada). În 1923 familia s-a mutat la Chicago, unde, fiind membră activă de sindicat, Harris l-a cunoscut trei ani mai târziu pe promițătorul militant comunist Earl Browder, cu care s-a căsătorit. Cei doi au făcut spionaj pentru Profintern în Asia până în 1929. Doi ani după aceea s-au despărțit. Harris a lucrat ca secretară la monopolul comercial sovietic Amtorg, la New York, unde a fost recrutată de Abram Eingorn („Taras”), bărbatul în gri: ochi cenușii, păr cărunt, pardesiu gri – până și tenul îl avea cenușiu. Acesta era un prieten al ghinionistului Beso Lominadze din Odessa; Lominadze a fost ulterior găsit vinovat de uneltire împotriva lui Stalin, fiind arestat¹¹⁵. Harris a fost apoi curieră în Germania împreună cu Parparov și Zarubin, transportând documente fotografiate.

În afară de un accident birocratic din cauza căruia nu a putut intra în Franța – rezidentura ilegală de la Berlin i-a făcut din greșeală un pașaport fals pe care scria „Chicago, Indiana” –, Harris s-a descurcat atât de bine, încât în octombrie 1935 a fost trimisă la Moscova pentru instrucție. La mijlocul anului 1938 Maclean a fost trimis la ambasada din Paris. Cei doi au plecat pe 28 septembrie, într-un moment în care relațiile Moscovei atât cu Marea Britanie, cât și cu Franța erau în criză în urma

excluderii Rusiei de la negocierile cu Germania care aveau loc la München și care au dus la dezmembrarea Cehoslovaciei¹¹⁶.

Între timp, lui Deutsch i se născuse un fiu la Londra (1936), iar el dovedise o eficiență de invidiat. Deja lansase pe teren un număr de recruți de ordinul zecilor, inclusiv pe fiul unui „fost ministru” și, prin el, pe fiul unui angajat de la MI6¹¹⁷. Numele de cod ale celor doi se află printre ale celor 17 persoane recrutate de el între aprilie 1934 și noiembrie 1937, perioadă în care a făcut mai multe călătorii: „Synok” și „Söhnchen” (Philby), „Medkhen”, „Mädchen” (Burgess), „Attila” (și fiul lui), „Oteț” (1936), „Ber” (octombrie 1934), „Ajutorul”, „Saul” (1936), „James”, „Scott” (principala atracție a Grupului de la Oxford, aparent Bernard Floud, care se va sinucide ulterior), „Socrate”, „Molière” (Cairncross), „Poetul”, „Tony” (Blunt), „Nigel” (Straight), „Șoferul” (1936), „Molly” (Jenifer Hart?) și „Om”. Reiss, evident, și-a asumat meritul pentru recrutarea lui „Waise” (Maclean), iar lista nu îi includea și pe cei racolați de alții, precum „Naslednik”. Unii dintre aceștia fuseseră descoperiți de agentul Percy Glading („Got”), membru al Partidului Comunist, care viza ținte din industria militară de la Arsenalul de la Woolwich, unde lucrase anterior: mai exact, „Attila”, „Naslednik”, „Oteț”, „Ber”, „Saul”, „Șoferul”; plus încă două persoane, „Nelly” (1936) și „Margarit” (1937)¹¹⁸.

Războiul Civil din Spania

Philby, recrutat primul, a fost inițial o cruntă dezamăgire pentru cei responsabili de el, acesta obținând doar informații disperate subtilizate de pe biroul tatălui său și aflate de la prieteni precum Tom Willey de la Ministerul de Război; în cele din urmă, Deutsch și Mály au sugerat să fie trimis în Spania. Acolo, războiul civil începuse cu o insurecție militară a naționaliștilor pe 18 iulie 1936, care se așteptau la o revoluție pornită de jos.

Atât în Franța, cât și în Spania se formaseră guverne ale Frontului Popular, în 1935, respectiv 1936, pentru a bloca ascensiunea fascismului. Acestea erau formate din socialiști și aliații lor, inclusiv partide țărănești și liberali majoritari în mediul urban. Ei erau susținuți de partidele comuniste, pe baza instrucțiunilor primite de la Moscova. În Spania se confruntau cu o insurecție înarmată de cele două puteri fasciste, Italia și Germania. Pe 25 iulie, prim-ministrul José Giral a cerut ajutor.

Stalin nu a vrut să facă nimic ca să-l ajute. Poate că susținerea Cominternului părea suficientă, căci britanicii insistau pe instituirea unui acord de neintervenție, iar Moscova încă spera la o antantă cu Londra. Într-adevăr, se spunea că pînă pe 6 septembrie orice acțiune era strict interzisă¹¹⁹. Și totuși ceva l-a făcut pe Stalin să se răzgîndească. La 14 septembrie, Urițki, de la Direcția a IV-a, și Sluțki, de la INO, au pus la cale un plan: Operațiunea X (litera care se pronunță „H” în rusă), menită să furnizeze arme guvernului Frontului Popular din Spania. Pe 29 septembrie aceasta a fost aprobată oficial de Biroul Politic, Stalin telefonînd în timpul discuțiilor de la dacea sa din Soci, pe litoralul Georgiei¹²⁰. Artuzov a supravegheat apoi furnizarea

secretă de arme, o operațiune delicată gestionată de fostul cekist Boris Elman¹²¹. În acest scop, în cadrul Direcției a IV-a s-a creat o unitate specială, Secția X¹²².

Stalin se aventurase în cele din urmă să acționeze doar pentru că, dacă guvernul spaniol avea să cadă, o alianță cu Franța ar fi devenit slabă, deoarece francezii s-ar fi trezit înconjuțați din trei părți de vecini fasciști¹²³. Spania a fost astfel o cauză pe care Stalin a adoptat-o din motive geostrategice. Fără îndoială că sprijinul său a subminat, în mod convenabil, și acuzațiile troțkiștilor că el ar fi contrarevoluționar. În același timp însă, s-a răzbunat pe foștii susținători ai lui Troțki din Uniunea Sovietică, în frunte cu Grigori Zinoviev și Lev Kamenev, judecându-i în cadrul unui proces-spectacol și apoi ordonând să fie executați pentru înaltă trădare¹²⁴.

Avea să meargă Philby în spatele frontului generalului Franco drept corespondent independent ca să facă spionaj? Orlov era în Spania, oficial ca atașat, de pe 16 septembrie 1936, al nou-înființatei ambasade sovietice, sub acoperire diplomatică. Adjunctul său era Eitingon („Kotov”), care îi instruia pe agenții poliției secrete republicane și se ocupa să fie lichidați niște troțkiști din Barcelona. Lor li s-au alăturat și alți ofițeri operativi talentați, precum Naum Belkin, Grigori Siroejkin și Lev Vasilevski. A venit și primul adjunct al șefului INO, Serghei Șpighelglas, care avea „o mutrișoară simpatică”¹²⁵. Ei au umplut un gol creat de incompetența de la nivel local. Se foloseau, inevitabil, de marea putere pe care o câștigaseră pentru a eradica stînga troțkistă și anarho-sindicalistă, pornind de la ideea greșită că aceasta avea să promoveze cauza republicană „moderată”.

Cînd s-a întors în Anglia, la începutul anului 1937, Philby a scris un articol care l-a impresionat pe Robert Barrington-Ward, redactorul-șef adjunct al cotidianului *The Times*, prieten cu St. John Philby, care semna în mod regulat articole despre Orientul Mijlociu. Ralph Deakin, redactorul știrilor externe, a acceptat să-l angajeze pe Kim și l-a trimis imediat înapoi în spatele liniilor lui Franco, în calitate de „corespondent special”, în ciuda evidentei sale lipse de experiență ca jurnalist. A ajuns acolo cu o recomandare din partea Ambasadei Germaniei la Londra, lăudîndu-se că îl cunoaște pe Ribbentrop, acum ministru de Externe al lui Hitler, în care acesta avea atîta încredere.

„Zilele de glorie au apus”, a raportat Philby la scurt timp după sosirea sa¹²⁶. Așa era – ca și pentru el, de altfel. Faptul de a fi martor al sîngerosului război civil s-a dovedit a fi un chin cumplit pentru cineva care provenea dintr-un mediu atît de protejat, o grea încercare pentru capacitatea sa de a-și ascunde adevăratele convingeri. „A fost o experiență îngrozitoare. Încercam să-mi reprim orice sentimente în articolele mele”, își amintea el. „Încercam să relatez doar cruda realitate.”¹²⁷ Experiența aceasta l-a schimbat totuși radical pe Philby – și nu tocmai în bine. Cel mai vechi prieten al lui a observat o schimbare semnificativă în stilul (acum, în mod ironic, era mult mai sociabil, dar „mai cinic și trecut prin multe”) și înfățișarea lui (mult mai gras acum, dacă nu chiar „falstaffian”) după ce s-a întors¹²⁸. Și totuși, redactorul știrilor externe a fost impresionat și, în ciuda lipsei de experiență a tînărului, intenționa „să-l facă și mai bun pe Philby, care era deja foarte bun”¹²⁹.

Deutsch dă de necaz

După aceea Philby s-a confruntat cu o încercare și mai grea. A fost preluat de ingenuosul și nemilosul Orlov, deși nu se puteau întâlni pe teren neutru decât în Paris. Nelinistit de vizita unor polițiști, care l-au întrebat dacă are intenția să rămână în țară, pe 15 septembrie Deutsch a plecat cu vaporul de la Dover la Calais, îndreptându-se spre Paris, ca să-l pună pe Philby în contact cu Orlov¹³⁰. Între timp, atât Krivițki, cât și Reiss („Raymond”) se dăduseră la fund. Reiss a fost ucis, însă Krivițki, care îl cunoștea pe Deutsch, încă nu fusese găsit : așadar, era periculos să se întoarcă în Marea Britanie. A aflat vestea aceasta în Paris, de la Șpighelglas („Duce”), acum adjunct al șefului Direcției a VII-a (fosta INO). Deutsch s-a grăbit să se întoarcă în Marea Britanie la începutul lui noiembrie pentru a suspenda rețeaua pentru trei luni. Totuși, în realitate, nu a mai preluat nimeni comanda după aceea, iar paternalismul lui Deutsch este evident în pledoaria nu lipsită de emoție adresată lui Șpighelglas ca rețeaua să fie reactivată. „Sînt toți tineri și nu au nici o experiență în domeniul ăsta. Pentru ei, contactul cu tovarăși mai experimentați este foarte important pentru a le da speranțe și a-i încuraja. Mulți dintre ei au nevoie de banii primiți ca să trăiască... Fără nici o veste de la noi, probabil că se simt dezamăgiți. Toți lucrează din convingere și cu entuziasm ; s-ar putea ca unii să creadă că nu mai este nevoie de ei.”¹³¹ Deutsch era acum pus pe tușă și se intenționa dezactivarea sa definitivă, în timp ce alți ofițeri, inclusiv superiori ai săi, erau arestați și executați.

Au urmat vești și mai proaste. După ce a fost rechemat la Moscova, Orlov a defec-tat pe neașteptate, pe 12 iulie 1938. Chiar dacă nu stabileau contactul decât intermitent, dispariția bruscă și inexplicabilă a lui Orlov probabil că nu l-a liniștit deloc pe Philby¹³². Eitingon a preluat controlul, s-a ocupat de evacuarea celor din rezidentura de la Barcelona, aflată pe linia frontului, dar apoi a plecat la Moscova, în primăvara anului 1939¹³³. Acolo, Deutsch a scăpat din întâmplare de secărea care le-a rețezat capetele aproape tuturor celorlalți. Acesta învăța discret limba rusă înainte să fie aproape lovit de dezastru atunci cînd noul șef (temporar) al Direcției a VII-a, Vladimir Dekanozov, a ordonat să fie interogată pe 29 decembrie 1938. Norocul a făcut ca Beria să se răzgîndească brusc, începînd să repare unele dintre prejudiciile cauzate în timpul mandatului lui Ejov. În martie 1939, un locotenent pe nume Kajdan i-a adus lui Deutsch o veste bună, cerîndu-i să pregătească o sinteză pentru reluarea operațiunilor în Marea Britanie.

Războiul salvează situația

Izolarea Grupului de la Cambridge a luat sfîrșit. În drum spre Moscova, Eitingon a luat legătura cu Burgess la Paris și l-a pus să lucreze cu Anatoli Gorski la Londra chiar din luna aceea¹³⁴. De Spania republicană se alesese praful. Philby s-a întors la Londra abia în august, cînd s-a instalat Franco la putere. Între timp *Times* îl desemnase

pe Philby principal corespondent de război în cazul unor ostilități cu Germania, care au început pe 3 septembrie 1939.

După Războiul Ciudat, în care nu au avut loc operațiuni militare pe Frontul de Vest pînă la sfîrșitul anului, Hitler a reușit să treacă de toate obstacolele pe care le-a întîlnit în cale, de la Pirinei pînă la cercul polar, inclusiv, în mod crucial, de Franța. Cetățenii britanici au fost evacuați din Brest după căderea Parisului în vara anului 1940. Acolo Philby a întîlnit-o pe formidabila Hester Harriot Marsden-Smedley, care, oficial, era corespondenta cotidianului *Daily Express* în Belgia și Luxemburg. În realitate, Marsden-Smedley era mai mult decît atît: începînd de la mijlocul anilor 1930, MI6 recruta corespondenți ai unor mari ziare.

Fiică a unui general-maior al Armatei Indiene din Poona, Marsden-Smedley, născută în 1901, era o femeie deschisă la minte, cu o „personalitate puternică” și un „dispreț pentru prefăcătorie”. Curînd îi cerea părerea lui Philby despre situația din Europa și îl întreba ce vrea să facă atunci cînd se va întoarce. Philby a spus că probabil se va înrola în armată¹³⁵. Marsden-Smedley a schimbat imediat macazul. Philby nu s-a mai gîndit la această întîlnire aparent întîmplătoare, însă această femeie cu spirit generos nu era o simplă corespondentă – lucra și pentru nou-creata Secție D (sabotaj) a MI6. La sosire, Marsden-Smedley i l-a recomandat personal pe Philby lui Marjorie Maxse, șefa Secției de Recrutări de la MI6, o altă Miss Marple impresionantă, cu convingeri de nezdrușcinat.

Între timp, la Paris, relațiile lui Maclean cu Harris, care se transformaseră într-o legătură amoroasă în toată regula, se deterioraseră cînd el a cunoscut o americană tînără și frumoasă care studia la Sorbona, Melinda Marling, cu care s-a căsătorit chiar înainte ca Parisul să capituleze în fața germanilor, pe 8 iunie 1940. Maclean i-a mărturisit totuși că este spion sovietic, iar ea, care avea convingeri de stînga, a acceptat destul de ușor situația. Harris a plecat la Bordeaux și apoi la Moscova, unde suspiciunile față de Grupul de la Cambridge erau acum tot mai mari. Așa că a fost retrasă din serviciul activ și însărcinată cu instruirea novicilor. Solicităților ei de a se întoarce în serviciul activ li s-a dat curs abia după invadarea Uniunii Sovietice. Fitin, care acum conducea Direcția a V-a – fostă a VII-a – a NKGB sau Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului, a susținut-o, afirmînd că este una dintre acele persoane care nu ar trebui să fie date la o parte: cele care formau „tezaurul serviciilor de informații sovietice”. Așa că a fost trimisă în Statele Unite via Vladivostok, pe post de curier pentru rețeaua americană și cea mexicană¹³⁶.

În Anglia, Blunt, la un moment dat cel mai bun prieten al lui Burgess, a fost recrutat într-un tîrziu. Părea puțin probabil să ajungă vreodată în guvern, ca să nu mai vorbim de serviciile secrete, așa că valoarea lui era limitată. În cele din urmă, perspectivele de a-l folosi ca vîntor de talente au avut un rol decisiv. După ce Burgess i-a făcut cunoștință lui Deutsch cu Blunt în ianuarie 1937, s-a rezolvat totul¹³⁷. Recomandîndu-l pe Blunt ca vîntor de talente, Burgess îl asigurase pe Deutsch că Blunt era „pederast din naștere” și i-a lăsat impresia că „se bucură de mare autoritate în rîndul studenților”¹³⁸. A urmat remarcabilul cunoscător de limbi străine John Cairncross, recrutat pe aceeași cale. După ce se chinuise să scape de sărăcie cu ajutorul

unei burse la o școală privată, Cairncross și-a dat licența la Glasgow, apoi a studiat la Sorbona, după care și-a mai dat o licență, la Cambridge, unde francofilia lui s-a potrivit cu simpatiile lui Blunt.

A ieșit pe primul loc la concursul pentru ocuparea unui post de funcționar și, în ciuda unei personalități rigide care în mod normal ar fi făcut să fie socotit „sălbatic” și exclus, a fost acceptat la Ministerul de Externe în 1936. În martie 1937, după ce Burgess l-a tatonat pe Cairncross încercînd să afle cum gîndește și a recomandat prudență, Mály i-a cerut ajutorul lui James Klugmann (recrutat în 1936), aflat atunci la Paris. Acesta fusese organizatorul Partidului Comunist la Cambridge, iar acum era secretar al Organizației Internaționale Studentești împotriva Războiului și Fascismului, pentru a evita riscul de a-l compromite pe vreunul dintre spionii de la Cambridge. La sfîrșitul lunii mai, după două vizite ale lui Klugmann pentru a se asigura că John Cairncross era pregătit pentru a fi recrutat, Deutsch a venit la Paris să se întâlnească cu amîndoi și să încheie înțelegerea. Centrul l-a felicitat pe Mály pentru această „mare realizare”¹³⁹. În afară de talentul său în domeniul recrutărilor, Blunt s-a remarcat totuși abia în timpul războiului, cînd a fost preluat de MI5, la recomandarea prietenului său Rothschild, care învățase tot la Trinity.

Un om complicat care se revoltase împotriva sorții apăsătoare pe care i-o impusese dinastia de bancheri din care făcea parte, Rothschild avea o atitudine oarecum ambivalentă față de Moscova: o fi fost o cauză dreaptă, dar totul trebuia făcut în condițiile impuse de el. Rothschild, care avea „cele mai strînse relații” cu Blunt și Burgess, a furnizat în mod eficient o acoperire pentru Grupul de la Cambridge¹⁴⁰. Mai mulți foști ofițeri operativi ai KGB au insistat mult timp că el a fost recrutat ca agent, suspiciune de care nu a scăpat niciodată cu adevărat, deși nu există dovezi clare.

Poziția lui Rothschild nu era ușurată de faptul că a doua lui soție, Tessa Mayor (Newnham College, Cambridge, 1935), era foarte apropiată de spionii de la Cambridge – mai ales de Blunt (pînă la moartea acestuia), dar și de Burgess. Rothschild a fost cel care l-a informat pe Burgess despre eforturile de a încheia o pace cu naștii făcute în ultimul moment de prim-ministrul Chamberlain în august 1939. Tot Rothschild a fost cel care s-a asigurat că Blunt este primit în MI5. Mai mult decît atît, în 1940, le-a lăsat apartamentul lui din Bentinck Street nr. 5 Tessei, care îl ajuta acum la MI5, și unei prietene, ce i-a adus apoi atît pe Burgess, cît și pe Blunt, împărțind chiria cu ei¹⁴¹. În scurt timp a devenit locul de întîlnire al unor grupuri ce ademeneau ofițeri creduli din serviciile secrete britanice care aveau relații, precum Guy Liddell, care conducea operațiunile antisovietice. Nu era însă tocmai un lucru pe care rușii l-ar fi încurajat. Moscova dezaproba ferm asocierea atît de strînsă a unor agenți independenți, dar, deoarece membrii Grupului de la Cambridge erau în acel moment abandonati de cei ce răspundeau de ei, nu puteau fi învinuiți pentru că rămăseseră uniți¹⁴².

La Lubianka, unde suspiciunile atinseseră cote maxime, informațiile primite din Marea Britanie fuseseră brusc respinse pe motiv că „se bazu pe surse îndoielnice, pe o rețea de agenți formată pe vremea cînd aceasta era controlată de dușmani ai poporului și deci care se dovedea extrem de periculoasă”¹⁴³. Această rețea era însă un puternic cal troian: a atras 18 agenți recrutați între 1934 și 1937, dintre care 12 aveau legături

cu lumea politicii externe și șase cu contrainformațiile¹⁴⁴. Și totuși, era în pericol de a fi abandonată.

Între timp, în cealaltă jurisdicție a lui Artuzov, Direcția a IV-a, se conturase structura unei noi rețele, inițiată de un cartograf ungar ingenios, Alex (Sándor) Radó, o veche cunoștință a lui Sorge, încă un om capabil recrutat de Artuzov. Rețeaua lui Radó, care opera din Elveția în timpul războiului, a fost cea care a transmis informații despre pregătirile militare ale germanilor – în special înainte de bătălia de la Kursk din 1943 – ce puteau fi verificate apoi în funcție de ceea ce se știa din alte surse¹⁴⁵.

Fără mitul stimulator al „viitorului luminos” al Uniunii Sovietice, care crea un contrast izbitor cu groaznica realitate a persecuțiilor fasciste și, după cum se știe, cu victimizarea înverșunată a evreilor germani, este puțin probabil că Moscova ar fi putut atrage în tabăra sa atâtea talente din străinătate – chiar și prin mite ostentative sau cu ajutorul mecanismului nesigur al seducției. La urma urmei, astfel de tehnici, deși folosite adesea, puteau fi eficiente doar pe termen scurt, după cum a recunoscut Stalin ulterior: „Trebuie să înțelegeți că, dacă recrutați pe cineva pentru că e ahtiat după femei, bani sau lucruri, fără să-l atrageți de partea poziției noastre ideologice, atunci, mai devreme sau mai târziu, acest agent vă va trăda. Ne va trăda”¹⁴⁶. Pe scurt, agenții cei mai eficienți erau cei care făceau asta din convingere. Credința oarbă, împotriva tuturor previziunilor, a fost, la urma urmei, condiția indispensabilă a Revoluției din Octombrie. Stalin a înțeles asta foarte bine.

Mașinăria infernală a lui Stalin

După ce se alăturau cauzei comune, fie că le plăcea, fie că nu, toți agenții descopereau că, din cauza credinței în revoluție, ajungeau să-i fie subjugăți lui Stalin, care se folosise efectiv de revoluție ca instrument pentru a-și realiza propriile ambiții. Era capabil, bineînțeles, să gândească rațional, la rece, dar era și versatil, fiind în stare ca, pe neașteptate, să se transforme într-un căpcăun care amintea de *Ivan cel Groaznic* al lui Serghei Eisenstein, film produs în 1945. Prioritățile sale erau în principal motivate de obsesiile personale. Eliminarea stângismului din Spania prin intermediul lui Orlov și al altora și asasinarea ulterioară a lui Troțki în Mexic (Operațiunea Rața, din august 1940) au devenit astfel mai importante decât amenințarea nazistă.

Temerile lui Stalin nu erau cu totul iraționale. Emigranții antistalinisti care îl susțineau pe Troțki erau legați organic de nucleul viu al regimului. Ei considerau că revoluția le aparține și se străduiau fără încetare să reintre în posesia ei. Ca reacție la opresiunea stalinistă, unii membri de partid se obișnuiseră de mult cu disimularea (*dvurușnicestvo*). Astfel, Kremlinului i-a devenit aproape imposibil să-și dea seama ce cred aceștia cu adevărat. Așadar, la Kremlin a existat întotdeauna temerea, nu complet implauzibilă, că o revoluție adevărată în Spania putea să elimine modelul stalinist și să-i lase calea deschisă lui Troțki. Această idee era susținută insistent de oameni bine informați, precum Krivițki, înainte de a defecta¹⁴⁷. După ce lucrase la Direcția a IV-a, Krivițki a fost rezidentul ilegal al INO în Olanda, supraveghind și

restul Europei de Vest¹⁴⁸. Omul care coordona acum eliminarea dușmanilor lui Stalin din străinătate era tânărul Pavel Sudoplatov, unul dintre favoriții lui Beria: „De o eficiență matematică, energic și puternic, cu o nemaipomenită memorie a detaliilor și o minte calculată, pătrunzătoare”. Despre el vom vorbi mai târziu¹⁴⁹.

Distrugerea pe jumătate a serviciilor secrete în isteria spionilor din 1937-1939, rezultat direct al priorităților paranoice ale lui Stalin, i-a sufocat pe ofițerii operativi din străinătate, care abia mai erau în stare să-și facă treaba. Problema a început cu adevărat odată cu numirea mai încăpățînatului Ejov în locul mai precautului Iagoda ca șef al NKVD, pe 11 octombrie 1936¹⁵⁰. Stalin avusese întotdeauna păreri preconcepute despre dificultățile lideri comuniști polonezi. A început să manifeste tot mai multă neîncredere față de polonezi în general după ce Piłsudski a ajuns la o înțelegere cu Hitler, în 1934. Prăbușirea lui Iagoda a fost legată de soarta lui Yu Makowski, un polonez care era rezident la Varșovia. În casa conspirativă pe care o folosea s-au găsit mai mulți bani decît puteau fi justificați. S-au descoperit și niște scrisori de la surorile lui în care se făcea referire la contacte cu polonezi de la nivel înalt.

Aceste fapte au fost considerate suficient de compromițătoare pentru a justifica arestarea lui Makowski la sfîrșitul anului 1935. Totuși Iagoda l-a susținut. Aceasta s-a dovedit a fi șansa secretarului de partid Ejov de a-l destitui și a-l înlocui pe Iagoda. Ejov a insistat că Iagoda acoperea o întreagă rețea de spionaj poloneză din care făcea parte și Makowski. Astfel, atunci cînd Stalin l-a înlocuit pe Iagoda cu Ejov, a trebuit să fie descoperită o rețea poloneză, indiferent dacă ea exista sau nu. Curînd au urmat și alte arestări. Aceasta a avut consecințe și pentru Artuzov. Din 1920, el avusese șefi polonezi atît la contrainformații, cît și la serviciul de informații externe: pe Dzerjinski și pe Menjinski. Mărturisirile smulse cu forța au dus inevitabil la denunțuri care îl vizau¹⁵¹. Partidul Comunist Polonez avea să fie singurul partid european dizolvat complet în timpul Marii Terori.

Pe 11 ianuarie 1937 Artuzov a fost demis, ca și Otto Șteinbriuk, adjunctul său responsabil cu informațiile din Occident. La aflarea veștii, ofițerii operativi din străinătate s-au confruntat cu o alegere dificilă: să abandoneze cauza pentru care trăiseră și să treacă în tabăra dușmanilor revoluției sau să spere că revoluția avea să reîntre curînd pe făgașul ei. O altă opțiune era să apeleze la Internaționala a IV-a a lui Troțki. Reiss, care jucase un rol major în dezvoltarea Grupului de la Cambridge, a luat legătura cu Internaționala a IV-a în primăvara anului 1937, prevenind-o asupra unor tentative de asasinat¹⁵².

Șteinbriuk a fost arestat pe 21 aprilie, iar Artuzov a fost ridicat în noaptea de 12-13 mai. Trei zile mai târziu, Fiodor Karin, adjunctul responsabil cu Estul, a fost țîrit la pușcărie. Pe 17 iulie, Reiss a trimis Biroului Politic o scrisoare de demisie pe un ton furios și imprudent, angajîndu-se să „elibereze omenirea de capitalism și Uniunea Sovietică de stalinism”¹⁵³. Scrisoarea aceasta avea să-i pecetluiască soarta. Înainte de a defecta și el, se spune că Krivițki i-ar fi transmis agentului Henri Pieck instrucțiuni să-l asasineze pe Reiss, însă Pieck a refuzat s-o facă¹⁵⁴. Pe 21 august, Artuzov a fost judecat *in absentia* și împușcat în aceeași zi¹⁵⁵. Cadavrul lui Reiss, care fusese împușcat, a fost descoperit în timpul nopții de 4 septembrie, pe drumul spre Lausanne.

Un discurs ținut de Stalin pe 21 mai în fața ofițerilor superiori din Direcția a IV-a care mai rămăseseră în viață a arătat că era și paranoic, și incoerent. A fost absolut demoralizant. Stalin i-a avertizat să nu fie prea deschiși în colaborarea cu noua aliată, Cehoslovacia burgheză. „Serviciile de informații trebuie să țină mereu cont de faptul că există dușmani declarați și dușmani posibili. Orice aliat este un posibil dușman și trebuie să fie testat. Din punctul de vedere al serviciilor de informații, noi nu putem avea prieteni. Așa că nu divulgați nici un fel de secrete. Când colaborați cu cehii, dați-le materiale care să nu dea în vileag planurile noastre. Priviți-i pe cehi ca pe dușmanii dușmanilor noștri. Trebuie să nu uitați nici un moment lecția cooperării cu nemții pe baza relațiilor strânse cu ei după Rapallo.”

Berzin fusese demis din funcția de șef al serviciului, însă, fără ca publicul lui să știe, Stalin era pe punctul de a-l repune în drepturi, dar nu pentru mult timp, după cum avea să se dovedească : „Tovarășul Berzin este un om cinstit”, a continuat Stalin, „însă nu a avut grijă și a căzut în mâinile nemților cu tot cu aparatul său...”. Iată omul pe care intenționa să-l repună la conducerea Direcției a IV-a. Dar mai urma o surpriză. Stalin a continuat : „Rețeaua Direcției de Informații trebuie lichidată. Cel mai bine ar fi să se lichideze tot”. Personalul putea primi alte sarcini, însă, după mintea încălțită a lui Stalin, dizolvarea serviciului de informații militare în prag de război nu se bătea cap în cap cu sublinierea simultană a importanței sale. „Trebuie să ne creăm un serviciu de informații puternic. Un bun serviciu de informații poate amâna izbucnirea războiului. Dacă dușmanul are un serviciu de informații puternic și al nostru este neputincios, aceasta va duce la război. Nu trebuie să fim orbi ; trebuie să ne folosim ochii. Asta înseamnă că trebuie să avem servicii de informații și contra-informații puternice.”¹⁵⁶ Era ca la casa de nebuni.

Probabil că nu se va stabili niciodată cu exactitate dacă Stalin chiar a avut o boală mintală. Totuși, aici contează și faptul că după moartea lui Stalin s-a descoperit cocaină în dulăpiorul său cu medicamente. Impactul cocainei asupra minții sale, conducând la episoade de euforie dezlănțuită care alternau cu crize de disperare paranoică, fără îndoială că a adâncit contradicțiile extreme și uluitoare vizibile în comportamentul lui răzbunător și în esență autodistructiv¹⁵⁷.

Pe 3 iunie, Urițki a fost retrogradat, fiind trimis la comanda Regiunii Militare Moscova. Șase zile mai târziu, Berzin a ajuns din nou la conducerea Direcției a IV-a, doar pentru a fi demis iarăși la începutul lui august 1937. A fost arestat și executat la sfârșitul lui iulie 1938. Ceea ce a mai rămas din Direcția a IV-a a fost redenumit, în mai 1939, Direcția a V-a, dar a continuat să fie în mâinile celor care se temeau așa de tare să nu-și piardă viața și ei, și familiile lor, încât erau efectiv incapabili să gândească în mod independent și rațional, ceea ce a devenit cît se poate de evident în pragul războiului. Faptul că Stalin se baza aproape total pe niște oameni vulnerabili, și nu pe tehnologie a intrat apoi în coliziune directă cu suspiciunea lui adînc înrădăcinată față de propriii ofițeri operativi.

În martie 1938, cînd a intrat în serviciul de informații externe, în toiul Marii Terori, artistul Pavel Gromuşkin s-a trezit „efectiv pe altă planetă sau în altă dimensiune” ; nu mai înțelegea nimic¹⁵⁸. Ca o consecință directă a acestui masacru fără rost, agenții de pe teren (Grupul de la Cambridge, de pildă) rămîneau periodic fără

oameni de legătură în faza crucială a crizei europene (1937-1940). Abia după defecțiunea lui Orlov, în iulie 1938, Eitingon a primit instrucțiuni să ia legătura cu Burgess, iar în martie 1939, Burgess i-a fost transferat rezidentului legal de la Londra, Gorski¹⁵⁹. Până atunci, 275 dintre cei 450 de ofițeri operativi care făcuseră parte din fosta INO fuseseră împușcați sau trimiși în lagăr – peste 60%¹⁶⁰.

Stalin a avut mare noroc că agenții săi cei mai buni au rămas devotați cauzei – pînă și cei care s-au retras (precum universitarul de la Oxford Goronwy Rees, pe care Burgess s-a oferit să-l asasineze) nu au divulgat informații despre prietenii lor. Or fi fost ei eretici, însă au refuzat să devină renegați. De fapt, Philby a fost trădat abia în 1962 de o veche prietenă, Flora Solomon. După decenii de extremă prudență, greșeala fatală a lui Philby, după părerea lui Solomon, nu a fost că încercase cîndva s-o atragă de partea cauzei sovietice sau că își trăda țara de atîta timp, ci că, în perioada în care a fost corespondent al ziarului *The Observer* în Orientul Mijlociu, criticase fără milă Israelul, patria ei adoptivă. Aceasta s-a dovedit a fi o lipsă de moderație care nu îi stătea în fire și care l-a costat scump. Rothschild a fost cel care a trimis declarația lui Solomon la MI5. Se pare că Philby nu l-a iertat niciodată pentru asta.

Consecințele periculoasei obsesii a lui Stalin legate de activitățile serviciilor de informații aproape că au fost fatale pentru toți. Pe de o parte, faptul că Stalin nu a lămurit cine reprezintă cea mai gravă amenințare pentru Uniunea Sovietică le-a pus serios bețe în roate. Investițiile masive în operațiuni bazate pe spioni care abia începuseră să dea roade în mod serios cînd Artuzov a preluat frîiele au fost apoi irosite de Stalin din cauza ideilor sale paranoice. Pe de altă parte, subestimînd importanța crucială a criptanalizei, Stalin s-a privat în mod prostesc de capacitatea de a compensa în alte moduri ceea ce se pierduse la nivelul surselor umane de informații.

Capitolul 3

Criptografia neglijată

Comunicațiile referitoare la chestiuni secrete erau transformate în coduri (cuvinte), apoi în cifruri (combinații de litere sau de cifre). După Revoluția din Octombrie, noul Comisariat pentru Afacerile Externe a moștenit un departament numit „Imprimare” și, în cadrul acestuia, o serie de specialiști în coduri și cifruri. Până la sfârșitul lui aprilie 1918 fusese înființată o secție specială, deși exista doar cu numele. Apoi, pe 13 noiembrie, Lenin a ordonat crearea unei secții de cifruri în cadrul Marelui Stat-Major pentru a răspunde unei necesități stringente în fața războiului de intervenție al Aliatilor. Astfel, ziua respectivă, cel puțin pentru militari, a devenit „Ziua Criptografului”.

Și totuși, existau puțini criptografi atunci când relațiile diplomatice cu restul lumii au început să se mai deschidă, iar bolșevicii au fost luați pe nepregătite, ceea ce era periculos. Mai mult decât atât, deși administrația țaristă nu prea avusese de ce să se laude cu comunicațiile sale militare – ba chiar dimpotrivă, avînd în vedere deznodămîntul tragic al războiului –, codurile și cifrurile sale diplomatice erau considerate „cu mult înaintea celor pe care le aveau alții pe vremea aceea”. Sistemele sale (înlocuiri și adăugiri complicate, cu indicatori ascunși) poate că păreau supraelaborate, dar s-au dovedit a fi extrem de eficiente¹.

Recuperarea timpului pierdut

Desigur, bolșevicii habar nu aveau de revoluția din domeniul criptografiei care avusese loc în Marea Britanie și în Statele Unite după Primul Război Mondial. Mai rău, acesta era un domeniu pe care atotputernicul „Ilici” credea că îl înțelege pe deplin. Însă utilizarea limitată a cifrurilor în ilegalitatea rusă și faptul că Lenin nu știa cu cîtă ușurință decripta poliția astfel de mesaje l-au făcut să aibă o încredere în sine nejustificată. Asta avea să-i coste scump pe bolșevici atât pe termen scurt, cît și pe termen lung.

Publicarea unui mesaj interceptat care fusese decriptat în ziarul londonez *Times* în zilele cruciale în care bolșevicii au atacat Varșovia a convins pe toată lumea că cifrurile și codurile sovietice erau o carte deschisă pentru britanici². În această etapă rușii foloseau „sisteme simple de transpoziție” – literele mesajului dintr-o coloană erau înlocuite cu literele codului din altă coloană (se folosea un cod, nu și un cifru). Aceste sisteme foloseau și alfabetul latin³.

Comisarul Cicerin era un revoluționar, chiar dacă unul în frac, însă lucrase și la Ministerul de Externe țarist și știa multe lucruri. El i s-a plîns lui Lenin că rapoartele sînt descifrate de adversar. Acesta nu era rezultatul unor trădări, cum au presupus automat Lenin și Kamenev, ci al unei decriptări mai bune.

„De la angajatul nostru [Andrei] Sabanin, fiul unui fost criptanalist de la Ministerul Afacerilor Externe [și, anterior, arhivist la același minister], știm că absolut toate cifrurile străine au fost sparte de criptanaliști ruși”, a declarat Cicerin. „În ultimele zile ale țarismului”, a continuat el, „nici un raport străin nu a rămas nedescifrat, nu din cauza trădării, ci datorită priceperii anumitor criptanaliști ruși. Țineți cont de faptul că guvernele străine au cifruri mai complexe decît cele folosite de noi. Dacă schimbăm permanent cheia, atunci sistemul însuși va deveni cunoscut funcționarilor și militarilor țariști care se află acum în tabăra albgardiștilor din străinătate”. Soluția recomandată era să se trimită documentele secrete în valiza diplomatică, prin curier⁴.

Lenin avea totuși alte idei. Ignorînd sfaturile istețe ale lui Cicerin și neținînd seama de lipsa cronică de personal, a sugerat să se schimbe cheia în fiecare zi⁵. Dat fiind faptul că, în același timp, Cicerin încerca să-l convingă pe comisarul pentru Finanțe Nikolai Krestinski că este „extrem de important” să aibă mai mulți criptografi, reacția lui Lenin a fost cel puțin inutilă. În tot acest timp s-a presupus, după cum ilustrează scrisoarea lui Lenin către Cicerin din 24 septembrie 1920, că problema era legată de eficiență, de loialitate și de organizare, nu de resursele limitate. Propunerile lui Lenin (ultimele fiind crearea unor cifruri speciale pentru fiecare ambasador și punerea în aplicare a altor măsuri, precum utilizarea unor coduri bazate pe anumite cărți) erau extrem de nepractice din lipsă de personal calificat și de timp. Dar pe Lenin nu puteai să-l contrazici. Conform filosofiei sale, comisia interdepartamentală condusă de comisarul pentru Afacerile Militare și Navale Troțki, pe care „Ilici” a înființat-o în cele din urmă în ianuarie 1921 pentru a rezolva problema codurilor și cifrurilor, a încredințat CEKA întregul control asupra acesteia⁶.

Fără îndoială, la îndemnul lui Lenin, rușii au încercat chei noi și un nou sistem de cifrare⁷. Rapoartele codate erau complicate inserînd substituții binomice sub transpoziții – adică literele codate erau cifrate, cîte două cifre pentru fiecare literă, folosind o grilă (o practică țaristă). Și totuși, veșnicul conflict dintre criptografi rivali este mereu o luptă între incompetenții din ambele tabere. În cazul acesta, un cifrator leneș nu își bătea capul să-și diversifice utilizarea cifrurilor în măsura pe care o permitea sistemul. Delăsarea le-a permis britanicilor să spargă aceste sisteme fără prea mult efort⁸.

John Tiltman era un tînăr soldat cu talente ieșite din comun care își câștigase un loc la Oxford la vîrsta de 14 ani, dar nu putuse profita de el din cauza morții premature a tatălui său. Învățase puțină rusă, dar contactul său direct cu Rusia, în acest caz cu pustietățile înghețate ale Siberiei de Est în timpul războiului de intervenție al Aliaților, fusese scurt, deoarece, în perioada aceluia conflict, încă nu i se vindecaseră rănilor suferite în Primul Război Mondial. Avînd doar cîteva noțiuni de limbă, Tiltman ajunsese să lucreze în 1920 în cadrul departamentului de criptografie al serviciului secret britanic (Government Code and Cypher School – GC&CS) din Watergate

House, Londra, ca translator, inițial pentru două săptămîni ; pînă la urmă a rămas acolo. A fost preluat și instruit de Ernst Feterlyain (sau Fetterlein), un criptanalist mărunțel, cu ochelari, unul dintre preferații țarului Nicolae al II-lea. Fratele lui lucra în același domeniu.

Tiltman își amintea : „Sistemul [de cifrare sovietic] era conceput astfel încît fiecare vocală putea fi înlocuită cu șapte binoame diferite [inserarea a cîte două caractere pentru fiecare caracter din textul necodificat], ceea ce reducea posibilitatea ca repetițiile să faciliteze numărarea frecvenței de care se folosesc criptanaliștii pentru a sparge un cifru. Totuși, într-un anumit mesaj, un singur cuvînt (rusecul *dogovor*, «tratat») apărea de mai multe ori. De fiecare dată, funcționarul nu tocmai zelos a folosit aceleași binoame vocalice în loc să utilizeze variantele”. Mai apoi Tiltman și-a dat seama că cheile transpozițiilor erau anumite versuri engleze de la mijlocul secolului al XVII-lea, dintr-o ediție aflată în proprietatea Muzeului Britanic (care nu i-a acordat permisiunea de a face copii nici măcar din rațiuni de securitate)⁹. Cînd Tiltman a plecat în Shimla ca să lucreze la cifrurile rusești din Orient, „Josh” Cooper a fost instruit ca să-l înlocuiască.

Boki – „tartorul tuturor secretelor”

Între timp, la Moscova, Consiliul Comisarilor Poporului condus de Lenin a înființat Spețotdel (Secția Specială, cunoscută sub numele SPEKO) în cadrul CEKA pe 5 mai 1921. Aceasta urma să fie condusă de prietenul său, fanaticul Gleb Boki, care studiasse hidrologia și era un respectat veteran al luptei în ilegalitate a revoluționarilor din Sankt-Petersburg și fost secretar al comitetului revoluționar de la Petrograd.

Boki fusese arestat și închis de mai multe ori încă de cînd era adolescent. Prețul plătit era săpat pe chipul său și pe tot corpul emaciat. Era numai piele și os, ca și cum ar fi suferit de tuberculoză. Înalt și foarte adus de spate, îmbrăcat tot timpul cu un impermeabil, Boki avea trăsături mongoloide și ochi pătrunzători (adînciți în orbite, de un albastru rece) deasupra pomeților proeminenți. Nu dădea raportul șefului CEKA și succesorilor săi, ci direct conducerii Partidului – adică lui Lenin. Nu exista nici un nivel de analiză intermediar. (Această practică a alimentării conducerii cu date primare a continuat și după 1945.) Boki avea din start un avantaj pentru că îl cunoscuse pe Stalin în timpul luptei din ilegalitate, însă diferențele de opinie și faptul că Stalin nu fusese niciodată o personalitate de marcă în Partid și deci nu era prea respectat de vechii bolșevici au început curînd să strice relațiile dintre cei doi după moartea lui Lenin¹⁰. Stalin abia aștepta să scape de Boki și ar fi făcut-o de mult, dacă Boki nu ar fi avut grijă să devină indispensabil.

Bucurîndu-se de privilegiu unice datorită accesului său la vîrf, Boki avea „o influență colosală” în OGPU¹¹. Cicerin îl poreclea „tartorul tuturor secretelor”, descriindu-l ca pe un om „cu care era greu să te înțelegi”¹². Cele trei sectoare ale SPEKO ce se ocupau cu coduri și cifruri erau pline de excentrici ca Boki, cum nu prea vedeai în aparatul sovietic. Subsecția a II-a pregătea coduri și cifruri. Subsecția a IV-a, cea mai

mare (opt oameni cu totul), se ocupa de decriptare. Structura, componența, sarcinile și metodele erau concepute în mare parte după modelul serviciului special țarist¹³. Nucleul inițial era format din „oameni mai în vîrstă, majoritatea bărbați... majoritatea foști aristocrați ruși, printre care și o serie de conți și baroni, care erau folosiți pentru că știau limbi străine”¹⁴. Un fost funcționar își amintește de niște „băbuțe cu trecut aristocratic”; „majoritatea erau cei mai introvertiți și aproape imposibil de înțeles. Era un german cu o barbă pînă la genunchi. Mai era unul care, potrivit aproape tuturor cărților despre al Doilea Război Mondial, a fost agent dublu. Era și Zibin, președintele comitetului de partid [*mestkom*], despre care se știa că este cel care a decriptat corespondența lui Lenin”¹⁵. De fapt, Ivan Zibin fusese principalul specialist al poliției țariste în descifrarea mesajelor revoluționarilor, un geniu în spargerea cifrurilor bazate pe anumite cărți¹⁶.

Dependența de acest grup de ciudați implica anumite probleme. În ciuda laudelor lui Cicerin, serviciul țarist avea un defect grav, care nu a fost remediat în nici un fel de bolșevici: nu era în stare să acopere toate limbile străine de dincolo de țărmurile Europei, japoneza fiind excepția notabilă. (Japonia fusese cel mai înverșunat dușman al Rusiei țariste după umilitoarea înfrîngere a acesteia din urmă în 1904.) Neajunsurile în materie de limbi străine afectau și serviciul diplomatic sovietic, și serviciile de informații bazate pe surse umane. În plus, instruirea noilor recruți lăsa mult de dorit. La început, cursurile nu durau decît între două și șase luni¹⁷. Prima serie de absolvenți a însemnat doar 14 oameni, dintre care cinci s-au ocupat de decriptare¹⁸. A doua serie, din 1922, a produs 22 de criptografi. Boki a fost șeful comisiei de examinare¹⁹. Dar talentele s-au dovedit a fi greu de găsit.

Birourile de decriptare ale SPEKO erau cocoțate la ultimele două etaje ale unei clădiri aparținînd Comisariatului pentru Afacerile Externe, pe Kuznețki Most nr. 21, colț cu strada Lubianka, de unde ajungeai imediat cu mașina la Kremlin. La etajele de jos erau apartamente și clubul comisariatului. Astfel, angajații puteau să vină și să plece în voie, strecurîndu-se anonimi printre locatari²⁰. Cealaltă subsecție, criptarea, își avea sediul pe aceeași stradă, la Lubianka.

Pe Boki, subordonații săi iscoditori îl considerau „un individ sinistru și misterios”; își ținea mereu ușa închisă și se uita pe vizor să vadă cine bate înainte de a deschide. Ieșea noaptea din dormitor ca să-l întrebe pe ofițerul de serviciu dacă nu este vreo urgență. Asta le cam stresa pe unele dintre angajatele mai tinere, căci se zvonea că participă la orgii cu unii dintre membrii secției în timpul vacanțelor de la Batum, pe litoralul Mării Negre²¹. În ciuda acestor zvonuri scandaloase, nu era totuși obsedat de sex, ci de supranatural. Într-adevăr, în timp ce apartamentul lui Iagoda era plin de materiale pornografice, cel al lui Boki era ticsit cu cărți despre ocultism, după cum au descoperit cei de la NKVD cînd au venit să-l aresteze. Secretoșenia lui a alimentat cu siguranță birfele picante, însă acestea nu aveau întotdeauna o bază reală.

Deși de o importanță considerabilă, departamentul lui Boki a primit puține fonduri – aproape deloc – la început. La urma urmei, Rusia sovietică nu avea prea mulți bani, și fiindcă bolșevicii puteau încă spera la o revoluție în Germania, construirea

unui aparat de stat puternic nu era prioritară. Acest lucru și-a făcut simțit impactul la Comisariatul pentru Afacerile Externe, însă mai ales la SPEKO.

De departe cel mai mare consumator de mesaje decriptate era Comisariatul pentru Afacerile Externe. Acolo, sentimentele de nemulțumire și de frustrare au luat proporții nevrotice în timpul lui Cicerin. La comisariat, colectivul de conducere a reorganizat în ianuarie 1923 secția de coduri și cifruri, transformând-o într-o „secție de coduri și secrete” formată din 11 oameni. Și totuși, pe 8 mai 1923, ministrul de Externe britanic, lordul Curzon, a publicat un ultimatum care cerea Moscovei să înceteze și să se abțină de la agitația revoluționară în imperiu; își susținea acuzațiile cu mesaje decriptate de cei de la GC&CS. Asta l-a făcut pe Cicerin să se plângă din nou, mai ales când personalul lui s-a redus în loc să crească, după tăierile de la bugetul statului. Kremlinului parcă nu prea îi venea să ia criptografia în serios.

Euforia recunoașterii diplomatice pe plan internațional de la începutul anului 1924 a fost urmată de o deteriorare gravă și de durată a relațiilor cu Marea Britanie după alegerea în toamnă a unui guvern conservator. Conservatorii ultratradiționaliști ajunseră la putere ca rezultat direct al panicii create de falsificarea oportună a „Scrisorii lui Zinoviev”. Scrisoarea părea să cuprindă instrucțiuni din partea Cominternului către Partidul Comunist din Marea Britanie care cereau subminarea forțelor armate britanice. A fost autenticată și lăsată deliberat să ajungă la cotidianul de mare tiraj *Daily Mail* cu complicitatea MI6.

One-time pad

Guvernul britanic a publicat din nou o serie de mesaje decriptate pe 26 mai 1927, de data aceasta ca preludiu la ruperea relațiilor diplomatice. În sfârșit, Kremlinul și-a dat seama de slăbiciunea sa fundamentală în ceea ce privește criptografia. Doar prin adoptarea unor cifruri folosite o singură dată (*one-time pad*) și cunoscute numai de cele două părți implicate în comunicare mesajele puteau rămâne cu adevărat secrete. Trecerea la acest tip de criptare a fost finalizată în noiembrie 1927 și a avut consecințe imediate și spectaculoase. Fluxul continuu de mesaje diplomatice interceptate de Londra s-a întrerupt brusc (deși Tiltman, aflat acum la Shimla, a continuat să decripteze mesaje transmise în și din Iran și Afganistan). Principalul adversar al Rusiei era acum în beznă, neștiind cum să facă față unei asemenea provocări fără precedent. Nemaivăzând nici un indiciu, Londra a renunțat mult prea repede, în loc să caute o soluție pentru *one-time pad*, care doar teoretic nu putea fi spart. Nefiind război, GC&CS nu avea resursele necesare și nu ținea pasul cu inovarea tehnologică. În loc de asta, s-a axat pe o țintă mai ușoară, comunicațiile Cominternului, iar la acest capitol a avut oarecare succes, mai ales după întoarcerea lui Tiltman la Londra.

One-time pad era o soluție primitivă, deși foarte eficientă, care însă a avut prețul ei: siguranța imediată a comunicațiilor era garantată în detrimentul interesului pentru inovare. Inovațiile ar fi fost posibile doar prin adoptarea celor mai recente cercetări

din domeniul aplicării statisticii în lingvistică și prin exploatarea celor mai noi tehnologii. Rusia sovietică era înapoiată în aceste domenii de o importanță crucială și avea să mai rămână astfel un timp.

Lipsa inovației conta mai puțin atunci când Londra era principalul adversar pentru că și britanicii erau codași. După un succes prea rapid și prea ușor, interesele personale ale multora erau în mare parte potrivnice ideilor noi. Însă după 1929 cel mai mare dușman nu a mai fost Marea Britanie. După asasinarea lui Kutiepov, urmată de susținerea de către Comintern a revoluției din Indochina colonială, i-a luat locul Franța. În Marea Britanie ajunsese la putere un guvern laburist minoritar și pentru cei mai rezonabili era evident că vechiul conflict cu Moscova putea fi în cele din urmă tranșat în singurul mod pe care britanicii nu și-l permiteau : războiul. Și totuși, pentru noua Germanie revanșardă, care i-a luat pe toți prin surprindere începând din 1933, economia convențională nu reprezenta un obstacol. Hitler nu a ezitat să lanseze o campanie internațională împotriva comunismului în general și, de la un moment dat, împotriva Uniunii Sovietice în particular.

Germania avea foarte multe puncte forte, nu doar în inginerie. Berlinul se grăbea să facă inovații dacă asta îi putea oferi un avantaj. Astfel a început adaptarea mașinii Enigma (concepută inițial pentru a proteja secretele industriale) pentru cifrarea comunicațiilor guvernului, creîndu-se rapid o modalitate mai elaborată de apărare împotriva decriptării decât puteau spera rușii să contracareze. Moscova era atât de ruptă de ultimele evoluții din domeniu încât, în fața amenințării din partea Germaniei, nu și-a procurat manuale pentru cifrurile produse de mașini și nici măcar nu a cumpărat mașinile.

În plus, în contrast direct cu vecina sa, Polonia, Uniunea Sovietică nu a recrutat și nu a exploatat suficiente talente din domeniul matematicii ca să atace codurile și cifrurile din punct de vedere teoretic. Criptografia era considerată mai degrabă un meșteșug pentru care trebuie să ai un talent înnăscut, un domeniu care nu are nici o legătură cu progresele din matematică, fizică, inginerie, lingvistică ori statistică.

One-time pad nu era o soluție rezonabilă nici pe termen lung, deoarece dura extrem de mult timp să se cifreze mesajele utilizând această tehnică. În plus, era prea greoaie pentru a fi folosită pe scară largă, întrucât era crucial să nu facă nimeni copii după paginile respective, prevedere care a fost încălcată atunci când volumul traficului a crescut treptat (mai ales după invazia germană din 1941), iar personalul calificat s-a dovedit a fi greu de recrutat și de instruit într-un termen scurt. Utilizarea acestei tehnici pune la grea încercare și răbdarea funcționarilor obosiți sau doar leneși.

Sustragerea unor cărți de coduri

La rîndul său, și decriptarea a ajuns să depindă în mare măsură de o scurtătură tentantă care era greu de exploatat pe termen lung : agenți care sustrăgeau cărți de coduri și mesaje codate al căror conținut era cunoscut de la ministerele de Externe și ambasadele

din alte țări. În acest scop, pe 5 mai 1921, CEKA a stipulat că una dintre sarcinile Secției Speciale era să recruteze oameni care au acces la „informații despre organizarea activităților criptografice de către serviciile speciale occidentale”²².

Printre cei mai utili agenți recrutați au fost Francesco Constantini („Duncan”, „Langley”) și fratele său Secondo („Dudley”), angajați ai ambasadorului britanic la Roma. Recrutați în 1924, cei doi le-au furnizat în mod regulat atât rușilor, cât și italienilor documente clasificate ale Ministerului de Externe britanic până în 1937. Crucială pentru SPEKO era furnizarea unor coduri și cifruri care se tot schimbau : codul diplomatic, Political B ; codul consular, M-28 ; cifrurile ofițerilor navali ; codul diplomatic, K ; cifrul interdepartamental ; și cifrul departamentului guvernului britanic pentru administrarea Indiei, India Office²³.

Aici, fercheșul Bîstrolîtov, cu ochii lui negri, care a început pe la mijlocul anilor 1920, s-a dovedit un predecesor de succes al „spionilor Romeo” din Germania de Est, seducînd femei vulnerabile din birourile unor funcționari importanți. Acești prădători erau numiți în Rusia *voronî* („corbi”) ; echivalentele lor feminine erau *lastociki* („rîndunici”). Născut în Crimeea, Bîstrolîtov, fiul nelegitim al unui profesor de școală, a tot venit și plecat din Rusia înainte de a face la repezeală niște studii superioare la Constantinopol (Istanbul după 1923). Apoi s-a înscris la Facultatea de Drept în Praga, la Universitatea Ucraineană, unde a devenit activ în politica ligii studenților. Aceasta i-a permis să viziteze patria revoluției în 1925, unde l-a întîlnit pe Artuzov, care a jucat un rol în recrutarea lui în INO.

Problema folosirii unor agenți pentru a subtiliza cheile unor coduri străine consta în faptul că acestea erau în mare parte cheile unor rapoarte diplomatice. În cazul Germaniei, de pildă, Aussenamt (Ministerul de Externe) nu prea avea contact cu cercul restrîns al apropiaților lui Hitler. Corespondența diplomatică nu era cel mai bun indiciu al adevăratelor intenții ale dictatorului. Așa că Stalin a ajuns să fie obsedat de pătrunderea în cercul restrîns al Fîhrerului. Aici, SPEKO nu a fost în stare să facă mare lucru - nici Direcția a IV-a și nici INO, de altfel.

Corespondentul departamentului SPEKO în cadrul Direcției a IV-a (care făcea presiuni pentru a primi și ea permisiunea de a funcționa independent) a fost înființat ca un fel de substație în august 1930, pe același etaj cu Boki ; pînă în ianuarie 1931 s-a creat un curs comun de decriptare pentru specialiștii în comunicațiile diplomatice și militare, iar cursul a fost extins în anul următor²⁴. În 1934, numărul personalului de la SPEKO ajunsese la o sută²⁵.

Era totuși clar că Direcția a IV-a nu avea încă capacitățile de decriptare ale serviciului rival, iar Berzin a luat atitudine, în ciuda poziției sale tot mai nesigure - dar în zadar. Într-o scrisoare trimisă lui Voroșilov pe 7 iunie 1934, el a subliniat cît de important e să se îmbunătățească lucrul cu codurile și cifrurile și cît de necesar este să fie recrutați mai mulți oameni de calitate ; acești oameni nu numai că ar fi loiali, dar ar avea și studii superioare și ar vorbi fluent mai multe limbi ; ar avea o gîndire independentă vitală pentru cercetare, cunoștințe vaste, o răbdare extraordinară și capacitatea de a improviza. „Durează ani”, scria Berzin, „pînă să ai astfel de angajați, și asta

deoarece contează ca specialiștii să acumuleze experiență”. În ciuda avertismentelor sale, decriptarea a început abia în pragul războiului.

Au existat unele succese – cele mai spectaculoase, în decriptarea unor cifruri japoneze, mai ales chei militare. Șeful organizației GC&CS a comentat mai târziu că „noi știam... că obținuseră rezultate la fel de bune ca ale noastre în spargerea cifrurilor japonezilor”²⁶. De fapt, rezultatele rușilor erau chiar mai bune. În această privință, ei țineau pasul cu americanii și îi întreceau cu mult pe britanici. Și pe bună dreptate : pînă în 1939, Orientul a părut cel mai probabil teatru de război.

După cum era de așteptat, Vorosilov nu a ținut cont de recomandările lui Berzin. Ba mai rău, SPEKO – redenumită în mod repetat Secția a IX-a, apoi a III-a și în cele din urmă a VII-a – a fost decapitată în timpul Marii Terori (iulie 1937), ca toate ramurile serviciului. Boki a fost înlocuit de un administrator, Isaak Șapiro. Și acesta a fost înlocuit, la rîndul său, în martie 1938, de un alt administrator, Aleksandr Balamutov, care a rămas în funcție pînă în aprilie 1939. În cele din urmă, a preluat controlul un specialist, Aleksei Kopyțev – dar scurta perioadă cît a rămas la conducere s-a încheiat în iulie 1941, cînd i-a succedat Ivan Șeveliov, alt administrator.

A fost nevoie de peste un deceniu pentru a repara prejudiciul. Instruirea nu era corespunzătoare – majoritatea noilor recruți nu terminaseră decît liceul –, criptografiile sovietici erau complet izolați de omologii lor din alte țări și nu făceau nici un fel de cercetări, care erau fundamentale. După 1945, cînd rușii au realizat în sfîrșit amploarea proiectului inițiat de GC&CS la Bletchley Park, aflat la jumătatea distanței dintre Oxford și Cambridge, și focalizarea sa pe mecanizarea decriptării, au rămas uluiți²⁷. Impresia stînjenitoare de înapoiere s-a făcut din nou simțită din plin.

Războiul preventiv cu Finlanda (noiembrie 1939 – aprilie 1940) a dezvăluit neajunsurile militare adînc înrădăcinate ale regimului sovietic. Provocat fără atenția cuvenită, în toilă iernii, conflictul a arătat cît de scump au costat de fapt decimarea corpului ofițerilor și înlocuirea profesioniștilor bine pregătiți cu niște ofițeri operativi lipsiți de instruirea adecvată. Și faptul că codurile și cifrurile nu erau manipulate în siguranță s-a dovedit a fi foarte grav. Armatele a IX-a și a VII-a, mai ales, le-au oferit fără să vrea dușmanilor Rusiei o porțiță de intrare în sistemele lor, din cauza unor erori umane. La 13 ianuarie 1940, Beria le-a raportat lui Stalin, Molotov și Vorosilov :

Gestionarea secretelor de către forțele din anumite segmente ale Armatei a IX-a este inadecvată. Toate cheile codului OKK-5 pe care le avem sub forma a opt copii au fost distribuite deodată șefului statului-major al armatei și comandanților. O copie a cheilor acestui cod a fost luată de inamic de la un comandant ucis, iar cifrul a fost spart. Timp de trei zile, unități ale armatei au continuat să utilizeze acest cifru de care se folosea și inamicul. Pe 4 ianuarie, la ordinul fostului șef de stat-major comandantul de divizie Sokolov, unitățile trebuiau să primească pe cale aeriană alte chei. Totuși, Sokolov nu a verificat dacă ordinele lui sînt executate, și astfel cheile au mai rămas cîteva zile la statul-major al armatei. Se dă dovadă de extrem de multă neglijență și iresponsabilitate în păstrarea și utilizarea documentelor cu cifruri în unități și la statul-major al Armatei a IX-a. Cifrurilor nu li se dă prea multă importanță ; ele sînt înmîinate fără să se semneze de primire. Șeful departamentului de cifruri al Armatei a IX-a – căpitanul Buinov – are cunoștințe insuficiente ; nu manifestă nici un fel de inițiativă ; nu este un bun administrator²⁸.

Pînă în acest moment, o asimetrie neintenționată, în favoarea rușilor, funcționase : cifrurile sovieticilor erau ferite de ochi iscoditori, pe cînd cifrurile străine erau accesibile, însă doar cu ajutorul unor mesaje codate al căror conținut era cunoscut sau, în realitate, al unor întregi cărți de coduri, furate din mîinile inamicului. După Războiul de Iarnă, codurile și cifrurile sovietice au fost totuși sparte mai des. În plus, în încercarea de a sparge coduri străine, Moscova avea nevoie de o întreagă revoluție tehnologică dacă spera să nu rămînă la descifrarea manuală. Și totuși, Stalin și succesorii săi imediați nu au investit niciodată în criptanaliză suficiente resurse, nici în privința oamenilor, nici a echipamentelor. Inevitabil, dependența de agenți care să sustragă coduri și cifruri străine a crescut în loc să scadă în timpul războiului. Failibilul factor uman s-a afirmat din nou ca soluție de moment.

Capitolul 4

Care amenințare germană?

Impactul seismic al priorităților personale ale lui Stalin a devenit evident abia odată cu dezastrul militar din 22 iunie 1941. Rusia nu ar fi avut un număr atât de înspăimântător de victime în războiul care a urmat – până la 27 de milioane de morți – dacă Stalin s-ar fi pregătit cu adevărat pentru tot ce e mai rău. Însă, după ce se bazase atât de mult pe informațiile din surse umane, manifestînd în același timp o neîncredere morbidă față de subordonații săi, Stalin, fără să vrea, și-a subminat singur poziția – iar cîțiva oameni-cheie, în principal Krivițki și Orlov, care se temeau să nu fie recheamați la Moscova, lucru ce nu prevestea nimic bun, au defectat fără întârziere, fugind în Occident. Pînă la urmă, cum se aștepta Stalin să reacționeze ofițerii operativi, care nu erau deloc proști?

Unul dintre favoriții lui Artuzov, Orlov cunoștea suficient de bine rețeaua de care depindea securitatea sovieticilor în Europa pentru a o submina total, dacă ar fi ales să facă asta. Însă, șiret, el i-a făcut o ofertă lui Ejov pe niște canale de comunicare secrete atunci cînd a fugit: tăcerea lui dacă el și familia sa nu păteau nimic. I s-a făcut această concesie, dar Stalin tot se îndoia că Orlov nu va vorbi. Astfel, Lubianka avea motive întemeiate să nu se încreadă în ceea ce aveau de spus unii agenți și prieteni. Cel puțin acesta era cazul în pragul războiului.

Deși rușii au reușit într-o anumită măsură să pătrundă în Germania nazistă, asta nu a fost nimic în comparație cu ceea ce se realizase în Marea Britanie. După aceea s-a acordat foarte multă atenție așa-numitei Rote Kapelle, Orchestra Roșie, o etichetă generală prin care germanii desemnau rețelele de spioni sovietici care operau împotriva Berlinului în timpul războiului. Martha Dodd, fiica ambasadorului american, era agentă, ca și fratele ei. Rușii puteau citi materiale de la Aussenamt prin intermediul „Martei” la Berlin și prin intermediul lui Rudolf von Scheliha, un diplomat de la Ambasada Germaniei la Varșovia. Aveau acces și la Ministerul de Finanțe prin Arvid Harnack. În plus, aveau un oarecare acces la Ministerul Aviației prin Harro Schulze-Boysen și la contrainformațiile Gestapoului prin Willi Lehmann, care era SS-Hauptsturmführer. Dar nu au reușit să pătrundă în cercul lui Hitler și nici măcar să se apropie de el¹. Astfel, accesul sovieticilor la informații era infinit mai bun la Londra decît la Berlin, corolarul fiind că ceea ce știau despre Germania în timpul ostilităților provenea mai ales din Marea Britanie. Asta ținea mai mult de noroc decît de planificarea deliberată.

Marea Britanie a devenit sursa preeminentă de informații pentru serviciile secrete sovietice în general, iar Anatoli Gorski („Henri”, „Kap”, „Vadim”) a jucat un rol

crucial. Născut în 1907 în gubernia Enisei, își făcuse studiile la Kansk. Deși total lipsit de farmec, era un om inteligent, iar în 1928 a fost recrutat la SPEKO. În 1936, Gorski a fost trimis la Londra ca asistent al rezidentului și cifrator pentru rezidentura legală. Primul său șef a fost rezidentul legal Adolf Ceapski („Klim”), care opera sub acoperire ca al doilea secretar la ambasada de la Londra, sub numele Anton Shuster². A fost rechemat în vara anului 1937, apoi arestat în biroul său din Moscova și împușcat pe 4 noiembrie. Grigori Grafpen („Sam”, „Blank”), care i-a succedat lui Ceapski în aprilie 1938, a fost chemat înapoi în noiembrie, fiind arestat pe 29 decembrie și închis pentru cinci ani. Gorski, care nu avea priceperea spontană a lui Deutsch de a-i manipula pe tineri, a rămas astfel la Londra cu toate pe cap, deși, practic, el nu era decât asistent de rezident. Extrem de stresat, urla la agenții lui – toți voluntari neplătiți. Deloc surprinzător, aceștia au considerat că este prea exigent³.

Într-o perioadă critică – de la semnarea Acordului de la München în septembrie 1938 până în martie 1940 –, doar Gorski a fost responsabil de fotografiere, criptografie, traducere, dactilografie și comunicații. De asemenea, menținea contactul cu 14 agenți, printre care Blunt, Burgess, Cairncross și, la întoarcerea sa din Spania, Philby⁴. Nu e de mirare că era cam arțăgos.

Se reconstruiește *Bolșoi dom*

Înainte de război, Cominternul își avea sediul într-o clădire elegantă de la începutul secolului, aflată la intersecția actualelor străzi Vozdvijenska și Mohovaia, vizavi de manejul țarului Alexandru I, pe o latură a Kremlinului. I se spunea *Bolșoi dom*, simbol al viitorului luminos, o lume cosmopolită sub comunism. Însă nu și acum, deoa-rece după masacrarea bolșevicilor de către Stalin nu mai rămăsese decât o umbră din Cominternul de altădată; așa că era logic să-l mute în suburbii, la Rostokino, înainte de a-l desființa complet, în aprilie 1943. Lubianka, în schimb, după ce trecuse prin două epurări nimicitoare, mai întâi sub conducerea lui Ejov, apoi a lui Beria, a rămas la o aruncătură de băț de Kremlin, iar acum era reconstruită în grabă, primind sînge proaspăt într-o clădire extinsă tot mai mult, atît pe verticală, cît și pe orizontală. Acum se folosea *Bolșoi dom* cu referire la Lubianka, nu la sediul Cominternului, ceea ce ilustra cel mai bine schimbările petrecute în Rusia după revoluție.

Vidul de la conducerea spionajului extern a fost în cele din urmă umplut de un tînăr inteligent și pragmatic, Pavel Fitin, neîntinat de vreo experiență în cadrul serviciilor secrete. Născut într-o familie de țărani în Siberia țaristă, pe 28 decembrie 1907, a crescut în gubernia Tobolsk (al cărei principal oraș încă este un monument frapant închinat arhitecturii prerevoluționare), iar după terminarea școlii a ajuns să lucreze cu normă întreagă pentru Comsomol (Uniunea Comunistă a Tinerilor). La o vîrstă uimitor de mică, de doar 20 de ani, Fitin a fost primit în Partid, iar după ce a absolvit Facultatea de Agrotehnică a celei mai bune universități de agronomie din Rușii s-a ocupat de cărțile tehnice la o editură. În 1934 a făcut parte pentru scurt timp din Armata Roșie, după care s-a întors la editură ca redactor-șef adjunct. Apoi, în martie 1938, a fost admis la școala centrală de enkavediști, unde a făcut cursuri

intensive. În noiembrie, Fitin a fost angajat pe o perioadă de probă la fosta IN' avansînd rapid în funcția de director adjunct la vîrsta de doar 31 de ani ; foarte curînd a fost promovat în funcția de șef a ceea ce acum devenise Direcția a V-a⁵.

Aproape toate rezidenturile ilegale fuseseră desființate la rezezeală în 1938. Contactele cu sursele cele mai valoroase s-au pierdut, unele pentru totdeauna. În rezidenturile legale rămase mai activau uneori doar doi ofițeri operativi, adesea tineri și fără experiență. Majoritatea celor rechemati la Moscova au fost arestați ; restul erau atent supravegheați⁶. Pierderile au fost atît de mari, încît, în 1938, Lubianka nu a primit nici o informație de pe teren timp de șase luni. După arestarea lui Artuzov, Sluțki a preluat conducerea, însă a făcut un infarct în biroul său la scurt timp după aceea. Cei doi succesori ai săi, Zelman Passov și Serghei Șpighelglas, au fost ulterior arestați, pe 23 octombrie, respectiv pe 2 noiembrie. Protejatul lui Beria, mărunțelul Vladimir Dekanozov, a ajuns șef al serviciului la începutul anului 1939. A devenit imediat clar că nu este deloc potrivit pentru postul respectiv și a fost trimis ambasador la Berlin, poziție care necesita foarte multă pricepere și pentru care era și mai nepotrivit. Și totuși, spre surpriza tuturor – și, fără îndoială, spre consternarea unora –, pasiunea lui pentru dans, chiar și atunci cînd era vorba de soția lui Ribbentrop, care nu era tocmai zveltă, a demonstrat că are anumite talente ascunse, precum și un viu interes pentru sexul opus⁷.

Burgess lucra acum la MI6, în nou-formata Secție D, care se ascundea sub aparența unei unități statistice în cadrul Ministerului de Război. Îl informase pe Gorski despre două discuții hotărîtoare. Prima fusese cu Horace Wilson, consilierul special al prim-ministrului Neville Chamberlain pe probleme de afaceri externe. Lui Gorski i s-a spus că „șefii de stat-major britanici sînt ferm convinși că războiul cu Germania poate fi cîștigat fără dificultate, așa că nu este necesar ca guvernul britanic să încheie un pact defensiv cu Uniunea Sovietică. În anumite cercuri guvernamentale se exprimă opinia că Anglia nu s-a gîndit niciodată să încheie un pact serios cu URSS. Consilierii prim-ministrului afirmă deschis că Marea Britanie se poate descurca și fără un pact cu rușii”. A doua discuție era cu „Monty” (Montagu) Chidson, asistentul șefului Secției D, Laurence Grand. În ajunul negocierilor cu rușii, Gorski a raportat ce aflate de la Burgess că spusese Chidson : „Un obiectiv fundamental al politicii britanice este să colaboreze cu Germania indiferent ce s-ar întîmpla și, în cele din urmă, împotriva Uniunii Sovietice. Însă este imposibil de aplicat această politică pe față ; trebuie să avem spațiu de manevră în toate direcțiile... Chidson mi-a spus clar că scopul nostru nu este să ne opunem expansiunii Germaniei spre est”⁸.

Ca și cum asta nu ar fi fost destul, în timp ce britanicii încă negociau la Moscova, neobositul Burgess i-a transmis lui Gorski și conținutul unei telegrame de la ambasadorul Marii Britanii la Berlin, sir Neville Henderson, trimisă în data de 21 august : „S-au luat toate măsurile pentru ca Hermann Göring să ajungă în secret la Londra miercuri, pe 23. Acesta va fi un eveniment istoric ; mai așteptăm doar confirmarea părții germane”⁹.

Fără îndoială convinși în cele din urmă de astfel de informații și neavînd nici un motiv să aibă încredere în prim-ministrul Neville Chamberlain, rușii au semnat pe 23 august un pact cu Germania care făcea posibile anexarea de către Moscova a

estului Poloniei și controlul său (nespecificat) asupra Letoniei și Estoniei. Stalin a rezolvat astfel în mod eficient problema Uniunii Sovietice cu Germania, cel puțin pe termen scurt, în detrimentul tuturor celorlalți. Acum era deschisă calea către războiul împotriva Poloniei, iar când Luftwaffe a bombardat Varșovia, britanicii au fost nevoiți să declare război Germaniei, pe 3 septembrie.

Fără Deutsch, care era în drum spre Statele Unite, unde urma să conducă rezidentura ilegală – pe 7 noiembrie 1942, vasul lui, *Donbass*, a fost lovit de o torpilă lansată de un submarin german –, Gorski a făcut tot ce i-a stat în putință fără inestimabilul avantaj al carismei fostului său șef. Eforturile sale au fost brusc subminate atunci când a fost rechemat pentru a se ocupa de secția britanică la Lubianka, în februarie 1940, într-un moment când Moscova avea nevoie de toate informațiile pe care le putea obține. Rezidentura de la Londra a fost închisă brusc pe motiv că nu este de încredere, iar spionii din Grupul de la Cambridge, printre alții, au fost lăsați în voia sorții¹⁰. Aceștia au fost forțați să improvizeze. Philby, Burgess și Blunt lucrau împreună și îi dădeau materialele găsite lui Edith Tudor Hart, care i le transmitea lui Bob Stewart, un comunist de încredere care, la rândul său, avea grijă ca ele să fie transmise la Moscova¹¹.

Între timp, au apărut semnale îngrijorătoare că Marea Britanie și Germania erau pe cale să-și soluționeze dezacordurile. Pe 9 iulie, Fitin a prezentat un raport secret alarmant, nr. 5/8175, care era deja depășit atunci când a fost primit: „Fostul rege Edward și soția lui, Simpson, se află în acest moment la Madrid, de unde țin legătura cu Hitler. Edward poartă negocieri cu Hitler în privința formării unui nou guvern în Anglia și încheierii păcii cu Germania cu condiția unei alianțe militare împotriva Uniunii Sovietice”¹². Nu se știe dacă acest lucru era adevărat sau era doar un zvôn pus în circulație de MI6 (foarte activ în Spania și în Portugalia) pentru a-i speria pe ruși, determinându-i astfel să negocieze cu britanicii. Astfel de tactici au fost folosite mai târziu în legătură cu fuga lui Rudolf Hess în Marea Britanie din mai 1941 (după cum vom vedea mai jos, la pp. 102-103), așa că sugestia că acesta ar fi fost un truc nu este cu totul implauzibilă.

În cele din urmă, la Moscova a cîștigat rațiunea. Gorski a fost trimis înapoi în Marea Britanie în august 1940. Desigur, a ajuns abia în noiembrie, după ce a pierdut cîteva luni pe drum. În plus, când a ajuns, s-a trezit că rămăsese iarăși fără oameni. Cel mai promițător asistent al său era tînărul Vadim Barkovski. Născut în Belgorod în 1913, Barkovski și-a pierdut tatăl în Primul Război Mondial și a intrat ucenic la un fabricant de mobilă pe cînd era încă la școală, făcînd și jucării. Proiectantul de avioane Boris Șeremetev era tot din Belgorod. El l-a luat pe Barkovski să-l ajute să construiască un planor în 1927. Terminînd școala, Barkovski a lucrat ca mecanic, iar după ce a intrat în Comsomol, în 1931, a fost admis la Institutul de Construcții de Mașini din Moscova. În timpul liber mergea cu motocicletă, zbura cu planorul, făcea parașutism și era instructor de planorism. În primăvara anului 1939, faptul că practica atîtea sporturi extreme a făcut să fie chemat la Comitetul Central, în Staraia Ploșcead, după care a fost convocat la Lubianka, în mai¹³.

Pînă atunci, persoanele recrutate de INO – acum Direcția a V-a a GUGB (NKVD) – erau instruite separat, în „case (apartamente) conspirative”, așa că nu se cunoșteau între

ele. Erau selectate din rîndurile NKVD. Însă această metodă era, evident, inefficientă și inutil de complicată, mai ales într-o perioadă în care muriseră (sau defectaseră) atîția oameni din cauza Marii Terori a lui Stalin, încît era nevoie să fie instruite rapid un număr mare de persoane. Astfel, pe 3 octombrie 1938 s-a înființat Școala cu Destinație Specială (ȘON), unde erau instruiți tinerii recruți pentru NKVD¹⁴. „Cursul pentru ofițerii operativi din cadrul serviciilor secrete trebuie neapărat să fie organizat în afara Moscovei”, a insistat Stalin¹⁵. Au fost alese cinci locuri, dintre care două adăposteau majoritatea recruților. Jumătate urmau să devină legali, cealaltă jumătate ilegali. Sediile principale erau la Malahova, pe șoseaua spre Riazan, în sud-estul Moscovei, unde erau instruiți ilegaliștii, și la Balașih, la 25 de kilometri est de Moscova, pe șoseaua spre Gorkovski – poreclit „25” și „Pădurea” –, unde erau instruiți legalii¹⁶.

În cele din urmă, candidații nu mai erau selectați din rîndurile NKVD sau ale Direcției a IV-a, ci din Comsomol, de către o comisie prezidată de Fitin. Inițial erau instruite doar cîte zece persoane o dată pentru Direcția a V-a, dintre care numai vreo șase ajungeau să lucreze efectiv în cadrul serviciului¹⁷. Ca Barkovski, acestea trebuiau să fie membre ale Comsomolului și să aibă studii superioare. La Lubianka, lui și altora li s-a spus că acum deveniseră membri ai securității statului. Pe 30 iunie au fost chemați înapoi, urcați în camioane acoperite și duși la ȘON. Destinația lor era o casă de lemn cu un etaj din Balașih¹⁸. Condițiile erau spartane: cinci dormitoare, dușuri și o cameră de odihnă și relaxare la etaj, două săli de curs și o sală de mese la parter¹⁹.

Barkovski a primit permisiunea de a pleca o săptămînă pentru a-și susține licența, după care a dispărut din viața de zi cu zi. În mod firesc, prietenii săi au crezut că a fost arestat. La ȘON, făcea șase ore de curs pe zi, inclusiv tehnici de spionaj („discipline speciale”), geografie economică, economie politică, dar mai ales limbi străine. Cinci făceau engleză, trei franceză, doi germană; studiile orientale se făceau în altă parte. Toată lumea o lua de la zero²⁰. Barkovski petrecea șase ore pe zi – evident, și în afara orelor de curs – învățînd engleza. Învăța prin conversație. Cînd a terminat, l-a înlocuit pe Gorski la secția britanică de la Lubianka, unde numărul celor care lucrau pentru informațiile externe era tot 120, cu tot cu personalul administrativ²¹. În noiembrie l-a chemat Fitin. Barkovski a fost trimis la Londra ca ofițer operativ sub acoperire diplomatică, specializat în știință și tehnologie, NTR – cei care lucrau în NTR erau numiți *enteroviți*. Înainte de plecare, a fost instruit de Molotov în privința sarcinilor sale diplomatice.

A ști ce știau britanicii

Via Vladivostok, Tokyo, Honolulu și New York, Barkovski a ajuns în cele din urmă în aglomeratul port Liverpool, bombardat de germani, în februarie 1941. Gorski mai avea acum doar doi proaspăt angajați, pe Barkovski („Dan”, „Jerry”) și pe Boris Kreșin („Bob”, „Max” pentru agenți; pe numele său adevărat Kretensild), cu care să coordoneze un număr tot mai mare de agenți, trebuind în același timp să se achite și de toate sarcinile sale diplomatice. Asta însemna 16-18 ore de muncă pe zi, la

vremea aceea ceva normal pentru Molotov și alți comisari. Pentru oamenii de rînd era prea mult. În vara aceea Gorski i-a scris lui Fitin că, „deși «Bob» și «Dan» fac tot ce le stă în putință, nu sînt încă agenți cu experiență. Fiecare dintre noi ține legătura cu vreo 20 de agenți. Toți avem mult prea multe întîlniri; în plus, această alergătură de la o casă conspirativă la alta ar putea avea un efect catastrofal asupra activității noastre”²². El se vedea cu doi-trei agenți în fiecare zi. Documentele furnizate de rețea (inclusiv foarte multă corespondență diplomatică a britanicilor, sinteze zilnice ale MI6, procese-verbale și decizii ale cabinetului de război) ajungeau la Centru clasificate ca avînd prioritate sporită pentru Stalin, Molotov și Beria²³. Nevoia de personal era atît de evidentă, încît în noiembrie au fost trimiși încă patru oameni, ceea ce l-a mai calmat pe Gorski.

În plus, informațiile false puse în circulație de germani ajungeau la Stalin prin intermediul unui agent dublu pe care, firește, el îl considera mult mai credibil decît corul sinistru care îi umplea urechile de văicăreli despre o invazie iminentă. Ar fi trebuit să-și urmeze propriul sfat. „Nu trebuie să fii naiv în politică”, avertiza Stalin, „dar mai ales nu trebuie să fii naiv în ceea ce privește informațiile secrete”²⁴. Ade-vărat, însă era întotdeauna posibil să fii excesiv de suspicios. În scurt timp, Stalin a ajuns să nu mai aibă încredere nici măcar în cei mai buni agenți ai săi – nici măcar în Grupul de la Cambridge. Doar nevoia disperată de a primi în continuare informații secrete din surse aflate în tabăra Aliatilor în fața atacului naziștilor i-a convins în cele din urmă pe ruși că dăduseră lovitura investind în agenți britanici și americani.

Un factor-cheie care complica și mai mult judecata lui Stalin era faptul că sfaturile date cabinetului de război britanic, altele decît cele date prim-ministrului Winston Churchill și bazate pe mesaje interceptate ale nemților, arătau că, deși era posibil ca Berlinul să facă uz de forță, avea s-o facă într-o măsură limitată, pentru a determina concesi. Să nu uităm că nici măcar dovezile de la GC&CS nu erau concludente. De asemenea, Stalin avea acces doar la ceea ce primea cabinetul; nu știa nimic despre interceptarea și decriptarea mesajelor cifrate cu ajutorul mașinii Enigma. Blunt se ocupa de un absolvent al Trinity College, Leonard (Leo) Long, care lucra la MI14. Long îi dădea lui Blunt analize ale intențiilor militare ale germanilor²⁵. Erau același gen de materiale pe care se bazau evaluările pe care le primea deja Stalin sub formă de procese-verbale și documente ale comisiei comune a serviciilor secrete.

Philby i-a raportat lui Gorski următoarele :

Conform unor informații sigure pe care le-am primit, Germania a desfășurat 127 de divizii la frontiera sovietică. Numai în Polonia au fost desfășurate 58 de divizii ale Wehrmachtului. Forțele armate germane includ în total 223 de divizii care sînt gata de luptă.

Fitin a comentat :

Söhnchen, evident, a cules aceste informații de la serviciile secrete britanice. Pînă acum, toate informațiile primite de la el de regulă s-au confirmat. Berlinul este totuși în război cu Anglia; avioane nemțești bombardează în fiecare zi Londra și alte orașe ale Marii Britanii. Este posibilă o invazie germană în Uniunea Sovietică în aceste condiții sau

serviciile secrete ale Angliei au ales în mod deliberat să înșele Moscova prin intermediul lui Philby ? Aceste informații trebuie verificate imediat²⁶.

Una dintre marile probleme ale lui Stalin era că ofițerii operativi cu multă experiență fuseseră în mare parte arestați și apoi împușcați ; aceasta însemna că ofițerii săi operativi erau, în ansamblu, niște începători care nu aveau o experiență directă în privința țărilor străine. Unii nici măcar nu vorbeau bine o limbă străină. Acest lucru era valabil mai ales la nivelurile cele mai înalte ale serviciului, ceea ce trebuie să fi fost demoralizant pentru subordonații care erau calificați corespunzător.

Situația cea mai gravă era poate în Germania nazistă. Nici Dekanozov, trimis ca ambasador la Berlin, nici Amaiak Kobulov, adjunctul său, care era consilier (și rezident), nu aveau deloc experiență în serviciile secrete și nici măcar nu știau germana. Amaiak („Zahar”) era fratele mai mic al protejatului lui Beria, arogantul său adjunct Bogdan Kobulov. În timp ce Bogdan era urât – mic de statură și gras, cu un temperament violent –, Amaiak arăta ca un Charlie Chaplin înalt și bine făcut și era invariabil sufletul oricărei petreceri²⁷. Și totuși, prin faptul că își bătea adesea victimele la interogatorii pînă își pierdeau cunoștința nu se deosebea deloc de odiosul lui frate²⁸.

Ignoranța lui Kobulov a stîrnit curînd vorbe. Scriindu-i lui Fitin, Beria l-a mustrat aspru : „Am auzit că șefii serviciilor de informații sînt nemulțumiți de munca lui Zahar și pur și simplu s-au spălat pe mîini de el. Poate că nu ar trebui să acordăm atenție acestor zvonuri, însă, cînd este vorba despre niște tovarăși responsabili cu care eu țin personal legătura, nu trebuie să existe asemenea discuții pe la colțuri. Îți cer să iei măsuri pentru a pune capăt unor astfel de bîrfe”²⁹. Era mai bine să nu riște să suporte consecințele care ar fi decurs din neexecutarea acestui ordin.

Între timp, în Germania, Kobulov s-a dovedit a fi un eșec total. Mai rău, a dat credibilitate ideii greșite a lui Stalin că Germania nu avea să atace. Cu totul altă impresie a făcut tînărul Aleksandr Korotkov, promovat în funcția de adjunct al lui Kobulov în decembrie 1940. El s-a dovedit a fi un talent în ascensiune, după cum a arătat faptul că, în iulie 1940, făcuse deja o scurtă vizită la Berlin pentru a-i căuta pe niște agenți cu care se pierduse legătura³⁰.

Aleksandr Korotkov

Korotkov – un foarte bun sportiv, înalt, chipeș și athletic – s-a născut pe 22 noiembrie 1909, într-o familie burgheză care a fost ulterior deposedată de tot ce avea cînd a izbucnit revoluția. După ce a fost ucenic un an, s-a angajat ca electrician la Lubianka. Peste doar două luni i-a atras atenția soției lui Vilkoviski, căreia, fără îndoială, i-a plăcut mult de el ; Vilkoviski preda limbi străine personalului de la OGPU³¹. La recomandarea ei, Korotkov a fost apoi recrutat în cadrul serviciului de Veniamin Gherson, asistentul lui Iagoda. Doi ani mai tîrziu, a devenit arhivar la secretariatul lui Artuzov de la INO. În timpul lui Artuzov a avut o ascensiune meteorică. În 1930 a devenit asistentul șefului Secției a II-a, apoi a urcat în ierarhia Secției a VII-a, pînă

cînd, în cele din urmă, a ajuns s-o conducă. Între timp a luat meditații învățînd rapid franceza și germana, aceasta din urmă de la un veteran de la 1923.

Printre primele misiuni ale lui Korotkov, sub nume de cod precum „Dlinnii”, „Korotin” și „Erdberg”, s-a numărat și o scurtă ședere la Viena în 1933, în timpul căreia a lucrat cu Deutsch sub acoperire, avînd o identitate de ceh. În același an s-a mutat la Paris, unde s-a înscris la Sorbona, la antropologie³². În Austria se străduise să învețe accentul local, care îi masca limba maternă. La Paris, sub conducerea lui Orlov, în cadrul grupului „Expres”, s-a ocupat de un tînr din Deuxième Bureau și a desfășurat misiuni în Elveția și Germania, pînă ce acoperirea i-a fost compromisă, fiind forțat să plece din țară.

După un scurt interval la Moscova, Korotkov s-a întors la Berlin sub acoperirea oficială de reprezentant al industriei grele sovietice în cadrul delegației comerciale (aprilie 1936 – decembrie 1937). Acolo, a cules informații despre producerea de către germani a cauciucului și petrolului sintetice și despre cea mai nouă tehnologie militară. Deși Operațiunea Krona a inclus treptat 20 de informatori, a rămas nedepistată pînă la sfîrșitul ostilităților³³. Korotkov a primit apoi misiunea de a-l asasina pe membrul OGPU care defectase, Agabekov, însă înainte de a apuca să facă asta a fost brusc rechemat la Moscova, în ianuarie 1939, după defecțiunea lui Orlov. Întors la Moscova, Korotkov s-a trezit amenințat de omnipotenta secură a lui Stalin.

Korotkov a fost inactiv timp de trei luni, după ce fusese brusc dat afară din serviciu. El a făcut gestul ieșit din comun de a apela la Beria. „Nu consider”, scria Korotkov, „că am făcut ceva pentru care să merit a fi lipsit de onoarea de a lucra în cadrul organelor. Faptul că am ajuns în această situație este extrem de neplăcut și de supărător”³⁴. În mod surprinzător, Beria i-a acordat o șansă, iar el a scăpat ca prin minune de soarta care s-a abătut asupra multora.

Korotkov și-a reluat activitatea operațională abia după un an. În august 1940 a fost trimis pentru scurt timp la Berlin și a restabilit legătura cu Schulze-Boysen („Starșina”) și Harnak („Korsikanet”). Chiar dacă nu era decît locotenent, Korotkov a fost promovat în funcția de rezident adjunct la Berlin, unde opera sub acoperire diplomatică ca „Stepanov”, un umil al treilea secretar – însă a fost iarăși rechemat brusc la Moscova³⁵. Germania era o povară grea. Nu era tocmai ușor să se descurce cu agenții săi. Aceștia nu erau plătiți. Se considerau luptători pentru libertate implicați într-o bătălie ideologică, așa că nu se lăsau disciplinați – iar Kobulov și Dekanozov erau surzi la avertizările lor.

La începutul lui aprilie 1941, tensiunile dintre Rusia și Germania creșteau rapid. Korotkov – acum întors la Berlin – l-a rugat pe Kobulov să transmită o solicitare conducerii. Dată fiind deteriorarea gravă a situației politice, a spus el, „sugerăm să se accelereze măsurile noastre vizînd înființarea unei rezidenturi ilegale și garantarea contactului radio cu Centrul. Grupului «Korsikanet-Starșina» trebuie să i se dea un cifru pentru o stație radio și o sumă de aproximativ 50-60 000 de mărci. Așa își va desfășura în siguranță activitatea în caz că pierde legătura cu noi... Solicităm trimiterea imediată a unui radio și a unor cifruri pentru transmisiuni clandestine de la Berlin”. Din păcate, această solicitare a fost ignorată, și abia pe 22 iunie rezidentura a primit

instrucțiuni de a le da bani. Însă în momentul acela ambasada era deja înconjurată de trupe SS. Doar mituindu-l pe hauptsturmführerul Heinemann, cu ajutorul tânărului diplomat Valentin Berejkov, a reușit Korotkov să prindă mașina care îl ducea în Wilhelmstrasse două zile la rînd și să le dea mai întîi banii și apoi aparatul de emisie-recepție³⁶.

La sediul serviciilor secrete de la Berlin, șeful Gestapoului, Siegfried Müller, îl luase rapid la ochi pe Kobulov. La începutul lui august 1940, Kobulov a recrutat fără să știe un agent dublu, pe corespondentul leton Orest Berlins, care, evident, nu numai că era cam strîmtorat cu banii, dar avea și relații în cercuri naziste³⁷. Recrutarea necesita autorizația expresă a Centrului. Fitiu s-a îngrozit de o asemenea credulitate și pripeală nehibzuită. Lui Kobulov i s-a atras atenția, în termeni clari, că, deoarece Berlins încă nu fusese cercetat, „îți sugerăm să fii prudent atunci cînd lucrezi cu el și în nici un caz să nu îl pui în legătură cu vreun alt ofițer operativ de la rezidentură”. Însă rapoartele lui Kobulov nu ajungeau la șefii de departamente, aterizînd direct în mîinile lui Stalin via Merkulov³⁸.

Vsevolod Merkulov, un protejat al lui Beria, era un aristocrat, născut în 1895 în Zakatal, care își făcuse studiile mai întîi în capitala Georgiei și apoi la Petrograd, unde a fost la universitate. Educația sa a fost întreruptă atunci cînd a fost încorporat, deși nu a luptat propriu-zis; de fapt, a fost complet apolitic pînă cînd a descoperit literatura marxistă prin intermediul cumnatului său. A ajuns în CEKA georgiană pentru că s-a plictisit să predea la o școală pentru nevăzători. Asta se întîmpla în septembrie 1921, după ce bolșevicii au preluat controlul în Georgia. Un an mai tîrziu, ambițiosul Beria, acum președinte al CEKA georgiene, s-a mutat de la Baku la Tbilisi. Curînd a dat peste modestul și timidul Merkulov.

În ciuda originilor sale, Merkulov a început să avanseze în carieră. Și-a îndeplinit rolul de asistent cu loialitate absolută și talent în exprimarea în scris a ideilor lui Beria. Cu siguranță, nu se afla acolo ca să gîndească singur. În septembrie 1938, Merkulov a ajuns la Moscova, unde i s-a încredințat conducerea GUGB și a devenit prim-adjunct al comisarului pentru Afaceri Interne (NKVD). În schimb, Beria a insistat ca Merkulov să-i bată și el pe deținuți pentru a le smulge mărturisiri. Pentru firea lui blîndă de om care nu se bătuse niciodată, nici măcar în copilărie, aceasta a însemnat o capitulare lașă. În februarie 1941, după o altă reorganizare, Vsevolod Merkulov a ajuns în fruntea nou-formatului NKGB³⁹.

Noul agent al lui Kobulov, Berlins, a primit numele de cod „Lițeist” – de la *Lizeumsschüler*, copii educați în particular. Misiunea primită de Berlins de la naziști era să-l încurajeze pe Stalin să creadă că concentrările de trupe de la granița sovietică erau menite să exercite presiuni asupra Moscovei pentru a negocia unele concesiile. Materialele pe care le furniza Berlins erau pregătite de Ribbentrop și predate doar cu aprobarea lui Hitler⁴⁰. Molotov era lingușit în mod deliberat atunci cînd naziștii apreciau vizita sa dezastruoasă din noiembrie 1940 drept începutul „unei noi ere”⁴¹. Chiar și numai acest lucru ar fi trebuit să ridice serioase semne de întrebare. La 19 mai 1941, Berlins a raportat că, în ciuda faptului că Germania a desfășurat 160-200 de divizii, „un război între Uniunea Sovietică și Germania este puțin probabil, deși ar

fi foarte popular în Germania într-un moment în care actualul război cu Anglia nu este agreat de populație. Hitler nu își poate asuma riscul unui război cu URSS, temându-se să nu distrugă unitatea partidului național-socialist". În plus, germanii nu puteau risca să piardă resursele din Uniunea Sovietică pe perioada celor șase săptămâni cât ar dura războiul⁴². Această logică li se părea plauzibilă celor care voiau să creadă asta – inclusiv mult prea încrezătorului Fitzroy Maclean din cadrul Departamentului pentru Europa de Nord al Ministerului de Externe britanic. Și rușii au luat în serios aceste raționamente greșite, dar care aparent se bucurau de autoritate.

Importanța lui Rudolf Hess

Brusca și surprinzătoarea fugă în Marea Britanie a lui Rudolf Hess, al treilea om ca importanță din Germania după Hitler și Göring, pe 10 mai, pare să fi confirmat convingerea nestrămutată a lui Stalin că orice reacție energetică la încălcarea de către germani a graniței sovietice implica riscul unui front unit de la Londra pînă la Berlin.

La etajul al treilea al clădirii din Bolșoi Znamenski Pereulok nr. 19 se afla sediul Marelui Stat-Major și biroul generalului-locotenent Filip Golikov, șeful serviciilor de informații militare (fosta Direcție a IV-a). Golikov nu făcea cine știe ce impresie. Era mic de statură, avea doar 1,57 metri. Era îndesat. Era complet chel. Fața lui, ca și a altora de la Kremlin, avea o roșeață neplăcută. Puterea lui Golikov i se vedea totuși în ochi – nu pentru că ar fi fost mari, ci pentru că erau de un albastru de oțel și extrem de pătrunzători⁴³. Și totuși, nu era decît un novice timorat în lumea serviciilor secrete, foarte ușor intimidat de superiorii săi: Malenkov și Stalin. La urma urmei, fiecare dintre predecesorii săi direcți fusese executat. Mai rău, nu înțelegea lumea exterioară mai bine decît un soldat de rînd. „Își putea permite Direcția Principală de Informații să nu ia în calcul posibilitatea ca Germania și Anglia să încheie pace în anul de dinaintea unui atac al forțelor hitleriste împotriva Uniunii Sovietice?” , întreba retoric Golikov după mai mult de două decenii, mai bătrîn, dar nu cu mult mai înțelept⁴⁴.

Într-un discurs fără precedent ținut în fața comandanților forțelor armate pe 5 mai, Stalin a rupt în sfîrșit tăcerea și a vorbit deschis despre lansarea unui atac împotriva Berlinului⁴⁵. După acest discurs, șeful Marelui Stat-Major, mareșalul Gheorghi Jukov, și comisarul pentru Apărare, mareșalul Semion Timoșenko, i-au cerut comandantului adjunct al Direcției Operațiuni a Marelui Stat-Major, Aleksandr Vasilevski, să se pregătească pentru eventualitatea unui atac împotriva germanilor. Planul era gata zece zile mai tîrziu – adică, din nefericire pentru ei, cu cinci zile după fuga lui Hess. Pe 19 mai, Timoșenko și Jukov i-au dus propunerile lui Stalin fără semnătură, din precauție. Din cîte își amintește Jukov, Stalin și-a ieșit din fire văzînd că e sugerat un atac preventiv și a insistat că el vorbise de o ofensivă doar pentru a ridica moralul și a respinge imaginea negativă a invincibilității Germaniei⁴⁶.

Extrem de conștient de faptul că perfidul Albion pune mereu ceva la cale, Stalin a ajuns să fie obsedat de aflarea adevărului din spatele cazului Hess. Unul dintre

motivele fixației sale era că, doar cu vreo două săptămîni înainte de fuga acestuia, sir Stafford Cripps, membru al Partidului Laburist Independent, numit pe criterii politice ambasador al Marii Britanii la Moscova, se agitase disperat căutînd să-l atragă cumva pe Stalin în război. În cele din urmă, în aprilie 1941, Cripps a sugerat că nu mai puteau miza decît pe teama de încheierea unei păci separate. Această telegramă a fost interceptată, decriptată și trimisă lui Stalin⁴⁷.

Însă Philby, acum întors la Londra pentru a-i instrui pe agenții operativi, nu prea a avut ce raporta despre Hess. Ceea ce a avut de spus a fost transmis rapid unor rezidenți din alte capitale, pentru ca acestea să completeze informațiile⁴⁸. Deloc surprinzător, se afirma că Hess venise să negocieze pacea cu Marea Britanie⁴⁹. Și totuși, faptul că asta nu se întîmpla la vedere dădea naștere la speculații extravagante – dacă transmisese anumite condiții ale păcii și care puteau fi acestea. Contactul lui Philby, Tom Dupree, adjunctul șefului biroului de presă al Ministerului de Externe, a remarcat pe un ton mucalit că „niciodată, în domeniul conflictelor umane, atît de puțini nu au mai ascuns atîtea lucruri de atît de mulți”.

Sintetizînd informațiile disponibile, Dekanozov a descris prudent fuga lui Hess drept „unul dintre cele mai importante evenimente din viața Germaniei care au avut loc în ultimul timp”. Totuși, a mai afirmat el, „circumstanțele și adevărata semnificație ale acestei fugi încă nu sînt complet clare și dau naștere unor raționamente ale observatorilor contradictorii și care adesea se exclud reciproc”. Tot ce se putea spune era că există „o criză la vîrf” în interiorul Germaniei⁵⁰.

Impactul avertizărilor tot mai imperative transmise Moscovei de agenții săi de pe teren în legătură cu faptul că nemții erau pe punctul de a ataca era contracarat de rapoartele conform cărora britanicii nu cred într-un asemenea atac. Pe 9 mai, Merkulov le trimisese lui Stalin, Molotov și Beria un mesaj de la Londra în care cita dintr-un raport al Ministerului de Război pentru 16-23 aprilie 1941 : „Pregătirile germanilor pentru un război cu URSS continuă ; totuși, pînă acum nu există absolut nici o dovadă că germanii sînt hotărîți să atace Uniunea Sovietică în vara anului 1941”⁵¹. De asemenea, chiar și pe 23 mai 1941, prognoza completă a Comitetului Unic al Serviciilor de Informații britanice privind „intențiile Germaniei împotriva Uniunii Sovietice” încă presupunea că Hitler este hotărît să simuleze o invazie pentru a-l forța pe Stalin să se așeze la masa tratatelor. Raportul său conchidea : „Cu meticulozitatea sa obișnuită, Germania face toate pregătirile pentru un atac, astfel încît amenințarea să pară convingătoare”⁵². Astfel, rezidentura de la Londra, spre deosebire de cea din Berlin, nu a indicat niciodată data invaziei⁵³. Bineînțeles, dacă scopul lui Hitler era într-adevăr un război total, atunci avea să fie nevoie de un pretext pentru a stîrni o dispută minoră, ca în 1914.

Aici, contrainformațiile sovietice, acum conduse de tînărul Piotr Fiodotov, au reacționat așa cum se aștepta Hitler. Fiodotov reușise să plaseze un microfon în biroul atașatului militar german. Stalin a ajuns să se bazeze pe informațiile obținute astfel, considerîndu-le concludente cu privire la planurile naziștilor. Dar, după cîte se pare, nemții știau că rușii s-ar putea să tragă cu urechea. Pe 31 mai, Fiodotov i-a transmis lui Stalin o înregistrare a discuției atașatului cu ambasadorul Slovaciei despre războiul

cu Uniunea Sovietică. Ceea ce i-a atras atenția lui Stalin a fost afirmația lui Ernst Köstring: „Aici trebuie să creăm o provocare. Trebuie să facem cumva ca să fie ucis vreun german și astfel să declanșăm războiul”⁵⁴. Era o vorbă goală, desigur, dar Stalin nu avea cum să verifice dacă este adevărată. Obsesia lui că războiul va începe cu o provocare, ca la Sarajevo în 1914, l-a împiedicat să se mobilizeze împotriva unui atac probabil.

Stalin avea motive să fie prudent în a lua de bun orice avea de spus Londra. Printre altele, Cripps sugerase să se profite de misiunea lui Hess pentru a adânci suspiciunile sovieticilor față de Germania. Subsecretarul adjunct Orme („Moley”) Sargent, cel mai abil dintre oficialii Ministerului de Externe britanic, a sugerat că, dată fiind starea de panică a lui Stalin, acesta ar putea accepta ca Moscova să facă Berlinului unele concesii teritoriale care nu ar fi deloc în interesul Marii Britanii. Sargent agreea ideea unui „zvon” șoptit la urechea cui trebuie cu ajutorul MI6. „Cursul care trebuie adoptat este să oferim oarecare asigurări guvernului sovietic că nu are nevoie să cumpere Germania cu un nou acord nefavorabil, deoarece există dovezi clare că aceasta nu intenționează să se angajeze într-un război cu Uniunea Sovietică într-o situație precum cea de față.”⁵⁵ Într-adevăr, un raport al Comitetului Unic al Serviciilor de Informații britanice conchidea că Stalin va face Germaniei concesii substanțiale pentru a evita un război deschis⁵⁶. Privind retrospectiv, s-a făcut mult caz de avertismentul lui Churchill, și totuși la Bletchley încă nu se dăduse de cap mașinii Enigma: avertismentul se baza doar pe transferarea anumitor escadrile ale Luftwaffe în Prusia Orientală. Evident, Londra nu a crezut că sînt șanse să aibă loc o invazie totală.

Pe 17 iunie, Stalin a respins brusc rapoartele lui Fitin despre invazia iminentă, considerîndu-le „dezinformare”⁵⁷. Mult prea tîrziu, niște informații secrete care au ajuns la Ambasada Uniunii Sovietice de la Berlin l-au impresionat chiar și pe de obicei indiferentul Dekanozov, a cărui loialitate față de Stalin nu putea fi pusă la îndoială. Însă chiar și în ajunul invaziei, pe 21 iunie, Beria, mereu atent la starea de spirit a lui Stalin și fără să uite nici o clipă ce soartă avuseseră predecesorii săi, a avut o reacție exagerată, cerînd rechemarea și pedepsirea imediată a lui Dekanozov pentru că îi bombarda încontinuu cu „dezinformări” despre o invazie germană iminentă – cu siguranță, nadirul evaluării informațiilor secrete de către Moscova⁵⁸. Beria, fără nici un fel de experiență, dar îmbătat de o încredere în sine arogantă, s-a dovedit a fi cel mai dezastuos șef al serviciilor secrete pe care l-a avut vreodată Uniunea Sovietică.

Capitolul 5

Testul războiului

Vara aceea nu se deosebea cu nimic de altele pe țărmurile răcoroase ale Mării Negre și, cu singura excepție a curajosului general-colonel Iakov Cerevicenko, care se afla la comanda Regiunii Militare Odessa și își risca viața mobilizându-și soldații în ciuda ordinelor primite, nimeni nu se aștepta să înceapă războiul. Viața își urma cursul netulburată. Încă erau arestați ofițeri superiori dintre comandanții forțelor aeriene. Un mare număr de soldați fuseseră lăsați să plece în permisie, ignorându-se amenințarea care plana asupra Rusiei. Un observator își amintește că „stațiunile erau pline de personal militar, inclusiv din regiunile vestice, precum și din forțele aeriene și din marină”¹.

Numai la Soci, 223 de ofițeri se odihneau la sanatoriul militar central. Al treilea om din Partid, Andrei Jdanov, abia sosise pe litoral, în concediu, cu o săptămână și ceva în urmă, iar comisarul poporului pentru Marina Militară a fost trimis acolo de Biroul Politic chiar pe 21 iunie. În realitate, nici unul nu era bolnav ; pur și simplu leneveau la soare, ignorând ceea ce urma să se întâmple dintr-un moment în altul².

Singurele indicii ale faptului că unii erau foarte îngrijorați erau rapoartele care ajungeau la diplomați străini despre ședințe de partid de la nivel local unde acum se dezbătea problema războiului și faptul că în cadrul emisiunilor radio din Uniunea Sovietică se vorbea mai mult despre evenimente militare. Pe 17 iunie, chiar și două emisiuni pentru copii au adoptat o temă militară³. Însă astfel de semne erau vagi, căpătînd relevanță doar la o privire retrospectivă.

Chiar înainte să se crape de ziuă, la 4 dimineața, pe 22 iunie 1941, pe o ceață joasă, forțele Germaniei și ale aliaților săi au trecut frontiera sovietică pe o lungime de 3 000 de kilometri, măturîndu-i în calea lor pe soldații ruși uluiți, care ieșeau din tabere cu ochii cîrpiți de somn. Așa cum intenționase, Hitler reușise să-i ia complet prin surprindere. Unități întregi erau capturate pe loc, avioanele distruse la sol, iar ofițerii postați aproape de linia frontului erau atît de uimiți, încît îi întrebau pe comandanții lor ce să facă. Instrucțiunile tardive de mobilizare încă nu ajunseseră la forțele armate.

Bieloruși, ruși și ucraineni descurajați fugeau din unitățile lor. Pe măsură ce nemții ajungeau în sate, țăranii expropriați îi întâmpinau, conform tradiției, cu pîine și sare, ca pe unii care-i scăpau din robia socialistă. Serviciile secrete sovietice nu au fost singurele organe ale puterii sovietice care erau puse la grea încercare.

Mașinăria Kremlinului nici măcar nu era în funcțiune cînd s-a produs ciocnirea ; și încă nu avea cum să estimeze viteza și direcția ofensivei Wehrmachtului pentru că

nu era în stare să descifreze comunicările strategice ale germanilor. În anii 1930, decriptarea devenise tot mai dificilă. Deși era nevoie de mulți criptanaliști, aceștia nu prea se găseau. De asemenea, lipsa pregătirii a avut un efect „pur și simplu catastrofal” asupra teoriei și practicii mecanizării decriptării⁴. Se înstăpînise tendința de a acorda prioritate nevoilor pe termen scurt. Îndelungata dependență de agenți care să subtilizeze coduri și cifruri străine mai degrabă s-a accentuat în loc să se diminueze. În același timp, mijloacele de infiltrare în tabăra dușmanului se redusese foarte mult deoarece Europa era acum teatrul unor bătălii cumplite (în est) sau zonă de ocupație fortificată (spre vest).

Incapacitatea de a sparge cifrurile mașinii germane Enigma, care transmitea informații cruciale despre planul de luptă, inclusiv instrucțiunile Înalțului Comandament, ar fi fost paralizantă dacă nu ar fi existat spionii de la Londra. Enigma era capabilă să genereze peste 150 de milioane de permutări; amenința să-i copleșească efectiv pe criptograful ruși, înarmați doar cu creion și hîrtie.

Costurile înapoierii

Ca prin minune, s-a realizat un progres de moment tocmai la timp pentru masiva contraofensivă sovietică de la Stalingrad: rușii au capturat mașina Enigma și au luat prizonieri mai mulți criptografi germani. Condușă de un criptograf strălucit, Mihail Sokolov, un orfan adoptat de OGPU și educat exclusiv de aceasta, echipa a reușit să creeze un model matematic al mașinii Enigma, realizare pentru care toți au fost decorați pe 29 noiembrie 1942. Însă acest progres vital s-a dovedit a fi agonizant de efemer⁵. Pe 17 ianuarie 1943, germanii, conștienți de faptul că abandonaseră 26 de mașini Enigma la Stalingrad, au introdus modificări care i-au pus în încurcătură pe ruși.

Rușii au fost mereu cu un pas înainte doar în ceea ce privește Japonia. În anul de criză 1941, cînd Stalin aștepta neliștit ca japonezii să ia decizia de a profita de asaltul germanilor pentru a ataca Rusia dinspre est, Boris Aronski a descifrat niște mesaje ale ambasadorilor diferitor aliați ai Germaniei la Tokyo. Un raport crucial datat 27 noiembrie îl cita pe împărat, care ar fi afirmat că, deși Japonia ar învinge Rusia, deocamdată se va concentra asupra Statelor Unite. Între timp, cei mai buni specialiști în cifruri japoneze, Serghei Tolstoi și Aronski, au descifrat niște comunicații la nivel înalt din cadrul guvernului Japoniei care confirmau aceste date. Pentru asta, Aronski și Tolstoi, cei mai buni dintre primii recruți ai SPEKO din 1922, au primit cea mai înaltă distincție, Ordinul Lenin, pe 3 aprilie 1942⁶. Mesajele decriptate de ei i-au permis lui Stalin să transfere un număr mare de trupe din regiunile militare Transbaikal și Siberiană pe Frontul de Vest atunci cînd a fost necesar. De Sorge nu numai că nu era nevoie, dar nici măcar nu mai aveau încredere în el. Dacă nu l-ar fi arestat și executat japonezii, ar fi făcut-o chiar rușii, mai devreme sau mai târziu.

În primăvara anului 1941, aproximativ 50 de absolvenți de matematică și fizică au fost în cele din urmă recrutați de la Universitatea din Moscova. A trecut un an pînă ca noii recruți să influențeze numărul mesajelor decriptate, și abia în mai 1942

au fost înființate opt secții, fiecare axată pe câte o țară. Cele mai importante dintre noile secții erau cele care se ocupau de Germania, Japonia, Marea Britanie și Statele Unite⁷.

Japonia era foarte importantă ca potențial adversar, însă Germania era crucială. Moscova era mult prea în urmă în domeniul electronicii ca să facă ceea ce făcea Londra pe scară largă la GC&CS, în Bletchley Park. Britanicii puteau testa permutările mașinii Enigma într-un ritm de o mie pe minut. Rușii, în schimb, depindeau de mesajele decriptate furnizate de Cairncross, care era la Bletchley Park din martie 1942, însă a avut acces la materiale despre Frontul de Est abia din aprilie 1943. De asemenea, depindeau fundamental de agentul „Dolly” (unul dintre puținii rămași neidentificați, care lucra pentru serviciul sovietic de informații militare) de la Ministerul de Război, care le-a asigurat rușilor acces mai întâi la anumite mesaje diplomatice decriptate ale japonezilor și ulterior la nenumărate mesaje ale nemților, în a doua jumătate a războiului⁸.

Înapoierea tehnologică însemna că rușii nu aveau nici o șansă să câștige cursa decriptărilor⁹, abia la sfârșitul deceniului fiind cooptați matematicieni de top din Uniunea Sovietică pentru a sparge coduri și cifruri¹⁰. Rușii au fost nevoiți să se descurce cu informațiile din surse umane. După contraofensiva sovieticilor care a urmat dezastrelor din 1941, Hitler a emis o directivă secretă, nr. 41 din 5 aprilie 1942, ordonând o ofensivă totală asupra Caucazului, ce avea numele de cod „Blau” (operațiunea „Albstru”). Ca și în 1940, a lansat o campanie de dezinformare, de data aceasta pentru a-l induce în eroare pe Stalin, făcându-l să creadă că, în loc să se îndrepte spre sud, germanii se vor îndrepta imediat către est, spre Moscova.

În același timp, nemții au început să anihileze operațiunile serviciilor secrete sovietice din Europa Centrală și de Vest. Au fost arestați spioni-cheie din Germania, printre care și Schulze-Boysen și Harnak. Au fost ridicați cam o sută în total, 46 fiind executați. Alții, precum „Kent” (Anatoli Gurevici), care operase în străinătate ca om de afaceri pînă la arestarea sa, în 1942, au fost forțați să se joace de-a transmisiunile radio cu Moscova pentru a-i induce în eroare pe ruși în legătură cu capacitățile și intențiile nemților. Gurevici a reușit să le dea rușilor de înțeles că acționează sub constrîngere. Cu toate acestea, în celelalte privințe, operațiunile de inducere în eroare au funcționat – în ciuda faptului că unele rețele de spionaj sovietice au comunicat corect în ce direcție se va îndrepta iminentă ofensivă germană.

De la Londra, pe 3 martie 1942, maiorul Aleksandr Sizov („Edward”) de la GRU a prezis că obiectivul vizat era Caucazul. Două zile mai tîrziu, mesajele diplomatice ale bulgarilor subtilizate de rezidentul militar sovietic la Ankara indicau același lucru; la fel și Radó („Dora”) din Elveția, pe 12 martie. Dolly a trimis înregistrarea unor discuții între Ribbentrop și ambasadorul japonez în Germania, Hiroshi Oshima, care au avut loc pe 18, 22 și 23 februarie, toate în același sens. Pe 18 martie, GRU a transmis Marelui Stat-Major o comunicare specială bazată pe aceste surse. Dar Stalin nu a vrut să renunțe la operațiunile ofensive de la Moscova, nici măcar atunci cînd a primit și alte confirmări – de data aceasta de la principalul rezident al GRU, colonelul Nikolai Nikitușev („Akasto”), atașat militar la Stockholm, pe baza evaluării făcute de Marele Stat-Major suedez. În cele din urmă, pe 28 iunie, forțele germane au pătruns în

Voronej, la sud-est de Moscova. Aceasta a fost a doua eroare de judecată a lui Stalin, comisă pentru că a ignorat cele mai bune surse de informații secrete. Șansele Rusiei scădeau văzînd cu ochii. Începea să pară că acesta este începutul sfîrșitului¹¹.

Teama profundă de o pace separată

Neîncrederea cronică a lui Stalin în sursele sale năruise toate speranțele într-o victorie rapidă ; evenimentele din 1942 au demonstrat că poate fi și calea sigură către o înfrîngere catastrofală. Reaua-credință era generalizată nu doar în culegerea și evaluarea informațiilor, ci și în diplomația pusă în practică în mod hotărît de același Molotov care avusese atîta încredere în Hitler. Ca aliați de facto ai Uniunii Sovietice, Marea Britanie și Statele Unite nu erau cu nimic vinovate de faptul că Stalin le luase în colimator sau că era stăpînit de bănuiala adînc înrădăcinată, ba chiar de convingerea că acestea vor trăda cît de curînd Rusia, dînd-o pe mîna Germaniei naziste. Nu erau cu toții niște capitaliști ? Nu anticipase Neville Chamberlain că Germania va fi zidul de apărare împotriva răspîndirii bolșevismului în Europa ? De ce nu au lansat imediat un al doilea front în Europa ? Suspiciunile lui Stalin cu privire la rolul jucat de Hess indicau clar compulsiile care îi făceau imaginația bolnavă s-o ia și mai mult razna. Aceasta a rămas pentru el o obsesie pînă la sfîrșitul ostilităților și după aceea. Utilizarea de către sovietici a sintagmei *coalitiie antihitleristă* în loc de *coalitiie antinazistă* pentru a descrie alianța sublinia bănuiala Kremlinului că, dacă Hitler era răsturnat de la putere, alianța s-ar fi destrămat. Atunci rușii ar fi trebuit să le facă față singuri nemților.

Aliații erau curtați de „opozitiia” germană față de Hitler. Britanicii păstrau o atitudine de rezervă studiată, dar, în același timp, refuzau să ia măsuri care să-i înstrăineze cu totul pe potențialii opoziționiști. Încă din decembrie 1942, Carl Langbehn, prezentat drept consilierul personal al lui Himmler pentru afaceri juridice, l-a cunoscut pe profesorul Bruce Hopper la Stockholm. Hopper reprezenta OSS (Office of Strategic Services), serviciul secret de informații al Statelor Unite. În cadrul acestei întîlniri, Hopper a fost asigurat că „oamenii serioși” din Germania considerau că războiul cu Statele Unite și Marea Britanie nu are nici un rost¹². În septembrie 1943 a avut loc o altă întîlnire, tot neautorizată, de data aceasta cu Allen Dulles, șeful oficiului din Elveția, un tip binevoitor, dar nu foarte isteț. Langbehn a fost apoi arestat și executat împreună cu ceilalți membri ai opoziției, peste un an și ceva, după atentatul la viața lui Hitler.

Printre propuneri se numărau și limitarea lui Hitler la un rol pur decorativ și restrîngerea Germaniei la niște frontiere „naturale” din punct de vedere etnic. La OSS, în Washington, DC, generalul William Donovan i-a delegat lui Dulles responsabilitatea de a menține contactul. Între ianuarie și aprilie 1943, un alt emisar al lui Himmler, prințul Max Egon zu Hohenlohe-Langenburg, s-a întîlnit cu Dulles la Geneva și la Berna, de trei ori însoțit de un ofițer neidentificat din Direcția a V-a a lui Himmler (Europa de Vest). Au fost prezenți și ambasadorul Statelor Unite, Leland Harrison, și locotenent-colonelul Duncan Lee, asistent al generalului Donovan. Lee,

care beneficiase de o bursă Rhodes pentru a face studii la Oxford, unde a fost aproape sigur recrutat, făcea spionaj pentru Moscova sub numele de cod „Koch”.

Din februarie 1943 până la sfârșitul războiului, Dulles a ținut legătura cu obergruppenführerul Ernst Kaltenbrunner, care tocmai devenise șef al RSHA, Biroul Principal de Securitate, prin intermediul adjunctului departamentului său care se ocupa de Europa de Sud-Est. Hohenlohe a sugerat crearea „unui cordon împotriva bolșevismului și panslavismului” prin „extinderea Poloniei către est, menținerea monarhiei în România și o Ungarie puternică”. Prin Lee, Moscova era ținută la curent.

Au existat și alte abordări, în acest caz ale britanicilor, în mai 1942, din partea lui von Papen, acum ambasadorul Germaniei la Ankara. Franz von Papen era un veteran al jocului de-a spionii. Lucra prin intermediari din Turcia, Suedia și Vatican. Și totuși, aceștia au fost categoric respinși de Londra. Pe 19 iunie, niște spioni sovietici au raportat de la Istanbul că reprezentantul comercial german în Turcia vorbise cu cardinalul Angelo Roncalli (viitorul papă Ioan al XXIII-lea), delegatul apostolic, iar apoi făcuse o vizită la Roma ca să discute și cu cardinalul Giovanni Montini, viitorul papă Paul al VI-lea, și cu Luigi Maglione, secretar de stat al Vaticanului.

Între timp, la Berna, Dulles a fost contactat de un feldmareșal în rezervă, Walther von Brauchitsch, care voia o dictatură militară *tout court*. În această privință, împărțasea punctul de vedere al lui Claus von Stauffenberg – care a încercat să-l arunce în aer pe Hitler pe 20 iulie 1944 –, dar, spre deosebire de Stauffenberg, el nu a avut niciodată curaj să facă ceva în acest sens. În schimbul scoaterii Germaniei din război, Brauchitsch a insistat ca nici o parte a țării să nu îndure ocupația sovietică¹³.

Nu uciderii lui Hitler

Toate acestea ar putea explica într-o anumită măsură reticența lui Stalin la ideea asasinării lui Hitler, altfel surprinzătoare dată fiind politica de genocid implementată de SS și de Wehrmacht pe teritoriul sovietic. Originile reticenței lui Stalin datau de la începutul anilor 1930, când a refuzat să împiedice ascensiunea lui Hitler la putere din cauză că se temea și mai tare de o axă franco-germană, în favoarea căreia insista von Papen și care era susținută de lideri militari populiști precum „generalul social” Kurt von Schleicher¹⁴. Ideea de bază era că Germania în război fără Hitler ar fi fost mai acceptabilă pentru Aliați – ceea ce nu era în interesul sovieticilor.

Soarta unuia dintre conspiratori ilustrează clar puternicele suspiciuni ale lui Stalin legate de tentativa de asasinat. Când complotul a dat greș, unul dintre foștii aghiotanți ai lui Stauffenberg, tânărul maior Joachim Kuhn, care făcuse bombe, a fugit de la divizia sa de pe Frontul de Est și a fost capturat de ruși pe 27 iulie. De pe 12 august până pe 1 martie 1947 a fost ținut sub un nume fals în închisoarea Butirski din Moscova. A dezvăluit locul unde se aflau planurile atentatului cu bombă. Complotul s-a potrivit de minune cu fixația lui Stalin că aliații lui puseseră la cale împreună cu complotiștii să-l elimine pe Hitler și să pună capăt războiului doar în Occident. Rușii au pus mâna

pe planuri în 17 februarie 1945, în Mauwald (Prusia Orientală). În cele din urmă, Kuhn a fost condamnat drept criminal de război, pe 17 octombrie 1951, de un tribunal special. Formularea rechizitoriului clarifică de ce a fost ținut în izolare atîta timp : în mod ciudat, dar revelator, acesta sugera că însăși participarea lui Kuhn la atentatul cu bombă „îi demonstra vinovăția”. Iar în continuare : „S-a stabilit că participanții la conspirație [împotriva lui Hitler] aveau în minte următoarele obiective : distrugerea lui Hitler ; încheierea unei păci separate cu Anglia, Franța și SUA ; [și] continuarea războiului împotriva Uniunii Sovietice împreună cu aceste state”¹⁵.

Desigur, Stalin nu era împotriva asasinatului în principiu ; dimpotrivă, era dependent de el. I se propusese asasinarea lui Hitler într-o perioadă disperată, cînd populația fugea din Moscova, în octombrie 1941. Aceste *mokrie dela* („afaceri murdare”) cădeau de obicei în sarcina lui Sudoplatov, un personaj impresionant : mic de statură, dar bine făcut, cu ochi negri, strălucitori, sub niște sprîncene groase. Calm, dar convingător și zîmbitor, Sudoplatov îmbina în măsură egală un șarm fatal cu o duritate extremă¹⁶. Fiu de morar, s-a născut la Melitopol (Ucraina) în 1907. Tatăl său a murit cînd avea 10 ani. Cînd fratele lui s-a înrolat în Armata Roșie, a fugit de acasă cu gînd să facă la fel. După ce a fost repartizat la o companie de semnalizatori, a ajuns curînd în CEKA, la frageda vîrstă de 14 ani, deși avea deja experiența de viață a unui adult. Cînd Balițki s-a mutat din Ucraina la Moscova pentru a conduce secția specială care îi monitoriza pe militari, l-a luat cu el pe tînărul Pavel Sudoplatov. La neobișnuita vîrstă de 26 de ani, Sudoplatov a fost numit inspector-șef al personalului la INO, unde a fost remarcat de Artuzov.

Pe 23 octombrie 1933, Stalin a primit în Gagra vestea că Organizația Naționalistilor Ucraineni (OUN) asasinase un diplomat sovietic la consulatul din Lvov. Adjunctul lui Artuzov, Sluțki, a sugerat ca Sudoplatov să devină ilegalist. El a fost de acord și a făcut instrucție timp de opt luni. În iulie 1935, Sudoplatov a trecut granița în Finlanda sub numele Pavel Grigdenko, „nepotul” unui agent infiltrat deja în OUN. De la Helsinki, a fost trimis de OUN pentru instrucție la Berlin, la o școală a partidului nazist. Aici l-a cunoscut pe Evgheni Konoaleț, șeful OUN, care l-a plăcut din prima clipă¹⁷. Apoi, pe 23 mai 1938, Sudoplatov și-a îndeplinit misiunea : l-a asasinat pe Konoaleț la Rotterdam, cu o cutie de bomboane în care se afla o bombă¹⁸. După întoarcerea sa la Moscova, adjunctului său, Eitingon, i s-a dat mîna liberă ca să orchestreze asasinarea lui Troțki. Operațiunea Rața, prioritatea maximă a lui Stalin, s-a dovedit a avea un succes surprinzător pe 20 august 1940. Eitingon și mama asasinului au fugit din Mexic prin Cuba, lăsîndu-l pe Ramón Mercader în voia sorții¹⁹.

O acțiune împotriva lui Hitler a devenit totuși posibilă abia în toamna anului 1943, cînd rușii au obținut schița cartierului general al lui Hitler de lîngă Vinnița, *Wehrwolf*. Din păcate, Hitler nu l-a mai folosit aproape de îndată ce rușii au început să facă planuri. Așa că s-a decis ca operațiunea să se desfășoare la Berlin, folosind un ofițer sub acoperire ce dezertase din Armata Roșie în ianuarie 1942, aparent pentru a se duce la unchiul său. Numele lui era Igor Miklașevski.

Unchiul respectiv fusese un celebru actor sovietic, Vsevolod Blumental-Tamarin, care se lăsase prostit de naziști și folosit pentru propagandă. Misiunea lui Miklașevski

era să pătrundă în cercul lui Hitler cu ajutorul Olgăi Cehova, o actriță rusoaică ce emigrase în Germania și mai îndeplinise unele misiuni (nespecificate), și al lui Janusz Radziwiłł, un agent reticent al NKVD, care fusese închis la Lubianka și convertit. Până la urmă, Stalin a hotărât totuși să nu acționeze, de vreme ce eliminarea lui Hitler ar fi însemnat un guvern mai acceptabil pentru Aliați și deci o pace separată, în defavoarea Rusiei²⁰.

Există nenumărate dovezi în ce privește preocupările constante ale lui Stalin. Când s-a propus ca denumirea noii organizații extrem de centralizate de contraspionaj să fie Smerneș, care venea de la sloganul din vremea aceea „Moarte spionilor germani”, răspunsul imediat al lui Stalin a reflectat neîncrederea sa generală: „Nu mai sînt oare și alte organizații de informații care lucrează împotriva armatelor noastre? Mai bine s-o numim «Moarte spionilor», prescurtat «SMERȘ»”²¹. SMERȘ a fost creată pe 19 aprilie 1943, fiind formată dintr-o direcție a NKVD și două direcții în Comisariatul Forțelor Armate și în cel al Marinei Militare sovietice²².

Chiar în aceeași lună, Konstantin Kukin avea să plece de la Moscova pentru a prelua rezidentura din Londra. Fiind la origine *kurianin* (născut în Kursk), Kukin făcea parte dintr-o familie de muncitori; s-a înrolat ca voluntar în 1914, ca să lupte în război, și în timpul conflictului a fost avansat la gradul de ofițer. A luptat împreună cu partizanii împotriva germanilor în Bielorusia aflată sub ocupație, după care s-a înrolat în Armata Roșie în timpul războiului civil. Absolvind Institutul Profesorilor Roșii cu o diplomă în limba engleză, a fost mai întâi diplomat la Londra, în 1931. Aici, Kukin s-a întâlnit cu un vechi tovarăș de arme, Evgheni Mițkevici, care lucra pentru OGPU. Mițkevici a fost cel care l-a convins să devină ofițer al serviciului de informații. În această calitate, a fost trimis pentru prima oară în Harbin, unde a acționat împotriva japonezilor. Din noiembrie 1937 a activat pentru scurt timp sub acoperirea de al doilea secretar la Washington, DC, înainte de a fi avansat, devenind director adjunct al Secției I (SUA și Canada) din cadrul INO. Kukin a avut norocul de a scăpa cu viață după diverse denunțuri și, în iulie 1942, l-a însoțit pe Molotov în vizita pe care a făcut-o în Statele Unite pentru a negocia cu președintele Franklin Roosevelt²³.

Înainte să plece la Londra ca să-și ia postul în primire, Merkulov i-a dat lui Kukin următoarele instrucțiuni:

Tovarășul Stalin a stabilit pentru serviciile de informații cerința obligatorie de a fi la curent cu planurile aliaților noștri din cadrul coaliției antihitleriste, inclusiv ale Angliei. Prin urmare, vă trasăm patru sarcini: în primul rînd, să obțineți informații fiabile despre planurile Angliei în războiul împotriva Germaniei; în al doilea rînd, să stabiliți care este punctul său de vedere referitor la ordinea postbelică în Europa și relațiile cu Uniunea Sovietică; în al treilea rînd, să culegeți informații despre data la care va fi deschis al doilea front; în al patrulea rînd, să le furnizați oamenilor noștri de știință materiale privind crearea unor noi arme, mai ales în problema uraniului²⁴.

În acest moment, Stalin a hotărât să se ia „măsuri pentru îmbunătățirea activităților din străinătate ale serviciilor de informații ale Uniunii Sovietice”. Ideea era să se stabilească o diviziune a muncii între serviciul de informații externe al GRU și cel

al NKGB. GRU trebuia să se concentreze asupra Germaniei, Japoniei, Italiei, Marii Britanii și Turciei și să-și extindă activitățile folosindu-se mai mult de delegațiile trimise în aceste țări. Rezidenturile sale ilegale trebuiau să se extindă sub o „acoperire naturală” : întreprinderi comerciale precum cinematografe, fotografii, restaurante și așa mai departe. Absența unei direcții de cercetare și analiză avea în sfârșit să fie remediată, dar sub conducerea comună a GRU și NKGB²⁵. În mod clar, faptul că Stalin nu ținea cont de informațiile pe care le primea, ceea ce ținea numai de el, îl obliga acum să delege mai departe responsabilitatea ; deși, bineînțeles, în esență nimic nu îl putea împiedica să revină la vechile sale metehne, ceea ce a și făcut, de altfel, până la sfârșitul războiului.

În timp ce lucra pentru cancelarul Ducatului de Lancaster, lordul Hankey, Cairncross („Liszt”) reușise să scape de armată intrând în grațiile unuia dintre contactele sale, colonelul Nicolls, și făcându-și rost de un post în Bletchley Park la începutul lui august 1942. A lucrat la traducerea unor mesaje ale Luftwaffe care fuseseră decriptate. S-a înregistrat un progres atunci când a trimis mesajul că Germania este hotărâtă să se răzbune pentru înfrângerea de la Stalingrad lansând o amplă ofensivă numită Operațiunea Citadela în zona Kursk și Oriol²⁶. În aprilie 1943, Dolly a raportat că Churchill a cerut informații despre planurile germanilor cu privire la Kursk. Cîteva zile mai tîrziu, Dolly a specificat că britanicii „interceptaseră un ordin către comandamentul estic al forțelor aeriene germane... ca acele unități avansate să înceapă pregătirile pentru operațiune”. Dolly continua : „Pe baza acestui material, analiștii britanici de la Ministerul Aviației au tras concluzia că Regimentul al VIII-lea al forțelor aeriene germane va participa la această operațiune și sugerează că unitățile avansate la care se face referire mai sus vor fi trimise în afara Germaniei. Această operațiune poate fi nucleul unei viitoare ofensive împotriva Kurskului”. Această informație a fost confirmată și de alte rapoarte spre sfârșitul lunii aprilie²⁷.

Pe 7 mai, niște informații primite de la Cairncross i-au determinat pe cei de la NKGB să trimită Comitetului de Stat pentru Apărare (adică lui Stalin) o comunicare specială (nr. 136/M) care contura detaliile Operațiunii Citadela, alături de evaluarea de către germani a pregătirii forțelor sovietice pe direcția Kursk-Belgorod. După aceea, Cairncross a transmis data aproximativă a ofensivei, caracteristicile tehnice ale noilor tancuri germane Tiger și Panzer și ale vînătorului de tancuri Ferdinand, în care Hitler își pusese atîtea speranțe pentru campania din vară, precum și numărul avioanelor nemțești trimise în Uniunea Sovietică. Toate informațiile furnizate de el au fost confirmate de spioni de pe frontul de la Breansk în mai. Pe 23 iunie, GRU și direcția de informații și sabotaj a NKGB au obținut date și mai exacte.

Aceste rapoarte l-au convins pe Stalin că este necesară lansarea Operațiunii Kutuzov, care a început cu un atac aerian care a distrus cinci sute de avioane germane și a scos din luptă alte cîteva sute. Operațiunea în ansamblu a risipit orice speranțe legate de o ofensivă a germanilor și a înclinat decisiv balanța războiului în favoarea sovieticilor²⁸. Naziștii au fost complet luați prin surprindere.

Discreditarea Grupului de la Cambridge

Din cauză că îl cam lăsa vederea – nu mai vedea decât cu ochiul drept, și acesta compromis acum de nenumăratele ore cât stătea și citea la o lumină chioară –, Cairncross a plecat de la Bletchley Park pe 1 iunie și, după o pauză, s-a transferat la MI6, în Londra²⁹. După aceea, materialele criptate de mașina Enigma au ajuns la Moscova în număr mare doar prin intermediul lui Dolly. Extraordinara contribuție adusă de Cairncross la victoria sovieticilor de la Kursk nu a reușit totuși să risipească suspiciunile care vizau Grupul de la Cambridge. În plus, numirea Elenei Modrjinskaia la conducerea secției britanice din Direcția I a NKGB în 1941 a anulat aproape complet toate avantajele dobândite cu atîta trudă odată cu recrutarea Grupului de la Cambridge.

Tatăl Elenei Modrjinskaia, născută pe 24 februarie 1910, la Moscova, era fiul unor aristocrați polonezi exilați după rebeliunea din 1863. Ei i-au plăcut limbile străine. După ce a obținut o diplomă în drept internațional la Universitatea din Moscova, unde edita *Komsomolskaia Pravda* și era ghid și translator pentru vizitatorii străini, Modrjinskaia a fost trimisă la Comisariatul pentru Comerț Exterior, unde a urmat cursuri generale de spionaj înainte să fie repartizată de Comsomol să lucreze la NKVD tocmai în anul 1937. Aici, călcînd pe cadavre, a avut o ascensiune rapidă și în cele din urmă a fost aleasă, în ciuda protestelor ei, să activeze în Varșovia aflată sub ocupație germană, dîndu-se drept soția consulului, Piotr Gudimovici. În decembrie 1940 cei doi, sub numele „Maria” și „Ivan”, au încercat să resusciteze o rețea distrusă de invazia nemților și de evacuarea celor din rezidentura anterioară. Rapoartele lor despre iminenta invazie nu au fost luate în seamă la Moscova³⁰.

Era evident că Modrjinskaia se simțea mai bine în Polonia. Nu știa absolut nimic despre Marea Britanie, în afară de limbă. În plus, era dogmatică, dominatoare și rea de gură. Însă Modrjinskaia era sprijinită totuși de Sudoplatov, aflat în plină ascensiune, care le ținuse ferm partea celor care credeau că germanii nu vor lansa o invazie. Susținerea sa garanta și sprijinul lui Beria. Modrjinskaia nu pricepea cum de mai puteau lucra niște „aristocrați” (*sic*) britanici pentru Uniunea Sovietică după presupusa defecțiune a lui Orlov și Krivițki de la sfîrșitul anilor 1930. Mai apoi, cînd au sosit în sfîrșit mult așteptatele rapoarte de la Londra care scoteau la iveală absența unor operațiuni vizînd ținte sovietice, nimănui nu i-a venit să creadă. Nu le-a trecut prin cap nici un moment că poate britanicii erau pur și simplu incompetenți.

Blunt afirma că MI5 nu ține sub supraveghere ambasada sovietică din Marea Britanie, iar Philby a raportat și el că MI6 nu spionează din ambasada sa de la Moscova³¹. Modrjinskaia, cu logica ei sigură de sine, a ajuns la concluzia fermă că este vorba despre trădare. Sigur erau agenți dubli. În plus, unii membri-cheie ai Grupului de la Cambridge – care nu prea luau în seamă regulile elementare ale spionajului, nu în ultimul rînd pentru că Guy Liddell, care pe atunci coordona operațiunile antisovietice la MI5, fusese complet păcălit de Grupul de la Cambridge – stăteau de obicei în apartamentul lui Victor Rothschild din Bentinck Street, în ciuda instrucțiunilor precise ale rezidentului de a nu face asta³².

Primul rezultat al suspiciunilor morbide ale Elenei Modrjinskaia a fost un raport trimis pe 7 noiembrie 1942 lui Fitin, care trebuia să sintetizeze realizările Grupului de la Cambridge. Dar se contrazicea singură folosind informații culese de la spionii din Grupul de la Cambridge și considerate deja exacte pentru a demonstra că ei erau de fapt parte a unui sistem duplicitar care furniza informații ce induceau în eroare. A fost o dovadă de prostie crasă care trebuie înțeleasă în contextul spionitei alambicate a anilor 1937-1938.

Fitin s-a înfuriat văzînd o asemenea insubordonare ostentativă, însă, cum beneficia de protecția altora cu relații mai bune, Modrjinskaia a continuat pe aceeași linie³³. În aprilie 1943 a mai întocmit un raport plin de detalii irelevante³⁴. Burgess, un om foarte inteligent, a priceput că ea are suspiciuni față de Grupul de la Cambridge, împărtășite într-o anumită măsură și de Boris Kreșin, care îl înlocuise pe Gorski; Burgess a avut o discuție deschisă despre asta cu rezidentul. În octombrie, rezidentura a primit instrucțiuni de la Centru să fie mai atentă cu spionii de care se ocupa, iar în ciuda loviturii date de Cairncross, care ar fi trebuit să dovedească loialitatea grupului mai presus de orice îndoială, s-au pus la cale o serie de provocări pentru a testa loialitatea acestor spioni. Pînă pe 22 august 1944, trecuseră toți testele cu brio³⁵.

Bineînțeles, Modrjinskaia nu și-a schimbat nici o clipă părerea despre Grupul de la Cambridge. Cînd, în cele din urmă, Burgess și Maclean au defectat în Uniunea Sovietică în mai 1951, ea a făcut tot posibilul ca aceștia să fie priviți cu maximă suspiciune, dați pe mîna contrainformațiilor și trimiși în siguranță în provincialul Kuibîșev, în Siberia. Maclean a reușit pînă la urmă să aranjeze să fie transferați amîndoi la Moscova, în 1954, făcînd un apel disperat la ministrul de Externe Molotov³⁶.

Chiar dacă a fost dată afară după moartea lui Stalin, Modrjinskaia a continuat să exercite o influență dăunătoare, iar suspiciunile ei permanente au fost întărite de ciudata indulgență cu care îl tratase MI6 pe Philby pînă la defecțiunea lui în Uniunea Sovietică în 1963. Și-a petrecut ultimii ani de viață la sediul Comitetului Central din Staraia Ploșcead, de unde, ca un lunetist, putea să-i ia în cătare și să-i secere pe sociologii care se abăteau de la linia Partidului, chiar și fără intenție³⁷.

Progresele șovăielnice din Statele Unite

Proamericanismul – *amerikanomania* primului plan cincinal – s-a diminuat serios la Moscova după ce președintele Roosevelt a refuzat să încheie o alianță împotriva Japoniei, pe care rușii încercau s-o obțină încă din 1931³⁸. Luptele de la graniță cu trupe japoneze din 1938 și 1939 au arătat că Uniunea Sovietică va trebui să se descurce singură cu Tokyo. Interesul față de Statele Unite a reînviat abia în vara anului 1940, cînd a devenit clar că Roosevelt era hotărît să susțină efortul de război al britanicilor împotriva Germaniei, iar în martie 1941 a ajuns pe locul al doilea, după Europa de Vest, unde războiul era în toi.

Ca parte a strategiei de revitalizare a fostei Direcții a IV-a, după doar nouă luni de cînd era în funcție, directorul Ivan Proskurov, fost pilot de bombardier în Spania,

I-a trimis pe locotenentul Lev Sergheev („Morris”) în Statele Unite ca rezident, sub acoperirea de șofer al atașatului militar. Originar din Zakatal (Azerbaidjan), Sergheev luptase în Armata Roșie la vârsta de 14 ani și nu avea decât patru ani de experiență în serviciile de informații. Cu toate astea, știa cel mai bine engleza din direcția lui (I), lucra bine cu oamenii și demonstrase că este în stare să analizeze informații disparate. Sarcina lui nu era totuși să construiască rețele în Statele Unite, ci „să găsească și să recruteze oameni pe care să-i trimită în Europa – în Germania, Ungaria, România și Italia, precum și în Marea Britanie”. Acești recruți aveau să fie americani cu părinți imigranți, al căror pretext convingător urma să fie întoarcerea în fosta lor patrie după ce lucrurile se mai schimbaseră. În timp ce Sergheev se instala la ambasadă – și nu era deloc ușor pentru cineva cu o poziție atât de modestă să aibă acces la camera cifrurilor –, colonelul Golikov l-a înlocuit pe Proskurov, pe 11 iulie 1940. Deja interresul sovieticilor față de Statele Unite ca atare, mai ales în Extremul Orient, se arăta a fi unul major³⁹. În ciuda dificultăților de care s-a lovit, Sergheev urma să aibă foarte mult succes în mediul străin din America.

Nu același lucru se putea spune despre alte rezidenturi ale OGPU/NKVD din Statele Unite, care avuseseră numai ghinioane. Iuri Markin („Oskar”), rezidentul ilegalist între 1932 și 1934, a fost ucis în circumstanțe neelucidate. Fusese un tânăr promițător, însă, așa cum relatează Elizabeth Poretsky, în anii cît a lucrat în Germania pentru Direcția a IV-a „a căzut aproape imediat în patima băuturii și, luîndu-se la hartă prin baruri, ar fi putut, din cauza neglijenței sale, să deconspire întregul aparat”⁴⁰. Mai tîrziu nu a fost o mare surpriză pentru nimeni dintre cei care îl cunoșteau să afle că a fost ucis în urma unei încăierări dintr-un bar din New York.

În locul lui a fost adus Boris Bazarov („Kin”, „Da Vinci”, „Nord”). Fost ofițer în armata țaristă care se retrăsese împreună cu soldații generalului Denikin din sudul Rusiei în 1920, Bazarov (pe numele său adevărat Șpak) era un om tăcut, care suferea de o boală de ficat. Deși nu putea fi acceptat în Direcția a IV-a pentru că activase mult timp în serviciul albgardiștilor, în mod tipic, Bazarov și-a găsit fără probleme un post la INO la începuturile acesteia. Contrar obiceiului, s-a însurat cu o văduvă mai în vîrstă decât el și a adoptat copilul acesteia. Resemnat cu soarta lui, cînd ceva mergea prost, spunea: „Ei, se mai întîmplă”⁴¹. Înzestrat pentru limbile străine și avînd experiență ca ilegalist, cu realizări în una dintre cele mai dificile regiuni ale Europei, Balcanii, Bazarov fusese instalat în Germania pe unul dintre posturile de rezidenți (guvernele mai liberale ale Germaniei realizînd cea mai superficială supraveghere pînă la venirea la putere a lui Hitler). De acolo organiza operațiuni în Marea Britanie și Franța. Folosindu-se de Dmitri Bîstrolitov, Bazarov a fost cel care l-a recrutat pe cifratorul de la Ministerul de Externe britanic Ernest Oldham, ceea ce i-a atras laudele lui Artuzov în 1931.

Fiind deja unul dintre „cei de încredere” – era unul dintre ilegaliștii cei mai experimentați care știau limba engleză și avea talentul de a găsi agenți mai tineri –, Bazarov a fost trimis la New York în 1934. Sprijinit de mai tînărul și șovăielnicul Ishak Ahmerov („Yung”) și de experimentatul Norman Borodin (fiul lui Mihail), a operat sub acoperire, luîndu-și numele Gusev, și a lucrat în tandem cu primul rezident legal din Statele Unite, Piotr Guttseit („Nikolai”). Bazarov s-a dovedit a fi un mare succes.

Ulterior Moscova a recunoscut că el „recrutase niște agenți valoroși, cu acces direct la Departamentul de Stat”, și o „sursă care avea legături cu cercul lui Roosevelt”. Chiar și la vremea aceea se știa că Bazarov era printre cei mai buni spioni. Și totuși, după ce a fost rechemat la Moscova pentru un concediu pe care îl solicita de mult, a fost arestat în iulie 1937 și executat pe 21 februarie 1939⁴².

Apoi i-a venit rîndul lui Ahmerov. În 1939, Beria a vrut să-i dizolve rezidentura și să-i cheme pe toți în țară. Probabil că o bilă neagră fusese și faptul că Ahmerov ceruse permisiunea să se însoare cu una dintre agentele sale – frumoasa Helen Lowry („Tania”), o rudă îndepărtată a secretarului general al Partidului Comunist din SUA, Earl Browder. Însă, în septembrie, Fitin s-a luptat să-i păstreze atît pe el, cît și echipa lui și, cumva, a reușit. Beria s-a răzbunat totuși pe Ahmerov atunci cînd s-a întors, în ianuarie 1940; și Fitin și-a primit în cele din urmă pedeapsa, după război. Ahmerov a fost trimis într-o slujbă mărunță în cadrul Secției Americane, în timp ce adjunctul său, Borodin, a fost dat afară din serviciu. Apoi, timp de doi ani, Ahmerov a fost nevoit să lucreze sub continuă supraveghere, rezidentura ilegală pierzînd avantajul energiilor sale creative. El și „Tania” au fost reabilitați abia odată cu invazia germană. S-au stabilit la Baltimore, foarte aproape de Washington, DC, unde lucrau mai toți agenții săi: la Casa Albă, la Departamentul de Stat, la Trezorerie, la OSS și la FBI. Ahmerov a înființat o companie textilă ca acoperire, făcînd naveta în capitală de două-trei ori pe lună⁴³.

Dar necazurile nu se terminaseră. Gaik Ovakimian („Ghennadi”) venise în 1934 și își luase doctoratul în chimie la New York. În mai 1941, fiind cel mai nou rezident ilegalist, sub acoperirea de inginer consultant la compania comercială Amtorg, deținută de sovietici, și principalul expert în spionajul industrial (NTR), a fost prins în capcană de FBI. În mod surprinzător, asta nu a avut consecințe dezastruoase. Pe 23 iulie, după ce germanii au invadat Rusia, Roosevelt pur și simplu l-a expulzat, dînd dovadă în măsurile luate împotriva spionajului sovietic de o laxitate care avea să se accentueze în anii ce au urmat⁴⁴. Cîstit, Ovakimian a afirmat în mod pripit că el nu crede că agenții recheamați la Moscova sînt vinovați, iar Fitin a trebuit să intervină pentru a-l proteja⁴⁵.

În locul lui Ovakimian, rezidentura legală a fost condusă de unul dintre cei mai experimentați rezidenți la ora aceea, dar care era trecut de prima tinerețe și nu era tocmai potrivit pentru condițiile din America: Zarubin. Ținut în așteptare la Moscova într-o perioadă de probă după ce Fitin l-a scăpat de execuție, Zarubin a fost trimis apoi în Polonia aflată sub ocupație, în octombrie 1939, pentru acțiuni de contrainformații. Misiunea sa descurajantă era să-i recruteze pe acei polonezi luați prizonieri care erau dispuși să treacă în tabăra cealaltă și să lucreze pentru Moscova. Cei pe care nu a reușit să-i racoleze au fost scoși din lagăre și împușcați la Katîn sau duși în Siberia în aprilie 1940. Acum, după ce își petrecuse toată cariera în Europa, Zarubin putea să lase în urmă această muncă murdară și să plece spre țărături îndepărtate, dincolo de Atlantic.

Pe 18 iulie 1941, o rezoluție a Biroului Politic dădea cu întîrziere serviciului de informații externe sarcina-cheie de a stabili care sînt „adevăratele planuri și intenții

ale aliaților noștri, mai ales ale Statelor Unite și ale Angliei, privind desfășurarea războiului, relațiile cu URSS și problemele reconstrucției de după război”⁴⁶. În noaptea de 12 octombrie 1941, când Zarubin a fost chemat ca să i se spună care sînt îndatoririle sale, a fost informat, de asemenea, că Stalin se temea ca democrațiile să nu încheie o pace separată cu naziștii⁴⁷. Pe 27 noiembrie, o directivă trimisă de la Centru către rezidenturile din Statele Unite remarcă : „În prezent, SUA joacă rolul principal în politica mondială a țărilor capitaliste. Este deci foarte important să descoperim în scurt timp planurile și activitățile politice și diplomatice ale Statelor Unite fie legate de URSS, fie legate de Anglia, Japonia, Germania și alte țări”⁴⁸.

Golos al Americii

Mult timp, singura excepție notabilă în această listă pestriță de rezidenți ghinionişti ai NKVD a fost un simplu agent care a devenit, cum spunea un ofițer operativ, „practic șef de stație în Statele Unite”⁴⁹. Ilegalistul Iakov Golos („Zvuk”) era unul dintre fondatorii Partidului Comunist din SUA. Cu timpul, a devenit elementul de bază al serviciilor de informații sovietice. Un tip mărunțel, cu trăsături simiene, cu un păr ondulat, tuns scurt și o frunte bombată, Golos se îmbrăca tot timpul ca un afacerist de succes – ceea ce, într-un anumit sens, chiar era. Pe 10 iunie 1927, a înființat pentru Partid o societate cotate la bursă, World Tourists Inc., ca paravan pentru transferarea clandestină peste granițe a unor persoane și fonduri ; în scurt timp, făcea rost și de pașapoarte străine pentru ruși. În 1930, când ambițiosul Browder a reușit să ajungă în fruntea Partidului cu sprijinul stalinistilor, activitatea agențiilor de informații sovietice a devenit totuna cu cea a Partidului.

Golos a început să lucreze sub acoperire pentru INO în ianuarie 1933. Fusese recrutat de Abram Eingorn, care era și un deschizător de drumuri în spionajul științific și industrial (NTR), mai ales în Statele Unite⁵⁰. Începînd din 1934, Golos a condus puternicul organism disciplinar al Partidului, Comisia Centrală de Control. A condus și una dintre cele două ramuri clandestine ale Partidului ; cealaltă, al cărei șef era József Peter (Sándor Goldberger), de origine maghiară, se infiltrasă într-o serie de instituții federale, în parte cu ajutorul lui Harold („Hal”) Ware. Grupul Ware – din care făceau parte spioni de marcă, printre care și diplomatul Alger Hiss și fratele său Donald – dădea raportul în esență Direcției a IV-a, acum condusă de Artuzov. Cînd a murit Ware, în 1935, într-un accident de mașină, în munții de lîngă Harrisburg, Pennsylvania, grupul său a ajuns pe mîna lui Golos. Drept urmare, cele două celule clandestine, deși au rămas distincte din punct de vedere operațional, erau acum unite sub aceeași conducere⁵¹.

Golos jongla acum cu prea multe responsabilități, iar pentru că trebuia și să-i ajute pe voluntari să lupte în Războiul Civil din Spania, a intrat curînd în atenția celor de la FBI. În martie 1940, a fost arestat și trimis în judecată. Partidul i-a spus să se declare vinovat în schimbul unei pedepse mai mici, deși, fiind un comunist mîndru, Golos considera că este umilitor să facă lucrul ăsta. Cum sentința îl priva și de pașaportul

său american, curtea l-a salvat fără să vrea de la lichidarea la Moscova – soartă pe care au avut-o tovarășii săi. Chiar și după proces, Golos a reușit să recruteze în continuare oameni. A racolat chiar un agent-cheie, pe Harry Dexter White („Richard”), mîna dreaptă a lui Henry Morgenthau, secretarul de stat al Trezoreriei⁵².

Soții Zarubin au ajuns pe țărmul Americii în ianuarie 1942. Izbucnirea războiului făcea ca toți cei de la rezidentura din New York să lucreze, ca și cei de la Londra, cîte 16-18 ore pe zi⁵³. Și ritmul nu s-a mai domolit. Era cu atît mai greu cu cît Zarubin („Maksim”) trebuia să se ocupe de reconstruirea unei rețele abandonate de agenți utili care fuseseră înstrăinați mai întîi de Marea Teroare a lui Stalin, apoi de Pactul Ribbentrop-Molotov și – pentru mulți, picătura care a umplut paharul – de asasinarea lui Troțki. Începînd din 1939, aceștia nu au mai putut fi contactați, fiind dezorientați din punct de vedere politic. La Departamentul de Stat, Michael Straight, de exemplu, nu mai făcea efectiv spionaj. Idealistul Larry Duggan, mai tîrziu șef al diviziei pentru America Latină a Departamentului de Stat, s-a numărat printre nemulțumiți. În timpul proceselor-spectacol de la Moscova spunea că „nu înțelege cum de sînt posibile asemenea lucruri”, că „ceva e putred” și așa mai departe. Duggan trebuia să fie manipulat pentru a îmbrățișa din nou cauza, printr-un apel concertat la conștiința lui⁵⁴. În plus, după arestarea lui Ovakimian, trebuiau aduși alți ofițeri operativi din Uniunea Sovietică. Presiunile mari făcute de Moscova au afectat, inevitabil, sociabilitatea firească a lui Zarubin. Fiind tot timpul pe fugă, avea un dispreț superior față de sistemul american de contrainformații care îl făcea să fie excesiv de neglijent.

În ciuda succeselor lui Golos, Centrul era în continuare nerăbdător să compenseze slăbirea rețelei după masacrul lui Stalin (1937-1939) și nu considera că este suficient ca Zarubin să preia pur și simplu agenții lui Golos. Scriindu-i lui Zarubin pe 28 august 1942, Fitin i-a acordat permisiunea „de a exploata posibilitățile ilegale oferite de comuniști (adică posibilitățile create de «Golos») în sprijinul activității efectuate de reziden-tură”, dar sublinia și că „ar fi o greșeală să ne bazăm exclusiv pe aceste posibilități”⁵⁵.

Pînă la urmă efortul s-a dovedit a fi prea mare. Golos avea deja probleme cu inima, care s-au agravat, fără îndoială, din cauza stresului provocat de supravegherea permanentă de către FBI și a umilinței generate de faptul că Zarubin pusese mîna pe agenții săi, pe care îi recrutase cu atîta trudă, cu o totală lipsă de tact. Pe 25 noiembrie 1943, a murit în urma unui stop cardiac. Îndurerată și convinsă că presiunile exercitate de Moscova îi grăbiseră sfîrșitul, iubita lui, Elizabeth Bentley („Umnîța”, care înseamnă „femeie deșteaptă”), a dezvăluit curînd autorităților americane întregul aranjament⁵⁶. A fost un dezastru neașteptat, care a dus în cele din urmă la distrugerea întregii rețele.

Zarubin a rămas la New York pînă în aprilie 1943, cînd a fost transferat la Washington, DC, ca rezident legal. Sub acoperirea funcției de al doilea secretar la ambasada din Sixteenth Street, avînd două norme, a insistat totuși să facă și ceea ce îi plăcea cel mai mult : să recruteze chiar el agenți⁵⁷. Acțiunile sale aminteau foarte mult de Direcția a IV-a din timpul lui Berzin : mai degrabă entuziasm decît muncă propriu-zisă. Fără nici un fel de instruire în domeniul contrainformațiilor și afișînd un dispreț grosolan față de cei pe care îi considera niște hîrțogari fricoși, se trezea

pomenind nume de cod – în ciuda faptului că FBI îl ținea sub o supraveghere și mai strictă – și era neglijent în utilizarea codurilor și cifrurilor. Aceste greșeli critice i-au venit de hac pînă la urmă. În mod clar, nu mai era la prima tinerețe⁵⁸.

Însă rezidentul GRU Sergheev era tînăr, deși Moscova nu aprecia întotdeauna acest lucru. El a recrutat oameni de la cele mai înalte niveluri, ajutat mult de intrarea forțată a Rusiei în război și de decizia lui Roosevelt de a se implica în conflictul din Europa după ce Japonia a bombardat Pearl Harbour pe 7 decembrie 1941. Împreună cu doi asistenți, se infiltraseră în 70 de instituții pînă la sfîrșitul războiului, printre care serviciile de informații și alte departamente, comisii și subcomisii guvernamentale⁵⁹.

Leonid Kvasnikov și bomba

Sosirea lui Zarubin la New York a fost urmată după un an de venirea unui nou rezident adjunct, avînd ca obiectiv spionajul științific și tehnic : Leonid Kvasnikov („Anton”). Stalin era ferm convins că, după război, aliații săi vor deveni, inevitabil, viitorii lui adversari. „Acum sîntem de partea unei facțiuni și împotriva celeilalte ; iar pe viitor vom fi și împotriva acestei facțiuni a capitaliștilor”, a spus el⁶⁰. Secretele lor trebuiau să devină și secretele lui. A fost lansată o amplă și foarte riscantă campanie de spionaj pentru a descoperi formulele armei viitorului, bomba atomică, mai întîi în Marea Britanie și apoi în Statele Unite și Canada. După cum au dovedit mesajele deciptate, se crea un mare decalaj în domeniul științei care amenința să fie accentuat de punctele slabe din sfera tehnologiei. Rusia era complet depășită. Drept consecință, spionajul militar și industrial, pînă atunci un profitabil punct de interes secundar numai pentru Direcția a IV-a, începea în sfîrșit să se impună ca o activitate la fel de valoroasă și pentru serviciile de informații politice. Aici Kvasnikov, poreclit de membrii secției sale Unchiul Kvas, avea să-și aducă o contribuție marcantă⁶¹.

Kvasnikov, la fel ca și Zarubin, era un exemplu surprinzător de mobilitate socială rapidă. Născut pe 2 iunie 1905, în familia unui lucrător la căile ferate dintr-o mică gară din Tula, a început să lucreze ca muncitor necalificat, apoi a fost instruit ca mecanic de locomotivă, iar aproape imediat după aceea a ajuns la facultate, devenind inginer chimist, cu o diplomă de licență luată la Moscova. În 1938, cînd beneficia de o bursă de cercetare, a fost angajat de o comisie pentru investigații speciale care inspecta fabricile de armament în numele Comisariatului pentru Industria de Apărare. În septembrie a fost recrutat de ȘON pentru a fi instruit ca spion și apoi trimis în străinătate. După o ședere foarte scurtă la Secția Americană, în Direcția a V-a a GUGB, și-a descoperit vocația, la doar 34 de ani, ca ofițer operativ superior în cadrul Secției de Informații Științifico-Tehnice.

Primul contact al lui Kvasnikov cu dușmanul a avut loc după semnarea tratatului de prietenie germano-sovietic, pe 28 septembrie 1939. A îndeplinit misiuni de spionaj în Germania și în Polonia ocupată de nemți, avînd ca acoperire activitatea desfășurată în cadrul unei comisii germano-sovietice însărcinate cu gestionarea „problemei

refugiaților”. Apoi, în februarie 1941, Kvasnikov a fost numit șef al Secției NTR din cadrul GUGB. Punându-se la curent cu cele mai recente evoluții științifice, probabil că auzise ultimele speculații, care abundau în presa americană, privind fezabilitatea armelor atomice. Serviciile secrete sovietice s-au alarmat mai ales când au aflat că Germania lucra la o „superbombă” care avea să folosească energia atomică. Vestea că Albert Einstein i-a trimis lui Roosevelt pe 11 octombrie 1939 o scrisoare în care îl prevenea cu privire la progresele făcute de germani, scrisoare la care Roosevelt i-a răspuns pozitiv, a confirmat necesitatea luării unor contramăsuri.

Kvasnikov a preluat inițiativa. În ajunul invaziei germane a trimis o circulară la mai multe rezidenturi: Londra, New York, Berlin, Stockholm și Tokyo. Circulara recomanda infiltrarea în principalele instituții din fiecare țară străină care făcea cercetări în domeniul fizicii nucleare. Aceasta era *terra incognita* pentru ofițerii operativi sovietici. Cu toate acestea, informațiile au arătat curînd că pe Kvasnikov nu îl înșelase instinctul. Londra era crucială. Aici, evreul german Jürgen Kuczynski („Karo”), un distins economist, a avut un rol crucial.

Lider al comuniștilor germani din Marea Britanie, Kuczynski era fratele Ursulei („Sonia”), ofițer în serviciul sovietic de informații militare. Jürgen, care se învîrtea în cercurile socialiste britanice, avea nume de cod, fiind deci clasificat drept informator, însă nu a fost niciodată în mod formal ofițer al serviciilor secrete. Începînd din 1936 făcea vizite regulate la ambasada sovietică din Londra. În august 1941 i-a relatat ambasadorului Ivan Maiski o discuție pe care o avusese cu comunistul german și fizicianul Klaus Fuchs, în care acesta i-a făcut un rezumat al cercetărilor sale în domeniul fizicii atomice de la Birmingham University sub coordonarea lui Rudolf Peierls⁶².

Se zvonea că lui Maiski nu îi plăcea de Gorski, persoana cu care ar fi trebuit să se sfătuiască în mod normal. Așa că i-a transmis ceea ce aflase unui ofițer al serviciului de informații al armatei, secretarul atașatului militar Ivan Skliarov („Briand”), Simion Kremer („Aleksandr”, „Serghei”, „Barch”). Kremer era un evreu din Gomel și veteran al războiului civil care, ca ofițer de cavalerie, se alăturase Direcției a IV-a în septembrie 1936. În ianuarie 1937 a fost trimis la Londra. Pe 8 august 1941, Kremer s-a întîlnit cu Fuchs⁶³. Două zile mai tîrziu, atașatul Skliarov i-a telegrafiat directorului, Ivan Iliciov, în legătură cu Fuchs și i-a explicat pe scurt ce putea face arma propusă: „Contactul mi-a prezentat pe scurt principiile care se află la baza utilizării uraniului în aceste scopuri. Doar 1% din energia unei bombe cu uraniu de zece kilograme va produce o explozie echivalentă cu 1 000 de tone de dinamită. Voi trimite textul [raportului] cu prima ocazie”⁶⁴.

Între timp, în septembrie 1941 au sosit vești senzaționale de la Londra prin intermediul lui Gorski; sursa era Cairncross – care reușise să devină secretarul particular al lordului Hankey nu doar datorită inteligenței sale remarcabile, ci și pentru că s-a împrietenit cu fiul lui Hankey și apoi s-a prefăcut că este și el vegetarian. Comisia Uraniului, condusă din punct de vedere tehnic de fizicianul George Thomson, profesor la Imperial College din Londra, însă al cărei președinte era Hankey, recomandase construirea unei bombe atomice în colaborare cu americanii. Pe 3 octombrie, Gorski

a raportat că John Cairncross a obținut o copie a memoriului lui Hankey prezentat Ministerului de Război. Gorski i-a dat-o lui Barkovski, care nu mai văzuse niciodată așa ceva: „Știi, ăsta e un soi de terminologie științifică. Dumneata ești inginerul nostru...”. Trebuiau traduse 60 de pagini de text. „Bineînțeles, eu nu am înțeles nimic de acolo”, își amintea Barkovski. „Am reușit cumva să le traduc cu ajutorul dicționarului.” Totuși, nu a înțeles cât erau de importante acele informații⁶⁵. Cu toate acestea, au fost transmise mai departe⁶⁶.

La Moscova, Kvasnikov a mers înainte. Raportul a fost evaluat rapid de niște colegi de la Departamentul Special pentru Tehnologie Operațională. Pe 10 octombrie 1941, șeful acestuia, Kravcenko, i-a adus la cunoștință lui Beria concluziile la care ajunsese: raportul „merită neîndoielnic să i se acorde atenție, fiind dovada faptului că în Anglia se depun eforturi substanțiale în sfera energiei atomice în scopuri militare”⁶⁷. Beria nu a fost însă impresionat. Apoi, pe 24 noiembrie, rezidentura de la New York a telegrafiat că niște oameni de știință americani se aflau la Londra, încercând să construiască un material exploziv cu o putere de distrugere foarte mare⁶⁸. Londra a confirmat prezența a trei profesori de fizică americani, însă nu a putut explica de ce se află acolo⁶⁹. În realitate, britanicii și americanii conveniseră să colaboreze, după cum au descoperit curînd rușii. În martie 1942, Kvasnikov i-a raportat lui Stalin „despre lucrările intensive de cercetare științifică urmărind crearea unei bombe atomice care se desfășoară în Anglia, SUA, Germania și Franța”. Raportul, fără semnătura lui Beria, recomanda ca Uniunea Sovietică să facă și ea la fel, cu ajutorul spionilor NKVD.

Beria continua totuși să se opună. Trebuia luat prin învăluire. Problema cea mai importantă era ce făcea principalul dușman, Germania. Aici a intervenit GRU. Asupra unui ofițer german de stat-major luat prizonier s-a găsit un carnet plin cu niște formule misterioase. Un ofițer specializat în explozibili, Ilia Starinov, a bănuțit că formulele aveau legătură cu artileria și a trimis carnetul la Moscova. Acolo, membrii Comitetului de Stat pentru Apărare au descoperit că hieroglifile se refereau la o superbombă, poate chiar atomică⁷⁰. Pe 28 septembrie 1942, au fost chemați niște specialiști în fizică atomică pentru a participa la o ședință a comitetului prezidată de Stalin. Abia după asta, pe 6 octombrie, s-a luat decizia importantă de a mai afla și alte informații prin intermediul spionajului, după ce rușii fuseseră ținuti pe loc șapte luni de ignoranța și precauția înăscută ale lui Beria.

Pe 22 decembrie au sosit noi vești despre cercetări de la Londra, dar nu și din Statele Unite, din cauza barierei protectoare stricte care îi izola pe oamenii de știință în deșert, la Los Alamos (New Mexico). Kvasnikov a reușit să obțină trimiterea lui în Statele Unite, unde avea să fie produsă bomba. Acțiunile de spionaj atomic desfășurate acolo au primit numele de cod „Enormoz”. Kvasnikov avea să coordoneze spionajul științific și tehnic de la New York. A plecat la mijlocul lui ianuarie 1943.

Între timp se afirmase și Fuchs („Otto”, „Charles”). În mai 1942 i-a dat lui Kremer de la GRU 155 de pagini cu detalii despre proiectul atomic al britanicilor, o cantitate ce s-a dovedit însă a fi copleșitoare. Pe 25 mai, Moscova i-a dat instrucțiuni lui Skliarov

să transmită materialul prin radio. Spionajul atomic era acum în toi. Totuși, risca să fie periclitat de faptul că MI5 a aflat pe neașteptate că rețelele GRU au acces la secrete ale Ministerului de Război. Până atunci, MI5 fusese dispus, deși cu reticență, să accepte în continuare folosirea unor comuniști în activități care aveau legătură cu războiul, însă comuniștii au fost direcționați sistematic către proiecte mai degrabă teoretice, precum armele atomice, și nu către programe practice de importanță imediată și deci foarte sensibile, ca radarul.

În mai 1942, autoritățile britanice au fost din nou alertate că Partidul Comunist din Marea Britanie (CPGB) era implicat în spionaj. Acestea știau că astfel de legături fuseseră oficial descurajate pe vremea lui Berzin, însă regulile fuseseră încălcate după aceea. Ce nu știau era că GRU nu renunțase niciodată la această practică. Se poate să fi avut cunoștință și de relațiile proaste dintre secretarul general al CPGB, Harry Pollitt, și organizatorul Partidului la nivel național, Douglas Springhall. Kremer a raportat că „Pollitt l-a muștrat pe Springhall pentru că are legături cu mine și pentru că mă ajută cu anumite informații”⁷¹. Lui Springhall i s-a ordonat „să nu ne dea [lui Kremer] nici oameni, nici materiale”. În aceste condiții, GRU a cerut Cominternului să aleagă doi membri de partid care „să coopereze cu noi și să selecteze oameni care să lucreze cu materiale și să le transmită”⁷².

În urma arestării lui Oliver Green, care era în secret membru al Partidului și conducea o mică rețea de spioni ce încercau să fure secrete militare ale britanicilor, MI5 a aflat și de alți activiști de partid implicați în spionajul militar. Printre ei era și Springhall. Agenții sovietici din MI5 au transmis această știre importantă, însă Fitin i-a raportat secretarului general al Cominternului, Gheorghe Dimitrov, abia la mijlocul lui aprilie 1943⁷³.

Pe 16 iunie, Olive Sheehan, șefă de cadre în cadrul grupului comunist de la Ministerul Aviației, a fost arestată pentru spionaj. Îi ceruse colegului ei de apartament să-i dea un plic unui vizitator, Springhall. Plicul a fost deschis înainte să apuce Springhall să-l vadă, iar MI5 a aflat ce conține. Springhall a fost arestat în ziua următoare⁷⁴. Lui Pollitt atîta i-a trebuit. Springhall a fost imediat dat afară din Partid.

Și Kremer era în pericol iminent de a fi deconspirat. În raporturile cu serviciul rival, NKGB, au apărut confuzia și fricțiunile. Cauza era faptul că, neștiind ce pun la care omologii săi de la GRU, Gorski aflase despre Fuchs de la alții și încercase să-l recruteze prin intermediul lui Jürgen Kuczynski. Totul părea o preluare forțată a controlului. S-a iscat un scandal teribil. Dezgustat, Kremer a cerut să fie repatriat și trimis pe front. Într-o încercare evidentă de a mai calma spiritele, solicitarea i-a fost acceptată. Până la urmă, problemele de genul acesta, care au apărut și în Statele Unite, au fost rezolvate aducînd întregul spionaj atomic sub aceeași umbrelă : cea a NKGB.

Între timp, Ursula („Sonia”), deși avea un prunc în brațe, și-a asumat răspunderea pentru Fuchs, întîlnindu-se cu el în mod regulat, de două-trei ori pe lună⁷⁵. Pe Kremer l-a înlocuit ucraineanul Nikolai Aptekar („Serghei”, „Iris”). Un tip aspru la înfățișare – îndesat și cu început de chelie, cu nas și urechi mari –, care era clar că se putea descurca fără probleme în orice încăierare, Aptekar lucra oficial ca șofer și secretar

al atașatului forțelor aeriene de la ambasada sovietică⁷⁶. A continuat să lucreze prin intermediul „Soniei” pentru a obține acces la documentația lui Fuchs pînă cînd echipa britanică a plecat în cele din urmă în Statele Unite, în august 1943.

Fuchs avea să fie întîmpinat și îndoctrinat de „Semion Semionov”. Pe numele său adevărat Aba Taubman, născut într-o familie de evrei săraci din Odessa, Semionov a crescut la orfelinat. După ce a trecut prin liceu ca gîsca prin apă, a intrat ucenic la o fabrică de frînghie din localitate, unde talentele sale înnăscute, cu toate că și le irosea aici, au fost, evident, remarcate curînd. Mic de statură și dolofan, năsos, cu gura mare, cu buze senzuale și niște ochi negri și rotunzi sub o frunte tot mai înaltă, era „argint-viu” – mereu curios, pașnic, invariabil prietenos și cu un extraordinar simț al umorului⁷⁷.

Era suficient de talentat ca să devină om de știință, așa că a fost trimis, însoțit de rudele sale apropiate, să urmeze cursurile MIT, pe care le-a absolvit în 1940⁷⁸. Deși i s-a interzis să desfășoare operațiuni cît timp s-a aflat la Boston în cadrul unui schimb cultural, Semionov s-a dovedit a fi imposibil de ținut în frîu. A devenit activ în 1940 sub numele „Mark Twain”, pe care și l-a ales singur – după scriitorul său preferat. În mod surprinzător, a reușit să facă rost de o mostră de penicilină pură, cum ceruse Fitin în 1942, și de nenumărate specificații referitoare la anumite avioane și armamentul acestora. Problema era că șarmul infailibil al lui Semionov i-a venit de hac în cele din urmă. În noiembrie 1943, Centrul l-a avertizat pe rezidentul Zarubin în legătură cu sosirea unor oameni de știință din Marea Britanie care lucrau la bomba atomică, printre care și Fuchs, care urma să se dovedească a avea o importanță hotărîtoare. Acesta a ajuns în luna următoare. Cînd, în sfîrșit, avionul lui Fuchs a făcut escală la Los Angeles în drum spre Albuquerque, Semionov a fost nevoit să anuleze întîlnirea, deoarece, din cauza lipsei sale de rezervă și a faptului că nu era deloc instruit în tehnicile de spionaj, s-a trezit că este urmărit de niște agenți FBI, de care nu a reușit să scape. A trebuit să fie înlocuit de nou-veniții Anatoli Iațkov („Aleksi”), un agent talentat care abia începuse să lucreze pentru serviciul de operațiuni de spionaj în domeniul științei și tehnologiei, și nătăflețul operator radio Aleksandr Feklisov („Kalistrat”). Contactul s-a realizat prin rezidentura din New York în februarie 1944. La începutul lunii iunie, Fuchs a furnizat detalii referitoare la structura bombei și a anunțat că aceasta va fi testată în iulie⁷⁹.

Faptul că acum lucrau cu Fuchs cei de la NKGB, și nu agenții de la GRU (*ghereuș-niki*) s-a datorat inițiativei lui Merkulov, aprobată de Iliciov, care a preluat efectiv conducerea GRU pe 28 august 1942. Iliciov nu mai avusese funcții de conducere. Era foarte talentat și vorbea aproape la perfecție engleza, dar și franceza și germana⁸⁰, însă caracterul său cam lăsa de dorit. Își crease o reputație proastă denunțîndu-i pe unii că sînt trădători, fără îndoială pe principiul că mai bine îi denunță el înainte să-l denunțe ei pe el. Vitali Nikolski, care a început să lucreze în cadrul direcției odată cu Iliciov, își amintește: „Pe toți angajații serviciilor de informații îi considera potențiali «dușmani ai poporului» și credea că rețeaua de agenți creată de ei este în întregime ostilă și deci trebuie lichidată”⁸¹.

Cînd Stalin a examinat eficiența administrării serviciilor secrete, a devenit clar că, dacă ambele agenții, și cea civilă, și cea militară, se ocupau de chestiuni legate de bomba atomică, avea să se creeze haos. Așadar, s-a luat decizia ca GRU să-și concentreze, în principiu, energiile asupra aspectelor strategice mai ample legate de război, și nu asupra bombeii. În practică nu era totuși deloc ușor să-i controlezi pe ofițerii operativi de pe teren aflați la mii de kilometri distanță. Rezidentul ilegalist al NKGB de la New York, Artur Adams („Ahil”), încercînd să facă rost de informații legate de bomba atomică, a încălcat regulile atunci cînd, după ce s-a întîlnit pe neașteptate cu rezidentul legal al GRU, Pavel Melkișev („Molière”), în iunie 1944, i-a dat niște documente ca să le trimită prin curier diplomatic, inclusiv 985 de negative. Asta încălca în mod clar vechea regulă conform căreia, pe teren, două agenții de informații trebuie să se țină la o distanță sănătoasă una de alta, pentru a nu se compromite amîndouă dacă una dintre ele e deja ținută sub observație. O a doua astfel de întîlnire, cînd a predat 3 869 de pagini de material, a fost monitorizată de FBI. Adams a fost pus sub urmărire, iar în scurt timp a fost nevoit să fugă peste graniță⁸².

Privind retrospectiv, spionajul atomic al rușilor a fost un mare succes. Dar a fost și o cursă contra cronometru. Chiar și în noiembrie 1944, Fitin se plîngea că, „în ciuda faptului că Statele Unite participă la activitățile științifice legate de problema «Enormoz» și a numărului mare de organizații științifice și angajați, dintre care majoritatea ne sînt cunoscuți datorită informațiilor primite de la agenți, se pare că nu prea se fac eforturi pentru a-i curta; astfel, majoritatea informațiilor pe care le deținem despre această țară nu vin de la rezidentura din Statele Unite, ci de la cea din Anglia”⁸³.

Noul rezident al NKGB de la Londra avea foarte mult succes, dar simțea că nu este apreciat; nu avea niciodată suficiente resurse pentru sarcinile primite și era suprasolicitat de Comisariatul pentru Afacerile Externe, care îl presa să-și îndeplinească integral și misiunea diplomatică. La sfîrșitul anului 1943, Fitin i-a spus lui Kukin că i-a mai trimis opt ofițeri operativi. Totuși, între timp, rezidentul făcuse ulcer și era imobilizat la pat. El l-a implorat pe Fitin să intervină pe lîngă comisarul adjunct Andrei Vișinski ca să-l scutească de povara sarcinilor diplomatice (o grămadă de ședințe ale unor comisii, în condițiile în care Kukin nici măcar nu se putea ridica din pat). Însă răspunsul pe care l-a primit a fost să-și folosească mai eficient rolul diplomatic pentru a racola spioni și să trimită rapoarte detaliate despre toți ofițerii săi operativi.

Abia stăpînindu-și exasperarea, Kukin a dictat o scrisoare din patul în care zăcea. A atras atenția asupra faptului că, în timpul bombardamentelor cu rachete V-1, era greu și să iasă din casă pentru a se vedea cu agenții și că speranțele extravagante ale celor de la Moscova de a mai racola mulți alți agenți erau zadarnice: „În ciuda creșterii notabile a simpatiilor oamenilor obișnuiți față de Uniunea Sovietică, creștere legată de succesul misiunii noastre de eliberare din Europa, contactele operaționale din cercurile guvernamentale și politice în general au devenit mult mai dificil de realizat. Motivul este că în eșaloanele superioare ale societății engleze [ținta predilectă

a sovieticilor] atitudinea suspicioasă față de URSS este tot mai accentuată din cauza marii sale influențe în Europa”⁸⁴. În ultimul an, i-a amintit el lui Fitin, „am recrutat 20 de agenți; s-au stabilit contacte cu șase dintre ei. Am câștigat foarte mult de pe urma «Grupului de la Cambridge». Rezidentura a făcut rost în mod regulat pentru Centru de informații militare, politice, economice și științifice, mai ales legate de problema uraniului”⁸⁵.

Pînă la urmă, Fitin l-a sprijinit pe rezidentul său aflat la ananghie. Kukin, a scris el, „a reușit nu doar să mențină nivelul înalt al activităților operative realizate, ci și să asigure livrarea unor documente importante privind toate problemele de interes pentru Centru. De la rezidentura din Londra am primit încontinuu și primim și acum cele mai valoroase informații politice, precum și date privind munca realizată în Marea Britanie pentru crearea bombei atomice. Rezidentura condusă de Kukin a informat în mod regulat guvernul nostru în legătură cu planurile postbelice ale Angliei și ale Statelor Unite privind ordinea din Europa după încheierea păcii”.

Scrisă în februarie 1945, această evaluare a marcat apogeul operațiunilor de spionaj din Marea Britanie. Grupul de la Cambridge produsese rezultate extraordinare.

Capitolul 6

Avantajul postbelic

La sfîrșitul anului 1944, Stalin ajunsese să fie convins că Statele Unite vor deveni principala putere capitalistă, luînd locul Marii Britanii, exact așa cum prezisese Troțki în anii 1920¹. Pe baza acestei presupuneri corecte, dar controversate încă, el a căutat încă înainte de terminarea războiului să prevină instaurarea puterii și influenței americane în Europa.

A făcut asta oprîmînd țările din Europa de Est și – cînd acest lucru a generat o rezistență crescîndă din partea Statelor Unite – amenințînd securitatea Europei de Vest din interior prin faptul că a împins partidele comuniste în plină dezvoltare din Franța și Italia în pragul revoltei. În același timp, Moscova și-a menținut o capacitate militară masivă în zona rusească a Germaniei. Combinate, aceste provocări multiple au intrat în conflict cu așteptările și ambițiile americanilor și au dus la Războiul Rece dintre Uniunea Sovietică și statele democratice².

Balkanii reprezentau o sferă de influență crucială pentru ruși. În Bulgaria și România au fost instalate regimuri de tip sovietic. SMERȘ a primit sarcina de a-i elimina pe toți cei de pe lista neagră a lui Stalin, care au fost trimiși spre destinații necunoscute. Ungaria a ajuns literalmente în bătaia focului atunci cînd rușii au încercuit Budapesta, la sfîrșitul lui decembrie 1944.

Ca urmare a ocupației germane care a început în același an, la mijlocul lunii martie, americanii fuseseră activi în Budapesta, anticipînd sosirea trupelor sovietice; scopul lor era să împiedice o capitulare a Ungariei în fața rușilor. La 9 iulie 1944, tînărul și entuziastul proamerican Raoul Wallenberg a sosit pentru a-și lua în primire postul de al doilea secretar la legația suedeză din Budapesta. Fusese anume ales de autoritățile americane pentru a evita deportările în masă și exterminarea evreilor de către naziști. S-a achitat extraordinar de bine de această sarcină. Pentru Stalin, problema era că OSS nu se mai distingea de organizația pe care o reprezenta Wallenberg, Comisia pentru Refugiați de Război, din cauza identității duble a omului de la Stockholm care îl selectase: Iver Olsen lucra pentru ambele organizații în Suedia³.

În ce-i privea pe Aliați, ocuparea Iugoslaviei de către comuniști și soarta încă nesigură a Italiei au determinat Statele Unite să anticipeze pătrunderea Armatei Roșii în Austria, un aspect prioritar. Înainte de asta, OSS desfășurase operațiuni menite să asigure capitularea Ungariei în fața forțelor anglo-americane, însă acestea nu avuseseră succes⁴. Se pare că și Wallenberg a jucat mai multe roluri, în sensul că lucra și *cu* OSS, dacă nu chiar *pentru* acesta, ca informator, dacă nu chiar ca agent. În octombrie

1944, de exemplu, Wallenberg s-a întors pe ascuns la Stockholm în timp ce aveau loc negocieri secrete cu regimul hortist al Ungariei pentru încheierea unei păci separate⁵.

Fără a pune la îndoială angajamentul său umanitar, faptul că Raoul era apropiat de ministrul de la Ambasada Ungariei la Stockholm și că doi unchi ai săi, Jacob și Marcus, au fost identificați ca încercând să acționeze ca mediatori între Marea Britanie (Marcus) și Germania (Jacob) însemna că el nu era chiar atât de inocent pe cât părea. Imperiul clădit de afacerile familiei Wallenberg era menit să aibă de câștigat, indiferent cine ieșea victorios în război (în afară de ruși). Un alt argument împotriva lui Wallenberg este acela că, în cadrul unor instrucțiuni emise către editorii de ziare din Germania, șeful SS, Heinrich Himmler, insista că membrii familiei Wallenberg „nu au absolut nici o legătură cu evreii” ; ei erau „antibolșevici” și s-au purtat întotdeauna „foarte decent în timpul negocierilor economice cu Germania”⁶.

NKGB avea informatori în Budapesta. Printre alții, contele Golenișcev-Kutuzov-Tolstoi (uneori Tolstoi-Kutuzov) scăpase cu viață de Revoluția Bolșevică, dar după aceea a lucrat pentru CEKA și succesoarele ei în toată Europa. La Budapesta, administra un spital al Crucii Roșii suedeze pentru străini și conducea un departament al Ambasadei Suediei, protejînd interesele prizonierilor de război sovietici. Așadar, îl cunoștea bine pe Wallenberg. Pe 16 noiembrie, suedezi i-au însărcinat să stabilească și să țină legătura cu Armata Roșie. În scurt timp, Kutuzov-Tolstoi a devenit ca prin minune asistentul șefului comandaturii sovietice, în timp ce soția sa, o contesă belgiană, a ajuns să conducă un departament al comandaturii care se ocupa de legăturile cu cetățeni ai altor țări și să-i predea limbi străine șefului de stat-major al Comisiei Aliate de Control, generalul Vladimir Sviridov⁷.

Pe 14 ianuarie 1945, Wallenberg și șoferul său au fost reținuți ca urmare a cererii lui de a-l vedea pe comandantul sovietic. Cum era un diplomat de rang relativ inferior la legatie, rușii trebuie să fi presupus, inevitabil, că este un ofițer superior al serviciilor de informații care operează sub acoperire oficială, așa cum ar fi fost orice rus care ar fi făcut o solicitare atât de ieșită din comun. S-a primit ordinul de a-l aduce la cartierul general, blocînd între timp orice contact al lui Wallenberg cu exteriorul. A fost dus la comandant, căruia i-a ținut un lung discurs despre activitatea lui și despre necesitatea de a-i salva pe evreii din ghetou. Era, la urma urmei, un om care reușise să salveze zeci de mii de oameni de lagărele de exterminare. Însă umanitarismul său nu i-a impresionat pe sovietici. Stalin se arătase deja indiferent la soarta evreilor⁸. Prefera să lase problema evreiască să submineze poziția subredă a Marii Britanii în Palestina⁹. Ajutarea evreilor să rămână în Europa nu se potrivea în schema de ansamblu. Fără să știe, Wallenberg îi stătea în cale.

La trei zile după ce a fost reținut, un ordin de arestare a lui Wallenberg a fost transmis de adjunctul comisarului pentru Apărare, mareșalul Nikolai Bulganin ; Wallenberg a fost dat pe mîna celor de la SMERȘ. Asta s-a întîmplat pe 19 ianuarie. Ulterior, a fost escortat de la cartierul general al comandamentului la Moscova, unde a ajuns pe 6 februarie. Primul interogatoriu a avut loc două zile mai tîrziu la Lubianka, unde anchetatorii i-au spus, în mod deconcertant, că ei îl cunosc bine. Apoi a fost

acuzat de spionaj. După interogatoriu a fost mutat în altă închisoare, la Lefortovo, unde a rămas câteva luni, apoi a fost adus înapoi la Lubianka, în 1946.

Ministerul de Externe sovietic, cum se numea acum, era presat cu întrebări de Suedia. SMERȘ și MGB (succesorul GUGB/NKGB) au fost întrebat în mod repetat dacă știu ceva. Neexperimentatul ambasador al Suediei, Staffan Söderblom, care, ca șef al departamentului politic, a fost răspunzător de linia progermană a diplomației suedeze în 1940-1942, părea acum să-și fi asumat sarcina de a-i liniști pe ruși. Poate că era o încercare de compensare. Oricum, nu a fost direct¹⁰. Când s-a întâlnit cu Stalin, la 15 iunie 1946, secretarul general s-a prefăcut, în mod implauzibil, că nu a auzit niciodată de numele de Wallenberg și că nu știe nimic despre dispariția acestuia.

În februarie 1947, generalul-locotenent Fiodotov, cel care îi pusese microfoane atașatului militar german în 1941, superviza informațiile externe. El i-a spus ministrului de Externe că Wallenberg era în mâinile celor de la MGB. Postul-cheie de ministru adjunct de Externe era deținut de Andrei Vișinski, care fusese un celebru procuror în procesele revoluționarilor, reprezentând guvernul provizoriu în 1917, și, mai târziu, un procuror și mai celebru în procesele-spectacol ale lui Stalin din anii 1930. El scria: „În măsura în care cazul lui Wallenberg continuă să stagneze, trebuie să vă solicit să-l obligați pe tovarășul Abakumov să prezinte un raport care să conțină o sinteză a acestui caz și propuneri de lichidare a sa”. În limbajul acelor vremuri termenul *lichidare* era superfluu, dacă nu cumva Vișinski intenționa să sugereze ca Wallenberg să fie executat. Pe 18 mai, Molotov a scris pe același memoriu: „Tovarășului Abakumov. Te rog să-mi raportezi”¹¹.

Însă sugestia lui Vișinski avusese efectul scontat. Ambasada sovietică de la Stockholm a primit pe 15 iulie o petiție de la o serie de organizații. Wallenberg a murit la scurt timp după aceea, pe 17 iulie 1947: cauza decesului, infarct, era neverosimilă la un bărbat în putere de 35 de ani fără administrarea vreunei substanțe suficient de toxice ca să determine o insuficiență cardiacă¹². Molotov a fost informat despre aceasta în aceeași zi de Viktor Abakumov, printr-o scrisoare personală redactată de Direcția a III-a Principală¹³. Aceste chestiuni au rămas strict secrete.

Ce a făcut sau n-a făcut Wallenberg în ultima fază a războiului era irelevant. Stalin a vrut pur și simplu să-l dea la o parte atunci când ocuparea Ungariei de către sovietici a avansat rapid, iar SMERȘ îi elimina pe toți potențialii oponenți pe măsură ce Armata Roșie înainta. După ce l-a arestat pe Wallenberg în urma instrucțiunilor lui Stalin fără să știe exact ce să facă apoi cu el – așteptînd niște ordine care nu au mai venit niciodată și nevrînd să pună întrebări –, Abakumov nu era în poziția de a îndrepta greșeala comisă. Tratarea unui diplomat străin la fel ca pe oricare cetățean sovietic sau prizonier putea avea consecințe dezastruoase. Faptul că Stalin folosea oameni servili, dar incompetenți, precum Abakumov, în serviciile de informații s-a dovedit a fi o problemă la fel de gravă după război cum fusese și în pragul războiului. Din punct de vedere militar, Uniunea Sovietică era mult mai puternică decît înainte, însă urma să plătească scump pentru ignorarea nepăsătoare a normelor internaționale.

Abakumov la conducere

Războiul Rece a fost cel mai încrîncenat și mai complex la nivelul serviciilor secrete. Însă ramurile acestora din Uniunea Sovietică (contrainformațiile, informațiile externe, informațiile militare și interceptarea comunicațiilor) se dezvoltaseră neuniform sub impactul major al unui devastator război pentru supraviețuire.

Serviciul de contrainformații a fost extins peste măsură, dată fiind prioritatea lui Stalin după război de a izola populația de influența și contactul cu Occidentul. Serviciul de informații externe, cu excepția crucială a spionajului atomic, supraviețuia în mare parte cu ceea ce acumulasese înainte de război. GRU, ca și contrainformațiile, se dezvoltase extraordinar de mult pe fondul exigențelor războiului, însă avea de suferit din cauza suspiciunii cronice a lui Stalin față de militari și față de potențialul acestora ca alternativă napoleoniană la statul polițienesc – așa cum a dovedit demiterea mareșalului Gheorghi Jukov în iulie 1946.

Toate aceste capacități au apărut ca rezultat al unei ordini a priorităților necunoscute în Occident. Cu alte cuvinte, Războiul Rece a început cu niște capacități asimetrice ale celor două tabere. Întrebarea fără răspuns era dacă, în ansamblu, asimetriile aveau să se dovedească a fi mai utile pentru o tabără decît pentru cealaltă.

Inițial, agenții recrutați în străinătate care se dovediseră loiali în a doua jumătate a războiului erau acum însărcinați să furnizeze toate informațiile necesare pentru a surclasa Londra și Washingtonul. Acest lucru, împreună cu o doză suficientă de naivitate din partea americanilor de la Casa Albă și ineluctabile prejudecăți de clasă în serviciul de contrainformații britanic l-au încurajat, inevitabil, pe Stalin să creadă că nu contează prea mult cine conduce operațiunile din străinătate, deoarece agenții lui se vor descurca oricum într-un fel sau altul. Aici avea un rol și presupunerea implicită și păgubitoare ce rezulta din profunda mulțumire de sine dată de faptul că sovieticii câștigaseră războiul împotriva tuturor previziunilor: era cel mai ușor să presupui că, cu cît deții o putere mai mare, cu atît ai mai puțină nevoie de informații vitale. Astfel, combinația fatală a Kremlinului de informatori străini și operațiuni de contrainformații riguroase s-a dovedit a fi un teren fertil pentru o complacere periculoasă pe termen lung.

Acest lucru reiese din remanierea unor poziții-cheie: Stalin, la fel ca în 1938-1939, se descotorosea nepăsător de specialiști calificați și îi înlocuia cu diletanți, bazîndu-se pe ipoteza că nu este presat de timp. Abakumov, un bărbat frumos cu ambiții urîte, fost comandant al SMERȘ, fusese numit ministru pentru Securitatea Statului pe 7 mai 1946. Era un ofițer operativ foarte eficient, însă fusese avansat, după principiul lui Peter, pînă la nivelul său maxim de incompetență. Această numire a reprezentat un pas înapoi considerabil pentru Beria, al cărui fost protejat se descurca acum singur. Ea a avut implicații nocive pentru operațiunile din străinătate, tocmai cînd lucrurile începuseră să se așeze după urgența războiului care forțase luarea unor decizii de bun-simț.

Ministrul, Merkulov, era considerat pe bună dreptate cam moale și prea supus lui Beria, însă măcar era inteligent și credea că rolul lui este să-l îndrume pe Beria fără să pară că face asta. El își amintea că Abakumov era „un om la fel de ambițios și de autoritar ca și Beria, doar că mai prost decât el”¹⁴. A dovedit-o prin demiterea bruscă, neașteptată și, într-un final, dezastruoasă a lui Fitin din funcția de șef al Direcției I, în decembrie 1946. După aceea, Fitin, rămas fără prieteni, a fost treptat împins tot mai jos pe scara ierarhică pînă cînd, în cele din urmă, în 1951, cînd Beria a ajuns din nou la vîrf, scara – și pensia lui, într-o Rusie aflată sub austeritate – i-a fost trasă cu totul de sub picioare¹⁵. Obiceiul atît de evident la sfîrșitul anilor 1930 de a răsplăti talentul cu josnicie, dacă nu chiar cu execuția părea să se perpetueze.

Merkulov a fost brusc înlocuit de Piotr Kubatkin, posibil la recomandarea lui Andrei Jdanov, secretarul de partid de la Leningrad și noul favorit al lui Stalin. Kubatkin lucrase și cu Abakumov. Fiind un om curajos și principial, a încercat cu noblețe să refuze postul, dar a fost convins să accepte¹⁶. Singura sa speranță în această nouă situație, dată fiind lipsa lui de experiență, era să-i recruteze pe cei cu care lucrase la Leningrad. Printre aceștia se numărau și Aleksei Krohin, care fusese pentru scurt timp atașat Armatei Britanice a Rinului, și Andrei Krasavin, ulterior (1971) șeful spionajului radioelectronic. Ei au rămas în funcție atunci cînd a plecat Kubatkin, după doar trei luni. Generalul-locotenent Fiodotov, de la contrainformații, era considerat un om de nădejde. El l-a înlocuit pe Kubatkin. În cele din urmă, Abakumov s-a răzbunat pe Kubatkin: a fost executat pe 2 octombrie 1950, după o audiere ce a durat 20 de minute.

Și totuși, indiferența lui Stalin față de talente nu a determinat consecințe adverse imediate. Motivele erau simple. Casa Albă a adoptat o atitudine nu tocmai profesionistă față de serviciile secrete și contraspiionaj pînă ce descoperirea spionajului atomic sovietic și audierile din cadrul Comitetului Camerei Reprezentanților pentru Cercetarea Activităților Antiamericane au adus chestiunea, în mod spectaculos, în atenția publicului. Cît despre guvernul britanic, acesta avea o atitudine chiar mai relaxată decât Casa Albă față de spionajul sovietic. Din cauza puternicei imagini publice a rușilor care au apărat Stalingradul pînă la ultimul om, era greu de înțeles adevărul despre ambițiile lui Stalin.

Totuși, lucrurile se schimbau – și încă mai rapid decât părea la prima vedere. Imediat după încheierea războiului din Pacific cu lansarea bombelor atomice asupra Japoniei în august 1945, s-a creat prima breșă semnificativă în zidul secretelor sovietice. Știrile despre operațiunile de spionaj din Statele Unite aveau să demaște curînd spionajul atomic al Rusiei. Pe 15 septembrie, Igor Guzenko, cifratorul GRU de la ambasada sovietică din Ottawa, a defectat.

Guzenko fusese subordonatul unui atașat militar extrem de ineficient pe nume Nikolai Zabotin („Grant”). Zabotin ar fi fost ajutat de încă trei persoane – colonelul Piotr Motinov, maiorul Aleksandr Rogov (ulterior director adjunct al GRU) și maiorul Vsevolod Sokolov –, care l-au dezamăgit și ele, deși dezastrul nu i-a împiedicat pe cei trei să ajungă în cele din urmă la gradul de generali-maiori. Guzenko reușise să obțină

un apartament particular, lucru care sfida toate regulile, deoarece copilul lui plîngea aproape toată noaptea; soția lui Zabotin, care locuia alături, nu a mai putut suporta gălăgia. Guzenko avea și cheia de la seiful ambasadei, și cum acolo se aflau detalii despre agenți și rapoartele lor, era la curent cu tot. Avertizat în legătură cu Guzenko, șeful GRU, Fiodor Kuznețov, a ordonat să fie rechemat în țară. Însă faptul că Guzenko fusese cel care descifrase acest mesaj în august 1945 a împiedicat acest lucru¹⁷. Mai rău decît atît nu se putea pentru ruși: Guzenko avea o memorie a numelor fenomenală¹⁸.

Șocul fugii lui Guzenko s-a resimțit cel mai puternic în Sixteenth Street nr. 1125, ambasada sovietică din inima Washingtonului. Aici atmosfera era deja otrăvită de sosirea unui nou ambasador arțăgos, Nikolai Novikov, care îl înlocuia pe mai molcomul Andrei Gromîko. Era evident că Gromîko și Novikov „pur și simplu se detestau”. E puțin spus că nu te puteai înțelege cu Novikov. Oamenii chiar se temeau de el. Și nu doar din cauza firii sale sucite. Ambasada avea personal insuficient. Mai avea nevoie de doi consilieri, doi secretari I, cîțiva secretari II și III și un atașat. Munca presantă nu lăsa nici o pauză. Acest stres era exacerbat de faptul că ambasada era împărțită în două tabere: oamenii lui Novikov și cei ai lui Gromîko.

Succesorul lui Gorski pe postul de rezident, Grigori Dolbin, a sosit în martie 1946. Era și principalul asistent al lui Novikov și, nu întîmplător, i-a dat ambasadorului numele de cod „Lupul”. Într-adevăr, Novikov îi trata atît de rău pe membrii personalului, încît, atunci cînd a sosit, Dolbin a devenit foarte îngrijorat de posibilitatea ca brutalitatea lui Novikov față de subordonații lui să îi determine pe unii dintre ei să defecteze – temere tot mai întemeiată după dispariția lui Guzenko de la Ottawa. „În prezent, situația din SUA este de așa natură încît nu putem exclude posibilitatea ca membrii cei mai instabili ai coloniei [sovietice], după ce șeful lor s-a purtat rău cu ei și fiind intimidati prin amenințări, să ia decizii care pentru noi ar fi extrem de indezirabile. Americanii înțeleg foarte bine asta, cred eu; și cunosc și caracterul șefului nostru. Nu degeaba se folosesc de orice fapt privind defectarea pentru a exercita presiuni asupra elementelor noastre celor mai instabile.” Prim-ministrul canadian, de pildă, făcuse mult caz de afirmația că Guzenko avusese experiența unor alegeri „libere” și de faptul că nu existau defectori în rîndul americanilor și canadienilor. Dimpotrivă: „Îi transformă [pe defectorii sovietici] în niște personaje populare, astfel încît celor instabili care au un trecut pătat sau care sînt intimidati în prezent le vine mai ușor să hotărască să nu se întoarcă în patrie”. „Evenimentele din Canada, urmate de evenimentele din SUA”, au dus la o frenezie a „spionitei”, generată de presă, care a îngrozit clasa mijlocie din America. Între timp, cei de la FBI instalaseră dispozitive de ascultare în locuințele și mașinile unor diplomați sovietici¹⁹.

Tensiunile se accentuau. Americanii tot făceau excavații pe strada de lîngă ambasadă, pîrînd să instaleze o grămadă de cabluri. Dolbin bănuia că pun la punct un amplu sistem de interceptare a comunicațiilor. În acea atmosferă de suspiciune, nu a reușit să-și facă nici un fel de contacte printre americani și mai avea nevoie de oameni. La începutul lunii august, Dolbin scria: „Nu cer decît un lucru: trimiteți-mi niște oameni. Fără oameni lucrurile nu se ameliorează. Cantitatea de informații nu crește. Nici calitatea. Nu crește decît numărul observațiilor că «o astfel de situație nu poate

fi tolerată”. Centrul a răspuns la solicitarea lui Dolbin cu oarecare frustrare : „Printre motivele pentru care majoritatea ofițerilor operativi de la postul duminical au fost rechemati în țară se numără și considerații foarte serioase de ordin operațional”²⁰.

Imediat ce scandalul Guzenko a ajuns în atenția publicului, la sfârșitul anului 1945, Moscova a început s-o lase mai moale. Totuși, în Marea Britanie situația a rămas neschimbată. Rezidentul, Nikolai Rodin („Korovin”), a afirmat cu mândrie că nici o țară din lume nu are o rețea precum cea pe care o crease Moscova la Londra ; în plus, pînza era țesută din convingere, nu pe baza unor plăți contra unor servicii prestate. Rușii au continuat să-i exploateze pe Burgess, care lucra ca secretar al ministrului adjunct al Afacerilor Externe, Hector McNeil, un om inteligent, dar leneș care îi permitea lui Burgess să aibă acces la orice, pe Philby, care urca în fine rapid pe scara ierarhică în MI6, și pe Maclean, a cărui ascensiune facilă în Ministerul de Externe nu a fost nici o clipă periclitată de faptul că bea foarte mult ca să se calmeze.

Totuși, o nouă amenințare a apărut, de data aceasta punînd direct în pericol Grupul de la Cambridge. Un ofițer de la NKGB, colonelul Konstantin Volkov, care lucrase la secția britanică, a încercat să defecteze în august 1945, în timp ce era viceconsul la Istanbul. A vorbit despre nouă agenți din Londra, dintre care unul era „șeful unei secții a direcției britanice de contraspionaj”. Nu avea cum să se fi referit la Philby, care era șeful informațiilor externe la MI6. Totuși, Volkov a mai afirmat că Moscova avea doi agenți infiltrați în Ministerul de Externe – Burgess și Maclean, cel mai probabil – și șapte în serviciile de informații britanice. (În afară de Blunt, cine erau ceilalți ?)²¹

Cînd Philby a aflat asta, a informat rezidentura, care la rîndul ei a anunțat Moscova. La Istanbul, rezidentul, Mihail Baturin, a fost nevoit să acționeze rapid. Nu este clar dacă Volkov s-a îmbolnăvit în urma intervenției lui Baturin, însă îmbolnăvirea sa bruscă a justificat trimiterea rapidă a unui doctor de la Moscova, însoțit în timpul zborului de Andrei Otroșcenko, șeful Secției pentru Orientul Apropiat și Mijlociu din cadrul Direcției I Principale a NKGB. Doctorul l-a convins pe Volkov că trebuie trimis acasă. Abia după ce a urcat în avion – adică prea tîrziu – Volkov l-a recunoscut pe Otroșcenko și și-a dat seama că fusese demascat²². Grupul de la Cambridge era în siguranță – deocamdată.

Blunt se mutase – acum avea grijă de colecția de artă a familiei regale de la Palatul Buckingham, avansînd astfel în cariera sa de istoric al artei, despre care Moscova a presupus în mod eronat că îi va oferi acces la regele George al VI-lea și la secretele acestuia. Între timp, Cairncross s-a transferat la Trezorerie, cu aprobarea lui Fitin, pe 25 iunie 1945. Împreună cu ceilalți spioni, a fost tras pe linie moartă aproape doi ani după defectiunea lui Guzenko din septembrie. Moscova a reluat legăturile abia în martie 1947, cînd nu mai exista nici o speranță în privința unei înțelegeri postbelice.

Cairncross a ajuns într-o poziție mai bună atunci cînd Cripps a devenit ministru al Finanțelor, iar în iulie 1948, sub numele de cod „Karel”, transmitea iarăși secrete, acum unele care țineau de finanțarea forțelor armate²³. Accesul lui la materiale importante a crescut foarte mult odată cu izbucnirea Războiului din Coreea și formarea unei alianțe permanente, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), cu un

comandament operațional la Rocquencourt, chiar lângă Paris, în iulie 1950. La Trezorerie, Cairncross a obținut acces la detalii vitale despre fonduri destinate unor noi cheltuieli pentru apărare și despre planurile Aliatilor aflate la baza acestora²⁴. Între timp, Burgess și Maclean îi permisese lui Stalin să-și domine foștii aliați în negocierile din timpul unei serii de conferințe inutile ale miniștrilor de Externe și la Conferința de la Paris privind Planul Marshall din 1947; ca și la Ialta, el primise dinainte documentele privind poziția celeilalte tabere²⁵.

Și în Statele Unite agenții fuseseră dezactivați o perioadă, legătura restabilindu-se efectiv abia în septembrie 1947. Atunci a trebuit să se ia totul de la zero²⁶. Moscova nu era însă total nereceptivă la cererile stațiilor suprasolicitate de a li se trimite mai multe resurse. Washingtonul a primit o completare de șase oameni în 1948, dar mai erau multe de făcut: cum mai defectaseră și alții, fusese demascată aproape jumătate din rețeaua americană, 62 de agenți în total. Presiunile de la Centru nu s-au diminuat: „În 1948, rezidentura din SUA nu a recrutat practic nici un agent din instituțiile americane care sînt de interes pentru noi din punct de vedere politic. În plus, rezidentura nu a propus nici planuri viitoare pentru abordarea lor în continuare”²⁷. Și totuși, rezultatele au rămas aceleași. Nu era ușor de găsit agenți cu experiență care să fie și imuni la solicitările americanilor. Faptul că rezidentul de la New York, „Stepan”, a trebuit să fie rechemat în țară pentru că părea a fi pe punctul de a defecta arăta cât de gravă era criza la nivelul operațiunilor din America. Pe 23 decembrie 1949, Gorski, care se întorsese în Statele Unite, raporta că „pînă la mijlocul anului 1949” rezidentura „își încetase practic orice activitate în încercarea de a găsi recrutori și noi agenți”²⁸.

Cel mai mare dușman trebuie să facă și el ceva bun

Americanii se îndreptau încet, dar sigur către crearea Central Intelligence Agency (CIA). Ținînd pasul, pe 2 februarie 1947, MGB a emis un decret „privind sprijinirea activităților de contrainformații în lupta cu agenți din serviciile de informații americane și engleze”. În cele din urmă, la 26 februarie 1947, mult amînată dispoziție privind crearea CIA a ajuns în Congres. Peste doar patru zile, Stalin a cerut Consiliului de Miniștri să răspundă cu o rezoluție prin care se crea Comitetul pentru Informații (KI) pentru a conduce atît Direcția I a MGB, cît și GRU. KI îi era subordonat lui Molotov, fiind condus efectiv de Vișinski, adjunctul acestuia. În cadrul KI, Secția Externă a Direcției a V-a a MGB (coduri și cifruri) a fost unită cu secția echivalentă a GRU, conducerea revenindu-i însă fostului ei șef de la MGB, Aleksei Sciokoldin, ceea ce, inevitabil, a iritat Marele Stat-Major. Întreaga structură a primit ca sediu două foste clădiri ale Cominternului de la Rostokino, cu o serie de sucursale în anumite puncte din tot orașul, inclusiv în Gogolevski Bulvar, paralel cu Znamenski Pereulok, unde se afla încă serviciul de informații militare, în Arbat.

Sarcina propriu-zisă de împlînzire a acestui nou mastodont birocratic i-a revenit lui Fiodotov, care supraveghea informațiile externe ale MGB de pe 7 septembrie 1946.

Un tip tăcut, cu ochelari cu rame metalice care îl făceau să semene cu un profesor inofensiv, Fiodotov avea reputația de „analist și organizator talentat”, omul cel mai potrivit pentru centralizarea controlului, îmbunătățirea selecției personalului și repartizarea sarcinilor către rezidenturi din toată lumea. Însă nu era suficient de competent, fapt cît se poate de evident pentru subordonații săi²⁹.

Experimentul cu unificarea serviciilor de informații nu a avut un start promițător și s-a produs în cel mai prost moment posibil. În prea multe rezidenturi, operațiunile din străinătate erau practic suspendate. În plus, încercarea nesăbuită de a plasa atît serviciul civil de informații externe, cît și serviciul de informații militare sub aceeași umbrelă depășea capacitățile lui Fiodotov. Nu numai că aceste două agenții se axau pe lucruri diferite, dar aveau și practici diferite.

În timp ce MGB tindea să recruteze agenți unul cîte unul, separat, GRU crea rețele organice: un agent, odată recrutat, începea apoi să-i recruteze pe prietenii lui din medii diverse, cam în stilul Grupului Ware din Statele Unite. Așa voise și Burgess să procedeze pentru NKVD. Și totuși, această practică era dezaprobată de rezident, care a interzis orice abordări directe, și considerată o procedură nesofisticată și riscantă ce nu trebuia folosită decît în circumstanțe excepționale. De pe vremea lui Artuzov, recrutările trebuiau aprobate în prealabil de Centru. GRU, în schimb, nu avea probleme cu inițiativa locală. Așa se procedase întotdeauna. În plus, GRU se axa explicit pe război, și nu pe prioritățile diplomatice.

Această reorganizare birocratică nu se anunța de bun augur într-un moment în care Moscova era tot mai mult sub asediu. Londra și Washingtonul, care refuzaseră să recunoască înglobarea Letoniei, Estoniei și Lituaniei de către Uniunea Sovietică, susțineau acum amîndouă mișcările de rezistență ale naționaliștilor din zona baltică. Deși unele grupări armate mai făcuseră raiduri în statele baltice și după încheierea ostilităților în 1945, rușii au reușit să le pună capăt pînă în toamna anului 1946, cînd s-au comis atentate la scară mai mică, dar mai concentrate, vizîndu-i pe anumiți funcționari sovietici. În noiembrie 1946, de pildă, MI6 a trimis un grup de șase persoane, grație Comitetului Estonian din Londra, să înființeze un centru pentru naționaliștii estonieni. În același timp, americanii au trimis și ei un grup de agenți în scopuri de spionaj³⁰. Ambele grupuri au organizat, cu ajutorul Suediei, raiduri dincolo de Marea Baltică începînd din 1947. Totuși, majoritatea agenților au fost prinși în capcană, dat fiind că rușii au repetat succesul pe care îl avuseseră cu operațiunea Trustul în anii 1920.

Washingtonul și Londra nu s-au mai abținut după ce s-a instituit blocada sovietică a Berlinului. Pe 18 iunie 1948, americanii au adoptat oficial operațiunile sub acoperire ca mijloc de a face față amenințării reprezentate de Uniunea Sovietică, iar pe 14 decembrie britanicii s-au îndreptat în aceeași direcție. Obiectivele declarate ale britanicilor le includeau pe acelea de „a face ca țările de pe orbita Uniunii Sovietice să devină atît de nemulțumite, încît, în caz de război, să devină o zonă periculoasă care ar necesita armate de ocupație mari” și de a provoca țările captive să caute să devină independente. Cel mai important, obiectivele au fost acum lărgite pentru a include și „slăbirea” Moscovei „pe teritoriul Uniunii Sovietice”³¹.

Deja planurile erau în desfășurare. Ca atare, la 26 iunie 1949, rezidentura de la Londra a transmis Centrului vești despre planurile britanicilor de a plasa agenți în blocul sovietic. O comunicare specială către Stalin și Molotov din 22 septembrie le spunea despre Operațiunea Valuable, planul menit să răstoarne regimul comunist din Albania³². Așa că acesta a fost zădărnicit trei luni mai târziu fără prea mare dificultate³³.

Mai aproape de casă, în Ucraina, amestecul puterilor occidentale a devenit mai evident cu timpul datorită profesionalizării mai mari a operațiunilor și faptului că insurgenții purtau tot mai des uniforme ale polițiștilor de frontieră și ale altor categorii de personal de securitate. Totuși, în mai 1951, fără îndoială, datorită unui pont primit de la Philby, șeful serviciului de securitate al OUN, Miron Matvieiko, a fost prins împreună cu alte 30 de persoane, adus la Moscova și convins să lucreze pentru sovietici. În următorul deceniu, a transmis informații false prin radio pentru a momi și alte victime care nu bănuiau nimic și a neutraliza orice alte operațiuni³⁴.

Contrainformațiile sovietice au avut enorm de mult de câștigat de pe urma secretelor furnizate de Philby. Acestea fiind spuse, Stalin a făcut și greșeli, iar crearea Comitetului pentru Informații (KI) a fost cu siguranță una dintre ele. Până la urmă, în ianuarie 1949, informațiile militare au fost separate, reînființându-se GRU; devenise clar că încercarea de a combina informațiile externe militare cu cele civile nu numai că nu avea șanse de reușită, ci era și contraproductivă³⁵. Generalul Matvei Zaharov, adjunct al șefului Marelui Stat-Major, a preluat comanda.

Astfel, din KI nu a mai rămas decât Direcția I. Pe 19 septembrie 1949, nehotărîtul Fiodotov i-a lăsat locul unui general-locotenent cu mai puține scrupule, dar la fel de inspirat, Serghei Savcenko, fostul șef al MGB în Ucraina. Fiu de țaran, Savcenko nu avea prea multă școală, ca să nu mai vorbim de experiența privind operațiunile din străinătate. Pe 2 noiembrie 1951, când toată lumea recunoștea că experimentul fusese un eșec, direcția a fost reintegrată în MGB³⁶. Savcenko, dur și exigent în coordonarea operațiunilor, a rămas în funcție³⁷. În aceste condiții, serviciul de informații externe în ansamblu a dat rezultate în mod pasiv – adică datorită investiției în agenți străini cu un deceniu în urmă. Serviciul se alimenta din rezervele acumulate, care se tot împuținau. Însă situația nu putea dura la nesfârșit.

Criptolingvistica

Situația decriptării era și mai problematică. Progresele făcute de americani în decriptarea comunicațiilor din timpul războiului au anulat în cele din urmă ascendentul sovieticilor în domeniul informațiilor din surse umane. Corpul de interceptare a semnalelor din cadrul armatei americane, cu sediul la Arlington Hall Station (Virginia), aproape de Washington, DC, dar pe celălalt mal al Potomacului, a început să studieze mesajele interceptate din comunicațiile cifrate ale sovieticilor în februarie 1943. Aceste mesajele interceptate fuseseră inițial criptate cu un cifru numeric supracifrat prin adăugarea unui flux de chei numerice avînd ca sursă un *one-time pad*. Britanicii introduseseră

comparatoare mecanice ca mijloc de a decifra mesaje care fuseseră cifrate cu mașina Enigma. Comparatorul era un dispozitiv folosit pentru a număra coincidențele cuvintelor sau literelor. În octombrie, locotenentul Richard Halleck a introdus zece mii de mesaje cifrate ale misiunii comerciale sovietice într-un comparator electronic IBM pentru a identifica repetițiile. Aceste comparatoare americane au inițiat lentul proces de verificare metodică a comunicațiilor cifrate sovietice la o viteză din ce în ce mai mare pentru a detecta repetiții care puteau fi apoi izolate și analizate. Halleck a descoperit curînd șapte cazuri de chei duplicate. Această descoperire a determinat continuarea verificărilor mesajelor interceptate despre care, la vremea aceea, americanii habar nu aveau că sînt comunicări între Moscova și rezidenturile sale³⁸.

Teoria pe care se baza utilizarea unor comparatoare poate fi explicată cu ușurință. Înzestratul fiu al unor emigranți ruși din America, William Friedman, a fost cel care a descoperit indiciile de coincidență : probabilitatea ca o anumită literă dintr-un text să se găsească exact în aceeași poziție în alt text, chiar și în unul cifrat³⁹. Această abordare a fost apoi surclasată de cercetările privind aplicarea statisticii în lingvistică, inițiate de George Zipf în 1935⁴⁰ și articulate mai riguros într-o formă matematică de Benoît Mandelbrot după război, cu finanțare din partea forțelor armate americane⁴¹.

Zipf a descoperit diferite grade de probabilitate a apariției unui cuvînt într-un text ; mai mult, un raport fix de repetiție între cuvîntul cel mai frecvent și cel aflat pe locul al doilea ca frecvență și așa mai departe. După cum scria el, cuvintele nu sînt alese în mod deliberat pentru frecvența lor, dar „au o distribuție a frecvenței de o remarcabilă ordine care pe o porțiune mare a curbei pare să fie constantă pentru limbaj în general”⁴². În Statele Unite, criptolingvistica lua naștere ca domeniu de sine stătător. Consecințele asupra criptografiei în general erau demne de luat în seamă, mai ales cînd se puteau utiliza mașini pentru a descifra textele la viteze mult mai mari decît se puteau atinge folosind doar creionul și hîrtia.

Ceea ce Moscova a înțeles mai greu a fost ceea ce britanicii nu crezuseră niciodată pînă atunci că ar fi posibil : utilizarea neglijentă a tehnicii *one-time pad* și folosirea unor pagini duplicate din cheie făceau posibilă decifrirea. În 1945, 50 de americani lucrau la mesajele interceptate ale sovieticilor⁴³, însă, așa cum observă istoricii NSA, „în 1945 și 1946 nici măcar președintele nu era sigur în privința relației dintre Statele Unite și sovietici și aducea argumente împotriva citirii mesajelor acestora”⁴⁴. Truman era presat să lanseze un efort susținut în domeniul informațiilor.

Războiul cifrurilor

S-au făcut progrese odată cu defecțiunea lui Guzenko, care a avut o contribuție semnificativă în explicarea modului cum erau compilate cărțile de coduri și cum funcționau sumatoarele⁴⁵. Astfel, telegramele folosite de Moscova erau vulnerabile. La începutul anului următor, 1946, Meredith Gardner, un as în criptanaliză, lingvist cu o gîndire creativă, s-a alăturat acestui proiect ambițios. Varianta oficială este că Gardner a identificat „indicatorii care marcau începutul și sfîrșitul unui cuvînt”, fiind

astfel „capabil să recupereze acel pasaj din cartea de coduri folosit pentru scrierea unor nume și expresii englezești într-un mesaj. A continuat să obțină succese, recuperînd tot mai multe grupuri de coduri”. În anul următor, strînsa colaborare cu FBI a produs mesaje cifrate cu conținut cunoscut, care au contribuit la continuarea procesului⁴⁶.

Britanicii au avut un rol esențial în problema generală a spargerii cifrurilor sovietice. Americanii nu aveau priceperea necesară pentru a ataca independent traficul radiotelegrafic cifrat care nu folosea codul Morse, pe cînd britanicii obținuseră deja unele rezultate pozitive împotriva mașinilor de cifrat sovietice pentru că puteau să intercepteze și să proceseze transmisiuni ce nu erau în Morse⁴⁷. Făceau asta cu ajutorul unor noi generații de computere care mergeau mai departe decît Colossus, calculatorul realizat de Tommy Flowers care spărsese cifrul teleimprimatorului Führerului, așa-numitul Geheimschreiber, Lorenz-Schlüsselzusatz 42, ce nu utiliza codul Morse. Această realizare a fost posibilă datorită unui mesaj cifrat sub forma unui semnal foarte lung repetat cu prescurtări de un operator german leneș. Semnalul i-a permis lui Bill Tutte să-și dea seama care este cadrul logic al mașinii. Uzînd de foarte multă ingeniozitate, Colossus a devenit operațional în ianuarie 1944. A fost urmat de Mark 2 în iunie. Mark 2 era un calculator programat cu ajutorul unor cabluri și comutatoare, nu unul cu programul stocat în memorie, dar era incredibil de rapid, citind cinci mii de caractere pe secundă⁴⁸.

Acest avans al britanicilor a avut un rol decisiv în a convinge agențiile americane să continue colaborarea din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, acum transformată în BRUSA, acordul anglo-american de cooperare în materie de schimb de informații din 5 martie 1946⁴⁹. Telegrafia cifrată era importantă pentru că nu totul putea fi distribuit folosind tehnica *one-time pad*. Aceasta necesita prea multă mîină de lucru ca să se producă zeci de mii de chei și, lucrîndu-se manual, era aproape imposibil să se garanteze nerepetarea anumitor cuvinte sau litere. Arlington Hall analiza de mult teleimprimatorul cifrat sovietic pe care îl numea Longfellow. Japonezii creaseră o mașină (Tan) pentru a sparge codurile produse cu acesta⁵⁰.

Faptul că se știa despre sistemul japonez a ridicat cu siguranță ștacheta. Prima mașină sovietică vizată de britanici se pare că a fost M-101, cunoscută și sub numele Izumrud („Smarald”). Aceasta era utilizată pentru comunicații militare la nivel înalt. Izumrud a început să fie folosită în 1943⁵¹. Parametrii săi de bază au fost concepuți de Nikolai Șarighin, însă întreaga echipă, din care mai făceau parte Ivan Volosk, Pavel Sudakov și Valentin Rîtov, a cîștigat Premiul de Stat. Au fost produse peste 90 de asemenea mașini pentru forțele armate. Rușii scotociseră și prin centrele germanilor la sfîrșitul războiului pentru a-și actualiza tehnologia de cifrare, aceeași tehnologie pe care britanicii și americanii o cunoșteau deja. Numai de la Berlin au fost aduse în Uniunea Sovietică trei vagoane de tren pline cu echipamente în mai 1945⁵².

Unindu-și forțele, Londra și Washingtonul spărgeau curînd diferite clase de sisteme de cifrare. Într-adevăr, s-au făcut asemenea progrese, încît la sfîrșitul anului 1946 au

apărut semne că unele dintre sistemele civile și militare sovietice de importanță capitală sînt vulnerabile. Totul devenise mult mai ușor datorită dezvoltării tehnologiei. Greșelile comise de ruși în construcție (puncte slabe în designul echipamentului de cifrare) au făcut ca și teleimprimatoarele lor de cifrare să fie vulnerabile. Americanii au început să viseze la duplicarea echipamentelor rusești. Rușii, au descoperit ei ușurați, „încă nu își pusese ră la punct procedurile de securitate criptografică”⁵³.

Noile comparatoare americane (precum Warlock) funcționau deja cu mare viteză, comparînd fiecare literă cu frecvența din limbă⁵⁴. Următorul pas a fost reproducerea mecanică a testului distribuției χ^2 , pentru a compara frecvența cu care apărea o literă într-un text și frecvența cu care apărea în altul, verificînd să nu fie cumva doar o întîmplare. Pentru asta erau necesare mii de înmulțiri și adunări – făcute cu o viteză foarte mare⁵⁵.

Între timp, criptolingvistica devenea tot mai sofisticată datorită lui Benoît Mandelbrot. Deși aparent aleatorii în ceea ce privește probabilitatea de a se repeta, cuvintele apar în text după un anumit tipar ce poate fi identificat și care nu are legătură cu gramatica sau cu semnificația. Aceasta înseamnă că, chiar dacă un text e cifrat, se menține aceeași probabilitate de apariție a unui cuvînt ca și în textul în clar. Mandelbrot, care a făcut legătura între aceste observații și teoria informației, le-a sintetizat spunînd că frecvența cuvintelor este invers proporțională cu rangul lor.

În mod decisiv, au fost alimentate și speranțele de a sparge codurile bazate pe tehnica *one-time pad* folosite de diplomații sovietici și ofițerii operativi ai serviciilor secrete⁵⁶. Dacă s-ar fi întîmplat asta, avantajul postbelic al serviciilor secrete pe care se baza politica externă de bluf a lui Stalin ar fi fost periclitat. Mai mult decît atît, agenturile de care depindeau toate serviciile de informații ale sovieticilor – reprezentate în principal de Grupul de la Cambridge (care mai avea acum doar trei membri) – ar fi fost deconspirate. În mod necugetat, Moscova permisesse Occidentului să cîștige un avantaj hotărîtor rămînînd în urmă în domeniul criptografiei.

În 1948, americanii interceptau peste un milion de mesaje în clar și supuneau mesajele nedescifrate unei analize de trafic – identificarea sursei comunicațiilor militare interceptate era un avantaj decisiv pentru a stabili care este planul de luptă al sovieticilor. Cunoașterea sursei unui mesaj putea fi cel puțin la fel de importantă ca și citirea conținutului acestuia. Combinarea rezultatelor obținute prin analiza traficului cu procesul de decriptare, tehnică dezvoltată de GC&CS la Bletchley Park în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, schimba cu totul lucrurile. De aceea această practică a fost ținută secretă atîția ani după război⁵⁷.

Date fiind capacitățile tot mai mari ale englezilor și americanilor, la Moscova s-a luat decizia de a le transfera ilegalistilor toate sistemele de comunicații ale stațiilor legale, inclusiv contactarea agenților⁵⁸. Cursa începuse. Un semn a fost faptul că în 1947 marele matematician Ivan Vercenko, care publicase lucrări împreună cu specialistul de renume mondial în teoria probabilităților Andrei Kolmogorov, a fost invitat să lucreze pentru MGB în cea mai importantă și mai complicată etapă a cercetării privind analiza și sinteza sistemelor mecanice de cifrare. Acesta se concentra mai

ales asupra studiului care avea prioritate maximă – dat fiind faptul că Stalin lipsea perioade lungi de la Moscova, petrecându-și timpul la vile aflate departe, la Soci –, și anume criptarea convorbirilor telefonice dintre membrii conducerii⁵⁹.

William Weisband

Cu un deceniu înainte, în 1934, fusese recrutat un agent de o importanță crucială, care nu avusese încă prilejul să se facă util. Acesta era William Weisband, rus la origine. În iulie 1944, căutînd urgent agenți în Statele Unite, rezidentul i-a cerut lui Feklisov să reia legătura cu Weisband (nume de cod „Rupert”). Nu a fost deloc ușor, deoarece Weisband, care servea în corpul de interceptare a semnalelor, se deplasa pe diferite teatre de război. După o serie de aventuri, cei doi s-au întîlnit în sfîrșit în fața unui cinematograf din New York, în februarie 1945. Weisband i-a dat lui Feklisov vestea alarmantă că americanii spărseseră cifrul diplomatic al japonezilor – ceea ce însemna că pot urmări negocierile sovieticilor cu Tokyo într-un moment în care japonezii încercau să-i țină pe ruși departe de războiul din Pacific. Weisband i-a mai spus că americanii reușiseră cumva și să citească un mesaj cifrat (cu ajutorul tehnicii *one-time pad*) de la Centru către consulatul de la New York. Deși această veste a stîrnit la început oarece panică, criptografii de la Moscova, după ce au identificat telegrama cu pricina, au răsufolat ușurați deoarece americanii o descifraseră doar în urma unei erori de criptare⁶⁰.

În ajunul Blocadei Berlinului din februarie 1948, Moscova a luat din nou legătura cu Weisband, care acum lucra în secția rusă la Arlington Hall, traducînd telegrame sovietice interceptate. De data aceasta a alarmat Centrul cu îngrozitoarea veste că americanii „decriptau cifruri sovietice și interceptau și analizau radiocomunicații necifrate”⁶¹. Americanii nu mai puteau fi subestimați.

Ambițios, Washingtonul decisese să investească și în crearea a două comparatoare electronice cu destinație specială și prevăzuse alocarea unor fonduri masive pentru „superbomba electronică”⁶². Bombele fuseseră mașinile create pentru a sparge codurile folosite de Enigma. Moscova afla abia acum, deoarece Cairncross plecase de la Bletchley Park la sfîrșitul anului 1943, cu mult înainte ca inginerii de la stația de cercetare în telecomunicații a poștei britanice, coordonați de Tommy Flowers, să reușească să recreeze mașina de cifrat Lorenz fără să vadă originalul. Fără să știe, Kremlinul continuase astfel să folosească teleimprimatoare cifrate vulnerabile mult timp după război, nefiind alertat asupra capacității computerului Colossus și a succesorilor săi de a le sparge codurile. Cu timpul, rușii au ajuns totuși să-și dea seama că Londra și Washingtonul erau cu mult înaintea lor. Pericolul ca întreaga rețea, atomică și civilă, a Moscovei să fie deconspirată era cît se poate de real. Schimbarea sistemelor de cifrare era totuși un proces lung, complicat și riscant. A durat aproape șase luni, dată fiind amploarea sistemelor de comunicații sovietice interne și externe, și a fost implementată în cel mai mare secret. În cele din urmă, toate comunicațiile Moscovei cu lumea exterioară au fost brusc întrerupte. Pentru Washington, a fost Vinerea Neagră: 29 octombrie 1948. Luni, cînd s-au reluat transmisiunile, nu se mai putea descifra nimic.

Recuperarea decalajului din domeniul computerelor

Publicarea la Institute for Advanced Study în 1946, de către matematicianul de origine ungară John von Neumann, a unui articol deschizător de drumuri despre arhitectura unui computer și apariția primului calculator american de uz civil, ENIAC, în același an i-au avertizat pe ruși că Statele Unite se îndreaptă spre o modalitate de calcul mai inovatoare. Aceasta în ciuda faptului că era mai degrabă o amenințare simbolică decât una reală, de vreme ce calculatorul era digital, cu un program exterior executat lent, pas cu pas, fără să poată fi stocat în memorie. Cei mai mulți l-au considerat nepotrivit pentru spargerea codurilor în comparație cu calculul paralel, care însemna obținerea mai rapidă a unor rezultate⁶³. Pentru ruși, care aveau atâtea de reconstruit după un război devastator și aproape nici o experiență în acest domeniu complex al calculului electronic, dezvoltarea unui computer în scopuri criptografice nu era considerată o urgență. Obținerea bombei atomice și capacitatea de a o lansa erau priorități mai presante. Se considera că aici este valoros calculul electronic.

Anii 1948 și 1949 s-au dovedit a fi un punct de cotitură. Bomba atomică era aproape gata, iar interesul lui Stalin față de rachete, pe care le considera cel mai bun mijloc de a o lansa, făcea necesară tehnologia computerelor. Serghei Lebedev a deschis calea de la Kiev, unde conducea Institutul de Electrotehnologie și lucra la construirea unui computer atunci când primele sale eforturi au fost întrerupte de izbucnirea războiului. La Moscova, pe 16 iulie 1948, fusese înființat Institutul de Mecanică Fină și Ingineria Computerelor. Spre sfârșitul aceluși an, lui Lebedev i s-a încredințat un laborator secret sub egida Institutului de la Moscova, pe care l-a și condus în mod formal (deși acesta era condus de facto de Nikolai Bruevici). Noul laborator a fost construit chiar lângă Kiev, în Feofania, pe terenul unei vechi mănăstiri, Sfântul Pantelimon Tămăduitorul. Sarcina lui Lebedev era să construiască un mic computer.

A fost nevoie de doi ani în care și-au unit forțele 17 oameni (12 oameni de știință și cinci tehnicieni) pentru a finaliza sarcina. Mașina a fost în cele din urmă testată pe 6 noiembrie 1950 și a fost dată în exploatare pe 25 decembrie 1951⁶⁴. Mai mult de un an, a rămas singurul computer funcțional din țară⁶⁵. Pe 17 decembrie 1948, aproape simultan cu crearea laboratorului din Kiev, Stalin a emis un ordin în urma căruia s-a creat Biroul Special de Proiectare 245 (SKB-245), condus de Mihail Leseciko, un remarcabil inginer de aviație⁶⁶. Sarcina de a construi un computer i-a fost apoi încredințată lui Iuri Bazilevski, în ianuarie 1950. În 1953 el a produs computerul Strela, care putea face două mii de operații pe secundă (la fel de multe ca și mașina americană UNIVAC în 1951). În acel an au fost prezentate șapte Strela, care au fost scoase din circulație abia în 1956⁶⁷.

În ceea ce privește criptografia, Stalin și-a pierdut în cele din urmă răbdarea și a preluat controlul codurilor și cifrurilor de la agențiile de informații, inclusiv Direcția a VI-a a MGB, în 1949. Pe 19 octombrie, le-a trecut în sarcina a două noi organizații, GUSS (Direcția Principală a Serviciilor Speciale) și Școala Superioară de Criptografie (VȘK), deși ultima avea să se numească oficial astfel abia din august anul următor.

Vîška, cum era cunoscută școala, oferea cursuri de doi ani pentru absolvenți de inginerie sau fizică. Apoi, la începutul anului 1950, s-a înființat Institutul de Cercetare Științifică nr. 1. Matematicianul Vercenko a fost numit director-adjunct la cercetare⁶⁸. Se pare că această inițiativă nu a avut totuși nici o influență asupra Direcției a VIII-a a Marelui Stat-Major, unde Piotr Beliusov a condus în continuare cu succes biroul însărcinat cu construirea mașinilor de cifrat pînă în 1961.

În predarea criptografiei, improvizația era la ordinea zilei. Nu existau manuale moderne. În schimb, studenții aveau instructori care dădeau exemple din activitatea lor de decriptare din timpul războiului, „cifruri folosite” (*boevîe šifri*) șapirografiate pentru lucrul la clasă. În plus, cea mai mare parte a activității didactice era menită să ridice nivelul criptanalistilor deja existenți, dintre care majoritatea nu aveau la vremea aceea decît niște studii liceale rudimentare. Din cauză că aveau așa de mult de lucru, asta trebuia să se facă prin cursuri la seral. Lipsa de oameni talentați și educați era atît de mare, încît cei mai buni din clasă deveneau instructori imediat ce absolveau. (Printre ei și „cei trei muschetari”, Boris Antonov, Iuri Davidov și Leonid Kuzmin.) Cel puțin rușii se înscriaseră în sfîrșit pe drumul spre profesionalizare. Controlul era deținut de cei mai buni și mai experimentați. Remarcabilul criptanalist Aleksandr Sokolov, care spărsese sistemele japonezilor, a fost primul decan al Facultății de Criptologie. Adjunctul său a fost la fel de faimosul Boris Aronski⁶⁹.

La GUSS, Direcția I se ocupa exclusiv de criptanaliză. Secția I acoperea Statele Unite ; a II-a, Marea Britanie ; a III-a, Europa ; iar a IV-a, restul. După cum ne spun arhivele rusești, un nou institut de cercetare științifică cuprindea bazele teoretice ale decriptării, în principal utilizarea unor mașini în acest scop în Statele Unite și Marea Britanie și, mai presus de toate, „problema creării și utilizării unor mașini de calcul analitice rapide și problema unor noi metode de interceptare a comunicațiilor”⁷⁰.

Descurajați de un vid intelectual

Cercetarea era un lucru bun – însă, așa cum remarcă generalul Nikolai Andreev, care a fost criptograf-șef, nu se pot dezvolta instituții sofisticate pentru spargerea cifrurilor într-un vid intelectual. Era ceva diferit de construirea bombei, care era un proces complet izolat sub supravegherea lui Beria. Pentru criptografie erau necesare nu numai un nivel înalt de știință și tehnologie, ci și cunoștințe din domenii înrudite din științele umane. Războiul cifrurilor, ne reamintește Andreev, este „o luptă fără sfîrșit”, „un război al minților” ce necesită condiții care să favorizeze „studiul, cercetarea, creativitatea”⁷¹. Totuși, în toiul stalinismului, îndelungata izolare a activității criptografice de viața academică a fost un defect crucial ; și deși aceasta a fost reconectată la lumea din afară, viața academică era atacată cu sălbăticie.

Asta nu mai fusese niciodată considerată o problemă. În Uniunea Sovietică a anilor 1930, criptografia fusese privită ca o activitate strict practică, fără legătură cu

progresele din domeniul științelor, o abilitate care nu putea fi educată, oamenii fiind mai curînd înzestrați cu ea din naștere. Recunoscînd parțial și de nevoie această eroare, Stalin a înființat o secție „închisă” de mecanică și matematică, „Mehmata”, la Universitatea din Moscova, pentru a-i instrui pe matematicienii care erau necesari în domeniul criptografiei. Deși, în mod remarcabil dată fiind teroarea în care trăiau majoritatea oamenilor, cei mai prestigioși din domeniu au refuzat cu curaj să contribuie la așa ceva cu talentul lor din cauza vechii asocieri a criptografiei cu poliția secretă. În plus, matematica pură încă era cea mai prestigioasă, în timp ce, în această etapă timpurie, era nevoie în primul rînd de mai mulți specialiști în matematică aplicată⁷².

Problema de bază era de nerezolvat avînd în vedere natura regimului. Apogeul stalinismului provoca prejudicii enorme tocmai disciplinelor care ar fi făcut cu ade-vărat eficientă această revoluție organizațională. Viața academică era și ea, disciplină cu disciplină, tot mai paralizată pe măsură ce mici Stalini călcau pe cadavre pentru a-și face loc spre vîrfurile ierarhiei, denunțîndu-și ritualic rivalii în fiecare domeniu atît în mod public, cît și prin anonime defăimătoare – *anonimki* (termen atît de răspîndit, încît își merită un loc în dicționar) – adresate organelor de securitate.

Prețul politizării științei

La sfîrșitul anilor 1940, în Rusia, și lingvistica, și statistica erau atacate de staliști de la vîrf din cauza campaniei virulente îndreptate împotriva biologiei științifice lansate de un impostor ambițios, Trofim Lîsenko. Întregul domeniu al geneticii se baza pe statistică, deoarece trăsăturile moștenite puteau fi calculate doar cu ajutorul probabilităților.

Această contribuție crucială la domeniul geneticii a fost adusă de Andrei Kolmogorov (1903-1987), nume cunoscut în toată lumea și cel mai mare specialist sovietic în teoria probabilităților : în 1940, el confirmase legile lui Mendel privind ereditatea⁷³. Astfel, în august 1948, cînd, cu sprijinul explicit al lui Stalin, Lîsenko și-a lansat atacul împotriva geneticii lui Mendel sub acuzația de distorsionare burgheză, principalul său oponent, Vasili Nemcinov, a reafirmat validitatea statistică a geneticii mendeliene, fiind, în consecință, dat afară din postul său de director al Academiei Agricole Unionale „K.A. Timiriazev”. Ceea ce nu știau criticii era că Stalin însuși corectase și rescrisese discursul lui Lîsenko, inclusiv concluzia⁷⁴. Statistica ca disciplină stătea deci direct în bătaia focului lui Stalin, ceea ce însemna că nu era momentul potrivit pentru revoluționarea criptanalizei după principii și practici occidentale. Era o situație disperată. Cum era de așteptat, Kolmogorov s-a dezis fără rușine de concluziile sale anterioare.

În mod lamentabil, criptografia sovietici nu erau atunci la curent cu inovațiile din domeniul aplicării statisticii și nu se acorda atenția cuvenită importanței lor fundamentale în spargerea codurilor și cifrurilor. Persecutarea celor care credeau în aplicabilitatea generală a statisticii îngreuna și mai mult lucrurile. După aceea, o lungă perioadă, a existat o lipsă acută de oameni capabili să predea aplicarea teoriei probabilităților în domeniul criptografiei⁷⁵.

Rezistența la inovare după modelul occidental își făcea mereu simțită prezența. Este izbitor faptul că, atunci când, după război, Semionov a activat la Paris, a intrat în conflict cu rezidentul de acolo, Nikolai Lîsenkov, un fost profesor care arăta ca vai de el, dar care era un ofițer operativ formidabil. Lîsenkov s-a întors împotriva lui Semionov din două motive : în primul rînd, „moravurile ușoare” ale subordonatului său ; iar în al doilea rînd, interesul lui față de cibernetică, știința sistemelor cu control automat. La sfîrșitul anilor 1940, Lîsenkov, deși era un om educat, a reacționat negativ atunci când Semionov i-a dat niște documente despre cele mai recente evoluții din domeniul ciberneticii. Pur și simplu a refuzat să le trimită la Moscova. Apoi, când Semionov, care nu mai fusese în țară din 1946, a solicitat și a primit permisiunea de a pleca, Lîsenkov i-a spus disprețuitor : „Acum o să poți studia – cum îi spui tu – ci-ber-ne-ti-ca”. În mod sigur, Semionov a fost denunțat de acesta, iar în toiul valului de antisemitism cariera sa promițătoare, la fel ca multe altele, s-a frînt brusc. Ca și Fitin, a fost brusc dat afară, rămînînd fără nici un venit și fără pensie⁷⁶. Cu zece ani înainte nu ar mai fi avut norocul ăsta ; aproape sigur ar fi fost împușcat.

Capitolul 7

Colapsul

Inevitabil, sovieticii au început să se bazeze tot mai mult pe informații din surse umane pe măsură ce decriptarea devenea tot mai problematică. Astfel, colapsul unor rețele de spioni care funcționau de mult timp a fost catastrofal. Faptul că acest lucru s-a întâmplat la apogeul tensiunilor dintre Est și Vest s-a datorat în totalitate politicii staliniste a riscului calculat, care a avut consecințe extrem de grave pe 25 iunie 1950, când o invazie a Coreei de Sud plănuită de sovietici a precipitat intervenția militară a Statelor Unite¹.

Stalin exercita presiuni asupra Europei de Vest de la începutul Războiului Rece. Guvernele est-europene, dominate de partide comuniste minoritare, înăbușeau orice opoziție. După prezentarea Planului Marshall de sprijinire a refacerii și dezvoltării economiei țărilor europene, adoptat de Europa Occidentală în iunie 1947, rușii au mobilizat fără întârziere partidele comuniste din străinătate pentru a submina implementarea acestuia. Sub presiunile continue ale Moscovei, în februarie 1948 comuniștii au preluat puterea în Cehoslovacia. Stalin a întrerupt apoi toate căile de comunicare rutieră și feroviară din zonele vestice ale Germaniei spre Berlin începând din martie 1948. Era un război al nervilor posibil doar pentru că Stalin avea cunoștință de deciziile luate de britanici și de americani, datorită informațiilor transmise de Grupul de la Cambridge.

Printre calculele lui Stalin era și acela că Occidentul nu credea că rușilor le-ar trece prin cap să provoace un nou război mai devreme de 1955, date fiind timpul de care aveau nevoie pentru a-și reveni după devastarea provocată de nemți și efortul ulterior necesar pentru a ajunge din urmă Statele Unite în privința capacității atomice. Și totuși, presupunerea că, deoarece Moscova nu putea lua în calcul posibilitatea unui război mondial, va face totul pentru a evita un război local de teamă ca acesta să nu se extindă la scară globală s-a dovedit a fi cu totul falsă.

Războiul din Coreea

De la începutul anului 1949, Stalin ignorase în mod repetat rugămințile lui Kim Ir Sen, președintele Coreei de Nord, de a lansa un atac-surpriză care să unifice țara în detrimentul Sudului. Lobby-ul a început înainte de criza privind prezența occidentală în Berlin și înainte de victoria finală obținută de Mao Zedong în China, în octombrie.

Eșecul de la Berlin a zădărnicit planurile lui Stalin pentru Europa. Ascensiunea Chinei comuniste a înclinat balanța puterii în Asia potențial în avantajul sovieticilor. Astfel, Stalin a crezut că este momentul propice pentru a ocupa Coreea de Sud. Atacul a fost așadar un risc calculat care miza pe un succes imediat obținut datorită surprizei și în absența forțelor americane, aflate acum pe celălalt țărm al Mării Japoniei².

Problema a fost că, deși luat complet prin surprindere, președintele american a uimit pe toată lumea, acționînd în mod decisiv în apărarea Coreei de Sud printr-o contraofensivă lansată de pe mare de generalul Douglas MacArthur. Aceasta a primit autorizația Consiliului de Securitate al ONU în absența lui Iakov Malik, ambasadorul sovietic, avînd deci libertatea de a acționa fără amenințarea unui veto din partea sovieticilor. Absența lui Malik a fost o ripostă formală la refuzul Washingtonului de a recunoaște dreptul Chinei comuniste de a ocupa un loc în consiliu. Stalin hotărîse în mod nesăbuit să procedeze astfel, în ciuda sfaturilor diplomaților săi³.

La două zile după atacul Coreei de Nord, Stalin i-a explicat raționamentul său lui Klement Gottwald, omologul său din Cehoslovacia. Stalin i-a luat apărarea lui Malik, care plecase din Consiliul de Securitate al ONU, spunînd că asta sublinia „stupiditatea și idioțenia politicii Statelor Unite de recunoaștere a «sperietorii» Gomindanului ca reprezentant al Chinei în Consiliul de Securitate”. Explicînd apelul lui Truman la Consiliul de Securitate, Stalin a sugerat că absența Uniunii Sovietice „dăduse mîină liberă guvernului american și făcuse posibil ca, folosindu-se de majoritatea voturilor din Consiliul de Securitate, să comită și alte idioțenii, astfel încît opinia publică să vadă cum guvernul american își dă arama pe față”. Intervenind în Coreea, a continuat el, Statele Unite aveau să-și piardă prestigiul militar și autoritatea morală. Mai important :

Pe deasupra, este clar că Statele Unite ale Americii nu mai acordă acum atenție Europei, ci Extremului Orient. Este acesta un plus în favoarea noastră din punctul de vedere al balanței de putere globale? Fără îndoială că da. Să presupunem că guvernul american se va implica și mai mult în Extremul Orient și că va atrage și China în lupta pentru eliberarea Coreei și pentru independența acesteia – ce se va alege din asta? În primul rînd, America, la fel ca orice alt stat, nu se poate pune cu China, care are mai multe forțe armate la dispoziția sa. Așadar America se va năruie într-o astfel de luptă. În al doilea rînd, năruindu-se, America nu va putea să participe la un al treilea război mondial în viitorul apropiat. Prin urmare, al treilea război mondial va fi amînat pe termen nedeterminat, ceea ce ne va asigura timpul necesar pentru consolidarea socialismului în Europa. Asta lăsînd la o parte faptul că lupta Americii cu China trebuie să răspîndească revoluția în tot Extremul Orient. Nu este asta un plus în favoarea noastră din punctul de vedere al balanței de putere globale? Indiscutabil⁴.

Izbucnirea Războiului din Coreea a fost, fără îndoială, apogeul strategiei postbelice a lui Stalin. După aceea, întregul edificiu a început să se dezintegreze rapid, inclusiv avantajul informațiilor din surse umane, care susținuse politica externă sovietică și pe care se baza ceea ce în esență era o politică a blufului calculat.

Grupul de la Cambridge în pericol

Noul rezident ilegalist de la New York, Valeri Makaiev („Harry”), a ajuns în Statele Unite în 1950. Nu era sută la sută demn de încredere, căci, fiind orfan, se chinuise să supraviețuiască și o cam luase razna în toiul foametei și haosului de după războiul civil, ceea ce însemna că nu te prea puteai baza pe el dacă venea vorba de bani. În plus, avea o pregătire minimă. Făcuse 120 de ore de poloneză ca să-și susțină acoperirea, doar 80 de ore de engleză, 30 de ore de instruire tehnică și numai zece ore de discuții cu Ahmerov (care l-a instruit în privința contextului american) înainte să-și ia noul rol în primire⁵. Acest lucru era important, pentru că și-a asumat responsabilitatea pentru Philby, care lucra la Ambasada Marii Britanii de la Washington ca șef de stație pentru a face legătura între MI6, pe de o parte, și FBI și CIA, pe de altă parte, din 1949. Burgess, ca secretar I, era pe ascuns și curier pentru Makaiev, când s-a făcut o descoperire care avea să-l deconspire curînd pe Maclean⁶.

Maclean era extrem de stresat și bea mai mult ca oricînd. Ca ministru la Ambasada de la Cairo din 1948, a început să-și piardă controlul, bînd excesiv și chefuind cu tot felul de tineri promiscui pe care îi agăța prin oraș. Isprăvile lui erau dezaprobat de atașatul militar, printre alții, care l-a raportat la Londra⁷. Bineînțeles, nu s-a întîmplat nimic. De la Cairo a transmis pentru prima dată Maclean Centrului cererea sa urgentă de a fi evacuat la Moscova⁸. Însă cererea a trecut neobservată, și nici în 1950, cînd a solicitat din nou acest lucru, nu s-a făcut nimic. Deja sentimentele sale anti americane se dovedeau a fi greu de stăpînit și, inevitabil, se observau și în minutele pe care le scria atunci cînd apăreau chestiuni legate de Războiul Rece, după transferarea sa înapoi la Londra, ca șef al Secției Americane.

În Statele Unite, sentimentele anticomuniste atinseseră cote extreme odată cu izbucnirea Războiului din Coreea. În Europa, americanii insistau ca Pactul Nord-Atlantic să fie transformat într-o organizație permanentă pregătită de război : NATO. Mccarthysmul lua avînt. Maclean era cu siguranță pe punctul de a ceda, iar dacă ar fi fost supus unui interogatoriu prelungit de MI5, ca Fuchs, întreaga rețea ar fi fost distrusă. În aprilie 1951, serviciile britanice și cele americane au stabilit în sfîrșit că Maclean este „Homer”⁹. Eșecul sovieticilor în a acorda prioritate criptografiei le punea acum în pericol avantajul la nivelul informațiilor din surse umane.

Pînă în acest moment Philby nu îl întîlnise pe rezidentul Makaiev, care ajunsese la New York cu un an înainte. Țineau legătura prin „Paul”, al cărui nume real nu este cunoscut. Cînd Philby a aflat despre descoperirea britanicilor și americanilor, i-a cerut lui „Paul” să aranjeze urgent o întîlnire cu Makaiev, la care i-a dat vestea neplăcută că Maclean fusese deconspirat. Moscova a fost informată imediat, iar rezidentul de la Londra a aranjat ca Maclean să fie scos pe ascuns din Marea Britanie¹⁰.

Într-o scenă demnă de o farsă franțuzească, Maclean a fugit peste Canalul Mîneei, din Southampton la Saint-Malo, pe *Falaise*, un pachetot (unde nu avea nevoie de pașaport), împreună cu Guy Burgess, pe 25 mai 1951, într-o vineri. MI5 pusese

microfoane în casa lui Maclean. Totuși, evadarea nu s-a dovedit tocmai dificilă. Reacția lui Liddell de la MI5 a fost, în stilul lui caracteristic, una de nedumerire inocentă. „Mi se pare improbabil ca un om atât de inteligent ca Burgess să-și închipuie că ar putea avea vreun viitor în Rusia.” Liddell le-a cerut sfatul lui Anthony (Blunt), care era „persecutat de presă” (cuvintele lui Liddell), și lui Victor și Tess (Rothschild), care i-au împuiat capul cu vorbe goale¹¹. Chiar și pe 20 august Liddell tot nu voia să creadă că Burgess și Maclean ar fi putut fi spioni sovietici¹².

Philby era, evident, prea apropiat de Burgess, care stătuse la el cât timp fusese în Washington. În plus, prejudecățile antiamericane ale lui Philby nu erau întotdeauna foarte bine mascate de șarmul aparent cu care își asedia cunoștințele de la Washington. Chemat în țară, Philby a fost interogat de MI5. A mințit în legătură cu data când s-a sfârșit căsătoria lui cu Lizy. (A spus că în 1936, iar MI5 a descoperit ulterior că de fapt se întâmplase în 1940.) Chiar și atunci Liddell a refuzat „să aibă prejudecăți” față de cazul lui Philby – de fapt, să-l judece¹³. Era absolut convins că puteau foarte bine să fie „pure coincidențe”¹⁴. Aceeași perspectivă indulgentă și mioapă a fost asumată și de inși precum George Young, Tim Milne și Nicholas Elliott¹⁵. „Dragul meu băiat”, a remarcat odată Elliott. „E de-ai noștri.”¹⁶ Convingerea că Philby este nevinovat era împărtășită și de omul care a condus MI6 din 1953 până în 1956, sir John Sinclair¹⁷, și de predecesorul său, sir Stewart Menzies¹⁸.

Ba chiar Liddell era „convins” că nici Blunt nu fusese vreodată comunist, chiar dacă însuși experimentatul observator al Rusiei Owen O'Malley, care lucrase la Ministerul de Externe, i-a dovedit că Blunt fusese cu siguranță comunist la Cambridge¹⁹. Cumva, reticența de a accepta crudul adevăr părea mai curînd să se accentueze decît să slăbească pe măsură ce apăreau tot mai multe probe directe.

Între timp, Burgess și Maclean au ajuns la Praga prin Elveția; de acolo au fost duși rapid la Moscova. În capitala Uniunii Sovietice, au fost supuși unor interogatorii minuțioase timp de cinci luni. După aceea, amîndoi au fost efectiv ostracizați – retrogradați la statutul de redactori ocazionali pentru editurile care publicau literatură străină, deși Maclean s-a apucat să învețe rusa cu vigoarea sa caracteristică și apoi să-i învețe engleză pe rușii care doreau asta. Pe 24 octombrie, Biroul Politic le-a acordat cetățenia sovietică, fiecare primind cîte un salariu generos și cîte un apartament cu trei-patru dormitoare, cu condiția să nu locuiască în Moscova, ci în îndepărtatul Kuibîșev, în Siberia, supravegheați de MGB²⁰. Pentru cei obișnuiți cu metropola londoneză, aceasta era mai degrabă o pedeapsă decît o răsplată pentru servicii deosebite. Nu ajunseseră în paradisul socialist la care visaseră, ci într-o închisoare idealizată, care va fi fost pe placul mai asceticului Maclean, dar nu și pe cel al decadentului Burgess, care tînjea după bunăstarea de acasă.

MI5 se agăța cu disperare de convingerea sa înduioșătoare că niște oameni dinăuntrul sistemului nu i-ar trăda pe ai lor, în timp ce suspiciunile americanilor creșteau inevitabil. Pînă la urmă, Londra a fost silită, deși cu mare reticență, să ia măsuri, măcar pentru a păstra aparențele, iar Philby a fost dat afară din biroul intern al MI6. Și totuși, el a fost protejat în continuare de oameni influenți (mai ales de Elliott), care ulterior au avut motive întemeiate să se căiască, deși afecțiunea față de Philby

se pare că nu s-a diminuat niciodată. Poate că era o înscenare pusă la cale de americani și MI5 încerca să se răzbune pe ei? Asta nu îi prea consola totuși pe ruși, din motivul justificat că investițiile lui Stalin, acumulate cu trudă începînd din anii 1930, se risipeau rapid – și nu exista nimic comparabil cu care să fie înlocuite.

Colapsul rețelelor din Statele Unite

Pierderea unor surse de la nivel înalt în Londra s-a repetat curînd și la Washington, DC. Pe 21 ianuarie 1950, fostul diplomat și agent al GRU Alger Hiss, care fusese director al Biroului pentru Afaceri Politice Speciale la Departamentul de Stat, a fost condamnat pentru sperjur, și nu pentru trădare, doar din cauza reticenței autorităților de a le dezvălui rușilor toate sursele lor. Pe 2 februarie, Fuchs a fost închis în Marea Britanie; era cel mai important dintre spionii atomici care fuseseră prinși. L-a identificat pe Harry Gold, care pe 22 mai a mărturisit totul celor de la FBI. Ca urmare a declarațiilor lui Gold, FBI a ajuns la David Greenglass, care pe 15 iunie l-a deconspirat pe Julius Rosenberg. Peste două zile Julius și Ethel au fost arestați, fiind ulterior executați. Această serie de evenimente a descurajat speranțele Kremlinului, căci indica faptul că și restul rețelei de spioni atomici din America era expusă unui pericol imediat.

Părea doar o chestiune de timp pînă ce în plasele întinse de FBI aveau să fie prinși și soții Cohen (nume de cod „Voluntarii”). Moscova a hotărît să-i retragă pe cei mai vulnerabili informatori ai săi, în special pe cei care mai puteau juca rolul de ilegaliști în altă țară anglofonă. Dat fiind rolul primordial al lui Morris („Luis”) Cohen și al soției sale, Leontine („Leslie”), în procurarea unor secrete despre bomba atomică, Centrul i-a telegrafiat rezidentului de la New York: „În legătură cu situația care a apărut și în care Luis și Leslie pot fi atrași, trebuie luate toate măsurile pentru a-i păstra ca surse de informații. Convinge-i pe Luis și Leslie că această turnură a evenimentelor implică pericolul arestării; așadar, se propune plecarea lor dincolo de granițele Statelor Unite”.

Încălcînd regulile deoarece nu era timp de pierdut, Iuri Sokolov („Claude”), un ofițer operativ de la rezidentura din New York, s-a dus acasă la soții Cohen. Acolo a scris pe un carnețel: „Vom discuta pe hîrtie. Trebuie să vă cer să ardeți însemnările în fața mea. Este posibil ca în apartamentul vostru să fie instalate microfoane. Fiți foarte prudenți atunci cînd comunicați”. Soții Cohen au rămas nedumeriți și l-au privit bănuitori pe Sokolov. Acesta a scris în continuare: „La sfîrșitul lunii trebuie să părăsiți SUA”. Leontine, întotdeauna cea mai energică, a izbucnit: „Prostii! Nu vom face asta”. „De ce?”, a întrebat în șoaptă Sokolov. Nu voiau să plece din cauză că părinții lui Morris erau bătrîni și nu îi puteau lăsa să se descurce singuri. După alte schimburi de replici pe hîrtie, Sokolov, fără îndoială scos din răbdări, a insistat că acesta este un ordin.

Soții Cohen au plecat în Mexic, unde au rămas aproape două luni, cît era necesar pentru a face rost de niște pașapoarte americane potrivite, pe numele Pedro și Maria Sanchez. Ca să poată trece prin Europa, li s-au făcut pașapoarte pe numele Benjamin

și Emily Briggs. În octombrie, soții Cohen au plecat în Olanda, apoi în Elveția, Austria, Germania de Vest, ajungând în cele din urmă în Cehoslovacia. În Uniunea Sovietică și în Polonia au fost amândoi instruiți din nou înainte de a porni spre Marea Britanie sub noi identități²¹.

Războiul Rece părea că va continua la nesfârșit. Pe 1 martie 1951, o directivă de la KI ordona ca fiecare ofițer operativ „să-și bage bine în cap că lupta împotriva celui mai mare dușman [Statele Unite] nu este o acțiune pe termen scurt, ci va constitui substanța fundamentală a întregii noastre activități mult timp de acum înainte”²². MGB a început acum să creeze rezidenturi de rezervă, care să intre în acțiune în momentul când cele legale nu mai puteau opera²³. Realitatea dură cu care se confrunta Stalin era că aceste pierderi devastatoare la nivelul surselor umane de informații nu puteau fi compensate de interceptarea comunicațiilor. Trăise destul ca să-l ajungă din urmă consecințele grave ale mai vechii neglijări a criptografiei – nu mai puțin decât dezastrul din agricultură. GUSS abia începuse să funcționeze. Construirea unor computere capabile să creeze și să atace cifruri la viteze mari și în profunzime nu era decât un vis îndepărtat.

La 6 octombrie 1951, chiar înainte ca Maclean și Burgess să plece la Kuibîșev și cu Philby căzut în dizgrație, Evgheni Pitovranov, viceministrul Securității Statului, responsabil printre altele și de GUSS, a semnat o directivă transmisă către rezidenturi în care sublinia importanța de a-i viza pe cei care aveau acces la cărți de coduri britanice sau americane²⁴. Instrucțiunile au fost transmise prin curier diplomatic, nu pentru că rușii s-ar fi complăcut să aleagă acest nivel, ci pentru că nu puteau fi siguri că cifrurile lor nu fuseseră deja compromise. În iunie 1952, ofițerilor operativi din Occident li s-a spus să creeze organizații ilegale care să „funcționeze fără întrerupere în orice condiții”²⁵.

Astfel, înainte de a muri, Stalin a recunoscut neajunsurile serviciilor de informații externe. A convocat o ședință cu viceministrul Securității Statului, Sergo Goglidze, Serghei Ogoļov și Evgheni Pitovranov, pe 20 noiembrie 1952, pentru a discuta despre reorganizarea GRU. Într-o atmosferă pe care a otrăvit-o cu incriminări macabre și amenințări murdare, Stalin a acuzat MGB că a comis greșeli fundamentale în operațiunile sub acoperire din străinătate. MGB refuzase să comită acte de terorism împotriva dușmanului din cauză că terorismul nu s-ar fi potrivit cu marxism-leninismul. Fapt era – vitupera Stalin – că MGB adoptase prin aceasta o poziție caracteristică liberalismului și pacifismului burgheze²⁶. Fără ca restul conducerii să știe, în februarie 1953 Stalin l-a convocat pe Korotkov, care atunci conducea operațiunile ilegale, pentru a pune la cale asasinarea dificilului lider iugoslav Tito²⁷. Aceasta a fost una dintre ultimele instrucțiuni pe care le-a dat.

În noaptea de 2 martie, doctorul Aleksandr Miasnikov i-a deschis ușa unui membru al Secției Speciale (MVD) a spitalului de la Kremlin : „Am venit să vă duc la șef, care este bolnav”. Stalin suferise o hemoragie cerebrală în aceeași seară²⁸. La moartea lui, pe 4 martie 1953, Beria a răsuflat ușurat – și nu era singurul. În săptămânile de doliu care au urmat, Beria nu și-a putut ascunde zîmbetul de satisfacție, nici măcar în public. Cu toate acestea, și moartea lui Stalin punea anumite probleme. Războiul Rece era

în toi. După ce se aleseseră cu Germania de Est în urma războiului, rușii erau hotărâți să nu renunțe la ea, chiar dacă ocuparea restului țării era prea costisitoare pentru a fi luată în calcul, pe cînd cel mai mare dușman, Statele Unite, păzea porțile Occidentului. Beria, cel care insista cel mai mult asupra necesității de a pune capăt Războiului Rece renunțînd la hegemonia sovietică asupra Germaniei de Est, a fost împușcat la sfîrșitul anului 1953. Restul conducerii – cu excepția lui Gheorghi Malenkov, care acum a rămas singur – nu prea se gîdea să ridice tabăra și să se întoarcă acasă. Dimpotrivă : considera că este esențial să rămîină pe poziții și, în măsura posibilității, să extindă capul de pod pînă în centrul Europei prin alte mijloace decît forța armată. Încă o dată, era mare nevoie de serviciile de informații.

Totuși, reducerile cheltuielilor publice de după moartea lui Stalin, nevoia imperioasă de a-i instrui atît pe militari, cît și pe civili în criptografie și lichidarea GUSS ca instituție independentă – aceasta fusese absorbită de noul și universalul MVD (succesor al MGB) – au lovit puternic serviciul de interceptare a comunicațiilor, în vreme ce doi profesioniști exemplari, cu cea mai mare experiență, Boris Aronski și David Truskanov, au fost convocați în cadrul unor operațiuni unde era nevoie urgentă de ei²⁹. Pe 24 aprilie 1953, GUSS a fost împărțită în trei instituții distincte : serviciul special al organelor de securitate, respectiv Direcția a VIII-a (*vos miorka*) a MVD, serviciul special al Marelui Stat-Major al armatei și serviciul special al Marelui Stat-Major al marinei militare³⁰.

Vadim Kirpichenko, care a intrat în serviciu în ultimii ani ai lui Stalin, își amintea cît de consternat a fost de „neglijarea” serviciilor secrete sovietice³¹. Într-adevăr, la o ședință a conducerii din 8 februarie 1954, însuși președintele Consiliului de Miniștri, Gheorghi Malenkov, s-a plîns că serviciul de informații externe în ansamblu era la un „nivel scăzut”. Ba chiar a mers pînă acolo încît a folosit cuvîntul *colaps* pentru a descrie situația sa periculoasă³².

De fiecare dată cînd regimul sovietic se confrunta cu o problemă de oarecare magnitudine, reacția instinctivă era să se apuce cu frenezie de restructurări birocratice. Din această criză de încredere a apărut Comitetul Securității Statului (KGB) pe 13 martie, separat de Ministerul Afacerilor Interne, ca o continuare timidă a CEKA. Angajații săi au fost numiți ulterior *kaghebiști* sau *komitetckiki*. Direcția a VIII-a a MVD a devenit Direcția a VIII-a Principală a KGB. Pe 30 iunie 1954, Prezidiul a emis o rezoluție „privind măsurile pentru întărirea activității informative de către organele securității statului sovietic în străinătate”. În particular, asta însemna construirea unor rețele de ilegaliști în Marea Britanie și în Statele Unite³³.

Capitolul 8

Teatrul german

De la sfârșitul anului 1944, Stalin subliniase că Statele Unite sînt următorul cel mai mare dușman¹. Germania, unde rușii erau în avantaj, a rămas principalul teatru al unui potențial conflict în care se manifesta această rivalitate. „Cel mai mare dușman al nostru este America”, spunea Stalin cu doar cîteva luni înainte să moară. „Însă principalul accent nu ar trebui pus pe America în sine. Punctul de plecare, unde trebuie să avem oamenii noștri, este Germania de Vest.”²

Multe lucruri depindeau de alegerea unor lideri de calibru, mai ales la conducerea Direcției I Principale a KGB și la cea a GRU. Cea dintîi i-a revenit însă, în mod previzibil, unui birocrat cu experiență limitată în ceea ce privește operațiunile din străinătate: Aleksandr Saharovski.

Fiu de tapetar, Saharovski s-a născut pe 3 septembrie 1909. Făcuse doar liceul și avea în plus experiența dezvoltării serviciilor de securitate române, dar nu știa nici o limbă străină. Saharovski a devenit director adjunct al Direcției I Principale pe 18 martie 1954. La 23 iunie 1955 a fost numit șef interimar al direcției, pînă la avansarea sa permanentă, pe 12 mai 1956, la recomandarea predecesorului său, Aleksandr Paniușkin, care era bolnav și nepotrivit în acest post³. Chipeș și exigent fără să fie meschin, Saharovski era prudent, își făcea foarte greu prieteni și era extrem de independent. Contactele sale din străinătate se limitau la omologii săi din țările Pactului de la Varșovia. Problema sa fundamentală era lipsa oricărei educații sistematice sau a unei experiențe serioase în străinătate, ceea ce explică parțial reticența sa la inovare, trăsătură agravată de starea sa proastă de sănătate, care se deteriora pe măsură ce nevoia de informații externe creștea exponențial. Cu toate acestea, a răsuflat ușurat pe 8 decembrie 1958, cînd Ivan Serov a fost transferat de la KGB, devenind șeful GRU. Și totuși, pe măsură ce anii treceau și aria de competență a Direcției I Principale creștea odată cu extinderea Lumii a Treia, fostele teritorii coloniale, sănătatea precară a lui Saharovski, în special durerile de cap continue, l-a împiedicat să țină pasul⁴.

Korotkov, acum avansat la gradul de general, a fost trecut cu vederea în ciuda faptului că era mult mai calificat și i se încredințaseră operațiunile din străinătate începînd din 22 mai 1946. Probabil că la asta a contribuit și faptul că, fiind un profesionist conștiincios și cu experiență, se știa că spune lucrurilor pe nume. În plus, acum era și asociat prea mult cu Beria. O influență negativă avusese și faptul că le supraviețuise pînă și ghinionistului Iagoda și detestatului Ejov⁵.

Unele continuități frapante au persistat, chiar și după curățenia de primăvară ulterioară morții lui Stalin. Pe 3 septembrie 1953, de exemplu, niște propuneri ale prim-vice ministrului MVD Serghei Kruglov și ale lui Paniușkin „de a recunoaște valoarea implicării în acte de terorism” – termen înlocuit ulterior cu eufemismul *aktivka*, „măsurile active” – au fost transformate într-un decret care asigura organizarea unei a douăsprezecea secții (speciale) în cadrul direcției externe a MVD⁶. Aceste planuri erau continuate, după Beria, de șeful Direcției I a MVD, Piotr Fiodotov, și de adjunctul său, Oleg Gribov⁷. Și totuși, oamenii cu cea mai vastă experiență și cei mai capabili pentru a conduce campania, Pavel Sudoplatov și Naum Eitingon, au rămas închiși, fiind supuși unui interogatoriu special deoarece colaboraseră îndeaproape cu Beria.

Direcția a XII-a nu era o structură cu totul nouă; ea avea la bază Biroul nr. 1 al MGB, condus de Sudoplatov din 1945⁸. Imediat după război, întrucât era compus mai ales din cei care organizau sabotaje în spatele liniilor inamice pe teritoriul Uniunii Sovietice, Biroul nu prea a mai fost folosit. Sudoplatov a încercat să asigure instruirea în noile dictaturi din Europa de Est, însă GRU lua partea leului în operațiunile speciale, având ofițeri operativi care fuseseră implicați activ în toată Europa ocupată în timpul războiului. Ceea ce a reușit Sudoplatov după instalarea Războiului Rece a fost să se infiltreze în valul de refugiați din Est, mai ales în zona ocupată de Aliați în vestul Austriei. În acest scop, în 1950 a fost trimis un grup special ca să recruteze funcționari mărunți care aveau acces la documente oficiale (mai ales la pașapoarte) și care puteau autentifica „legende” noilor ofițeri operativi⁹. Ulterior, Austria, chiar și după retragerea Aliaților și a sovieticilor ca urmare a neutralizării sale prin tratat în 1955, a rămas un focar al acestor activități.

În sarcina Direcției a XII-a intrau raidurile împotriva unor obiective și comunicații politico-militare pe teritoriul american și britanic. Propunerile prevedeau și „acte teroriste împotriva celor mai activi și mai înverșunați inamici ai Uniunii Sovietice și a anumitor indivizi din țările capitaliste, în special agenți ai serviciilor secrete străine, lideri ai organizațiilor antisovietice de emigranți și trădători ai Patriei”¹⁰.

Inevitabil, improvizația a ajuns să fie la ordinea zilei. Mai întâi, la ordinul personal al lui Nikita Hrușciov în februarie 1954, un atentat a avut loc împotriva lui Gheorghi Okolovici, șeful grupării de emigranți NTS (Narodno-Trudovoi Soiuz), care activa în Germania sub auspiciile CIA¹¹. Acesta a dat greș pentru că asasinul, Nikolai Hohlov, a dezertat și, în mai puțin de trei ani, și-a publicat memoriile. În aprilie, șeful NTS din RFG, Aleksandr Trușnovici, a fost ucis accidental în timpul unei tentative de răpire. Până în iunie se trăseseră câteva învățăminte. Au reușit să-l răpească pe liderul NTS din Austria, Valeri Tremmel. Apoi, în octombrie 1957, ucigașul profesionist al KGB Bogdan Stașinski l-a lichidat pe Lev Rebet, un important naționalist ucrainean. Pe 15 octombrie 1959, l-a stropit cu cianură pe Stepan Bandera, conducătorul OUN, după care a defectat și a mărturisit totul doi ani mai târziu.

Nu este deloc plăcut să ne amintim că, în ciuda publicității nefavorabile care a urmat acestor episoade notorii, la 1 noiembrie 1962 Semiceastnii a aprobat o serie de planuri privind alte operațiuni. Decizia a fost justificată prin faptul că, din 1954 până în 1961,

din 329 de cazuri de trădare doar 23 de trădători fuseseră ademeniți înapoi în Rusia pentru a li se administra cea mai severă pedeapsă. Sarcina a fost încredințată Secției a XIII-a a Direcției I Principale și Secției a XIV-a (ulterior Secția K), care urmau să colaboreze cu Secția a VIII-a a Direcției a II-a Principale (contrainformații)¹².

Într-o importantă privință, schimbarea a fost foarte evidentă – deși nu întotdeauna în avantajul serviciilor de informații. Cum era deja evident în cazul Direcției I Principale, cei despre care se considera că au avut legături prea strânse cu Beria au fost epurați – peste 50 % în total. Lideri precum Beria însuși, Abakumov și Merkulov fuseseră deja împușcați în urma unor false acuzații de spionaj în favoarea dușmanului. Sudoplatov, care era în închisoare, continua, în mod sfidător, să nu se căiască.

Personajul care a triumfat în lupta crâncenă pentru putere de după moartea lui Stalin a fost Hrușciiov, un semianalfabet (știa să citească, dar nu și să scrie) certăreț din fire, dar foarte isteț. În Ucraina colaborase îndeaproape cu noul său șef de la KGB, Ivan Serov, un individ nemilos, dar loial. Rudă cu Hrușciiov, mic de statură, dar vînjos, energic, exagerat de orgolios și extrem de ambițios, Serov se născuse într-o familie de țărani săraci din Vologda. A devenit președintele sovietului unui raion la vârsta de doar 18 ani și a urcat pe scara ierarhică în armată, unde se spune că a ajutat la deportarea țăranilor recalcitranti în Siberia. În 1935 devenise comandantul unui regiment de artilerie, ulterior urmînd cursurile Academiei Militare „Frunze”, de unde a ajuns în rîndul cadrelor NKVD, iar în 1940 a devenit comisar al poporului pentru Afacerile Interne în Ucraina. Trimis în statele baltice, a supervizat în acel an alte deportări în masă¹³. Mai tîrziu, în martie 1945, Serov a fost cel care a orchestrat cunoscuta dispariție a reprezentanților emigranților polonezi, atunci cînd, în mod necugetat, aceștia s-au parașutat în Polonia aflată sub ocupație sovietică presupunînd că Stalin vorbise serios la Ialta cînd spusese că vrea să negocieze crearea unui guvern de oameni talentați¹⁴.

Mihail Milștein de la GRU, care, fiind evreu, a avut o carieră foarte scurtă, era „uimit de cît de limitate, de rigide erau părerile [lui Serov]”. Ivan Serov era, își amintește Milștein, un om mărunț în toate sensurile cuvîntului¹⁵. Nu putea sta o clipă locului. Era și vanitos, mai ales cînd venea vorba de mușchii lui, și un xenofob declarat. Făcea mereu remarci sarcastice, iar toată lumea știa că are o nevastă dominatoare ; în plus, nu permitea nimănui să fumeze în prezența lui, așa că trebuie să-i fost dificil să petreacă împreună cu alți ruși. Deloc surprinzător, lui Serov îi plăcea compania femeilor frumoase, deși acestea nu aveau voie să devină ofițeri operativi. Avea un mare regret : că fiul său, Vladimir, un tînăr ofițer din forțele aeriene, „nu prețuia regimul nostru la fel de mult ca mine”¹⁶.

Și totuși, spre deosebire de predecesorii săi, Serov nu a avut un rang înalt în Partid. Întreaga sa autoritate se baza în special pe relațiile strînse pe care le avea cu protectorul lui, Hrușciiov. Restul conducerii se simțea cel puțin incomfortabil cu alegerea lui Hrușciiov. Serov era, bineînțeles, din același aluat ca și Beria. Ideologul Mihail Suslov îl dezavua pentru că vorbea „de sus” despre organizațiile de partid, în timp ce alt membru al conducerii, Mihail Pervuhin, îl considera „bădăran” (*grubîi*)¹⁷ – critici care curînd s-au dovedit a fi adevărate. Din punct de vedere operațional, lăsa mult

de dorit. Nu numai că a făcut un pas înapoi refuzînd deschis să angajeze femei în alte posturi decît munca de birou, dar se și scandaliza la ideea că ar putea exista agenți homosexuali. A fost cît pe ce să nu aprobe recrutarea funcționarului din marina militară John Vassall, care era șantajat după ce fusese sedus de niște bărbați la Moscova, dar care s-a dovedit a fi un spion inestimabil la amiralitatea londoneză pînă cînd a fost deconspirat.

De departe cel mai mare prejudiciu adus serviciilor l-a reprezentat senzaționala denunțare a lui Stalin de către Hrușciiov la al XX-lea Congres al Partidului pe 25 februarie 1956. Cum majoritatea covîrșitoare a agenților străini nu lucrau pentru bani, ci din credința oarbă în cauza comunistă, care deja se împletea cu amintirea glorioasă a lui Stalin, discursul lui Hrușciiov, susținut în cadrul unei ședințe închise, a zdruncinat credința multora cînd a fost citit ulterior în celulele de partid. Nici măcar vestea notoriului Pact Ribbentrop-Molotov nu provocase atîta tulburare în rîndul mișcării comuniste internaționale. Mai rău pentru regimul aflat acum sub asediu, ura, mîndria și integritatea i-au împins pe mulți în tabăra serviciilor de informații ale adversarului¹⁸.

Pitovranov

Misiunea KGB în Germania de Est, acum Republica Democrată Germană (RDG), era „de drept considerată cel mai puternic punct exterior al serviciului sovietic de informații externe”, își amintește un fost ofițer operativ¹⁹. Misiunea se înălța mîndră în întinsa incintă a complexului sovieticilor de la Karlshorst, în suburbiile îndepărtate ale Berlinului, între Bodenmaier Weg, Zwieseler Strasse, Dewetallee și Aberstrasse. Construit ca o cazarmă, cu antene înalte pe acoperiș, complexul se vedea de la o poștă. Aici personajul cel mai important era generalul-locotenent Evgheni („Jenia”) Pitovranov, ministru plenipotențiar al MVD/KGB în RDG începînd din 17 mai 1953²⁰. Adresa era Oficiul Poștal Militar nr. 62706. De aici MGB/KGB opera respectînd doar propriile reguli, mașinile trecînd ca vîntul pe străzi în toiul nopții pentru a ridica pe oricine : lumea sumbră a romanului clasic scris de John le Carré *Spionul care a ieșit din joc*²¹.

Pitovranov și-a început cariera la contrainformații. În 1946 a devenit director adjunct al Direcției a II-a Principale din cadrul MGB. Acolo, un grup de șapte oameni, conduși de Tohcianov, șeful Secției Europene, au spart seifurile unor ambasade străine după ce au realizat un studiu minuțios al deplasărilor angajaților și au făcut duplicate după seturi întregi de chei (prin intermediul celor care făceau curățenie în ambasade) pentru această misiune. Instalaseră o grămadă de microfoane pe sub socluri și în tavanele tuturor ambasadelor în timpul îndelungatei evacuări la Kuibîșev, între 15 octombrie 1941 și vara anului 1942. Americanii aveau totuși unele bănuieli, iar în iarna 1946-1947 erau pe punctul de a apela la cei de la FBI.

Abakumov a convocat de urgență o ședință. Toate microfoanele trebuiau eliminate cît mai curînd posibil. S-a găsit rapid o soluție : misiunea americană a fost contaminată

în mod deliberat, astfel încât diareea i-a împiedicat pe funcționari să vină la birou jumătate de săptămână, timp în care rușii și-au scos la rezează toate echipamentele²².

Arestarea lui Abakumov în iulie 1951 i-a dat însă peste cap cariera lui Pitovranov. Acesta a fost închis și bătut în mod repetat mai bine de un an (între 28 octombrie 1951 și 1 noiembrie 1952). În tot acest timp a făcut apel la Stalin, susținând reformarea întregului serviciu. Drept rezultat, a fost în cele din urmă eliberat și chemat la „șeful cel mare” pe 20 noiembrie 1952, după ce fusese repus în drepturi chiar de Stalin. Impresionat de îndârjirea și insistența lui extraordinară, Stalin a apelat apoi la Pitovranov cerându-i idei pentru reformarea structurii întregului serviciu.

Personalitate impresionantă, cu strămoși tătari, Pitovranov nu era în nici un caz un incapabil. Înalt, cu trăsături ascutite, avea o minte ageră și hotărâtă. Vorbea pe un ton moderat, dar ferm. Unul dintre subordonații săi l-a laudat (fără ca el să audă) că este „un luptător” care „își apără oamenii” – ceea ce, trebuie s-o spunem, era o calitate cu totul ieșită din comun în Uniunea Sovietică la vremea aceea²³. Într-un moment critic, după insurecția de la Berlin, Pitovranov a fost numit adjunct al comisarului suprem responsabil de securitate în Germania ocupată, unde conducea acum ceea ce era efectiv o „super-rezidentură”, coordonând sute de ofițeri la Karlsruher.

Markus Wolf

Numit „pescarul” pentru că exagera de fiecare dată dimensiunea prăzilor sale, Pitovranov și-a umflat, fără îndoială, meritele în infiltrarea serviciilor de securitate vest-germane. De asemenea, orgoliul său l-a făcut să fie o pradă ușoară pentru linguşele lui Markus Wolf. Fiul unor comuniști germani care emigraseră în Uniunea Sovietică, Wolf era un munte de om. Extrem de inteligent, a ajuns, prin manipulare, la vârful serviciului secret al RDG. Wolf vorbea rusa la perfecție, marcată doar de pronunțarea guturală a cîte unui *r* – o caracteristică a germanilor, evreilor ruși și chiar a lui Lenin. În ciuda imaginii publice de rus a lui Wolf, antisemitul comandant suprem al Grupului de Forțe Sovietice din Germania, mareșalul Andrei Greciko (ulterior ministru al Apărării), îi spunea în batjocură „evreul cel șiret”. Asta nu l-a afectat totuși cu nimic pe Wolf. Beneficia de protecția cui trebuia.

În august 1951, Wolf a fost chemat la Berlin de la Moscova, unde era consilier la Ambasada RDG, și trimis la Institutul de Cercetare Economică, în fruntea căruia se afla Anton Ackermann. Acest institut cu nume nevinovat era de fapt noul serviciu secret de informații, HVA (Hauptverwaltung Aufklärung), al cărui șef a devenit Wolf în decembrie 1952²⁴. „Wolf este rus”, a insistat colonelul Hans Knaust de la HVA. „Știe cum gîndesc rușii mai bine ca nimeni altul. Gîndește și simte ca un moscovit. În orice caz, este rezidentul Moscovei în Europa de Vest.”²⁵ Bucătărie rusească, vacanțe în Rusia, prieteni ruși, literatură și filme rusești – toate erau parte inalienabilă a vieții hibride a lui Wolf.

Noi recruți

Cunoscuta lipsă de modestie a lui Pitovranov nu era cu totul nejustificată, dată fiind incompetența altora de la vîrf. Defectorul Piotr Deriabin spunea că Pitovranov era considerat de Moscova „extrem de capabil”. În mod neobișnuit, a explicat el, „adeseori i se dă responsabilitatea de a se ocupa de operațiuni care altfel ar fi fost coordonate direct de Moscova, fiind lăsat să procedeze cum vrea. În trecut, cînd oameni mai puțin capabili, precum [colonelul Gherman] Ceaikovski, erau la conducere în Germania, majoritatea acestor operațiuni erau coordonate direct de la Moscova, de teamă ca rușii din Germania să nu strice totul”²⁶.

În ciuda afirmațiilor lui Stalin și Malenkov, serviciul de informații externe nu stătuse degeaba. În 1949 îl recrutase pe agentul „Paul”, Heinz Felfe, fost subofițer în SS și fost agent al MI6 (1947-1949). Era o pasăre rară, care a ajuns în cele din urmă să conducă secția de contrainformații a serviciului secret german, BND (Bundesnachrichtendienst), succesorul unității conduse de generalul Gehlen, fost ofițer superior în SS. Philby nu avea o părere prea bună despre ea. Acesta știa „de unitatea lui Gehlen încă din vara anului 1943. Era secțiunea antisovietică a lamentabilului Abwehr, iar britanicii îi citeau majoritatea mesajelor. Nu părea să fie mai brează decît celelalte secții ale Abwehrului (pe care le vizam din 1941), ceea ce înseamnă că era foarte slabă. Fără exagerare, fără nici o glumă. Așa că nu am fost deloc descumpănit atunci cînd a intrat CIA pe fir”²⁷.

Pe Otto John, primul șef al contraspionajului vest-german, l-a prins chiar Pitovranov. După ce se declarase împotriva utilizării unor foști naziști, John, împreună cu prietenul său dr. Wolfgang Wohlgemuth, a fost ademenit în Berlinul de Est în seara de 20 iulie 1954, pentru a discuta neoficial cu rușii.

Ceea ce l-a tentat pe John a fost că ideea reunificării Germaniei plutea încă în aer. După ce a traversat frontiera intrînd în Berlinul de Est, a fost însă reținut împotriva voinței sale și a divulgat informații despre organizația lui Gehlen²⁸. Nu numai că rușii au avut de cîștigat de pe urma nenumăratelor secrete pe care le-a dat în vileag, dar au înregistrat și o mare victorie propagandistică, pretinzînd că John defectase. La sfîrșitul lui decembrie 1955 își pierduseră însă interesul față de acest informator, iar John a fost lăsat să se întoarcă acasă, căzut în dizgrație. Fără îndoială, se considera că haosul și confuzia provocate la Bonn meritau tot efortul. Între timp, spionul Felfe își asuma rolul de proaspăt specialist în operațiuni sovietice, după ce se infiltrase în organizația lui Gehlen în noiembrie 1951. Aveau să urmeze și alte evenimente, de vreme ce rușii descoperiseră cum să utilizeze productiv dosarele personalului din SS și Gestapo pe care le capturasera la sfîrșitul războiului. Au avut de unde alege dintre membrii Partidului Liber Democrat din Germania de Vest pentru a-i șantaja în privința asta.

Agentul „Grail Spice”

Prezența numeroasă la vîrf a sovieticilor în Germania a adus totuși beneficii amestecate serviciilor de informații sovietice. Masivul Grup de Forțe Sovietice din zona de est a oferit NATO ținte numai bune de infiltrat, în ciuda măsurilor stricte menite să țină personalul departe de populația locală. Prada cea mai impresionantă a fost maiorul – ulterior locotenent-colonelul – Piotr Popov de la GRU. Popov ajunsese pe această poziție datorită protecției lui Serov, care îi permisesse să avanseze în ciuda lipsei sale de talent, a unui pronunțat complex de inferioritate, a rigidității în gîndire și a stilului bombastic, combinate cu faptul că nu știa aproape deloc germana.

La vremea aceea, sub conducerea lui Henry Hecksher, CIA desfășura operațiuni „Redcap” menite să racoleze soldați sovietici care să lucreze pentru Occident, convingîndu-i să dezerteze pe loc. Aici, un personaj important avea numele de cod „Gary Grossman” – deși în realitate era un emigrant rus pe nume George Kisevalter. Născut la Sankt-Petersburg, Kisevalter era în Statele Unite împreună cu bunicul său, fost ministru adjunct de Finanțe al țarului, care cumpăra arme de la americani, cînd a izbucnit Revoluția Bolșevică. A intrat în serviciile de informații ale armatei americane în 1944 și a fost trimis ca atașat la misiunea militară a Statelor Unite din nordul Rusiei²⁹. Avînd talent la recrutat spioni, cînd l-a urmărit pe Popov, Kisevalter primise un pont de la grădinarul (agentul „Hans”) care lucra la misiunea sovietică. Popov, care absolvise Academia Militară Diplomatică, urma să înlocuiască pe cineva identificat de americani drept *ghereușnik* (ofițer al GRU) la Grupul Central de Forțe din Viena.

Kisevalter își făcuse ucenicia cu Gehlen după război și lucra ca ofițer al CIA din 1951, acordîndu-le asistență șefilor bazelor operaționale din Viena și Berlin. Căsătorit, cu doi copii, Popov s-a îndrăgostit de Gretchen Ritzler, care fusese în legătură cu Walter Schellenberg sub falsa identitate de comunistă austriacă (Kochanek). Și nu a durat mult pînă ce a fost recrutat de Kisevalter. În timp ce operațiunea Popov era în curs de desfășurare, s-a creat o secție specială (SR-9) sub conducerea lui Kisevalter pentru a se ocupa de cîrțițele sovietice. Pe 25 ianuarie 1953, organizația lui Gehlen a făcut la fel, implementînd o strategie pentru pătrunderea în adîncime în Uniunea Sovietică, folosindu-se de soldați sovietici pe care îi recrutase.

La Berlin, Popov („Grail Spice”) i-a furnizat lui Kisevalter tot mai multe informații militare prețioase. Însă relația cu iubita lui „comunistă” austriacă nu a fost dată uitării. Popov a cerut permisiunea să-i scrie, dar i s-a spus să-i scrie doar pentru a pune capăt relației. Nu a făcut-o. Au urmat în schimb o serie de scrisori de dragoste despre care, în cele din urmă, a aflat și superiorul său, care a luat imediat măsuri. În noiembrie 1958, Popov a fost trimis acasă, la Kalinin, în cadrul apărării antiaeriene. Înainte de a pleca, Kisevalter i-a aranjat o întîlnire cu un ofițer care avea să fie omul său de legătură la Moscova³⁰.

Moscova era un cimitir al operațiunilor CIA. Departamentul de Stat considera că prezența agenției este o amenințare la adresa misiunii sale principale – acest lucru

este bine reflectat în scrierile lui George Kennan, al cărui scepticism față de serviciile secrete s-a adâncit odată cu trecerea anilor –, așa că, inițial, astfel de ofițeri nu aveau decât acoperire militară, ceea ce îi făcea să fie cu atât mai ușor de identificat. Veteranul Paul Redmond își amintește că agenția a trimis doi șefi de stație în 1948-1950: „Primul avea opt zile de instrucție, al doilea doar 21 de ore. Unul era aproape orb, purta niște ochelari care se abureau sau se acopereau de gheață, în funcție de vreme”. Situația a rămas disperată pînă la sfîrșitul anilor 1950³¹.

Russell Langelles („Daniel”), un agent CIA și diplomat american de rang inferior, a apărut la Moscova la sfîrșitul anului 1957, sub acoperirea de ofițer superior de securitate al ambasadei. KGB a fost nedumerit cînd a observat că Langelles a fost întîmpinat în gara Bielorusski, printre alții, de primul secretar (consular) Idar Rimstead, identificat ca ofițer al CIA la Moscova încă de la începutul lunii. De ce s-ar da peste cap un secretar I ca să-și întîmpine un subordonat? Investigațiile ulterioare au indicat că Langelles și Rimstead se cunoșteau bine.

Ca urmare, Langelles era supravegheat îndeaproape. Plimbările pe care le făcea după aceea împreună cu colegul său George Winters, care a sosit în iunie 1958, au accentuat suspiciunile. În apartamentul său, dădea radioul mai tare de fiecare dată cînd vorbea cu soția lui, evident, cu scopul de a evita microfoanele instalate de KGB, o procedură destul de neobișnuită pentru niște discuții pur domestice. O dată a plecat cu mașina împreună cu soția lui și a trecut pe roșu, pîrînd că încearcă să scape de niște urmăritori. Ieșind din mașină lîngă o stație de metrou, s-a năpustit în ultimul vagon, dar a ieșit chiar înainte de plecarea trenului. Pe stradă, a fost văzut trecînd foarte aproape de un ofițer din armată. Au schimbat ceva între ei. S-au despărțit. Apoi ofițerul s-a întors la Hotel Ostankino, aproape de principala grădină botanică (departe de centrul orașului), unde s-a dovedit că era cazat.

Popov a fost arestat de niște ofițeri operativi de la Direcția a II-a Principală, condusă de colonelul Ivan Ermolaev, pe 18 februarie 1959. Aceasta a fost Operațiunea Bumerang. Popov – „Iuda” – a fost apoi forțat să transmită informații false către CIA. În timpul unei excursii la Colinele Lenin din 28 mai, însoțit de întreaga familie, Langelles a fost filmat în timp ce ascundea ceva. S-a descoperit o cutie conținînd instrucțiuni și niște bani³². Au urmat o serie de întîlniri și schimburi de bani și informații (false) cu Popov, controlate discret de KGB, pînă pe 16 octombrie, cînd, într-un final, Langelles a fost ridicat și, dovedindu-se nereceptiv la sugestia de a accepta (cum a spus el) „informații care să ajute la promovarea mea ca parte a unui acord tacit”, a fost imediat declarat persona non grata³³. Popov a fost judecat și executat în ianuarie 1960. CIA avea încă de învățat cum să opereze la Moscova.

Speranța de viață a oricărui rus care devenea agent al americanilor era extrem de redusă, pe cînd, cel puțin pînă în 1961, britanicii erau în mare parte invizibili. Direcției i-a luat mult timp ca să-și dea seama că o femeie mărunțică, dolofană și mereu politicoasă, care era secretar II, era în același timp și neînfricată rezidentă a MI6 care conducea o rețea în statele baltice cu o sîrguință hotărîtă și plină de grijă. Era Daphne Park, deși rușii îi scriseseră numele „Dafna”, exact cum trebuie să se fi auzit prin microfoanele ascunse³⁴.

Tunelul de la Berlin

Britanicii și americanii au reputat totuși două succese majore ce ar putea fi puse pe seama superiorității tehnologice și a ingeniozității întreprinzătoare. Viena, ca și Berlinul, fusese împărțită între britanici și americani, pe de o parte, și ruși, pe de altă parte. Peter Lunn, al cărui tată înființase o agenție de voiaj, era un mare schior și – după cum s-a exprimat un alt ofițer de la MI6, spionul sovietic George Blake – un „ofițer de informații foarte experimentat și foarte priceput”, însă „un om pe care nu l-ai remarca în mulțime”. Al doilea secretar la misiunea britanică și șef de stație la Viena, istețul și ingeniosul Lunn săpase pe sub sistemele de comunicații ale sovieticilor tuneluri care le-au permis britanicilor să intercepteze mesaje și astfel să reconstituie planul de luptă al sovieticilor în Balcani între 1949 și 1951. Aceasta le-a dat posibilitatea să facă schimb de informații interceptate cu americanii.

Lui Blake, care suferise de foame în perioada cît a fost prizonier de război în Coreea de Nord, în primăvara anului 1951, îi dădea ciocolată și pîine un abil ofițer MGB, Nikolai Loenko, care l-a pregătit pentru a deveni agent³⁵. Blake, un evreu olandez cosmopolit, fusese favoritul unei înverșunate emigrante anticomuniste, Elizabeth Hill de la Cambridge. Aceasta i-a fost profesoară și, în mod nechibzuit, după cum s-a dovedit, i-a inoculat imaginea ei romanțată despre Mama Rusia, din care fugise din cauza revoluției. Din fericire pentru sovieticii care îl controlau, Blake s-a întors la Londra, unde a devenit director adjunct al Secției Y, care procesa mesajele interceptate la Viena.

Balcanii nu erău un teatru de luptă crucial, așa că informațiile obținute nu erau de cea mai mare valoare, spre deosebire de cele oferite de Berlin, unde tocmai fusese trimis Lunn, în inima Grupului de Forțe Sovietice, în 1953³⁶. Blake spune povestea inițiativei lui Lunn :

Firește, după ce interceptase cu atîta succes telefoane la Viena, primul său gînd a fost cum să găsească un loc unde să putem intercepta fie cablurile telefonice est-germane, fie cele oficiale, fie cele sovietice. Din sursele sale de la centrala telefonică din Berlin a descoperit aceste trei cabluri, care treceau cam la o distanță de 350 de metri de limita sectorului american. Așadar era clar. Știa că aceste cabluri, conținînd 1 200 de [linii de] comunicații, erau folosite de forțele sovietice din Germania de Est, de Administrația și Ambasada Uniunii Sovietice din Berlinul de Est. Așa că a fost – avea să fie o țintă foarte promițătoare. Dar, desigur, britanicii nu puteau pur și simplu să se apuce de săpat un tunel din sectorul american. Trebuiau să-i coopteze și pe americani, ceea ce presupunea un... avantaj în plus, deoarece americanii aveau o grămadă de bani...³⁷.

Blake era secretar și a luat notițe la reuniunea Aliaților care a urmat (15-18 decembrie 1953). În doar cîteva ore, o copie a proceselor-verbale a ajuns la omul său de legătură, rezidentul Serghei Kondrașiov. Acesta era tînăr, energic, hotărît să reușească și foarte mîndru că avusese cîndva privilegiul de a fi interpretul lui Stalin pe germană. Și totuși, deși competențele sale lingvistice erau uluitoare, Kondrașiov era total lipsit

de imaginație. În octombrie, ajunsese la Londra sub acoperirea de secretar I la ambasada sovietică, special pentru a se ocupa de Blake³⁸.

Cei doi se întâlneau „după orele de program în una dintre suburbiile Londrei. Noi... veneam fiecare din altă direcție și ne plimbam vreo jumătate de oră pe strada aglomerată. Și discutam despre materiale operaționale”. Apoi făceau schimb de filme. Documentele strict secrete erau întotdeauna fotografiate, filmele fiind apoi trimise prin curier nedvelopate, ca să se voaleze din cauza expunerii la lumină în caz că erau descoperite. De data aceasta, din cauza importanței materialelor, nu au schimbat decât vreo câteva vorbe³⁹. Pentru Occident, Tunelul de la Berlin a oferit cel mai bun sistem strategic de avertizare timpurie imaginabil.

După aceea, în Berlinul de Est și la Moscova numărul celor care știau despre tunel a fost extrem de limitat, de teamă să nu fie deconspirat Blake. KGB trebuia să se grăbească să implementeze orice operațiune majoră în Germania înainte de construirea tunelului. În martie 1955, Blake a început să colaboreze cu MI6 la Berlin. Nu i-a luat mult să transmită la Moscova informațiile din dosare despre agenții care operau în acel moment în zona rusească⁴⁰. Anticipînd ceea ce avea să urmeze, generalul Serov a acționat rapid. În aprilie, Direcția a II-a Principală a lansat Operațiunea Spring, care, dintr-o singură lovitură nimicitoare, a măturat toate rețelele americane, britanice și vest-germane despre care se știa că operează în Est. Pînă în mai, peste 500 de agenți fuseseră reținuți, dintre care 221 erau de la agenții americane, 105 erau britanici, iar 45 din organizația lui Gehlen. În total, au fost închise patru baze americane, cinci britanice și trei germane⁴¹.

Tunelul a fost finalizat în cele din urmă pe 28 martie 1955, însă interceptările au început abia în mai. Chiar și după aceea, logistica necesară pentru traducerea și analiza convorbirilor interceptate a reprezentat o provocare majoră. Interceptările au continuat pînă ce au fost „descoperite” de formă de către est-germani, descoperire aranjată de ruși un an mai tîrziu, pe 21 aprilie 1956. Blake a fost avertizat cu puțin timp înainte.

Totuși, pînă atunci, scurgerea de informații secrete din tabăra sovieticilor a fost colosală – tunelul facilitase interceptarea a 25 de cabluri telefonice care deserveau numai GRU. În total, 368 000 de conversații au fost înregistrate și procesate la Londra, pe Clarence Terrace, în Regent's Park. O operațiune similară avea loc și la Washington, DC. Lista de restanțe era așa de lungă, încît transcrierea tuturor convorbirilor a durat pînă la sfîrșitul lui septembrie 1958. Interceptările erau de importanță primordială, NATO putînd astfel să înțeleagă care sînt intențiile și capacitățile țărilor din Pactul de la Varșovia⁴², și au furnizat prețioase date personale despre cei care activau în Grupul de Forțe Sovietice din Germania în acel an fatidic. Au aruncat lumină și asupra planului de luptă din Europa Centrală și asupra structurii sistemelor militare și de informații care operau în afara Berlinului.

Fără îndoială, cei cîțiva ruși care știau de tunel au fost tentați să transmită informații eronate prin sistemele lor de comunicații din Berlin, pentru a compromite obiectivele Aliatilor. Însă, fiind conștienți de prejudiciul adus, dar și de necesitatea de a nu îl pune în pericol pe cel mai promițător agent al lor de acolo, autorităților

militare sovietice li s-a permis doar să-i avertizeze în mod regulat pe ofițeri să limiteze durata și conținutul convorbirilor lor telefonice. Uneori ofițerii primeau chiar documente tipărite cu transcrieri ale convorbirilor lor, ca să nu uite să fie mereu vigilenți – nu că asta ar fi avut prea mare efect⁴³.

William Fisher este trădat

Berlinul a avut mulți ani un rol principal în Războiul Rece, dar Statele Unite au rămas mereu obiectivul suprem. La început, după război, în timp ce Washingtonul strângea lațul în jurul informatorilor sovietici din SUA, rușii au realizat cât era de urgent să introducă noi talente în Statele Unite. Serviciile sovietice erau singurele care utilizau în mare măsură ilegaliști, însă și aceștia erau o marfă rară⁴⁴. Instruirea de la zero a unui ilegalist dura cel puțin șapte ani astfel încât să poată trece neobservat. În plus, viața sub o astfel de acoperire era foarte solicitantă. Ilegalistul trebuia „să se comporte exact la fel ca locuitorii țării în care trăiește”, ne amintește Iuri Drozdov, fost șef de ilegaliști. „În serviciile de informații care folosesc ilegaliști nu există intimitate, aproape totul va fi chinuitor și neplăcut dacă nu te supui cererilor serviciului. Mai presus de toate, trebuie să fii complet deschis și să dai explicații pentru tot ce faci, inclusiv în viața ta personală.”⁴⁵ Între timp, trebuiau găsiți candidați corespunzători care să poată trece probele cu succes într-un timp scurt. Un ofițer operativ ales pentru această sarcină dificilă a fost William Fisher.

Fisher s-a născut la Newcastle, în Anglia, pe 11 iulie 1903, iar părinții săi erau germani rusificați. Tatăl său, Ghenrih, și mama, Liubov, intraseră amândoi în conflict cu autoritățile țariste și pleaseră în exil în Marea Britanie. Acolo a fost educat William, ajungând la London University la frageda vîrstă de 16 ani, însă familia lui s-a întors în Rusia în timpul revoluției, așa că nu și-a mai terminat studiile. Deși a mai avut îndrumători cînd a ajuns acolo, se cam bîlbîia cînd vorbea în rusește. Toată viața lui, Fisher avea să vorbească cu accent de Newcastle, un străin printre ceilalți ruși⁴⁶. În 1927, după ce a făcut armata, la recomandarea Uniunii Comuniste a Tinerilor, i s-a propus să intre în OGPU. I s-a spus că avea să-i fie de folos faptul că știe limbi străine⁴⁷. Și totuși, Fisher se cam codea, după cum i-a dezvăluit lui Trilisser într-un interviu: a consimțit să intre în OGPU doar la insistențele tatălui său⁴⁸.

Fisher a intrat în Secția a VIII-a, concentrîndu-se asupra informațiilor științifice și tehnice. Superiorul său direct era Aleksandr Orlov, pentru care lucrase și în Marea Britanie. În scurtul interval petrecut în Armata Roșie, Fisher a urmat cursuri de radio-telegrafie, iar asta a devenit specializarea lui în serviciul de informații. Însă nu după mult timp a fost mutat la Secția I, care se ocupa de ilegaliști, la o scară mult mai mare după venirea lui Artuzov. A depus cerere pentru a i se elibera pașaport britanic, care i-a fost aprobată în 1931. După aceea a activat mai întîi la Oslo, unde a devenit cunoscut pentru atenția meticuloasă față de detalii și pentru rigiditatea prusacă (pentru care a fost cît pe ce să fie dat afară)⁴⁹. După Oslo s-a mutat la Londra, unde s-a ocupat de radiocomunicațiile lui Orlov, care lansa acum Grupul de la Cambridge.

Defecțiunea ulterioară a lui Orlov a pus așadar în pericol chiar viața lui Fisher. La sfârșitul anului 1938, Fisher a fost brusc dat afară din serviciu, fiind considerat suspect. A fost repus în drepturi aproape exact peste trei ani, abia după invazia germanilor⁵⁰. Fisher a fost apoi primit în celebra Direcție a IV-a, condusă de Sudoplatov, care trimitea oameni ce puteau să treacă drept ofițeri inamici ca să culeagă informații și să comită sabotaje în spatele liniilor. Cum așchia nu sare departe de trunchi, Fisher vorbea atât de bine germana, încât se spune că putea trece drept ofițer al Wehrmachtului – și chiar a făcut-o. I se deschisese pofta de acțiune.

După ostilități, Fisher s-a oferit voluntar și pentru alte operațiuni, de data aceasta în Franța. Și totuși, la sfârșitul anului 1947, Korotkov, care se ocupa de ilegaliști, a hotărât să-l trimită într-o misiune mai urgentă în Statele Unite. Potrivit lui Fuchs, care se întorsese între timp din State pentru a lucra în Marea Britanie, America era pe punctul de a construi o bombă cu hidrogen. După șase luni de pregătiri intense, Fisher a fost trimis în Canada via Hamburg, pe *Scythia*. A ajuns la Québec pe 14 noiembrie 1948. Fisher avea pașaportul unui american de origine letonă, Andrew Kayotis, care murise în timp ce își vizita rudele din țara natală⁵¹. În drum spre New York nu a văzut mare lucru din Statele Unite, dar a mai făcut excursii ulterior ca să cunoască țara. Sub pseudonimul „Arach”, Fisher a raportat că este gata de acțiune. Fiecare ilegalist avea o „legendă”, o falsă identitate. Legenda lui era Emil Goldfus, un artist și fotograf american boem, evreu german la origine. În mai puțin de o lună intrase în legătură cu soții Cohen. Aceștia – mai ales Leontine – fuseseră cei mai ingenioși și mai neînfricați intermediari care comunicaseră informații secrete despre bomba atomică din Los Alamos. Reluarea operațiunilor i-a adus lui Fisher Ordinul Steagul Roșu în mai puțin de două luni. Crease de asemenea o rețea nouă de ilegaliști în California ca să afle informații despre transporturile de arme către Chiang Kai-shek, în China.

În 1952, Fisher a căpătat alt pseudonim, „Mark”, și i s-a repartizat un curier care s-a dovedit a fi cel din cauza căruia avea să se prăbușească. Numele de acoperire al acestui presupus american de origine finlandeză, Reino Hayhanen, era Eugene Maki, iar numele de cod era „Vik”. Hayhanen a ajuns la New York pe 20 octombrie 1950, abia rupînd cîteva cuvinte în engleză, situație care nu a părut să se amelioreze cu timpul, avînd în vedere în special obiceiul său de a-și îneca amarul prin barurile din Brooklyn. La sfârșitul anului 1953, Hayhanen intrase în atenția FBI. A părăsit țara pentru scurt timp în aprilie.

După întoarcerea sa în Statele Unite, l-a cunoscut pe Fisher în vara anului 1954. Contrastul dintre cei doi nu ar fi putut fi mai mare: karelianul era un bețiv leneș, inept și nemotivat; șeful său era dependent de muncă, dedicat și pedant. Nouă luni cît Fisher a fost plecat la Moscova pentru odihnă și o nouă instrucție, Hayhanen nu numai că s-a însurat cu o străină fără să ceară permisiunea, dar a și păstrat pentru el cinci mii de dolari care ar fi trebuit să ajungă la agenți.

În 1956, cînd s-a întors la New York, Fisher s-a plîns exasperat, ceea ce a făcut ca Hayhanen să fie în cele din urmă rechemat în țară, sub pretextul că ar fi avansat la gradul de locotenent-colonel, lucru care pînă și lui i s-a părut puțin probabil. După ce a plecat spre Franța, a luat banii oferiți de KGB la Paris și, pe 6 mai, a intrat împleticindu-se,

mort de beat, în Ambasada Statelor Unite, cerînd azil⁵². Centrul l-a avertizat pe Fisher de pericolul probabil creat de defecțiunea lui Hayhanen. Acesta a plecat imediat din New York în Florida, sub numele Martin Collins, și a întrerupt legătura cu agenții lui. Însă, pierzîndu-și răbdarea după 18 zile de inactivitate forțată la Daytona Beach, s-a întors și a fost prins curînd, după ce a intrat de două ori în apartamentul său⁵³.

Deși nu cunoștea multe amănunte, Hayhanen le-a putut spune celor de la FBI că Fisher purta de obicei o pălărie de o culoare neobișnuit de întunecată, cu panglică albă. FBI l-a localizat și l-a arestat la Hotel Latham din East Twenty-eighth Street din Manhattan, în dimineața zilei de 21 iunie, fără să aibă nici măcar un mandat de percheziție⁵⁴. Fisher a refuzat să vorbească, dar a recunoscut că nu este Goldfus, dînd în schimb numele prietenului său, tot ofițer operativ al KGB, colonelul Rudolf Abel, bănuind că, atunci cînd va afla Moscova, superiorii lui, care știau că adevăratul Abel este în siguranță, vor înțelege rapid că el, William Fisher, fusese arestat⁵⁵. Totuși, pentru presa americană el a rămas Rudolf Abel.

Întregul episod l-a pus într-o lumină proastă pe șeful KGB, Serov. Cel mai valoros dintre spionii săi plasați în Statele Unite fusese compromis de cineva căruia nu ar fi trebuit niciodată să i se permită să intre în serviciu. Nu era ultima dovadă de amatorism stîngaci din partea unui secretar de partid care declarase cîndva cu aroganță, fără să i se cîntească nici un mușchi de pe față, că URSS nu face spionaj.

Ivan Serov

Numindu-l pe Serov în funcția de șef al KGB, Hrușciiov spera fără îndoială că, deoarece avuseseră cîndva o legătură strînsă, asta însemna că găsise pe cineva care avea să facă tot ce îi va cere el. Și-a dat seama că nu este așa atunci cînd Serov s-a identificat complet cu serviciul său (păcatul „patriotismului departamental”). Acesta a refuzat cu încăpăținare să facă reduceri de personal, fără să-i pese de consecințe, și a afirmat deschis că nu îi convine amestecul Partidului. În vara anului 1957, Hrușciiov i-a zis răutăcios, de față cu alți membri ai conducerii: „KGB constituie ochii și urechile noastre. Dar, dacă nu-și ferește privirea... atunci o să-i scoatem ochii din cap, o să-i smulgem urechile și o să facem cum spunea Taras Bulba: «Eu te-am făcut, eu te omor»”⁵⁶. Serov a avut noroc: pedeapsa lui a fost doar o nouă numire în funcția de șef al GRU.

În locul său, în ziua de Crăciun a anului 1958 a apărut Aleksandr Șelepîn, un adept al eficienței, un aparatcic nerăbdător să fuzioneze departamente și să mai dea oameni afară și un om care nu le era loial subordonaților săi⁵⁷. Nou-veniții în serviciile secrete care conduceau diferite filiale ale KGB au văzut în asta o ocazie de a se afirma în detrimentul vechii gărzi.

KGB-ul lui Serov avea o structură medievală. Atît Serov, cît și Șelepîn au fost mereu hotărîți să bombardeze și să demoleze orice castel din raza lor vizuală. Acest lucru era deosebit de important, deoarece erau mulți pretendenți la tron – inclusiv Korotkov, care, înainte de moartea lui Stalin, a ajuns pentru foarte scurt timp șeful Direcției I

Principale (informații externe). A fost numit din nou șef al ilegaliștilor pe 16 iulie 1954, cu sprijinul lui Serov.

La 23 martie 1957, Korotkov a renunțat la ilegaliști și s-a întors la Berlin, încă piatra de temelie a operațiunilor sovietice din Europa. Karlshorstul, unde se afla sediul de la Berlin, era cel mai mare dintre fiefuri. Aici, relațiile strînse ale lui Korotkov cu liderul de partid Walter Ulbricht și cu Markus Wolf, șeful HVA (serviciul de informații externe al Germaniei de Est), i-au asigurat un loc de muncă mai liniștit, în special față de ciorovăielile nesfîrșite pe care le suportase la Lubianka sub conducerea lui Saharovski. Și totuși, cariera lui Korotkov s-a frînt brusc pe 27 iunie 1961, cînd s-a prăbușit la pămînt și a murit de un atac de cord în timp ce juca tenis la Moscova cu Serov, un maniac al sportului. (Tenisul devenise acum un mijloc esențial de a avansa în rîndul elitei.) Își încheiase deja misiunea. Era cît se poate de evident că omologii lor de la HVA știau mai multe decît cei de la KGB despre Germania de Vest⁵⁸. Wolf era mai mult decît capabil să se descurce și fără atenta supraveghere a prietenilor săi de la Karlshorst. Moscova se putea baza pe el.

Totuși, Șelepîn nu avea să rămînă mult în funcție, deoarece se implicase profund în lupta continuă pentru putere și părea să se îndrepte către vîrfurile Partidului. Trei ani mai tîrziu a fost înlocuit de Vladimir Semiceastnîi, un alt șef de Comsomol, de data aceasta din Ucraina. Semiceastnîi nu era un mare cîștig pentru KGB⁵⁹. Cineva care l-a cunoscut în anii 1940 îl descrie fără menajamente drept „plin de viață, hotărît, volubil și fără substanță”⁶⁰.

Spionii de la Portland

Pe toată durata Războiului Rece rușii au fost obligați să-și axeze o mare parte din activitatea serviciilor secrete doar pe obținerea tehnologiei militare a adversarilor lor. Acesta era unicul obiectiv al așa-numitei rețele de spionaj de la Portland. Spionii au implicat două categorii de ilegaliști sovietici: mai sus menționații soți Cohen („Helen și Peter Kroger”), care locuiau în suburbii și se ocupau de comunicații, și Konon Molodîi („Gordon Lonsdale”), care era rezidentul ilegalist.

Rețeaua a început cu Harry Houghton („Miron”), care lucra ca secretar al atașatului marinei militare de la Ambasada Marii Britanii la Varșovia. El s-a oferit voluntar să le furnizeze secrete polonezilor printr-o scrisoare trimisă în ianuarie 1952. În schimb, cerea „suficienți bani polonezi pentru a-i satisface nevoile cît timp stătea în Polonia... O sumă, ce urma a fi convenită, depusă pe numele lui în Anglia... Închirierea unui apartament frumos mobilat într-un cartier bun, care să fie bine încălzit iarna”⁶¹. Cum polonezii nu aveau voie să desfășoare astfel de operațiuni pe cont propriu, dosarul său le-a fost predat rușilor fără ca el să știe. S-a aranjat o întîlnire cu Feklisov, care, ca rezident adjunct pentru informații științifice și tehnice, se ocupase de Fuchs⁶².

Cînd a primit prima tranșă de materiale, Lubianka a fost, ca de obicei, interesată în principal de cărțile de coduri de care Houghton reușise să facă rost. Cînd Houghton (acum „Șahul”) s-a întors în Marea Britanie în februarie 1952, s-a întîlnit cu omul

său de legătură, locotenent-colonelul Nikita Deriabkin, la Galeriile de Artă Dulwich. Fusesse repartizat de guvernul britanic la Centrul Marinei Militare de Cercetare a Armelor Submarine de la Portland, Dorset. La această organizație oarecum secretă se aflau specificațiile tehnice ale celor mai noi submarine ale NATO, inclusiv capacitatea lor de a avea arme atomice. Deși rușii nu au crezut că Houghton chiar are acces la aceste materiale, nu aveau de ce să se plîngă din punctul de vedere al calității; primiseră inclusiv o listă alfabetică a unor documente secrete, o adevărată „listă de cumpărături” care le permitea să le aleagă și să le comande exact pe cele de care aveau nevoie. Din ianuarie 1955, de Houghton se ocupa Aleksandr Baranov („Bron”). Se întâlneau o dată pe lună⁶³. Singurul impediment a fost defecțiunea atașatului comercial adjunct de la Ambasada Poloniei, pe 19 august 1957. S-a considerat că ar fi mai bine să i se spună lui Houghton că de fapt lucrează pentru Moscova, așa că nu are de ce să-și facă griji că ar putea fi deconspirat de defectorul polonez. Cu permisiunea Moscovei, a fost informat pe 26 octombrie 1957.

Houghton reușise s-o atragă și pe o prietenă a sa, Ethel Gee („Asya”), care lucra la Portland în biroul de proiectare; printre sarcinile ei – pentru care nu era supravegheată de nimeni – se număra și distrugerea unor documente secrete, pe care acum le lua pur și simplu acasă. Gee nu fusese ușor de convins (cel puțin așa a afirmat Houghton); inițial i s-a spus că lucrează pentru americani, deși pînă la urmă nu prea a mai contat lucrul ăsta, cîtă vreme era bine plătită. Succesul reputat de rezidentura legală de la Londra și volumul mare de muncă – „o serie de agenți foarte valoroși” – l-au făcut pe Saharovski să recomande transferarea mai multor sarcini către rezidentura ilegală condusă de Konon Molodii⁶⁴.

Molodii („Ben”) trecea fără dificultate drept american, ceea ce a stîrnit bănuielile lui Houghton, avînd în vedere prejudecățile sale puternic antiamericane. Însă „Ben” era un personaj excepțional. Se născuse la Moscova pe 17 ianuarie 1922, al doilea copil al unui profesor de fizică de la Universitatea din Moscova și al unui chirurg (mama lui). Tatăl său a murit cînd el avea doar 7 ani. Doi ani mai tîrziu, sora mai mare a mamei sale, Anastasia, care trăia în California, le-a făcut o vizită de cîteva zile și s-a oferit să-l ia pe Konon cu ea, în America. S-a dovedit a fi dificil de obținut viza pentru un cetățean sovietic, însă, datorită relațiilor pe care le avea familia, au reușit să capete ajutorul lui Iagoda (fără îndoială, la îndemnul lui Artuzov) ca să-i creeze băiatului o legendă, acesta plecînd în California prin Estonia.

În cele din urmă, Molodii s-a întors la Moscova în 1938, deși mătușa sa nu a vrut să-l lase. A luptat în război și apoi a studiat chineza la Institutul de Comerț Exterior, pe care l-a absolvit cu note foarte bune în iulie 1951. Molodii a rămas să predea la institut pînă ce a fost abordat de KGB; odată intrat aici, a lucrat pentru Vitali Pavlov, șeful Secției Anglo-Americane a serviciului care se ocupa de ilegaliști și unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai noii generații. Un adevărat profesionist, Pavlov a fost impresionat de Molodii, chiar și după 12 ani de experiență în care trecuseră prin fața lui aproape o sută de candidați la statutul de ilegaliști. Pavlov a stabilit că Molodii era candidatul model și că momentul era cît se poate de potrivit⁶⁵. Pe 30 iunie 1954,

conducerea sovietică a hotărât să intensifice activitatea informativă din străinătate, mai ales în Marea Britanie și Statele Unite⁶⁶. În cadrul acestui efort, Molodii a fost instruit pentru rolul de om de afaceri canadian. Nu a fost prea greu, deoarece Pavlov fusese și el rezident acolo. În 1954, Molodii a fost trimis la Vancouver pentru a-și construi legenda⁶⁷.

De aici s-a mutat la Londra, ca rezident ilegalist, în martie 1955. S-a înscris la niște cursuri de chineză, la School of Oriental and African Studies (folosită de MI6 și CIA), și și-a deschis o afacere sub acoperire, ca „Gordon Lonsdale”, închiriind tonomate și automate; pînă la urmă a ajuns să dețină patru firme. Nu știm de ce alți agenți s-a mai ocupat înainte de a lua contact cu Houghton, în 11 iulie 1959, cînd le-a făcut cunoștință Vasili Dojdaliiov, ultimul om de legătură al lui Houghton și ulterior șeful ilegaliștilor la KGB⁶⁸.

Privind retrospectiv, Dojdaliiov își amintea motivele: călătoriile legalilor fiind limitate la 25 de mile de Londra, doar un ilegalist se putea ocupa de Houghton fără riscuri. În plus, legalii erau ocupați pînă peste cap, deși nici unul dintre numeroșii agenți de care se ocupau nu a ieșit încă la lumină; putem doar bănuî cine erau aceștia. Atunci cînd Feklisov a fost trimis în Marea Britanie, la sfîrșitul anilor 1940, a început să recruteze două categorii complet noi de agenți: cei care admirau succesele Armatei Roșii din al Doilea Război Mondial și cei care nu îi suportau pe americanii care, pe lîngă că erau „obsedați de sex”, aveau marele defect că se aflau aici⁶⁹. Referindu-se în mod specific la tineri, Feklisov își amintea: „Noii agenți erau predominant tineri care nu aveau posibilitatea să obțină informații secrete importante, dar care, cu timpul și cu ajutorul nostru, puteau să-și găsească un post în cadrul unor instituții de stat ce aveau nevoie de oameni și al unor instituții militare, devenind surse valoroase”⁷⁰.

Modul de lucru al lui Molodii era să ducă documentele de la Portland soților Cohen, care operau dintr-o casuță aflată pe Cranley Drive nr. 45, în Ruislip, în inima suburbiilor londoneze, unde locuiau sub acoperire: erau neozeelandezii Helen Kroger și soțul ei, Peter, genul de vecini amabili, între două vîrste, pe care oricine și-ar dori să-i aibă; oameni care se pricep să repare orice defecțiune electrică minoră din casă. Acolo, documentele fotografiate puteau fi transformate în micropuncte și inserate în cărți vechi, care erau expediate prin poștă de la anticariatul soților Kroger, aflat vizavi de biserica St. Clemens Danes, pe Strand. Foloseau și un transmițător extraordinar de puternic care putea transmite 250 de cuvinte pe minut.

Pînă la urmă, faptul că Houghton fusese recrutat în Polonia avea să-i vină de hac lui Lonsdale. În 1958, CIA l-a recrutat pe colonelul Michał Goleniewski („Lunetistul”), care conducea secția britanică a serviciilor secrete poloneze. Și totuși, el nu era doar un personaj important în serviciile secrete poloneze, ci făcea și spionaj pentru ruși, furnizîndu-le detalii despre tot ce afla la Varșovia. Evident, era greu să scape de acest obicei. La mijlocul anului 1960, i-a informat pe americani despre Lonsdale și soții Kroger. După aceea, MI5 i-a pus sub supraveghere pe suspecti pentru a prinde întreaga rețea. Și totuși, celor de la MI5 li s-a forțat mîna cînd Goleniewski a defectat pe 5 ianuarie 1961. Spionii de la Portland au fost ridicați după doar două zile, spre

uluirea pașnicilor vecini ai soților Kroger din Cranley Drive și spre consternarea partenerilor de afaceri ai lui Lonsdale din Londra⁷¹. Încă și mai rău pentru Moscova, pe 15 decembrie 1961 ofițerul KGB Anatoli Golițin a defectat de la ambasada din Helsinki, informându-i pe americani de trădarea funcționarului din marina militară John Vassall. Blake a fost și el deconspirat.

Oleg Penkovski: agentul „Young”

Sarcina principală a GRU era să atragă atenția din timp în caz că Statele Unite ar declanșa un război nuclear, acestea având o superioritate strategică zdrobitoare din punctul de vedere al bombardierelor și, curînd, al rachetelor balistice intercontinentale⁷². 22 iunie 1941 era o amintire dureroasă, însă Uniunea Sovietică a avut un sistem strategic de detectare a rachetelor nucleare comparabil cu BMEWS (sistemul american de avertizare rapidă în cazul unui atac atomic) abia la mijlocul anilor 1960. Lipsindu-i amploarea strategică a Statelor Unite, Uniunea Sovietică s-a descurcat în timpul lui Hrușciiov jucînd la cacealma – o cacealma care avea să fie totuși dată în vileag dacă Occidentul se infiltra la nivelurile mai înalte ale sistemului militar sovietic. Iar Occidentul a reușit în cele din urmă să facă asta prin intermediul colonelului Oleg Penkovski de la GRU. Spre uimirea lor, americanii au descoperit că Moscova se dovedise incapabilă să dobîndească o superioritate în domeniul rachetelor intercontinentale, în ciuda faptului că lansase pe orbită primul satelit artificial al Pămîntului, *Sputnik*. Pentru cantitatea uriașă de materiale furnizate de Penkovski, Statele Unite au alocat 20 de analiști, iar Marea Britanie zece, atît de grav era prejudiciul adus intereselor sovieticilor.

De Penkovski se ocupau MI6 și CIA. Ofițerul său de legătură era Anne Chisholm, soția rezidentului, Ruari. În mod normal MI6 era invizibil în Moscova. Totuși, datorită lui Blake, soții Chisholm erau o echipă cunoscută de ruși de pe vremea cînd activaseră la Berlin. Anne era urmărită, iar după o a doua întîlnire imprudentă, serviciul de contrainformații al KGB l-a pus pe Penkovski sub supraveghere. După ce a aflat cine este, pe 29 ianuarie 1962, generalul-locotenent Oleg Griбанov, șeful contrainformațiilor de la KGB, a pus să fie urmărit îndeaproape.

La GRU, Serov a aflat despre toate acestea abia în aprilie 1962, chiar în luna în care conducerea sovietică a decis să amplaseze în Cuba rachete balistice cu rază medie și intermediară de acțiune. Șeful Direcției a III-a a KGB (contrainformații militare), Anatoli Guskov, l-a informat pe Serov la Consiliul Militar Suprem. Apoi Serov l-a chemat pe generalul-locotenent Smolikov, șeful Direcției Personal, și i-a spus să-l demită pe Penkovski. În mai, Penkovski a fost chemat să i se spună că va fi dat afară din GRU și trimis să predea limbi străine. Cînd a aflat de această gafă, Griбанov, de obicei respectuos cu fostul său șef, abia și-a stăpînit furia. I-a spus imediat lui Serov cît era de important să revină asupra deciziei pentru ca serviciul de contrainformații să poată acționa nestînjînit⁷³.

Operațiunea a fost denumită „Deschide-te, Cezar!”. Inițiatorul său, Gribanov, care fusese adjunctul lui Fiodotov la începutul anilor 1950, era un bărbat mărunțel cu o putere hipnotică ieșită din comun, poreclit „micul Bonaparte”⁷⁴. Adjunctul său, colonelul Leonid Pașolikov, a pus la punct detaliile. Locotenentii Aleksei Kiselev și Nikolai Ionov au fost instalați în apartamentul de deasupra celui al lui Penkovski, convingînd familia care locuia acolo să se mute, cu promisiunea că i se va asigura o vacanță gratuită la un sanatoriu al GRU de pe litoralul Mării Negre. De la balconul apartamentului de deasupra, au coborît un mic periscop ca să-l filmeze pe Penkovski în timp ce fotografiază documente secrete. În loc să acționeze imediat și să percheziționeze apartamentul, Gribanov și-a acoperit spatele prezentîndu-i problema lui Semiceastnii, de la vîrfurile KGB; trebuia să facă asta întrucît cei doi protectori ai lui Penkovski, Serov și mareșalul Serghei Varențov, aveau acces direct atît la Hrușciov, cît și la ministrul Apărării, mareșalul Rodion Malinovski.

Cu precauție, i s-a dat aprobarea „pentru posibila demascare a unor fapte referitoare la folosirea neautorizată de către colonelul Penkovski a unor materiale secrete în locul unde domiciliază [sic]”. Pentru a se asigura că familia lui Penkovski nu este acasă, cei de la KGB au împrăștiat niște substanțe toxice pe masa și pe scaunele din apartament pentru a provoca eczemă, care a fost diagnosticată ca atare de doctorul GRU. Aceasta a dus la spitalizarea întregii familii, timp în care apartamentul trebuia să fie percheziționat cu minuțiozitate. Însă nu au luat-o în calcul și pe soacră, care în Rusia este omniprezentă. Îndatoritoare, Klavdia Vlasevna s-a gîndit atunci să se mute ea în apartament. O primă percheziție a trebuit făcută la repezeală în timp ce era la piață. Totuși, pentru a găsi tot ce aveau nevoie, au trebuit să provoace un incident la o tarabă din piață în urma căruia a ajuns să fie interogată de miliție sub pretextul că ar fi furat, totul durînd, în mod implauzibil, cinci ore chinuitoare, cu siguranță un record chiar și pentru miliție.

„Spărgătorii” au găsit ceea ce căutau : trei aparate foto Minox, dictafoane, tabele cu cifruri, instrucțiuni privind modalitatea de comunicare și bani. Temîndu-se ca nu cumva acesta să fugă – și cu permisiunea lui Hrușciov –, l-au arestat pe Penkovski (care acum era coordonat de americani) pe 22 octombrie 1962, în toiul crizei rachetelor din Cuba. Cum se găsiseră toate dovezile, iar el era un om slab aflat într-o situație imposibilă, nu a fost greu să se descopere că Penkovski era vinovat de a fi transmis către CIA și MI5 peste 5 000 de fotografii ale unor informații cu caracter secret. După ce a fost judecat, a fost executat pe 18 mai 1963⁷⁵.

Și Serov a fost pedepsit pentru că s-a lăsat prostit așa ușor. A fost demis pe 2 februarie 1963, iar apoi retrogradat și dat afară din Partid. Umilit, a trăit în dizgrație pînă la moartea sa, pe 1 iulie 1990. Depistarea și arestarea lui Penkovski s-au făcut sub supravegherea lui Gribanov și meritul i-a fost atribuit lui. Totuși, și Gribanov s-a trezit curînd implicat într-un scandal. Și-a pierdut funcția, la fel cum pățise Serov, din cauza unor relații indiscrete cu o subordonată care a trădat.

„Murat”: agentul GRU infiltrat în NATO

Reputația GRU a avut mult de suferit din cauza trădării lui Penkovski, însă cel puțin vina că l-a angajat, a avut încredere în el și l-a avansat putea fi pusă în cârca lui Serov, pe care Hrușciiov îl impusese la conducerea Direcției. Dar GRU se putea lăuda și cu succese – în special agentul „Murat”.

În 1961 și-a făcut apariția la Paris un nou atașat militar pe nume Viktor Liubimov, un ofițer operativ curajos și remarcabil care i-a impresionat pe superiorii săi luînd inițiativa. Nu pășise nimic nici măcar în urma muștrărilor pentru „aroganță” și „lipsă de tact” primite în timp ce ocupa funcția anterioară de la Washington, DC. La Paris se afla sediul NATO, acesta fiind așadar o țintă de primă importanță. Generalul Charles de Gaulle ajunsese la putere în 1958, profitînd de indignarea francezilor față de insultele aduse mîndriei lor naționale de o combinație de revolte violente în colonii și aroganță a americanilor. Era un post menit să pună la încercare tăria de caracter a lui Liubimov.

Și nu a dezamăgit. Liubimov l-a recrutat curînd pe colonelul Charles d'Anfreville de Jurquet de la Salle („Murat”), conte și veteran de război, care la prima vedere părea un candidat cît se poate de neverosimil. Însă și el era ofensat că trebuie să lucreze ca subordonat al americanilor de la înaltul comandament al NATO care erau prea tineri ca să fi avut experiența reală a războiului. Charles de la Salle a transmis Moscovei planurile de război ale NATO, inclusiv lista completă a ținutelor și puterea rachetelor destinate distrugerii forțelor din țările Pactului de la Varșovia⁷⁶.

Criza rachetelor din Cuba: Operațiunea Anadîr

Rămînînd în urmă în cursa înarmării nucleare pe măsură ce americanii își măreau avantajul de la un an la altul, Hrușciiov a căutat o scurtătură. Așa a izbucnit criza rachetelor din Cuba în octombrie 1962. Rușii au numit-o întotdeauna criza din Caraibe – cu alte cuvinte, nu ar fi avut prea mult de-a face cu Cuba.

În acest moment, Gheorghi Bolșakov și-a găsit locul în istorie. Instruit pentru spionajul militar în 1943, Bolșakov a ajuns curînd să vorbească engleza cursiv. În 1951 a fost trimis în Statele Unite sub acoperirea de corespondent TASS la Washington, DC. Acolo a stabilit relații de colaborare cu niște jurnaliști americani înainte de a se întoarce la Moscova. Bolșakov a fost trimis din nou în capitala americană după eșecul din Golful Porcilor și a reluat legătura cu jurnalistul Frank Holman de la Clubul Național de Presă. Acolo, pe 29 aprilie 1961, i s-a sugerat, în mod surprinzător, să se întâlnească cu fratele președintelui, procurorul general Robert („Bobby”) Kennedy.

Golful Porcilor (Bahía de Cochinos) era plaja din Cuba unde au debarcat niște forțe sprijinite de americani, sperînd să răstoarne regimul comunist condus de Fidel Castro; Statele Unite erau foarte îngrijorate de faptul că Cuba exporta revoluția în toate insulele din Caraibe. Vestea despre atac și planurile detaliate au ajuns la Moscova

din diferite surse, inclusiv o ilegalistă GRU care lucra în New York : Maşa („Maria”) Dobrova, care avea numele de cod „Maisy”.

Vorbind mai multe limbi, Dobrova luptase în Războiul Civil din Spania şi lucrase la consulatul sovietic din Columbia după al Doilea Război Mondial. Fermecătoare şi frumoasă, vorbea fluent şi engleza, şi franceza. Dobrova a început să lucreze în GRU din 5 septembrie 1951. Pentru a-şi construi legenda, a fost trimisă în Europa de Vest pentru doi ani, timp în care a urmat o serie de cursuri de cosmetică şi şi-a perfecţionat limbile străine, călătorind cu paşaport american. În cele din urmă, în vara lui 1954, s-a stabilit în Statele Unite. A fost ținută în rezervă trei ani, perioadă în care şi-a creat o nouă identitate legală, a intrat la Banford Academy of Beauty Culture şi şi-a deschis un salon („Glen’s Visiting”) într-o casuţă din Bronx, pe Grand Concourse. Se întâlnea cu rezidentul ilegalist o dată la trei luni. După o instruire completă la Moscova, a început să se ocupe de agenţi şi de recrutări. Activitatea sa de cosmeticiană era menită s-o pună în contact direct cu soţiile unor americani influenţi care, relaxându-se în compania plăcută a altei femei, ar fi trăncănit despre soţii lor, spre câştigul sovieticilor⁷⁷. Informaţiile ei se verificau de fiecare dată când erau comparate cu alţi indicatori valoroşi.

Primul ofiţer de caz al Maşei Dobrova, colonelul Serghei Lebedev, un ins înţeleghător, a insistat că este important să aibă răbdare ; ea avea să fie păstrată în rezervă în caz de război⁷⁸. În mod normal, Dobrova ar fi trebuit să se afle la Washington, dar Serov, pe atunci directorul GRU, nu credea în folosirea femeilor ca ofiţeri operativi. Aşa că, în loc să ajungă într-un rol mai activ după dezvăluirile ei despre Golful Porcilor, Dobrova lîncezea ; într-un moment de criză tot mai accentuată în relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică din cauza Berlinului, ea nu prea avea mare lucru de făcut.

Fireşte, cei din GRU credeau în rang, şi deşi Bolşakov nu era chiar cel mai de jos funcţionar de la ambasadă, era cam pe locul 40 pe lista diplomaţilor sovietici de la Washington. Moscova a fost aşadar nedumerită, dacă nu chiar bănuitoare şi indignată la ideea că un personaj atît de mărunţ ar putea deveni un canal informal de comunicare cu procurorul general al Statelor Unite.

Generalul-maior Sokolov, şeful Direcţiei Americane de la GRU, nu se poate să fi fost singurul care a avut suspiciuni faţă de motivul pentru care o asemenea ofertă extraordinară era făcută cuiva atît de obscur. Aproape că era un afront deliberat, ba chiar o provocare. În mod previzibil, răspunsul a fost negativ. Cu toate acestea, în cele din urmă a avut loc o întîlnire – Bolşakov nu a mai putut da înapoi –, în seara de 9 mai, la Departamentul de Justiţie. Kennedy a fost extraordinar de franc, exprimîndu-şi îngrijorarea că Hruşciiov l-ar putea subestima pe preşedinte după eşecul din Golful Porcilor. A insistat ca fratele lui să fie luat în serios. În acelaşi timp, a afirmat totuşi că preşedintele doreşte să adopte o abordare netraditională faţă de relaţiile cu Moscova, de unde şi deschiderea acestei linii de comunicare neoficiale între Kremlin şi Casa Albă. Din mai 1961 pînă în noiembrie 1962, au avut loc aproximativ 50 de întîlniri între Bolşakov şi procurorul general, despre care se pare că americanii nu au documente.

Problema a fost că fratele preşedintelui american a precizat de la bun început : Casa Albă considera Cuba „o problemă îngropată”, care nu trebuia să stea în calea

relațiilor dintre cele două superputeri; că, în ciuda aparențelor, președintele își dorea relații mult mai strânse cu Moscova⁷⁹. Inevitabil, pentru că Hrușciov era Hrușciov, această ineptie stângace a fost luată drept un semn de slăbiciune. Președintele și fratele său rămîneau niște „puști în pantaloni scurți”, cum a afirmat sarcastic ambasadorul Mihail Menșikov. Astfel, diplomația informală a întărit convingerea predominantă la Kremlin că se puteau asuma unele riscuri în relațiile cu Washingtonul fără consecințe grave.

Rușii erau depășiți ca forță de foc. Ca să soluționeze vechea dispută legată de posesiunea asupra Berlinului de Vest, aveau nevoie de mai multă putere de foc. Neavînd rachete intercontinentale, Hrușciov a decis să instaleze în Cuba rachete balistice nucleare cu rază medie și intermediară de acțiune. Amplasarea rachetelor era considerată o soluție temporară la dezechilibrul imens al puterii nucleare strategice, care era în avantajul americanilor; la vremea aceea, superioritatea Statelor Unite în privința bombardierelor și rachetelor balistice intercontinentale (inclusiv a celor cu lansare de pe mare) nu era nici un secret, fiind suplimentată de avioane cu dublă capacitate care foloseau portavioane și rachete cu rază medie de acțiune în Europa de Vest și în Turcia. Rușii nu aveau rachete balistice intercontinentale, forțele lor aeriene cu rază lungă de acțiune aveau o eficiență îndoielnică, iar submarinele lor cu motoare diesel puteau transporta doar cîte o șingură torpilă nucleară.

Hrușciov a convins și restul conducerii să accepte ideea acestei „politici ofensive” pe 24 mai 1962⁸⁰. Însă Operațiunea Anadîr trebuia să fie implementată în cel mai mare secret, în timpul unei întreruperi a comunicațiilor, pînă ce rachetele erau gata de a fi lansate, pentru a împiedica orice încercare a americanilor de a preveni instalarea lor. Comunicarea radio a fost întreruptă complet. Nu s-a transmis nici o instrucțiune și nici o informație prin cablurile electronice care puteau fi interceptate de NSA sau de GCHQ, care înlocuise GC&CS, la Cheltenham. Totul era transmis manual⁸¹. Anticipînd o criză, Serov le-a transmis tuturor ilegalistilor din Statele Unite care aveau dreptul să comunice direct cu Moscova că, în caz că era neapărat nevoie, puteau contacta misiunea diplomatică sovietică din Sixty-seventh Street, din New York⁸².

Bineînțeles, Casa Albă a apelat la canalul informal reprezentat de Bolșakov atunci cînd serviciile secrete au confirmat că rachete sovietice ofensive erau trimise în Cuba, unde urmau să fie instalate. Însă, la o întâlnire din 5 octombrie, înainte ca președintele, văzînd niște fotografii aeriene, să se convingă că într-adevăr ajunseseră în Cuba astfel de rachete, Bolșakov, care nu știa absolut nimic, conform instrucțiunilor, i-a spus lui Robert Kennedy că nu se instalau decît arme „defensive”. Cînd a sosit Gromîko la Washington ca să se vadă cu președintele, știind foarte bine că Moscova îi mințea pe americani, nici măcar nu a vrut să asculte rapoartele rezidenților KGB și ale celor doi noi atașați militari cu înalte responsabilități, generalul-locotenent Vladimir Dubovik și contraamiralul Leonid Bekreniov, înainte de a conchide că, potrivit afit canalelor oficiale, cît și celor „neoficiale”, totul era în regulă⁸³.

Dar nu era totul în regulă – iar cînd a izbucnit criza, procurorul general a fost cel care și-a activat legătura cu Bolșakov prin intermediul lui Holman pentru a găsi o soluție care să scoată rachetele din Cuba, dar să le permită și rușilor să scape cu fața curată. Pe 25 octombrie, Holman i-a sugerat lui Bolșakov că s-ar putea renunța la

bazele de rachete americane din Turcia la schimb cu cele din Cuba. Această propunere a reprezentat baza acordului la care au ajuns ambasadorul Anatoli Dobrînin și Bobby Kennedy între 26 și 28 octombrie⁸⁴.

Pînă la sfîrșitul lunii octombrie, cele două rezidenturi ale GRU din Statele Unite au trimis în total 268 de rapoarte la Moscova. Toate informațiile primite ajungeau la un grup de analiști conduși de șeful KGB, Semiceastnîi, printre care se numărau și reprezentanți ai Direcției I Principale, ai Ministerului de Externe, ai Ministerului Apărării și ai GRU. În timp ce la Washington se făceau eforturi de a rezolva criza pe calea diplomației informale, rușii monitorizau îndeaproape sistemele de comunicații ale Comandamentului Strategic al Forțelor Aeriene. Pe 24 octombrie, la ora 10 EST, GRU a interceptat un ordin din partea Comitetului Șefilor de Stat-Major de a se pregăti pentru un atac nuclear. Rezidentura a raportat: „Din 23 octombrie, timp de 24 de ore, 85 de avioane aparținînd aviației strategice au survolat teritoriul Statelor Unite. Dintre acestea, 22 erau bombardiere B-52. 57 de bombardiere B-47 au plecat din Statele Unite către Europa”. GRU a interceptat ordinul „Mențineți cursul chiar dacă vă lasă un motor”.

Tensiunea creștea. Kennedy a dat un ultimatum, cerînd evacuarea rachetelor sovietice pe 26 octombrie, la ora 14. În noaptea următoare, la ora 24, rezidentul sovietic observa: „Următoarele 24 de ore vor fi hotărîtoare”. Secretarul de stat al Apărării, Robert McNamara, mobilizase rezerviștii, și deși atașai sovietici nu au putut ajunge în Florida din cauza restricțiilor de călătorie, aliații lor din Polonia și Cehoslovacia au putut raporta despre contingente de forțe americane care erau pregătite să invadeze Cuba. Între timp, rezidentul a raportat comentariul unui membru al ambasadei britanice, care își petrecea mai multe ore pe zi la Pentagon, că „invazia va avea loc în cinci-șapte zile”⁸⁵.

Și Direcția a VIII-a Principală a KGB, condusă de generalul-locotenent Serafim Lialin, făcuse progrese în spargerea cifrurilor americane. Nikolai Andreev, unul dintre criptanalisti, își amintește că „lucrul cel mai important în acele zile a fost că oamenii de la conducerea țării știau exact în ce fază a crizei erau americanii pregătiți să folosească arme nucleare. Știind unde se plasează acest prag, au putut să controleze situația, să preia inițiativa în ceea ce privește deciziile [și să hotărască] dacă să meargă înainte ori să se oprească”⁸⁶. Unii dintre membrii direcției au fost ulterior decorați; celor care s-au remarcat în mod deosebit li s-a acordat în secret mult rîvnitul Ordin Lenin⁸⁷. Era genul de prestigiu pe care îl căutaseră întotdeauna în zadar serviciile secrete. Din păcate pentru Moscova, Hrușciiov s-a lăudat apoi cu această victorie, americanii au luat imediat contramăsuri, iar serviciul special a ajuns de unde a plecat⁸⁸.

Căderea lui Gribanov

Atragerea în cursă și demascarea lui Penkovski au demonstrat eficacitatea contrainformațiilor. De asemenea, operațiunea a urmat unei serii de atacuri împotriva unor oficiali occidentali de la Moscova care au profitat din plin de o strategie aplicată cu oarecare

succes la sfîrșitul anilor 1920 : capcana seducției. Primul exemplu după război a fost recrutarea în 1955 a unui mărunț funcționar al marinei militare de la Ambasada Marii Britanii la Moscova, un homosexual pe nume John Vassall. Al doilea a fost prinderea în capcană a unui membru conservator al parlamentului britanic și fost ofițer al serviciilor de informații, comandantul Anthony Courtney, în mai 1961. Courtney a refuzat totuși să coopereze, ba chiar, în mod curajos, a făcut publică întreaga poveste. A treia țintă a fost un ambasador francez foarte perspicace, Louis Joxe. Au urmat ambasadorul canadian John Watkins, care în 1964 a murit în timpul unui interogatoriu ; și succesorul lui Joxe, Maurice Dejean, unul dintre oamenii de încredere ai lui de Gaulle, care se bazase pe Gribanov (ce opera sub alt nume) să-l scape de consecințele jenante ale unei încurcături romantice, pînă ce a fost eliberat din funcție, în 1963. În această înscenare, ca de obicei, victima era prinsă în flagrant delict de presupusul soț, care amenința să dea totul în vileag. În acest caz, obiectivul era transformarea lui Dejean într-un „agent de influență”, nu în spion, distincție care îi salva reputația⁸⁹.

Și totuși, și Gribanov era personal vulnerabil, în aceeași măsură ca și Serov. Acest lucru a devenit clar odată cu derutanta defecțiune în Statele Unite a lui Iuri Nosenko. Un om dominat de latura senzuală a vieții, Nosenko a intrat în MGB, unde s-a remarcat prin faptul că vorbea fluent cîteva limbi străine, și a lucrat sub conducerea lui Gribanov, la început în Secția I (operațiuni antiamericane), apoi ca adjunct al șefului Secției a VII-a.

Cum tatăl său fusese ministru al Industriei Construcțiilor Navale, Nosenko și-a creat o rețea de contacte în toate subsecțiile Direcției a II-a Principale, o sursă accesibilă de informații. Începînd din 1957, susținut de Dmitri Ustinov, ulterior ministru al Apărării, i s-a permis să călătorească în Marea Britanie, Cuba și Elveția, un privilegiu total ieșit din comun pentru cineva de la acest nivel.

Asta i-a permis să le furnizeze americanilor informații secrete de interes în iunie 1962, cînd i-a abordat pentru prima dată la Geneva, unde fusese trimis împreună cu delegația sovietică la negocierile privind dezarmarea, în calitate de gardă sau *kirpici*, care înseamnă literal „cărămidă”, termen preluat de la indicatoarele rutiere pentru „Accesul interzis”. Nosenko șterpelise niște bani de la rezidentură ca să petreacă o seară în oraș. Avea nevoie de bani, și încă repede, așa că l-a abordat pe un diplomat american. A fost chemat Kisevalter, care recruta spioni pentru CIA, iar în schimbul informațiilor Nosenko a primit mai mult decît suficient pentru scopul lui imediat : nouă sute de franci elvețieni⁹⁰.

Accesul lui Nosenko la secrete era înlesnit și de faptul că era un apropiat al lui Gribanov și mergea cu el pe la chefuri. Într-adevăr, chiar înainte de plecarea lui Nosenko la Geneva ca ofițer de contrainformații responsabil de delegația sovietică la Comisia Internațională pentru Dezarmare, el și Gribanov au făcut-o lată pînă în zori în apartamentul acestuia din urmă.

După două săptămîni petrecute la Geneva, Nosenko le-a cerut americanilor azil politic. În martie 1964, Moscova a început să-și recheme în țară rezidenții din toată lumea pe care era posibil să-i fi cunoscut Nosenko. Prejudiciul a fost considerabil. În plus, Nosenko știa cele mai intime secrete ale lui Gribanov, inclusiv faptul că trăia

cu o agentă pe nume Ciuraeva, care lucra la Direcția I Principală. Gribanov trebuie să fi știut că Nosenko intenționează să defecteze, însă, dacă a știut, cu siguranță nu a făcut nimic ca să-l împiedice și, potrivit lui Viktor Martinov, care conducea ancheta, a încercat ulterior să mușamalizeze totul.

Faptul că Gribanov era un protejat al ideologului Mihail Suslov, eminența cenușie a regimului sovietic, făcea situația cu atât mai dificilă. În cele din urmă, Gribanov nu numai că a fost demis din funcție, dar a fost dat afară și din Comitetul Central al Partidului pe motiv de „duplicitate politică”, lucru nemaiîntâlnit în cazul organelor⁹¹. Gribanov a fost apoi exclus cu totul din Partid, în august 1965, după care s-a apucat să scrie romane cu spioni sub pseudonim; primul său bestseller, *Gafa agentului secret*, a fost ecranizat cu mare succes în 1968⁹². Poate că Serov ar fi trebuit să petreacă mai puțin timp în sala de sport.

Scandalul Profumo

Prezența ostilă a KGB și GRU la Londra era mai marcată decât în orice alt oraș în afară de New York și Washington – și pe bună dreptate. Britanicii erau încă pe locul al doilea la categoria cel mai mare dușman – sau „dușmanul probabil”, cum spuneau cei de la GRU. „Cele două rezidenturi – KGB și GRU – erau absolut independente una de alta și nu erau în nici un fel subordonate ambasadei, chiar dacă activau în sediul acesteia. Totuși, nu toți angajații vreuneia dintre rezidenturi lucrau exclusiv la ambasadă. Mulți dintre ei erau înalți funcționari în cadrul delegației comerciale a URSS la Londra, la sediile diferitor periodice și agenții de informații sovietice, în birourile unor agenții precum Aeroflot, Inturist și altele. Însă, de fiecare dată când acești angajați erau incluși formal în vreo categorie, activitatea lor era supravegheată de rezident, care la rândul lui primea instrucțiuni de la centru.”⁹³

Scandalul Profumo a izbucnit în vara anului 1963. Era cel mai prost moment posibil pentru prim-ministrul Harold Macmillan. Cu numai șase luni înainte, după ce fusese prevenit asupra pericolului deconspirării de către Blunt (care l-a vizitat sub pretextul că ar căuta o floare, care este de fapt mai ușor de găsit în Marea Britanie decât în Liban), Philby fugise din Beirut. Însă problema Profumo a început propriu-zis în 1961 și a pus în evidență o altă problemă care persista de când Liddell, de la MI5, căuta la nesfârșit tot felul de scuze implauzibile pentru membrii Grupului de la Cambridge. Harold Wilson, liderul opoziției laburiste, a catalogat în mod corect această „scăpare” drept consecința faptului că serviciile de securitate erau conduse cu „un amatorism nonșalant într-o lume a profesionalismului nemilos”⁹⁴.

John („Jack”) Profumo era, la prima vedere, doar un ministru fără prea mare importanță, însă statutul său oficial era înșelător. Avea acces la secrete militare de nivel înalt datorită rolului său în facilitarea achiziționării sistemului Polaris (un sistem de rachete balistice cu lansare de pe submarine) din Statele Unite și, mai apoi, deoarece era membru al Comisiei pentru Apărare a Cabinetului.

Nu este clar cînd anume Stephen Ward, șarmantul osteopat al lumii mondene, l-a cunoscut pe ofițerul GRU și adjunct al atașatului militar Evgheni Ivanov. Acesta era un bărbat mătăhălos, cu nasul spart și cam îndoielnic pe care unele femei îl găseau irezistibil. Se poate ca Ward să fi intrat de fapt în atenția GRU înainte de sosirea lui Ivanov la Londra pe 27 martie 1960; nu știm acest lucru. Era un înverșunat antiame-rican și prosovietic – ceea ce nu era nici un secret. Probabil că prejudecățile sale au atras atenția serviciilor secrete sovietice asupra lui Ward, avînd în vedere că din clientela sa făceau parte membri ai înaltei societăți. Ward era unul dintre oaspeții obișnuți ai recepțiilor de la ambasada sovietică și ieșea mereu în evidență. Tot el le făcea rost de femei și le trata osteopatia membrilor înaltei societăți care aveau nevoie de diferite forme de terapie. Se poate să nu fi fost o întîmplare că Ivanov a fost trimis la Londra dacă ținem seama de reputația de mare crai pe care și-o crease în Norvegia, unde fusese repartizat înainte de asta. Christine Keeler, extrem de senzuala tînăra care a ajuns să aibă relații sexuale mai întîi cu Ivanov și apoi cu „Jack”, afirmă că Ward și Ivanov se cunoșteau dinainte să-i fi pus în legătură sir Colin Coote, directorul cotidianului *The Daily Telegraph* (care avusese și el legături cu MI6).

Pe 8 iunie 1961, Ward, după cum i-a descris în amănunt lui Ivanov, a fost chemat la o discuție cu ofițerul MI5 Keith Wagstaffe („Woods”), un personaj cu alură de unchi mulțumit de sine, cu melon, pe care l-a liniștit foarte ușor. „Nu cred că [Ward] este de interes pentru serviciile de securitate”, a conchis mulțumit Wagstaffe. Era, la urma urmei, epoca deferenței în Marea Britanie postbelică. După doar o lună, pe 8-9 iulie, fără știrea nimănui de la MI5, Keeler, tînăra jucărie a lui Ward, înota goală în piscina lordului Astor („Billy”), la locuința acestuia de la Cliveden, în fața ministrului de Război. Nu că ar fi fost nevoie de nuditate pentru a-l urni pe priapicul Profumo.

Cînd s-au întîlnit a doua oară Wagstaffe și Ward, pe 28 mai 1962, relația dintre Keeler și Profumo era deja în toi. În loc să afle această știre crucială, Wagstaffe a îndurat o diatribă plictisitor de prosovietică din partea lui Ward, astfel încît la plecare nu-și mai amintea decît „părerile lui ciudate despre obiectivele Rusiei în afacerile internaționale”. Bineînțeles, MI5 habar nu avea că protejata lui Ward, Keeler, avusese relații intime și cu ministrul de Război, și cu Ivanov⁹⁵.

Atunci cînd scandalul a ajuns în sfîrșit în presă, pe 12 iunie 1963, prim-ministrul Harold Macmillan a remarcat grăbit, cu o satisfacție prematur arogantă, că „se pare că afirmația domnului Ward că a furnizat serviciilor secrete informații despre relația dintre domnul Profumo și domnișoara Keeler nu este adevărată”⁹⁶. În cele din urmă, pe 2 noiembrie, MI5 a adus la cunoștința Ministerului de Externe că, într-adevăr, Ward are „o serie de prieteni și pacienți sus-puși și influenți, printre care mai mulți membri ai cabinetului”, însă agenția era încă convinsă că Ward „nu era un om care să fie neloial în mod activ”. Încercînd cam tîrziu să-și acopere spatele, a afirmat doar că nu ar trebui să se aibă încredere în el⁹⁷.

Într-adevăr, abia spre sfîrșitul zilei de 13 iunie 1963 prim-ministrul uimit și cabi-netul său la fel de dezorientat au aflat în fine de afirmația lui Keeler din 30 ianuarie

(a doua zi după ce Ivanov a plecat la Moscova) „că în urmă cu doar câteva săptămîni domnul Ward îi ceruse să încerce să obțină informații secrete de la domnul Profumo”. Însă durase aproape șase luni pînă ce prim-ministrul fusese informat despre asta. Totul a ieșit la iveală doar în urma unei anchete efectuate de lordul cancelar Reginald Manningham-Buller, primul baron Dilhorne. Dintr-o lovitură, el a dezvăluit că la mijloc nu era doar o chestiune de comportament inacceptabil, ci, în mod crucial, și de spionaj. Deloc surprinzător, Macmillan și-a admonestat adormitul serviciu de securitate pentru că nu a realizat pericolul și nu a prevenit cu promptitudine guvernul⁹⁸.

Toată lumea de la MI5 a roșit, fără îndoială, cînd un agent dublu din Moscova a raportat, pe 14 iunie, că „rușii primiseră de fapt o grămadă de informații utile de la Profumo prin Christine Keeler, cu care Ivanov putuse să desfășoare operațiuni de interceptare în momentele potrivite”⁹⁹. Keeler nu numai că îi dăduse lui Ivanov scrisorile de dragoste primite de la Profumo, dar Ward îi fotografiase, precaut și discret, pe Keeler și „Jack” în timp ce făceau sex în Wimpole Mews nr. 17¹⁰⁰. Ward „lucra, practic, pentru mine și nu îmi ascundea nimic”, își amintea Ivanov¹⁰¹.

Nu totul depindea de Ward, complicele zelos. Ivanov folosisese de două ori un aparat de fotografiat Minox acasă la Profumo, Nash House, pe Chester Terrace, cînd Valerie Hobson, soția ministrului, l-a lăsat singur în birou. Ulterior a comunicat detalii despre X-15, avionul-rachetă experimental hipersonic pentru altitudini foarte mari. A mai dat în vileag, de exemplu, „Long Trust”, planurile de rezervă privind rotația anumitor grupuri de luptă după ridicarea Zidului Berlinului în august 1961.

Dacă în acel moment ar fi izbucnit un conflict între NATO și țările Pactului de la Varșovia, ceea ce știau sovieticii despre aceste planuri le-ar fi permis să producă pierderi serioase forțelor convenționale occidentale care ar fi rămas în Berlin. Ivanov a mai transmis informații și despre MC-70: planuri strict secrete privind dubla desfășurare a unor arme nucleare tactice în Europa¹⁰². Toate acestea erau foarte importante pentru NATO într-o perioadă de tensiune internațională accentuată, în special avînd în vedere pericolul permanent al unei erori de calcul din partea imprevizibilului Nikita Hrușciiov, care ar fi putut declanșa un război.

La Moscova, căpitanul Ievlev, șeful Secției Britanice de la GRU, avea sarcina de a organiza întreaga operațiune. Cînd Ivanov s-a întors la Moscova, la sfîrșitul anului 1961, el a fost interogat minuțios în acest scop. Ideea era de a folosi un ilegalist pentru a-l pune pe Profumo în fața dovezilor indiscrețiilor sale, inclusiv fotocopii ale documentelor obținute, pentru a-l forța să lucreze pentru sovietici¹⁰³. Dacă scandalul nu ar fi devenit public atît de rapid și dacă Profumo ar fi ajuns să fie șantajat, implicațiile în materie de securitate ar fi fost și mai grave.

Fiind membru al Comisiei pentru Apărare a Cabinetului, Profumo cunoștea exact confuzia din interiorul NATO; detaliile negocierilor cu secretarul de stat al Apărării Robert McNamara care vizau crearea unei forțe multilaterale menite – lucru controversat – să ofere Germaniei de Vest acces la arme nucleare (eventualitate de care Moscova se temea foarte tare); planurile de a le lăsa americanilor bazele navale din Scoția în schimbul sistemului Polaris cu lansare de pe submarine, care să înlocuiască bombardierele; și punctele slabe importante ale pregătirilor făcute de britanici pentru

un război chimic și biologic, de care se anticipa că se va face uz în eventualitatea unui război limitat la teatrul european¹⁰⁴.

Deloc surprinzător, generalul Joseph Carroll, fost agent FBI și șef al Defense Intelligence Agency, a spus Biroului că „secretarul de stat al Apărării McNamara este extrem de interesat de cazul Keeler și a cerut să fie ținut la curent cu tot ce se mai întâmplă”¹⁰⁵. Era puțin spus.

Ivașutin preia conducerea GRU

Scandalul care înconjura guvernul lui Macmillan a complicat relațiile cu administrația Kennedy, în avantajul Moscovei. Totuși, expusese și GRU din nou unei publicități nedorite, după arestarea și executarea trădătorului Penkovski. Noul său director, numit pe 18 martie 1963, era generalul-colonel Piotr Ivașutin (pe numele său adevărat Ivașutici). Erau mii de generali în armată, și totuși Hrușciov a numit în această funcție un om din KGB în care putea avea încredere. GRU, care nu dădea raportul decât Marelui Stat-Major, avea, evident, nevoie de o curățenie generală și de o punere în acord cu noile vremuri.

În privința posturilor din alte țări, GRU considera că se încadrează mai mult în aria de activitate a „spionajului pur” decât celălalt serviciu și că este mai eficient, cel puțin în domeniul științei și tehnologiei. De asemenea, era mai bine conectat cu mișcările de eliberare națională din Lumea a Treia, inclusiv cu organizațiile teroriste, ceea ce îi dădea o rază de acțiune pe care KGB nu a avut-o niciodată și pe care o invidia. Academia Militară Diplomatică a GRU, pînă în 1948 Academia Armatei Sovietice, era poreclită Konservatoria („Conservatorul”). Noul său sediu se afla în Narodnogo Opolcenia nr. 50, aproape de stația de metrou Oktiabrskoe Pole, construită abia în 1972. Aici se afla prima facultate, destinată ofițerilor de informații. Diferite alte facultăți erau împrăștiate prin oraș.

Selecția era foarte dură la GRU. Primea ofițeri începători, deși aceștia nu puteau avea un grad inferior celui de căpitan și nici mai puțin de 30 de ani sau mai mult de 35. Nu era acceptat decât un candidat din zece. La sfîrșitul fiecărui an erau două sute de absolvenți¹⁰⁶. Condițiile de admitere nu erau niciodată făcute explicite, însă, în afară de vîrstă, mai includeau serviciul militar exemplar, calitatea de membru de partid, o facultate militară, o formă fizică bună și o cerință suplimentară, idiosincrazică: candidații trebuiau să fie căsătoriți și să aibă copii. Și soțiile lor erau îndoctrinate¹⁰⁷. Academia era condusă de un director adjunct al GRU.

Programa nu era foarte diferită de cea a KGB, incluzînd și predarea tehnicilor de spionaj (*speș podgotovka*) alături de studii regionale, limbi străine și așa mai departe. La KGB, instrucția ar fi fost mai puțin temeinică: cei care știau deja limbi străine nu făceau decât un an de studii. Cei care erau în domeniul științei sau tehnologiei trebuiau să ia limbile străine de la zero, ceea ce însemna trei ani de studiu. În afară de stăpînirea limbilor străine, cunoașterea psihologiei umane era cea mai prețuită. În plus, se punea preț, desigur, pe cunoașterea altor țări și pe un „cinism sănătos”¹⁰⁸.

Ivașutin era un profesionist obsedat, care condusese serviciul de contrainformații din 1954. Singurul dezavantaj, dată fiind vechea rivalitate dintre KGB și GRU, era că fusese transferat de la o instituție la cealaltă și, lucrând în domeniul contrainformațiilor, își jucase rolul de paznic pentru KGB. Totuși, în alte privințe nu era un kaghebiș tipic. Ivașutin era gata să se ocupe de GRU așa cum știa el mai bine, după ce se surmenase umplând golul de la vârful KGB ca prim-vicepreședinte; a fost și președinte interimar timp de o săptămână după demisia lui Șelepin, deși, dată fiind natura în mare măsură politică a acestei funcții, nu a avut niciodată șanse să o ocupe permanent. La Lubianka, Șelepin își axase energiile pe transformarea poziției sale într-o trambulină către puterea supremă. Semiceastnii, protejatul lui Șelepin, care l-a înlocuit pe 13 noiembrie 1961, s-a dovedit a nu fi mai breaz decât el¹⁰⁹. După aceea, Ivașutin nu a mai prea avut de-a face cu fostul lui serviciu. Într-adevăr, nu a făcut nimic ca să faciliteze o colaborare strânsă, chiar dacă asta era în detrimentul cauzei comune.

Tatăl lui era ucrainean, iar mama bielorusă. Ivașutin s-a născut în 1909 și a început ca fierar. La vârsta de 24 de ani a devenit pilot pe bombardier și instructor în cadrul forțelor aeriene. Apoi, în ianuarie 1939, înainte de a-și termina studiile la Academia Forțelor Aeriene „Jukovski” pentru a deveni ofițer superior, a fost îndrumat spre lumea tulbure a contrainformațiilor, la NKVD. În a doua jumătate a războiului a lucrat la SMERȘ, unde a avansat rapid de la gradul de căpitan la cel de general-locotenent, sub comanda lui Abakumov. În a doua jumătate a deceniului, Ivașutin s-a implicat în reprimarea rebelilor naționaliști din Ucraina, sprijiniți de serviciile secrete britanice și americane¹¹⁰.

Ivașutin a condus GRU un sfert de veac. Un om rezervat și un patriot înflăcărat care credea că secretele trebuie să rămână secrete, a evitat să apară în public și nu a dat niciodată interviuri decât celor care se documentau pentru a scrie ficțiune bazată pe activitatea GRU, inclusiv pe viața și cariera lui Sorge (lucru considerat necesar după ce imaginea plină de mândrie a GRU a fost întinată de trădarea lui Penkovski). Nu era vorba despre o preferință personală. În timp ce omologul său de la Lubianka se bucura de privilegiul de a avea acces direct la secretarul general al Partidului, directorul GRU trebuia să acționeze indirect, prin intermediul șefului Marelui Stat-Major și al ministrului Apărării, care nici măcar nu puteau fi siguri că vor avea un loc în Biroul Politic până în 1973.

Ivașutin a trăit bine din ceea ce câștiga: la pensie avea aceeași *dacea* modestă și aceeași mașină pe care le cumpărase în anii 1950. Nu suporta lingușeala, nu pune gura pe alcool și era foarte moralist, deși avea și simțul umorului; era antisemit convins, îi plăcea mult tehnologia, avea o formidabilă memorie a detaliilor și iubea poezia – îi cunoștea pe mulți dintre poeții contemporani și recita lungi fragmente din operele acestora¹¹¹. Contraamiralul Anatoli Rimski își amintește: „Avea o intuiție uimitoare. Vedeă imaginea de ansamblu. Astfel, anumite operațiuni care, aparent, promiteau un succes garantat erau brusc anulate de el și, așa cum se dovedea mai târziu, avea întotdeauna dreptate”¹¹². Ne fiind genul de om care nu se simte sigur pe

el și are nevoie de lingăi, spre uimirea colegilor săi, nu a adus cu el de la Lubianka decît o singură persoană – pe asistentul său, Igor Popov¹¹³.

La începutul anilor 1960 investițiile masive care au urmat morții lui Stalin au început în sfîrșit să dea roade. Deși în criptografie se făceau încă simțite dificultățile (despre aceasta vom vorbi mai jos), progresele din domeniul informațiilor din surse umane i-au obligat pe americani și pe aliații lor să dea tot ce au mai bun. În plus, aceștia din urmă erau încă zdruncinați de consecințele așa-numitei Vineri Negre din 1948. În măsura în care cîștigarea Războiului Rece depindea de obținerea avantajului în domeniul informațiilor, Moscova dădea toate semnele că o ia înainte. De asemenea, era convinsă că, pînă la sfîrșitul deceniului, poate ajunge din urmă America în privința capacităților de a lansa sateliți de recunoaștere.

În timpul lui Hrușciiov, momentele de acalmie intervenite în confruntarea constantă s-au dovedit a fi trecătoare. Presiunile exercitate asupra Occidentului în Europa și în Lumea a Treia erau persistente. Destinderea la care visaseră în special democrațiile europene în perioada lui Hrușciiov se risipise mult prea rapid, odată cu criza Berlinului din 1958-1961, accentuată de criza rachetelor din Cuba din octombrie 1962. Oricît de mult își doreau ambele tabere implicate în Războiul Rece să evite un conflict deschis, căutarea unui avantaj marginal s-a dovedit a fi permanentă. Așadar, nu avea să fie nici o destindere a Războiului Rece, în ciuda tratatelor privind interzicerea testelor atomice și a unui tratat privind neproliferarea armelor nucleare. Aceste măsuri erau pur și simplu paliative, nu suficient de semnificative ca să oprească intensificarea războiului dintre serviciile secrete. Aici, slăbiciunea fundamentală care apărea acum în Uniunea Sovietică era ceva în legătură cu care serviciile nu prea puteau face nimic : dezamăgirea provocată de întregul sistem socialist.

Capitolul 9

Pierderea credinței

Paradoxul spionajului sovietic era că Stalin considera informațiile din surse umane mai importante decât criptografia și punea mai mult preț pe recrutarea unor oameni cu aceeași ideologie decât pe a mercenarilor. Aceasta era preferința orgolioasă a unui revoluționar. Totuși, ca strategie, nu putea avea succes decât în cazul în care cauza comunismului rămânea o convingere credibilă pentru cei dezamăgiți de democrația din țările capitaliste. Această credință a fost însă greu încercată de denunțarea lui Stalin de către Hrușciiov în 1956 și nu a putut supraviețui invadării Cehoslovaciei de către țările Pactului de la Varșovia care a avut loc 12 ani mai târziu.

Șocul invadării și ocupării Pragăi a diminuat foarte mult șansele ca în Occident să se mai facă recrutări bazate pe ideologie, mai ales în rândul celor educați, precum studenții. Pierderea dramatică a inocenței nu putea fi revocată. Mai rău, au început să apară nemulțumiri, situație care s-a cronicizat atunci când, după temerile și speranțele stîrnite de Hrușciiov, Uniunea Sovietică a fost cuprinsă de o inerție accentuată și de o corupție generalizată la fiecare nivel al societății, în ultimii ani ai conducerii lui Leonid Brejnev. Oricît de disciplinate ar fi fost, serviciile de informații nu au putut evita complet consecințele, dintre care cea mai gravă era pierderea credinței. Acum, cei dezamăgiți de Occident erau racolați tot mai mult sub drapel fals. În Germania de Vest, în unele cazuri notabile (precum secretari din BND și biroul președintelui), aceasta putea însemna chiar mișcări neonaziste create special în acest scop.

Andropov preia conducerea

Obstacolul de care se lovea Direcția I Principală prin pierderea avantajului neprețuit pe care se baza Stalin atît de mult a avut un corespondent și în domeniul contrainformațiilor, prin surparea credinței în revoluția din interiorul țării. Deși protestele față de invadarea Ungariei nu au cauzat probleme decât printre studenții sovietici, înăbușirea „Primăverii de la Praga” – inițierea reformei social-democrate în Cehoslovacia în 1968 – a stîrnit nemulțumiri pînă și în interiorul aparatului de partid. Asta a fost în avantajul NATO. Rușii își pierdeau tot mai mult devotamentul față de comunism, devotament care nu fusese niciodată împărtășit de populațiile captive din Europa de Est. Rușii mai tineri, mai ales, înțelegeau tot mai clar că fuseseră mințiți în legătură

cu realitatea condițiilor de trai din Occident, în special pe măsură ce au început să vină din ce în ce mai mulți turiști la Moscova și Leningrad de la începutul anilor 1970, un coșmar logistic care impunea luarea unor măsuri speciale la Lubianka.

Rușii nemulțumiți au fost așadar o pradă ușoară pentru serviciile de informații ale NATO. Într-adevăr, dintre cetățenii sovietici care lucrau ca spioni deconspirați de Direcția a II-a Principală între 1972 și 1982, jumătate își oferiseră singuri serviciile dușmanului – mai ales Statelor Unite¹. Era perioada celei mai înverșunate și mai geniale satire a societății sovietice, publicată în 1976 de un fost profesor de logică de la Universitatea din Moscova, Aleksandr Zinoviev, *Înălțimile abisale*, cu atât mai distrugătoare cu cât lua sistemul sovietic, *sofizm*, ca un dat. Prostituația era în floare și pînă și chelnerii care îi serveau pe turiștii străini în hoteluri aflate la o aruncătură de băț de Kremlin se ofereau fără ascunzișuri să le schimbe bani pe piața neagră (delict care în mod normal ar fi atras o condamnare într-un lagăr de muncă). Ironia era că această scleroză revoluționară din interiorul țării prinsese rădăcini atât de adînci, încît a ajuns la apogeu tocmai cînd la conducerea KGB a venit Iuri Andropov („Iuva”), leninistul cel mai devotat ideologic și mai inteligent pe care îl văzuse Rusia de decenii.

Se spunea că lui Andropov nu i-a plăcut KGB înainte să i se întindă poculul cu otravă al conducerii sale pe 18 mai 1967. Însă, dacă era să-și împlinească vreodată ambiția de a călca pe urmele lui Lenin, trebuia să dovedească de ce este în stare. Pînă în momentul în care Andropov a preluat conducerea, perspectiva sa devenise mai dură după trauma pe care a suferit-o ca ambasador sovietic în Ungaria în octombrie 1956, din care a învățat „lecția tristă” că „adevărul” nu poate fi apărut doar cu „cuvîntul și condeilul”, ci, „dacă este nevoie, și cu securea”. Cu toate acestea, Andropov era deschis spre inovare, înființînd institute de cercetare închise nu doar în domenii care prezentau interes înainte (economia țărilor socialiste, pe care a monitorizat-o cîndva din funcția pe care o avea în Comitetul Central), ci și în altele – informatică, electronică, comunicații și criptografie².

În țară, Andropov a trecut la o reprimare mai eficientă și mai sofisticată a disidenței, ceea ce a presupus atît recurgerea extinsă la consiliere, cît și un sistem de probațiune pentru infractorii mărunți. Această politică, deși mai „liberală” decît cea care a dus la masacre comise proteste, sub imperiul panicii, în timpul lui Hrușciiov, nu ar trebui confundată cu indulgența. Andropov a introdus și abuzul de-a dreptul îngrozitor al internării unui mare număr de oameni în instituții psihiatrice, administrîndu-le medicamente debilitante celor ca Vladimir Bukovski, care erau îndeajuns de nebuni ca să creadă că sistemul sovietic dăduse greș.

Andropov a încercat, cu un oarecare succes, să elimine practicile excesiv de corupte și protecția ștabilor care le încurajau, însă a fost o luptă împotriva curentului, iar în cele din urmă corupția s-a dovedit a fi un obstacol imposibil de înlăturat. A avut mai mult succes în străinătate, intensificînd spionajul militar industrial pentru a consolida tehnologia sovietică și făcînd eforturi susținute pentru a-l submina pe „cel mai mare dușman”.

În mai 1968, Andropov l-a informat pe Brejnev despre „consolidarea mai ales a informațiilor politice externe”, cu precădere în domeniul surselor umane. Dintre cei

218 străini recrutați în 1967, 64 erau pe o poziție din care puteau opera împotriva Statelor Unite. Între timp, contrainformațiile au împiedicat prinderea în cursă a 22 de ofițeri operativi și agenți KGB și GRU și a încă opt din țările aliate. Cu toate acestea, Andropov era nemulțumit că KGB „încă nu racolase agenții de care era nevoie în interiorul organelor guvernamentale, militare și de informații și în centrele ideologice ale dușmanului”, pentru a oferi informații la zi despre intențiile și planurile sale. Același lucru era valabil și pentru contrainformațiile de pe teritoriul Uniunii Sovietice³.

Brejnev, care îl înlăturase pe Hrușciiov în octombrie 1964, nu avea încredere deplină în Andropov. Așa că acesta din urmă era înconjurat de protejați ai lui Brejnev, iar consecințele influenței lor corupătoare au început să-i dea mari bătăi de cap. Un post călăduț într-o instituție prestigioasă era tocmai ceea ce căutau paraziții. Chiar și Semiceastnii încercase să-i elimine: chiar înainte să fie dat afară de la conducerea KGB, a încercat să pună mâna pe fieful lui Saharovski. L-a numit pe fostul rezident din Israel, Ivan Dedulia, în funcția de inspector pentru supervizarea operațiunilor, avînd obligația să-i raporteze direct președintelui serviciului. Totuși, pînă să se apuce Dedulia de treabă, a ajuns Andropov la conducere.

În următorii opt ani, Andropov a avut tot mai multe conflicte cu cei numiți în funcții de Brejnev, cum ar fi șeful contrainformațiilor, Gheorghei Ținiov, și cel mai nesuferit dintre toți, Viktor Alidin, în încercarea de a elimina incompetența și corupția generalizate. După cum a arătat Dedulia, în 1954 nu existau generali în KGB. În doar cîțiva ani ajunseseră să fie trei: Saharovski, Korotkov și Aleksei Krohin (prim-adjunctul lui Saharovski). În 1985 erau mai bine de 50⁴.

În momentul cînd s-a prăbușit Uniunea Sovietică, Direcția I Principală cuprindea 1 200 de oameni⁵. „Existau cantități incredibile de hîrtoage, căci pentru fiecare document mai trebuiau întocmite cîteva”, își amintea un veteran al acelor vremuri. „Singura deosebire față de alte organizații sovietice era că hîrțiile nu se pierdeau aproape niciodată, iar termenele-limită erau respectate cu strictețe. În orice țară, serviciile de informații sînt parte a aparatului birocratic. Iar în ceea ce ne privește, mai ales în ultimele zile ale lui Brejnev, birocrăția a atins nivelul cel mai decadent, iar serviciile de informații la fel.”

Pericolele stagnării, începînd de la nivelul recrutării, erau vizibile peste tot în KGB. Cuvîntul de ordine era neasumarea nici unui risc (*perestrahovka*). Drept urmare, „nu îi alegeau pe cei care ar fi putut aduce cea mai valoroasă contribuție, ci mai ales pe cei care ar fi produs cele mai puține pagube”. Dacă un candidat dădea semne că ar avea spirit de inițiativă, era luat la ochi: „De ce este așa? Nu cumva riscăm să fugă din țară?”. În prima etapă i-au eliminat pe intelectualii inteligenți: „Aceștia erau considerați (este adevărat, nu în mod nefiresc) instabili psihic”. Erau excluși și cei ambițioși. Dacă erau subevaluați, fără îndoială că aveau să urzească ei ceva. În general, se preferau „mediocritățile”. Era mai probabil ca acești oameni să aprecieze numeroasele beneficii pe care le aducea serviciul. În plus, practica de a le face superiorilor (sau soțiilor lor) „cadouri” cumpărate din străinătate atunci cînd se întorcea cineva după o numire în altă țară a devenit regulă; era o practică curentă la Ministerul de Externe în timpul lui Gromîko. Iar numeric, KGB creștea exponențial⁶.

În aceste condiții, s-a dovedit a fi imposibil de menținut o securitate strictă. La 18 ianuarie 1983, de exemplu, s-a emis un ordin privind adoptarea unor proceduri mai stricte, ordin care condamna comunicarea unor detalii operaționale în discuții private, deplasarea personalului dintr-o anumită categorie de funcții în alta, distribuirea nesistematică a atribuțiilor către ofițerii operativi și dezvăluirea unor secrete în discuțiile cu alții⁷.

Mai mult, lumea serviciilor secrete se schimbase foarte mult față de ceea ce era la început, când șeful serviciului îi instruia personal pe cei trimiși la o anumită rezidentură; această procedură devenise de mult impracticabilă. Un fost ofițer caricaturiza practica adoptată de KGB în trimiterea oamenilor pe teren; aceștia erau trimiși, spunea el, „ca niște colete în locurile unde era nevoie de ei”⁸. În acord cu această indiferență atât de manifestă față de oamenii talentați, nimeni nu mai pleca din Direcția I Principală decât atunci când ieșea la pensie – și chiar și acești oameni erau păstrați în continuare pe post de consultanți. Era o lume care îi convenea de minune unui oportunist ca Vladimir Kriucikov⁹.

Ca întotdeauna în serviciile de informații, succesele rămăneau tănuite, pe când eșecurile aveau o tendință ciudat de incontrollabilă de a deveni cunoscute public. Aproape imediat după ce la conducerea Direcției I Principale a ajuns mâna dreaptă a lui Andropov, timidul Kriucikov, a izbucnit o criză la Londra. Un aparatcic mediocru care nu se pricepea la nimic și care nu avea nici un fel de experiență, Kriucikov, care fusese subordonatul lui Andropov începând din 1956, era un om în care acesta avea încredere și pe care îl pregătea pentru avansare. I se încredinșaseră operațiunile din Europa, arhivele, noul serviciu de analiză și colaborarea cu aliații din Pactul de la Varșovia, pînă cînd, în cele din urmă, a preluat cu totul frîiele Direcției I Principale (informații externe) de la tot mai infirmul Saharovski¹⁰. KGB a trebuit iarăși să îndure umiliința de a fi condus de niște novici, deși unii mai luminați decît restul.

Epurarea de la Londra

Departamentul KGB responsabil cu pregătirile de război paramilitare în spatele liniilor inamice, Secția V (terorism și subversiune), nu ar fi putut fi mai sensibil. Pe 3 septembrie 1971 a defectat un ofițer operativ, maiorul Oleg Lialin. Lialin era sub acoperire ca inginer principal al numeroasei delegații comerciale sovietice din Highgate (Londra). Misiunea sa era să angajeze agenți capabili să comită asasinat și acte de sabotaj în eventualitatea unui război și să caute ținte probabile – în cazul său, porturi și comunicații navale. Faptul că acest rol îi fusese atribuit cuiva căruia îi cam plăcea să tragă la măsă arată că probabil nu se afla tocmai în capul listei de priorități a KGB. Într-adevăr, Secția V fusese ciuntită de Saharovski atunci cînd acesta a fost presat să mai reducă din costuri: obligat să asimileze și direcția care se ocupa de ilegaliști, s-a răzbunat reducînd numărul ofițerilor operativi¹¹.

Cum se profila o destindere la orizont, reducerea costurilor părea să fie logică pentru cei responsabili de economie. Între 1969 și 1975, se punea în sfîrșit la cale o

înțelegere postbelică în Europa, deși una care consolida starea de fapt teritorială și, cel puțin după părerea lui Brejnev, cimenta și hegemonia sovieticilor în Europa Centrală și de Est¹². Totuși, în același timp, Andropov, în mod special, nu părea să renunțe la ideea luptei ideologice. Dimpotrivă chiar, cu cât mai inertă și mai decrepită devenea revoluția în țară, cu atât era promovată mai activ cauza comunismului peste hotare, iar reacția stîrnită astfel în Occident a stopat în cele din urmă destinderea. În loc să-și reducă echipa, KGB reușise să-și crească semnificativ numărul de spioni de la Londra, pe care MI6 și MI5 abia așteptau să-i mai rărească.

Acești spioni și alți cetățeni sovietici din capitalele străine erau obligați să trăiască înăuntrul unui ghetou oficial, „colonia” sovietică de la Londra. Ofițerul KGB Oleg Lialin nu era potrivit pentru acest rol întrucît, deși mai știa cîte ceva despre transporturile navale și conducea în mod eficient un fel de rezidentură londoneză subordonată formată din ciprioți armeni, care aveau chiar și propriile comunicații radio, el și soția sa nu se simțeau ca acasă. Singura experiență reală a lui Lialin fusese să urmărească transporturile pe coasta Lituaniei; soția lui, Tamara, nu s-a adaptat niciodată. Alegea lui Lialin pentru această misiune era încă o ilustrare a tendinței curente la vremea aceea de a le oferi posturi marginalilor. Nu se gîndise totuși nimeni nu doar cum se vor descurca asemenea oameni într-o metropolă (în comparație cu care Moscova nu părea decît un sat supradimensionat), cu toate avantajele și dezavantajele sale, ci și cum se vor apăra de un serviciu de contrainformații acum proactiv. MI5 se asigura acum că este informat de toate bîrfele care aveau ca sursă numeroasa comunitate de funcționari sovietici.

Atunci cînd Tamara, care se simțea singură și frustrată, a renunțat în cele din urmă la această viață fără prieteni și s-a întors acasă, Lialin a început imediat să trăiască cu o localnică, avînd în același timp o aventură și cu soția unui coleg. Era destul de riscant. Nu a durat mult pînă cînd Serviciul Special și MI5 și-au dat seama ce se întîmplă. Lialin a început să coopereze cu ele de bunăvoie din aprilie 1971; a fost interogat într-o casă conspirativă, în Collingham Gardens nr. 24, aproape de stația de metrou Earls Court. Însă ideea unei colaborări pe termen lung a fost serios compromisă cînd acesta a urcat băut la volan, incident care nu a putut fi mușamalizat și care, dacă ar fi fost raportat la ambasadă, ar fi dus la căderea sa imediată în dizgrație și repatrierea de urgență¹³.

Așa că Lialin a cerut și a primit azil politic, determinînd Londra să profite de această rară ocazie pentru a expulza suficient de mulți ofițeri de informații sovietici, ușurînd astfel munca serviciului de contrainformații. Pe 24 septembrie, 90 de ofițeri au fost dați afară din Marea Britanie fără prea multă ceremonie și altor 15 nu li s-a mai acordat permisiunea de a se întoarce¹⁴. Asta însemna 20% din cei 550 de oficiali sovietici din Londra. În mod ironic, preferința pentru repartizarea unor „marginali” în Marea Britanie s-a accentuat după luarea acestor măsuri, deoarece criteriul de bază a devenit acela de a nu se face remarcați. În mod clar, Moscova nu și-a bătut niciodată capul să afle motivele adevărate ale scandalului Lialin¹⁵. Pe termen lung, efectul a fost subminarea gravă a eforturilor serviciilor de informații sovietice în Marea Britanie – deși un agent excelent, Geoffrey Prime („Rowlands”), un vorbitor de rusă și

pederast, era încă în joc. Prime, care la vremea respectivă lucra în cadrul Royal Air Force, fusese recrutat în ianuarie 1968, din proprie inițiativă. Era înrolat în Berlin, aflat atunci sub jurisdicția Direcției a III-a Principale, care se ocupa de contrainformații pentru Grupul de Forțe Sovietice din Germania. Din acest motiv, Prime nu era în responsabilitatea celor din Marea Britanie și astfel a fost izolat în mod întâmplător de scurgerile de informații de la rezidentura KGB din Londra¹⁶. La mijlocul anilor 1970, transcria și traducea documente la GCHQ¹⁷.

Aktivka

Defecțiunea lui Lialin și scandalul care a însoțit-o au reprezentat inițierea deloc plăcută a lui Kriucikov într-o lume pe care încă nu o cunoștea îndeajuns. Tensionarea neașteptată a relațiilor cu Marea Britanie ar putea explica de ce, în vara anului 1972, Andropov a acceptat în sfârșit solicitarea repetată a secretarului general al Partidului Comunist Irlandez, Michael O'Riordan, de a-i acorda asistență militară în Irlanda de Nord, unde, începând din 1969, reîncepuseră luptele armate împotriva dominației protestante intolerante¹⁸. Andropov a prezentat Biroului Politic un plan pentru a le trimite în secret arme „prietenilor” irlandezi ai Uniunii Sovietice. Era Operațiunea Vsplesk („stropirea”). O'Riordan a ajuns să obțină de la ruși explozibili care aparținuseră Armatei Britanice a Rinului (BAOR)¹⁹.

Aveau să urmeze și alte asemenea operațiuni, deși majoritatea în Lumea a Treia. După ce Israelul a umilit statele arabe vecine în Războiul de Șase Zile (iunie 1967), conducerea sovietică a fost ținta unui atac-surpriză la următoarea ședință plenară a Comitetului Central pentru lipsă de combativitate. Șeful Direcției I Principale, Saharovski, care fusese „consilier” al serviciilor române de securitate între 13 noiembrie 1949 și 19 noiembrie 1952, a plecat la București curînd după aceea pentru a-i informa pe omologii săi că Moscova era hotărîtă să-i sprijine pe prietenii ei arabi, ajutîndu-i în cadrul unor operațiuni teroriste care vizau ținte israeliene²⁰.

În acest scop, rușii au apelat la unul dintre agenții lor, dr. Wadi Haddad, adjunct al liderului Frontului Popular pentru Eliberarea Palestinei și șef al operațiunilor din străinătate, el însuși o victimă a terorismului israelian. Haddad („Naționalistul”) a fost ajutat cu „acțiuni speciale” (adică terorism) în tot Orientul Mijlociu – chiar și o operațiune bizară avînd ca scop răpirea șefului stației CIA de la Beirut, care a eșuat²¹.

Mai bine-cunoscuta Organizație pentru Eliberarea Palestinei, condusă de Yasser Arafat începînd din 1969, îi atrăgea mai puțin pe ruși, deoarece fusese oportunistă în atragerea unor aliați. În timpul predecesorului lui Arafat, Shukeiri, legăturile organizației cu China iritaseră Moscova; China era acum un adversar și un rival de temut în lupta pentru influență în Lumea a Treia²². Fără să se descurajeze, conducerea sovietică a autorizat pe 7 septembrie 1973 stabilirea în secret a unor contacte cu oamenii lui Arafat prin rezidentura din Liban²³. În Uniunea Sovietică s-a asigurat instruirea unor agenți operativi ai Organizației pentru Eliberarea Palestinei²⁴.

Inevitabil, linia de demarcație dintre „măsurile active” și terorism a devenit tot mai neclară, iar dacă Moscova avusese ideea de a sprijini și desfășura activități

teroriste în Orientul Mijlociu, nu mai era decât un pas pînă să facă asta și în Europa, unde partidele comuniste deveniseră atît de constituționaliste, încît aproape că acceptau un statu-quo care pentru ruși era intolerabil pe termen lung. Aici apăruseră așa-numitele Brigate Rosse (Brigăzile Roșii) în Italia și Rote Armee Fraktion (Facțiunea Armata Roșie) în Germania de Vest, în urma revoltelor studențești eșuate de la sfîrșitul anilor 1960. Ideea de a le asigura arme, inclusiv echipamente pentru fabricarea unor bombe, și instrucție teroriștilor italieni și germani folosind ca acoperire Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei s-a impus, fără îndoială, de la sine. Însă, în mod imprudent, au fost asigurate tabere de instrucție și în Cehoslovacia și Germania de Est.

Astfel, rușii au lucrat prin intermediul serviciilor de informații ceh (StB) și est-german (BStU, Stasi). Documentîndu-se despre Brigate Rosse în arhivele Stasi, Antonio Selvatici a descoperit că pe fotografiile membrilor de frunte ai acestora erau imprimate cuvintele: „Album cu prieteni din terorismul internațional”. Atunci cînd l-a întrebat pe arhivist ce înseamnă asta, i s-a spus că „este un catalog al teroriștilor compilat de KGB sub formă de carte”. Baza de date asociată a fost pusă de Rusia la dispoziția serviciilor de informații aliate din Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia, Republica Populară Mongolă, Cuba, Germania de Est și Vietnam, în care aceasta avea încredere²⁵. Nu semăna deloc cu colecționarea de timbre – era ceva mult mai sinistru.

Nu doar KGB a stabilit astfel de legături. GRU opera simultan în tot Orientul Mijlociu, cu mai mulți oameni și mai multă deschidere decât rivalul KGB. Cum una dintre sarcinile sale principale era să pună mîna pe tehnologie din domeniul armamentului produs în Occident, GRU era dispus să coopereze cu oricine avea acces la așa ceva. De asemenea, GRU oferea o gamă și mai largă de cursuri de instrucție în domeniul armelor și explozibililor, ceea ce însemna că avea contacte informale ample cu elemente extremiste – asta era treaba Direcției a III-a a GRU –, pe care KGB, care se axa pe guverne, nu le-a cultivat niciodată. KGB nu se simțea confortabil cu asta. Rivalitatea dintre cele două servicii era de fapt atît de încrîncenată, încît ofițerii operativi ai unuia nici măcar nu erau în totalitate feriți de protecții celuilalt²⁶.

Dmitri Poliakov: „Jobenul”, „Bourbon”, „Spectrul”, „Diplomatul”

După execuția lui Penkovski, scurgerea de informații secrete de la nivel înalt a continuat în mod inexplicabil. Motivul era că sursa, Dmitri Poliakov, nu era atît de slab din fire ca Popov sau Penkovski; dimpotrivă, Poliakov se remarcase în timpul războiului și avea o autodisciplină ieșită din comun, ceea ce l-a ajutat să nu fie depistat mult timp de serviciul de contrainformații. În GRU, era la fel de crud ca și cei mai buni de acolo. Cel mai important, îl copleșea pe șeful de la Personal, generalul-locotenent Izotov, cu cadouri scumpe, printre care un întreg serviciu de masă din argint plătit din fondurile GRU²⁷.

Nu americanii l-au racolat pe Poliakov. El a fost cel care i-a racolat pe americani. Întruchiparea imaginii standard a ofițerului sovietic (un om simplu), avea un zîmbet

plăcut, o inteligență pătrunzătoare și tărie de caracter. Fostul lui subordonat, Leonid Guliov, îl considera „sever” și chiar îi „era frică” de el²⁸. În perioada când a fost detașat la ONU, în New York, între 1951 și 1956, unul dintre fiii maiorului, în vîrstă de 3 ani, s-a îmbolnăvit grav; curînd a avut nevoie de un tratament special pentru o afecțiune cardiacă. O primă operație nu a avut succes, iar Poliakov a încercat să facă rost de bani pentru o a doua, la Sloane Hospital, care costa foarte mult. Însă misiunea ONU sovietică a spus că nu are banii necesari. Din nefericire, copilul a murit pentru că nu a primit cel mai bun tratament. Aparent, acesta a fost unul dintre motivele care l-au făcut pe Poliakov să se întoarcă împotriva regimului sovietic. Și totuși, el a luat această decizie fatidică abia cînd s-a întors, de data aceasta cu gradul de locotenent-colonel, ca șef al secretariatului reprezentanților militari sovietici la ONU, în 1961; între timp ajunsese rezident adjunct și era total dezamăgit de Hrușciiov.

Denunțarea lui Stalin, urmată de destituirea prestigiosului mareșal Jukov din funcția de ministru al Apărării peste numai un an, precum și de reduceri severe ale forțelor convenționale, s-a dovedit a fi picătura care a umplut paharul pentru unii din armată. În plus, Poliakov credea că Uniunea Sovietică era într-un real pericol de a provoca un al treilea război mondial, temere împărtășită de mulți sub conducerea schimbătorului și ignorantului Hrușciiov și confirmată ulterior de instalarea de către acesta a unor rachete în Cuba, în 1962. La ONU, Poliakov l-a abordat pe generalul Edward O'Neill, înaltul reprezentant al armatei americane în Comitetul de Stat-Major, și a cerut să fie pus în legătură cu autoritățile serviciilor americane de informații.

Pe 16 noiembrie 1961, la o recepție dată de O'Neill, Poliakov l-a cunoscut pe John Mabey de la FBI New York. Biroul desfășura Operațiunea Curtarea, menită să atragă membri ai misiunilor sovietice, dar nimeni nu s-a așteptat ca Poliakov să ia inițiativa. La început, Poliakov, precaut din fire, a șovăit, însă Mabey a insistat pe parcursul a încă două întâlniri, iar în ianuarie a început colaborarea. Primul pas era ca Poliakov să aducă dovezi: mostre de cifruri și lista de personal de la rezidentură. S-a conformat rapid și a devenit agent al FBI (nume de cod „Jobenul”, desemnat și ca „3549S”) pînă la sfîrșitul toamnei din 1962, cînd s-a întors acasă.

O demascare notabilă din această perioadă a fost cea a ilegalistei Dobrova („Maisy”), care a avut în consecință o soartă tragică. În timp ce Hrușciiov trimitea rachete în Cuba, Poliakov a fost cel care, ca rezident adjunct, se ocupa de ilegaliști precum Dobrova. Cînd a plecat la Moscova, pe 10 octombrie 1962, în toiul crizei rachetelor, FBI a fotografiat-o pe Dobrova ascunzînd ceva într-un loc conspirativ. Cel care îl înlocuia pe Poliakov, colonelul Maslov, a ridicat obiectul. Dobrova a intuit că este ținută sub observație după ce a remarcat un Plymouth care era parcat la vedere cam prea des pe strada ei. A raportat la Moscova. Telegrama pe care a primit-o drept răspuns era scurtă: „Încetează munca activă. Rămîi pe poziții și întrerupe comunicațiile. Dacă situația o cere și consideri că este necesar, pleacă din oraș fără să fii observată și îndreaptă-te spre Canada”. A plecat în Canada, prin Chicago. Pe 14 mai 1963, agentul FBI Ronald Brighton a bătut la ușa camerei de hotel în care se afla. Nevrînd să fie prinsă, Dobrova a făcut un salt mortal pe fereastră²⁹.

Poliakov a deconspirat alți patru agenți, printre care sergentul Jack Dunlap, șof și curier al mai multor șefi ai NSA, și generalii Robert Coverdale și Thomas Watlington. Știind că fusese descoperit, Dunlap a reușit să se sinucidă pe 22 iulie 1963, la a treia încercare. Ulterior, Poliakov a dat informații despre sergentul Herbert Boeckenhaupt, tehnician în comunicații în cadrul aviației, care a fost arestat în 1966; despre locotenent-colonelul William Henry Wahlen, șeful secției cifruri a Comitetului Șefilor de Stat-Major din decembrie 1959 până în martie 1961, iar mai târziu la Pentagon în calitate de civil, avînd acces în continuare la planuri și prognoze militare, care a fost și el arestat în 1966; și despre Nelson Drummond, un ofițer de rang inferior cu atribuții de secretariat din marina militară, care a fost șantajat să vîndă date secrete ale NATO și tehnice din domeniul militar naval.

În noiembrie 1965, Poliakov a ajuns la Rangoon ca atașat militar și rezident. Deoarece Poliakov nu prea mai știa engleză și vocabularul necesar era în mare parte tehnic, referitor la sisteme de arme și planuri, Mabey era depășit de situație, fiindcă nu știa deloc rusă. După mai multe luni irosite, Poliakov a devenit „Bourbon”, informator al CIA. Omul său de legătură, Jim Flint, al doilea secretar la ambasada americană, rupea ceva rusă. Influențat de paranoicul șef al contrainformațiilor, James Angleton, care a devenit maniatic după trădarea lui Philby, Flint îl trata pe Poliakov ca pe o potențială cîrțiță, pisîndu-l veșnic cu întrebări care puteau fi verificate cu ajutorul dosarelor din țară. Pentru a se putea întîlni fără să se ascundă, Poliakov a inventat ca acoperire povestea că Flint era un posibil candidat la recrutare³⁰. În august 1969, Poliakov s-a întors să lucreze la Moscova, unde a preluat curînd frîiele ca șef al Secției Chineze.

Următoarea sa misiune în afara țării a fost la New Delhi, unde a lucrat din 1974 pînă în august 1976. Aici a fost tratat cu totul altfel de un rusianist foarte competent, Paul Dillon, care, poate pentru că era și el tot catolic, scăpase ca prin minune de inchiziția condusă de Angleton. La întoarcere, Poliakov a condus a doua facultate din cadrul Academiei Militare Diplomatie. Era un lup de pază la stîină. Prejudiciile pe care le-a adus au fost în unele cazuri letale. Printre altele, a furnizat din interior listele absolvenților pe o perioadă de peste trei ani.

Contribuția adusă de Poliakov timp de două decenii a acoperit tot ce avea nevoie să știe Washingtonul. În primul rînd, deoarece fusese ofițerul responsabil de ilegalității trimiși în Statele Unite, a deconspirat în total 150 de agenți care lucrau pentru ruși, plus 19 ofițeri operativi sovietici care au lucrat sub acoperire ca ilegaliști între 1956 și 1959. În al doilea rînd, a deconspirat 1 500 de ofițeri GRU și KGB. În al treilea rînd, a deconspirat detalii despre sisteme de arme și capacitățile lor (nespecificate). În al patrulea rînd, a furnizat informații secrete privind instituții paralele: KGB și Ministerul de Externe. Mai mult decît atît, faptul că el conducea Secția Chineză a GRU în momentul în care președintele Nixon a inițiat relații cu regimul lui Mao, la începutul anilor 1970, a dat Washingtonului un avantaj uriaș. Americanii au putut să-și calibreze precis mișcările în funcție de felul cum interpretau rușii situația.

CIA s-a văzut confruntată cu informații atît de extinse și în același timp atît de specializate, încît a trebuit să se înființeze un birou separat în cadrul său pentru a le prelucra – numit „Biroul GRU”, ca acoperire, pentru ca nimeni din afară să nu își

dea seama de importanța acestei surse unice. A fost un dezastru pentru serviciile secrete sovietice. În 1976, conștientă că Poliakov pretindea o comunicare în condiții de maximă siguranță, CIA a creat un dispozitiv manual care facilita comunicațiile pe distanțe scurte, transmițând materiale criptate prin impulsuri de 2,6 secunde. Așa Poliakov putea avea o linie directă cu CIA mergînd cu autobuzul pe strada Ceaikovski, pe lîngă ambasadă³¹.

Poliakov ajunsese la gradul de general-maior cînd, în iunie 1980, după patru ani în India, a fost brusc rechemat în țară și retras din serviciu. Cercul suspjecțiilor se redusese de la o sută la doar cinci oameni. Deja începuseră să se scurgă informații de la Washington, printre care și unele comentarii ale jurnalistului de investigație Edward Epstein despre faptul că doi ruși care lucraseră la ONU la începutul anilor 1960 făceau spionaj în favoarea Statelor Unite. Această informație se poate să fi fost divulgată de fostul director adjunct al contrainformațiilor de la FBI, William Sullivan. Epstein chiar îl menționase pe un anume „Jobenul”, numele de cod dat de cei de la FBI lui Poliakov. A spus că CIA presupunea că sînt agenți dubli, dar, desigur, rușii trebuie să fi știut că măcar unul – indiferent cine era „Jobenul” – nu avea cum să fie agent dublu. Poliakov era deja suspectat ; aceasta ar fi putut fi piesa lipsă din puzzle³². Deloc surprinzător după această gafă, oficialii americani, mai ales cei de la CIA, deveneau extrem de agitați și de rezervați cînd erau întrebați ce știu despre ultimele sisteme de arme nucleare ale sovieticilor. Acum știm de ce.

Între timp, la Moscova, toți cei cinci suspecți au fost ușurel dați afară din serviciul activ. Serviciul de contrainformații al KGB i-a pus lui Poliakov un diagnostic medical fals. În cele din urmă, un trădător american, șeful departamentului de contrainformații din cadrul CIA, Aldrich Ames, i-a pecetluit soarta rusului. Înainte ca președintele Ronald Reagan să mai apuce să pledeze pentru viața lui, Poliakov a fost executat, pe 15 martie 1988. Un șef de secție în cadrul direcției de investigații a KGB, Aleksandr Duhanin, scria că Poliakov „a rămas demn” pînă la sfîrșit³³. Nu puteau să nu îi admire sfidarea neînduplecată, deși făcuse ceea ce făcuse.

Concluzia pentru Uniunea Sovietică a fost că loialitatea era o marfă tot mai rară. Din perspectiva contrainformațiilor sovietice, potențialul defector putea fi tentat să trădeze din cauză că sistemul socialist îi dezamăgise total pe oameni. Cînd a ajuns la putere în KGB, Andropov a vrut imediat să știe de ce Uniunea Sovietică nu avea pe nimeni în Statele Unite la fel de valoros cum fusese Kim Philby în Marea Britanie³⁴. Răspunsul evident era că nimeni de această calitate din Occident nu avea nici un motiv să creadă că Uniunea Sovietică este viitorul. Andropov trebuia să caute cu totul altfel de oameni.

Boris Solomatin

Speranța lui Andropov de a găsi un nou Philby nu s-a împlinit în timpul vieții sale. Dar în octombrie 1967, maistrul militar principal John Walker a intrat în ambasada sovietică de pe Sixteenth Street din Washington, DC, oferindu-se să devină agent

sovietic. Walker lucra la centrul de comunicații al flotei de submarine a Statelor Unite (NAVCAMS). Era în pragul falimentului după ce dăduse greș cu o afacere în care se implicase în timpul liber. „Toți eram foarte circumspecți față de cei care veneau singuri la noi; la fiecare informator real erau o sută de nebuni sau oameni ai FBI care veneau de pe stradă”, își amintește Oleg Kalugin, pe atunci șeful contraspionajului extern la ambasadă³⁵.

Așadar Walker a fost întâmpinat cu precauție la ambasadă de Aleksandr Sokolov, un ofițer operativ de la Direcția K. Sokolov și colegii săi au fost apoi uluiți când li s-au pus în față „chei ale unor cifruri utilizate de National Security Agency”³⁶. La a doua sa vizită, rezidentul însuși l-a recrutat pe Walker după două ore de discuții, încălcând toate regulile. „M-am hotărât pe loc să-mi asum un risc major. Îmi plac riscurile, cel puțin riscurile care mi se par rezonabile. Sînt sigur că fără riscuri nu poate exista un serviciu de informații cu adevărat productiv”, își amintea rezidentul. Spre deosebire de el, majoritatea ofițerilor din serviciile de informații nu își băteau capul să-și asume astfel de riscuri, preferînd să fie prudenți³⁷.

Rezidentul era Boris Solomatin. Născut la Odessa pe 31 octombrie 1924, Solomatin a intrat în armată, călcîndu-i pe urme tatălui său, care era soldat și era adesea transferat dintr-un post în altul. Chiar înainte de sfîrșitul războiului, Solomatin s-a transferat de la artilerie la serviciul de informații al regimentului său, ca asistent al șefului acestuia. În 1946 s-a înscris la institutul de stat de relații internaționale din Moscova (MGIMO) și a intrat în serviciul de informații externe pentru o instruire formală în 1951. În 1954 KGB l-a trimis în India pentru patru ani, iar după ce s-a întors la Moscova a plecat la New Delhi în 1960, de data aceasta ca rezident. Au urmat un scurt interval petrecut la Secția Americană și ceea ce avea să se dovedească a fi o misiune fascinantă și plină de satisfacții, care a durat trei ani, ca rezident la Washington, începînd din 1965.

Mereu „învăluit într-un nor de fum”, Solomatin, mic de statură, îndesat și bine îmbrăcat, vorbind engleza fluent și cu un fin simț al umorului, era un personaj neobișnuit de sofisticat pentru un ofițer operativ al serviciilor secrete sovietice³⁸. În următorii 17 ani, rețeaua Walker avea să se dovedească a fi cea mai importantă sursă de informații strategice după Dolly. „Nu puteați să blufați cînd vă citeam telegramele. Asta ne ajuta să stabilim cînd erați dispuși să luptați și cînd vă prefăceați doar”, i-a spus Solomatin intervievatorului său american. „Walker nu a fost un om obișnuit”, a adăugat el. Totuși, „voia întotdeauna să fie în centrul atenției și avea o ambiție nemăsurată, nu avea pic de rușine, ba chiar era cinic. Așa cum se întîmplă de obicei cu astfel de oameni, încrederea exagerată în sine i-a venit de hac... Trăsăturile de caracter care îl făceau să fie un spion cu atîta succes au fost și principalul motiv care a dus la prinderea lui. Iar acest lucru este valabil întotdeauna în cazul oamenilor de genul ăsta. Devin neglijenți deoarece cred că sînt mai deștepti decît ceilalți, mai talentați, chiar invulnerabili”³⁹.

Deloc surprinzător, Andropov l-a numit cîndva pe Solomatin „genul clasic de om al serviciilor secrete”. Atunci cînd Andropov a decis răpirea rezidentului adjunct american de la Beirut (cu permisiunea lui Brejnev), în mai 1970, pentru a smulge informații

de la el, Solomatin a fost unul dintre cei doi oameni însărcinați cu planificarea operațiunii⁴⁰. Chiar dacă operațiunea nu a avut succes, aceasta nu a afectat cariera lui Solomatin. În anul următor, era numit rezident la New York.

Solomatin nu era doar genul clasic de om al serviciilor secrete, ci și unul vocal, iar asta ar fi fost în mod normal suficient pentru a pune punct carierei sale înainte de vreme – însă, sub conducerea lui Andropov, a dus-o bine deoarece aveau amândoi aceleași opinii politice și știința alegerii momentului potrivit. Amândoi credeau că destinderea în relațiile cu Statele Unite se epuizase. Pe Andropov îl interesa mult mai mult să reducă tensiunile din relațiile cu Bonnul decât cu Washingtonul, pentru simplul motiv că germanii ar fi putut fi convinși să iasă din sfera de influență americană (lucru de care Henry Kissinger se temea serios). Kalughin își amintește: „De mai multe ori, Solomatin – care avea vederi dure, antiamericane – l-a atacat pe ministrul Afacerilor Externe Andrei Gromîko pentru că a adoptat o linie prea blîndă în relațiile cu Statele Unite”⁴¹.

Chiar în momentul cînd Brejnev a început să scape din mîini frîiele conducerii din cauza sănătății care i se deteriora, dușmanii destinderii de la Kremlin și din afara lui au profitat de ocazie ca să afirme internaționalismul revoluționar împotriva Statelor Unite, în acord cu Cuba lui Castro. Solomatin era acum rezident principal la New York (unde a activat din 1971 pînă în 1975, fiind unul dintre cei 44 de ofițeri operativi). El vedea lucrurile la fel :

În acești ani, mai ales către sfîrșitul lui 1974 și la începutul lui 1975, a devenit clar că, dintr-o grămadă de motive, destinderea în relațiile cu SUA a dat naștere unui conflict real. La începutul anului 1975, am trimis la Centru o telegramă în care sugeram că trebuie să ne pregătim pentru o nouă etapă, mai puțin plăcută, a relațiilor americano-sovietice, că trebuie să încercăm să expunem motivele celor întîmplate, și am înaintat propuneri privind ceea ce ar trebui făcut în situația creată. Șeful KGB, I.V. Andropov, a fost de acord cu concluziile mele și, pe baza telegramei, i-a trimis un memoriu personal lui L.I. Brejnev. Totuși, memoriul a fost trimis înapoi cu comentariul: „Cine a permis să fie revizuită linia generală a Partidului în politica externă?”. La scurt timp după aceea am fost rechemat la Moscova⁴².

Iuri Drozdov

Telegrama a stîrnit indignare. Ca urmare, Solomatin a fost rapid înlocuit de Iuri Drozdov. Născut pe 19 septembrie 1925, Drozdov era fiul unui fost ofițer din armata țaristă care a trecut în cealaltă tabără în timpul războiului civil. Drozdov a luptat în ultimul an al celui de-al Doilea Război Mondial și, în 1956, după ce a făcut un curs de limba germană, s-a transferat din armată în KGB. Din august 1957, a lucrat lîngă Karlshorst, la o subunitate a ilegaliștilor comandată de colonelul V. Kiriuhin, subalternul lui Korotkov. Drozdov și-a luat o identitate de ilegalist („Kleinert”), și-a îmbunătățit germana la Leipzig, unde era în siguranță și unde trecea drept silezian, apoi a făcut dese incursiuni în Berlinul Occidental pentru a deprinde dialectul și obiceiurile locale.

Americaniștii erau în mod firesc și fățiș plini de resentimente. Alegerea a fost întâmpinată cu o neîncredere nedismulată : la urma urmei, Drozdov era de formație germanist ; lucrase în China, unde se folosise de acoperirea sa legală de consilier la ambasada sovietică pentru a reînființa o rezidentură în anii cei mai dificili ai Revoluției Culturale (1964-1968), fiind apoi muștrat la Moscova pentru că a transmis vești proaste ; iar picătura care umplea paharul, după părerea lor, era că se ocupa de ilegaliști. „Ce nevoie este de cineva de genul ăsta ? ”, comentau americaniștii.

Într-adevăr, de șase ani Drozdov se ocupa de ilegaliști în cadrul Direcției S, mai nou avându-l ca adjunct pe Vadim Kirpichenko. Însă a fost trimis de două ori în Statele Unite. Se infiltrasă și în serviciile de informații vest-germane printr-o strategie elaborată, implicând crearea unei organizații fictive a naziștilor germani în America Latină. Urmărea să recruteze un susținător înfocat al lui Hitler din interiorul BND. Drozdov s-a dat drept baronul von Hoenstein, un fost ofițer SS, iar după ce a investit oarece timp și efort, trucul i-a depășit așteptările : a reușit să-l atragă pe agentul D-104 („Rosie”), care lucra în una dintre cele mai sensibile secții ale BND, cea care ținea legătura cu agențiile de informații ale aliaților. Operațiunea a durat cinci ani⁴³.

În timp ce se afla la New York, la sfârșitul anului 1974, Drozdov a primit instrucțiuni de la Solomatin. Din punctul de vedere al serviciilor de informații, în Statele Unite situația se deteriorase foarte mult. Lui Drozdov i s-a spus să adopte o perspectivă nouă și să estimeze dacă nu cumva KGB ar trebui să treacă la o formă mai activă de culegere a informațiilor, fără să-și mai bată capul cu destinarea. Acest lucru și experiența lui sub acoperire neoficială și în confruntare permanentă cu servicii de contrainformații vigilente au făcut, fără îndoială, ca el să fie o alegere mult mai bună decât cei care atacau problema plini de idei preconcepate și obișnuiți cu o abordare mai puțin strictă din partea Washingtonului. Kriucikov, ca șef al Direcției I Principale, era în favoarea ofensivei, iar Drozdov putea face exact asta.

Drozdov și-a luat postul în primire în august 1975. A petrecut patru ani într-un mediu operațional tensionat. La New York situația lincezea. Așadar, și-a asumat direct răspunderea pentru tot : informații politice, contrainformații, sprijinirea ilegaliștilor, contactele cu agenții și spionajul tehnologic⁴⁴. Rușii și-au dat seama că fuseseră duși de nas de „formele și metodele aparent primitive” folosite de FBI, că acestea erau menite să amăgească. S-a descoperit că americanii foloseau alte frecvențe radio decât cele anticipate și echipamente de care KGB nu avea cunoștință. Americanii utilizau chiar și niște mici avioane sportive pentru supravegherea locurilor conspirative ale sovieticilor ; ofițerii operativi erau urmăriți fără să știe⁴⁵. În 1976, un grup special de la Direcția K a venit să analizeze mijloacele prin care rezidentura ar fi putut să blocheze supravegherea celor de la FBI⁴⁶. Au fost trimiși opt „ofițeri operativi cu experiență” : Krasovski, Hrenov, Galenovici, Juravliov, Voloșkov, Averianov, Androsov și Kreptgorski⁴⁷.

Drozdov știa că trebuie să fie un trădător în sinul coloniei sovietice din Riverdale, în nord-vestul Bronxului, unde aproximativ 1 500 de oameni erau cazați într-un complex masiv căruia unii îi spuneau în glumă „Marea Casă Albă”. S-a dovedit că omul pe care îl căutau era subsecretarul general al ONU, Arkadi Șevcenko. Șevcenko

avea acces la directive primite de la Centru și știa despre anumite operațiuni⁴⁸. Comportamentul lui ciudat i-a atras atenția lui Drozdov cu mult timp înainte ca Șevcenko să defecteze. Însă Centrul nu a vrut să-l asculte – nu în ultimul rînd deoarece Șevcenko era un apropiat al lui Gromîko –, iar lui Drozdov i s-a spus să sisteze supravegherea (ceea ce nu a făcut). Avertismentele pe care i le-a transmis lui Oleg Troianovski, ambasadorul sovietic la ONU, nu au primit drept răspuns decît niște remarci ostile despre „1937”. Și totuși, cînd Șevcenko a defectat într-adevăr, în martie 1978, Gromîko a vrut să știe de ce Drozdov nu venise să vorbească cu el personal. Încercarea de a-i găsi nod în papură lui Drozdov a dat greș. În acest caz, sprijinul ferm al lui Andropov a contat foarte mult⁴⁹.

În 1980, Solomatin, care se întorsese în serviciul activ ca rezident și ministru consilier la ambasada sovietică din Roma, l-a recrutat pe Glenn Souther, un fotograf care în acel moment staționa în Mediterana cu Flota a Șasea a Statelor Unite, iar nu demult lucrase la comandamentul militar naval din Norfolk (Virginia). Souther, a descoperit Solomatin, avea acces la imagini secrete aeriene sau obținute cu ajutorul sateliților care nu erau destinate celor de rangul său. În mod cu totul ieșit din comun, el făcea spionaj din convingere, nu pentru bani; nu a rezistat decît pînă în 1985. Solomatin se ocupa și de trei agenți foarte valoroși la Roma și unul din nordul Italiei, printre care și un spion cu acces la nivelurile superioare ale Vaticanului⁵⁰.

Capitolul 10

Decalajul informatic

În momentul cînd Solomatin a fost rechemat de la Washington pentru insubordonare, decalajul dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite în ceea ce privește puterea de calcul ajunsese la dimensiuni fără precedent.

Rusia sovietică era cunoscută mai mult pentru progresele sale în domeniul științelor fundamentale decît pentru cele din științele aplicate. Riscurile care au apărut după război pentru cei din domeniul științelor aplicate i-au făcut pe mulți să încerce să se refugieze în domenii care să nu constituie ținta criticilor staliniste ale unor carieriști ambițioși. Astfel de mentalități nu sînt ușor de schimbat: acestea devin mult prea adînc înrădăcinate; sînt transmise, intacte, din generație în generație, indiferent de chinurile și traumele societății.

După ce făcuse din științele aplicate, inclusiv din cibernetică, ținta unei vînători de vrăjitoare, Stalin și-a dat seama în cele din urmă că era prețul înapoierii continue a Uniunii Sovietice. Prin urmare, a impus schimbări drastice agențiilor de informații, mai ales în privința codurilor și cifrurilor. Însă acestor germeni de modernitate nu le-a fost ușor să crească în solul rusesc sterp, căci se punea întrebarea: de ce să te chinui atîta să-ți cultivi singur cîmpul, cînd poți să cumperi produsele din altă parte? Tehnologia sovietică avea așadar toate șansele s-o ia pe urmele agriculturii sovietice, către o dependență tot mai mare de importurile străine, fiind mai ușor de achiziționat decît de produs.

Axarea pe informațiile din surse umane nu era doar o chestiune de alegere – mulți de la CIA, mai ales cei care prinseseră al Doilea Război Mondial, aveau aceeași preferință –, ci a apărut și a predominat și în lipsa altor opțiuni. Chiar și după prăbușirea Uniunii Sovietice, defectorul Serghei Tretiakov, fost agent KGB, a insistat că, pentru ruși, serviciile de informații se bazează „în primul rînd pe informații din surse umane”, restul fiind pur „auxiliare”¹. Tehnologia a fost întotdeauna călcîiul lui Ahile pentru Uniunea Sovietică. Lansarea cu orice preț a unui satelit în spațiu, așa cum a făcut Moscova pe 3 noiembrie 1957, a fost un obiectiv singular care putea fi atins înaintea Statelor Unite. Proiectarea unor rachete balistice intercontinentale la o scară uriașă era cu totul altceva. La fel, producția sovietică de computere era cu mult în urma Occidentului, și imediat ce rușii, în ciuda recomandărilor, au decis să facă mașini compatibile cu superiorul IBM System/360, în anii 1960, americanii au impus embargo pe vânzări.

De aici importanța crucială a programelor de spionaj militar industrial, dezinformarea (decalajul bombardierelor și decalajul rachetelor, care îngrijorau atît de tare

populația americană) umplînd golurile. Sub conducerea lui Ivașutin, cînd sateliții artificiali au căpătat un rol suplimentar în spionarea din spațiul cosmic, GRU a reușit să monitorizeze comunicațiile wireless către și dinspre toate bazele americane de pe teritoriul Statelor Unite. Ivașutin a fost cel care a acordat atenție maximă așa-numitului *poliarniki* (lobby-ul polar) de la GRU : cei care se specializau în culegerea unor informații despre avioanele strategice americane ce survolau Polul Nord.

Noul șef al Direcției a VI-a (informații electronice), Gheorghe Stroilov, cu sediul la „K-500”, în șoseaua Volokolamskoe, a inițiat crearea unei baze avansate a serviciilor de informații în Cuba. A lucrat prin intermediul ministrului Apărării, Rodion Malinovski, și al omologului său cubanez, Raúl Castro, fratele lui Fidel, în care acesta avea încredere, așa încît operațiunea a necesitat destul de mult timp. Noul centru de interceptare a comunicațiilor a primit numele de acoperire „Trostnik” și a fost creat în noiembrie 1963 la Lourdes, nu departe de Havana. Membrii personalului purtau haine civile și, formal, îi erau subordonați generalului Ivan Șkadov, consultant al ministrului cubanez al Apărării, însă practic îi raportau comandantului lor, fostul șef al serviciului de informații radio din Germania, Valentin Kudriașov ; acesta a fost urmat de locotenent-colonelul Vladimir Rogovoi, ulterior șef al nou-createi Direcții de Informații despre Rachete și Arme Spațiale din cadrul GRU. Era un post popular – tuturor rușilor le plăcea în Cuba. (Reciproca nu a fost niciodată valabilă din cauza prejudecăților rasiale din Uniunea Sovietică față de negri și metiși.) Totuși, cei de la centru nu aveau niciodată suficient personal pentru a îndeplini toate sarcinile cu care se confruntau². Așadar, GRU nu a fost lăsat să monopolizeze acest post prețios și prestigios. Pe 25 aprilie 1975, Consiliul de Miniștri a autorizat o decizie de a completa stația GRU prin instalarea unor echipamente de interceptare radio administrate de Direcția a XVI-a a KGB. Construcția a început în iunie, iar peste șase luni „Termit P” și „Termit S” au început să opereze. În momentul său de vîrf, la Lourdes lucrau trei sute de specialiști sovietici. Aceste posturi de interceptare, în combinație cu niște stații mai mici de la sediile diplomatice ale Uniunii Sovietice din New York (Proba 1), Washington (Pocin-1 și Pocin-2) și Los Angeles (Proba 2), le-au oferit rușilor o rază de acțiune neobișnuit de largă, permițîndu-le să intercepteze și apoi să decripteze convorbiri oficiale transmise în eter, la fel cum GRU intercepta și descifra comunicațiile care intrau și ieșeau din toate bazele aeriene, navale și militare americane³.

GRU, condus de Ivașutin, deschidea calea. Așadar, Andropov știa unde să caute talente. Pe 2 iulie 1968, l-a numit pe generalul-maior Nikolai Emohonov, care conducea institutul de cercetări speciale în domeniul radiotehnologiei la Ministerul Apărării, în funcția de director al Direcției a VIII-a Principale a KGB, *vosmiorka* (ce se ocupa de interceptare, decriptare și criptare). În semn de recunoaștere a importanței acestui domeniu, pe 8 iulie 1971, Emohonov a fost numit vicepreședinte al KGB.

Totuși, sub conducerea lui Ivașutin, GRU a reușit să mențină un monopol asupra informațiilor din spațiul cosmic. Pe 22 mai 1959, americanii au lansat în spațiu primul satelit de recunoaștere (*Discoverer*) ; în august 1960, reușiseră să cartografieze de pe orbită toate posibilele ținte din URSS. Conducerea sovietică a decis să inițieze și ea un program, *Zenit*, în 1961, coordonat de șeful Centrului pentru Informații din Spațiul

Cosmic, generalul-maior Piotr Trofimovici Kostin. Acesta nu era doar talentat, ci și un operator desăvârșit care, în plus, se purta frumos cu oamenii lui, ceea ce, fără îndoială, îi încuraja să-și dea toată silința. Progresul a fost însă întârziat deoarece lansarea unui om în spațiu era o prioritate politică. Prima lansare a satelitului *Zenit-2* a avut așadar loc abia pe 11 decembrie 1961, însă acesta nu a reușit să ajungă pe orbită. Desigur, toate acestea erau în slujba spionării din spațiul cosmic. A doua lansare, din 26 aprilie 1962, a reușit parțial, însă al treilea satelit, lansat pe 18 iulie 1962, avînd la bord două camere de înaltă rezoluție și două de slabă rezoluție, a fost bine-venit, deoarece mai ridica moralul tocmai cînd rachetele sovietice erau evacuate din Cuba. În următorii doi ani s-au făcut și alte progrese, iar în 1967 întregul teritoriu al Statelor Unite fusese fotografiat în suficientă măsură ca să se observe în imagini buncăre de rachete, nave și chiar vagoane de tren și camioane, printre alte ținte⁴.

Indubitabil, americanii erau în avantaj. Aveau tehnologia necesară pentru a transmite la distanță imagini fotografice, pe cînd rușii trebuiau să se bazeze pe recipiente aruncate pe sol pentru a recupera filmele. În plus, prețul aparatului fotografice de cea mai bună calitate era prohibitiv, iar pînă la sfîrșitul deceniului au continuat să existe probleme grave⁵. Însă nimic nu reprezenta o amenințare mai mare decît progresele din criptografia americană materializate în computerele Cray-1A și IBM 3033 peste doar un deceniu.

Informațiile din surse umane au părut întotdeauna o modalitate mai rapidă și mai simplă, deși uneori instabilă, de a afla secretele celeilalte tabere. Exemplul americanilor, care au creat o Agenție Națională de Securitate independentă (1952), a fost ignorat. „Imitarea” a ceea ce credeau rușii că este CIA prin Comitetul de Informare se dovedise a fi dezastruoasă. Așa că Moscova a mers pe drumul ei. La moartea lui Stalin, codurile și cifrurile au fost reîncorporate în serviciile de informații propriu-zise și deci subordonate acestora, ceea ce însemna că informațiile din surse umane erau predominante. Faptul că criptografia nu era autonomă a avut, inevitabil, un impact asupra alocării resurselor. Și din cauza asta, rușii au rămas și mai mult în urmă.

Ajutorul dat de sursele umane

Generalul Vitali Pavlov din KGB își amintea că prioritatea permanentă a serviciilor de informații externe implica două sarcini : „Obținerea unor cifruri străine și interceptarea comunicațiilor străine prin care sînt transmise mesaje secrete ; plus obținerea unor informații criptografice pentru a ajuta serviciile de decriptare”. Singura diferență față de politica din perioada interbelică era că, „pe cînd în perioada interbelică se punea accent mai degrabă pe obținerea cifrurilor”, războiul a subliniat importanța „culegerii unor informații criptografice și criptologice atît pentru protejarea liniilor noastre de comunicare, cît și pentru decriptarea unor mesaje cifrate străine”⁶. Atît timp cît rușii nu erau în stare să-și păzească propriile comunicații secrete prin mijloace criptografice, operațiunile bazate pe informații din surse umane aveau să devină tot mai importante.

Pe vremea lui Hrușciiov, la sfârșitul anilor 1950, o directivă (reafirmată în timpul lui Brejnev, în 1975) recomanda „mai multă atenție” față de recrutarea unor agenți americani cu „acces la mesaje criptate și alte tipuri de corespondență secretă, precum funcționari de la coduri, secretare și dactilografe”⁷. Aceasta indica un progres major. În 1957, doi tineri, statisticianul Bernon Mitchell și matematicianul William Martin, au intrat în NSA, iar după doi ani au hotărât se dea în vileag imoralitatea guvernului lor. Au vizitat în secret Cuba revoluționară pentru câteva zile și, fără îndoială, acolo au luat legătura cu serviciile secrete sovietice, spunând că vor să fugă la Moscova. Pe 22 iunie 1960, au depus într-un seif (174) de la Banca de Stat din Laurel (Maryland) o declarație în care explicau motivele pentru care se mută în Uniunea Sovietică. Apoi au anunțat că pleacă să-și viziteze niște rude pe Coasta de Vest. Însă, pe 25 iulie, au fugit amândoi în Mexic, iar apoi în Cuba, de unde au ajuns la Moscova cu un transport sovietic, via Odessa.

Mitchell și Martin au apărut la o conferință de presă la Moscova pe 6 septembrie 1960, informând lumea că America citea corespondența altor țări (în special pe cea a aliaților săi) și făcându-și cunoscută convingerea naivă că Uniunea Sovietică era cumva superioară din punct de vedere moral. Fuseseră șocați mai ales când aflaseră că guvernul lor îl mituisa pe cifratorul ambasadei unei țări aliate de la Washington ca să-i citească mesajele. Apoi au dezvăluit tot ce știau despre structura și funcțiile NSA, ale cărei dimensiuni (zece mii de angajați) trebuie să-i fi îngrijorat pe cei de la Kremlin când le-au aflat⁸. Se spune că, atunci când au văzut într-o fotografie aeriană cât de mare este parcare, cei de la Moscova și-au dat seama de amploarea efortului depus de americani. Vestea bună pentru Kremlin a fost totuși că „principalele sale cifruri guvernamentale” nu au fost sparte⁹.

Se afirmă adesea că cei doi americani care au defectat nu prea aveau ce noutăți să le ofere rușilor. Însă Mitchell și Martin le-au dezvăluit prioritățile și practicile de lucru ale NSA, iar asta se poate să fi determinat o modificare a priorităților și practicilor serviciilor de informații rusești. Acest lucru a devenit curînd evident. În 1960, Școala Superioară de Criptografie a fost transformată în a patra facultate (tehnică) a Școlii Superioare „Dzerjinski”. În 1961, bugetul tăiat la începutul anului 1953 a fost în sfârșit completat, iar criptografia i s-a acordat mai multă prioritate, mai ales în privința îmbunătățirii capacității matematice. Ingineria și matematica au devenit cursuri de sine stătătoare la universitate. Pentru a realiza toate acestea, celebrul matematician Ivan Vercenko a fost adus înapoi în sistem în 1961. În mai anul următor, au fost instituite cursuri de cinci ani în locul orelor de la seral. Două luni mai târziu, Vercenko era numit șef al secției speciale de matematici superioare. A ocupat această funcție timp de un deceniu și a transformat radical nivelul de instruire¹⁰.

Informațiile din surse umane au continuat să ofere cea mai bună marfă, deși niciodată în mod consecvent. Un agent american nu foarte promițător, sergentul Robert Lee Johnson, a dat brusc lovitura în 1961. Staționat în Berlinul de Vest în 1953, Johnson a pătruns în Berlinul de Est, unde a cerut azil politic pentru el și soția lui, Heidi, care era austriacă. A spus că fusese tratat rău de comandantul său și că vrea să se

răzbune pe el¹¹. Acolo, în ciuda înfățișării sale dure, ofițerii de informații sovietici l-au convins să se întoarcă și să lucreze sub acoperire după o instrucție de câteva săptămâni la care aveau să participe amândoi (ea pentru a deveni curier), spunând că pleacă în concediu în Bavaria. Întors în Statele Unite, unde păzea o bază de rachete din Texas după ce-și prelungise serviciul militar, Johnson a furnizat Moscovei fotografii și chiar mostre de combustibil. Apoi a fost transferat la Rouen, în Franța, ca să lucreze pentru Comandamentul SUA din Europa. În vara anului 1960, Heidi, care era instabilă psihic, a trebuit să fie spitalizată la Paris. Johnson a cerut transferul pentru a fi aproape de ea și a reușit să obțină un post la centrul de curierat al Statelor Unite de lângă aeroportul Orly, unde ajungeau toate comunicațiile secrete pe hîrtie dintre Pentagon și fiecare comandament american din întreaga Europă, inclusiv sediul NATO.

În acest moment delicat, un ofițer operativ specializat în lumea anglofonă a ajuns la ambasada din Paris, spre surprinderea rezidentului, colonelul Lazarev. Vitali Urjumov („Viktor”) fusese trimis să coordoneze noua misiune a lui Johnson, Operațiunea Karfagen, care necesita acces la imensul seif închis cu două uși masive de oțel și aflat într-un buncăr de beton la Orly. După ce a copiat cheia în timp ce ofițerul de serviciu nu era atent, Johnson a avut un noroc chior : a auzit codul citit cu voce tare la telefon în prezența sa. Prima ocazie de a deschide seiful în timp ce era de gardă noaptea s-a ivit într-un weekend, pe 15-16 decembrie 1962. Johnson nu a avut decît o oră la dispoziție ca să scoată documentele, să le ducă la etajul al treilea al ambasadei, o vilă cochetă din rue de Grenelle nr. 79, unde au fost fotografiate, iar apoi să le pună la loc. A mai încercat o dată și în weekendul următor. A ținut-o tot așa pînă în toamna anului 1963, cînd a fost transferat la Sennes, în ciuda faptului că, din patul său de spital, Heidi urla că soțul ei este spion sovietic. Abia cînd a ajuns din nou la Pentagon, în mai 1964, Johnson a fost demascat de defectorul Nosenko, arestat și condamnat la 25 de ani de închisoare. Johnson a furnizat Direcției a VIII-a Principale o varietate de coduri și cifruri militare vitale, inclusiv toate planurile de mobilizare în eventualitatea unui război în Europa provocat de o invazie sovietică¹².

Un alt recrut atras de partea cauzei sovietice, care cunoștea îndeaproape secrete ale NSA, a fost Victor Hamilton, un american de origine palestiniană care, împreună cu soția lui, Lilly, americană get-beget, a cerut azil diplomatic la ambasada sovietică din Praga. Lilly era o simplă profesoară de limbi străine ; însă Hamilton lucrase la NSA din iulie 1957 pînă în iunie 1959, ca analist și translator de limbă arabă. Secția sa acoperea Orientul Mijlociu și Africa de Nord, plus Grecia și Turcia. Hamilton a fost dat afară pentru că a încercat să ia legătura printr-o scrisoare cu niște rude din Siria. Nereușind să-și găsească un serviciu bun, cei doi s-au mutat în Irak, unde el putea lucra ca interpret. Hamilton nu prea a avut ce să le ofere sovieticilor referitor la materialele și metodele recente ale NSA. Dar pe 25 iunie 1962 s-a primit de sus ordinul de a folosi această defecțiune pentru propagandă, deși o conferință de presă în acest scop a fost organizată abia peste mai bine de un an, după ce a fost publicat în *Izvestiia* un articol senzațional intitulat „Am ales libertatea” – evident, fără intenția de a fi ironic¹³.

În ianuarie 1963, subofițerul Joseph Helmich de la Corpul de Transmisiuni al Armatei, care răspundea de cifruri la ambasada americană de la Paris, le-a oferit rușilor secretele sistemului criptografic KL-7 și un teleimprimator cifrat sofisticat, dezvoltat pe baza mașinii Enigma. Printre secrete se numărau și detalii tehnice ale unor rotoare și configurații care aveau să permită Moscovei să deducă structura mecanismului. În schimbul acestora a primit o sumă foarte mare de bani. A continuat să vândă informații pînă în iulie 1964. Rușii le-au utilizat eficient, interceptînd și decriptînd comunicațiile militare ale americanilor în timpul Războiului din Vietnam.

Au fost ajutați și de capturarea pe 23 ianuarie 1968, în largul coastei nord-coreene, a navei *Pueblo*, o navă de recunoaștere ce avea la bord o întreagă generație de mașini de criptat, 19 tipuri în total, inclusiv sistemele KL-7¹⁴. Rețeaua de spionaj a lui John Walker îi ținea pe ruși la curent cu schimbările la nivelul echipamentelor, astfel încît Moscova a continuat să monitorizeze asemenea informații pînă la sfîrșitul anilor 1970.

De la biți la byți

Cererea pentru o criptografie mai eficientă a crescut odată cu rolul de superputere al Uniunii Sovietice în anii 1960, însă curînd aceasta s-a lovit de obstacolul lipsei de resurse umane și fizice. Altele erau prioritățile. Cînd Uniunea Sovietică a început să producă computere, principala lor aplicație era în domeniul artileriei : rachete care să poată transporta în cele din urmă focoase nucleare sau antirachete capabile să intercepteze și să doboare rachete deja lansate pe niște coordonate precise. Nevoile criptografice erau secundare și, în general, computerele erau asociate mai mult cu nevoile de apărare decît cu cele ale serviciilor de informații. În timp ce criptografia avea nevoie de computere digitale, cele mai potrivite pentru balistică erau computerele analoge.

Așadar, nu a fost o întîmplare că primul manual sovietic despre computere a fost publicat în 1956 de un artilerist, Anatoli Kitov, care devenise cunoscut cu teza sa despre „Sarcinile programării balisticii externe a rachetelor cu rază lungă de acțiune”. Totuși, pentru el, sistemele de control asistate de computer nu erau decît un produs secundar crucial al unei misiuni mai generale. Kitov a fost cel care a învins obiecțiile staliniste față de cibernetică, văzută ca o „pseudoștiință burgheză”, deși i-a luat trei ani (1952-1955). Pînă atunci, ajunsese deja director al Centrului Informatic al Ministerului Apărării (și deci general) – dîndu-i-se mîna liberă să facă recrutări – și reprezentant militar al unui nou organism important, SKB-245, de la Ministerul Construcțiilor de Mașini-Unelte, care avea sarcina de a inova tehnologiile din domeniul apărării¹⁵. Astfel, deși nu era direct interesat de lumea codurilor și cifrurilor, Kitov a legitimat teoria informației pentru studiul criptografic.

Obsesia lui Kitov că electronica computerelor este unica soluție la problemele societății l-a făcut să intre în conflict cu autoritățile prin propunerea sa ridicolă privind un unic sistem de dirijare programată pentru apărarea națională și economie – de parcă economia planificată nu plesnea deja pe la cusături. Pe vremea lui Hrușciov, GRU

reușise să se organizeze în așa fel încât să-și satisfacă singur nevoile, inclusiv cifrarea unor informații deschise. Dar voluntarismul atât de tipic epocii lui Hrușciov l-a împins pe Kitov și în fundături precum traducerea automată, care avea la bază sofismul scientist de a confunda faptul literal cu adevărul semantic¹⁶.

Provocările cu care se confrunta criptografia s-au dovedit mult mai complicate decât cele cărora le puteau face față soluțiile tehnice ale lui Kitov. În mod clar, computerele trebuiau să fie mai rapide; însă o viteză mai mare înseamnă o siguranță mai scăzută în transmiterea unor mesaje cifrate. Este un compromis care nu a fost niciodată soluționat pe de-a-ntregul.

Ideal era să se creeze o cultură în care specialistul în computere să fie și criptanalist. Singurul criptanalist notabil care a inovat tehnologia computerelor de la bun început a fost Vladimir Polin (1908-1975). El a preluat conducerea Biroului de Proiectare a Automatizărilor Industriale (KBPA) – care ținea de Minradioprom, ministerul ce se ocupa de producția de echipamente electronice –, creînd tehnologie informatică specializată. Curînd a ajuns să fie numit „Întreprinderea lui Polin”¹⁷. Aici, Polin și echipa sa au putut colabora îndeaproape cu primii ingineri IT din Uniunea Sovietică, Lebedev și Bașir Rameev. Pînă la urmă Lebedev a fost cel care și-a întrecut rivalii, pe Isaak Bruk și Rameev, la SKB-245, producînd cele mai bune computere. Și totuși, chiar și cel mai bun computer produs de Lebedev în 1958, M-20, care era la fel de rapid ca americanul IBM NORC, avea o deficiență gravă: se putea lăuda cu mai puțin de jumătate din memoria de operare a computerului NORC¹⁸. Rușii încă trebuiau să apeleze la Occident pentru a atinge nivelul de modelare matematică de care era nevoie¹⁹.

Actualizarea tehnologiei din domeniul codurilor și cifrurilor s-a datorat mai multor criptografi. Unul dintre aceștia a fost Vladimir Kozlov, un nou soi de specialist-manager, primul criptograf care a ajuns la gradul de general, fiind ales și membru corespondent al Academiei de Științe în 1966²⁰. Alți doi erau rezultatul încercărilor lui Stalin de a revitaliza și dezvolta criptografia chiar înainte de moartea sa: Nikolai Andreev și Aleksei Bosik, amîndoi pionieri în aplicarea electronicii și fizicii la criptografie.

Andreev, care era geolog, ca și Boki, a absolvit GUSS în 1953 și a intrat în viitoarea Direcție a VIII-a Principală, care acoperea toate aspectele criptografiei. Una dintre noile probleme care au apărut în utilizarea unor mașini pentru comunicațiile cifrate era că mașinile însele emiteau radiații electronice și semnale acustice neintenționate. Aceste emisii puteau fi înregistrate și interpretate, dezvăluind texte în clar. Atunci cînd a început să se contureze problema, la începutul anilor 1950, americanii au numit-o TEMPEST (Transient Electromagnetic Pulse Emanation Standard). Pînă la sfîrșitul deceniului, s-au mai descoperit și alte scurgeri de semnale acustice. Rușii le-au grupat pe toate sub acronimul PEMNI (emanații electromagnetice și emisii acustice colaterale). Fenomenul a devenit cunoscut abia mult mai tîrziu, cînd a fost făcut public de criptograful suedez Bengt Beckman în 1983. Din acest punct de vedere, echipamentul de cifrare nu se deosebea cu nimic de telefoane, computere, faxuri sau mașini de scris electronice. „La vremea aceea”, observa Andreev, „nimeni nu își putea închipui că detectarea și înregistrarea emisiilor electromagnetice au capacitatea de a dezvălui informații secrete într-o măsură mai mare decât orice trădător”²¹.

Deși blînd din fire, Andreev era și un om extrem de hotărît. În 1959, un grup de subordonați ai lui au încercat să găsească punctele slabe ale mașinii de codificare de la ambasada americană din Moscova. În cele din urmă au reușit să construiască un echipament capabil să citească o parte dintre comunicațiile sale secrete monitorizînd emisiile acustice. Pentru acest progres esențial, Andreev a primit prestigiosul Ordin Lenin. A durat mai mult de un deceniu pînă cînd CIA a găsit o modalitate de a evita aceste practici. Un fost angajat nemulțumit al CIA a dezvăluit ajustările făcute la sfîrșitul anilor 1960: „Mașinile și alte echipamente sînt captonate și acoperite pentru a masca sunetele pe care le emit. Încăperile sînt căptușite cu plumb și construite pe niște arcuri uriașe ce reduc și mai mult zgomotele din interior. Semănînd cu niște rulote imense, camerele codurilor se află acum de obicei în subsolurile adînci de beton ale sediilor ambasadelor”²².

Andreev s-a implicat în decriptarea a zeci de cifruri străine. A făcut asta cu entuziasm. „Cu timpul”, își amintea el, „orice criptograf încetează să mai fie interesat de conținutul mesajelor pe care le decriptează. Cel mai interesant și mai complicat e să înțelegi logica cifrului. Asta pentru că fiecare cifru este o construcție unică. Este mereu altul; nu se prezintă niciodată în același fel. Dacă îi dai cifrul unui matematician sau unui fizician, va spune că problema nu poate fi rezolvată – și are dreptate. Un cifru din ziua de azi poate fi înțeles doar prin utilizarea unui complex de discipline: matematică, fizică, radioelectronică și tehnologia informației. Altfel nu se poate face nimic”. Pe scurt, contextul academic conta.

Andreev și-a dat seama că separarea decriptării de crearea unor coduri și cifruri avea să permită Uniunii Sovietice să sporească securitatea propriilor coduri și cifruri. Pentru ca țara să ajungă în această poziție, era nevoie de mobilizarea unor resurse umane atît din mediul academic, cît și din cel industrial. Andreev a prezentat situația foarte simplu: „O criptografie eficientă nu dă nici un rezultat dacă nu are o temelie solidă sub forma unei baze de producție puternice care să permită reproducerea echipamentelor, crearea acestora conform celor mai avansate specificații tehnologice și într-o cantitate suficient de mare. În special nivelul tehnologiei ne permite să acoperim o arie cît mai largă cu aceleași cheltuieli”.

Raționamentul lui Andreev a fost acceptat. „Așadar, s-a decis ca fiecare să-și facă treaba.”²³ Acceptînd argumentele lui Andreev, Kozlov a inițiat un divorț instituțional. Pe 21 iunie 1973, în semn de recunoaștere a faptului că aria de acoperire a criptografiei sovietice s-a lărgit și a nevoii urgente de a ajunge din urmă Occidentul, ceea ce însemna un buget separat și substanțial, Ordinul KGB nr. 0056 a despărțit interceptarea de Direcția a VIII-a, înființînd Direcția a XVI-a. Odată cu ea a fost mutată și decriptarea. Generalul Andreev a fost pus la conducere. Întregi ramuri ale industriei și instituții au fost mobilizate pentru a satisface nevoile noii direcții.

Bosik, celălalt specialist, la fel de dinamic, era un omuleț slăbănog, cu voce subțire și păr negru ca tăciunile (de unde și porecla lui, „Țiganul”). Era „un personaj irezistibil, carismatic”, cu o minte „extraordinar de ascuțită” și o energie „neostoită”. „Ingeniozitatea și inventivitatea lui erau legendare”, își amintește unul dintre subordonații săi direcți²⁴. De asemenea, Bosik era altruist, cinstit, iubea viața și, un veritabil compliment

pentru un rus, era „un intelectual cu adevărat cultivat”²⁵. Astfel, odată ce Andreev a pus roțițele în mișcare și, în august 1975, s-a mutat înapoi la conducerea Direcției a VIII-a, l-a luat pe colonelul Bosik ca prim-adjunct. Direcția a XVI-a a fost preluată de Igor Vasilievici Maslov.

În 1974, tânărul Mihail Maslennikov a intrat la așa-numita a patra facultate din Bolșoi Kiselnii Pereulok, nu departe de Lubianka, pentru a studia criptografia. La început a fost copleșit de standardele înalte la care trebuia să fie la matematică (în mare parte algebră) și teoria probabilităților (unde logica, statistica și cunoașterea anumitor particularități lingvistice aveau o mare influență). „Între cei de la algebră și cei de la probabilități existaseră întotdeauna schimburi de replici tăioase pe marginea întrebării al cui adevăr era mai original și care dintre ei avea o contribuție mai mare la criptografie.”²⁶ Și mai era și lingvistica, alt domeniu privit cu suspiciune de Stalin și acceptat în sfârșit abia în 1957²⁷.

Și totuși, așa cum anticipase Andreev, începea o nouă eră: cea a computerelor puternice de mare viteză, cu cipuri cu circuite integrate, și nașterea criptografiei asimetrice în 1977. Aceasta a cântărit mult în confruntarea dintre științele pure și cele aplicate în criptografie. Dintr-odată, au început să se caute specialiști în matematici pure care lucrau cu numere prime, pe care matematicianul G.H. Hardy le considerase cîndva inutile „pentru scopuri legate de război”²⁸. Măcar de data asta rușii puteau exploata faptul că erau buni la matematici pure. S-a ivit deodată posibilitatea de a aplica mecanic soluții de mare viteză prin intermediul unor algoritmi. Totuși, la Direcțiile a VIII-a și a XVI-a Principală încă se lucra mai degrabă cu biți decît cu byți – aceștia din urmă avînd o capacitate de transfer și stocare de date de opt ori mai mare decît biții –, așa încît rușii erau cu mult în urmă și nu prea aveau șanse să recupereze decalajul.

După ce, renunțînd la principii, adoptase computere IBM în anii 1960, în ciuda recomandărilor stricte ale lui Lebedev, Moscova făcuse fără să vrea greșeala fatală de a deveni vulnerabilă la presiunile exercitate de Statele Unite. Rușii au fost avertizați că s-ar putea împlini asta. Stasi (Ministerul est-german al Securității Statului) recomandase chiar ca rușii să cumpere mai degrabă tehnologie britanică (ICL), despre care credeau că este la fel de avansată ca și IBM, dar care nu presupunea pericolul vreunui embargo²⁹.

Deși în timpul președintelui Nixon americanii s-au dovedit a fi mai puțin grăbiți să impună embargoul comercial strategic împotriva Uniunii Sovietice, votarea în Congresul Statelor Unite a Amendamentului Jackson-Vanik pe 3 ianuarie 1975, care lăsa Rusia fără clauza națiunii celei mai favorizate în domeniul comerțului, a provocat totuși îngrijorări. Asta însemna că avertismentele transmise din Berlinul de Est ar fi trebuit luate în serios. O dependență și mai mare de tehnologia americană a plasat prin urmare o nouă povară pe umerii surselor umane de informații, atît la KGB, cît și la GRU. Apoi, o mai mare dependență îi făcea pe ruși vulnerabili și din alt punct de vedere. Dacă Occidentul demasca rețeaua în plină dezvoltare de spioni sovietici care culegeau informații industriale vitale, atunci rușii nu mai aveau ce să facă; iar dacă în același timp Occidentul accelera competiția tehnologică în cadrul cursei înarmărilor, Uniunea Sovietică avea să piardă.

La începutul anilor 1970, institutul de cercetare științifică KBPA, numit mai târziu Kvant, concepușe cel mai puternic computer al Uniunii Sovietice, denumit Bulat („Sabia”); sistemele sale integrate au fost produse de fabrica Mikron din Zelenograd. Bulat se poate să fi fost o adaptare a computerului M-10, construit de Mihail Karțev, care, în mod surprinzător, primise Premiul de Stat pentru teza sa de doctorat: Bulat Okudjava, celebrul cîntăreț iconoclast, era preferatul lui. Computerul Bulat a fost instalat în Secția I de la etajul 21 al clădirii din Prospekt Vernadskogo. Serviciul de decriptare al GRU se afla în Komsomolskii Prospekt, însă centrul său informatic era la 40 de kilometri distanță, în afara Moscovei, la Sokolovski.

În ciuda faptului că exista acest computer puternic, cea mai mare parte a activității de analiză din Direcția a VIII-a a KGB a continuat să fie făcută manual. „Nici măcar nu îndrăzneam să visăm, ca americanii, să supunem fiecare interceptare unei analize informatice”, își amintește un fost angajat. „Țin minte șirurile lungi de dulapuri pline de dosare prăfuite cu materiale interceptate, dar încă nedescifrate. În esență, lucram cu dulapuri.”³⁰

Într-un contrast izbitor, NSA a cumpărat al doilea Cray-1A, produs în 1977. (Serviciul național de meteorologie l-a achiziționat pe primul, iar GCHQ pe al treilea.) Costa peste opt milioane de dolari, cîntărea cinci tone și jumătate și era nevoie de mai bine de 30 de oameni în încăperea unde se afla computerul. În mod crucial, avea un design simplu în comparație cu computerele anterioare, putea funcționa mai multe zile fără întrerupere și era mai rapid decît toți rivalii săi. Apoi, în 1980, alt progres uluitor: atașarea complexului multiprocesor IBM 3033 îi permitea operatorului să proceseze pînă la 16 milioane de caractere sub un singur sistem de operare, un ciclu durînd 57 de miliardimi de secundă.

Astfel, odată ce destinderea a rămas doar o amintire, rușii au fost depășiți semnificativ. Cel mai bun computer produs de ruși la vremea aceea era tot M-10 al lui Karțev, proiectat pentru avertizarea în cazul unui atac cu rachete. Însă, deoarece nu stătea prea bine la capitolul microelectronică (o veșnică problemă a sovieticilor), nu putea funcționa la aceeași viteză ca și Cray. Numărul maxim de cicluri ale procesorului la M-10 era de 5,3; la Cray era de 27,6³¹.

Maslennikov își amintește că a ajuns la Subdirecția S, Secția a V-a, specializată în teoria criptografiei. Aceasta era condusă de Vadim Stepanov, care preda teoria probabilităților și statistică matematică, și avea sediul la Kunțevo, Fili, o suburbie din nord-vestul Moscovei unde erau locuințele ofițerilor superiori din KGB și vilele multora dintre liderii sovietici, inclusiv, la un moment dat, a lui Stalin. Principala clădire a Direcției a VIII-a, aflată la intersecția a două străzi, Mologvardeiskaia și Ielninskaia, era o casă de sticlă (*stekliashka*) proiectată ca o carte deschisă. Se afla în mijlocul unui spațiu viran, din motive de securitate. Odată, un diplomat american a parcat fără să-și dea seama pe terenul acela care părea abandonat, presupunînd, fără îndoială, că numărul său de înmatriculare diplomatic îl va proteja de hoți; însă, cînd s-a întors, a descoperit cu surprindere că mașina lui nu mai era acolo (lucru nemaipomenit la Moscova pe vremea aceea).

Maslennikov a sosit tocmai cînd era dezmembrat un computer depășit, Vesna, în curtea unei clădiri. Își amintea acele momente cînd „unul dintre ultimele modele de computere pur sovietice a avut parte de o moarte tipic sovietică”. A fost instalat un Hewlett-Packard. „M-am dus la mașină” a ajuns vorba preferată a celor care căutau o activitate matematică creativă, mai ales după cină. „Însă”, observa Maslennikov, „în secția teoretică baza erau tot creionul și hîrtia”³².

Contrastul dintre situația de la Fort Meade și cea de la Moscova este izbitor. Avansul tehnologic realizat de americani a dus rapid la rezultate substanțiale, mai ales la NSA, unde Grupul A al Annei Caracristi profita la maximum de erorile făcute de operatorii de cifruri sovietici pentru a pătrunde în tot felul de sisteme pînă atunci impenetrabile. În 1979, americanii au putut să utilizeze informațiile astfel obținute pentru a-i păcăli pe ruși să invadeze Afganistanul pînă la sfîrșitul anului³³.

Din fericire pentru Moscova, Geoffrey Prime, care demisionase de la GCHQ pe 28 septembrie 1977, unde fotografia în mod regulat materiale secrete, s-a răzgîndit brusc. Rămas fără bani, în 1980 le-a vîndut celor de la KGB secretele pe care le adunase cu trei ani înainte. Această comoară a dezvăluit măsura în care Washingtonul și Londra citeau cele mai secrete mesaje ale Moscovei, punînd la cale dezastruoasa invadare a Afganistanului de către URSS³⁴. Americanii „erau mai interesați decît noi de pătrunderea forțelor noastre în Afganistan”, remarca generalul Valentin Varennikov. „Noi ne-am stabilit obiectivul de a stabili situația ; ei ne-au întins o cursă.”³⁵

În mai, Prime a predat la KGB peste 15 role de film³⁶. Avantajul cîștigat cu greu al Washingtonului s-a dus pe apa sîmbetei într-o clipă. Pentru moment, rușii au echilibrat șansele, și de data aceasta tot datorită informațiilor din surse umane. Deși faptul că primiseră materialul cu trei ani întîrziere a contat foarte mult pentru supraviețuirea regimului : dezastruoasa invazie a Afganistanului agravase deja problemele sociale, economice și politice mult timp ignorate cu care se confrunta Kremlinul.

Viktor Șeimov

Prime a fost un dezastru pentru americani și pentru britanici, însă aceștia au avut norocul să le cadă în brațe un nou trofeu din partea unei societăți tot mai sătule de război și care își pierduse încrederea din tinerețe. Acest trofeu a fost Viktor Șeimov. Era unul dintre cei mai buni și, fiind crescut în sînul elitei postbelice, se bucurase de toate avantajele imaginabile. Născut în 1946, era fiul unui colonel, un inginer care a construit primele terenuri de testare a rachetelor. Șeimov a intrat apoi la o facultate cu specializare în construirea vehiculelor spațiale. Era un tînăr foarte promițător ; s-a căsătorit cu o colegă de clasă și, fără îndoială pentru a avea șanse mai mari în carieră, a intrat în Partid. La un an după absolvire a fost selectat pentru a lucra în Direcția a VIII-a. În 1979 ajunsese să conducă o secție care se ocupa de comunicațiile cifrate cu unele rezidenturi legale din străinătate. La Varșovia, unde fusese trimis în interes de serviciu, pe 31 octombrie 1979 s-a strecurat afară din ambasadă fără să fie văzut și a luat legătura cu CIA. Nereușind să-l convingă să rămînă pentru a lucra ca agent,

CIA i-a garantat că îi va scoate familia din Moscova (ceea ce, fără îndoială, avea să fie extrem de dificil) în schimbul unor informații.

Era momentul cel mai potrivit. Contrainformațiile se concentrau asupra valului de vizitatori așteptat la Jocurile Olimpice de Vară. Celor care plecau nu li se aplicau măsuri speciale. Ofițerul CIA David Rolph a supervizat operațiunea. Deghizat în uniforma de pilot al unei companii aeriene, în timp ce soția lui, Olga, și fieta lor, Lenocika, au fost ascunse într-un container urcat apoi la bordul unui avion de către cei de la ambasada americană, Șeimov („Ckutopia”, ulterior „Ckquartz”) s-a făcut nevăzut. Fugise cu o mulțime de informații despre comunicațiile secrete ale KGB : pe scurt, era un dezastru. Nu luase nimic din apartamentul său, prin urmare ar fi fost ușor de presupus că familia fusese răpită sau poate murise fără urmă în vreun accident de mașină³⁷. Părinții săi nu au putut fi preveniți dinainte, din motive evidente. Tot ce a putut face Șeimov a fost s-o avertizeze pe mama lui că, dacă nu știe sigur că a murit, să nu creadă astfel de speculații.

Ancheta dispariției lui Șeimov a fost condusă de Anatoli Jucikov. Acesta era șeful secției de investigații a Direcției a II-a Principale, care se ocupa de cazuri extrem de importante. Un astfel de caz a apărut întâmplător la scurt timp după dispariția familiei Șeimov, pe 27 decembrie 1980, când a fost descoperit cadavrul maiorului Vladimir Afanasev, adjunctul principalului secretariat de la Lubianka, nu departe de drumul spre aeroportul Bikovo. S-a stabilit că fusese ucis în drum spre vila KGB în care locuia, la Pehorka, după o petrecere în oraș. Opt milițieni erau cercetați pentru crimă. Pe vremea aceea, era ceva obișnuit ca milițienii să bată bețivi ca să se amuze. Patru dintre ei au fost judecați în secret și împușcați. Ministrul de Interne, Nikolai Șcelokov, un apropiat al lui Brejnev, care reușise să mușamalizeze totul, a fost demis atunci când Andropov a devenit secretar, pe 12 noiembrie 1982. A fost dat afară și din Partid, iar în cele din urmă s-a împușcat, pe 13 decembrie 1984³⁸.

Din punctul de vedere al KGB, Șeimov și familia sa parcă intraseră în pământ. Codurile și cifrurile erau așadar în siguranță. Toată lumea a răsuflat ușurată. Însă KGB se înșela amarnic – dar, desigur, nici unul dintre șefi nu voia să facă valuri, stîrnind panică. Totul a început să iasă la iveală abia în vara anului 1985, când Aldrich Ames a raportat de la CIA că, de pe 10 iunie 1980, americanii interceptau cablurile care intrau și ieșeau din Iasenevo, cu consecințe incalculabile pentru operațiunile desfășurate de KGB în străinătate³⁹.

Capitolul 11

Mîndria de dinaintea căderii

Anii 1970 părușeră o epocă de aur pentru regimul sovietic și mai ales pentru serviciile secrete sovietice. Pentru conducătorii Uniunii Sovietice s-a dovedit însă a nu fi altceva decît o anticipare a sfîrșitului. Punctul de cotitură a fost invazia sovietică din Afganistan, care a accelerat alunecarea de neoprit a Uniunii Sovietice către declin vertiginos.

Din 1921 pînă în 1947, Afganistanul a rămas o țară-tampon între India britanică și Uniunea Sovietică. Cînd, la nașterea sa, noua Indie s-a frînt în două, Afganistanul s-a trezit că se învecinează cu Pakistanul, care, în loc s-o ia pe urmele Indiei, într-o direcție prosovietică, a luat alt drum, către protecția oferită de SUA. După aceea, nealinierea Afganistanului a depins de autocontrolul americanilor și al rușilor, care, după cum s-a dovedit, funcționa doar dacă nici una din tabere nu i se oferea vreo ocazie prea bună pentru a o pierde.

O lovitură de stat în capitala Afganistanului, Kabul, pe 27 aprilie 1978, a adus în funcție, dar nu și la putere un grup de comuniști conduși de doi agenți KGB, Nur Mohammad Taraki și Babrak Karmal. Încercarea de a prelua controlul asupra întregului stat, mai ales asupra întinsei zone rurale, care se opunea schimbărilor radicale, a necesitat, inevitabil, tot mai mult ajutor militar sovietic. Invazia sovietică a avut loc după un an de frustrări generate de eșecul conducerii afgane de a se grăbi încet și de a cîștiga de partea sa un popor nemulțumit care punea mare preț pe tradițiile trecutului îndepărtat.

Conducerea Afganistanului nu a reușit să-și mai limiteze reformele pe măsură ce opoziția devenea tot mai înverșunată. În loc să organizeze o retragere tactică, cei mai fanatici au ajuns să creadă că este nevoie de o represiune din ce în ce mai mare. Pe 16 septembrie 1979, răzbunătorul și ambițiosul Hafizullah Amin a preluat puterea de la Taraki, care era mai prosovietic. În acel moment, Moscova s-a speriat. Citind cifrurile sovieticilor pînă la cel mai înalt nivel, americanii știau foarte bine că rușii erau foarte reticenți la ideea de a face uz de forță ca să-și impună voința, de teamă să nu-și creeze propriul „Vietnam”¹. Președintele Consiliului de Miniștri, Aleksei Kosîghin, fusese foarte vehement în avertismentele sale privind posibilele consecințe ale unei intervenții.

Invazia de amploare ce a urmat a implicat aproape o sută de mii de soldați și a fost o eroare fatală a conducerii sovietice. A fost susținută de o mică clică, comisia afgană a Biroului Politic, în frunte cu Andropov, Ustinov și Gromîko, toți niște

dogmațiști, sub conducerea formală a mult decoratului lor lider, Brejnev, care suferea de atrofie cerebrală. Asistentul personal al lui Brejnev, Aleksandrov-Aghentov, nici măcar nu a fost informat de decizia care se luase. Nu s-a ținut cont de părerea nici unui specialist. „În ceea ce privește Afganistanul, nu am oferit nici un fel de recomandări”, își amintea directorul GRU, Ivașutin; „și nici prea multe informații”. Atunci când șeful Marelui Stat-Major, Nikolai Ogarkov, i-a convocat pe șefii tuturor celor nouă departamente, plus șeful Direcției Politice Principale, toți s-au opus intervenției². Cu excepția lui Kosîghin, un membru al Biroului Politic, care era imobilizat la pat, restul conducerii a fost convinsă, prin intimidare, de Andropov, Ustinov și Gromîko să ia această decizie esențială, ignorând consecințele prezise corect de profesioniști. Americanii i-au atras intenționat spre asta, creînd impresia că Amin, care absolvise Columbia University, era pe punctul de a trece în tabăra cealaltă și de a cere sprijinul Statelor Unite. Astfel, americanii au smuls Moscovei premiul cel mare, care consta în a atrage de partea ei, în flancul sudic al blocului sovietic, o țară care fusese nealiniată. Primul director adjunct al Direcției I Principale, generalul Vadim Kirpichenko, a condus procesul de planificare a invaziei, „Baikal-79”. Preludiul a fost Operațiunea Ștorm-333, programată pentru ziua de 27 decembrie 1979, la ora 21.30.

Luarea cu asalt a palatului lui Amin a fost condusă de trupele *speġnaz* („forțele speciale”) ale KGB și sprijinită de trupele *speġnaz* ale GRU. Forțele GRU fuseseră create în timpul Războiului din Coreea printr-o directivă specială (Org/2/395832) din 24 octombrie 1950. S-au creat 46 de unități în toate regiunile militare ale Armatei Roșii. Fiecare unitate era formată din 20 de soldați. Pe 2 mai 1979, Ivașutin i-a ordonat colonelului Vasili Kolesnik să formeze un detașament *speġnaz* separat (ooSpN), cu numărul 154, constituit exclusiv din uzbeki, turkmeni și tadjici. Acesta a devenit un batalion comandat de maiorul Habib Halbaev.

Celălalt element principal avea ca sursă Lubianka. Andropov ordonase crearea unor unități *speġnaz* ale KGB pe 19 martie 1969, instituind „Cursurile Avansate pentru Ofițeri” (KUOS), o denumire eufemistică. Inițial au fost selectați 28 de ofițeri pentru a fi instruiți de Grigori Boiarinov la Balașih. Scopul era crearea unei rezerve operaționale pentru misiuni speciale. Ideea exista de ceva timp, iar KUOS s-a materializat după mai multe încercări neizbutite și după lungi dezbateri, deoarece unii veterani insistau ca ofițerii din Direcția I Principală să fie excluși, iar unitățile *speġnaz* să fie formate doar din militari. Au reușit să se impună³.

KUOS ținea de Direcția S (ilegaliști). Andropov a aprobat crearea Grupului A (Alfa) pe 29 iulie 1974, în cadrul Direcției a VII-a, responsabil cu supravegherea spionilor suspecti⁴. Astfel, Alfa era creat pentru scopuri interne, iar așa-numiții *alfovġi* erau recrutați dintre ofițerii operativi care nu aveau mai puțin de trei ani de experiență pe teren și erau instruiți la fel ca membrii regimentului britanic SAS, pentru acțiuni imediate, cu sau fără arme⁵. Instrucția dura un an și avea loc la Leningrad, la celebra (în cercuri închise) Școală specială nr. 401 a KGB⁶. Cu toate acestea, Afganistanul necesita o combinație de aptitudini printre care se numărau și cele specifice Grupului Alfa.

Drozдов, acum șef al Direcției, și Vasili Kolesnik, din partea GRU, împreună cu niște delegați din unitățile *speĭnaz* ale ambelor organizații, au pus la cale planul atacului asupra palatului prezidențial din Kabul. Au fost trimiși din timp pe post de „consilieri” ai afganilor. Singurul impediment a apărut atunci cînd gazdele afgane și-au exprimat nedumerirea față de prezența lui Drozдов, acum complet chel și oarecum mai înțelept, care părea prea bătrîn pentru un post atît de mărunt.

Pentru a risipi bănuielile vigilenților comandanți ai forțelor pe care trebuiau să le învingă, Drozдов și Kolesnik au încercat să-i convingă să vină la o aniversare ce avea loc în aceeași zi, dar, nereușind să-i convingă pe cei mai importanți dintre ei și temîndu-se să nu fi trezit suspiciuni, au declanșat atacul mai devreme, la ora 19.30. Atacul a implicat direct doar 60 de oameni (ai KGB) – cei de la KUOS erau numiți „Zenit” ; cei din Alfa, „Grom” –, sprijiniți de batalionul de musulmani comandat de maiorul Halbaev, care îi acoperea și scotea de acolo răniții. Operațiunea nu a durat decît 43 de minute, dar s-au dat lupte crîncene – o adevărată baie de sînge. Au fost 18 morți, printre care și opt membri ai *speĭnaz*, după care au murit încă 37 de oameni cînd s-a prăbușit un avion ; de asemenea, au fost 57 de răniți, dintre care 37 erau *speĭnaz*. Printre cei care au murit în luptă s-a numărat și Boiarinov. La rîndul lor, ei uciseseră 180 de afgani și luaseră prizonieri 2 500. Se auzeau împușcăturile și se vedeau flăcările tocmai de la ambasada sovietică, aflată în celălalt capăt al orașului⁷. „Au mușcat momeala !”, a jubilat consilierul american pe probleme de securitate națională, Zbigniew Brzezinski, ridicînd pumnul⁸. Odată implicat, Ivașutin a trimis în Afganistan toate trupele disponibile ale GRU pentru a cîștiga războiul.

Extraordinarele realizări ale lui Iuri Totrov

În timp ce s-ar putea spune pe bună dreptate că americanii erau cei mai avansați în domeniul tehnologiei, rușii au reușit să recupereze mare parte din decalaj în alte moduri. Împiedicați de înapoierea din domeniul invențiilor, unii ingineri sovietici din complexul industrial militar și-au demonstrat geniul devenind maeștri în arta improvizației. Au aplicat legea avantajului comparativ : exploatarea la maximum a ceea ce ai la îndemînă în loc să-l imiți pe celălalt, tratînd asimetriile fundamentale nu ca pe un motiv de regret, ci ca pe ocazii de care să profiți. Înlocuirea înaltei tehnologii cu materia cenușie s-a făcut așadar de nevoie. Însă, deoarece birocrăția sovietică era apăsată de rutina care înăbușea inițiativa la tot pasul, Occidentul putea fi iertat pentru presupunerea că nu se puteau întîmpla decît lucrurile la care se aștepta. Ceea ce i-a surprins total pînă la urmă pe cei de la CIA (și, fără îndoială, pe cei de la MI6) a fost să descopere ce putea realiza serviciul de contrainformații al KGB sub o conducere inspirată, combinată cu o cercetare și o analiză minuțioasă, realizate în general de un singur om. Numele său era Iuri Totrov. Acesta făcuse carieră datorită unui personaj important, un pionier în contrainformațiile externe : Grigori Grigorenko.

Grigorenko transformase contrainformațiile externe într-o entitate distinctă și importantă din cadrul Direcției I Principale – și aceasta și-a câștigat o reputație teribilă. Grigorenko a fost un candidat ciudat la serviciile secrete : un gânditor, înșelător de blînd în purtări, dar cu o voință de fier. Nu era doar inteligent. Avea și o memorie formidabilă a detaliilor. Făcuse studii pentru a deveni profesor de fizică și matematică în Ucraina înainte de a fi recrutat de NKVD în 1940. Rănit apoi pe Frontul de Sud-Vest, a absolvit școala superioară a NKVD. La SMERȘ, unde a început în 1943, a coordonat 181 de operațiuni de dezinformare prin radio, îndrumîndu-i greșit pe nemți. Cea mai remarcabilă realizare a sa a fost să-i facă pe nemți să creadă că au cale deschisă pentru un atac frontal în timpul fatidicei bătălii de la Kursk, din iulie 1943. După război a lucrat în contrainformațiile militare, la Direcția a III-a Principală, pînă în 1949. Apoi a fost transferat la Direcția I Principală, specializîndu-se în contrainformații. În Ungaria, în timpul revoltei din 1956, fiind reprezentant adjunct al KGB, aprecierea lui că rebeliunea împotriva puterii comuniste atinsese un nivel periculos a fost dezaprobată deschis de Serov. De asemenea, în acea perioadă a fost grav rănit la cap în timpul bombardamentelor de artilerie.

După aceea, Grigorenko a condus o secție a Direcției a II-a Principale, reprimînd activitatea unor organizații de emigranți din Rusia sponsorizate de americani. În 1959 a fost mutat în funcția de director adjunct al serviciului de „măsurî active”, conducînd Secția (a XIV-a) de Contrainformații a Direcției I Principale. Aici i-a venit ideea să ridice nivelul de profesionalizare al secției : s-o transforme într-un serviciu de sine stătător în cadrul Direcției I Principale, care să se dedice exclusiv și sistematic contrainformațiilor externe, cu accent pe analiză și pe infiltrarea activă a serviciilor de informații rivale.

În februarie 1963 s-a creat în sfîrșit și al doilea serviciu al Direcției I Principale, încorporînd Secțiile a IX-a și a XIV-a ale Direcției I Principale, niște subdiviziuni ale Direcției a II-a Principale și Direcția a III-a a KGB. Acesta a ajuns să aibă 104 ofițeri operativi la Moscova, iar pînă la sfîrșitul anului, 1 037 în străinătate. Planul pentru 1965 prevedea crearea unor rezidenturi de contrainformații sub acoperire în Statele Unite, Franța, Marea Britanie, Italia și Austria. Americanii au simțit imediat impactul acestora. Ideea era să se încerce atragerea în tabăra sovieticilor a unor ofițeri americani de contrainformații din Lumea a Treia și, în anumite cazuri, compromiterea celor care refuzau să coopereze. Faptul că puțini astfel de ofițeri vorbeau rusa făcea ca aceștia să fie deosebit de valoroși, diminuînd capacitățile CIA de a acționa împotriva Moscovei. În plus, s-a pus la cale trimiterea a doi-trei agenți care să se infiltreze în serviciile secrete americane din Statele Unite. Aceștia nu aveau să mai aibă opțiunea de a se întoarce vreodată acasă⁹.

Grigorenko îi impresionase pe toți cu gîndirea sa la rece în momentele de criză din 1956. Așa că nu a fost nici o surpriză că Semiceastnîi l-a făcut șef al acestui nou serviciu. Totodată, a fost și vicepreședinte al KGB pînă în 1983¹⁰. Astfel a început o adevărată „epocă de aur” a contrainformațiilor : agenții americani au început să fie eliminați pe capete.

Una dintre abilitățile lui Grigorenko era să cultive tinerele talente. Iuri Totrov, de exemplu, era un novice atunci cînd a ajuns în serviciu. Născut la Moscova în 1933, Totrov era un bărbat slăbuț și mic de statură, cu origini și trăsături turcice. A făcut cursurile obișnuite de la MGIMO și de la școala serviciilor de informații, absolvind ca orientalist și urmînd să devină kaghebigist (ofițer operativ al KGB). Prima lui misiune în străinătate i-a permis să cîștige experiență pe teren mai întîi la Bangkok (1958-1960) și apoi la Tokyo (1967-1971 și 1975-1980). Însă nu era un ofițer operativ ca toți ceilalți.

Totrov era la fel de ieșit din comun ca și Grigorenko – sau poate și mai și. Era extrem de inteligent, profund analitic, tenace, reticent la ideea de a-i lăsa pe alții să gîndească în locul lui și un psiholog social foarte intuitiv. În mod clar, contrainformațiile nu erau tocmai cea mai fascinantă sau cea mai prestigioasă secție a Direcției I Principale, însă el a ajuns s-o conducă. Una dintre sarcinile sale cruciale era să-i identifice pe ofițerii operativi ai principalului adversar care acționau sub acoperire diplomatică. Imediat au ieșit la iveală două deficiențe majore în modul cum privea KGB problema. În primul rînd, exista un cult al surselor secrete în defavoarea celor deschise pentru simplul motiv că pe primele se pune mai mult preț. Kaghebiștii tindeau să disprețuiască practica CIA de a investi atîta timp și efort în citirea ziarelor. În al doilea rînd, rușii presupuneau că occidentalii s-ar comporta la fel ca ei, ceea ce reflecta o anumită îngustime a gîndirii, accentuată zi de zi de faptul că aveau o viață strict compartimentată în cadrul coloniei sovietice din străinătate, sub privirea mereu vigilentă a ofițerilor lor de contrainformații.

Activitatea lui Totrov de identificare a ofițerilor din serviciile de informații americane a început la serviciul de contrainformații externe, după ce s-a întors din Thailanda, în 1961-1962. Nici prin cap nu îi trecea că proiectul avea să-i înghită 20 dintre cei 32 de ani ai carierei sale în acest domeniu. Totrov a început cu aspectele evidente, cercetînd manuale oficiale, precum listele diplomatice. Faptul că un rezident din străinătate putea să transmită numele unor presupuși ofițeri ai serviciilor secrete americane și să ceară ca acestea să fie trecute în cartotecă l-a frapat pe Totrov, care îl considera un semn de incompetență, și i-a întărit hotărîrea de a pune accent pe precizie. Greșeala făcută de rezident era că interpretase eronat listele cu personalul diplomatic ale Departamentului de Stat și presupusese că, dacă un nume era urmat de *SY*, de la *Security*, aceasta însemna implicit că face parte din serviciile de informații, cum ar fi fost cazul în Uniunea Sovietică. Era un raționament simplist, care demonstra falsitatea tendinței de a considera că dușmanul proceda la fel cum procedau sovieticii¹¹. Era evident că se iroseau resurse colosale din cauza încadrării greșite a unor potențiali agenți de teamă să nu scape vreunul neobservat.

În 1964, David Wise și Thomas Ross au publicat *The Invisible Government*, care a confirmat constatările inițiale ale lui Totrov. Dar a și complicat lucrurile. Drept consecință, nu s-au mai întocmit liste standard. Totuși, după ce a retras lista inițială a diplomaților, noile lucrări de referință ale Departamentului de Stat – *Foreign Service List* și *Biographic Register* („pedigriul”) – continuau uzanța de a marca cu „R” (de la *Reserve*) unele nume, inclusiv ale unor ofițeri din CIA. *R* însemna că nu sînt diplomați de carieră, putînd fi așadar – deși nu neapărat – ofițeri în cadrul CIA.

La agenție, Ray Cline, responsabil de operațiuni, a încercat zadarnic să pună capăt acestei practici, nereușind să facă nimic pînă spre sfîrșitul anilor '60¹². Bineînțeles, urmările nu i-ar fi afectat pe ofițerii sub acoperire neoficială, despre care nu știa nici măcar șeful stației locale. Totuși, chiar și în aceste cazuri, agenția nu era în siguranță. Totrov a cercetat amănunțit și alte surse deschise oficiale și a comparat rezultatele cu informațiile legate de operațiuni, folosind arhivele Secției a XV-a a direcției ca să vadă cum îi depistau pe agenții CIA alte agenții de informații și cum își dădeau seama guvernele occidentale de identitatea acestora.

Trimis în Japonia pentru o lungă perioadă (1967-1971), în toiul Războiului din Vietnam, Totrov a fost obligat să predea ștafeta. În absența sa, Grigorenko a fost avansat în noiembrie 1969 în funcția de șef al Direcției a II-a Principale. Prim-adjunctul său, Vitali Boiarov, l-a înlocuit în ianuarie 1970 ; așa că proiectul lui Totrov a continuat fără întreruperi și după ce Boiarov a devenit adjunctul lui Grigorenko, trei ani mai târziu. În 1974, cînd Totrov s-a întors acasă, la conducere era o stea în ascensiune, Oleg Kalughin. Iar al doilea serviciu fusese transformat în Direcția K. În cadrul acesteia, Secția a VII-a a lui Totrov a primit inofensivul nume „Rezerva de Informații și Referințe”, fără îndoială pentru a descuraja întrebările indiscrete¹³. În practică, desigur, funcția sa principală a rămas analiza.

După aceea, Totrov s-a putut concentra în voie asupra perfecționării metodei sale de depistare a personalului CIA aflat sub acoperire. Inspirat de o sursă de încredere care furniza date despre diplomați ce făceau parte din CIA, a făcut progrese. Philip Agee, un agent CIA care demisionase în 1969, a vrut să ofere Uniunii Sovietice informații, dar a fost refuzat. Fără îndoială, rușii s-au temut să nu fie o capcană. Totuși, cubanezii, mai puțin inhibați, au acceptat. Rezultatele au fost transformate de Serviciul A (dezinformare) al KGB într-o carte. Aceasta a apărut la Penguin, în Londra, cu titlul *Inside the Company : CIA Diary* (1975)¹⁴.

Însă Totrov, bineînțeles, a mers mult mai departe. A realizat un progres crucial cînd și-a dat seama că birocrăția agenției, la fel ca și a lui, era sclava rutinei. Pentru un birocrat, schimbarea era întotdeauna perturbatoare și trebuia evitată. Așa că, atunci cînd un ofițer primea o anumită misiune, exista tendința de a-l încadra la același rang ca și pe predecesorul său. Mai mult decît atît, din inerție birocratică, ofițerilor din serviciile de informații li se repartizau apoi aceleași apartamente, ba chiar și aceeași mașină ca și celor de dinainte.

Prima provocare a lui Totrov a fost să construiască modelul. A urmat un proces lent de testare și rafinare, pînă cînd s-a simțit suficient de încrezător ca să-și prezinte concluziile. Veteranii, inclusiv superiorii săi, au fost totuși destul de greu de convinși, fiind ferm încredințați că ei știu mai bine cum stă treaba și că este mult mai indicat să te iei după intuiția ghidată de experiența de pe teren decît după niște cercetări sistematice. „Din păcate”, își amintea Totrov, „pînă și unul dintre șefii mei, nevrînd să se chinuie prea tare să înțeleagă esența sistemului, mult timp a refuzat să creadă că, utilizîndu-l, se putea stabili cu o precizie chirurgicală cine face parte din CIA”. Sistemul funcționa chiar și în cazul celor care lucrau sub acoperire.

Modelul conținea 26 de indicatori care, combinați, permiteau identificarea unui ofițer de la CIA aflat sub acoperire ca fiind cu adevărat diplomat. Merită să-i enumerăm aici, deoarece demonstrează precizia și complexitatea modelului rafinat al lui Totrov :

1. acel „R” care apărea după numele unui diplomat era o condiție necesară, dar nu și suficientă ;
2. salariul de la care pornea orice ofițer al agenției era mult mai mare decît normalul ;
3. după trei-patru ani petrecuți în străinătate, un diplomat de profesie se putea întoarce acasă. Această regulă nu li se aplica și ofițerilor care făceau parte din agenție ;
4. menționarea serviciului militar ;
5. adevărații diplomați erau recrutați între vîrstele de 21 și 31 de ani. Acest lucru nu era valabil și în cazul personalului agenției ;
6. doar adevăraților diplomați li se cerea să urmeze cursuri de trei luni la Institute of Foreign Service înainte de a fi primiți în serviciu ;
7. americanii naturalizați nu puteau deveni diplomați cel puțin nouă ani ;
8. atunci cînd ofițerii agenției se întorceau în țară, de obicei nu mai apăreau pe lista Departamentului de Stat ;
9. dacă apăreau, erau încadrați în categoriile cercetare și planificare, cercetare și informații, consulat sau cancelarie (probleme de securitate) ;
10. spre deosebire de diplomați, ofițerii agenției își puteau schimba locația fără nici un motiv aparent ;
11. date lipsă în biografia făcută publică ;
12. ofițerii agenției puteau fi mutați în alt loc de pe teritoriul țării-gazdă ; nu aveau dreptul să plece acasă între aceste mutări ; iar în timp ce adevărații diplomați trebuiau să-și plătească singuri drumul, ofițerilor CIA li se deconta ;
13. personalul agenției era adesea constituit din absolvenți de Harvard, Yale sau Columbia ;
14. acești ofițeri știau de obicei mai multe limbi străine ;
15. sub aparența de diplomați, ei erau adesea „politici” sau „consulari” (adesea viceconsuli) ;
16. cînd ajungeau într-un post nou, vizita acasă la un ofițer CIA cunoscut era un indiciu solid ;
17. pozițiile eliberate de ofițerii agenției erau de obicei ocupate de alți ofițeri CIA ;
18. reorganizările ambasadelor nu afectau și personalul agenției – poziții, birouri și telefoane ;
19. ofițerii agenției erau limitați la zonele de securitate la care nu aveau acces angajații locali ;
20. de obicei agențiile de informații ale țării-gazdă știau ce hram poartă fiecare ;
21. dacă un american se oferea să-l prezinte pe un diplomat sovietic unui prieten, atunci acel prieten era de obicei de la CIA ;

22. ofițerii agenției ieșeau pe stradă în timpul programului pentru a folosi telefoane publice ;
23. în apropierea sediului agenției existau posturi de observație ale țării-gazdă ;
24. ofițerii CIA stabileau întâlniri seara, de obicei în jurul orei 19.30 sau 20, în afara orașului ;
25. diplomații trebuiau să respecte reguli stricte privind orele la care luau cina, pe când ofițerii agenției puteau să vină și să plece când voiau ;
26. dacă persoanele care făceau vizite acasă la diplomați erau ascunse de personalul angajat în casă, atunci gazda făcea parte din CIA¹⁵.

Odată identificați prin aceste mijloace, ofițerii din serviciile de informații americane intrau în colimator, operațiunile lor fiind înăbușite în fașă, iar în unele cazuri chiar și siguranța lor era pusă în pericol, mai ales în urma înscenării unor accidente de mașină. Pentru americani, costurile cumulate erau foarte mari, iar adevăratele cauze ale problemei au rămas învăluite în mister timp de două decenii. CIA știa că ceva nu este în regulă, însă nu își dădea seama ce se afla în spate. Cei mai paranoici și mai lipsiți de imaginație din secția sa sovietică – aflată încă în umbra lui James Angleton, șeful contrainformațiilor –, precum „Pete” Bagley, au presupus în mod firesc, dar greșit că singura explicație nu putea fi decât trădarea. Astfel, sistemul lui Totrov a avut un dublu avantaj pentru contrainformațiile externe ale sovieticilor : identificarea ofițerilor operativi ai celui mai mare dușman și dezorientarea și demoralizarea serviciilor de informații și contrainformații ale celui mai mare dușman. Numai în 1980, Secția I (pentru Statele Unite) a Direcției K a demascat 168 de ofițeri ai CIA și 77 de agenți¹⁶.

Totrov a ieșit la lumină abia după sfârșitul Războiului Rece. La Langley se spunea mai în glumă, mai în serios că era „șeful de personal din umbră al CIA”. Disperată să afle exact cum îi descoperise ofițerii cu o asemenea precizie infailibilă, pe 5 septembrie 1991, când Uniunea Sovietică se prăbușea, agenția l-a autorizat pe un ofițer superior să-l recruteze pe Totrov la Osaka, oferindu-i un milion de dolari. În mod deconcertant, ofițerul a primit un răspuns sfidător. Totrov a insistat că el nu va fi convins să treacă de partea lor, că dosarul lui de la Langley este marcat cu „A nu fi racolat”¹⁷. Aparent, știa la fel de multe ca și Aldrich Ames, renegatul șef al contrainformațiilor de la CIA. Cu toate acestea, Totrov a petrecut două săptămâni acasă la același ofițer CIA, la Langley, în Virginia, discutînd despre metodele generale. Erau supravegheați îndeaproape cu ajutorul unor camere ascunse într-o veioză, care înregistrau totul.

Lăsînd la o parte uriașul succes al lui Totrov, pentru Grigorenko personal rezultatul a arătat ce anume nu era în regulă cu sistemul sovietic în general : competența la vîrfurile ierarhiei conta mai puțin decît relațiile pe care le aveau și decît ingeniozitatea. Vladimir Kriucikov, pe care Grigorenko îl disprețuia, considerîndu-l un politruc diletant, a tras sfori pentru a împiedica numirea lui Grigorenko la conducerea KGB la începutul anilor '80¹⁸. Cel mai mare dușman a putut astfel, pînă la urmă, să se bazeze pe coruptibilitatea Uniunii Sovietice.

Papa în bătaia puștii

Nu i-a fost ușor lui Totrov să-și convingă superiorii că are dreptate, în parte și din cauză că, atunci cînd se făceau presiuni asupra lor, KGB-ului și celor de la conducere le venea extrem de greu să renunțe la vechile obiceiuri care își dovediseră eficiența în vremuri tulburi. Lichidarea fizică a adversarilor, una dintre cele mai rele practici, era un astfel de obicei. În timpul lui Andropov, operațiunile de care Moscova trebuia să se distanțeze, inclusiv sprijinul logistic acordat terorismului, erau, pe cît posibil, lăsate în sarcina aliaților. Fiecare dintre aliați avea o anumită arie de expertiză. Bulgaria – mai exact, „Serviciul 7” din cadrul Darjavna Sigurnost (DS) – era specializată în „măsurile severe” (OM), inclusiv asasinat. În vara anului 1963, cînd s-a propus înființarea Serviciului 7, ministrul de Interne, generalul Diko Dikov, i-a scris lui Semiceastnii de la KGB, cerîndu-i ajutorul pentru a realiza proiectul.

La crearea sa, Serviciul 7 al Bulgariei era format doar din patru ofițeri; însă în 1967, cînd șeful acestuia, colonelul Petko Kovacev, a cerut mai mult ajutor din partea tovarășilor sovietici, unitatea avea 39 de agenți – și Kovacev nu stătea degeaba. Pe 7 septembrie 1978 a fost asasinat Gheorgghi Markov, un emigrant bulgar. Acesta lucra la BBC World Service (finanțat cu fonduri de la Ministerul Afacerilor Externe și al Commonwealth) și, suplimentar, pentru niște agenții de informații occidentale. Documentele revelatoare au fost distruse în mod intenționat de fostul șef al DS, însă niște dovezi circumstanțiale din arhivele disponibile indică faptul că autorul a fost un agent care lucra pentru bulgari. Evident, crima a fost un cadou pentru ziua de naștere a lui Todor Jivkov, liderul Partidului Comunist Bulgar, pentru care Markov era ca un ghimpe în coastă¹⁹. Era al unsprezecelea asasinat comis de serviciul bulgar fără să fie depistat. Astfel de succese din umbră se poate să i se fi urcat la cap.

Cardinalul Karol Wojtyła a fost ales papă sub numele Ioan Paul al II-lea la 16 octombrie 1978, tocmai în momentul în care un val de raționamente greșite ale liderilor sovietici erau pe punctul de a se întoarce împotriva lor. În mai puțin de o lună de la alegerea papei, Secția de Relații Internaționale a lui Viaceslav Dașicev de la Institutul de Economie a Sistemului Socialist Mondial (un institut închis creat de Andropov în 1967, care nu a făcut niciodată parte din Academia Sovietică de Științe) a realizat o evaluare moderată, dar îngrijorătoare a amenințării la adresa intereselor sovieticilor.

Îngrijorările Moscovei s-au accentuat la întîlnirile cu polonezii de dinaintea vizitei pe care urma s-o facă papa în Polonia. Pe 15 iulie 1980, Dașicev a înaintat conducerii un raport de 89 de pagini. Acesta remarca maniera în care Vaticanul devenise tot mai mult un catalizator pentru fenomene indezirabile nu doar în Polonia, ci și în Lituania (catolică), Letonia, vestul Ucrainei (uniată) și Bielorusia²⁰.

Rușii căutau să slăbească sprijinul internațional acordat Solidarității, mișcarea muncitorească a opoziției care amenința regimul comunist din Polonia învecinată. În octombrie 1984, de pildă, turbulentul preot Jerzy Popiełuszko a fost asasinat de poliția politică a Poloniei. În mod clar, niște persoane a căror identitate era necunoscută

declaraseră deschis sezonul de vânătoare împotriva unor dușmani de marcă ai ordinii existente. Conducerea sovietică se temea de nesupunerea maselor din Polonia, după ce renunțase la planurile deja avansate ale invadării și ocupării acestei țări în vara anului 1980 din cauza prejudiciilor incomensurabile pe care le-ar fi provocat relațiilor dintre Est și Vest, deja afectate de Afganistan. Totuși, se menținea cu încăpăținare perspectiva sumbră a unei revoluții care l-ar fi transformat pe principalul aliat al Moscovei într-un vecin cel puțin indiferent, dacă nu chiar ostil, astfel încât sovieticii nu și-ar mai fi putut păstra poziția în Germania de Est.

Nu este greu de imaginat cum liderii sovietici, într-o asemenea situație dezastuoasă, repetau vorbele lui Henric al II-lea al Angliei: „Cine mă scapă de preotul ăsta scandalagiu?” – în cazul lui, fostul său prieten, arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Becket –, la care trebuie să fi reacționat vreun aliat zelos, printr-un intermediar neidentificabil. După ce a trecut pe la ambasada sovietică în octombrie, pentru a revizui securitatea cifrurilor, Viktor Șeimov a raportat că a asistat la o discuție între rezidentul ilegalist și șeful misiunii legale a KGB în Polonia. Centrul a vrut să afle urgent toate informațiile despre papă, mai ales tot ce îi putea facilita o apropiere „fizică” de el, un eufemism al KGB pentru asasinat²¹. Dar cum să facă asta?

Pe 13 mai 1981 a avut loc un atentat la viața papei, comis de un turc, Mehmet Ali Ağca. Papa a recunoscut că Ağca era „un asasin profesionist. Ceea ce înseamnă că nu a făcut asta din proprie inițiativă, ci a fost ideea altcuiva, altcineva îl plătise să facă asta”²². Ağca i-a identificat cu destule amănunte pe oamenii săi de legătură bulgari. Și totuși, în timp ce autoritățile bulgare erau direct interesate să-l reducă la tăcere pe Markov, nu aveau absolut nici un interes să-l asasineze pe papă. Rușii, în schimb, aveau tot interesul s-o facă, cu condiția să nu afle nimeni că în realitate ei erau de vină. Inevitabil, în scurt timp Moscova a fost suspectată că ar avea de-a face cu atentatul la viața papei, însă Kremlinul nu a fost deloc afectat de ce credea lumea; ba chiar a apelat la dezinformare pentru a-și ascunde cele mai grave excese.

Bulgaria avea o relație specială cu Rusia de la eliberarea sa de stăpânirea otomană grație țarului Alexandru al II-lea, în 1878. Eclipsată de loialitatea față de monarhie în timpul Primului Război Mondial, când Bulgaria a luptat de partea Puterilor Centrale, și de Revoluția din Octombrie, ce transformase cele două state în dușmani ideologici, relația a fost reînviată în urma ocupației sovietice și a adoptării forțate a guvernării socialiste după al Doilea Război Mondial.

„Se mențineau cele mai strânse și mai multidimensionale legături cu serviciile de informații ale RDG”, își amintește fostul șef al Direcției I Principale a KGB, Vadim Kirpichenko. „În afară de asta, aș zice că se interacționa cel mai intens cu Bulgaria; apoi cu cehoslovacia.”²³ Fostul șef al Direcției K, Oleg Kalugin, a negat ferm că KGB ar fi încercat să-l asasineze pe papă, însă nu se baza pe nimic concret. Cu toate acestea, Kalugin recunoaște că, „deși eram apropiați de Marcus [sic] Wolf și de serviciile de informații est-germane, aveam o relație și mai strânsă cu serviciul secret al Bulgariei. Această țară est-europeană... era atât de strâns legată de URSS, încât oamenii din ambele state numeau Bulgaria a șaisprezecea republică sovietică. Ministerul bulgar

de Interne era practic o ramură a KGB-ului. Șeful stației noastre din Sofia timp de mulți ani, generalul Ivan Savcenko, conducea practic serviciile secrete ale Bulgariei; nici un general din serviciile de informații bulgare sau din Ministerul de Interne nu îndrăznește să facă ceva important fără să pună mai întâi mîna pe telefon și să-i ceară aprobarea lui Savcenko²⁴. Generalul maior Vadim Udilov, fost director-adjunct al Direcției a II-a Principale, își amintește că relațiile cu bulgarii erau „ireproșabile”²⁵. Într-adevăr, încă de la începutul anilor 1970, Andropov „i-a instruit pe oamenii lui să creeze o rețea în rîndul celor din jurul liderului Partidului Comunist Bulgar, Todor Jivkov”. Ca urmare, se spune că Andropov vedea uneori documente destinate lui Jivkov înainte ca acesta să apuce să le vadă²⁶.

Dacă se poate stabili o legătură cu bulgarii, se poate presupune în mod rezonabil că aceștia au avut complicitatea sovieticilor. Legătura dintre Așca și serviciul secret bulgar s-a făcut prin intermediul lui Serghei Antonov de la compania aeriană Balkan din Roma, pe care Așca l-a identificat într-o fotografie pe 8 noiembrie 1982²⁷. Numele de acoperire al lui Antonov, potrivit lui Așca, era „Bairamic”. Așca a demonstrat în continuare că știe extraordinar de multe detalii despre apartamentul lui Antonov atunci cînd acesta, arestat pe 25 noiembrie 1982, a negat că l-ar cunoaște. Și declarațiile fostului colonel de la Stasi Günter Bohnsack au confirmat că Antonov era ofițer operativ al serviciului bulgar²⁸. Așca a afirmat că Antonov se afla în Piața San Pietro împreună cu el atunci cînd l-a împușcat pe papă. Acest lucru nu a putut fi dovedit cu ajutorul fotografiilor disponibile în momentul cînd a avut loc ancheta inițială, dar se spune că mai tîrziu, datorită tehnologiei imaginilor, s-a putut vedea că Antonov stătea în spatele lui²⁹.

După aceea, pe măsură ce continuau cercetările, investigatorul judiciar Ilario Martella a început să primească amenințări care îi vizau pe el și familia sa. Amenințările veneau din Germania și conțineau informații despre nepoata lui, de exemplu, despre care nu știa nimeni în afară de cei din casă. În plus, ginerele său, care lucra la o companie aerospațială din Marea Britanie, a fost amenințat că va fi dat afară pe motiv că ar fi pus firma în pericol – asta pînă cînd a intervenit liderul Partidului Socialist, Bettino Craxi³⁰. Ulterior, Bohnsack a raportat că HVA din Berlin a fost solicitat să pună în circulație informații false din partea bulgarilor. Printre alte măsuri active, aceștia au „transmis mesaje semnate de teroriști turci”³¹. Cînd *Bild* a trimis un reporter și un istoric să-i ia un interviu lui Antonov acasă la acesta, la Sofia, au fost întîmpinați de soția lui și de doi bărbați, din care unul a spus că este Martin Petkov, președintele Asociației Foștilor Funcționari din cadrul Serviciilor de Informații. Bohnsack l-a identificat mai tîrziu pe Petkov, afirmînd că acesta coordonase măsurile active în cadrul serviciului secret bulgar³².

Pe 28 mai 1983, doi bulgari, „Jordan” Ormankov și „Stefan” Petkov, au ajuns în Italia, pretinzînd că sînt magistrați. Aceștia au obținut acces la Așca în octombrie 1983. Se pare că aceste întîlniri i-au oferit lui Petkov ocazia să-l amenințe pe Așca că, dacă nu încerca să încurce procesul care urma, rușii aveau să se răzbune³³. După aceea, Așca a împiedicat orice încercare de a lămuri ce se întîmplase în realitate și de a urmări și alte persoane în justiție, prefăcîndu-se că este nebun și declarînd că ar fi Iisus Hristos.

La începutul anchetei, Aḡca a fost identificat ca fiind membru al unei organizații teroriste turcești de dreapta, Lupii Cenușii. În realitate, făcuse instrucție în Palestina, în cadrul Frontului Popular pentru Eliberarea Palestinei, condus de un agent KGB, într-un proces supervizat de GRU³⁴. Date fiind relațiile apropiate ale Moscovei cu Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei și cu bulgarii, rolul său în această afacere tulbure ar fi fost greu de ascuns dacă guvernul american nu ar fi fost atât de doritor – ca și atunci când se confruntase cu complicitatea probabilă a cubanezilor în asasinarea lui Kennedy – să nu mai toarne gaz pe foc și să nu provoace un conflict politic pe care nu l-ar fi putut controla ori să se abțină de la a da în vileag un agent de la fața locului care i-ar fi putut informa despre ceea ce se întâmplase. Oricum, Moscova nu reușise să-l înlătore pe papă, iar problema poloneză era pe punctul de a se agrava și mai mult ; în cele din urmă, aceasta avea să dărîme întregul bloc.

Niciodată nu părăseră mai puternici cei doi mari rivali, KGB și GRU. Și totuși, nu mai pășiseră pe un teren atât de instabil de pe vremea când Marea Teroare a lui Stalin era în toi – iar incapacitatea lor de a colabora îndeaproape era un aspect al problemei cît se poate de evident pentru aliații lor din Pactul de la Varșovia, care erau îngrijorați de consecințe. Pe 19 octombrie 1965, atât Ivașutin, care era director al GRU, cît și Saharovski, șeful Direcției I Principale a KGB, au transmis propriilor rezidenturi să colaboreze în momentele de criză, în cazul unor lovituri de stat sau al unor operațiuni militare de pe teritoriul statului-gazdă. Li s-a spus să facă schimb de informații, și în special KGB trebuia să se asigure că toate informațiile militare ajung la GRU. În astfel de situații trebuiau să facă și recomandări comune Moscovei³⁵.

Totuși, în practică, nu prea s-a schimbat nimic. Într-o întâlnire cu Saharovski din 11 noiembrie 1969, într-un moment când Moscova lua în calcul o destindere în condițiile coaliției lui Willy Brandt din Occident, ministrul est-german al Securității Statului, Erich Mielke, i-a spus direct că, pentru organele securității statului, principala întrebare rămînea următoarea : cînd va ataca inamicul ? Pe el nu îl interesau armele nucleare în sine, ci posibilitatea de a fi luat prin surprindere – *das Überraschungsmoment* sau avertizarea strategică, cum aveau să-i zică americanii. Ceea ce îi trebuia Moscovei era un centru care să analizeze și să utilizeze toate informațiile referitoare la „lupta comună împotriva dușmanului comun”, a spus el, adăugînd : „În legătură cu asta, se pare că este nevoie de o mai bună colaborare între KGB și organele serviciilor de informații militare (generalul Ivașutin). S-ar părea că colaborarea între Ministerul Securității Statului și tovarășul Ivașutin este mai bună decît între KGB și tovarășul Ivașutin”³⁶.

Insulte le luau multe forme : în mod clar, est-germanii începeau să ridice capul din țărînă. Rușii erau puși la locul lor. După ce Erich Honecker l-a înlocuit pe Walter Ulbricht la conducere, comunicațiile Moscovei cu Berlinul de Est au trebuit să se facă nu în rusă, ca de obicei, ci în germană.

Ciudatul caz al lui Vetrov

Un eșec important, demascarea întregii rețele de spionaj militar industrial a KGB de către Vladimir Vetrov (agentul „Farewell”) – informații vândute francezilor în 1981-1982 –, a subminat grav o ramură a serviciului esențială pentru a face față provocării reprezentate de Inițiativa Strategică de Apărare, programul spațial american de apărare ce avea în vedere crearea unui scut antirachetă avînd posibilitatea unei lovituri preventive împotriva rachetelor aflate în faza de lansare.

Născut în 1932 într-o familie de muncitori moscoviți, Vladimir Vetrov a intrat în atenția KGB în 1959, în timp ce lucra ca inginer la o fabrică de computere. Pe 9 iulie a trimis o cerere în urma căreia a fost primit în KGB. Era un tînăr atrăgător, care avea toate atuurile; a absolvit trei ani mai tîrziu Școala 101. În prima lui misiune din străinătate a fost trimis la Paris ca ilegalist, sub acoperirea de inginer principal al V/O Mașpriborintorg, care vindea aparate de măsură și control. La Paris a recrutat agenți și a dat dovadă de un înalt grad de competență, pentru care a fost lăudat. A doua sa misiune s-a dovedit însă a fi un dezastru. Acum locotenent-colonel, însă incapabil să se abțină de la băutură, a intrat în colimatorul serviciului de securitate al poliției canadiene, motiv pentru care a fost rechemat la Moscova, unde nu a mai participat la operațiuni, ci a fost trecut pe un post de analist în Ministerul Industriei Aviatice, la Direcția T (spionaj tehnic și electronic).

Vetrov era bine văzut, fiind considerat un om creativ, cu inițiativă. A ajuns adjunct al șefului de secție de la Direcția T. Totuși, nu era destul; anii petrecuți în străinătate îl făceau să vrea mai mult. Acum, că se apropia de 50 de ani, fără nici o perspectivă în carieră (ceea ce i-a risipit și patriotismul), Vetrov, care avea o fire instabilă, după cum arată alternarea episoadelor de euforie cu cele de depresie, voia, evident, o viață mai incitantă, fiind dezamăgit de ceea ce îi putea oferi KGB. În cele din urmă, în februarie 1981, la o expoziție de hidrometeorologie de la Moscova, a întîlnit un reprezentant al companiei Schlumberger (multinaționala care se ocupă cu exploatarea petrolului și gazelor), Alexandre de Paul. Vetrov l-a întrebat pe de Paul dacă era dispus ca, la întoarcerea la Paris, să se întîlnească cu cineva pe care îl cunoscuse el cînd lucrase acolo: Jacques Prévost, directorul comercial al societății Thomson-CSF, unul dintre principalii producători francezi din industria electronică și de apărare. Vetrov i-a trimis lui Prévost o scrisoare pe care acesta s-o transmite mai departe, oferindu-se să spioneze direcția în care lucra, care fusese înființată în 1967 și era extrem de activă în Franța; personalul de la ambasada sovietică crescuse de la 200 la 750 de oameni în mai puțin de un deceniu.

În urma acestei oferte, Vetrov a fost recrutat de DST, Direction de la surveillance du territoire (contrainformațiile franceze), condusă de Raymond Nart. DST era principala legătură dintre Thomson și serviciile franceze, deoarece se considera că la serviciul de informații externe, DGSE (Direction générale de la sécurité extérieure), erau prea multe scurgeri de informații. A început să furnizeze informații din februarie

1981, prin intermediul inginerului Xavier Amiel („Volodia”) de la Thomson, care a fost trimis la Moscova ca să negocieze modernizarea televiziunii sovietice.

După aceea, Madeleine Ferrant, soția atașatului militar francez, maiorul Patrick Ferrant, a preluat legătura, deoarece risca mai puțin să fie urmărită. În fiecare vineri, Vetrov și Madeleine se întâlneau la ora 11 dimineața lângă ieșirea dinspre Ceremușkinski a pieței Vavilov. În ziua următoare, la aceeași oră, documentele îi erau înapoiate lui Vetrov în piața din fața muzeului Borodin Panorama, în apropierea uneia dintre străzile principale ale Moscovei, Kutuzovski Prospekt. Însă, după o întâmplare ciudată – Vetrov strecurase printre documente și un nou model de pistol –, soția lui Ferrant s-a speriat și a refuzat să mai continue. Atunci a intervenit soțul ei, care l-a cunoscut pe Vetrov pe 28 mai 1981³⁷.

Vetrov a furnizat o reproducere detaliată a structurii serviciului de informații tehnologice, inclusiv trei sute de pagini care dezvăluiau numele a 422 de ofițeri operativi ce lucrau în străinătate, dintre care 222 acționau sub acoperire diplomatică, și a 57 dintre agenții ce fuseseră recrutați în Occident și lucrau acum fie pentru KGB, fie pentru GRU³⁸. Vetrov a fost în cele din urmă deconspirat, după ce a fost închis pentru că și-a omorât amanta. Ulterior a fost executat pentru trădare, pe 24 septembrie 1983.

Cercetarea și analiza la GRU

Administrația Reagan a estimat că ar putea destabiliza bazele economice ale Uniunii Sovietice interzicându-i accesul la tehnologiile esențiale în caz de război și intensificând în același timp cursa înarmărilor (de unde și Inițiativa Strategică de Apărare). Așadar, multe au ajuns să depindă de abilitatea Moscovei de a face o evaluare obiectivă a amenințării reprezentate cu adevărat de Statele Unite : capacitatea lor de a se mobiliza în caz de război.

Reacția sovieticilor a fost exacerbată de eșecul GRU de a face o evaluare exactă a capacităților de mobilizare ale NATO. Estimarea capacității „dușmanului probabil” – sintagma folosită de GRU pentru ceea ce KGB numea „cel mai mare dușman” – de a purta război era crucială pentru planificarea sovieticilor în domeniul apărării, inclusiv pentru configurarea armamentelor necesare și, cel mai important, pentru alocarea corectă a resurselor economice tot mai puține. Neputința de a întocmi evaluări exacte ar fi avut consecințe profunde nu doar asupra capacității sovieticilor de a purta un război, ci și asupra sumelor cheltuite. Rușii erau în pericol de a irosi în zadar niște bani pe care nu îi aveau. Așadar, era important ca informațiile primite să fie evaluate în mod corespunzător înainte de a ajunge la conducerea care în final lua deciziile. Din diferite motive, cele două servicii rivale, KGB și GRU, nu au făcut ceea ce era vital din punctul de vedere al evaluării. Nu era numai vina lor. Nici Partidul nu era mai doritor decât era Stalin pregătit să lase în seama experților sarcina de a face evaluări.

KGB era conștient de statutul său aparte. Spre deosebire de GRU, se ocupa atât de informațiile interne, cât și de cele externe. Și totuși, KGB prefera să se considere gardianul suprem al siguranței naționale în fața celui mai mare dușman. Din cele

două organisme de informații, doar el avea acces direct la vîrf. Potrivit unui ofițer din Direcția a VIII-a Principală, „se punea atît de mult preț pe informațiile interceptate, încît acestea erau transmise direct Biroului Politic, sărind peste toate canalele obișnuite de informare ale KGB”³⁹. Dar, ajunse în mîinile cui nu trebuia, materialele nepreluante ale serviciilor de informații puteau foarte ușor să fie interpretate greșit. În plus, dacă ajungeau în mîinile adversarului, anumite surse sensibile puteau fi compromise. Pe scurt, era o procedură riscantă. Deși în Brejnev se putea avea încredere, lui Hrușciiov, care nu pierdea nici o ocazie să se laude, îi mai scăpa, în discuțiile cu ambasadorii străini, că el și oamenii lui citesc informații interceptate.

Într-o anumită măsură, a fost de ajutor faptul că, sub conducerea lui Andropov, a fost creată în 1973 o unitate analitică – Serviciul nr. 1 (informații) –, avîndu-l în frunte pe Nikolai Leonov, deși se concentra mai ales asupra afacerilor militare. Aici, echipa formată din 25 de oameni a ajuns în cele din urmă să numere cinci sute, ocupîndu-se de cererile venite de sus. Informațiile erau transformate în comunicări „unificate” și trimise către „Instanția” – Biroul Politic și secretariatul Comitetului Central, plus Marele Stat-Major, Ministerul Apărării, alte departamente ale KGB și, nu în ultimul rînd, guvernele țărilor aliate. Analistii nu stăteau pur și simplu la birou făcînd schimb de idei. Se întîlneau cu subdivizii și cu grupuri de specialiști din KGB, precum și cu așa-numiți „prieteni” de la Academia de Științe. Făceau ședințe de brainstorming („analiza situației”) în cazul celor mai presante chestiuni⁴⁰. Și totuși, abia pe 15 septembrie 1989 a fost înființat în sfîrșit un amplu Serviciu de Analiză Operațională și Informare (SOAI) în cadrul KGB, sub conducerea lui Valeri Lebedev⁴¹. La mult timp după epoca lui Stalin, conducerea Partidului încă nu renunța la privilegiul de a fi arbitrul suprem în analiza informațiilor din cauza implicațiilor pe care le aveau concluziile acestora în deciziile ce trebuiau luate.

Dizolvarea Secției de Cercetare și Analiză a Direcției a IV-a în 1935 a indicat faptul că, deși regimul sovietic putea avea capacitatea de a evalua planul de luptă al adversarului, nu înțelegea bazele economice ale acestuia. Totuși, pe vremea lui Stalin nu s-a făcut nici o încercare de a compensa această pierdere gravă. De asemenea, în timp ce dimensiunile GRU au crescut de zece ori în timpul Războiului Rece, Ministerul Apărării, Marele Stat-Major și GRU nu prea erau interesate de problemele economice care aveau legătură cu chestiunile militare. În 1960, în timpul lui Hrușciiov, a fost înființat un „departament închis de cercetare tehnică și economică” în cadrul Institutului de Economie Mondială și Relații Internaționale (IMEMO), care ținea de Academia de Științe, condus de un ofițer KGB sub acoperire, Nikolai Inozemțev. Din el făceau parte un număr foarte mare de cercetători de la IMEMO – patru sute din șapte sute –, departamentul fiind menit să se concentreze asupra unor chestiuni economico-militare. Și alte institute din cadrul academiei, care acopereau diferite zone ale lumii, aveau secții închise, mult mai mici, axate pe activități similare, însă acestea au rămas marginale, fără a avea vreo influență în ierarhia militară.

În cele din urmă, la sfîrșitul anului 1971, la recomandarea Marelui Stat-Major, Biroul Politic a aprobat Rezoluția 229: concentrarea evaluărilor capacităților economico-militare ale altor state în mîinile GRU. Direcția Economico-Militară (a X-a)

care a fost înființată era condusă de un fost colonel, acum general, care nu știa nici economie, nici limbi străine. Asta a contat foarte mult pentru operațiunile sale, deoarece unii membri ai grupului erau încadrați ca soldați și prin urmare trebuiau să respecte disciplina militară, fiind vulnerabili la presiunile exercitate de Marele Stat-Major de a produce rezultatele dorite. Centralizarea însăși era o încercare a militarilor de a ține în frâu sursele autonome de cunoaștere și de a păstra totul sub controlul generalilor. Tratatul cu privire la reducerea armamentelor strategice (SALT), a căror primă rundă s-a încheiat în mai 1972, trebuiau să continue cu o a doua rundă de negocieri, amenințând, în cele din urmă, să dea în vileag procesul crucial al achiziționării de arme de către sovietici. Era așadar imperativ ca nici un civil să nu cunoască raționamentul de la baza acestui proces și dovezile aduse în favoarea lui⁴².

Direcția a X-a a funcționat astfel doar până în 1978. Economistii, poate în mod previzibil, s-au dovedit a fi greu de ținut în frâu. Rapoartele, întocmite cu mari eforturi, erau legate și trimise lui Brejnev și altor membri ai Biroului Politic. Valoarea lor reală era limitată de faptul că în procesul de evaluare nu erau incluse unele informații prețioase din surse umane, deoarece rezultatele acestora erau prea imprevizibile și puteau contrazice consensul tuturor celor din GRU privind maximizarea cheltuielilor militare. Căci, dacă dușmanul nu era amenințător, de ce să se înarmeze URSS în asemenea măsură? În 1976, GRU a facilitat lichidarea direcției înființând un institut pentru studierea potențialului militar al țărilor străine. Atunci când direcția economică a fost dizolvată, institutul de cercetare a fost încorporat în direcția mare (a III-a).

Această încorporare a determinat o ciocnire între două culturi străine care a fost soluționată în cele din urmă în defavoarea outsiderilor – economistii. În timp ce oamenii serviciilor de informații lucrau pentru a satisface rapid anumite nevoi operaționale, asumându-și personal răspunderea în mod constant, Direcția a X-a efectua o muncă în colectiv, pe termen lung, încercând să ajungă treptat la un consens pornind de la evaluări individuale contradictorii, făcute în profunzime și pe perioade extinse. Reacția economistilor a fost să se transfere în posturi care implicau o activitate academică. Echipa s-a destrămat complet. În 1988 nu mai rămăsese decât un singur om specializat și în economia puterii militare, și în capacitățile de mobilizare. Era un analist foarte hotărât și un ofițer foarte versat în munca de teren, Vasili Șlikov, director adjunct al institutului creat în 1976. Problema avea rădăcini adânci, își amintea Șlikov : „În 30 de ani de serviciu am văzut că documentele cele mai valoroase obținute din surse umane, inclusiv cele privind pregătirile de mobilizare, obținute cu mari eforturi și cu multe riscuri pentru agenți și ofițerii operativi ai serviciilor de informații, erau date deoparte fără șovăială dacă se întâmpla să contrazică părerile vreunui ministru al Apărării sau șef al Marelui Stat-Major ignorant”⁴³.

Poate și mai gravă era provocarea ideologică. Impactul cumulat a ceea ce americanii numeau „Planul Marshall al minții” – distribuirea în masă a unor cărți interzise în interiorul blocului sovietic, Radio Europa Liberă, Radio Liberty, Deutsche Welle, Vocea Americii, BBC World Service ; și așa-numitul *Basket Three* (libertatea comunicațiilor și drepturile omului), convenit prin semnarea la Helsinki, în 1975, a actului final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa – s-a dovedit în final a

fi prea mult pentru sistemul sovietic. Acesta nu numai că nu îi mai atrăgea pe idealişti străini, dar tentația stilului de viață occidental pătrunsese și în blocul sovietic, nu în ultimul rînd datorită valului de turiști străini. Sub conducerea lui Andropov, KGB a trebuit să înființeze o întreagă direcție, a V-a, care să se axeze exclusiv pe izolarea Uniunii Sovietice de subversiunea ideologică⁴⁴.

Triumful informațiilor din surse umane

Rușii dețineau totuși avantajul în domeniul informațiilor din surse umane, iar acum au încercat să exploateze asta la maximum. Se estimează că 40-60% din diplomații de la ambasadele sovietice au fost de fapt ofițeri ai serviciilor de informații sub acoperire diplomatică⁴⁵. Generalul KGB Leonid Șerbașin s-a lăudat odată că serviciile secrete sovietice erau „cele mai bune din lume”. Progresele extraordinare făcute de ruși în infiltrarea serviciilor americane de informații și contrainformații după ani de eforturi au ieșit la iveală abia cînd Gorbaciov era pe punctul de a ajunge la putere la Moscova.

Contrastul cu prioritățile americanilor este instructiv. „Sovieticii erau obsedați de informațiile din surse umane”, își amintește Kalughin, „și nu doar în ceea ce privește culegerea informațiilor, ci și ca mijloc de promovare a cauzei... numărul uriaș de informații furnizate de spionii sovietici erau subordonate în întregime unei singure cauze: slăbirea, înșelarea, derutarea, rănirea, prejudicierea și distrugerea taberei adverse”. De asemenea, „serviciile secrete sovietice au prosperat datorită unei cauze pentru care eram dispuși să luptăm și să murim. Treptat, această cauză s-a estompat și s-a risipit, deoarece sistemul s-a dovedit a fi incapabil să-și respecte promisiunea [unei vieți mai bune] pe care o repeta de atîția ani”⁴⁶.

Așa cum a demonstrat Solomatin, KGB l-a înțeles pe cel mai mare dușman suficient de bine după umilințele îndurate de Statele Unite în anii 1970 (Războiul din Vietnam și criza ostaticilor din Iran, ca să dăm doar două exemple) pentru a se axa mai degrabă pe mită decît pe cîștigarea inimii și a minții⁴⁷. Doar cubanezii au mai reușit să-i atragă pe idealişti și numai atît timp cît Fidel a fost în viață și în putere. Așa l-au recrutat pe Kendall Myers, un snob din Washington dintr-o familie patriciană a cărui teză de doctorat era în parte o justificare a politicii nechibzuite a lui Neville Chamberlain de conciliere față de Germania nazistă, punct de vedere căruia i-a rămas cu încăpăținare fidel, în ciuda dovezilor. Astfel, Myers își demonstrase deja capacitatea de a nu ține cont de realitate atunci cînd aceasta nu se potrivea cu ideile sale preconcepute. A lucrat ca analist la INR, unde erau sintetizate cele mai sensibile informații pentru Casa Albă. Avea o antipatie declarată față de Uniunea Sovietică, dar și un devotament romantic (la fel ca și a doua lui soție, Gwendolyn) față de visul revoluției cubaneze. Dezamăgirea provocată de politica externă a Statelor Unite după catastrofalul Război din Vietnam și dezvăluirile despre acțiunile sub acoperire ale CIA în Lumea a Treia au facilitat, fără îndoială, recrutarea cu ajutorul unor argumente antiamericane, chiar și în rîndul unor oficiali americani.

Și totuși, informațiile contează doar în măsura în care cei care le analizează și cei care au acces la ele pentru elaborarea și aplicarea unor politici sînt niște oameni capabili. Așadar, multe depind de integritatea procesului. După cum am văzut, Marele Stat-Major sovietic elimina evaluările precise bazate pe informațiile culese dacă acestea erau în conflict cu obiectivele sale. La rîndul său, KGB, aflat foarte aproape de Biroul Politic, și-a pierdut integritatea esențială în operațiunile din străinătate odată cu avansarea lui Andropov în funcția de secretar general al Partidului. Omul responsabil de asta, Kriucikov, care urmărea mereu să-și asigure viitorul și pe care cel ce avea să-i succedă lui Andropov în funcția de secretar general, Konstantin Cernenko, nu îl putea suferi, era mai preocupat să-și păzească spatele decît să-și recunoască vina atunci cînd dădea greș. Asta nu este deloc greu de ilustrat.

După ce Ronald Reagan a devenit președintele Statelor Unite, în 1981, Stanislav Androsov, făcut după chipul și asemănarea lui Kriucikov, a fost numit rezident al KGB la Washington, DC. A hotărît să pună pe perete, lîngă biroul lui, o hartă imensă a regiunii. Fiecare ofițer operativ, cînd pleca de la sediu, trebuia să indice pe hartă locul exact unde avea să fie, astfel încît Androsov să-și poată da seama dintr-o privire unde se află toată lumea. Colonelul Viktor Cerkașin, șeful contrainformațiilor externe la rezidentură, nu a fost niciodată consultat în legătură cu asta, iar cînd s-a întors din permisie, în martie 1984, a fost oripilat. Era suficient să fie printre ei un agent american ca FBI să-i poată supraveghea pe toți ofițerii operativi în timp ce se întâlneau cu informatorii lor și să anihileze operațiunile pe care le desfășurau. Atunci cînd Cerkașin și-a verificat bănuiala inventînd un nou ofițer operativ fictiv, după care a descoperit că cei de la FBI erau la fața locului, așteptîndu-l, Androsov a refuzat să accepte implicațiile acestei descoperiri – că, într-adevăr, exista un agent FBI printre ei – deoarece, dacă ar fi raportat acest lucru, probabil că postul său și statutul lui Kriucikov ar fi fost în pericol. Nici măcar cînd Cerkașin a dovedit că făptașul este Valeri Martinov nu s-a făcut nimic, pînă cînd, în cele din urmă, acesta a fost identificat și de alte surse⁴⁸.

Operațiunile bazate pe informații din surse umane desfășurate de americani în Uniunea Sovietică, întotdeauna un punct vulnerabil, s-au năruit datorită eforturilor contrainformațiilor sovietice, accelerate de Andropov – cel puțin așa afirmă generalul-maior Rem Krasilnikov, șeful Secției I (americane) a Direcției a II-a Principale a KGB (1979-1992). De fapt, efortul americanilor s-a năruit sub greutatea lăcomiei din inima propriilor servicii de informații. Robert Hanssen de la FBI era responsabil de contra-spionajul împotriva operațiunilor desfășurate de sovietici. Din 1979 pînă în 2001, Hanssen a transmis Moscovei numele rușilor despre care știa că au fost recrutați de serviciile americane pe teritoriul Statelor Unite. „Poate pentru unii din Rusia anii 1960 și începutul anilor '80 au fost anii stagnării sociale”, își amintea fostul rezident al KGB Solomatin, cu o satisfacție plină de aroganță. „Însă, după cum arată cazul John Walker, acest lucru nu a fost valabil și pentru serviciile de informații sovietice.”⁴⁹

După ce William Casey a devenit directorul CIA, în timpul mandatului lui Reagan, americanii au combinat o ofensivă diplomatică împotriva Uniunii Sovietice cu un atac frontal vizînd întreaga sa rețea de spionaj. Au fost recrutați o serie de agenți: Ghennadi Varenik („Fitness”), Valeri Martinov („Gentile”), Serghei Motorin („Gauze”), Vladimir

Piguzov („Jogger”), Ghennadi Smetanin („Million”), Boris Iujin („Twine”), Viaceslav Baranov („Tony”) și Serghei Bohan („Blizzard”)⁵⁰. Veteranul CIA Paul Redmond a estimat că „aveam zeci de agenți infiltrați în guvernul sovietic, majoritatea coordonați din afara Moscovei”⁵¹.

Britanicii aveau deja un agent neobișnuit de bine informat, Oleg Gordievski, aflat la Londra ca rezident adjunct. Printre altele, Gordievski a raportat că Moscova era alarmată de amplasarea unor rachete de croazieră cu lansare de la sol și a unor rachete Pershing II în Europa de Vest în 1983. Așa explica el Operațiunea RIaN, niște măsuri de avertizare strategică incluzînd monitorizarea pe scară largă a indicilor că Occidentul se pregătește de un atac. Această informație a fost întîmpinată cu oarecare scepticism de Fritz Ermarth, ofițerul de informații care se ocupa de URSS și Europa de Est, nu în ultimul rînd deoarece un alt agent dublu, Boris Iujin („Twine”), un cadru KGB de pe Coasta de Vest, considera că acesta este „alt proiect făcut numai așa, ca să fie făcut”⁵².

Toți agenții americani au fost trădați de Aldrich Ames („Kolokol”), care a condus contraspionajul împotriva rușilor la CIA din 1985 pînă în 1993. Pe 16 aprilie 1985, Ames a început să le vîndă celor de la KGB informații strict secrete dintre cele mai sensibile (care puneau în pericol viața unora) pentru 50 000 de dolari. La o lună și ceva după aceea, a ajuns la un acord cu șeful contrainformațiilor de la ambasada sovietică, Cerkășin, cu aprobarea Moscovei. Cerkășin a plecat în Uniunea Sovietică peste cinci zile cu documente secrete care demascau o serie de agenți americani. S-a întors la sfîrșitul lunii⁵³.

Pentru americani, pierderile au fost catastrofale. Reacția birocrăției americane a fost previzibilă. „Mesajul a fost clar”, își amintesc ofițerii de contrainformații de la CIA Sandra Grimes și Jeanne Vertefeuille. „Coordonarea unor operațiuni bine gîndite care aveau ca țintă KGB nu mai era o activitate care să te ajute în carieră. Stațiile au reacționat în consecință.”⁵⁴ Toată lumea s-a dat la fund. Contrastul cu trecutul imediat era izbitor.

Ames l-a trădat și pe Poliakov ; asemenea lui Poliakov, el fusese cel care îl abordase pe adversar – în cazul său, Cerkășin –, și nu invers. La Moscova, șeful KGB, Kriucikov, știa suficient de multe ca să nu mai spună nimănui adevărul despre racolarea voluntară a lui Ames. Astfel, se considera că cei care erau dați în vileag ca spioni ai Occidentului fuseseră descoperiți cu mari eforturi de oamenii de la contrainformații, nu că le-ar fi fost oferiți pe tavă de niște ofițeri de contrainformații americani nemulțumiți și lacomi⁵⁵.

În alte privințe, cei de la KGB au fost foarte abili. Pînza de minciuni pe care au țesut-o în jurul lui Ames pentru a-i păcăli pe vînătorii de cîrțițe de la serviciul de contrainformații al CIA s-a dovedit a fi o lucrare de maestru. Și totuși, adevăratul test pentru serviciile secrete de la Moscova a venit abia odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice. Nu mai aveau aliați – nici ideologici (cei care credeau în comunism), nici militari (aliații recrutați din țările din Europa Centrală și de Est care semnaseră Pactul de la Varșovia). Mai rău, noua conducere a Rusiei era acum tentată să distrugă din temelii vechiul sistem, inclusiv serviciile de informații, nu în ultimul rînd din cauza unor constrîngeri bugetare severe. Deloc surprinzător, moralul tuturor era la pămînt.

Concluzie

leșirea din umbră

Cînd bolșevicii au înființat CEKA și Direcția a IV-a, au luat MI6 ca model pentru operațiunile din străinătate – însă fără prea multă legătură cu realitatea. Încercînd să contracareze un oponent masiv, dar imaginar, și-au creat niște agenții mult mai ample decît era absolut necesar. Punctele forte ale serviciilor secrete sovietice nu au fost anihilate nici măcar de duhoarea corupției din timpul lui Brejnev, deși nici GRU, nici KGB nu au scăpat tefere.

La rîndul lor, deși mereu vigilenți cu privire la pericolul pe care îl reprezenta Moscova pentru țară și imperiu, britanicii au făcut greșeala fatală de a-și subestima foarte mult și în mod constant principalul adversar. Chiar și succesele inițiale obținute de Government Code and Cypher School în spargerea unor coduri au fost subapreciate și exploatate neglijent de niște miniștri care nu erau conștienți de consecințele grave ale încălcării confidențialității, iar operațiunile spionilor împotriva Kremlinului (din anii 1920, 1930, 1940 și 1950) au fost compromise iremediabil încă de la început. Cu toate acestea, bolșevicii au fost nevoiți să-și compenseze deficiențele din sfera criptografiei prin spioni creativi, iar în prima fază a puterii sovietice, din 1917 pînă în 1927, serviciile de informații bolșevice au fost neîndoielnic în poziție de apărare.

Este frapant faptul că marile realizări ale perioadei de dinainte de război s-au datorat contrainformațiilor (mai ales lui Artuzov și Trustului) și că doar după ce șefii serviciilor de contrainformații au preluat controlul asupra informațiilor externe Uniunea Sovietică a dat în sfîrșit lovitura cu Grupul de la Cambridge. Cei mai talentați dintre ilegaliști au fost descoperiți și racolați de Artuzov. Fără Artuzov nu ar fi existat nici Deutsch, nici Orlov, iar fără ei nu ar fi existat nici Grupul de la Cambridge.

Deceniul următor, din 1934 pînă în 1944, s-a dovedit a fi plin de succese remarcabile, deși nu tocmai curate. Limitele sale s-au manifestat mai ales prin eșecul de a pătrunde în cercul restrîns al naziștilor. Realizările, atîtea cîte erau, nu au prea fost apreciate de Stalin, pentru că el nu era un om de stat care acționează complet rațional, în sensul în care am înțelege noi în mod obișnuit termenul. Nu avea încredere în cercetare și analiză, preferînd să țină cu dinții de interpretarea informațiilor brute. A neglijat criptografia. În plus, metehnele adînc înrădăcinate ale personalității sale, combinate cu puterea lui aproape absolută, afectau procesele de culegere și analiză a informațiilor.

În aceste condiții, Stalin a avut mare noroc că aceia care se ofereau voluntari, fără nici o plată, doar ca să li se facă favoarea de a-l sluji din afara țării, nu aflau cum

era de fapt Uniunea Sovietică decît atunci cînd era prea tîrziu (cînd defectau şi erau nevoiţi să îndure viaţa de acolo, retrăgîndu-se prematur din activitate). Stalin era slujit cu loialitate şi pînă în pînzele albe şi de revoluţionari şi patrioţi sovietici ce nu aveau habar de adevărata natură a regimului pentru care îşi riscaseră viaţa.

Ironia era că, deşi Grupul de la Cambridge era privit cu suspiciune, efortul său comun, susţinut masiv de agentul Dolly, a fost cel care i-a permis lui Stalin să schimbe cursul războiului în iulie 1943. În cele din urmă, investiţiile lui Fabian vizînd infiltrarea în casta conducătoare din Marea Britanie au dat roade, nu în ultimul rînd datorită conştiinţei de clasă refractare a acelor înalţi funcţionari care îi protejau pe membrii Grupului de la Cambridge. Ba chiar biografiile acestor spioni ar trebui subintitulate „Unul de-ai noştri”. Stalin şi-a dat seama foarte clar cît erau de valoroşi după defecţiunea lui Burgess şi Maclean la începutul anilor 1950. Căci, deşi acest capital cîştigat cu trudă a fost atît de profitabil în prima fază a Războiului Rece, Stalin nu a investit în viitor. Fără îndoială, faptul că avea o putere militară copleşitoare în inima Europei şi subestimarea lui Truman au contribuit şi ele la această complacere periculoasă.

Astfel, succesorilor lui Stalin nu prea le-a rămas mare lucru, serviciile secrete sovietice funcţionînd pe avarie. Reţelele de ilegalişti au trebuit refăcute la repezeală. Deşi criptografia a continuat să fie relativ neglijată, progresele făcute la nivelul surselor umane sînt remarcabile, în ciuda faptului că în 1956 s-a aflat adevărul despre trecutul sîngeros al Uniunii Sovietice, ceea ce a subminat bazele tradiţionale ale recrutării unor agenţi din alte ţări. Începînd din acel moment, serviciile de informaţii au trebuit să demonstreze că poî opera ca profesie bazîndu-se exclusiv pe resurse proprii, fără ajutorul comuniştilor din străinătate. Atunci cînd nu recrutau agenţi în numele altor ţări, practica racolării unor persoane care să facă spionaj în favoarea Rusiei a început să semene cu practicile americanilor, pe care ruşii le dispreţuiseră întotdeauna, considerîndu-le prea ostentativ comerciale („Ca şi fluturii de noapte, fecioarele sînt totdeauna fermecate de strălucirea văpăii,/ Iar Mamon îşi croieşte drum acolo unde serafii s-ar putea pierde”).

Este frăpănt faptul că motivaţia unor agenţi de succes, precum Ames, au fost pur şi simplu banii. Doar Glenn Souther, ofiţerul de grad inferior din serviciul de informaţii al marinei militare americane, care a făcut spionaj între 1980 şi 1985, credea în viitorul sovietic luminos. Conform omului său de legătură, Solomatin, Souther era într-adevăr o excepţie remarcabilă, dat fiind că „majoritatea spionilor sînt oameni care îşi vînd sufletul pentru bani”¹. Ivaşutin, care a fost şef al GRU pînă pe 9 iulie 1987 şi era un adevărat rechin, a rămas ferm convins pînă la sfîrşit că „factorul uman a fost şi rămîne în prim-planul serviciilor de informaţii”². Numai că „factorul uman” nu mai era naiv, ci pur şi simplu lacom.

În anii 1950, contrainformaţiile au avut realizări deosebite sub conducerea lui Gribanov. Fusese povestea de succes a anilor 1920, cu adoptarea celor mai bune practici de pe vremea ţarului. Poate că pierderea încrederii în străinătate a fost un obstacol semnificativ, însă nu a oprit deocamdată aflulul de ruşi patrioţi sau nu, care îşi doreau o viaţă aventuroasă ori care căutau un nivel de trai la care cetăţeanul sovietic nu avea acces, lucrînd pentru serviciile de informaţii. Totuşi, aceasta a însemnat că

Direcția I Principală, în special, a devenit o atracție majoră pentru odraslele elitei pervertite. Inevitabil, practicile corupte ale unei birocrății buimace sub conducerea lui Brejnev în epoca stagnării (*zastoi*) au pus stăpînire și pe serviciile de informații, în ciuda eforturilor considerabile ale inovatorului Andropov.

Talente existau totuși în țară, după cum au dovedit-o unii ofițeri operativi foarte buni, ca Solomatin, Drozdov și Totrov. Acest lucru era important în special pentru că spionii trebuiau mult prea frecvent să compenseze lipsurile din domeniul interceptării comunicațiilor. Dezvoltarea acestui domeniu era împiedicată de înapoierea tehnologică a Uniunii Sovietice. Astfel, probabil că moartea unui sistem incapabil să țină pasul nu a fost o surpriză pentru cei care se ocupau cu interceptarea comunicațiilor, pe cînd cei care lucrau cu surse umane abia acum culegeau ceea ce semănaseră în ultimii ani, fiind, inevitabil, mai șocați și mai afectați de prăbușirea regimului.

Ținîndu-i în șah pe ultraconservatori, Gorbaciov a sfidat toate așteptările celor din țară și din străinătate lăsînd să fie dărimat Zidul Berlinului în noiembrie 1989. În cele din urmă, permisesse ca dezechilibrul puterii militare în Europa – balanța înclinînd din 1945, într-un mod provocator și copleșitor, în favoarea sovieticilor – să fie reglat fără să se opună. În spatele tuturor acestor lucruri se afla un adevăr simplu: Moscova abandonase deja lupta ideologică. Rusia renăscută în 1992 a trebuit să se confrunte cu nevoia neașteptată de a înlocui pe loc credința de mult depășită într-un ideal global cu patriotismul pur și simplu, în condițiile în care se confrunța cu un nivel de trai tot mai scăzut și cu faptul că întreaga populație – nu în ultimul rînd datorită postului MTV, care era acum transmis fără restricții în casele oamenilor – conștientiza pe deplin lucrurile pe care le putea oferi Occidentul în schimbul trădării.

Impactul negativ asupra serviciilor de informații și a recrutărilor a fost foarte puternic, dat fiind că Moscova depindea atît de mult de resursele umane cîndva atrase și legate de modelul sovietic. Abia după ce omul lor, fostul locotenent-colonel Vladimir Putin, a devenit președinte, în 2000, „organele” au putut spera să recupereze terenul pierdut. Putin a ajuns la putere ca rezultat al situației haotice care predomina în Rusia lui Elțin – retragerea statului, infraționalitatea în floare și corupția generalizată asociată cu liberalizarea activelor statului. În 1999, el a avut un dublu mesaj: restabilirea ordinii și restaurarea Uniunii Sovietice, nu ca o entitate comunistă, ci ca un bastion al imperialismului. Inevitabil, s-a revenit rapid la practicile unei epoci pe care o crezuserăm cu toții de mult și definitiv apusă.

În ce măsură era acesta un fenomen în esență rusesc, mai degrabă decît o aberație temporară produsă de ordinea comunistă? Este o vorbă: la reflux, se vede cine înoată în pielea goală. După prăbușirea regimului sovietic, am putut începe să facem distincție între ceea ce era în esență rusesc (și care a rămas) și ceea ce era tipic comunist (și care este în mare parte în curs de dispariție, în ciuda nostalgiilor pe care le trezește). Practicile murdare, precum asasinatul, au reapărut la mai puțin de un deceniu de la sfîrșitul definitiv al guvernării sovietice. Rolul forțelor speciale ale GRU în ocuparea Crimeii în primăvara anului 2014 și în războiul nedeclarat din estul Ucrainei trimite cu gîndul la vremuri de tristă amintire, la acele *aktivka* împotriva Poloniei din anii 1920.

Astfel de fenomene nu pot fi considerate accidentale. Faptul că au apărut sugerează că, în loc să elimine și să înlocuiască total metodele și mijloacele tradiționale, modelul sovietic a fost într-o măsură substanțială o continuare a acestora, deși într-o formă revizuită. Cum ar putea uita cineva că asasinatul era un instrument preferat al narodnicilor, precursorii revoluționarilor socialiști de stînga și ai bolșevicilor? Erau ei atît de diferiți de Rote Armee Fraktion și de Brigate Rosse, care erau bine primite la Moscova? Pe măsură ce epoca vechii autocrații se îndepărta tot mai mult, devenea tot mai ușor de crezut că ororile care au ieșit la suprafață pe vremea lui Stalin erau ceva fără precedent, și nu o întoarcere în trecut, sistematizarea nemiloasă și aplicarea unor practici mai vechi sub o nouă înfățișare.

După colapsul final al puterii sovietice s-a ivit o șansă extraordinară de a rupe complet cu trecutul. Pentru a mai restrînge sfera de influență disproporționat de mare a serviciilor de securitate în politica rusă, președintele Boris Elțin a împărțit KGB în trei: FSB (informații interne), SVR (informații externe) și FAPSI (interceptarea comunicațiilor). Unele reduceri necesare ale cheltuielilor publice pentru a înlocui statul militarist cu un stat asistențial și planul cincinal cu o piață au mai frînat creșterea continuă a serviciilor active. Aceste schimbări de priorități nu au reușit totuși să aibă efecte pe termen lung la nivel de atitudine. Deși au urmat reduceri de personal, iar sectorul privat i-a absorbit pe mulți dintre cei mai întreprinzători și mai sofisticăți din punct de vedere tehnologic, la mijlocul anilor 1990 se alocau iarăși bani de la buget.

În plus, deși țelul comunismului a dispărut, unele metode verificate din trecutul mai îndepărtat s-au reafirmat odată cu războaiele împotriva separatismului inițiat de islamisti în sud și cu resentimentele postimperialiste față de supremația Statelor Unite. Nu este o coincidență că tocmai atunci a apărut în scenă Putin, care a avut o ascensiune rapidă, culminînd cu victoria sa la alegerile din martie 2000. Pînă în 2003, așa-numiții *silovki* („oameni puternici”), care proveneau din fostele structuri ale serviciilor de securitate, țineau toate friele în mînă. Ieșiseră la lumină, ca să-i vadă toată lumea, o căstă care își datora existența și identitatea istoriei CEKA. Este totuși frapant faptul că elementul dominant l-au constituit contrainformațiile, reprezentate de FSB, și nu informațiile externe, reprezentate de SVR. Pînă la urmă, la contrainformații a lucrat și Putin. FSB, spun unii, a ajuns să-și aibă propria lege.

Un simptom al acestei resuscitări a vremurilor de altădată a fost reapariția expresiei *Eto ne telefonnii razgovor* („Aceasta nu este o discuție telefonică”), însemnînd „Nu putem vorbi deschis”. Cei care lucrau în domeniul interceptării comunicațiilor și care urmau să devină șomeri și-au găsit curînd din nou de lucru. Iar în loc ca interceptările să fie monopolizate de Direcția a XII-a a KGB, acum existau mai multe agenții care desfășurau astfel de operațiuni. Numărul oficial de interceptări, de exemplu, s-a dublat între 2007 și 2011. Există însă îndoieli că aceasta ar fi întreaga poveste³. Un alt simptom, de o natură mai sinistră, a fost vestea tulburătoare despre asasinarea fostului ofițer al FSB Aleksandr Litvinenko.

În loc ca prăbușirea Uniunii Sovietice să ducă la dezmembrarea organelor de securitate, peste un deceniu acestea preluaseră controlul asupra Federației Ruse. După triumful electoral al lui Putin, nu a mai durat mult pînă cînd oligarhii evrei

(care puseseră mîna pe mare parte din capitalul Uniunii Sovietice și acum căutau mijloace de acțiune în scopuri politice) au fost scoși din Rusia. Singurului care s-a împotrivit cu îndrjire, neînduplecatul Mihail Hodorkovski, i s-a dat de înțeles în mod brutal că își pune singur ștreangul de gît dacă mai continuă să se opună inevitabilului⁴. Simultan, toate posturile vitale din sectorul public și din cel privat ale economiei au fost acaparate fie de foști ghebiști, fie de rude apropiate ale acestora, fie de informatori ai organelor de securitate.

Sociologul rus Olga Kriștanovskaia, coordonator al studiului elitei la Institutul de Sociologie (Academia de Științe a Federației Ruse), în postura sa inițială de critic, a remarcat formarea unei noi elite și încorporarea statului de către serviciile de securitate⁵. Nikolai Patrușev, care i-a succedat lui Putin în funcția de șef al FSB, le-a numit „noua nobilime”⁶ a Rusiei. Fostul general KGB Aleksei Kondauror se lăuda: „Ideologia comunistă nu mai există, însă metodele și psihologia poliției sale secrete s-au păstrat”⁷.

O vreme a părut că GRU se îndrepta către dezmembrare sub conducerea lui Putin, ca o forță care devenise inutilă. Și totuși, operațiunile lansate împotriva Crimeii, cu „omuleții verzi”, și împotriva estului Ucrainei au resuscitat GRU. Pînă în 2014, rolul său de polițist al „străinătății apropiate” (fostele republici sovietice) părea redundant. Dintr-odată însă, GRU și-a găsit un nou rol în ceea ce ar putea fi descris ca *aktivka* „ce pot fi dezmințite într-un mod implauzibil”, operațiuni asemănătoare cu cele desfășurate împotriva Poloniei de Direcția a IV-a în anii 1920: suficiente pentru a zgîndări rana, dar nu îndeajuns, deocamdată, pentru a atrage o ripostă masivă⁸.

Aceste forme de operațiuni sub acoperire au fost inaugurate de noul șef al Marelui Stat-Major, Valeri Gherasimov, în ianuarie 2013. Cuvîntul la ordinea zilei în cadrul armatei este astăzi *externalizare*, care a devenit un nou termen rusesc. Acum a căpătat un sens cu totul nou. Moscova își „externalizează” războaiele. Considerat „un intelectual”, așa cum s-a exprimat editorul ziarului *Naționalnaia oborona*, Gherasimov i-a asigurat pe cei reuniți la Academia de Științe Militare că forța continuă să joace un rol important în soluționarea disputelor dintre țări și că există „puncte fierbinți” în apropierea frontierelor Rusiei. Referindu-se la protestele din diferite state, a observat în continuare că pînă și o țară cu o situație stabilă ar putea să cadă victimă unei intervenții străine și să fie cuprinsă de haos. O gamă largă de măsuri non-militare ar putea fi utilizate în sprijinul revoltelor populare, la care s-ar putea adăuga folosirea unor „mijloace militare secrete”⁹.

Am început cu nașterea CEKA din praful care s-a ales din vechiul regim al Rusiei. Încheiem cu Rusia acaparată de ultraconservatorii din CEKA. Chiar și GRU și-a redescoperit un rol pierdut anterior în negura trecutului. Istoria serviciilor secrete sovietice devine astfel nu doar un scop în sine, ci și un punct de observație pentru evoluțiile din prezent, un stat în stat care se retrage în trecut odată cu distrugerea pluralismului și recentralizarea puterii, făcînd apoi eforturi să decidă viitorul printr-un proces de expansiune mascată în fostele teritorii ale Uniunii Sovietice.

Anexa 1

Organizațiile serviciilor sovietice de informații externe

CEKA/KGB

20 decembrie 1920	INO CEKA, apoi GPU și OGPU
10 iunie 1934	INO GUGB NKVD
25 decembrie 1936	7 otel GUGB NKVD
9 iunie 1938	5 otel 1 upravlenie NKGB
29 septembrie 1938	5 otel GUGB NKVD
26 februarie 1941	1 upravlenie NKGB
31 iulie 1941	1 upravlenie NKVD
14 aprilie 1943	1 upravlenie NKGB
4 mai 1946	1 glavnoe upravlenie MGB
30 mai 1947	Komitet Informații (Sovmin)
1949	(Minindel)
2 noiembrie 1951	1 glavnoe upravlenie MGB
14 martie 1953	1 glavnoe upravlenie MVD
18 martie 1954	1 glavnoe upravlenie KGB (Sovmin)

Reghistupr/GRU

5 noiembrie 1918	Reghistupr (Reghistraționnoe upravlenie)
4 aprilie 1921	Razvedupr (Razvedivetelnoe upravlenie)
septembrie 1926	Direcția a IV-a/Razvedupr
16 februarie 1942	GRU

Criptografie și decriptare

10 iulie 1934	Spețotdel GUGB NKVD
25 decembrie 1936	9 otel GUGB NKVD
9 iunie 1938	Spețotdel NKVD
29 septembrie 1938	7 otel GUGB NKVD
26 februarie 1941	5 otel NKGB și 6 otdelenie NKVD
31 iulie 1941	5 spețotdel NKVD

3 noiembrie 1942	5 upravlentie NKVD
14 aprilie 1943	5 upravlentie NKGB și 2 spețotdel NKVD
4 mai 1946	6 upravlentie MGB
19 noiembrie 1949	GUSS (CC)
14 martie 1953	8 upravlentie MVD
18 martie 1954	8 glavnoe upravlentie KGB
21 iunie 1973	8 glavnoe upravlentie și 16 glavnoe upravlentie

Anexa 2

Ofițeri operativi care au trădat regimul, inclusiv defectori

- 1922 Smirnov – Direcția a IV-a
Iașin-Sumarokov (Pavlunovski) – GPU
- 1925 Nesterovici (Iaroslavski) – Direcția a IV-a
Dzevaltovski – Direcția a IV-a
- 1927 Oppenput-Strauniț – OGPU
Miller – OGPU
- 1928 Petrov – OGPU
Birger (Maksimov) – OGPU
- 1929 Bliumkin – OGPU
- 1930 Agabekov – OGPU
Svitts – Direcția a IV-a
Sobolev – Direcția a IV-a
- 1933 Trossin – Direcția a IV-a
- 1937 Porețki – NKVD
Krivițki – NKVD
Barmine – NKVD
- 1938 Orlov – NKVD
Liușkov – NKVD
Uspenski – NKVD
- 1940 Ghelfand – NKVD
- 1942 Ahmedov – NKVD
Bart – GRU
- 1944 Mironov – NKGB
- 1945 Volkov – NKGB
Guzenko – GRU
- 1946 Granovski – MGB
Skripkin – GRU
- 1947 Baklanov – MGB
- 1949 Șelaputin – GRU
- 1950 Djirkvelov – MGB
- 1953 Popov – GRU
- 1954 Petrov și Petrova – KGB
Rastvorov – KGB
Deriabin – KGB
Hohlov – KGB

„Gart” – KGB
 Heyhanen – KGB
 1958 Ceişvili – KGB
 Fedorov – GRU
 1961 Loghinov – KGB
 Staşinski – KGB
 Golişin – KGB
 Penkovski – GRU
 1962 Nosenko – KGB
 Kulak – KGB
 Poliakov – GRU
 1963 Cernov – GRU
 1968 Runge – KGB
 1970 Orehov – KGB
 1971 Lialin – KGB
 Saharov – KGB
 Petrov – GRU
 1972 Oganesian – KGB
 Sorokin – GRU
 1974 Gordievski – KGB
 Grigorian – KGB
 Polesciuk – KGB
 Filatov – GRU
 Smetanin – GRU
 1976 Semenov – KGB
 Piguzov – KGB
 Bohan – GRU
 Iujin – KGB
 1977 Zemenek – KGB
 Ogorodnik – KGB
 1978 Rezun – GRU
 1979 Levcenko – KGB
 Şeimov – KGB
 1980 Vetrov – KGB
 1982 Kuzicikin – KGB
 Bogatîi – KGB
 Martinov – KGB
 1983 Motorin – KGB
 1984 Voronţov – KGB
 Vasilev – GRU
 1985 Iurcenko – KGB
 Makarov – KGB
 1987 Varenik – KGB

Note

Prefață

1. Regretatul sir Harry Hinsley, regretatul Ernest May și Christopher Andrew : vezi J. Haslam și K. Urbach (eds.), *Secret Intelligence in the European States System, 1918-1989* (Stanford University Press, Stanford, CA, 2013), pp. 1-2. Iar din afara mediului academic, David Kahn și Nigel West.
2. Christopher Andrew și Vasili Mitrokhin, *The Sword and the Shield : The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB* (Allen Lane, New York, 1999); și Andrew și Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive : The KGB and the World*, partea a II-a (Allen Lane, New York, 2006).
3. Lista de inventar, The Papers of Vasiliy Mitrokhin, janus.lib.cam.ac.uk; și House of Commons, Intelligence and Security Committee, Cm 4764 : „The Mitrokhin Inquiry Report”, iunie 2000, p. 54.
4. RTS cu FSB, „Penkovski – aghent treh razvedok”, 6 februarie 2012; disponibil pe www.youtube.com/watch?v=173CLBrSP20.
5. Fotocopie a primei pagini a textului și copie a restului publicate de Iuri Titov (FSB), 1 iulie 2014, disponibile în rusă pe www.lustration.ru.
6. R. Benson, *The Venona Story* (NSA, Meade, MD, 2000).
7. Amenințarea a fost făcută de Nikolai Andreev, pe atunci șef al FAPSI, instituția rusă care se ocupa cu codurile și cifrurile, pentru transmiterea orală de informații către NSA, prin David Kahn, care reușise în sfârșit să obțină un interviu cu el. „Interview with the former head of the Eighth Main Directorate of the KGB, N. Andreev”, vif2ne.ru.

Introducere

1. Note de curs republicate în T. Gladkov și N. Zaițev, *I ia emu ne mogu ne verit* (Politizdat, Moscova, 1983), p. 222. Desigur, cunoștințele lui Artuzov despre istoria agenției MI6 erau oarecum deficitare.
2. V. Solovev și V. Trifonov, „Svejo predatelstvo”, *Kommersant*, 11 noiembrie 2010.
3. Biroul de presă al postului de radio BBC, *Newsnight*, difuzat pe 7 februarie 2007, BBC 2. Gusak, care a ajuns să-l urască pe Litvinenko pentru că era arogant și extrem de egoist, îl acuzase de trădare când acesta a publicat o carte în care a adus acuzații FSB : „Govorit Aleksandr Gusak”, *Zavtra*, 10 septembrie 2001.
4. *Daily Mail*, 28 ianuarie 2012; *The Sunday Times*, 17 martie 2013.
5. Discuție cu Evgheni Savostianov, 9 martie 2012. Savostianov a fost șeful KGB din Moscova din septembrie 1991 până în decembrie 1994. Generalul Trofimov a preluat conducerea până când a fost destituit și el în februarie 1997.
6. „Tekst prigovora Gusaku i Litvinenko”, 26 noiembrie 1999, www.compromat.ru.
7. Roger Boyse, *The Times*, www.inopressa.ru, 24 noiembrie 2010; și „Bivșii șef Litvinenko : plani ubit Berezovskogo deistvitelno obujдалиs”, 9 februarie 2007, www.news.ru.com.

8. J. Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-33 : The Impact of the Depression* (Macmillan, Londra/St. Martin's Press, New York, 1983), p. 23.
9. V. Antonov, „Iakov Serebrianski – trijdi uznik Lubianki”, *Voенно-промышленный курьер*, 1 noiembrie 2006. Antonov a fost administrator la arhivele SVR, succesorul KGB în domeniul informațiilor externe. Cea mai bună relatare din surse franceze rămîne M. Grey, *Le Général meurt à minuit. L'enlèvement des généraux Koutieпов (1930) et Miller (1937)* (Plon, Paris, 1981).
10. B. Gudz, „Ia videl, kak Dzerjinski țeloval dame ruku”, *Trud*, 20 decembrie 2002.
11. S. Dimitrievski, *Sovețkie portreti* (Strela, Berlin, 1932), pp. 218-220. Dimitrievski a fost unul dintre primii care au defectat.
12. *Ibid.*, p. 225.
13. L. Trotsky, „Jakob Blumkin Shot by the Stalinists”, 4 ianuarie 1930, *Writings of Leon Trotsky* (1930, New York, 1975).
14. „Razvedka – sviatoe, idealnoe dlia nas delo”, inclus în „Zapiska Iu. Andropova L. Brejnev”, 15 aprilie 1973, *Istocinik*, 5, nr. 53 (2001), p. 132.
15. Înregistrat de Viaceslav Molotov : V. Nikonov, *Molotov : Molodost* (Vagrius, Moscova, 2005), pp. 704-705.
16. Stalin către Lenin, 24 iulie 1920, *Bolșevistkoe rukovodstvo. Perepiska, 1912-1927*, ed. A. Kvașonkin et al. (Rosspen, Moscova, 1996), doc. 91.
17. Răspunsul lui Stalin către Thalheim, 13 septembrie 1923, citat în P. Makarenko, „Nemețkii Oktiaбр 1923 g. i sovețkaia vneșniaia politika”, *Voprosi istorii*, 3 (martie 2012), p. 43.
18. Discurs la o recepție, stenogramă necorectată, 4 mai 1935, V. Nevejin (ed.), *Stalin o voine : Zastolnie reci 1933-1945gg.* (Eksmo, Moscova, 2007), doc. 8.
19. Citat în A. Ciliga, *The Russian Enigma* (republicat : Routledge, Londra, 1979), p. 85. Acesta este foarte posibil să fi fost Litvinov, în unul dintre momentele sale mai cinice.
20. Nikonov, *Molotov : Molodost*.
21. Discurs susținut în a doua jumătate a anului 1937 sau în primele două luni din 1938, „Pravilnaia politika pravitelstva reshaet uspeh armii”, *Istocinik*, 3, nr. 57 (Editura Olma, 2002), p. 75.
22. R. Krasilnikov, *Noviie krestonosți : TRU i perestroika* (Moscova, 2003), p. 225.
23. Memorandum pentru succesorul său : „Zdes lejit Cicerin, jertva socrașcenii i cistok”, *Kommersant vlast*, 4, nr. 858 (1 februarie 2010).

Capitolul 1

Pornind de la zero

1. Există o singură biografie, greu de găsit : V.I. Viktorov, *Podpolșcik, voин, cekist* (Politii-ceskaia Literatura, Moscova, 1963). Pentru amintiri din această perioadă, vezi B. Gudz, „Ia videl”.
2. Amintirile lui Boris Gudz în T. Gladkov, *Nagrada za vernost* (Țentr-poligraf, Moscova, 2000), pp. 150-152.
3. *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 2 (Mejdunarodnie Otnoșenia, Moscova, 1996), p. 62.
4. Raportul lui Artuzov, 30 noiembrie 1924, citat pe larg în V. Abramov, *Kontrrazvedka : Șcit i meci protiv Abvera i TRU* (Eksmo, Moscova, 2006), p. 12.
5. Dintr-un memorandum de Artuzov, 15 aprilie 1924, retipărit în A. Zdanovici, *Organizatsiia gosudarstvennoi bezopasnosti i Krasnaia Armia. Deiatelnost organov VCEK-OGPU po*

- obespeciniu bezopasnosti RKKA (1921-1934)* (Kucikovo Pole, Moscova, 2008), doc. 16, pp. 575-580.
6. *Ibid.*
 7. Raportul lui Artuzov, în Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 19.
 8. Mergînd cu mașinile delegației germane, cărora li s-a permis să străbată orașul în viteză, delegația sovietică și-a evitat adversarii. La fel, în locurile publice, delegații nu se afixau la vedere și dădeau informații false despre rutele lor : *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 2 (Mejdunarodnie Otnoșenia, Moscova, 1996), pp. 54-55.
 9. O. Matveev și V. Merzliakov, „Azbuka Kontrrazvedka”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 martie 2000.
 10. Pentru Djunkovski, vezi N. Sisoiev, „Jandarm, konsultirovavșii cekistov”, noiembrie 2002, www.bratishka.ru. Pentru operațiunile țariste, vezi A. Vasilev, „Ohrana. Russkaia sekretnaia poliția”, în „Ohranka” : *Vospominania rukovoditelei ohrannih otdelenii*, ed. Z. Peregudova : vol. 2 (Novoe literaturnoe obozrenie, Moscova, 2004), pp. 346-381 : și S. Galvazin, *Ohrannii strukturi Rossiiskoi Imperii. Formirovanie apparata, analiz operativnoi praktiki* (Kollekția Sovershenno Sekietno, Moscova, 2001).
 11. Citat pe larg în *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 2, p. 112.
 12. Memorandum întocmit de Artuzov, 18 aprilie 1927, Zdanovici, *Organi gosudarstvennoi*, doc. 33, pp. 630-633.
 13. Pentru descrierea unui asociat din 1922-1923, vezi *The Trust*, Security and Intelligence Foundation Reprint Series, iulie 1989, p. 19.
 14. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 2, pp. 116-119.
 15. S. Voițehovski, *Trest* (Zaria, Ontario, 1974), p. 10.
 16. Vezi scrisoarea lui Vranghel din 12 martie 1925, în *ibid.*, pp. 141-142.
 17. Gladkov și Zaițev, *I ia emu ne mogu ne verit*, pp. 70-73 ; și A. Gasparian, *Operația „Trest”, Sovețkaia razvedka protiv russkoi emigrații 1921-1937* (Politizdat, Moscova, 1983), pp. 134-179.
 18. MI6 a fost păcălit. Vezi K. Jeffery, *MI6 : The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949* (Bloomsbury, Londra, 2011), pp. 271-273.
 19. Vladimir Antonov, „Razgrom belogvardeiskogo gnezda”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 octombrie 2012.
 20. Arhiva Mitrohin, Churchill College, Cambridge, MITN 1/7.
 21. Davtian a făcut parte simultan din INO și din Comisariatul pentru Afaceri Externe pînă cînd, în cele din urmă, s-a retras din amîndouă : V. Antonov, „Iskusstvo vibirat družei i vragov”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 octombrie 2013.
 22. Gladkov, *Nagrada na vernost – Kazn*, p. 325.
 23. I. Damaskin, *Stalin i razvedka* (Veche, Moscova, 2004), p. 43.
 24. „Posledniaia slujebnaia zapiska G.V. Cicerina”, arhivele Ministerului de Externe, AVPRF, f. 08, op. 11, n. 47, d. 63, ll. 81-83. Vezi și www.idd.mid.ru și *Kommersant vlast*, 4, 1 februarie 2010.
 25. A. Kolpakidi și D. Prohorov, *Imperia GRU* (Editura Olma, Moscova, 2000), pp. 142-144.
 26. Dezertorul Krivițki, care a lucrat inițial la Direcția a IV-a și ulterior s-a mutat la NKVD, atestă relațiile proaste dintre cele două organizații : „Iz vospominania sovețkogo kommunistă”, *Soțialisticeskii vestnik*, 8, nr. 412 (29 aprilie 1938), p. 3.
 27. Termenii și titlurile din perioada prebolșevică au fost reinstituite în cadrul armatei la insistența lui Tuhacevski pe 22 septembrie 1935.
 28. 25 mai 1920, citat în V. Kocik, „Sovețkaia voennaia razvedka : struktura i kadri”, *Svobodnaia misl*, 6, nr. 1475 (iunie 1998), p. 96.

29. G. Nowik, „Znaczenie i zakres deszyfracji depesz bolszewickich w latach 1919-1920”, *Gazeta Wyborcza*, 7 august 2005.
30. *Ocerki istorii Rossiskoi vnešnei razvedki*, vol. 2, p. 10.
31. Stalin către ministrul Ignatev, august 1952, memorandum al lui Ignatev către Beria, 27 martie 1953, republicat în N. Petrov, *Palaci : Oni vipolniali zakazi Stalina* (Novaia Gazeta, Moscova, 2011), pp. 299-300.
32. M. Alekseev, *Soveŭkaia voennaia razvedka v kitae i khronika „kitaiskoi smuti” (1922-1929)* (Kucikovo Pole, Moscova, 2010), pp. 230-231.
33. V. Kocik, „Soveŭkaia voennaia razvedka: struktura i kadry”, *Svobodnaia misl*, 7, nr. 1476 (iulie 1998), p. 102; M.K. Zaleskaia, *Oni rukovodili GRU* (Vece, Moscova, 2010), pp. 94-108.
34. O. Gorciakov, *Ian Berzin – komandarm GRU* (Neva, Moscova, 2004).
35. L. Trepper, *Le Grand Jeu* (A. Michel, Paris, 1975), p. 78.
36. Mărturia lui V. Suhorukov, în Zaleskaia, *Oni rukovodili GRU*, pp. 109-110.
37. Amintirile lui Milštein, în M. Milštein, *Skvoz godi voin i niščeti* (Itar-TASS, Moscova, 2000).
38. Alekseev, *Soveŭkaia voennaia razvedka*, pp. 231-232.
39. W. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service* (Enigma Books, New York, 2000), p. 123.
40. Damaskin, *Stalin i razvedka*, pp. 62-63.
41. Elizabeth Poretsky, *Our Own People* (Oxford University Press, Londra, 1969), p. 104.
42. J. și J. MacKinnon, *Agnes Smedley: The Life and Times of an American Radical* (University of California Press, Berkeley, 1998), p. 147. Această lucrare este utilă, dar în multe cazuri prea credulă în ceea ce privește afirmațiile despre nevinovăția soților Rudnik.
43. N. și M. Ulanovski, *Istoria odnoi semi* (Chalidze, New York, 1982), pp. 78-79.
44. O muștrare din partea șefului comitetului permanent al secretariatului Cominternului, Vasilev, 6 decembrie 1928: M. Alekseev, „Vaș Ramzai”. *Rihard Zorghe i soveŭkaia voennaia razvedka v Kitae 1930-1933 gg.* (Kucikovo Pole, Moscova, 2010), p. 115.
45. *Ibid.*, p. 134.
46. F. Firsov, *Sekretne kodi istorii Kominterna 1919-1943* (Airo-XXI, Moscova, 2007), partea I, capitolul 4; vezi și Damaskin, *Stalin i razvedka*, pp. 65-66.
47. E. Jirnov, „Pri našem sodeistvii rabotaiut bandi za kordonom”, *Kommersant Vlast*, 33, nr. 586 (23 august 2004); E. Gorbunov, „Aktivnaia razvedka, perehodiaščiaia v banditizm”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 9 septembrie 2005.
48. Raport din partea directoratului polițiștilor de frontieră ai GPU, 5 ianuarie 1925: E.D. Solovev, *Pogranicnie voiska SSSR 1918-1928: Sbornik dokumentov i materialov*, ed. P. Zirianov et al. (Nauka, Moscova, 1973), doc. 363.
49. A. Plehanov, *Dzerjinski. Pervii cekist Rossii* (Olma Media Group, Moscova, 2007), pp. 388-391.
50. *Lubianka (ianuarie 1922 – decembrie 1936), Dokumentii*, p. 795.
51. Rezoluție a Biroului Politic, 23 iunie 1927, în *ibid.*, doc. 156.
52. Rezoluție a Biroului Politic, 25 februarie 1925, în *Lubianka, Dokumentii*, doc. 105.
53. „Posledniaia slujebnaia zapiska G.V. Cicerina”.
54. Informare către Londra, trimisă lui Vivian, MI6, 13 martie 1940, KV/2/804, National Archives, Londra.
55. *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 februarie 2003.
56. Raportul lui Styrne din 9 decembrie 1924, în M. Alekseev, *Soveŭkaia voennaia razvedka*, p. 586.

57. „Kratkaya spravka”, citat în Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 7.
58. Aceasta se deduce dintr-o scrisoare trimisă de vechiul bolșevic Leonid Krasin fiicelor lui, aflate atunci la Stockholm, în luna aceea. Documentele Krasin, Institutul Internațional de Istorie Socială, Amsterdam, 1-4. Eu am studiat aceste documente când erau încă în proprietatea familiei, la sfârșitul anilor '70, înainte de a fi cumpărate de Institut. Vezi și mărturia lui A. Borman, *Moskva – 1918: Iz zapisok sekretnogo aghenta v Kremle* (Russkoe prošloe, Leningrad, 1991), vol. 1, pp. 126 și 133.
59. Raportul lui Artuzov din 30 noiembrie 1924, în Abramov, *Kontrrazvedka*, pp. 17-18.
60. Raportul lui Artuzov din 18 aprilie 1927, în Zdanovici, *Organi gosudarstvennoi*, doc. 33.
61. M. Alekseev, *Sovețkaia voennaia razvedka*, p. 586.
62. *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, p. 122.
63. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 27.
64. Aceasta era un fals cumpărat de șeful stației pentru MI6 la Riga, plătindu-i cinci sute de lire sterline unui individ pe nume Pokrowski, pretinzând că ar fi o scrisoare de la președintele Cominternului care îndemna la subminarea forțelor armate britanice. Vezi G. Adibekov et al. (eds.), *Politburo ŢK RKP (b) – VKP(b) i Evropa: reșenia „Osoboi papki” 1923-1939* (Rosspen, Moscova, 2001), p. 53, n. 1.
65. C. Andrew, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5* (Allen Lane, Londra, 2009), pp. 139-159; vezi și O. Țarev, *KGB v Anglii* (Țentrpoligraf, Moscova, 1999), capitolul 2.
66. I. Simbirțev, *Speșslujbi pervih let SSSR 1923-1939* (Țentrpoligraf, Moscova, 2008), pp. 90-91.
67. Alekseev, *Sovețkaia voennaia razvedka*, pp. 235-236.
68. *Ibid.*, p. 240.
69. Damaskin, *Semnadsat imion Kitti Harris* (Gheia Iterum, Moscova, 1999), p. 85.
70. V. Haustov et al. (eds.), *Lubianka, Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD 1922-1936* (Mejdu-narodini fond Demokratia, Moscova, 2003), doc. 152.
71. S. Ostrjakow, *Militär – Tschekisten* (Militär Verlag, Berlin, 1984), p. 109.
72. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 28.
73. Citat pe larg în *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, pp. 127-128.
74. G. Agabekov, *Sekretnii terror: Zapiski razvedcika* (Sovremennik, Moscova, 1996), p. 10.
75. Dimitrievski, *Sovețkie portreti*, pp. 222-223.
76. Documentar, 22 noiembrie 2012, citînd inventarul din dosarele de la NKVD: warfiles.ru/shōw-2472-tayny-veka-padenie-marshala-lubyanki.html.
77. M. Alekseev, *Leksika russkoi razvedki* (Mejduнародnie Otnoșenia, Moscova, 1996), pp. 100-103.
78. E. Gorbunov, *Skhvatka s cernim drakonom: Tainaia voina na Dalnem Vostoke* (Moscova, 2002), p. 99.
79. *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD*, ianuarie 1922 – decembrie 1936 (Materik, Moscova, 2003).
80. E. Gorbunov, „Bezосновatelnaia trevoga. Voennaia razvedka dokladivala sovețkomu rukovodstvu, cito napadenie na SSSR maloveroiatno”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 21 martie 2008; E. Gorbunov, *Stalin i GRU* (Eksmo, Moscova, 2010), p. 72.
81. V. Danilov (ed.), *Traghedii sovețkoi derevni. Kollektivizația i raskulacivanie 1927-1939: Dokumentii i materialii*, vol. 1 (Rosspen, Moscova, 1999), p. 23.
82. *Ibid.*
83. Telegramă cifrată de la Stalin către Menjinski, 23 iunie 1927: *Lubianka. Dokumentii*, doc. 157.

84. Arhiva Mitrohin, MITN 2/10.
85. „V cem sostoit ošibocinost segodniašnei politiki ghermanskoï kompartii”, 8 decembrie 1931, *Biulleten oppoziții*, 27 (martie 1932).

Capitolul 2

Dar cine era cel mai mare dușman?

1. Artuzov, „Memorandum”, în Zdanovici, *Organi gosudarstvennoi*, doc. 33.
2. Voițehovski, *Trest*, p. 11.
3. *Ibid.*, p. 3.
4. *Očerki istorii Rossiiskoi vnešnei razvedki*, vol. 2, pp. 179-180.
5. T. Weingartner, *Stalin und der Aufstieg Hitlers : Die Deutschlandpolitik der Sowjetunion und der Kommunistischen Internationale 1929-1934* (De Gruyter, Berlin, 1970), p. 139.
6. *Očerki istorii Rossiiskoi vnešnei razvedki*, vol. 2, p. 181.
7. „Pravitelstvennii krizis v Ghermanii”, *Pravda*, 3 iunie 1932.
8. E. Carr, *Twilight of Comintern, 1930-1935* (Macmillan, Londra, 1982), capitolele 3-4 ; Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-33*, pp. 102-104.
9. Gladkov, *Nagrada na vernost*, pp. 345-346.
10. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
11. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.
12. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
13. Scrisoarea lui Artuzov către Iejov, 2 martie 1937, republicată în M. Tumsis și A. Papcinski, 1937: *Boľšaia Cistka. NKVD protiv CEKA* (Eksmo, Moscova, 2009), pp. 445-451.
14. Haustov et al. (eds.), *Lubianka, Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD*, p. 801.
15. V. Antonov, „Fedor i Marta : neromanticeskaia istoria razvedcika i ego istocinika informaii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 15 noiembrie 2013, *passim*.
16. V. Peșcerski, „Krasnaia Kapella” : *Sovețkaia razvedka protiv Abvera i Ghestapo* (Țentr-poligraf, Moscova, 2000), p. 16 ; Serghei Vladimirov, „Sin șveitarta i latiški scital sebia sebia russkim”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 ianuarie 2011.
17. Poretsky, *Our Own People*, p. 145.
18. A. Feklisov, *The Man behind the Rosenbergs* (Enigma Books, New York, 2004), p. 45.
19. V. Antonov, „Vasili Zarubin – razvedcik ot boga”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 februarie 2009.
20. V. Pavlov, *Tragedii sovețkoi razvedki* (Olma Press, Moscova, 2000), p. 362. Pavlov îi cunoștea pe amîndoi.
21. P. Sudoplatov, *Speșoperații. Lubianka i Kreml 1930-1950 godi* (Olma Press, Moscova, 1998), pp. 300-301 ; și V. Denisov și P. Matveev, „Tainstvennaia Erna”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 ianuarie 2001.
22. „Pokazania Ia. G. Bliumkina”, 20 octombrie 1929, *Voenno-istoriceskii arhiv*, nr. 6, 2002. Relatările anterioare se bazează pe zvonuri.
23. V. Abramov, *Evrei v KGB. Palaci i jertvi* (Eksmo, Moscova, 2005), p. 128 și pp. 197-199 (pentru Zarubina). Troțki se referă la asta în L. Trotsky, „Mill as a Stalinist Agent”, octombrie 1932, *Writings of Leon Trotsky 1932* (New York, 1973), p. 237.
24. V. Antonov și V. Karpov, *Tainie informatori Kremliā : Vollenberg, Artuzov i drughie* (Gheia Iterum, Moscova, 2001), p. 31.
25. N. West și O. Tsarev, *Triplex : Secrets from the Cambridge Spies* (Yale University Press, New Haven, CT, 2009), p. 337.

26. M. Smith, *Six : The Real James Bonds 1909-1939* (Biteback, Londra, 2010), p. 337.
27. West și Tsarev, *Triplex*, pp. 336-337.
28. Decizie (nedeștinată publicării) a Biroului Politic și a Consiliului Comisarilor Poporului, „Cu privire la decongestionarea închisorilor”, 10 mai 1933, Haustov *et al.* (eds.), *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD 1922-1936*, doc. 366.
29. Abramov, *Evrei*, pp. 299-300.
30. Poretsky, *Our Own People*, pp. 110 și 149.
31. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 15.
32. *The New York Times*, 31 martie 1933. Compară cu documentele declassificate din arhivele poliției secrete despre foametea din Ucraina : L. Aubra *et al.* (eds.), *Golodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini Za dokumentami GDA SBU : anatovanu dovidnik* (Țentr doslidjen vizvolnogo ruhu, Liov, 2010). Încercarea de a-i retrage postum premiul a fost zadarnică.
33. Jeffery, *MI6 : The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, p. 313.
34. Notă în E. Woodward și R. Butler (eds.), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, seria a II-a, vol. 7 : 1929-1934 (HMSO, Londra, 1958), doc. 219.
35. T. Gladkov și M. Smirnov, *Menjinski* (Molodaia gvardiia, Moscova, 1969), pp. 322-323.
36. Citat în West, *Triplex*, p. 123. Vezi și *Documents on British Foreign Policy*, doc. 212, 219, 302, 398, 409 și anexele 3-4 ; și Smith, *Six*, pp. 338-340, pentru o excelentă sinteză a evenimentelor din 1933. Din păcate, MI6 nu a considerat potrivit să-i împărtășească aceste informații și lui Jeffery.
37. I. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU* (University Publications of America, Frederick, MD, 1984), p. 152.
38. Pentru familie, vezi M.-K. Wilmers, *The Eitingons* (Faber and Faber, Londra, 2009).
39. S. Vladimirov, „Naum Eitingon – ghegeneral-razvedcik osobogo naznachenia”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 4 decembrie 2009.
40. Citat în scrisoarea lui Artuzov către Ejov, 22 martie 1937, republicată în Tumșis și Papcinski, 1937, pp. 445-451.
41. Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39* (Macmillan, Londra, 1984), pp. 14, 20-21.
42. Krivițki, „Iz vospominanii sovetkogo kommunistă”, *Sofialisticeskii vestnik*, 7 (15 aprilie 1938) ; dezvoltat un an mai târziu cu ajutorul jurnalistului Isaac Don Levine : Krivițki, *In Stalin's Secret Service*, pp. 11-13 ; și Kolpakidi și Prohorov, *Imperia GRU*, pp. 205-207.
43. Gorbunov, *Stalin i GRU*, p. 168 ; I. Winarow, *Kämpfer der lautlosen Front : Erinnerungen eines Kundschafters* (Militärverlag, Berlin, 1969).
44. Din registru : V. Kocik, *Svobodnaia mysl*, 8, nr. 1477 (1998), p. 72.
45. Alekseev, „Vaș Ramzai”, p. 748 ; Kolpakidi și Prohorov, *Imperia GRU*, vol. 1, p. 195.
46. Kolpakidi și Prohorov, *Imperiya GRU*, pp. 195-204 ; Gorbunov, *Stalin i GRU*, pp. 248-249 ; și Damaskin, *Stalin i razvedka*, p. 164.
47. Chambers, *Witness* (A. Deutsch, Londra, 1952), pp. 212-213.
48. Alekseev, „Vaș Ramzai”, pp. 160-172.
49. Publicat în volum : Captain E. Pik, *China in the Grip of the Reds* (North China Daily News and Herald, Shanghai, 1927).
50. Alekseev, „Vaș Ramzai”, pp. 208-226 ; și KV 2/1895 (National Archives, Londra).
51. „Zapiska V.A. Balațkogo I.V. : Stalinu s prilozheniem perevoda iaponskih dokumentov, kasaiușchisia voïnii s SSSR”, 19 decembrie 1931, în Haustov *et al.* (eds.), *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD*, doc. 293. Informațiile au sosit de la contraspiionajul militar, Osobi Otdel (secții speciale).
52. Poretsky, *Our Own People*, pp. 62-63.

53. Alekseev, „*Vaș Ramzai*”, p. 257.
54. *Ibid.*, p. 346.
55. *Ibid.*, p. 361.
56. Pentru britanici, vezi Jeffery, *MI6 : The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, p. 260 ; Smith, *Six*, pp. 344-345.
57. Alekseev, „*Vaș Ramzai*”, p. 366.
58. *Ibid.*, pp. 397-398.
59. *Ibid.*, p. 522.
60. Sorge către Piatnițki, mai 1932, M. Titarenko (ed.), *VKP(b), Komintern i Kitai. Dokumentii*, vol. 4 (In-t Dalnego, Vostoka RAN, Moscova, 2003), doc. 52.
61. Alekseev, „*Vaș Ramzai*”, p. 633.
62. *Ibid.*, p. 604.
63. *Na prieme u Stalina : zapisei liț, priniatih I.V. Stalinim (1924-1953 gg.)*, ed. A. Chernobaev (Rossiiskii fond kulturi, Moscova, 2008), p. 127.
64. *Ibid.*, p. 130.
65. Gorbunov, *Stalin i GRU*, capitolul 6.
66. Informare trimisă de Krivițki la Londra, martie 1940, KV/2/804.
67. Într-o scrisoare către Ejov, *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 2, p. 63.
68. Pentru o perspectivă mai favorabilă asupra lui Mink, vezi V. Pedersen, „George Mink, the Marine Workers Industrial Union, and the Comintern in America”, *Labor History*, 41, nr. 3 (2000), pp. 307-320.
69. Povestea lui Mink poate fi găsită și în KV 2/2067.
70. Citat în *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3 (Mejdunarodnie Otnoșenia, Moscova, 1997), p. 11.
71. Kolpakidi și Prohorov, *Imperia GRU*, pp. 121-122.
72. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 2, pp. 62-63.
73. Un dezertor afirmă că era un departament al INO, însă în acest caz este dezinformat, deoarece nu exista un astfel de departament. A. Orlov, „The Theory and Practice of Soviet Intelligence”, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol7no2/html/v0.
74. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 40 ; D. Abakumov, „Leghendi razvedki : velikii kombinator spetslujb”, *Braishka ru*, 17 iunie 2007.
75. F. Moravec, *Master of Spies* (Sphere, Londra, 1981), p. 50.
76. *Ibid.*, p. 56.
77. Vezi memoriile celui mai vechi prieten al său : T. Milne, *Kim Philby : The Unknown Story of the KGB's Master Spy* (Biteback, Londra, 2014), pp. 2-13.
78. Amintiri despre fosta soție a lui Philby în cartea de memorii a fiicei ei : B. Honigmann, *Ein Kapitel aus meinem Leben* (C. Hanser, München, 2004), p. 60.
79. Pentru informații noi despre tânărul Mály din arhivele austriece, vezi W. Duff, *A Time for Spies* (Vanderbilt University Press, Nashville, TN, 1999).
80. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 47.
81. V. Mironov și M. Șcipanov, „Krestnii oteț «kembridjskoi piaterki»”, *Rossiiskaia gazeta*, 9 octombrie 1999. Pentru mai multe informații despre Mály, vezi Poretsky, *Our Own People*, p. 128 ; și dosarele MI5 KV2/1008 și KV2/1009, National Archives, Londra.
82. Pentru schița sa autobiografică, vezi N. West și O. Tsarev, *The Crown Jewels : The British Secrets at the Heart of the KGB Archives* (Yale University Press, New Haven, CT, 1998), pp. 104-107 ; și Abramov, *Evrei v KGB*, pp. 182-184.
83. Din cea mai completă notă autobiografică a lui Deutsch privind aceste dosare, vezi Țarev, *KGB v Anglii*, pp. 44-45.

84. KV2/804 și KV2/1008, National Archives, Londra.
85. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 45.
86. *Ibid.*
87. Pentru recrutarea lui Edith, vezi Arhiva Mitrohin, MITN 1/7. Pentru librărie și fugă, informații personale relatate de un vânzător care, după razie, a rămas șocat văzînd că Edith s-a stabilit la Londra.
88. J. Costello și O. Tsarev, *Deadly Illusions* (Crown, New York, 1993), p. 448, n. 48, și p. 449, n. 65.
89. *Ibid.*, p. 114; pentru data sosirii lui Deutsch, vezi *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, p. 20.
90. KV 2/1898.
91. Poretsky, *Our Own People*, pp. 72-85.
92. Notă a lui Reiss : Costello și Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 448, n. 50.
93. S. Golubev, „Naș Tovarișci Kim Filbi”, *Krasnaia zvezda*, 9-11 august 2006.
94. Noel Annan Papers, NGA 7/4/1, Archive Centre, King's College, Cambridge, UK.
95. V. Popov, *Sovetnik korolevi – superaghent Kremlia* (Too Novina, Moscova, 1995), p. 55.
96. Relatarea lui Philby reținută de văduva sa : R. Philby, M. Lyubimov și H. Peake, *The Private Life of Kim Philby : The Moscow Years* (Fromm International, Londra, 1999), pp. 220-221.
97. Relatarea evenimentelor de către Deutsch în *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, p. 41.
98. Haslam, „The Comintern and the Origins of the Popular Front, 1934-35”, *Historical Journal*, 22, nr. 3 (1979), pp. 673-691; pentru povestea completă, vezi și Carr, *Twilight of Comintern, 1930-35*.
99. Comentariile lui Orlov în discuția cu Edward Gazur, ultimul dintre agenții speciali de la FBI care s-a ocupat de Orlov : E. Gazur, *Secret Assignment : The FBI's KGB General* (St. Ermin's, Londra, 2001), p. 15.
100. Abramov, *Evrei v KGB*, p. 253.
101. Golubev, „Naș tovarișci”; Costello și Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 445, n. 3.
102. Costello și Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 462.
103. *Ibid.*, p. 456, n. 8.
104. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 81-82.
105. Rothschild a procedat la fel. Statute BI, III, 3, *Ordinances of the University of Cambridge to October 1933*, Cambridge, UK, 1933.
106. Noel Annan Papers, NGA 7/4/1, Archive Centre, King's College, Cambridge, UK.
107. Popov, *Sovetnik korolevi*, p. 57. Popov a fost ambasador la Londra între 1980 și 1986.
108. Costello și Tsarev, *Deadly Illusions*, p. 189.
109. *Ibid.*, pp. 191-192.
110. *Ibid.*, p. 225. Costello traduce greșit „fetița”.
111. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
112. *Ibid.*, p. 228.
113. Jeffery, *MI6 : The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, pp. 267-271.
114. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, p. 45.
115. Acesta a fost așa-numitul caz Sîrțov-Lominadze. Pentru o copie a declarației date de el după interogatoriu, în care este remarcabil de tranșant în legătură cu bățiile ce i s-au administrat și mărturisirea la care a fost obligat în 1938, vezi 5 octombrie 1953, <http://istmat.info/node/22263>.
116. V. Antonov, „Sviaznaia «Kembridjskoi piaterki» : Jizn po ciujomu pasportu i zolotoi kulon na pamiat o liubvi”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 noiembrie 2012.

117. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
118. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 50.
119. Informații ajunse la Troțki de la Reiss, în Moscova: „Zapiski Ignatia Raissa”, *Biulleten Opozicii*, nr. 60-61, decembrie 1937.
120. I. Ribalkin, *Operația „H”* (Airo-XX, Moscova, 2000), pp. 28-29.
121. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 40.
122. Ribalkin, *Operația*, p. 36.
123. Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39*, capitolul 7.
124. Haslam, „Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936”, *Historical Journal*, 29, nr. 2 (1986), pp. 395-418.
125. T. Gladkov, *Naș celovek v Niu-Iork. Sudba rezidenta* (Eksmo, Moscova, 2007), p. 105; Șvariov, *Razvedciki-Nelegali*, p. 14; Vladimirov, „Naum Eitingon”; mărturia dezertorului Leon Helfand, iulie 1952, în KV/2/2681.
126. „In Franco's Spain... A War-Wearry Land”, *The Times* (Sevilla), 24 mai 1936.
127. Citat în *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, p. 38; vezi și I. McDonald, *The History of the Times*, vol. 5 (Times Books, Londra, 1984), p. 76.
128. Milne, *Kim Philby*, p. 52.
129. Citat în McDonald, *The History*, p. 77.
130. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 46.
131. *Ibid.*
132. Abramov, *Evrei*, p. 254.
133. Vladimirov, „Naum Eitingon”.
134. Abramov, *Evrei*, p. 343.
135. Necrolog, *The Times*, 30 septembrie 1982. Pentru recrutarea lui Philby, vezi *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4 (Mejdnarodnie Otnoșenia, Moscova, 1999), p. 170; și manuscrisul din care a fost preluat: Philby, Lyubimov și Peake, *The Private Life*, pp. 220-221.
136. Antonov, „Sviaznaia «Kembridjskoi piaterki»”.
137. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 133.
138. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 53.
139. *Ibid.*, p. 76.
140. Popov, *Sovetnik korolevi*, p. 71. Popov, fost ambasador la Londra, a fost ajutat de arhiviștii de la SVR când a scris biografia lui Blunt.
141. M. Carter, *Anthony Blunt: His Lives* (Macmillan, Londra, 2001), pp. 262-263.
142. I. Modin, *Sudbi razvedcikov: Moi kembridjskie družia* (Olma Press, Moscova, 1997), p. 36.
143. Evaluare ce sintetizează activitățile din 1939, Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
144. Tot în Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
145. S. Radó, *Dora meldet* (Militärverlag, Berlin, 1974), pp. 13-14.
146. După cum își amintește Pitovranov. Avînd în vedere cît de rare erau întîlnirile cu Stalin, această informație verbală este probabil exactă, deși nu se găsește într-un document. A fost atît de impresionantă, încît Pitovranov și-a gravat-o în memorie în timp ce se întorcea la birou, pentru a o nota. Se potrivește și cu declarația lui Stalin din 1952 reamintind importanța „prietenilor” motivați ideologic ai Uniunii Sovietice.
147. Poretsky, *Our Own People*, p. 150.
148. Inițial în Direcția a IV-a, Krivițki s-a transferat la INO în perioada lui Artuzov, în 1931.
149. A. Granovsky, *All Pity Choked: The Memoirs of a Soviet Secret Agent* (Kimber, Londra, 1955), p. 136.

150. Haustov *et al.* (eds.), *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD*, doc. 590.
151. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 46.
152. *Biulleten Oppozicii*, 58-59 (septembrie-octombrie 1937).
153. *Ibid.*
154. Mărturia lui Pieck la MI5, 12-16 aprilie 1950, KV2/1898, National Archives, Londra.
155. Abramov, *Kontrrazvedka*, p. 41.
156. Citat în V. Lota, „Alta” protiv „Barbarossi”: *Kak bili dobiti svedenia o podgotovke Ghermani k napadeniu na SSSR* (Molodaia Gvardia, Moscova, 2004), p. 53.
157. A. Bogomolov, „Kokain dlia tovariščia Stalina”, *Sovershenno sekretno*, 3, nr. 286 (25 februarie 2013).
158. P. Gromuşkin, *Razvedka: liudi, portreti, sudbi* (Dobrosotvet, Moscova, 2002), p. 47.
159. Abramov, *Evrei*, p. 343.
160. V. Miasnikov, „Kak unicitojali vneşniuiu razvedku”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 11 iulie 2008.

Capitolul 3

Criptografia negliată

1. M. Peterson, „Before BOURBON: American and British COMINT Efforts against Russia and the Soviet Union before 1945”, *Cryptologic Quarterly*, 12, nr. 3-4 (toamna-iarna 1993), p. 4.
2. Telegrama originală era datată 11 august: „Red Trickery”, *The Times*, 17 august 1920.
3. *Brigadier John Tiltman: A Giant among Cryptanalysts*, Center for Cryptologic History, US National Security Agency, 2007 (Fort Meade, MD), p. 7; și Peterson, „Before BOURBON”, www.nsa.gov/public_info/files/cryptologic_quarterly/before_bourbon.pdf.
4. Iuri Amiantov (ed.), *V.I. Lenin: Neizvestnie dokumenty 1891-1922* (Rosspen, Moscova, 1999), p. 365.
5. *Ibid.*, doc. 247.
6. „K istorii sozdania şifrovalnoi slujbi v MID Rossii”, *Diplomaticeskii vestnik*, aprilie 2001.
7. Peterson, „Before BOURBON”.
8. *Brigadier John Tiltman*, p. 7.
9. *Ibid.*
10. Soboleva, *Istoria şifrovalnogo dela v Rossii* (Olma Press, Moscova, 2002), pp. 414-415.
11. Agabekov, *Sekretnii terror*, p. 14. Agabekov condusese Secția Orientală a INO înainte de a defecta.
12. „Posledniaia slujebnaia zapiska G.V. Cicerina”.
13. Soboleva, „K voprosu ob izucenii istorii kriptologiceskui slujbi Rossii”, conferința „Ruskripto-99”, 22-24 decembrie 1999, www.ruscrypto.org/sources/conference/rc1999/.
14. Evdokia Petrova, o fostă angajată care a defectat în 1954: V. Petrov și E. Petrov, *Empire of Fear* (Andre Deutsch, Londra, 1955), pp. 126-127.
15. Amintiri ale unui fost angajat, L. Razgon, citat în Soboleva, *Istoria*, pp. 418-419.
16. A.V. Babaş și E.K. Baranov, „Kriptograficeskie metodii obespeceniia informacionnoi bezopasnosti do pervoi mirovoi voinii”, <http://agps-2006.narod.ru/ttb/2010-6/12-06-10.ttb.pdf>.
17. V. Bondarenko, V. Andronenko și M. Garanin, *50 Let Institutu Kriptografii, Sviazi i Informatiki: Istorieskii Ocerk* (Moscova, 1999); și www.vif2ne.ru.
18. Soboleva, *Istoria*, p. 420.

19. Bondarenko, Andronenko și Garanin, *50 Let*.
20. Petrov și Petrov, *Empire of Fear*, p. 127 ; L. Antonov, „Den rojdenia Bokia G.I. (1879) – pervogo rukovoditelja kriptograficeskoi slujbi SSSR”, 22 iunie 2013, www.securitylab.ru.
21. *Ibid.*, pp. 130-131. Acesta este totuși doar un zvon, neexistînd dovezi directe.
22. Citat în S. Lekarev și V. Pork, „Radioelektronnii ŝcit i meci”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 26 ianuarie 2002.
23. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 42.
24. Bondarenko, Andronenko și Garanin, *50 Let*.
25. O. Hlobustov, *Gosbezopasnost ot Aleksandra I do Putina : 200 let tainoi voinŭi* (Eksmo, Moscova, 2006), p. 182.
26. Comentariu făcut în 1941, care poate fi găsit în KV/2/2681.
27. Specialistul rus în istorie economică V. Drobijev, implicat cîndva în această activitate în timpul războiului, m-a surprins la un moment dat recunoscînd acest lucru.
28. Beria către Stalin, Molotov și Voroșilov, 13 ianuarie 1940, *K 70-Letiu Sovețko-Finliandskoi Voinŭi. Zimnaia Voina 1939-1940gg. v rassekrečennih dokumentah Ĥentralnogo arhiva FSB Rossii i ahivov Finliandii. Issledovania, Dokumentŭi, Kommentarii*, ed. A. Saharov et al. (Akademkniga, Moscova, 2009), doc. 155.

Capitolul 4

Care amenințare germană?

1. Pentru detalii, vezi H. Roewer, *Die Rote Kapelle und andere Geheimdienst-Mythen : Spionage zwischen Deutschland und Russland im Zweiten Weltkrieg 1941-1945* (Ares, Graz, 2010). Cartea descrie perfect rețeaua. Însă nu știe să explice ce a produs ea și cît de valoroasă a fost de fapt. Lucrarea clasică rămîne H. Höhne, *Kennwort : Direktor : Die Geschichte der Roten Kapelle* (S. Fischer, Frankfurt a. Main, 1970).
2. Nepoata lui I. Davidovic, „V teni kembrijskoi piaterki”, *Krugozor*, www.krugozor-magazine.com, noiembrie 2007.
3. Modin, *Sudbi razvedcikov*, p. 45. Aceasta este traducerea rusească revăzută a ediției originale franceze (a cărei traducere este ediția engleză).
4. V. Antonov, „Anatoli Gorski na peredovoi vneșnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 16 decembrie 2011 ; și *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, pp. 261-262.
5. Antonov, „Reanimator vneșnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 decembrie 2007.
6. Raportul lui Fitin despre serviciul de informații externe pe anii 1939-1941, citat în *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, pp. 16-17.
7. Văduva sa, Nora Tigranovna, a vorbit despre acei ani : *Noev-kovceg.ru*, 11, nr. 194 (16-30 iunie 2012).
8. Citat în *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, p. 55.
9. Antonov, „Anatoli Gorski”.
10. *Ibid.*
11. Mărturia lui Blunt : Țarev, *KGB v Anglii*, p. 67.
12. A. Șirokorad, *Velikii antrakt* (AST, Moscova, 2009), p. 99.
13. V. Antonov, „Razvedcik Den”, *Voinskoe bratŭvo*, 2, nr. 75 (februarie-martie 2012).
14. Antonov, „Iz istorii Slujbi vneșnei razvedki”.
15. Notă dataată 8 iulie 1937, trimisă prin curier : *Očerki istorii Rossiiskoi vneșnei razveaki*, vol. 3, p. 247.

16. Arhiva Mitrohin, MITN 2/28.
17. A. Feklisov, *Za okeanom i na ostrove* (DEM, Moscova, 1994), pp. 10 și 13.
18. V. Kirpicenko, *Razvedka : Litsa i licinosti* (Gheia, Moscova, 1998), p. 4. Din 1943 s-a numit Școala Serviciilor de Informații (RaȘ), apoi, din septembrie 1948, Școala Superioară a Serviciilor de Informații (VRȘ), cunoscută și ca Școala 101. Vezi P. Evdokimov, „Spețrezerv KGB”, *Spețnaz Rossii*, 3, nr. 138 (martie 2008); și „Alma-mater rossiiskih razvedcikov”, *Voinskoe Brațtvo*, 8, nr. 65 (noiembrie-decembrie 2010), pp. 86-87. „Pădurea” a devenit mai târziu porecla sediului Direcției I Principale de la Iasenevo.
19. Feklisov, *Za okeanom*, p. 10.
20. *Ibid.*, p. 11.
21. *Ibid.*, p. 13.
22. Antonov, „Razvedcik Den”.
23. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, p. 262.
24. Citat din arhivele rusești : *Istocinik*, 5, nr. 53 (2001).
25. Afirmatie a prim-ministrului Margaret Thatcher, *House of Commons Debates*, 9 noiembrie 1981, vol. 12, cc.40-2w.
26. Citat în V. Antonov, „Na polskom napravlenii pered 22 iunia”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 iunie 2011. Nu este complet clar la ce dată au fost transmise aceste informații. Antonov dă date diferite în două articole ale sale : în unul, septembrie 1940 ; în celălalt, martie 1941.
27. V. Berejkov, *Riadam so Stalinim* (Văgrius, Moscova, 1998), p. 226. Berejkov, care era diplomat, a lucrat cu el la Berlin.
28. Dovezi din arhive : Petrov, *Palaci*, p. 109.
29. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 3, p. 444.
30. Antonov, „Reanimator” ; pentru data corectă a numirii lui Korotkov ca adjunct al lui Kobulov, vezi N. Petrov, *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti 1941-1954 : Spravocinik* (Zvenia Memorial, Moscova, 2010), p. 491.
31. V. Pavlov, *Traghedii sovețkoi razvedki*, p. 363.
32. A. Pronin, „Leghendi razvedki : Korol nelegalov”, *Bratishka.ru*, decembrie 2002.
33. „Nelegal po familii Erdberg, on je Aleksandra”, 22 iulie 2010, www.topwar.ru/760.
34. Pronin, „Leghendi”.
35. Petrov, *Kto rukovodil organami*, p. 491 ; și Pavlov, *Traghedii sovețkoi razvedki*, p. 364.
36. Pronin, „Leghendi”. Datele reproduse nu se potrivesc totuși cu relatarea lui Berejkov : V. Berejkov, *Kak ia stal perevodcikom Stalina* (DEM, Moscova, 1993), capitolul 4.
37. Roewer, *Die Rote Kapelle*, p. 62. Recrutarea a fost raportată la Moscova zece zile mai târziu : *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, p. 445.
38. *Ibid.*, p. 446.
39. Petrov, *Palaci*, pp. 94-103.
40. Din interogatoriul lui Müller : *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, p. 447.
41. *Ibid.*, p. 448.
42. Anexată în Merkulov către Stalin, Molotov și Beria, 25 mai 1941 : A.P. Belozarov, *Sekreti Ghitlera na stole u Stalina : razvedka i kontrrazvedka ghermanskoj agressii protiv SSSR, mart-iun 1941g. : dokumentii iz țentralnogo arhiva FSB Rossii* (Mosgorarhiv, Moscova, 1995), p. 125.
43. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, p. 127.
44. F. Golikov, „Sovetkaia Voennaia Razvedka pered Ghitlerovskim Nașestviem na SSSR”, *Voенno-istoriceskii jurnal*, 12 (2007), p. 28.
45. L.E. Reșin, *1941 God*, vol. 2 (Mejdunarodnii fond Demokratia, Moscova, 1998), doc. 437.

46. 19 mai 1941 : *Na prieme u Stalina. Tetradi (jurnali) zapisei liť, priniatih I.V. Stalina (1924-1953gg.)* (Novii hronoagraf, Moscova, 2008) ; V. Anfilov, „«Razgovor zakoncilisia ugrozoi Stalina.» Desiat neizvestnih besed s marřalom G.K. Jukovim v mae-iunie 1965 goda”, *Voенno-istoriceskii jurnal*, 3 (mai-iunie 1995), p. 41.
47. „Zapiska NKGB SSSR v ŢK VKP(b) – I.V. Stalinu, SNK SSSR – V.M. Molotovu i NKVD SSSR – L.P. Beria s preprovojeniem telegramm angliiskogo posla v SSSR S. Krippsa”, în Reřin, *1941 God*, doc. 434. Aceasta era telegrama lui Cripps din 23 aprilie.
48. „Spravka vneřnei razvedki NKGB SSSR”, 14 mai 1941, în Reřin, *1941 God*, doc. 467. Graba frenetică este evidentă în enumerarea neobiřnuit de neglijentă a acestor rezidenturi : Berlin, Londra, Stockholm, America (*sic* !), Roma.
49. „Spravka vneřnei razvedki NKGB SSSR”, 22 mai 1941, Reřin, *1941 God*, doc. 485.
50. „Zapiska starřego pomořcinika Narkoma Inostrannih Del SSSR v ŢK VKP(b) – A.H. Poskrebiřevu s prepovojdenie pisma V.G. Dekanozova”, în Reřin, *1941 God*, doc. 494.
51. Belozarov (ed.), *Sekreti Ghitlera*, p. 116.
52. F. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*, vol. 1 (Stationary Office Books, Londra, 1979), pp. 470-471.
53. Antonov, „Anatoli Gorski”.
54. V. Karpov, „Vo glave Komiteta informaiii”, *Voinskoe brařtvo*, număr special, 2005, p. 53.
55. Comentariu al lui Sargent, 30 mai, despre Cripps (Moscova) către Londra, 27 mai 1941 : FO 371/29481, National Archives, Londra. Comentariul cu adevărat stupid al lui R.A. Butler, subsecretar de stat pentru afaceri externe, este ilustrativ pentru deplorabila ignoranță a Rusiei lui Stalin, în rîndul celor care contau : „Eu am crezut întotdeauna că scandalul Hess îi va liniști pe sovietici” : *ibid*.
56. JIC (41) 251 (Final), 13 iunie 1941 : FO 371/29484, National Archives, Londra.
57. Arhiva Mitrohin, MITN 2/14/1.
58. Citat din Ivařutin : E. Murphy, *What Stalin Knew : The Enigma of Barbarossa* (Yale University Press, New Haven, CT, 2005), p. 149.

Capitolul 5

Testul războiului

1. A. Miasnikov, *Ia lecil Stalina* (Eksmo, Moscova, 2011), p. 183.
2. Din arhive : S. Tiuliakov, „Istoriceskii anekdot kak zerkalo ideologii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 27 iulie 2012.
3. O. Renier și V. Rubinstein, *Assigned to Listen : The Evesham Experience 1939-43* (BBC Books, Londra, 1986), p. 104.
4. Cuvintele principalului istoric al criptografiei sovietice : Soboleva, „K voprosu”.
5. L. Kuzmin, „Stanovlenie kafedri kriptografii”, www.iso27000.ru/chitalnyi-zal/kriptografiya/ ; și D. Larin, „O vklade soveřkih kriptografov v pobedu pod Moskvoi”, www.pyti.ru/data/file/bit/bit_4_2011_8.pdf. În acest punct britanicii i-au considerat pe ruși neobiřnuit de deschiși : fără îndoială că încrederea lor a crescut datorită acestui succes. Vezi F. Hinsley et al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. 2 (Stationery Office Books, Londra, 1981), p. 108.
6. Kuzmin, „Ne zabivat svoih gheroev”, *Zařcita informaiii : Konfident*, nr. 1, 1998, pp. 83-85.
7. *Istoria kriptograficeskoi slujbi i radiorazvedki organov gozbesopasnosti*, vif2ne.ru/nvk/forum/arhprint/61105.

8. Vezi J. Haslam, *Russia's Cold War* (Yale University Press, New Haven, CT, 2011), p. 13.
9. D. Larin, „O vkladu sovetkikh kriptografov v pobedu pod Moskvoi”, *Bezopasnost informatsionnih tehnologii*, 4 (2011).
10. Soboleva, „K voprosu”.
11. V. Lota, „Stalingradskaia bitva voennoi razvedki”, *Voennoe obozrenie*, 1 decembrie 2012.
12. Detalii din arhivele sovietice : I. Fediushin, „V telefilme «semdnatsat» mgnovenii vesni ispolzovani podlinnie razvedivatelnie siujeti”, *Voenno-promishlennii kurer*, 25 ianuarie 2006.
13. *Ibid.*
14. Lucrarea decisivă rămâne în continuare Weingartner, *Stalin und der Aufstieg Hitlers* ; vezi și Carr, *Twilight of Comintern*, și Haslam, *Soviet Foreign Policy 1930-33*.
15. V. Lulecinik, „Pokushenie na Ghitlera 20 iulia 1944g. Novii dokumentii i faktii”, *Rakus istorii*, www.russian-globe.com/N106/Lulechnik.PokushenieNaGitlera.htm.
16. Pentru memoriile unui dezertor care a lucrat sub comanda lui, vezi N. Hohlov, *Pravo na sovest* (f.e., Frankfurt, 1957), pp. 40-41. Vezi și interviul luat de fiul său pe www.youtube.com/watch?v=vGL6BDyZpns.
17. S. Voitovici, „«Sudoplatov pobeditel», Banderovșcini s nevidimogo fronta”, *Mankurti* (blog), 18 mai 2013.
18. *Taini razvedki*, nr. 4, „Likvidaiia Evghena Konovalta”, 2012, documentar TV, www.youtube.com/watch?v=qkx30xVmPl.
19. „«Utka» dlia Lva Troțkogo”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 13 aprilie 2012 ; *Taini razvedki*, nr. 6, „Operația «Utka»”, 2012, www.youtube.com/watch?v=XeBqhcxpxL8 ; și „Naum eitingon poslednii rițar sovetkoi razvedki”, 28 ianuarie 2013, www.youtube.com/watch?v=egCi5wlMwx4.
20. I. Atamenko, „Bili, bili – ne dobili”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 aprilie 2010.
21. A. Bondarenko, „Smert șpionam”, *Krasnaia zvezda*, 17 aprilie 2012.
22. „Naiti i obezvredit”, *Voenno-promishlennii kurer*, 9-15 aprilie 2008.
23. S. Piatovski și A. Kramarenko, „Londonskii rezident rodilsia v Kurske”, *Kurskaia pravda*, 7 decembrie 2012.
24. V. Antonov, „Rabotali pod gradom bomb, snariadov i raket s nemețkikh samoletov”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 decembrie 2011.
25. F. Ladighin și V. Lota, „Obrecennaia «Titadel»”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, mai 2013, p. 52.
26. Antonov, „Zvezdnii cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.
27. V. Lota, „Obrecennaia «Titadel»”, *Krasnaia zvezda*, 6 mai 2013.
28. Antonov, „Zvezdnii cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.
29. Țarev, *KGB v Anglii*, p. 79.
30. Antonov, „Zvezdnii cias”.
31. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 149-50.
32. S. Lekarev, „Na kogo rabotala «kembridjskaia piaterka»?”, *Argumenti nedeli*, 8, nr. 94 (21 februarie 2008). Comentariul despre Liddell al lui sir Maurice Oldfield, fostul șef al MI6, către sfârșitul vieții sale a fost „mai bine să fie uitat și cât mai repede dres”, interpretarea fiind că Oldfield credea că Liddell se poate să fi lucrat pentru ruși : R. Deacon, „C” : *A Biography of Sir Maurice Oldfield, Head of MI6* (Futura, Londra, 1984), p. 86. Deacon era jurnalistul Donald McCormick.
33. Precum Sudoplatov : Lekarev, „Na kogo rabotala «kembridjskaia piaterka»?”.

34. Republicat în West, *Triplex*, pp. 317-334.
35. Povestea este relatată în detaliu : West și Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 159-171. Sudo-plotov fusese director adjunct al Direcției a V-a a GUGB între 10 mai 1939 și 26 februarie 1941, care a fost apoi redenumită Direcția I Principală a NKGB, unde a fost tot director adjunct pînă pe 18 ianuarie 1942. După o pauză care a durat aproape tot anul, și-a reluat postul pe 21 noiembrie, rămînînd în funcție pînă pe 14 mai 1943. Lui Stalin îi plăcea ca oameni însărcinați cu cele mai mari responsabilități să fie la cuște unul cu altul. Asta îi permitea să audă pledoariile înainte de a se lua o decizie finală.
36. Lekarev, „Koneț «kembrijskoi piaterki»”, partea a IV-a, *Argumenti nedeli*, 10, nr. 96 (7 martie 2008).
37. A. Ţipko, „Istoria IEMSS glazami «nevezdnogo»”, în I. Orlik și T. Sokolova (eds.), *„Eto bilo nedavno, eto bilo davno” : Vospominania* (IE RAN, Moscova, 2010), p. 132.
38. J. Haslam, *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-41* (Macmillan, Londra, 1992), pp. 31-34.
39. V. Lota, „Morris”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 9, nr. 68 (septembrie 2009).
40. Poretsky, *Our Own People*, pp. 122-123.
41. *Ibid.*, p. 148.
42. V. Sergheev, „Da Vinci sovetkoi vneșnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 6 octombrie 2006.
43. V. Antonov, „7 aprilie ispolniaetia 105 let so dnia rojdenia vidaiuşşegesia sovetkogo razvedcika-nelegala Ishaka Ahmerova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 7 aprilie 2006.
44. Feklisov, *Za okeanom*, p. 51.
45. „«Pust» uhodit. Jelet ne budem !”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 29 februarie 2008.
46. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, p. 276.
47. Antonov, „Vasili Zarubin – razvedcik ot boga”.
48. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, p. 276.
49. Agentul era Pavel Pastelniak : A. Weinstein și A. Vassiliev, *The Haunted Wood : Soviet Espionage in America – the Stalin Era* (Modern Library, New York, 2000), p. 91.
50. *Ocerki istorii Rossiiskoi vneșnei razvedki*, vol. 4, pp. 224-225.
51. Gladkov, *Naș celovek*, pp. 93, 97-99.
52. Weinstein și Vassiliev, *Haunted Wood*, p. 90 ; și B. Steil, *The Battle of Bretton Woods : John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order* (Princeton University Press, Princeton, NJ, 2013).
53. Feklisov, *Za okeanom*, p. 31.
54. O pledoarie trimisă lui Duggan de omul său de legătură, Norman Borodin („Granit”), pe 25 noiembrie 1942, de exemplu, este aproape jenantă prin argumentele sale abjecte : din arhive, Vassiliev Yellow Notebook 2, transcrierea în rusă, p. 30, Wilson Center Digital Archive, Library of Congress, Washington, DC, digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/86/Vassiliev-Notebooks. Povestea lui Straight și cea a lui Duggan sînt detaliate în Weinstein și Vassiliev, *The Haunted Wood*, pp. 72-83, respectiv 9-20.
55. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.
56. Andrew greșește atunci cînd sugerează că *Umnița* înseamnă „fată cuminte”. De fapt înseamnă „persoană foarte deșteaptă”. Nu în sens ironic, ba chiar dimpotrivă – Andrew și Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, p. 145.
57. Antonov, „Vasili Zarubin – Razvedcik ot boga”.
58. Feklisov, *Za okeanom*, p. 53 ; și Feklisov și Kostov, *The Man behind the Rosenbergs*, pp. 45-46. Însă atacurile unui membru al personalului ambasadei care l-a denunțat la FBI că este spion japonez ar trebui să nu fie luate în seamă.

59. Lota, „Omega”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 10, nr. 69 (octombrie 2009).
60. M. Narinski, *Sovetskaiia vnesniaia politika i proishozhdenie holodnoi voini – Sovetskaiia vnesniaia politika v retrospektive 1917-1991* (publicată în particular, Moscova, 1993), p. 122.
61. V. Korotkov, „On otkrival tainu iadernoi bombi”, *Krasnaia zvezda*, 30 mai 2013.
62. Memorii nepublicate ale lui Kremer, citate de Barkovski : „Eto bila uvlekatelnaia rabota...”, interviu cu V.B. Barkovski în *Rol razvedki v sozdanii iadernogo orujia*, p. 101.
63. Data poate fi găsită într-o comunicare a generalului Iliciov, directorul GRU, către șeful Direcției I a NKGB, Fitin, 29 noiembrie 1943 : Vassiliev Yellow Notebook 1, transcrierea în rusă, p. 67 ; pentru Maiski și Gorski, vezi și : Sudoplatov, *Spetoperatii*, p. 307.
64. Lota, *GRU i atomnaia bomba* (Kucikovo Pole, Moscova, 2002), p. 79. Directorul era Aleksei Panfilov.
65. Barkovski interviuat de K. Volkov, „Leghenda razvedki”, *Rossia*, 11 ianuarie 2001.
66. Telegrama cifrată 7073 și 1081/1096 : www.shieldandsword.mozohin.ru/library/problem1_3.htm.
67. V. Antonov, „Leonid Kvasnikov i atomnaia bomba”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 august 2008.
68. „Luka” (New York) către Centru, 24 noiembrie 1941 : din arhive, Vassiliev Yellow Notebook 1, transcriere în rusă, p. 125.
69. „Vadim” (Londra) către Centru, 17 decembrie 1941, *ibid*.
70. Volkov, „Leghenda”.
71. Kremer către Moscova, „Kratkaia zapiska o sovremennom položenii v Velikobritanii”, 17 august 1942 : RGASPI, Arhiv Kominterna, f. 495, op. 74, d. 52.
72. Panfilov și Iliciov către comitetul executiv al Cominternului, confidențial, 22 martie 1942 : în *ibid*.
73. Fitin către comitetul executiv al Cominternului și către Dimitrov, 15 aprilie 1943 : în *ibid*.
74. F. Hinsley și C. Simkins, *British Intelligence in the Second World War*, vol. 4 (Stationery Office Books, Londra, 1990), pp. 285-286.
75. Feklisov, *Za okeanom*, p. 144 n.
76. I. Iaruhin (ed.), *Voenneie razvedciki 1918-1945gg.: Biograficeskii spravocinik* (Voennaia Razvedka, Kiev, 2010).
77. V. Cikov, „Razvedka» – eto moia glavnaia jizn”, *Voenno-promișlennii kurer*, 15 septembrie 2004.
78. V. Antonov, „Odisseia vselogo Odessita”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 22 noiembrie 2013.
79. Antonov, „Leonid Kvasnikov i atomnaia bomba”.
80. A. Foote, *Handbook for Spies* (Doubleday, New York, 1953), p. 157.
81. De pildă, pe 5 martie 1939, i-a scris lui Mehlis, șeful direcției politice a forțelor armate : „Personal, consider că epurarea Direcției nu s-a încheiat. Nimeni din conducerea Direcției nu este implicat propriu-zis în această problemă. Ca și pînă acum, Orlov nu ia în serios această problemă. Este evident că informează greșit Comisariatul Poporului”. Citat în Zaleskaia, *Oni rukovodili GRU*, p. 200.
82. www.shieldandsword.mozohin.ru/library/problem1_3.htm.
83. Plan de luare a unor măsuri în ceea ce privește „Enormoz” aprobat de Fitin, 5 noiembrie 1944 : din Vassiliev Yellow Notebook 1, transcrierea în rusă, p. 223.
84. Antonov, „Rabotali pod gradom bomb”.
85. B. Nikolaev, „V tumannom albione”, *Novosti razvedki i kontrrazvedki*, 22 martie 2006.

Capitolul 6

Avantajul postbelic

1. Pentru dovezi: Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 34-40.
2. *Ibid.*, pp. 87-94.
3. C. Fenyvesi și V. Pope, „The Angel Was a Spy: New Evidence: Sweden's Raoul Wallenberg Was a US Espionage Asset”, *US News and World Report*, 5 mai 1996. Vezi și V. Birstein și S. Berger, „The Fate of Raoul Wallenberg: Gaps in Our Current Knowledge”, lucrare, Moscova, 2012; și C. McKay, „Excerpts from McKay's Notes on the Case of Raoul Wallenberg”, ianuarie 2011.
4. Operațiunea Vrabia: B. Rubin, *Istanbul Intrigues* (Pharos, New York, 1992), pp. 189 și 197.
5. Pentru vizita despre care vorbește Marcus Wallenberg, vezi Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: *Report of the Swedish-Russian Working Group, Stockholm*, 2000, p. 38. Negocierile secrete: Liubomir Valev, *Sovețkii Soiuz i borba narodov Ėentralnoi i Iugovostocinoi Evropi za svobodu i nezavisimost 1941-1945gg.* (Nauka, Moscova, 1978), p. 368.
6. S. Thorsell, *I Hans Majestäts tjänst* (Albert Bonniers, Stockholm, 2009), pp. 168 și 176.
7. L. Bezimenski, *Budapeřtskaia missia: Raul Vallenberg* (Kolekția „Soverșenno Sekretno”, Moscova, 2001), pp. 97-99. Bezimenski, pe care l-am cunoscut, fusese ofițer al GRU în timpul războiului. Știa destul de bine cum operau „organele”, deoarece printre prietenii lui se numărau și ofițeri superiori ai serviciilor de informații, de obicei germaniști. La arhive i s-a arătat dosarul gros al lui Kutuzov-Tolstoi, însă nici măcar lui nu i s-a permis să-l examineze. Totuși, arhivistul, care îi mai dăduse dosare despre cei capturați de SMERȘ, i-a dat un indiciu util: „Printre ei nu este și o astfel de persoană...”: Bezimenski, *Budapeřtskaia*, p. 97. Cu alte cuvinte, Kutuzov-Tolstoi era de fapt agent, însă acest lucru nu putea fi recunoscut deschis.
8. Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: Report, p. 35.
9. Adjunctul ministrului de Externe, Andrei Vișinski, și-a exprimat solidaritatea față de asasinii sioniști ai ministrului plenipotențiar al Marii Britanii, lordul Moyne, în Palestina în luna noiembrie: Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 49-50. Bineînțeles, Vișinski nu făcea nimic fără acordul expres al lui Stalin.
10. Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: Report, p. 93.
11. V. Erofeev, *Diplomat* (Zebra E., Moscova, 2005), pp. 176-177. Erofeev îl cunoștea destul de bine pe Vișinski.
12. Bezimenski, *Budapeřtskaia*, pp. 100-114.
13. Swedish Ministry of Foreign Affairs, Raoul Wallenberg: Report, p. 97.
14. Amintiri scrise pentru Hrușciov în iulie 1953, republicate în „Beria stal boiatsia Abakumova kak oġna”, *Kommersant vlast*, 25, nr. 779 (30 iunie 2008).
15. Pavlov, *Traghedii sovețkoi razvedki*, pp. 349-354.
16. *Ibid.*, pp. 356-357.
17. Milștein, *Skvozgodi voin i nișheti*, capitolul 4.
18. Pentru memoriile uneia dintre cei care l-au instruit, vezi Galina Erofeeva, *Skucinii Sad: Zametki o nediplomaticeskoi jizni* (Podkova, Moscova, 1998), p. 21.
19. Vassiliev Black Notebook, transcrierea în rusă, pp. 58-59.
20. *Ibid.*, p. 61.
21. Intrarea din 5 octombrie 1945: KV4/466, pp. 255-256.

22. „Otroşcenko, Andrei Marakovici”, *Slujba vneşnei razvedki rossiiskoi federaţii*, 2000, www.svr.gov.ru.
23. Țarev, *KGB v Anglii*, pp. 80-81.
24. Modin, *My Five Cambridge Friends* (Headline, Londra, 1994), p. 205.
25. *Ibid.*, pp. 178 și 158-159.
26. Raport către președintele Comitetului pentru Informații (KI), 25 decembrie 1948, în Vassiliev Black Notebook, p. 76.
27. Orientare de la Centru, în *ibid.*
28. *Ibid.*, pp. 76-77.
29. Pavlov, *Tragedii soveţkoî razvedki*, p. 339.
30. Informații de la Direcția Principală a Forțelor de Frontieră, iulie 1949 : Solovev, *Pogranicnie voiska SSSR 1945-1950*, doc. 158.
31. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 109.
32. Kislițin, 27 decembrie 1949, „Spravka po rabocemu delu No 5581 «S» o realizații dokumentalnih materialov, polucennih iz Londona s pocitami 1949 goda”, republicat integral : N. Dolgoplov, *Kim Filbi* (Molodaia Gvardia, Moscova, 2012), pp. 244-245.
33. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 110.
34. A. Şiroporad, *Rossia i Ukraina. Kogda zagovoriat puški* (AST, Moscova, 2007), p. 332.
35. Maria Karih, „Komitet informații – naş otvet ȚRU”, *Voenno-promișlennii kurier*, 14, nr. 280 (15 aprilie 2009).
36. Pavlov, *Tragedii soveţkoî razvedki*, p. 339.
37. Feklisov, *Za okeanom*, p. 181. Pavlov îl considera totuși pe Savcenko „slab”.
38. Interviu cu Cecil Philips : www.pbs.org/redfiles/kgb/deep/kgb_deep_inter_frm.htm.
39. W. Friedman, *The Index of Coincidence* (Riverbank Laboratories, Geneva, Ill., 1922).
40. G. Zipf, *The Psycho-Biology of Language* (Houghton Mifflin, Boston, 1935).
41. B. Mandelbrot, „Structure formelle des textes et communications : deux études”, *Word*, 10 aprilie 1954, pp. 1-27 ; și L. Apostel, B. Mandelbrot și A. Morf, *Logique, langage et théorie de l'information* (Presses Universitaires de France, Paris, 1957).
42. Zipf, *The Psycho-Biology of Language*, p. 48.
43. www.nsa.gov/about/cryptologic_heritage/hall_of_honor/2006/Phillips.shtml.
44. Colin Burke, *It Wasn't All Magic : The Early Struggle to Automate Cryptanalysis, 1930s-1960s* (NSA, Meade, MD, 2000), p. 226.
45. Thomas Johnson, *American Cryptology during the Cold War, 1945-1989*, cartea I (NSA, Meade, MD), p. 161.
46. www.nsa.gov/about/cryptologic_heritage/hall_of_honor/2004/gardner.shtml.
47. Burke, *It Wasn't All Magic*, p. 227.
48. Cel mai bun rezumat este T. Sale, *Colossus 1943-1996* (publicat în particular, Kidderminster, UK, 1998). Regretatul Tony Sale nu numai că a înființat muzeul de la Bletchley, ci a și reconstruit calculatorul Colossus. Primele modele au fost folosite pînă la începutul anilor '60, fiind distruse cu tot cu planurile lor. Sale a fost asistentul lui Peter Wright în chestiuni tehnologice la MI5.
49. Burke, *It Wasn't All Magic*, p. 224.
50. *Ibid.*, p. 225.
51. Istoricii NSA spun că „Longfellow” a început să fie folosită în 1943 : *ibid.*, p. 267.
52. „Kozlov, Mihail Stepanovici”, <http://crypto-volga.narod.ru/Text/KOZ.doc>.
53. Johnson, *American Cryptology during the Cold War*, p. 160 ; Burke, *It Wasn't All Magic*, p. 265.
54. *Ibid.*, p. 211.
55. *Ibid.*, p. 207.

56. *Ibid.*, p. 265.
57. N. Webster, *Cribs for Victory : The Untold Story of Bletchley Park's Secret Room* (publicat în particular, Clifton-Upon-Teme, UK, 2011).
58. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
59. „Biografia I.Ia. Vercenko”, *Mejreghionalnaia olimpiarda şkolnikov po matematike i kriptografii*, 12 septembrie 2012.
60. Feklisov, *Za okeanom*, pp. 102-105. Identificarea lui „Rupert” se găseşte în B. Sirkov, *Prosluşka predteci Snoudena* (Algoritm, Moscova, 2013), p. 49. Sirkov – al cărui nume real este Anin – era locotenent-colonel în serviciile speciale sovietice (coduri şi cifruri), denumit ulterior FAPSI.
61. Vassiliev Black Notebook, transcrierea în rusă, p. 75.
62. Burke, *It Wasn't All Magic*, p. 282.
63. *Ibid.*, pp. 213-214.
64. V. Sosnovski şi A. Orlov, *Soveţkie kompiuteri : predannie i zabitiie*, 10 decembrie 2002, nnm.ru/blog/dusty74/istoriya_razvitiya_otechestvennogo_komyuteros_troeniya_2.
65. „Istoriia sozdaniia MESM – pervoi soveţkoï EVM”, 12 decembrie 2010, state.history.ru/1305/Istoriya-sozdaniya-mesm-pervoy-sovetskoiEVM.
66. www.pseudology.org/Eneida/LesechkoMA.htm.
67. Sosnovski şi Orlov, *Soveţkie kompiuteri*.
68. „Biografia I.Ia.”.
69. Kuzmin, „Stanovlenie kafedri kriptografii”.
70. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 42.1.76-81 : reproduc pe <http://shieldandword.mozohin.ru/documents/191049appendixl.html>.
71. Pentru interviul lui Andreev, vezi G. Ovciarenko, „V sviataia sviatih bezopasnosti : Vpervie jurnalist pereşagnul porog 8-go Glavnogo upravleniia KGB SSSR”, *Pravda*, 16 septembrie 1990.
72. „În trecut s-a pus prea mult accent pe matematica teoretică în comparaţie cu matematica aplicată. Astăzi se observă referinţe la lipsa lor de matematicieni care să lucreze cu aplicaţii.” J. Griffith, *Foreign vs. U.S. Computers : An Appraisal* (National Security Agency, Meade, MD, 1972).
73. *Dokladi AN SSSR*, 1940, vol. 27, pp. 38-42.
74. S-a găsit o copie a documentului original cu adnotările şi corecturile lui Stalin. K. Rossiianov, „Stalin as Lysenko's Editor : Reshaping Political Discourse in Soviet Science”, <http://cyber.eserver.org/stalin.text>.
75. Kuzmin, „Stanovlenie kafedri kriptografii”.
76. Cikov, „«Razvedka»”.

Capitolul 7

Colapsul

1. Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 4.
2. *Ibid.*, pp. 119-120.
3. *Ibid.*, pp. 119-130.
4. Citat în N. Petrov, „Stalin i organi NKVD-MGB v sovetizaţii stran Ţentralnoi i Vostocinoi Evropi 1945-1953gg.”, teză de doctorat, Universitatea din Amsterdam, 2008, p. 192.
5. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.
6. Andrew şi Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, pp. 205-206.

7. Comunicare personală din partea fiului atașatului respectiv.
8. Dolgoplov, *Kim Filbi*, p. 145.
9. N. West, *VENONA : The Greatest Secret of the Cold War* (HarperCollins, Londra, 1999), pp. 134-135.
10. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/2.
11. La Claridge's, „Victor” și „Tess” (Rothschild) i-au spus lui Liddell că ei „credeau că printre cei pe care îi cunoșteau existau unii care avuseseră în trecut legături strânse cu aripa stângă la Universitate și care în contextul actual se oferă să ajute autoritățile. Ei se gîndeau dacă este de dorit să se ducă la acești oameni și să-i îndemne să-și facă datoria ; în caz contrar, aveau să fie nevoiți să se ocupe ei de asta”. Liddell a fost de acord. Însă nu există dovezi că s-a făcut vreodată acest lucru așa cum a fost descris. Gestul conta. Intrare, 26 iunie 1951, jurnalul lui Liddell, KV4/473.
12. Intrare de jurnal, 20 august 1951, KV4/473.
13. Intrare de jurnal, 14 iunie 1951, KV4/473.
14. Intrare de jurnal, 1 octombrie 1951, KV4/473.
15. G. Corera, *The Art of Betrayal* (Pegasus, Londra, 2011), p. 76.
16. Elliott către John le Carré, mai 1986 : „Afterword”, în B. McIntyre, *A Spy Among Friends : Kim Philby and the Great Betrayal* (Bloomsbury, Londra, 2014), p. 292.
17. *The Daily Telegraph*, 6 ianuarie 2014.
18. Elliott către le Carré, mai 1986 : „Afterword”, în McIntyre, *A Spy Among Friends*, p. 291.
19. Intrare de jurnal, 13 iulie 1951, jurnalul lui Liddell.
20. Haustov et al. (eds.), *Lubianka. Stalin i MGB SSSR, mart 1946 – mart 1953*, doc. 171.
21. V. Cikov, „Șpion – Nahodka dlia şpiona : Gheroi Rossii rodod iz SŞA”, *Novaia gazeta*, 10 aprilie 2000.
22. Vassiliev Black Notebook, p. 145.
23. Arhiva Mitrohin, MITN 1/7.
24. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 256.
25. FBI, US Department of Justice, „Exposé of Soviet Espionage May 1960”, US Government Printing Office, Washington, DC, 1960, p. 14.
26. Expunere de motive întocmită de Direcția a III-a a MVD, S.A. Gogilidze către ministrul Beria, 26 martie 1953, republicată în Petrov, *Palaci*, p. 288.
27. Memoriul lui Ignatev în *ibid.*, p. 302.
28. Miasnikov, *Ia lecil Stalina*, pp. 292-293.
29. Kuzmin, „Stanovlenie kafedri kriptografii”.
30. „Na slujbe Rodine, matematike i kriptografii. Jizn i sudba V.Ia. Kozlova – odnogo iz osnovopolojnikov otecestvennoi şifrovalnoi nauki”, *BIS Journal*, 1, nr. 8 (28 iunie 2013).
31. Kirpicenko, *Razvedcik*, p. 156.
32. „Protokol No. 50a. Zasedanie 8 fevralia 1954 g.”, în A. Fursenko (ed.), *Prezidium ŢK KPSS 1954-1964*, vol. 1 (Rosspen, Moscova, 2003), doc. 1.
33. Valeri Prokofev, *Aleksandr Saharovski : Nacialnik vneşnei razvedka* (Iauza, Moscova, 2005), p. 88 ; West și Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 269.

Capitolul 8

Teatrul german

1. Pentru dovezi : Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 2.
2. Către un comitet despre reorganizarea serviciilor secrete, noiembrie-decembrie 1952 : *Istocinik*, 5 (2001), p. 132.

3. Prokofev, *Aleksandr Saharovski*, p. 96.
4. Kirpicenko, *Razvedka*, pp. 271 și 159.
5. Titlurile se schimbă în acea perioadă – de la șef al Direcției „1-B” a MGB la șef al Direcției Speciale a KGB –, deși funcțiile în sine s-au păstrat : N. Petrov, *Kto rukovodil organami*, p. 491.
6. N. Petrov, *Pervii predsedatel KGB Ivan Serov* (Materik, Moscova, 2005), p. 153.
7. Hohlov, *Pravo na sovest*, p. 410.
8. „Information on the MVD/MGB obtained from Captain Nikolai Evgenievich KHOKHLOV”, 27 iulie 1954, KV 5/107.
9. Hohlov, *Pravo na sovest*, p. 183.
10. Din arhiva partidului sovietic, reprodus ca fascicul în Bukovsky Archive, la www.bukovsky-archive.net, doc. 1014.
11. Interviu cu Nikolai Hohlov (1922-2007), „Nejdu jeleznim zavesom”, *Spešnaz*, 1 octombrie 2011.
12. Arhiva Mitrohin, MITN 1/5.
13. „Biography of Ivan Aleksandrovich Serov”, în Arneson (INR) către Dulles (CIA), 30 septembrie 1958, CIA Electronic Archive, www.foia.cia.gov. Multe informații personale provin evident din interceptările din Tunelul de la Berlin.
14. Vezi Haslam, *Russia's Cold War*, p. 46.
15. Milštein, *Skvozdgi voin i nišceti*, p. 50.
16. „Biography of Ivan Aleksandrovich Serov”.
17. Protokol No. 50, 8 februarie 1954 : Fursenko (ed.), *Prezidium TK KPSS 1954-1964*, vol. 1, doc. 1.
18. T. Gladkov, *Lift v Razvedku : „Korol” nelegalov Aleksandr Korotkov* (Olma Press, Moscova, 2002), p. 467.
19. A. Rostovtsev, „Naši nemețkie družia rodilis aghentami”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 5 aprilie 2013.
20. Titlurile sale s-au schimbat cu timpul, deși responsabilitățile rămân aceleași : ministru plenipotențiar pînă pe 18 mai 1954 ; adjunct al comisarului suprem și șef al echipei de inspecție a securității în RDG pînă pe 16 noiembrie 1955 ; iar odată cu crearea Pactului de la Varșovia, a fost oficial consilier din partea KGB la Ministerul Securității Statului din RDG pînă pe 23 martie 1957.
21. Hohlov, *Pravo na sovest*, p. 274.
22. Evgheni Jirnov, „Cekist iz firmi”, *Kommersant vlast*, 12 aprilie 2004.
23. Din convorbirile telefonice interceptate prin Tunelul de la Berlin : „Soviet Intelligence and Security, Lieutenant General E.P. Pitovranov”, CIA Electronic Archive, www.foia.cia.gov.
24. „Volf – odinocika”, *Kommersant vlast*, 3, nr. 506 (27 ianuarie 2003) ; A. Kiselev, *Stalinskii favorit s Lubianki* (Neva, Sankt-Petersburg, 2003), p. 89.
25. G. Bohnsack, *Hauptverwaltung Aufklärung : Die Legende stirbt* (Edition Ost, Berlin, 1997), p. 64.
26. KV 5/83.
27. Scrisoare din 6 aprilie 1977 : L. Mosley, *Dulles : A Biography of Eleanor, Allen and John Foster Dulles and Their Family Network* (Hodder and Stoughton, Londra, 1978), p. 494.
28. Mărturia colonelului Vitali Cerniavski, pe atunci șef al serviciilor secrete, subalternul lui Pitovranov : Abramov, *Kontrrazvedka*, pp. 30-31.
29. Documentar TV : *Taini razvedki – Delo podpolkovnika Popova*, difuzat pe 5 septembrie 2012, www.youtube.com/watch?v=dKoiDtirPNO. Acest serial online este „bazat

pe documente autentice din arhivele FSB și ale serviciului de informații externe” – allserials.tv/serial-4740-tayny-razvedki-dokumental-nyy-1-sezon.html. Pe ecran apar adesea fragmente din aceste documente. Există și multe interviuri cu cei care au acces la arhive și, uneori, cu cei care erau activi din punct de vedere operațional la vremea când au avut loc evenimentele descrise. Adesea se pot afla unele informații noi atunci când sînt tratate cu prudența necesară.

30. I. Atamanenko, „Pervii krot v Glavnom razvedivatelnom upravlenii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 23 martie 2012; *Taini razvedki*.
31. Vorbind în cadrul conferinței „US Intelligence and the End of the Cold War”, 18-20 noiembrie 1999, Texas A and M University, College Station, transcriere, pp. 8-9, CIA electronic reading room, www.foia.cia.gov/docs/DOC_0001445139/DOC_00014445139.pdf.
32. *Taini razvedki*.
33. V. Sobolev *et al.* (eds.), *Lubianka 2* (Glavarhiv, Moscova, 1999), pp. 264-271; și *The Victoria Advocate*, 27 octombrie 1959.
34. De exemplu, în R. Kasilnikov, *KGB protiv MI-6: Ohotniki za şpionam* (Țentrpoligraf, Moscova, 2000); și o întâlnire personală cu doamna baroană Park.
35. *Novosti Vladivostoka*, 5 aprilie 2014; *Trud*, 1 decembrie 1998. Pe internet: www.proshan.ru/6/68.
36. Antonov și Karpov, *Tainie informatori Kremlia*, pp. 196-197; necrologul lui Peter Lunn, *The Daily Telegraph*, 6 februarie 2011. Deși altfel instructiv, Murphy, Kondrashyov și Bailey, *Battleground Berlin* (Yale University Press, New Haven, CT, 1997), sînt înșelător de americocentrice, afirmînd că tunelul a fost construit la inițiativa CIA. Adevărata sa istorie a fost, inevitabil, distorsionată de faptul că la vremea aceea nu trebuiau păstrate nici un fel de înregistrări scrise, pentru a se menține secretul. Ca și în cazul adevăratei istorii a operațiunilor desfășurate de MI6 împotriva Uniunii Sovietice, s-ar putea ca documentele cele mai relevante să fie puse bine la păstrare la Moscova.
37. Interviu cu Blake: www.pbs.org/redfiles/kgb/deep/interv/k_int_george_blake.htm.
38. R. Hermiston, *The Greatest Traitor: The Secret Lives of Agent George Blake* (Aurum Press, Londra, 2013), pp. 159-167 (scrupulos documentat, în ciuda faptului că nu are note); pentru caracterul lui Kondrașiov: l-am cunoscut personal.
39. Interviu cu Blake.
40. Antonov și Karpov, *Tainie informatori Kremlia*, p. 198.
41. Dintr-un memoriu întocmit de generalul-locotenent Gheorghe Ținiov, șeful Direcției Secțiilor Speciale a KGB de la Grupul de Forțe Sovietice, Germania: „Delo «Vesna»”, *Krasnaia zvezda*, 3 martie 2010.
42. *Clandestine Services History: The Berlin Tunnel Operation 1952-1956* (CIA, Langley, VA, iunie 1968), pp. 25-26.
43. A. Kornilov, *Berlin: Tainaia voina po obe storoni graniți: Zapiski voennogo kontrrazvedcika* (Kucikovo Pole, Moscova, 2009), p. 252.
44. Interviu cu Semiceastnii: www.pbs.org/redfiles/kgb/ddep/interv/k_in_vladimir-semichastny.htm.
45. B. Krotkov, „Ia prinimal u aghenta prisiagu na vernost fiureru”, *Rossiiskaia gazeta*, 31 august 2007.
46. R. Friedman, „A Stone for Willy Fisher”, *Studies in Intelligence* (toamna 2000), pp. 137-148.
47. N. Dolgoplov, *Abel-Fișer* (Molodaia Gvardiia, Moscova, 2010), p. 47.
48. V. Antonov, „Kak Viliam Fișer stal Rudolom Abelem”, *Voenno-promișelennii kurer*, 1 august 2007.
49. Abakumov, „Leghendi razvedki”.
50. Dolgoplov, *Abel-Fisher*, pp. 49-50 și 104.

51. Friedman, „A Stone”.
52. W. Rocafort, „Colonel Abel's Assistant”, *Studies in Intelligence*, 3 (toamna 1959), p. 1.
53. Friedman, „A Stone”.
54. J. Kahn, „The Case of Colonel Abel”, *Journal of National Security Law and Policy*, 5 (2011), pp. 263-264.
55. Friedman, „A Stone”.
56. Memoriul lui Serov către Prezidiul Partidului (Biroul Politic), 19 noiembrie 1964 : Petrov, *Pervii predsedatel KGB Ivan Serov*, doc. 48, p. 338.
57. *Lubianka 1917-1991 : Spravocinik*, p. 156.
58. Idee formulată de Semiceastnii la un summit cu Mielke, pe 30 noiembrie – 1 decembrie 1964 : „Bericht über die Besprechungen im Komitee für Staatssicherheit der UdSSR am 30. November/1. Dezember 1964” : MfS. Sekr. D. Min., Nr 576, www.bstu.bund.de/DE/Wissen/MfS_Dokumente/Downloads/KGB-Projekt/64-II-30_Gespraech_e_.Mielke_Semichastny.pdf.
59. V. Semiceastnii, *Bespokoinoe serdce* (Vagrius, Moscova, 2002).
60. E. Jirnov, „Lubianskii komsomolet”, *Kommersant vlast*, 10 aprilie 2001.
61. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 257.
62. Feklisov, *Za okeanom*, pp. 154-161.
63. *Ibid.*, p. 262 ; Țarev, *KGB v Anglii*, capitolul 15.
64. Asta s-a întâmplat pe 25 mai 1959 : West și Tsarev, *The Crown Jewels*, pp. 268-269.
65. Pavlov, *Tragedii sovetkoi razvedki*, pp. 281-282.
66. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 269.
67. „Film «Mertvii sezon» – eto o nem”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 8 martie 2013 ; și A. Vitkovski, „Leghenda i jizn razvedcika – nelegala Konona Molodogo”, *Parlamentkaia gazeta*, 19 ianuarie 2002.
68. West și Tsarev, *The Crown Jewels*, p. 269.
69. Era o consecință directă a hărțuirii sexuale insistente a unor localnice, care nu puteau uita asta. Pentru un studiu detaliat al acestor aspecte : D. Reynolds, *Rich Relations : The American Occupation of Britain, 1942-1945* (HarperCollins, New York, 1995).
70. Feklisov, *Za okeanom*, pp. 138-139.
71. Vitkovski, „Leghenda”.
72. N. Pușkariov, *GRU : vimisli i realnost* (Eksmo, Moscova, 2004), p. 17. Pușkariov a fost judecat pentru că a publicat această carte, dar apoi reabilitat.
73. Scrisorile 2 și 3, redactate de Serov : A. Hînștein, *Taini Lubianki* (Olma Press, Moscova, 2008), p. 92. Pentru mai multe detalii despre rolul lui Chisholm : „Reflections on Handling Penkovsky”, documentul 0006122519-CIA FOIA.
74. „Kak Faina Ranevskaia obvela vokrug pal'ta KGB”, Ekabu.ru, 25 mai 2013.
75. I. Atamanenko, „Operația «Sezam, otkroisia ! »”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 ianuarie 2013.
76. *GRU : Taini voennoi razvedki*, documentar TV produs de Serghei Ivanov, seria 9, www.onlineru.net/serieale/gru_tainy#socnets.
77. L. Gulev, *Missiia Meisi : Dokumentalnaia povest* (Russkaia Razvedka, Moscova, 2003), pp. 31-104.
78. *Ibid.*, pp. 123 și 172.
79. F. Ladighin și V. Lota, „U kraia Karibskoi propasti”, *Krasnaia zvezda*, 18 octombrie 2012. Ladighin a condus GRU din august 1992 pînă în iunie 1997.
80. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 199-209.
81. Mărturia generalului Nikolai Andreev : interviu transcris de Emelianov, Larin și Butirski, „Prevrashchenie kriptologhii v fundamentalnuiu nauku. N.N. Andreev : put ot injenera do prezidenta Akademii kriptografii RF”, *BIS Journal*, 3, nr. 10 (2013).

82. Gulev, *Missia Meisi*, p. 150.
83. F. Ladighin și V. Lota, *GRU i karibskii krizis* (Kucikovo Pole, Moscova, 2012), pp. 94-95.
84. *Ibid.*
85. F. Ladighin și V. Lota, „U kraia Karibskoi propasti”, partea a II-a, *Krasnaia zvezda*, 25 octombrie 2012.
86. Interviu cu fostul șef al Direcției a VIII-a Principale a KGB, Andreev, vif2ne.ru.
87. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 209.
88. Dezvăluire făcută de FAPSI într-un documentar TV despre acest program, *Sovershenno Sekretno*, difuzat pe 25 octombrie 1997, RTA. Vezi Kuzmin, „GUSS – etap v razvitii sovețkoi kriptografii”, *Zaščita informaii. Konfident*, 22 (1998), reproducus online pe iso2700.ru.
89. I. Atamanenko, „I poslali nicito celoveceskoe ne ciujdo”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 martie 2009. Defectorul Iuri Korotkov le-a povestit despre asta celor de la MI6. Rușii au contraccarat răspîndind zvonul că aceasta nu era decît o încercare a britanicilor de a-l discredita pe ambasador.
90. Atamanenko, „Izmennik-neudacnik”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 iunie 2013.
91. „Interviu Viktora Martinova v rubrike «nevidimii front»”, *Voinskoe bratvo*, 4 (2005).
92. Scenariștii O. Șmelev și V. Vostokov, *Oșibka Rezidenta*, urmat de *Sudba rezidenta, vozvrașcenie rezidenta, koneț operații „Rezident”*, toate ecranizate. Vezi *Oșibka*, pe www.youtube.com/watch?v=mROspsexYKs.
93. E. Ivanov și G. Sokolov, *Golii špion : Russkaia redakția. Vospominaniia aghenta GRU* (Kucikovo Pole, Moscova, 2009), p. 166. Aceasta este o versiune adăugită a ediției englezești care a apărut la scurt timp după prăbușirea Uniunii Sovietice.
94. House of Commons Debates, 16 decembrie 1963, *Hansard*, vol. 686, col. 872.
95. Citat în *Lord Denning's Report* (Her Majesty's Stationery Office, Londra, 1963), pp. 82-83.
96. Ședința din 12 iunie 1963, CC 37(63), National Archives, Kew, UK.
97. *Lord Denning's Report*, p. 83.
98. Ședința din 13 iunie 1963, CC (63), concluzia cu nr. 38.
99. Citat în istoria autorizată : Andrew, *The Defence of the Realm*, p. 499. Andrew ignoră dovezile prezentate în fața cabinetului și afirmă chiar că personalul KGB nu ar fi avut cum să asculte o asemenea conversație din interiorul GRU. Pare să nu știe că și KGB avea oameni sub acoperire infiltrați în GRU.
100. Ivanov, *Golii špion*, pp. 271-272.
101. *Ibid.*, p. 287.
102. *Ibid.*, p. 278. Vezi C. Tuschhoff, *MC 70 und die Einführung Nuklearer Trägersysteme in die Bundeswehr 1956-1959* (Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen, 1990).
103. Ivanov, *Golii špion*, p. 288.
104. Procese-verbale ale primei ședințe, 23 ianuarie 1963 ; ale celei de-a cincea ședințe, 9 februarie 1963 ; și ale celei de-a șasea ședințe, 3 mai 1963 : D. (63), CAB 131/28.
105. D. Brennan către W. Sullivan, 11 iunie 1963 : „Bowtie”, dosar 65-68218, FBI Archives.
106. N. Puškarev, *GRU : dela i sudbi* (Eksmo, Moscova, 2013), pp. 72-74.
107. N.A. Veriujski, *Ofițerskaia slujba*, flot.com/blog/historyofNVMU/3316.php, capitolul 13.
108. E. Jirnov, într-un interviu luat unui fost ofițer superior : „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”, *Kommersant vlast*, 23 aprilie 2002.
109. „Razvedcik Petr Ivașutin : on postroil «Akvarium»”, *Ukraina kriminalnaia*, 7 iulie 2006.
110. Vezi T. Bower, *Red Web* (Mandarin, Londra, 1993).
111. Zaleskaia, *Oni rukovodili GRU*, p. 265.
112. A. Tereșcenko și A. Vdovin, *Iz SMERȘA do GRU : „Imperator Sptesslujb”* (Eksmo, Moscova, 2013).

113. *Ibid.*; și V. Lota, „Marșal voennoi razvedki”, *Krasnaia zvezda*, 2 septembrie 2009; și un interviu cu Popov: N. Poroskov, „Adiutant ego prevoshoditelstva”, www.vremya.ru/2004/203/13/111454.html.

Capitolul 9

Pierderea credinței

1. Arhiva Mitrohin, MITN 2/10.
2. Haslam, *Russia's Cold War*, p. 217.
3. Declarație adresată lui Brejnev „privind rezultatele activității Comitetului Securității Statului din subordinea Consiliului de Miniștri și a organelor sale pe anul 1967”, 6 mai 1968: A. Iakovlev (ed.), *Lubianka 1917-1991: Spravocinik* (Demokratia, Moscova, 2003), doc. 181.
4. V. Malevannii, „Inspekția Iurii Andropova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 aprilie 1998. Autorul a ieșit la pensie ca general-maior al KGB.
5. O. Kalugin, *Spymaster: My Thirty-Two Years in Intelligence and Espionage* (Basic Books, New York, 2009), p. 168.
6. Un fost ofițer superior intervievat de Evgheni Jirnov, „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”, *Kommersant vlast*, 23 aprilie 2002.
7. Arhiva Mitrohin, MITN 2/10.
8. Nikolai Koșkin („Tokyo”): în H. Womack (ed.), *Undercover Lives: Soviet Spies in the Cities of the World* (Phoenix, Londra, 1998), p. 107.
9. Jirnov, „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”.
10. L. Mlecin, „Slujba vneșnei razvedki: Proval s bolșimi posledstviiami”, 29 septembrie 2009, www.onlajnkniga.ru/x4/x400/677-proval-s-bolshimi-posledstvijami.html.
11. *Ibid.*
12. Pentru detalii: Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 8.
13. S. Lekarev și A. Sudoplatov, „Londonskii proval sovețkoi razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2002. Aceasta poate fi considerată varianta rusă oficială a evenimentelor.
14. Pentru versiunea britanică autorizată, vezi Andrew, *The Defence of the Realm*, pp. 567-574.
15. Lekarev și Sudoplatov, „Londonskii proval”. Lialin a murit de cancer în 1994.
16. Andrew, *The Defence of the Realm*, p. 578.
17. Pentru o istorie recentă: R. Aldrich, *GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency* (Harper Press, Londra, 2010).
18. Andrew și Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, pp. 492-493.
19. E. Jirnov, „Pri našem sodeistvii”.
20. I. Pacepa, „The Arafat I Knew”, *The Wall Street Journal*, 12 ianuarie 2002.
21. Andrew și Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II*, pp. 246-249.
22. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 232-233.
23. Andrew și Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive II*, pp. 251-252.
24. I. Pacepa, „The Arafat I Knew”.
25. A. Selvatici, *Chi Spiava i Terroristi: KGB, Stasi – BR, RAF* (Pendragon, Bologna, 2010), pp. 27-28.
26. „Speșslujbi Rossii v dele Rona Arada”, *Mii zdes*, 143 (18-24 ianuarie 2008), newswe.com.
27. Milștein, *Skvozgodî voin i nișceti*, p. 50.

28. V. Galaiko, „Şpion, za Kotorim ohotilis cetvert veka”, *Gazeta.zn.ua*, 23 martie 2001.
29. Gulev, *Missiia Meisi*, pp. 154-165.
30. A. Tereşcenko, „*Oborotni*” iz voennoi razvedki. *Deviat predatelstv sotrudnikov GRU* (Zvonnița, Moscova, 2004), pp. 242-243.
31. S. Grimes și J. Vertefeuille, *Circle of Treason* (Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2012), capitolele 4-6; Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
32. E. Epstein, „The Spy Wars”, *The New York Times Magazine*, 28 septembrie 1980. Epstein i-a identificat pe informatorii săi drept „foste cadre executive ale CIA și un membru al Comisiei Speciale pentru Informații a Senatului”. Acesta a fost un gest extraordinar de iresponsabil din partea lor.
33. „Gheneral GRU – amerikanskii aghent”, 19 iunie 2012: vse-war.ru/video/istorija_/general-gru-amerikanskij-agent.html; mărturia lui Sandy Grimes, 30 ianuarie 1998: National Security Archive, istoria orală a Războiului Rece, interviu 21; „«Krot» v GRU: predatel v gheneralskih pogonah”, *NTV Film 8*, difuzat pe 20 decembrie 2011; www.ntv.ru/video/575353.
34. Andrew și Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, p. 265.
35. Kalugin, *Spymaster*, p. 93.
36. I. Latunski, „Boi s teniu: iz istorii protivosostoianiiia TRU i KGB”, *Pravda*, 5 iunie 2006.
37. P. Earley, interviu cu Solomatin, *The Washington Post Magazine*, 23 aprilie 1995, pp. 18-21, 28-29.
38. Kalugin, *Spymaster*, p. 74.
39. Unul dintre primele interviuri luate lui Solomatin.
40. Andropov către Brejnev, 21 mai 1970. Brejnev a fost de acord patru zile mai târziu. Arhiva Mitrohin, MITN 4/1/4.
41. Kalugin, *Spymaster*, p. 75.
42. V. Antonov, „Virtuoz verbovki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 iunie 2006.
43. B. Krotkov, „Ia prinimal u aghenta priisiagu na vernost fiureru”; și Arhiva Mitrohin, MITN 2/18.
44. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/7.
45. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
46. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/1.
47. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
48. *Ibid.*
49. I. Drozdov, „SȘA, Niu-Iork (1975-1979gg.)”, vatanym.ru/?=vs307_mem1. Acest articol este și capitolul 6 din Drozdov, *Zapiski nacialnika nelegalnoi razvedki*. Acesta poate fi găsit pe www.lib.ru/MEMUARY/DROZDOW/nelegal.txt_Ascii.txt.
50. Latunski, „Boi s teniu”.

Capitolul 10

Decalajul informatic

1. „After Words with Pete Earley and Sergei Tretyakov”, 28 ianuarie 2008, C-SPAN Video Library, www.c-span.org/video/?c3962664/clie_words-pete-earley-sergei-tretyakov.
2. M. Boltunov, „*Zolotoe Uho*” voennoi razvedki (Vece, Moscova, 2011), capitolul 34.
3. „Radiotekhniceskaia razvedka speşslujb SSSR”, 9 octombrie 2011, Istorieskii forum... iz istorii organov gosudarstvennoi bezopasnosti, www.forum.mozohin.ru; și informații neoficiale.

4. Boltunov, „*Zolotoe Uho*”, capitolul 37; și „Nebo smotrit na tebia”, *Okno v Rossiiu*, 28 martie 2012.
5. I. Afanasev și D. Voronțov, „Liubopitnii vzgliad iz Kosmosa : fotoșpionaj”, *Populiarnaia mehanika*, aprilie 2009.
6. Pavlov, *Traghedii soveĭkoi razvedki*, p. 238.
7. US Senate, Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, al 94-lea Congres, sesiunea a doua, Washington, DC, 1976, anexa 3 : „Soviet Intelligence Collection and Operations Against the United States”, p. 561.
8. G. Nehoroșev, „Sekretnii kod Martina i Mitcella”, *Sovershenno sekretno*, 2 august 2012.
9. Feklisov, *Za okeanom*, p. 209.
10. „Biografia I.Ia. Vercenko”; și www.ovvkus.ru/kgb5491/school/highschool/4.htm.
11. Pavlov, *Traghedii soveĭkoi razvedki*, p. 249.
12. V. Dvinin, „Operația «Karfaghen» ili tainie seifovoi komnati”, *Rossiiskaia gazeta*, 3 și 9 martie 2006.
13. L. Maksimenkov, „Do Snoudena bil Gamilton”, *Ogoniok*, 26, nr. 5286 (8 iulie 2013).
14. Emelianov, Larin și Butirski, „Prevraščenie kriptologhii”.
15. www.kitov-anatoly.ru/biografia/polnaa-biografia.
16. V. Tucikov, „Anatoli Ivanovici Kitov. Sovsekretnii podpolkovnik”, *Superkompiuteri*, 15 septembrie 2012.
17. Șeimov, *Tower of Secrets*, p. 212.
18. „Lampovie dinozavri pervogo pokoleniia”, *Vokrug sveta*, 8, nr. 2875 (august 2013).
19. Declarație a lui Lopatin (KGB), 11 noiembrie 1969, „Notiz über Besprechungen beim Genossen Sacharowski zu fragen der wissenschaftlich-technischen Aufklärung am 11.11.69”, Berlin, 21 noiembrie 1969, www.bstu.bund.de/DE/Wissen/MfS_Dokumente/Downloads/KGB-Projekt/.
20. „Na slujbe Rodine, matematika i kriptografii”, *BIS Journal*, 1, nr. 8 (2013).
21. Emelianov, Larin și Butirski, „Prevraščenie kriptologhii”.
22. V. Marchetti și J. Marks, *The CIA and the Cult of Intelligence* (Knopf, New York, 1974), pp. 220-221. CIA a vrut ca această secțiune să fie eliminată din cartea lui Marchetti și Marks. Marchetti a demisionat din agenție în 1969.
23. Emelianov, Larin și Butirski, „Prevraščenie kriptologhii”.
24. Șeimov, *Tower of Secrets*, p. 12.
25. Emelianov, Larin și Butirski, „Prevraščenie kriptologhii”.
26. M. Maslennikov, *Kriptografiia i svoboda*, disponibil pe mikhailmas.livejournal.com, p. 48.
27. V. Uspenski, „Soveščanie po statistike reci”, Leningrad, 1-10 octombrie 1957; în *Trudi po nematematike* (OGI, Moscova, 2002), p. 313.
28. Citat în S. Singh, *The Code Book* (Anchor, New York, 2000), p. 286.
29. Uspenski, „Soveščanie”.
30. Citat în Haslam, *Russia's Cold War*, p. 318.
31. B. Malinovski (ed.), A. Fitzpatrick, *Pioneers of Soviet Computing*, e-book, www.sigcis.org/files/SIGCISMC2010_001.pdf, p. 91.
32. Maslennikov, *Kriptografiia i svoboda*, p. 50. Vesna a fost produs pe vremea lui Polin (1959-1964). Însă acesta nu avea să fie ultimul cuvânt în domeniul computerelor autohtone. Este foarte posibil ca Maslennikov să-l fi confundat cu un Sneg, care a apărut mai târziu.
33. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 319-327.
34. Confirmat de o sursă bine informată.
35. Interviu, „Nas podtolknuli k vvodu voisk”, 15 februarie 2007, www.Afghanistan.ru.
36. www.cvni.net/radio/e2k/e2k005/e2k05article.html.

37. S. Lekarev, „Eksfiltrația și sfirovașcika Andropova”, *Argumenty nedeli*, 24 mai 2007.
38. „Ubiistvo pod grifom «sekretno»”, www.1tv.ru/documentary/fi=6399.
39. S. Lekarev, „Șpionskie skandali XX veka ne ostalis v prošlom”, *Moskovskii komsomoleț*, 9 iunie 2002.

Capitolul 11

Mîndria de dinaintea căderii

1. Haslam, *Russia's Cold War*, capitolul 10.
2. „Razvedcik Piotr Ivașutin : on postroil «Akvarium»”, *Ukraina kriminalnaia*, 7 iulie 2006.
3. Există multe lucrări populare pe această temă, însă cele mai serioase în rusă sînt Evdokimov, „Spețrezerv KGB” și „Kuos bez grifa «sekretno»”, *Voenno-Promișlennii kurer*, 1 aprilie 2009.
4. I. Atamanenko, „Groza șpionov : K sorokaletiiu obrazovaniia gruppi «ALFA»”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 25 iulie 2014.
5. *Ibid.*
6. „«Ștorm-333» : Ștorm dvorța Amina”, 3 ianuarie 2014, Bratishka.ru.
7. „«Ștorm-333» : Ștorm dvorța Amina”, 29 decembrie 2013, Bratishka.ru ; și interviul lui T. Skorikov cu generalul-maior Drozdov din august 2005, „Leghendii Spețnaz : Iurii Drozdov : «Vîmpelovŭii» – razvedciki spețalnogo naznacenia”, www.bratishka.ru/archiv/2005/8/2005_8_5.php. Și interviul lui V. Udmanțev cu colonelul Oleg Șveț (GRU), „Ofițeram GRU hvatilo piati mesiațev, citobi podgotovit elitnii spețnaz”, 29 decembrie 2004.
8. Citat, prins cu garda jos într-o conversație după cină la colegiul meu, de asistentul militar William („Bill”) Odom, ulterior șef al NSA : Haslam, *Russia's Cold War*, p. 326. Generalul Varennikov a preluat apoi această interpretare într-un interviu publicat pe 15 februarie 2007 : „Ei [americani] ne-au forțat... ei erau mai interesați decît noi de pătrunderea forțelor noastre” – www.afghanistan.ru/doc/8049.html.
9. Arhiva Mitrohin, MITN 2/2 și 1/6/1.
10. „Kak odin poltavcianin Ghimmlera obmanul”, *Poltavșcina*, 23 februarie 2010 ; „Umer ghenii rossiiskoi kontrrazvedki”, *Argumenti nedeli*, 1 iunie 2007 ; un interviu cu Grigorenko înregistrat pentru Zvezda TV în 2001 : „95 let so dnia rojdeniia gheerala Grigorii Grigorenko”, 16 august 2013, tvzvezda.ru/news/forces/.../201308161737-3mbs.htm sau www.youtube.com/watch?v=uhFRnaDBpOo ; și www.a-lubyanka.ru ; „Celovek-leghenda : Grigorenko Grigorii Fiodorovici”, Okhrana.ru, 23 ianuarie 2008. A murit pe 19 mai 2007.
11. Această solicitare a venit de la Tokyo : V. Malevanni, „«Japonski Goroskop» dlia TRU”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 martie 2000.
12. J. Fellows, „Murder by the Book”, *Washington Monthly*, aprilie 1976, p. 23.
13. Arhiva Mitrohin, MITN 2/28.
14. J. Marks, „How to Spot a Spook”, *Washington Monthly*, noiembrie 1974, republicat în <http://cryptome.org/dirty-work/spot-spook.htm>.
15. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/1.
16. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
17. *Ibid.* ; și V. Malevanni, „Sensei iz Iaseneva”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 septembrie 2000. *Sensei* este cuvîntul japonez pentru „învățător”.
18. Kalugin, *Spymaster*, p. 288.
19. H. Hristov, *Ubiite „Skitnik”* (Siela, Sofia, 2006). Aceasta se bazează pe niște dosare, însă toate cele legate de KGB au fost distruse în mod intenționat.

20. F. Corley, „Soviet Reactions to the Election of Pope John Paul II”, *Religion, State and Society*, 22, nr. 1 (1994), pp. 37-64.
21. Şeimov, *Tower of Secrets*, p. 125.
22. Ioan Paul al II-lea, *Memory and Identity : Personal Reflections* (Wiedenfeld and Nicolson, Londra, 2005), p. 184.
23. Kirpicenko, *Razvedka*, p. 58.
24. Kalugin, *Spymaster*, p. 201 ; Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/8.
25. V. Udilov, *Zapiski kontrrazvedcika. Vzgljad iznutri* (Iaguar, Moscova, 1994), p. 100.
26. E. Jirnov, „Propuščennie cerez Tito”, *Kommersant vlast*, 3 aprilie 2001.
27. Commissione Parlamentare d'Inchiesta Concernente il „Dossier Mitrokhin” e l'Attività d'Intelligence Italiana : Documento Conclusivo sull'Attività Svolta e sui Risultati dell'Inchiesta, Roma, 2006, p. 268.
28. F. Imposimato şi S. Provişionato, *Attentato al Papa* (Chiare Lettere, Milano, 2011), p. 104.
29. Commissione Parlamentare, p. 267.
30. *Ibid.*, p. 268.
31. *Avvenire*, 19 aprilie 2005.
32. Commissione Parlamentare, pp. 262-263.
33. Relat de Aġca într-o scrisoare scrisă de mână adresată lui Imposimato abia în 1997 : *ibid.*, p. 123. Nişte jurnalişti ai emisiunii *60 Minutes* de la CBS au pus mâna pe o copie a scrisorii, difuzată pe 29 mai 2001.
34. Commissione Parlamentare, p. 255.
35. Arhiva Mitrohin, MITN 1/6/9.
36. „Notiz über Besprechungen beim Genossen Sacharowski zu fragen der wissenschaftlich-technischen Aufklärung am 11.11.69”, Berlin, 21 noiembrie 1969, www.bstu.bund.de.
37. S. Kostine şi E. Raynaud, *Adieu Farewell* (Robert Laffont, Paris, 2009), p. 158.
38. E. Merlen şi F. Ploquin, *Carnets intimes de la DST : 30 ans au cœur du contre-espionnage français* (Fayard, Paris, 2003), p. 53. Cifrele sînt preluate de la DST, care s-a ocupat de Vetrov. Vezi şi A. Hinştein, „Oboroten s Lubianski”, *Moskovskii komsomoleţ*, 13 septembrie 1998. Include şi fragmente din scrisorile lui Vetrov.
39. Sheymov, *Tower of Secrets*, p. 19.
40. V. Kalaşnikov, „Porojdenie vzaimnogo straha”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 octombrie 2006.
41. „Analitika v organah gosbezopasnosti”, *Voinskoe braţvo*, ediţie specială, 2005.
42. V. Şlikov, „Cito pogubilo Sovetkii Soiuz ?”, www.mfit.ru/defensive/vestnik/vestnik9_8.html#s-up. Pentru impactul SALT, vezi Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 261-264.
43. Şlikov, „Cito pogubilo”.
44. Haslam, *Russia's Cold War*, pp. 264-268.
45. US Senate. Select Committee on Intelligence, al 94-lea Congres, sesiunea a doua, Final Report of the Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities, US Senate 1976, anexa III : „Soviet Intelligence Collection and Operations Against the United States”, p. 557.
46. „US Intelligence and the End of the Cold War”, conferinţă, 18-20 noiembrie 1999, foia. cia.gov/docs/Doc_0001445139/Doc_0001445139.pdf.
47. Malevanni, „Sensei iz Iasenevo”.
48. I. Atamanenko, „Ohota na «krotov» : kontrrazvedka KGB protiv agentura ŢRU i MI-6”, *Pravdinform*, 6 ianuarie 2013. Atamanenko este locotenent-colonel în rezervele FSB.
49. Solomatin interviu de P. Earley : www.trutv.com/library/crime/terrorists_spies/spies/solomatin.
50. Krasilnikov, *Novie krestnonosţi : ŢRU i perestroika*, p. 224.

51. „US Intelligence and the End of the Cold War”, transcrierea conferinței, p. 12.
52. C. Lynch, *The CI Desk : FBI and CIA Counterintelligence as Seen from My Cubicle* (Dog Ear Pub., Indianapolis, IN, 2009), p. 91. Pentru mai multe pe acest subiect, vezi Haslam, *Russia's Cold War*, p. 333. Vezi și „The 1983 War Scare”, postat pe site-ul National Security Archive, 16 mai 2013, www.2.gwu.edu.
53. Grimes și Vertefeuille, *Circle of Treason*, p. 200.
54. *Ibid.*, p. 133.
55. Cea mai cuprinzătoare relatare se găsește în V. Cerkașin, *Spy Handler : Memoir of a KGB Officer* (Basic Books, New York, 2005).

Concluzie

Ieșirea din umbră

1. Solomatin interviu de P. Earley, www.trutv.com/library/crime/terrorists_spies/spies/solomatin.
2. V. Lota, „Marșal voennoi razvedki”, *Krasnaia zvezda*, 2 septembrie 2009.
3. „Kremlin's Corporate Seizure as a War of Elites”, *Christian Science Monitor*, 31 octombrie 2003.
4. „Russia under Putin – The Making of a Neo-KGB State”, *The Economist*, 23 august 2007.
5. A. Soldatov și I. Borogan, *The New Nobility : The Restoration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB* (PublicAffairs, New York, 2011), p. 5.
6. „Russia under Putin...”
7. I. Borogan și A. Soldatov, „Za piat let rossiian stali proslușivat v dva raza bolše”, *Ejednevni jurnal*, 4 iunie 2012.
8. „«Goriacie tociki» vblizi naših graniț”, www.vz.ru/society/2013/1/26/617599.html.
9. S. Smirnov, „Șoigu usiliat boevimi ghegeneralami”, *Gazeta.ru*, 8 noiembrie 2012.

Bibliografie

Materiale din arhive și publicații oficiale

- Adibekov, Grant (ed.), *Politburo TŢK RKP (b) – VKP (b) i Evropa : reșenia «Osoboi papki» 1923-1939*, Rosspen, Moscova, 2001.
- Amiantov, Iuri (ed.) *V.I. Lenin. Neizvestnie dokumentŭi 1891-1922*, Rosspen, Moscova, 1999.
- Arhiva Mitrohin, Churchill College, Cambridge.
- Arhivele BStU (Stasi), www.bstu.bund.de/DE/Archive/_node.html.
- Belozerov, A.P. (ed.) *Sekreti Ghitlera na stole u Stalina : razvedka i kontrrazvedka germanskoi agressii protiv SSSR, mart-iun. 1941g. : dokumentŭi iz ŧentralnogo arhiva FSB Rossii*, Mosgorarhiv, Moscova, 1995.
- Cernobaev, Anatoli (ed.), *Na prieme u Stalina : zapisei liŧ, priniatih I. V. Stalinim (1924-1953 gg.)*, Rossiiskii fond Kulturi, Moscova, 2008.
- Cicerin, G., Memorandum pentru succesorul său, *Kommersant vlast*, 4, 1 februarie 2010 ; Arhivele Ministerului de Externe rus ; și pe www.mid.ru/bdomp/ns-arch.nsf/88ff23e5441b5caa43256b05004bc...
- CIA Electronic Archive, www.foia.cia.gov/.
- Commissione Parlamentare d'Inchiesta Concernente il „Dossier Mitrokhin” e l'Attività d'Intelligenza Italiana, Documento Conclusivo sull'Attività Svolta e sui Risultati dell'Inchiesta, Roma, 2006, parlamento.it.
- FBI, US Department of Justice, *Exposé of Soviet Espionage May 1960*, US Government Printing Office, Washington, DC, 1960.
- FBI Files, „Profumo Affair” (Bowtie), CD-ROM, Washington, DC.
- Felŧstinski, Iuri (ed.), *VCEK-GPU : Dokumentŭi i Materiali*, Gumanitarnaia Literatura, Moscova, 1995.
- Fesiun, Andrei (ed.), *Delo Rihard Zorge. Neizvestnie dokumentŭi*, Letnii Sad, Moscova, 2000.
- FO 371 series, National Archives, Londra.
- Fursenko, Aleksandr (ed.), *Prezidium TŢK KPSS 1954-1964*, vol. 1, Rosspen, Moscova, 2003.
- Hautov, Vladimir (ed.), *Lubianka. Stalin i VCEK-GPU-OGPU-NKVD ianvar 1922 – dekabr 1936. Dokumentŭi*, Mejdunarodnii fond „Demokratia”, Moscova, 2003.
- House of Commons, Intelligence and Security Committee, Cm. 4764. *The Mitrokhin Enquiry Report*, HMSO, Londra, iunie 2000.
- Iaruhin, Iuri (ed.), *Voennie razvedciki 1918-1945gg. : Biograficeskii spravocinik*, Voennaia Razvedka, Kiev, 2010.
- K-70-Letiŭ Soveŧko-Finliandskoi Voini. Zimnaia Voina 1939-1940gg. Zassekrečennih dokumentah ŧentralnogo arhiva FSB Rossii i arhivov Finliandii. Issledovania, dokumentŭi, kommentarii, ed. A. Saharov et al., Akademkniga, Moscova, 2009.
- Kvașonkin, A.V. (ed.) *Bolŧevišŧkoe rukovodstvo. Perepiska. 1912-1927*, Rosspen, Moscova, 1996.
- KV2 series, National Archives, Londra.
- Lord Denning's Report, HMSO, Londra, 1963.

- Lubianka. Stalin i MGB SSSR, mart 1946 – mart 1953. Dokumentii*, Materik, Moscova, 1953.
- Nevejin, Vladimir (ed.), *Stalin o voine : Zastolnie reci 1933-1945gg.*, Eksmo, Moscova, 2007.
- Noel Annan Papers, NGA 7/4/1, Archive Centre, King's College, Cambridge, UK.
- Petrov, Nikita (ed.), *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti 1941-1945. Spravocinik*, Memorial, Moscova, 2010.
- Pick, Eugene, *China in the Grip of the Reds*, North China Daily News and Herald, Shanghai, 1927.
- „Pokazania Ia. G. Bliumkina”, 20 octombrie 1929, *Istoriceskii arhiv*, nr. 6, 2002.
- Reşin, L.E. (ed.), *1941 God*, vol. 2, Mejdunarodnii fond Demokratia, Moscova, 1998.
- RGASPI, Arhiv Kominterna, Moscova.
- Saharov, Andrei (ed.), *Zimnaia Voina 1939-1940gg. v rassekreennih dokumentah Tsentralnogo arhiva FSB Rossii i ahivov Finliandii. Issledovania, dokumentii, kommentarii*, Akademkniga, Moscova, 2009.
- Senate Select Committee on Intelligence, al 94-lea Congres, sesiunea a doua, *Final Report of the Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities*, US Senate, 1976, Anexa III: „Soviet Intelligence Collection and Operations Against the United States”, US Government Printing Office, Washington, DC, 1976.
- Solovev, E.D. (ed.), *Pogranicinie Voiska SSSR 1918-1928 : Sbornik dokumentov i materialov*, Nauka, Moscova, 1973.
- Solovev, E.D. (ed.), *Pogranicinie Voiska SSSR 1945-1950 : Sbornik dokumentov i materialov*, Nauka, Moscova, 1975.
- Stalin, „Pravilnaia politika pravitelstva reşaet uspeh armii”, *Istocinik*, 3 (2002), pp. 72-76.
- Stalin, „Razvedka – sviatoe, idealnoe dlia nas delo”, în „Zapiska Iu. Andropova L. Brejnev”, 15 aprilie 1973, *Istocinik*, 5 (2001).
- Stalin către ministrul Ignatev, august 1952, *Novaia Gazeta*, Moscova, 2011, pp. 299-300.
- Stepaşin, S.V. (ed.), *Organi Gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR v velikoi otecestvennoi voine*, Kniga i biznes, Moscova, 1995.
- Swedish Ministry of Foreign Affairs, *Raoul Wallenberg : Report of the Swedish-Russian Working Group*, Stockholm, 2000, www.government.se/sb/d/574/a/41137.
- Titarenko, M.L. (ed.), *VKP(b), Komintern i Kitai. Dokumentii*, vol. 4, In-t Dalnego Vostoka RAN, Moscova, 2003.
- Traghedia soveţkoi derevni. Kollektivizaţia i raskulacivanie 1927-1939. Dokumentii i materiali*, vol. 1, Moscova, 1999.
- Valeva, L.B. (ed.), *Soveţkii Soiuz i borba narodov Tsentralnoi i Iugo-vostocinoi Evropi za svobodu i nezavisimost, 1941-1945*, Nauka, Moscova, 1978.
- Vassiliev (Aleksandr Vasilev) Notebooks, Library of Congress, site-ul Cold War International History Project, www.digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/86/Vassiliev-Notebooks.
- „Zapiski Ignatia Raissa”, *Biulleten Oppozitii*, 60-61 (decembrie 1937).
- Zdanovici, Aleksandr (ed.), *Organi gosudarstvennoi bezopasnosti i Krasnaia armia. Deiatelnost organov VCEK-OGPU po obespečeniu bezopasnosti RKKA (1921-1934)*, Kucikovo Pole, Moscova, 2008.

Memorii

- Agabekov, Gheorghii, *Sekretnii terror : Zapiski razvedcika*, Sovremennik, Moscova, 1996.
- Akhmedov, Ismail, *In and Out of Stalin's GRU*, University Publications of America, Frederick, MD, 1984.

- Berejkov, Valentin, *Kak ia stal perevodcikom Stalina*, DEM, Moscova, 1993.
- Berejkov, Valentin, *Riadam so Stalinim*, Vagrius, Moscova, 1998.
- Bohnsack, Günter, *Hauptverwaltung Aufklärung : Die Legende stirbt*, Edition Ost, Berlin, 1997.
- Chambers, Whittaker, *Witness*, A. Deutsch, Londra, 1952.
- Cherkashin, Viktor, *Spy Handler : Memoirs of a KGB Officer*, Basic Books, New York, 2005.
- Ciliga, Anton, *The Russian Enigma*, Routledge, Londra, 1940.
- Dmitrievski, Serghei, *Soveŭskie Portreti*, Strela, Berlin, 1932.
- Drozdov, I., *Vimisel isklucen : Zapiski nacialnika nelegalnoi razvedki*, Almanah Vimpel, Moscova, 1996.
- Erofeeva, Galina, *Skucinŭi Sad. Zametki o nediplomaticeskoi jizni*, Podkova, Moscova, 1998.
- Feklisov, Aleksandr, *The Man Behind the Rosenbergs*, Enigma Books, New York, 2004.
- Feklisov, Aleksandr, *Za okeanom i na ostrove*, DEM, Moscova, 1994.
- Foote, Alexander, *Handbook for Spies*, Doubleday, New York, 1949.
- Gazur, Edward, *Secret Assignment : The FBI's KGB General*, St Ermin's, Londra, 2001.
- Grimes, Sandy, și Vertefeuille, Jeanne, *Circle of Treason*, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2012.
- Gromuŭskin, Pavel, *Razvedka : liudi, portreti, sudbi*, Dobrosovet, Moscova, 2002.
- Hohlov, N., *Pravo na sovest*, f.e., Frankfurt/Main, 1957.
- Honigmann, Barbara, *Ein Kapitel aus meinem Leben*, C. Hanser, München, 2004.
- Kalugin, Oleg, *Spymaster : My Thirty-Two Years in Intelligence and Espionage*, Basic Books, New York, 2009.
- Krasilnikov, R., *KGB protiv MI-6 : ohotniki za ŭpionami*, Ţentrpoligraf, Moscova, 2000.
- Krasilnikov, R., *Koneŭ „Krota”*, Vece, Moscova, 2001.
- Kriviŭŭki, Walter, *In Stalin's Secret Service*, Enigma Books, New York, 2000.
- Kriviŭŭki, Walter, „Iz vospominania soveŭkogo kommunistu”, *Soŭialisticeskii vestnik*, 7, nr. 411 (15 aprilie 1938), și 8, nr. 412 (29 aprilie 1938).
- Leonov, Nikolai, *Liholete*, Mejdunarodnie Otnoŭenia, Moscova, 1995.
- Marchetti, Victor, și Marks, John, *The CIA and the Cult of Intelligence*, Knopf, New York, 1974.
- Maslennikov, Mihail, *Kriptografia i svoboda*, Moscova, 2008, disponibil doar online, la www.mikhailmas.livejournal.com.
- Merlen, Eric, și Ploquin, Frédéric, *Carnets intimes de la DST : 30 ans au cœur du contre-espionnage français*, Fayard, Paris, 2003.
- Miasnikov, Aleksandr, *Ia lecil Stalina*, Eksmo, Moscova, 2011.
- Milne, Tim, *Kim Philby : The Unknown Story of the KGB's Master Spy*, Bite-back, Londra, 2014.
- Milŭstein, Mihail, *Skvozgodi voin i niŭceti*, Itar-TASS, Moscova, 2000.
- Modin, Iuri, *My Five Cambridge Friends*, Headline, Londra, 1994.
- Modin, Iuri, *Sudbi razvedcikov. Moi kembrijskie družia*, Olma Press, Moscova, 1997.
- Novie krestonoŭŭi : ŢRU o perestroika*, Olma Press Obrazovanie, Moscova, 2003.
- Pavlov, Vitali, *Tragedii soveŭŭkoi razvedki*, Olma Press, Moscova, 2000.
- Petrov, Vladimir, și Petrov, Evdokia, *Empire of Fear*, Andre Deutsch, Londra, 1955.
- Philby, Rufina, Lyubimov, Mikhail, și Peake, Hayden, *The Private Life of Kim Philby : The Moscow Years*, Fromm International, Londra, 1999.
- Poretzky, Elizabeth, *Our Own People*, Oxford University Press, Londra, 1969.
- Puŭŭkariov, Nikolai, *GRU : vimisli i realnost*, Eksmo, Moscova, 2004.
- Radó, Sandor, *Dora meldet...*, Militärverlag, Berlin, 1974.
- Semiceastniŭi, Vladimir, *Bespokoinoe serdtse*, Vagrius, Moscova, 2002.
- Sheymov, Viktor, *Tower of Secrets*, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 1993.

- Sudoplatov, Pavel, *Pobeda v taine voine 1941-1945 godi*, Olma Press, Moscova, 2005.
- Sudoplatov, Pavel, *Speșoperații. Lubianka i Kreml 1930-1950 godi*, Olma Press, Moscova, 1998.
- Trepper, Leopold, *Le Grand Jeu*, A. Michel, Paris, 1975.
- Udilov, Vadim, *Zapiski kontrrazvedcika : Vzgljad iznutri*, Iaguar, Moscova, 1994.
- Voijehovski, Serghei, *Trest*, Zaria, Ontario, 1974.
- Webster, Nigel, *Cribs for Victory : The Untold Story of Bletchley Park's Secret Room*, publicat în particular, Clifton-upon-Teme, 2011.
- Winarow, Iwan, *Kämpfer der lautlosen Front : Erinnerungen eines Kundschafters*, Militärverlag, Berlin, 1969.
- Womack, Helen (ed.), *Undercover Lives : Soviet Spies in the Cities of the World*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1998.

Monografii

- Abramov, Vadim, *Evrei v KGB. Palaci i jertvi*, Eksmo, Moscova, 2005.
- Abramov, Vadim, *Kontrrazvedka. Șcit i meci protiv Abvera i Ţru*, Eksmo, Moscova, 2006.
- Aldrich, Richard, *GCHQ : The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency*, HarperPress, Londra, 2010.
- Alekseev, Mihail, *Leksika russkoi razvedki*, Mejdunarodnie Otnoșenia, Moscova, 1996.
- Alekseev, Mihail, *Sovețkaia voennaia razvedka v Kitae i hronika „kitaiskoi smuti” (1922-1929)*, Kucikovo Pole, Moscova, 2010.
- Alekseev, Mihail, *„Vaș Ramzai” : Rihard Zorge i sovețkaia voennaia razvedka v Kitae 1930-1933gg.*, Kucikovo Pole, Moscova, 2010.
- Andrew, Christopher, *The Defence of the Realm : The Authorised History of MI5*, Allen Lane, Londra, 2009.
- Andrew, Christopher, și Gordievsky, Oleg, *KGB : The Inside Story*, Hodder and Stroughton, Londra, 1990.
- Andrew, Christopher, și Mitrokhin, Vasili, *The Mitrokhin Archive : The KGB in Europe and the West*, Allen Lane, Londra și New York, 2000.
- Andrew, Christopher, și Mitrokhin, Vasili, *The Mitrokhin Archive II : The KGB and the World*, Allen Lane, Londra și New York, 2005.
- Antonov, Vladimir, și Karpov, Vladimir, *Tainie informatori Kremlia : Vollenberg, Artuzov i drughie*, Gheia Iterum, Moscova, 2001.
- Apostel, Léo, Mandelbrôt, Benoît, și Morf, Albert, *Logique, langage et théorie de l'information*, Presses Universitaires de France, Paris, 1957.
- Benson, Robert, *The Venona Story*, NSA, Meade, MD, 2000.
- Bezimenski, Lev, *Budapeștskaia missia : Raul Vollenberg*, Kolekția „Soverșenno Sekretno”, Moscova, 2001.
- Boltunov, Mihail, *„Zolotoe Uho” voennoi razvedki*, Vece, Moscova, 2011.
- Bondarenko, V.I., Andronenko, V.V., și Garanin, M.V., *50 Let Institutu Kriptografii, Sviazi i Informatiki : Istoriceskii Ocerk*, f.e., Moscova, 1999 ; și www.vif2ne.ru.
- Bower, Tom, *Red Web*, Mandarin, Londra, 1993.
- Brigadier John Tiltman : *A Giant among Cryptanalysts*, NSA, Meade, MD, 2007.
- Burke, Colin, *It Wasn't All Magic : The Early Struggle to Automate Cryptanalysis, 1930s-1960s*, NSA, Meade, MD, 2000.
- Carr, Edward, *Twilight of Comintern, 1930-1935*, Macmillan, Londra, 1982.
- Carter, Miranda, *Anthony Blunt : His Lives*, Macmillan, Londra, 2001.

- Clandestine Services History: The Berlin Tunnel Operation 1952-1956*, CIA, Langley, VA, 1968.
- Corera, Gordon, *The Art of Betrayal*, Pegasus, Londra, 2011.
- Costello, John, și Tsarev, Oleg, *Deadly Illusions*, Crown, New York, 1993.
- Damaskin, Igor, *Semnadsat imion Kitti Harris*, Gheia Iterum, Moscova, 1999.
- Damaskin, Igor, *Stalin i Razvedka*, Vece, Moscova, 2004.
- Danilov, Viktor (ed.), *Traghedia soveșkoi derevni. Kollektivizația i raskulacivanie 1927-1939. Dokumentii i Materiali*, vol. 1, Rosspen, Moscova, 1999.
- Dolgoplov, Nikolai, *Abel-Fișer*, Molodaia Gvardia, Moscova, 2010.
- Duff, William, *A Time for Spies*, Vanderbilt University Press, Nashville, TN, 1999.
- Erofeev, Vladimir, *Diplomat*, Zebra E., Moscova, 2005.
- Firsov, Friedrich, *Sekretne kodii istorii Kominterni 1919-1943*, Airo-XXI, Moscova, 2007.
- Galvazin, Serghei, *Ohrannie strukturi Rossiiskoi Imperii: Formirovanie apparata, analiz operativnoi praktiki*, Kolekția „Sovershenno Sekretno”, Moscova, 2001.
- Gasparian, Armen, *Operația „Trest”: Soveșkaia razvedka protiv russkoi emigrații 1921-1937*, Vece, Moscova, 2008.
- Gladkov, Teodor, *Lift v Razvedku: „Korol” nelegalov Aleksandr Korotkov*, Olma Press, Moscova, 2002.
- Gladkov, Teodor, *Nagrada na vernost – Kazn*, Tentrpoligraf, Moscova, 2000.
- Gladkov, Teodor, *Naș celovek v Niu-Iork: Sudba rezidenta*, Eksmo, Moscova, 2007.
- Gladkov, Teodor, și Zaitsev, Nikolai, *I ia emu ne mogu ne verit...*, Politizdat, Moscova, 1983.
- Gorciakov, Ovidi, *Shvatka s cernim drakonom: Tainaia voina na Dalnem Vostoke*, Vece, Moscova, 2002.
- Gorciakov, Ovidi, *Stalin i GRU*, Eksmo, Moscova, 2010.
- Gorciakov, Ovidi, *Ian Berzin – komandarm GRU*, Neva, Moscova, 2004.
- Granovsky, Anatoly, *All Pity Choked: The Memoirs of a Soviet Secret Agent*, W. Kimber, Londra, 1955.
- Grey, Muriel, *Le Général meurt à minuit. L'enlèvement des généraux Koutieпов (1930) et Miller (1937)*, Plon, Paris, 1981.
- Griffith, John, *Foreign vs US Computers: An Appraisal*, NSA, Meade, MD, 1972.
- Gulev, Leonid, *Missia Meisi. Dokumentalnaia povest*, Russkaia Razvedka, Moscova, 2003.
- Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War*, Yale University Press, New Haven, CT, 2011.
- Haslam, Jonathan, *Soviet Foreign Policy 1930-33: The Impact of the Depression*, Macmillan, Londra, 1983.
- Haslam, Jonathan, *The Soviet Union and the Politics of Nuclear Weapons in Europe 1969-87*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1989.
- Haslam, Jonathan, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39*, Macmillan, Londra, 1984.
- Haslam, Jonathan, *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-41*, Macmillan, Londra, 1992.
- Haslam, Jonathan, și Urbach, Karina (eds.), *Secret Intelligence in the European States System 1918-1989*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2013.
- Hermiston, Roger, *The Greatest Traitor: The Secret Lives of Agent George Blake*, Aurum Press, Londra, 2013.
- Hinsley, Francis et al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. 1, Stationery Office Books, Londra, 1979.
- Hinsley, Francis et al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. 2, Stationery Office Books, Londra, 1981.

- Hinsley, Francis *et al.*, *British Intelligence in the Second World War*, vol. 4, Stationery Office Books, Londra, 1990.
- Hinștein, Aleksandr, *Taini Lubianki*, Olma Press, Moscova, 2008.
- Hlobustov, Oleg, *Gosbezopasnost ot Aleksandra I do Putina : 200 let tainoi voini*, Eksmo, Moscova, 2006.
- Höhne, Heinz, *Kennwort : Direktor. Die Geschichte der Roten Kapelle*, S. Fischer, Frankfurt/Main, 1970.
- Horne, Alistair, *Macmillan : The Official Biography*, Macmillan, Londra, 2008.
- Hristov, Hristo, *Ubiite „Skitnik”*, Siela, Sofia, 2006.
- Iaruhin, Iuri (ed.), *Voennie Razvedniki 1918-1945gg.: Biograficeskii spravocinik*, Voennaia Razvedka, Kiev, 2010.
- Imposimato, Ferdinando, și Proviszionato, Sandro, *Attentato al Papa*, Chiare Lettere, Milano, 2011.
- Ioan Paul al II-lea, *Memory and Identity : Personal Reflections*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 2005.
- Ivanov, Evgheni, și Sokolov, Ghennadi, *Golii špion. Russkaia readkția. Vospominania aghenta GRU*, Kucikovo Pole, Moscova, 2009.
- Jeffery, Keith, *MI6 : The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, Bloomsbury, Londra, 2011.
- Johnson, Thomas, *American Cryptology During the Cold War, 1945-1989*, tom 1, NSA, Meade, MD, 1995.
- Kirpicenko, Vadim, *Razvedka : Lița i licinosti*, Gheia, Moscova, 1998.
- Kiselev, Aleksandr, *Stalinskii favorit s Lubianki*, Neva, Sankt-Petersburg, 2003.
- Knight, Amy, *The KGB : Police and Politics in the Soviet Union*, Unwin Hyman, Londra, 1990.
- Kolpakidi, Aleksandr, și Prohorov, Dmitri, *Imperia GRU*, Olma Press, Moscova, 2000.
- Kornilov, Arkadi, *Berlin : Tainaia voina po obe storoni graniți : Zapiski voennogo kontrrazvedcika*, Kucikovo Pole, Moscova, 2009.
- Kostine, Sergei, și Raynaud, Éric, *Adieu Farewell*, Robert Laffont, Paris, 2009.
- Ladighin, Fiodor, și Lota, Vladimir, *GRU i karibskii krizis*, Kucikovo Pole, Moscova, 2012.
- Leonard, Raymond, *Secret Soldiers of the Revolution*, Greenwood Press, Londra, 1999.
- Lota, Vladimir, *„Alta” protiv „Barbarossi” : Kak bili dobiti svedenia o podgotovke Germani k napadeniu na SSSR*, Molodaia Gvardia, Moscova, 2004.
- Lota, Vladimir, *GRU i atomnaia bomba*, Olma Press, Moscova, 2002.
- Macintyre, Ben, *A Spy among Friends : Kim Philby and the Great Betrayal*, Bloomsbury, Londra, 2014.
- MacKinnon, Janice, și MacKinnon, Stephen, *Agnes Smedley : The Life and Times of an American Radical*, University of California Press, Berkeley, 1998.
- Malinovsky, Boris, *Pioneers of Soviet Computing*, www.sigcis.org/files/SIGCISMC2010_001.pdf.
- McDonald, Iverach, *The History of the Times*, vol. 5, Times Books, Londra, 1984.
- Moravec, František, *Master of Spies*, Sphere, Londra, 1981.
- Mosley, Leonard, *Dulles : A Biography of Eleanor, Allen, and John Foster Dulles and Their Family Network*, Hodder and Stoughton, Londra, 1978.
- Mozohin, Oleg, *Borba soveřkih organov gosudarstvennoi bezopasnosti s terrorizmom*, Kucikovo Pole, Moscova, 2011.
- Murphy, David, Kondrashev, Sergei, și Bailey, George, *Battleground Berlin*, Yale University Press, New Haven, CT, 1997.

- Narinski, Mihail, *Soveŭkaia vneŭŭniaia politika i proishojdenie holodnoi voini – Soveŭkaia vneŭŭniaia politika v retrospekŭtive 1917-1991*, publicat în particular, Moscova, 1993.
- Nevejin, Vladimir (ed.), *Stalin o Voine : Zastolnie reci 1933-1945gg.*, Eksmo, Moscova, 2007.
- Nikonov, Viaceslav, *Molotov : Molodost*, Vagrius, Moscova, 2005.
- Ocerki istorii Rossiiskoi vneŭŭnei razvedki*, vol. 2, Mejdunarodnie Otnoŭenia, Moscova, 1996.
- Ocerki istorii Rossiiskoi vneŭŭnei razvedki*, vol. 3, Mejdunarodnie Otnoŭenia, Moscova, 1997.
- Ocerki istorii Rossiiskoi vneŭŭnei razvedki*, vol. 4, Mejdunarodnie Otnoŭenia, Moscova, 1999.
- Ostrjakow, Sergei, *Militär-Tschekisten*, Militär Verlag, Berlin, 1984.
- Ovciarenko, G., „V sviatai sviatih bezopasnosti : Vpervie jurnalist pereŭagnul porog 8-go Glavnogo upravlenia KGB SSSR”, *Pravda*, 16 septembrie 1990.
- Peregudova, Zinaida, *Politiceskii sisk Rossii (1880-1917)*, Rosspen, Moscova, 2000.
- Peregudova, Zinaida (ed.), „Ohranka” : *Vospominania rukovoditelei ohrannih otdelenii*, vol. 2, Novoe literaturnoe obozrenie, Moscova, 2004.
- Peŭcerski, Vladimir, „Krasnaia Kapella” : *Soveŭkaia razvedka protiv Abvera i Ghestapo*, Ťentrpoligraf, Moscova, 2000.
- Petrov, Nikita, *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti 1941-1954 : Spravocinik*, Zvenia, Memorial, Moscova, 2010.
- Petrov, Nikita, *Palaci : Oni vipolniali zakazi Stalina*, Novaia Gazeta, Moscova, 2011.
- Petrov, Nikita, *Pervii predsedatel KGB Ivan Serov*, Materik, Moscova, 2005.
- Plehanov, Aleksandr, *Dzerjinski : Pervii cekist Rossii*, Olma Media Group, Moscova, 2007.
- Popov, Viktor, *Sovetnik korolevi – Superaghent Kremliia*, TOO „Novina”, Moscova, 1995.
- Prokofev, Valeri, *Aleksandr Saharovski : Nacialnik vneŭŭnei razvedki*, Iauza, Moscova, 2005.
- Puŭkariov, Nikolai, *GRU : dela i sudbi*, Eksmo, Moscova, 2013.
- Ribalkin, Iuri, *Operaŭia „H.”*, Airo XX, Moscova, 2000.
- Roewer, Helmut, *Die Rote Kapelle und andere Geheimdienst-Mythen : Spionage zwischen Deutschland und Russland im Zweiten Weltkrieg 1941-1945*, Ares, Graz, 2010.
- Rubin, Barry, *Istanbul Intrigues*, Pharos, New York, 1992.
- Sale, Tony, *COLOSSUS 1943-1996*, publicat în particular, Kidderminster, 1998.
- Schwarz, Paul, *This Man Ribbentrop : His Life and Times*, Messner, New York, 1943.
- Selvatici, Antonio, *Chi spiava i terroristi. KGB, Stasi-BR, RAF. I documenti negli archivi dei servizi segreti dell'Europa „comunista”*, Pendragon, Bologna, 2010.
- Simbirŭev, Igor, *Speŭslujbi pervih let SSSR 1923-1939*, Ťentrpoligraf, Moscova, 2008.
- Singh, Simon, *The Code Book*, Anchor, New York, 2000.
- Sirkov, Boris, *Prosluŭka predteci Snoudena*, Algoritm, Moscova, 2013.
- Smith, Michael, *Six*, Biteback, Londra, 2011.
- Sobolev, Vasilii (ed.), *Lubianka 2*, Glavarhiv, Moscova, 1999.
- Soboleva, Tatiana, *Istoria ŭifrovalnogo dela v Rossii*, Olma Press, Moscova, 2002.
- Steil, Benn, *The Battle of Bretton Woods : John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2013.
- Ŗirokorad, Aleksandr, *Rossia i Ukraina : Kogda zagovoriat puŭski...*, AST, Moscova, 2007.
- Ŗirokorad, Aleksandr, *Velikii antrakht*, AST, Moscova, 2009.
- Ŗvariov, Nikolai, *Razvedciki-Nelegali SSSR i Rossii*, Vece, Moscova, 2011.
- Taylor, Sally, *Stalin's Apologist : Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow*, Oxford University Press, New York, 1990.
- Tereŭcenko, Anatoli, „Oborotni” iz voennoi razvedki : *Deviat predatelstv sotrudnikov GRU*, Zvonniŭa M-G, Moscova, 2004.
- Tereŭcenko, Anatoli, ŭi Vdovin, Aleksandr, *Iz SMERŖA do GRU : „Imperator Speŭslujb”*, Eksmo, Moscova, 2013.

- The Trust, Security and Intelligence Foundation Reprint Series*, CIA, Langley, VA, iulie 1989.
- Thorsell, Staffan, *I Hans Majestäts tjänst*, Albert Bonniers, Stockholm, 2009.
- Tincenko, Iaroslav, *Golgofa ruskogo ofitserstva v SSSR 1930-1931 godi*, Moskovskii obščestvennii fond, Moscova, 2000.
- Țarev, Oleg, *KGB v Anglii*, Țentrpoligraf, Moscova, 1999.
- Tuschhoff, Christian, *MC 70 und die Einführung Nuklearer Trägersysteme in die Bundeswehr 1956-1959*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen, 1990.
- Tumșis, Mihail, și Papcinski, Aleksandr, *1937: Bolșaiă cistka : NKVD protiv CEK*, Eksmo, Moscova, 2009.
- Ulanovskie, Nadejda, și Ulanovskie, Maia, *Istoria odnoi semi*, Chalidze, New York, 1982.
- Uspenski, Vladimir, *Trudi po nematematike*, OGI, Moscova, 2002.
- Valev, Liubomir, *Sovețkii Soiuz i borba narodov Țentralnoi i Iugo-vostocinoi Evropi za svobodu i nezavisimost 1941-1945gg.*, Nauka, Moscova, 1978.
- Veriujski, Nikolai, *Ofiterskaia slujba*, www.navy.ru/blog/historyofNVMU.
- Viktorov, Ivan, *Podpolščik, voin, cekist*, Politiceskaia Literatura, Moscova, 1963.
- Weingartner, Thomas, *Stalin und der Aufstieg Hitlers : Die Deutschlandpolitik der Sowjetunion und der Kommunistischen Internationale 1929-1934*, De Gruyter, Berlin, 1970.
- Weinstein, Allen, și Vassiliev, Alexander, *The Haunted Wood*, Modern Library, New York, 1999.
- West, Nigel, *VENONA : The Greatest Secret of the Cold War*, HarperCollins, Londra, 1999.
- West, Nigel (ed.), *The Guy Liddell Diaries*, vol. 1, Routledge, Londra, 2005.
- West, Nigel, și Tsarev, Oleg, *The Crown Jewels*, Yale University Press, New Haven, CT, 1999.
- Wilmers, Mary-Kay, *The Eitingons*, Faber & Faber, Londra, 2009.
- Zalesskaia, M.K. (ed.), *Oni rukovodili GRU*, Vece, Moscova, 2010.
- Zdanovici, Aleksandr, *Organi gosudarstvennoi bezopasnosti i Krasnaia armia : Deiatelnost organov VCEK-OGPU po obespečeniu bezopasnosti RKKA (1921-1934)*, Kucikovo Pole, Moscova, 2008.
- Zipf, George, *The Psycho-Biology of Language*, Houghton Mifflin, Boston, 1935.

Periodice

Argumenti ru
Avvenire
Bezopasnost informacionnih tehnologhii
BIS Journal
Biulleten opoziții
Bratška ru
Christian Science Monitor
Cryptologic Quarterly
Daily Mail
Daily Telegraph
Diplomaticeskii vestnik
Economist
Ejednevni jurnal
Ekabu ru
Gazeta ru
Gazeta Wyborcza

Historical Journal
Istocinik
Kommersant vlast
Komsomolskaia pravda
Krasnaia zvezda
Krugozor
Kurskaia pravda
Labor History
Liudi
Mi zdes
Moskovskii komsomoleť
New York Times
Nezavisimoe voennoe obozrenie
Novosti razvedki i kontrrazvedki
Novosti Vladivostoka
Ogonek
Ohrana ru
Okno v Rossii
Parlamentskaia gazeta
Poltavščina
Populiarnaia mehanika
Pravda
Pravdinform
Rakus istorii
Religion, State and Society
Rossiiskaia gazeta
Rossiiskoe voennoe obozrenie
Rossia
Soĭialisticeskii vestnik
Soverşenno sekretno
Speĭnaz Rossii
Sunday Times (Londra)
Superkomiuteri
Svobodnaia misl
Times (Londra)
Trud
Ukraina kriminalnaia
US News and World Report
Victoria Advocate
Voennoe obozrenie
Voenno-istoriceskii arhiv
Voenno-istoriceskii jurnal
Voenno-promiŝlennii kurer
Voinskoe bratstvo (voin-brat.ru)
Vokrug sveta
Voprosi istorii
Wall Street Journal
Washington Monthly

Washington Post
Zaščita informacij. Konfident
Zavtra

Articole

- Abakumov, Dmitri, „Leghendi razvedki : velikii kombinator spetslujb”, www.bratishka.ru/archiv/2007/6/2007_6_17.php.
- Abakumov, Dmitri, „Leghendi razvedki : Vibor polkovnika Abelia”, www.bratishka.ru/archiv/2006/12/2006_12_12.php.
- Afanasev, Igor, și Voronțov, Dmitri, „Liubopitnii vzgliad iz Kosmosa : fotospionaj”, www.popmech.ru/.../8999-lyubopytnyy-vzglyad-iz-kozmosa : fotoshpionazh.
- „Alma-mater rossiiskih razvedcikov”, *Voinskoe Bratstvo*, 8, nr. 65 (noiembrie-decembrie 2010).
- Anfilov, Viktor, „Razgovor zakoncilsia ugrozoi Stalina : Desiat neizvestnih besed s maršalom G.K. Jukovim v mae-iune 1965 goda”, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 3 (mai-iunie 1995).
- Antonov, Vladimir, „Anatoli Gorskii na peredovoi vnešnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 16 decembrie 2011.
- Antonov, Vladimir, „Den rojdenia Bokia G.I. (1879) – pervogo rukovoditelia kriptograficeskoi slujbi SSSR”, 22 iunie 2013, www.securityliba.ru.
- Antonov, Vladimir, „Iakov Serebrianski – trijdi uznik Lubianki”, *Voenno-promișelennii kurer*, 1 noiembrie 2006.
- Antonov, Vladimir, „Iskusstvo vibirat družei i vragov”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 octombrie 2013.
- Antonov, Vladimir, „Iz istorii Slujbi vnešnei razvedki...”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 decembrie 2007.
- Antonov, Vladimir, „Kak Viliam Fișer stal Rudolom Abelem”, *Voenno-promișelennii kurer*, 1 august 2007.
- Antonov, Vladimir, „Leonid Kvasnikov i atomnaia bomba”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 august 2008.
- Antonov, Vladimir, „Na polskom napravlenii pered 22 iunia”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 iunie 2011.
- Antonov, Vladimir, „Odisseia vselogo Odessita”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 22 noiembrie 2013.
- Antonov, Vladimir, „Razgrom belogvardeiskogo gnezda”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 octombrie 2012.
- Antonov, Vladimir, „Razvedcik Den”, *Voenskoe bratstvo*, 2, nr. 75 (februarie-martie 2012).
- Antonov, Vladimir, „Reanimator vnešnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 decembrie 2007.
- Antonov, Vladimir, „7 aprilie ispolniaetia 105 let so dnia rojdenia vidaiușčegosia sovețkogo razvedcika-nelegala Ișaka Ahmerova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 7 aprilie 2006.
- Antonov, Vladimir, „Sviaznaia «Kembridjskoi piaterki». Jizn po ciujomu pasportu i zolotoi kulon na pamiat o liubvi”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 noiembrie 2012.
- Antonov, Vladimir, „Vasili Zarubin – razvedcik ot boga”, *Novoe voennoe obozrenie*, 20 februarie 2009.
- Antonov, Vladimir, „Virtuoz verbovki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 iunie 2006.

- Antonov, Vladimir, „Vladimir Bustrem – revoluționer, katorjanin, rezident : Vklad berlinskoii rezidenturi v stanovlenie sovetkoi vnešnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 9 septembrie 2011.
- Antonov, Vladimir, „Zvezdnii cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.
- Atamanenko, Igor, „Bili, bili – ne dobili”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 2 aprilie 2010.
- Atamanenko, Igor, „I poslali nicito celoveceskoe ne ciujdo...”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 martie 2009.
- Atamanenko, Igor, „Izmennik-neudacinek”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 iunie 2013.
- Atamanenko, Igor, „Ohota na «krotov»; kontrrazvedka KGB protiv aghentura TRU i MI6”, *Pravdainform*, 6 ianuarie 2013.
- Atamanenko, Igor, „Operația «Sezam, otkroisia!»”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 ianuarie 2013.
- Atamanenko, Igor, „Pervii krot v Glavnom razvedivatelnom upravlenii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 23 martie 2012.
- Babaș, Aleksandr, și Baranov, Elena, „Kriptograficeskie metodi obespecenia informacionnoi bezopasnosti do pervoi mirovoi voini”, *publications.hse.ru*.
- Berezin, Aleksandr, „Leghendi Razvedki : «Tarantella» dlia Djentlmenov”, *www.bratishka.ru/archiv/2008/4/2008_4_13.php*.
- „Beria stal boiatsia Abakumova kak ognia”, *Kommersant vlast*, 30 iunie 2008.
- „Biografia I. Ia. Vercenko”, *Mejregionalnaia olimpiarda školnikov po matematike i kriptografii*, 12 septembrie 2012.
- Bogomolov, Aleksei, „Kokain dlia tovarišcia Stalina”, *Soveršenno sekretno*, 3, nr. 286 (25 februarie 2013).
- Bondarenko, Aleksandr, „Smert špionam”, *Krasnaia zvezda*, 17 aprilie 2012.
- Borogan, Irina, și Soldatov, Andrei, „Za piat let rossian stali proslušivat v dva raza bolše”, *Ejnednevniĭ jurnal*, 4 iunie 2012.
- „Celovek-leghenda. Grigorenko Grigori Fiodorovici”, *Okhrana.ru*, 23 ianuarie 2008.
- Cikov, Vladimir, „Razvedka – eto moia glavnaia jizn”, *Voennopromišlennii kurer*, 15 septembrie 2004.
- Corley, Felix, „Soviet Reactions to the Election of Pope John Paul II”, *Religion, State and Society*, 22, nr. 1 (1994).
- Davidovici, Inna, „V teni kembridjskoi piaterki”, noiembrie 2007, *www.krugozormagazine.com*.
- „Delo «Vesna»”, *Krasnaia zvezda*, 3 martie 2010.
- Denisov, Vladimir, și Matveev, Pavel, „Tainstvennaia Erna”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 19 ianuarie 2001.
- Drozdov, Iuri, „SŠA, Niu-Iork (1975-1979gg.)”, *www.vatanyim.ru/?=vs307_mem1*.
- Dvinin, Valentin, „Operația «Karfaghen» ili Tainie seifovoi komnati”, *Rossiiskaia gazeta*, 3 și 9 martie 2006.
- Earley, Pete, interviu cu Solomatin, *Washington Post Magazine*, 23 aprilie 1995.
- Emelianov, Ghennadi, Larin, Dmitri, și Butirski, Leonid, „Prevrășcenie kriptologhii v fundamentalnui nauku. N.N. Andreev : put ot inženera do prezidenta Akademii kriptografii RF”, *BIS Journal*, 3, nr. 10 (2013).
- Epstein, Edward, „The Spy Wars”, *New York Times Magazine*, 28 septembrie 1980.
- Evdokimov, Pavel, „Spežrezerv KGB”, *Spežnaz Rossii*, 3, nr. 138 (martie 2008).
- Fediušin, Iliia, „V telefilme «semnadtsat» mgnovenii vesni ispolzovani podlinnie razvedivatelnie siujeti”, *Voennopromišlennii kurer*, 25 ianuarie 2006.

- Fenyvesi, Charles, și Pope, Victoria, „The Angel Was a Spy. New Evidence : Sweden's Raoul Wallenberg Was a US Espionage Asset”, *US News and World Report*, 5 mai 1996.
- „Film «Mertvii sezon» – eto o nem”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 8 martie 2013.
- Friedman, Richard, „A Stone for Willy Fisher”, *Studies in Intelligence* (toamna 2000).
- Galaiko, Vladimir, „Şpion, za kotorim ohotilis cetvert Veka”, *Gazeta.zn.ua*, 23 martie 2001.
- „Gheneral GRU – amerikanskii aghent”, 19 iunie 2012, www.vse-war.ru/video/istorija/general-gru-amerikanskij-agent.html.
- Golikov, Filipp, „Soveţkaia Voennaia Razvedka pered Ghitlerovskim Naşestviem na SSSR”, *Voenno-istoriceskii jurnal*, 12 (2007).
- Golubev, Serghei, „Naş Tovarişci Kim Filbi”, *Krasnaia zvezda*, 9-11 august 2006.
- Gorbunov, Evgheni, „Aktivnaia razvedka, perehodiaşciaia v banditizm”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 9 septembrie 2005.
- Gorbunov, Evgheni, „Bezосновatelnaia trevoga. Voennaia razvedka dokladivala soveţkomu rukovodstvu, cito napadenie na SSSR maloveroiatno”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 21 martie 2008.
- „Govorit Aleksandr Gusak”, *Zavtra*, 10 septembrie 2001.
- Gudz, Boris, „Ja videl, kak Dzerjinski ţeloval dame ruku”, *Trud*, 20 decembrie 2002.
- Haslam, Jonathan, „Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936”, *Historical Journal*, 29, nr. 2 (1986), pp. 395-418.
- Haslam, Jonathan, „The Comintern and the Origins of the Popular Front, 1934-35”, *Historical Journal*, 22, nr. 3 (1979), pp. 673-691.
- Hinştin, Aleksandr, „Oboroten s Lubianki”, *Moskovskii komsomoleţ*, 13 septembrie 1998.
- Holloway, David, „Barbarossa and the Bomb : Two Cases of Soviet Intelligence in World War II”, în J. Haslam și K. Urbach (eds.), *Secret Intelligence in the European States System 1918-1989*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2013.
- „Interviu Viktora Martinova v rubrike «nevidimii front»”, *Voinskoe bratstvo*, 4 (2005).
- Jirnov, Evgheni, „Cekist iz firmi”, *Kommersant vlast*, 12 aprilie 2004.
- Jirnov, Evgheni, „Lubianskii komsomoleţ”, *Kommersant vlast*, 10 aprilie 2001.
- Jirnov, Evgheni, „Pri našem sodeistvii rabotaiut bandi za kordonom”, *Kommersant vlast*, 23 august 2004.
- Jirnov, Evgheni, „Propuşcennie cerez Tito”, *Kommersant vlast*, 3 aprilie 2001.
- Jirnov, Evgheni, „U nas bila samaia legalnaia razvedka v mire”, *Kommersant vlast*, 23 aprilie 2002.
- „K istorii sozdania şifrovalnoi slujbi v MID Rossii”, *Diplomaticeskii vestnik*, aprilie 2001.
- Kahn, Jeffrey, „The Case of Colonel Abel”, *Journal of National Security Law and Policy*, 5 (2011), pp. 263-301.
- „Kak Faina Ranevskaja obvela vokrug palţa KGB”, *Ekabu.ru*, 25 mai 2013.
- „Kak odin poltavcianin Ghimmlera obmanul”, *Poltavşcina*, 23 februarie 2010.
- Kalaşnikov, Viktor, „Porojdenie vzaimnogo straha”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 20 octombrie 2006.
- Karih, Maria, „Komitet informaii – naš otvet TRU”, *Voenno-promişlennii kurier*, 14, nr. 280 (15 aprilie 2009).
- Karpov, Igor, „Vo glave Komiteta informaii”, *Voinskoe bratstvo*, număr special, 2005.
- Kocik, Valeri, „Soveţkaia voennaia razvedka : struktura i kadri”, *Svobodnaia misl*, 6, nr. 1475 (iunie 1998).
- Kocik, Valeri, „Soveţkaia voennaia razvedka : struktura i kadri”, *Svobodnaia misl*, 7, nr. 1476 (iulie 1998).
- „Kozlov, Mihail Stepanovici”, <http://crypto-volga.narod.ru/Text/KOZ.doc>.

- Krivițki, Valter, „Iz vospominanii sovetkogo kommunistu”, *Sozialisticeskii vestnik*, 7 (15 aprilie 1938).
- Krotkov, Boris, „Ia prinimal u aghenta prisiagu na vernost fiureru”, *Rossiiskaia Gazeta*, 31 august 2007.
- Kuzmin, Leonid, „GUSS – etap v razvitii sovetkoi kriptografii”, *Zashchita informaii : Konfident*, 22 (1997).
- Kuzmin, Leonid, „Ne zabivat svoih gheroev”, *Zashchita informaii : Konfident*, 1 (1998).
- Kuzmin, Leonid, „Stanovlenie kafedrii kriptografii”, www.iso27000.ru/chitalnyi-zai/kriptografiya/.
- Ladighin, Fiodor, și Lota, Vladimir, „Obrecennaia «Tîadel»”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, mai 2013.
- Ladighin, Fiodor, și Lota, Vladimir, „U kraia Karibskoi propasti”, *Krasnaia zvezda*, 18 octombrie 2012.
- Ladighin, Fiodor, și Lota, Vladimir, „U kraia Karibskoi propasti”, partea a II-a, *Krasnaia zvezda*, 25 octombrie 2012.
- Ladighin, Fiodor, și Lota, Vladimir, „Zvezdnii cias Djona Kernkrossa”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2013.
- „Lampovie dinozavri pervogo pokolenia”, *Vokrug sveta*, 8, nr. 2875 (august 2013).
- Larin, Dmitri, „O vklade sovetkikh kriptografov v pobedu pod Moskvoi”, www.pvti.ru/data/file/bit/bit_4_2011_8.pdf.
- Latunski, Ilia, „Boi s teniu : iz istorii protivosostoiania TRU i KGB”, *Pravda*, 5 iunie 2006.
- Lekarev, Stanislav, „Eksfiltraiia șifrovalșika Andropova”, *Argumenti nedeli*, 24 mai 2007.
- Lekarev, Stanislav, „Koneț «kembridjskoi piaterki»”, partea a IV-a, *Argumenti nedeli*, 10, nr. 96 (7 martie 2008).
- Lekarev, Stanislav, „Na kogo rabotala «kembridjskaia piaterka»?”, partea a II-a, *Argumenti nedeli*, 8, nr. 94 (21 februarie 2008).
- Lekarev, Stanislav, „Șpionskie skandali XX veka ne ostalis v prošlom”, *Moskovskii komsomoleț*, 9 iunie 2002.
- Lekarev, Stanislav, „Umer ghenii rossiiskoi kontrrazvedki”, *Argumenti nedeli*, 1 iunie 2007.
- Lekarev, Stanislav, și Pork, Valeri, „Radioelektronni șcit i meci”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 26 ianuarie 2002.
- Lekarev, Stanislav, și Sudoplatov, Anatoli, „Londonskii proval sovetkoi razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 18 octombrie 2002.
- Lota, Vladimir, „Marșal voennoi razvedki”, *Krasnaia zvezda*, 2 septembrie 2009.
- Lota, Vladimir, „Morris”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 9, nr. 68 (septembrie 2009).
- Lota, Vladimir, „Obrecennaia «Tîadel»”, *Krasnaia zvezda*, 6 mai 2013.
- Lota, Vladimir, „Omega”, *Rossiiskoe voennoe obozrenie*, 10, nr. 69 (octombrie 2009).
- Lota, Vladimir, „Stalingradskaia bitva voennoi razvedki”, *Voennoe obozrenie*, 1 decembrie 2012.
- Liulecinik, Vilen, „Pokușenie na Ghitlera 20 iulia 1944g. : Novii dokumentii i faktii”, *Rakus istorii*, www.russian-globe.com/N106/Lulechnik.PokushenieNaGitlera.htm.
- Makarenko, Pavel, „«Nemetskii Oktiabr» 1923 g. i sovetkaia vneșniaia politika”, *Voprosi Istorii*, 3 (martie 2012), pp. 36-55.
- Maksimenkov, Leonid, „Do Snoudena bil Gamilton”, *Ogoniok*, 26, nr. 5286, 8 iulie 2013.
- Malevanni, Valeri, „«Iaponskii goroskop» dlia TRU”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 31 martie 2000.
- Malevanni, Valeri, „Inspekția Iuria Andropova”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 24 aprilie 1998.
- Malevanni, Valeri, „Sensei iz Iasenevo”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 septembrie 2000.
- Matveev, Oleg, și Merzliakov, Vladimir, „Azbuka Kontrrazvedka”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 3 martie 2000.

- „Mejdu jeleznim zanavesom”, *Speŭnaz*, 1 octombrie 2011.
- Miasnikov, Viktor, „Kak unicitojali vneŝniuiu razvedku”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 11 iulie 2008.
- Mironov, Viktor, ŝi Ŝcipanov, Mihail, „Krestnii otets «kembrijskoi piaterki”, *Rossiiskaia gazeta*, 1999.
- Mlecin, Leonid, „Slujba vneŝnei razvedki: Proval s bolŝimi posledstviami”, 29 septembrie 2009, www.onlajnkniga.ru/x4/x400/677-proval-s-bolshimi-posledstvijami.html.
- „Na slujbe Rodine, matematike i kriptografii: Jizn i sudba V. Ia. Kozlova – odnogo iz osnovopolojnikov otecestvennoi ŝifrovalnoi nauki”, *BIS Journal*, 1, nr. 8 (28 iunie 2013).
- „Nebo smotrit na tebia”, *Okno v Rossiu*, 28 martie 2012.
- Nehoroŝev, Grigori, „Sekretnii kod Martina i Mitcella”, *Soverŝenno sekretno*, 2 august 2012.
- „Nelegal po familii Erdberg, on je Aleksandr Korotkov”, 22 iulie 2010, www.topwar.ru/760.
- Nowik, Grzegorz, „Znaczenie i zakres deszyfracji depesz bolszewickich w latach 1919-1920”, *Gazeta wyborcza*, 7 august 2005.
- Orlov, Alexander, „The Theory and Practice of Soviet Intelligence”, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol7no2/html/v0.
- „Ostroŝcenko, Andrei Marakovici”, Slujba vneŝnei razvedki rossiiskoi federatii, 2000, www.svr.gov.ru.
- Pacepa, Ion, „The Arafat I Knew”, *The Wall Street Journal*, 12 ianuarie 2002.
- Pedersen, Vernon, „George Mink, the Marine Workers Industrial Union, and the Comintern in America”, *Labor History*, 3, nr. 41 (2000), pp. 307-320.
- Peterson, Michael, „Before BOURBON: American and British COMINT Efforts Against Russia and the Soviet Union before 1945”, *Cryptologic Quarterly*, 12 (toamna-iarna 1993), pp. 3-4.
- Piatovski, S., ŝi Kramarenko, A., „Londonskii rezident rodilsia v Kurske”, *Kurskaia pravda*, 7 decembrie 2012.
- Pronin, Aleksandr, „Leghendi razvedki: Korol nelegalov”, *Bratishka.ru*, decembrie 2002.
- „Pust uhodit. Jelet ne budem!”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 29 februarie 2008.
- „Razvedcik Petr Ivaŝutin: on postroil «Akvarium»”, *Ukraina kriminalnaia*, 7 iulie 2006.
- „Red Trickery”, *The Times* (Londra), 17 august 1920.
- Rocafort, W.W., „Colonel Abel’s Assistant”, *Studies in Intelligence*, 3 (toamna 1959).
- Rostovŭev, Aleksei, „Naŝi nemetŭkie družia rodilis aghentami”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 5 aprilie 2013.
- Sergheev, Vladimir, „Da Vinci sovetŭkoi vneŝnei razvedki”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 6 octombrie 2006.
- Smirnov, Serghei, „Ŝoigu usiliat boevimi ghenearami”, *Gazeta.ru*, 8 noiembrie 2012.
- Soboleva, Tatiana, „K voprosu ob izucenii istorii kriptologhiceskuiu slujbi Rossii”, Conferinŭa Ruskripto-99, 22-24 decembrie 1999, sfinxclub.ru.
- Solovev, Vladimir, ŝi Trifonov, Vladislav, „Svejo predatelstvo”, *Kommersant*, 11 noiembrie 2010.
- Ŝlikov, Vitali, „Cito pogubilo Sovetŭkii Soiu?””, www.mfit.ru/defensive/vestnik/vestnik9_8.html#s-up.
- Tiuliakov, Serghei, „Istoriceskii anekdot kak zerkalo ideologhii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 27 iulie 2012.
- Trotsky, Lev, „Jakob Blumkin Shot by the Stalinists, January 4, 1930”, *Writings of Leon Trotsky* (1930), Pathfinder, New York, 1975.
- Tucikov, Vladimir, „Anatoli Ivanovici Kitov: Sovsekretnii podpolkovnik”, *Super-kompiuteri*, 15 septembrie 2012.

- Țipko, Aleksandr, „Istoria IEMSS glazami «nevezdnogo»”, în I. Orlik și T. Sokolova (eds.), *„Eto bilo nedavno, eto bilo davno” : Vospominania*, I.E. RAN, Moscova, 2010.
- „Uhodit Epoha”, *Speĭnaz*, 5, nr. 187 (iunie 2012).
- Vitkovski, Aleksandr, „Leghenda i jizn razvedcika – nelegala Konona Molodogo”, *Parlamentskaia gazeta*, 19 ianuarie 2002.
- Vladimirov, Serghei, „Naum Eitingon – ghenearal-razvedcik osobogo nasnacenii”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 4 decembrie 2009.
- Vladimirov, Serghei, „Sin ŝveitarta i latiŝki scital sebia sebia russkim”, *Nezavisimoe voennoe obozrenie*, 28 ianuarie 2011.
- „Volf – odinocika”, *Kommersant vlast*, 3, nr. 506 (27 ianuarie 2003).
- „Zdes lejit Cicerin, jertva sokraŝcenii i cistok”, *Kommersant vlast*, 4, nr. 858 (1 februarie 2010).

Index

A

Abakumov, Viktor 129-133, 155-157, 180
ABC-ul contrainformațiilor (Artuzov) 29
 Abel, Rudolf 165
 Abeltin, Ian 36, 59
 Abramov, Aleksandr 37, 62, 69
 Abwehr 158
 Academia Agricolă Unională „K.A. Timiriazev” 143
 Academia Armatei Sovietice 179
 Academia Forțelor Aeriene „Jukovski” 180
 Academia Militară Diplomatică sovietică 179, 191
 Academia Sovietică de Științe 203, 217, 223
 Academia Sovietică de Științe Militare 233
 Ackermann, Anton 157
 Adams, Artur 124
 Aderkas, Aleksandr von 42
 „A 21-a” 97
 Afanasev, Vladimir 208
 Afganistan 87, 207, 209-211, 218
 Agabekov, Gheorghe 57, 100
 Ağca, Mehmet Ali 218-220
 Agee, Philip 214
 agenți provocatori 29
 Ahmerov, Ishak 115-116, 147
 Ajutorul Roșu (MOPR) 42, 67
 „Akvarium” (Acvariul) 23
 Albania 136
 al Doilea Război Mondial 15, 86, 138-139, 168, 172, 194, 197, 218
 Aleksandrov-Aghentov 210
 Alexandru I, țar al Rusiei 94
 Alexandru al II-lea, țar al Rusiei 218
 Alidin, Viktor 185
 „Am ales libertatea” (Hamilton) 201
 American Refrigerator Co. 71
amerikanomania (proamericanism) 114
 Ames, Aldrich 16, 192, 208, 216, 227, 230

Amiel, Xavier 222
 Amin, Hafizullah 209-210
 Amtorg 73, 116
 „analiza situației” 223
 Andreev, Nikolai 142, 174, 203-205
 Andrew, Christopher 11-12, 254 n. 56, 263 n. 99
 Andropov, Iuri 183-188, 192-194, 196, 198, 208-210, 217, 219, 223, 225-226, 231
 Androso, Stanislav 226
 Angleton, James 191, 216
 Anglo-Russian Co-operative Society (ARCOS) 40-41
anonimki (anonime) 143
 antiamericanism 148, 167, 194, 225
 antisemitism 28, 127-129, 144, 157, 180
 Antonov, Boris 142
 Antonov, Serghei 219
 „Apostolii” 70, 72
 Aptekar, Nikolai 122
 arabi 188
 Arafat, Yasser 188
 Arcadia, restaurant și club de noapte 60
 ARCOS, razia de la (1927) 49
 Arhiva Mitrohin 11-12
 Arlington Hall Station 136, 138, 140
 Armand, Inessa 31
 Armata Britanică a Rinului (BAOR) 188
 Armata VII sovietică 90
 Armata IX sovietică 90
 Armata Roșie 26-27, 33, 39, 45, 50, 56-57, 63-64, 68, 94, 110-111, 115, 127-129, 163, 168, 189, 210
 arme atomice : *vezi* arme nucleare
 arme nucleare 111, 119-125, 130-131, 140, 145, 149, 164, 169-174, 178, 181
 Aronski, Boris 106, 142, 151
 Artamonov, Iuri 29
 artilerie 202

Artuzov, Artur 17, 20, 26-31, 38-39, 43, 47-49, 51-54, 56-58, 63-67, 69, 71, 73-74, 79-80, 82, 89, 93, 95, 99, 110, 115, 117, 135, 163, 167, 229
 ascultarea telefoanelor 161-162
 Astor, Lord 177
 atacuri bazate pe mesaje cifrate cu conținut cunoscut 138
 Austria 68, 127, 154
 Auswartiges Amt (Aussenamt) 50
 Azef, Evgeni 29

B

B-43, bombardiere 174
 B-48, bombardiere 174
 Bagley, „Pete” 216
 „Baikal-75” 210
 Balamutov, Aleksandr 90
 Baldwin, Stanley 40, 72
 Balički 110
 Banca de Stat din Laurel, Md. 200
 Bandera, Stefan 154
 Banford Academy of Beauty Culture 172
 Baranov, Aleksandr 167
 Baranov, Viaceslav 227
 Barkovski, Vadim 96-97, 121
 Barrington-Ward, Robert 75
Basket Three 224
 Bazarov, Boris 49, 115-116
 Bazilevski, Iuri 141
 BBC 217, 224
 BBC World Service 224
 Becket, Thomas 218
 Beckman, Bengt 203
 Beirut 176, 188, 193
 Bekreniov, Leonid 173
 Beliusov, Piotr 142
 Belkin, Naum 75
 Bentley, Elizabeth 118
 Berejov, Valentin 101
 Berezovski, Boris 18
 Beria, Lavrenti 51, 76, 80, 90, 94-95, 98-101, 103-104, 113, 116, 121, 130-131, 142, 150-151, 153-155
 Berkovici, Veniamin 59
 Berlin 99-104, 109-112, 157, 172, 181
 blocada 135, 140
 centrul de comandă 32

 de Est 158, 161-163, 166, 205
 de Vest 159-160, 173, 194, 200
 tunelul 15, 161-163, 261 n. 36
 Berlings, Orest 101
 Berzin, Ian 34-38, 44-45, 58-60, 62-66, 70, 81, 89-90, 118
 Bezimenski, Lev 256 n. 7
 Bielorusia 217
Bild 219
Biographic Register 213
 Birk, Ado 40
 Biroul de Construcții și Automatizări Industriale (KBPA) 203, 206
 „Biroul GRU”, CIA 191
 Biroul Nr. 1 154
 Biroul Politic 13, 33, 37-38, 41-42, 45, 49, 54, 57, 63-64, 74, 80, 105, 116, 148, 180, 188, 209-210, 223-224, 226
 Biroul Special de Construcții (SKB-241) 141
 Bistoliotov, Dmitri 71-72, 89, 115
 Blake, George 161-162, 169
 Bletchley Park 90, 107, 112-113, 139-140, 257 n. 48
 Bliuher, Vasili 41, 61
 Bliumkin, Iakov 52, 57
 Blumental-Tamarin, Vsevolod 110
 Blunt, Anthony 70, 72, 74, 77-78, 94, 96, 98, 113, 133, 148, 176
 BND 195
 Boeckenhaupt, Herbert 191
boevie șifri (cifruri folosite) 142
 Bogomolet, Viktor 53-54
 Bohan, Serghei 227
 Bohnsack, Günter 219
 Boiarinov, Grigori 210-211
 Boiarov, Vitali 214
 Boki, Gleb 85-86, 89-90
 Bolmasov, Aleksandr 42
 Bolșakov, Gheorghe 171-173
 „bolșevizare” 36
Bolșoi dom 94
 Borodin, Mihail 41, 115
 Borodin, Norman 115-116, 254 n. 54
 Bortnowski, Bronisław 59
 Bosik, Aleksei 203-205
 Boyce, Ernest 40
 Brandt, Willy 220
 Brauchitsch, Walther von 109
 Bredow, von, colonel 59

Brejnev, Leonid 183-185, 187, 193-194, 200, 208, 210, 223-224, 229, 231
 Brest-Litovsk, Tratatul de la (1918) 20, 25
 Briand, Aristide 19, 120
 Brigate Rosse (Brigăzile Roșii) 189, 232
 Brighton, Ronald 190
 Browder, Earl 73, 116-117
 Bruevici, Nikolai 141
 Bruk, Isaak 203
 BRUSA 138
 Brzeziński, Zbigniew 211
 BStU (Stasi) 189
 București 53, 188
 Budapesta 127-129
 Buharin, Nikolai 22, 36, 44
 Buinov, căpitan 90
 Bukovski, Vladimir 184
 Bulat (Sabia), computer 206
 Bulganin, Nikolai 128
 Bulgaria 217-220
 Burgess, Guy 20, 71-74, 77-78, 82, 94-96, 114, 133-135, 147-148, 150, 230
 Butler, R.A. 245 n. 34, 252 n. 55

C

cabinetul de război britanic 98
 Cairncross, John 72, 74, 77-78, 94, 107, 112-114, 120-121, 133-134, 140
 Cairo 147
 calcul paralel 141
 Cambridge University 11, 67-68, 70-72, 148, 259 n. 11
 Cambridge, Grupul de la 14-15, 20, 67-82, 93, 96, 98-99, 103, 113-114, 125, 133, 139, 145, 147-150, 163, 176, 229-230
 Canada 119, 132, 164, 190
 capitalism 26-28, 46, 80, 108, 117-119, 127, 183
 Caracristi, Anna 207
 Caraibe 171
 Carroll, Joseph 179
 cartotecă 213
 „case conspirative” 32, 65, 80, 96, 98, 187
 Casey, William 226
 Castro, Fidel 171, 194, 198, 225
 Castro, Raúl 198
 Caucaz 107
 cărți de coduri 88-91, 150, 166

Ceapski, Adolf 94
 Cehoslovacia 21, 35, 66-67, 74, 145-146, 174, 183, 189, 218
 invazia (1968) 183
 Cehova, Olga 111
 CEKA 14, 19, 22, 25-27, 30, 33-34, 36, 38, 53, 56, 61, 68, 84-85, 89, 101, 110, 128, 151, 229, 232-233
 Central Intelligence Agency (CIA) 12-13, 16, 134, 147, 154, 158-160, 167, 169-170, 175, 188, 191-192, 197, 199, 204, 207-208, 211-216, 225-227, 261 n. 31, 265 n. 32
 Centrul Informatic al Ministerului sovietic al Apărării 202
 Centrul Marinei Militare de Cercetare a Armei Submarine, Marea Britanie 167
 Centrul sovietic pentru Informații din Spațiul Cosmic 199
 Cerevicenko, Iakov 105
 Cerkasin, Viktor 226-227
 Cernenko, Konstantin 226
 Chamberlain, Neville 78, 95, 108, 225
 Chambers, Whittaker 60
 Chen Shaoyu 62
 Chiang Kai-Shek 164
 Chidson, Montagu 95
 China
 interesele britanicilor în 40-41, 59-63
 invazia japoneză a 49
 operațiunile sovieticilor în 40-41, 59-64, 191, 195
 relațiile sovieticilor cu 56, 146, 188
 relațiile Statelor Unite cu 191-192
 revoluția comunistă din 56, 61, 145
 Chisholm, Anne 169
 Chisholm, Ruari 169
 Churchill, Winston 39, 98, 104, 112
 Churchill College 16
 Ceaikovski, Gherman 158
 cibernetică 144
 Cicerin, Gheorghe 23, 32, 38, 84-87
 Ciuraeva (agentă sovietică) 176
 Cline, Ray 214
 clubul central al partidului 42
 clubul comisariatului 86
 codul OKK-1 90
 Cohen, Leontine 149-150, 160, 166, 168
 Cohen, Morris 149-150, 160, 166, 168
 colhozuri (ferme colective) 54

- Colossus, calculator 138, 140, 257 n. 48
 Comandamentul Strategic al Forțelor Aeriene 174
 Comandamentul SUA din Europa 201
 Comintern (Internaționala Comunistă) 14, 21, 34, 36-38, 40-42, 44, 61-64, 67-68, 70-71, 73-74, 87-88, 94, 122, 134, 243 n. 64
 Comisariatul sovietic pentru Afaceri Militare și Navale 23
 Comisariatul sovietic pentru Comerț Exterior 29, 113
 Comisia de Control a Comitetului Central al Uniunii Sovietice 52, 117
 Comisia Internațională pentru Dezarmare 175
 Comisia Internațională privind Regimul Prețurilor 55
 Comisia pentru Apărare a Cabinetului 176, 178
 Comisia pentru Refugiați de Război 127
 Comisia Uraniului 120
 Comitetul Camerei Reprezentanților pentru Cercetarea Activităților Antiamericane (HUAC) 131
 Comitetul Central (Biroul Politic) 64, 74, 105, 148, 180
 Comitetul de Stat pentru Apărare (sovietic) 121
 Comitetul Eston 135
 Comitetul Interdepartamental pentru Apărarea Secretelor Statului 13
 Comitetul pentru Informații (KI) 134, 136, 150, 199
 Comitetul Șefilor de Stat-Major, SUA 174, 191
 Comitetul Unic al Serviciilor de Informații din Marea Britanie 104
 Compania Comercială Chineză 61
 comparatoare 136-138
 Comsomol (Uniunea Comunistă a Tinerilor) 94, 96-97, 113, 166
 comunicarea nr. 132/M 112
 comunism
 anticomunismul 131, 147
 ca ideologie politică 20, 67, 79, 149, 167-168, 171, 183, 187-188, 225-226, 230-232, 248 n. 146
 capitalismul ca opus al 25-28, 32, 46, 80, 108, 116-119, 127, 183
 conducerea sovietică a 35, 46, 85, 148-149, 179, 183, 208, 222-223, 226-227, 230-231
 democrația în comparație cu 183, 217, 219
 fascismul ca opus al 46, 57, 71, 79
 mișcarea internațională 20-21, 25-26, 31-32, 34-35, 57, 94, 145, 171, 189, 231
 opoziția naziștilor față de 88
 revoluția mondială ca țel al 48, 87-88, 183, 187-189
 Concesiunea Internațională 59-63
 Conferința de la Helsinki pentru Securitate și Cooperare în Europa, actul final (1975) 224
 Congresul al XX-lea al Partidului (1956) 156
 Consiliul de Miniștri al Uniunii Sovietice 209
 Consiliul de Securitate al Organizației Națiunilor Unite 146
 Consiliul Suprem de Coroană (VMS) 30
 Constantini, Francesco 89
 Constantini, Secondo 89
 Cooper, „Josh” 85
 Coote, Colin 177
 Copenhaga 65-66
 Coreea de Nord 146, 161, 202
 Coreea de Sud 145-146
 Corpul de interceptare a semnalelor, SUA 136
 Courtney, Anthony 175
 Coverdale, Robert 191
 Craxi, Bettino 219
 Cray-1A, computer 199, 206
 Cremet, Jean 41-42
 Crimeea 14, 231, 233
 Cripps, Stafford 103-104, 133
 criptografie asimetrică 205
 criptolingvistică 136-137, 139
 Crucea Roșie 128
 Cuba 194, 198-200, 214, 225
 criza rachetelor din (1962) 15, 169-174, 181, 189-190, 199, 220
 culaci 27, 54
 Cursuri Avansate pentru Ofițeri (KUOS) 210
 Curzon, lord 87
- D
- Daily Express* 77
Daily Mail 87
 Danemarca 65
 Darjavna Sigurnost (DS) 217
 Dașicev, Viaceslav 217
 Davidov, Iuri 142
 Davtian, Iakov 31
 Deakin, Ralph 75

- „decalajul bombardierelor” 197
 „decalajul rachetelor” 197
 Dedulia, Ivan 185
 de Gaulle, Charles 171, 175
 Dejean, Maurice 175
 Dekanozov, Vladimir 76, 95, 99-100, 103-104
 De la Salle, Charles d'Anfreville de Jurquet 171
 Denikin, Anton 53, 115
 Departamentul american al Apărării 174, 178-179
 Departamentul de Informații 44
 Departamentul de informații internaționale al Uniunii Sovietice 57
 Departamentul de Stat american 116, 118, 149, 159, 213, 215
 de Paul, Alexandre 221
 Deriabîn, Piotr 158
 Deriabkin, Nikita 167
 destindere, politica de 181, 186-187, 194-195, 206, 220
 detașamentul separat 150 (ooSpN) 210
 Deutsch, Arnold 68-74, 76-78, 94, 96, 100
 Deutsche Welle 224
 Deuxième Bureau (francez) 100
 DGSE (Direction générale de la sécurité extérieure) 221
 Didușok, Vasili 59
 Dikov, Diko 217
 Dilhorne, Reginald Manningham-Buller, baron 178
 Dillon, Paul 191
 Dimitrov, Gheorghi 122
 diplomați 215-216
 directiva secretă nr. 37 107
 directiva specială Org/2/395832 210
 Direcția A 39
 Direcția I Principală 11, 18, 131, 136, 153-155, 166, 174, 176, 183, 185, 186, 188, 195, 210, 212-213, 218, 220, 231
 Direcția a II-a Principală, KGB 18, 155-156, 160, 162, 175, 184, 208, 212, 214, 219, 226
 Direcția a IV-a sovietică (Razvedupr) 14, 22-23, 32-38, 41-44, 57-58, 60, 62-66, 70, 74-75, 79, 81, 89, 97, 102, 114-115, 117-120, 142, 164, 223, 229, 233; *vezi și* GRU
 Direcția a V-a sovietică 33, 77, 81, 134, 225
 Direcția a VI-a, GRU 198
 Direcția a VI-a, MGB 139
 Direcția a VII-a, KGB 210
 Direcția a VII-a, NKVD 77
 Direcția a VIII-a (sovietică) (*vosmiorka*) 151, 174, 198, 201, 203-207, 223
 Direcția a X-a, GRU 223-224
 Direcția a XII-a sovietică 154, 232
 Direcția a XVI-a Principală sovietică 205
 Direcția K 193, 195, 214, 216, 218
 Direcția pentru Operațiuni Secrete, OGPU 43, 48
 Direcția S, KGB 17, 195, 210
 Direcția sovietică de Informații despre Rachete și Arme Spațiale 198
 Direcția T, KGB 221
 Dirksen, Herbert von 48
Discoverer, satelit de recunoaștere 198
 distribuție χ^2 139
 Djunkovski, Vladimir 29
 Dobb, Maurice 67
 Dobrinin, Anatoli 174
 Dobrova, Mașa 172, 190
 Dodd, Martha 93
 Dojdaliiov, Vasili 168
 Dolbin, Grigori 132-133
 „Dolly” (agentă a GRU) 107, 112-113, 193, 230
 Donbass 96
 Donovan, William 108
 Dostoievski, Fiodor 20
 Drozdov, Iuri 163, 194-196, 211, 231
 Drummond, Nelson 191
 DST 221
 Dubovik, Vladimir 173
 Duggan, Larry 118
 Duhanin, Aleksandr 192
 Dulles, Allen 108-109
 Dunlap, Jack 191
 duplicate ale cheilor 137
 Dupree, Tom 103
 Duranty, Walter 54
 Dzerjinski, Feliks 19, 29-31, 33, 35, 37-38, 44, 52, 56, 80
- E
- Eingorn, Abram 73, 117
 Einstein, Albert 120
 Eisenstein, Serghei 79

Eitingon, Naum 56-57, 154
 Ejov (șef de departament) 76, 80, 93-94, 153
 Elisabeta a II-a, regină a Angliei 72
 Elliott, Nicholas 148
 Elman, Boris 75
 Elțin, Boris 231-232
 emanații electromagnetice 203
 și emisii acustice colaterale (PEMNI) 203
 Emohonov, Nikolai 198
 Engels, Friedrich 21
 engleză, limbă 115, 172
 ENIAC, computer 141
 Enigma 88, 98, 104, 106-107, 113, 137, 140, 202
 Epstein, Edward 192
 Ermarth, Fritz 227
 Ermolaev, Ivan 160
 Estonia 29, 96, 135
 Europa
 Centrală 32, 39, 51, 68, 107, 162, 227
 de Est 16, 32, 46, 127, 153-155, 162, 171, 183, 186-187, 217-220, 227, 230
 de Vest 107, 127, 145, 173, 181, 187, 189, 227
 evrei 20, 37, 56, 58, 61, 68, 79, 82, 120, 127-129, 144, 155, 157, 233
 Ewer, William 41

F

Fabian, societatea lui 230
 Falaise, SS 147
 FAPSI 232
 fascism 46, 65, 74, 78-79
 Federal Bureau of Investigation (FBI) 16, 65, 116-119, 123-124, 132, 138, 147, 149, 156, 164-165, 179, 190, 192-193, 195, 226
 Feklisov, Aleksandr 123, 140, 166, 168
 Feldman, Lizy 68
 Felfe, Heinz 158
 Ferdinand, vânător de tancuri 112
 Ferrant, Madeleine 222
 Ferrant, Patrick 222
 Feterlyain, Ernst (Fetterlein) 85
 Finlanda 40, 90, 110
 Fiodotov, Piotr 103, 129, 131, 134-136, 154, 170
 „Firma lui Polin” 203

Fisher, Ghenrih 163
 Fisher, Liubov 163
 Fisher, William 163-165
 Fitin, Pavel 77, 94-99, 101, 104, 114, 116, 118, 122-125, 131, 133, 144
 Flint, Jim 191
 Flota a Șasea a Statelor Unite 196
 Floud, Bernard 74
 Flowers, Tommy 138, 140
Foreign Service List 213
 forțele ruse albgardiste 19, 45, 47, 56, 68, 84, 115
 Forțele Speciale de Poliție 29
Forumul China 62
 Foster, William 65
 Franco, Francisco 75-76
 Franța
 agenții din 171, 174-175
 emigranții ruși din 31
 guvernul Frontului Popular 74
 operațiunile desfășurate de sovietici pentru 15, 19, 41, 49, 61, 66, 88, 100, 171, 174-175, 201, 221
 relațiile sovieticilor cu 21, 26, 48, 73
 relațiile Statelor Unite cu 171
 serviciile de informații ale 100
 sistemul capitalist al 32
 Friedman, William 137
 Frontul Popular 71, 74
 Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei (FPEP) 188-189, 220
 Frunze, Mihail 37
 Fuchs, Klaus 120-123, 147, 149, 164, 166
 fundamentalism islamic 220, 232

G

Gafa agentului secret (Gribanov) 176
 Garda Albă 84
 Gardner, Meredith 137
 GCHQ 173, 188, 206-207
 Gedye, Eric 67-68
 Gee, Ethel 167
 Geheimschreiber 138
 Gehlen, general 158-159, 162
 genetică 143
 George al VI-lea, rege al Angliei 72, 133
 Georgia 101

- Germania de Est (Republica Democrată Germană; RDG) 15, 89, 127, 151, 153, 156-158, 161-163, 166, 189, 217-220
- Germania de Vest 145, 153-154, 157-158, 166, 178, 183, 189, 194-195, 220
- Germania imperială 19-21, 25-26, 32, 241 n. 8
- Germania nazistă 15, 43-48, 56-57, 77, 79, 81, 93-106, 108-112, 119, 145, 156, 183, 195, 225, 230
- agenții sovietici din 93, 100, 107, 110-111, 115
- ambasada sovietică din 104
- antisemitismul din 79
- cenzura în 66
- criptografia în 88, 104-107
- dezinformarea din 98, 101-104, 107
- forțele aeriene 96, 104, 112
- Franța invadată de 77
- producția industrială a 100
- programul de exterminare a evreilor din 127-129
- propaganda 57, 111
- propunerile de pace ale 102-104, 108-109, 117
- operațiunile serviciilor de informații britanice împotriva 97-99
- operațiunile serviciilor de informații sovietice împotriva 49-51, 65-66, 89, 93-104, 107, 115
- reînarmarea 57
- relațiile britanicilor cu 95-96, 102-104, 108
- relațiile japonezilor cu 107-108
- relațiile sovieticilor cu 88-89, 93-104
- relațiile Statelor Unite cu 108-109
- serviciile de informații ale 59, 158
- studiile nucleare ale 121
- traficul cu coduri în 88, 98, 104, 106-107, 112, 137, 140
- Germania sub ocupație 127
- Gestapo 93, 158
- Gherasimov, Valeri 233
- Gibson, Harold 53-54
- Giral, José 74
- Glading, Percy 74
- Goghilidze, Sergo 150
- Gold, Harry 149
- Goleniewski, Michał 168
- Golenișcev-Kutuzov-Tolstoi, conte (Tolstoi-Kutuzov) 128
- Golful Porcilor, invazia (1961) 171-172
- Golikov, Filipp 102, 115
- Golițin, Anatoli 169
- Golos, Iakov 117-119
- Gomindan 146
- Gorbaciov, Mihail 16, 225, 231
- Gordievski, Oleg 11, 13, 227
- Göring, Hermann 95, 102
- Gorski, Anatoli 76, 82, 93-98, 114, 120-122, 132, 134, 195
- Gottwald, Klement 146
- Government Code and Cypher School (GC & CS) 73, 85, 87, 90, 98, 107, 139, 173, 188, 206-207, 229
- GPU 33, 36, 38, 57
- Graaf, Johann Heinrich de 73
- Grafpen, Grigori 94
- Grand, Laurence 95
- Greciko, Andrei 23, 157
- Green, Oliver 122
- Greenglass, David 149
- Gribanov, Oleg 154, 169-170, 174-176, 230
- Grigorenko, Grigori 211-216
- Grimes, Sandra 227
- Grom, forțe speciale 211
- Gromiko, Andrei 132, 173, 185, 194, 196, 209-210
- Gromușkin, Pavel 81
- Grossman, Vasili 22
- GRU 11-12, 20, 22-23, 107, 111-112, 119, 121-124, 130-132, 134-136, 149-150, 153-155, 159, 162, 165, 169-172, 174, 176-180, 185-189, 191, 198, 203, 205-206, 210-211, 220, 222-224, 229-231, 233, 256 n. 9, 263 n. 99
- Grupul A (Alfa) (*alfovți*), KGB 210-211
- Grupul A, NSA 207
- Grupul Central de Forțe Sovietice 159, 161-162, 188
- grupul „Expres” 100
- „Grupul lui Iașa” 19
- Grupul Special Desemnat 19
- Gudimovici, Peter 113
- GUGB (Direcția Principală a Securității Statului) 14, 96, 101, 119-120, 129
- Guliov, Leonid 190

Gurevici, Anatoli 107
 Gusak, Aleksandr 17-18, 239 n. 3
 Guskov, Anatoli 169
 GUSS (Direcția Principală a Serviciilor Speciale) 142, 150-151, 203
 Guttseit, Piotr 115
 Guzenko, Igor 131-133, 137

H

Haddad, Wadi 188
 Halbaev, Habib 210-211
 Halleck, Richard 137
 Hamburg, revolta (1923) 32
 Hamilton, Lilly 201
 Hamilton, Victor 201
 Hankey, lord 112, 120-121
 „Hans” (agent) 159
 Hanssen, Robert 16, 226
 Harada, Komakichi 61
 Hardy, G.H. 205
 Harnack, Arvid 93
 Harris, Kitty 73, 77
 Hart, Jenifer 74
 Hayhanen, Reino 164-165
 Heinemann (șef al SS) 101
 Helmich, Joseph 202
 Henderson, Nevile 95
 Henric al II-lea, rege al Angliei 218
 Hess, Rudolf 96, 102-104, 108, 252 n. 55
 Hewlett-Packard, computere 207
 Highgate 186
 Hill, Elizabeth 161
 Himmler, Heinrich 108, 128
 Hirohito, împărat al Japoniei 106
 Hiroshi Oshima 107
 Hiss, Alger 117, 149
 Hiss, Donald 117
 Hitler, Adolf 15, 20, 46, 48, 56-57, 69, 75, 77, 80, 88-89, 93, 96, 101-103, 105, 107-112, 115, 195
 Hobson, Valerie 178
 Hođinka, aerodrom 23
 Hodorkovski, Mihail 233
 Hoenstein, von, baron 195
 Hohenlohe-Langenburg, Max Egon zu 108-109
 Hohlov, Nikolai 154

Holman, Frank 171, 173
 Holocaust 127-129
 homosexuali 156, 175
 Honecker, Erich 220
 Hopper, Bruce 108
 Horthy, Miklós 128
 Hotel Ostankino 160
 Houghton, Harry 166-168
 Hrușciiov, Nikita 15, 39, 154-156, 165, 169-174, 178-179, 181, 183-185, 190, 200, 202-203, 223
 HV/105 53
 HVA (Hauptverwaltung Aufklärung) 157, 166, 219

I

Iagoda, Ghenrih 27, 38, 42-43, 48-49, 63, 80, 86, 99, 153, 167
 Iakovlev, Aleksandr 13
 Iakușev, Aleksandr 29-30
 Ialta, Conferința de la (1945) 134, 155
 Iasenovo, sediul 11, 23, 208
 Iațkov, Anatoli 123
 IBM 197, 199, 203, 205-206
 IBM NORC, computer 203
 IBM 3033, computer 199, 206
 IBM-360, computer 197
 ICL 205
 Ievlev, căpitan 178
 Ilichiov, Ivan 53, 120, 123
 India 192-193, 209
 indice de coincidență 137
 Indochina 48, 88
 Industrial Intelligence Centre (IIC) 55
 Inițiativa Strategică de Apărare (SDI; programul „Războiul Stelelor”) 221-222
 INO 26, 28-29, 31-33, 38, 41-44, 46, 48-53, 56-58, 61-64, 66-70, 74-76, 79, 82, 89, 95-96, 99, 110-111, 115, 117
 Inozemțev, Nikolai 223
 INR 225
Inside the Company: CIA Diary 214
 „Instanția”, comunicările 223
 Institutul de Cercetare Economică 157
 Institutul de Cercetare Științifică Nr. 1 142
 Institutul de Comerț Exterior 167
 Institutul de Economie a Sistemului Socialist Mondial 217

Institutul de Economie Mondială și Relații
 Internaționale (IMEMO) 223
 Institutul de Mecanică Fină și Ingineria Com-
 puterelor 141
 Institutul din Moscova 141
 Internaționala a IV-a 80
 „internaționala polițistă” 58
 Internaționala Sindicală „Roșie” (Profintern)
 42, 60, 73
Invisible Government, The (Wise și Ross) 213
 Ioan al XXIII-lea, papă 109
 Ioan Paul al II-lea, papă 13, 217-220
 Ionov, Nikolai 170
 Irak 201
 Iran 87
 criza ostaticilor din 225
 Irlanda 37, 188
 de Nord 188
 Israel 82, 188
 Istanbul 53, 133
 Italia 74, 89, 189, 196, 212
 Iugoslavia 127
 Iujin, Boris 227
Ivan cel Groaznic 79
 Ivanov, Evgheni 177-178
 Ivașutin, Piotr 23, 179-180, 198, 210-211,
 220, 230
 Izotov, general-locotenent 189
 Izumrud (Smarald) 138
Izvestiia 19

↑

Înălțimile abisale (Zinoviev) 184
 începutul și sfârșitul unui cuvânt 137-138

J

Jackson-Vanik, Amendamentul (1975) 205
 Jacobson, Arvid 59
 Japonia
 criptografia în 138
 operațiunile desfășurate de sovietici pentru
 14, 49, 61, 111
 relațiile sovieticilor cu 61, 86, 114
 relațiile Statelor Unite cu 106, 114
 traficul cu coduri ale 90, 106-107, 140
 Jdanov, Andrei 105, 131
 Jidkov (emigrant) 40

Jivkov, Todor 217, 219
 John, Otto 158
 Johnson, Heidi 200
 Johnson, Robert Lee 200-201
 Josephson, Leon 65
 Joxe, Louis 175
 Jucikov, Anatoli 208
 Jukov, Gheorghe 102, 130, 190

K

Kabul 209-211
 kaghebiști 151, 180, 213
 Kajdan (agent) 76
 Kaltenbrunner, Ernst 109
 Kalughin, Oleg 13, 193-194, 218, 225
 Kamenev, Lev 75, 84
 Kapița, Piotr 71
 Karin, Fiodor 80
 Karlshorst, Germania 156-157, 166, 194
 Karmal, Babrak 209
 Karțev, Mihail 206
 Kayotis, Andrew 164
 KBPA (Kvant) 203, 206
 K-500, sediul 198
 Kedrov, Mihail 26-27
 Keeler, Christine 177-179
 Kennan, George 160
 Kennedy, John F. 172-174, 179, 220
 Kennedy, Robert R. 171-173
 Keynes, John Maynard 70
 KGB (Comitetul Securității Statului) 11-13,
 16-18, 20, 22-23, 39, 78, 151, 153-156,
 160, 162, 165, 167-170, 173-174, 176, 179-
 180, 184-189, 191-195, 197-199, 204-214,
 216-223, 225-227, 229, 232-233, 241 n. 26,
 263 n. 99
 Kim Ir Sen 145
 King, John 72
 King's College, Cambridge 70
 Kiriuhin, V. 194
 Kirpichenko, Vadim 16, 151, 195, 210, 218
kirpici (gardă) 175
 Kiselev, Aleksei 170
 Kisevalter, George 159, 175
 Kissinger, Henry 194
 Kitov, Anatoli 202-203
 Klemetti, Frans 59
 KL-3, sistem de criptare 202

Klugmann, James 78
 Knaust, Hans 157
 Kobulov, Amaiak 99-101
 Kobulov, Bogdan 99
 Koki Hirota 61
 Kolesnik, Vasili 210-211
 Kolmogorov, Andrei 139, 143
Komitetciki 151
Komsomolskaia Pravda 113
 Kondaurov, Aleksei 233
 Kondrașiov, Serghei 16, 161
 Konoval, Evgheni 110
 Kopyev, Aleksei 90
 Korbs, Karl 41
 Korotkov, Aleksandr 99-101, 150, 153, 164-166, 185, 194
 Korotkov, Iuri 263 n. 89
 Kosior, Stanislav 38, 42
 Kostin, Piotr Trofimovici 199
 Köstring, Ernst 104
 Kovacev, Petko 217
 Koverd, Boris 28
 Kovtun, Dmitri 17
 Kozlov, Vladimir 203-204
 KPD 69
 Krasavin, Andrei 131
 Krasilnikov, Rem 226
 Krasin, Leonid 243 n. 58
Krasnaia zvezda 19
 Kremer, Simion 120-122
 Kremlin 63, 94, 184
 Krestinski, Nikolai 19, 84
 Kreșin, Boris 97, 114
 Kriștanovskaia, Olga 233
 Kriucikov, Vladimir 186, 188, 195, 226
 Krivițki, Valter 38, 51, 69, 76, 79-80, 93, 113
 KRO 26-31, 40, 68
 Krohin, Aleksei 131, 185
 Kruglov, Serghei 154
 Kubatkin, Piotr 131
 Kubiak, Nikolai 42
 Kuczynski, Jürgen 120, 122
 Kuczynski, Ursula 120, 122
 Kudriașov, Valentin 198
 Kuhn, Joachim 109-110
 Kuibișev, Valeri 37, 148
 Kukin, Konstantin III, 124-125
 Kurgan, Rafail 60-61

Kursk, bătălia de la 79, 112-113, 212
 Kutiepov, Aleksandr 19-20, 30-31, 42-43, 47, 88
 Kuzmin, Leonid 142
 Kuznețov, Fiodor 132
 Kvasnikov, Leonid 119-121

L

Lago-Kolpakov, Boris 53-54
 Langbehn, Carl 108
 Langel, Russell 160
 Larionov, Viktor 42
 Laval, Pierre 66
 Lazarev, colonel 201
 Lebedev, Serghei 141, 172, 203, 205
 Lebedev, Valeri 223
 le Carré, John (David Cornwall) 12, 156
 Lee, Duncan 108-109
 Lefortovo, închisoare 129
 Lehmann, Willi 93
 Lenin, V.I. 21, 25-27, 31, 35, 37, 42-43, 46, 83-86, 106, 157
 Leningrad 184
 școală specială nr. 401
 leninism 184
 Lentman, Ian 33-34
 Leonov, Nikolai 223
 Leseciko, Mihail 141
 letoni 33-34, 39, 59
 Letonia 30, 96, 135, 217
 Li Dazhao 41
 Lialin, Oleg 186-188
 Lialin, Serafim 174
 Lialina, Tamara 186-187
 Liban 188
 Liddell, Guy 78, 113, 148, 176, 259 n. 11
 Lituania 57, 135, 217
 Litvinenko, Aleksandr 17-18, 20, 232
 Litvinenko, Marina 17
 Litvinov, Maksim 22, 28
 Liubimov, Viktor 171
 Lizarev, A.S. 28
 Lișenko, Trofim 143
 Lișenkov, Nikolai 144
 Locarno, Acordurile de la (1925) 44
 Loenko, Nikolai 161
 Lominadze, Beso 73

Londra 71-74, 96-97, 111, 124-125, 133, 147-148, 161-162, 168-169, 176-179, 186-188, 227
 epurarea de la (1971) 186-188
 Long, Leonard 98
 „Long Trust”, planuri de intervenție 178
 Longfellow 138
 Lopokova, Lidia 70
 Lorenz Schlüsselzusatz 138
 Lourdes, Cuba 198
 Lowry, Helen 116
 Lozovski, Solomon 60
 Lubianka 11, 22-23, 25, 34, 37, 40, 42, 52-53, 64, 67-68, 72, 78, 86, 93-97, 99, 111, 128-129, 166, 180-181, 184, 205, 208, 210
 Luftwaffe 96, 104, 112
 Lugovoi, Andrei 17-18
 Lumea a Treia 12, 153, 179, 181, 188, 212, 225
 Lunn, Peter 161
 Lupii Cenușii 220
 Lvovici, D. 65

M

M-6, computer 206
 M-97 138
 M-16, computer 203
 Mabey, John 190-191
 MacArthur, Douglas 146
 MacDonald, Ramsay 40
 Maclean, Donald 20, 71-73, 77, 114, 133-134, 147-148, 150, 230
 Maclean, Fitzroy 102
 Maclean, lady 72
 Macmillan, Harold 176-179
 Maglione, Luigi 109
 Maiski, Ivan 120
 Makaiev, Valeri 147
 Makowski, Yu 80
 Malenkov, Gheorghii 102, 151, 158
 Malik, Iakov 146
 Malinovski, Rodion 170, 198
 Mály, Tivadar 68-69, 71, 74, 78
 Manciuuria 49
 Mandelbrôt, Benoît 137, 139
 Manuileski, Dmitri 62
 Mao Zedong 145, 191
 Marea Britanie

agenții sovietici din 11-12, 15, 20, 67-82, 97-99, 107, 111-114, 122, 124-125, 132-134, 147-150, 154, 166-169, 175, 186-188, 230
 ambasada sovietică din 54, 113, 124-125, 176
 arestările din 122, 168-169
 cercetările nucleare din 119-120, 122
 „colonia” sovietică din 187-188
 contrainformațiile 133, 187-188, 211
 criptografia în 83-85, 87-88, 90, 98, 104, 107, 112, 137-140, 257 n. 48
 economia 39, 67-68
 forțele militare ale 95-96, 114, 167, 176-179, 188
 imperiul 39-43, 52-53, 87, 128, 229
 operațiunile sovieticilor din 39-45, 52-55, 62, 67-79, 87, 96, 102-104, 113-114, 119-120, 130, 135, 147-149, 151, 161-163, 169, 227
 operațiunile sovieticilor împotriva 14, 44, 52-55, 73, 77-78, 82, 93-99, 112-113, 122, 124-125, 132-134, 147-149, 158, 162, 164, 166-169, 176-179
 relațiile sovieticilor cu 21, 26, 28, 37, 39-43, 45, 48, 71, 73, 87, 102-104, 145
 relațiile Statelor Unite cu 114, 147, 178-179
 sistemul capitalist al 32, 126
 „Marea Casă Albă” 195
 Marea Depresiune 46-47, 67
 Marele Stat-Major sovietic 83, 107, 151, 179, 191
 Marina Militară britanică 191
 Markin, Iuri 115
 Markov, Gheorghii 217-218
 Marling, Melinda 77
 Marsden-Smedley, Hester Harriot 77
 Marshall, Planul 134, 145, 224
 „Marta” 50-51
 Martella, Ilario 219
 Martin, William 200
 Martinov, Valeri 226
 Martinov, Viktor 176
 Marx, Karl 21
 marxism 67, 70, 72
 marxism-leninism 48, 150
 Maslennikov, Mihail 205-207, 266 n. 32
 Maslov, colonel 190, 200
 matematică 200, 203-207, 212

- Matvieiko, Miron 136
 Maxse, Marjorie 77
 Mayor, Tessa 78
 „măsuri severe” (OM) 217
 MC-66, planurile 178
 mccarthysm 147
 McNamara, Robert 174, 178-179
 McNeil, Hector 133
 Mehmata, secție 143
 Meiklejohn, Ronald 40
Mein Kampf (Hitler) 46
 Melkişev, Pavel 124
 Mendel, Gregor 143
 Menjinski, Viaceslav 19-20, 27, 29-30, 32, 43, 45, 49, 55, 80
 Mensikov, Mihail 173
 Menzies, Stewart 148
 Mercader, Ramón 17, 110
 Merkulov, Vsevolod 101, 103, 111, 131, 155
 Metropolitan-Vickers Electrical Co. (Metrovick) 55
 MGB 129, 134, 136, 139, 141, 148, 150-151, 154, 156, 161, 175
 MGIMO 16, 193, 213
 MI5 12-14, 17-18, 41, 71, 78, 82, 113, 122, 147-148, 168-170, 177-178, 187
 infiltrarea de către sovietici 78, 82, 122, 148, 177-178
 MI6 12, 14-15, 17-18, 29, 31, 39-40, 42, 45, 53-55, 62, 71, 74, 77, 87, 95-96, 98, 104, 113-114, 133, 135, 147-148, 158, 160-162, 168-169, 176-177, 187, 211, 229
 MI14 98
 Miasnikov, Aleksandr 150
 microelectronică 206
 micropuncte 168
 Miedziński, Bogusław 57
 Mielke, Erich 220
 Miklaşevski, Igor 110
 Mikron, fabrică 206
 Miller, Peter 41
 Milne, Tim 166
 Milştein, Mihail 155
 Milştein, Vladimir 155
 Ministerul britanic pentru Afaceri Externe și Commonwealth 217
 Ministerul de Externe (Comisariatul pentru Afacerile Externe) sovietic 20, 22, 38, 40-45, 83-84, 86, 129, 185, 191
 Ministerul de Externe britanic 70, 72, 78, 89, 102, 133, 177-179
 Ministerul de Externe german 49-51, 89, 93
 Ministerul de Interne sovietic 217
 Ministerul de Război britanic 95, 103, 107, 122
 Ministerul sovietic al Apărării 174-175
 Ministerul sovietic al Industriei Aviatice 221
 Ministerul sovietic al Securității Statului 220
 Mink, George (Minkovski) 65
 Minsker, Iakov 57
 mișcări neonaziste 183
 Mitchell, Bernon 200
 Mitrohin, Vasili 11-13
 Mițkevici, Evgheni 111
 Modrjinskaia, Elena 113-114
 Moisenko-Velikaia, Tatiana 61-62
mokrie dela (afaceri murdare) 110
 Molodii, Konon 166-168
 Molotov, Viaceslav 22, 45, 63, 90, 97-98, 101, 103, 108, 111, 114, 129, 134, 136, 156
 Monkhouse, Allan 55
 Monomahov, Dmitri 42
 Monomahov, Radkevici 42
 Monomahov, Vladimir 42
 Moravec, František 66-67
 Morgenthau, Henry 118
 Morse, codul 138
 Morton, Desmond 55
 Moscova 148, 159-160, 184, 187, 222
 Centrul de la 50, 69, 72-73, 78, 98, 100-101, 116-118, 123, 132-135, 140, 158, 165, 194, 196, 218
 Motinov, Piotr 131
 Motorin, Serghei 226
 Moynihan, Daniel Patrick 13
 MTV 231
 Müller, Georg 69
 Müller, Siegfried 101
 München, Acordul de la (1939) 94
 Münzenberg, Willi 63
 Muzeul Britanic 85
 MVD (Secția Specială) 150-151, 154, 156
 Myers, Gwendolyn 225
 Myers, Kendall 225

National Security Agency (NSA) 13, 137, 173, 191, 200-201, 206-207
Naționalnaia oborona 233
 Naumov, Leonid 57
 NAVCAMS 193
 nazism 15, 43-48, 56-57, 78-79, 81, 93-106, 108-112, 118, 145, 156, 183, 195, 225, 229
 Nemcinov, Vasili 143
 Nette, Teodor 28
 Neumann, John von 141
 New Delhi 191, 193
 New York, NY 115-116, 118-119, 124, 134, 140, 147, 164, 172-173, 190, 194-195
 Nicolae al II-lea, țar al Rusiei 33, 85
 Nicolls, colonel 112
 Nikitușev, Nikolai 107
 Nikolai Nikolaevici, mare duce al Rusiei 31
 Nikolski, Vitali 123
 Nikonov, Aleksandr 44
 Nikonov, Viaceslav 22
 Nixon, Richard M. 191, 205
 NKGB (Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului) 77, 101, 112-113, 122-124, 128-129, 133
 NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne) 14, 54, 64, 80, 86, 96-97, 101, 111, 113, 115, 117, 121, 133, 135, 155, 180, 212
North China Daily News 41, 61
 Nosenko, Iuri 175-176, 201
 Noua Politică Economică (NEP) 27
 Noulens, cazul 59-63
 Novikov, Nikolai 132
 NTS (Narodno-trudovoi soiu) 154

O

„observatori” 66, 103, 105
Observer 82
 Odessa 105
 Odom, William 267 n. 8
 Ogarkov, Nikolai 210
 Oghinski, V.S. 41
 Ogoșov, Serghei 150
 Ogorodnik 13
 OGPU 19, 27, 32-33, 36, 38, 42-44, 46-48, 51-52, 57, 61, 64, 69-70, 85, 99-100, 106, 111, 115, 163

Okolovici, Gheorghe 154
 Okudjava, Bulat 206
 Olanda 79
 Oldfield, Maurice 253 n. 32
 Oldham, Ernest 115
 Olsen, Iver 127
 O'Malley, Owen 148
 OMS 37, 61-62, 67-69, 73
 O'Neill, Edward 190
one-time pads 51, 87-88, 136-140
 Operațiunea
 Anadîr 171-174
 Albastră 107
 Barbarossa 15
 Bumerang 160
 Cezar, deschide-te ! 170
 Citadela 112
 Curtarea 190
 D-3 (C-4) 31
 Enormoz 121, 124
 Karfagen 201
 Krona 100
 Kutuzov 112
 Masca 73
 Rața 79, 110
 Redcap 159
 RIaN 227
 Spring 162
 Ștorm-333 210
 Tarantela 52-55
 Telegraful 58
 Trustul 29-31, 40, 42, 47, 52, 135, 229
 Valuable 136
 Vsplesk 188
 X 74
 Zamorskie 19
 Zamorskoe 31
 Ordinul Lenin 106, 174, 204
 Ordinul nr. 0056 al KGB 204
 Ordinul Steagul Roșu 19, 164
 Organizația Armatei Ruse (ORA) 30
 Organizația Internațională Studențească împotriva Războiului și Fascismului 78
 Organizația Monarhistă din Rusia Centrală (MOTR) 30
 Organizația Naționaliștilor Ucraineni (OUN) 110
 Organizația Națiunilor Unite 146, 190, 192, 195-196

Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP) 188
 Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) 133, 159, 162, 167, 171, 178, 183-184, 201, 222
 Orientul Mijlociu 188-189
 O'Riordan, Michael 188
 Orlov, Aleksandr 71-73, 75-76, 79, 82, 93, 100, 113, 163-164, 229
 Orly, aeroport 201
 Ormankov, „Jordan” 219
 Otroșcenko, Andrei 133
 Ovakimian, Gaik 116, 118

P

Pactul de la Varșovia 153, 162, 171, 178, 183, 186, 220, 227
 Pactul Ribbentrop-Molotov (1939) 95, 118, 156
 Pakistan 209
 Palestina 69, 128, 220
 Paniușkin, Aleksandr 153-154
 Panzer, tancuri 112
 Papen, Franz von 48, 109
 Paris 19, 30, 41, 43, 54, 59, 68-69, 73, 76-78, 100, 134, 144, 164, 171, 201-202, 221
 Park, Daphne 160
 Parparov, Fiodor Karpovici 49-51, 73
 Partidul Comunist
 Britanic (CPGB) 67, 74, 87, 122, 148
 Bulgar 217, 219
 Chinez (PCC) 62
 Danez 65
 din SUA (CPUSA) 65, 116-118
 Francez 41, 66, 73, 127
 German 48
 Irlandez 188
 Italian 127
 Polonez 80
 Spaniol 74
 Partidul Laburist 67, 88
 Partidul Liber Democrat 158
 Partidul Socialist Revoluționar 29, 60
 Passov, Zelman 95
 Pașolikov, Leonid 170
 Patrușev, Nikolai 233
 „Paul” 147, 158
 Paul al VI-lea, papă 109

Pavlov, Vitali 167-168, 199
 „Pătrunderea în Rusia”, memoriu 55
 Pearl Harbor, atacul de la (1941) 119
 Peierls, Rudolf 120
 penicilină 123
 Penkovski, Oleg 13, 15, 169-171, 175, 179-180, 189
 Pershing II, rachete 227
 Pervuhin, Mihail 155
 Peter, József (Sándor Goldberger) 117
 Petkov, Marin 219
 Petrograd 25, 39, 50, 85, 101
 Petru I „cel Mare”, împărat al Rusiei 25
 Philby, Kim 13, 55, 67-77, 82, 94, 96, 98-99, 103, 113-114, 133, 136, 147-148, 150, 158, 176, 191-192
 Philby, St. John 70
 Piatnički, Osip 37-38, 42, 62, 64
 Pieck, Henri 80
 Piguzov, Vladimir 227
 Pik, Eugene (Kojevnikov) 61
 Piłsudski, Józef 44, 80
 Pitovranov, Evgheni 150, 156-158, 248 n. 146
 „Planul Marshall al minții” 224
 Plevițkaia, Nadejda 19
 Pocin-1, post de interceptare 198
 Pocin-2, post de interceptare 198
 Polaris, sistem cu lansare de pe submarine 176, 178
 Poliakov, Dmitri 13, 189-192, 227
poliarniki (lobby polar) 198
 Polin, Vladimir 203
 poliția canadiană 221
 Pollitt, Harry 122
 Polonia
 agenții din 20, 37-38, 44
 alianța Franței cu 44, 57
 atacul sovieticilor împotriva (1920) 33, 58, 83
 cheltuielile militare ale 39
 criptografia în 88
 mișcarea democratică din 217-220
 ocupația germană a 113
 ocupația sovietică a 96, 155, 166-167, 174, 217-220
 operațiunile sovietice din 113, 166-168, 174, 217-218, 231, 233
 relațiile sovieticilor cu 44-45, 48, 57-58, 80
 serviciul secret al 168

poloniu-206 17
 Polunin, Arkadi 28
 Popiełuszko, Jerzy 217
 Popov, Piotr („Grail Spice” ; „Iuda”) 159-160, 189
 Poretsky, Elizabeth 115
 Portland, spionii de la 166-169
 Poteev, Aleksandr 17
Pravda 48
 prăbușirea bursei de valori (1929) 46
 Premiul de Stat 138
 Prévost, Jacques 221
 Prezidiu 151
 Primăvara de la Praga (1968) 183
 Prime, Geoffrey 187-188, 207
 Primul Război Mondial 26, 39, 46, 51, 83-84, 96, 218
 Proba-1, post de interceptare 198
 Proba-2, post de interceptare 198
 Profumo, cazul 176-179
 Profumo, John 176-178
 proiecte teoretice 122
 Proskurov, Ivan 114-115
Pueblo, USS 202
 Putin, Vladimir 13, 16, 18, 231-233
 Puzițki, Serghei 19

R

R, precizare 213, 215
 rachete balistice intercontinentale (ICBM) 169-170, 173, 197
 rachete de croazieră 227
 Radek, Karl 52, 57-58
 Radio Europa Liberă 224
 Radio Liberty 224
 Radkovici, Gheorghe 30
 Radó, Alex (Sándor) 79, 107
 Radziwiłł, Janusz 111
 Rameev, Bașir 203
 Rangoon 191
 Rapallo, Tratatul de la (1922) 32, 57, 81
 raportul secret nr. 1/8175 96
 război biologic și chimic 179
 războiul cifrurilor 137-140, 142
 „Războiul ciudat” 77
 Războiul Civil din Rusia 53, 56, 147, 194
 Războiul Civil din Spania 74-75, 117, 172
 Războiul de Iarnă 91

Războiul din Coreea 133, 145-147, 161, 210
 Războiul din Vietnam 15, 202, 214, 225
 Războiul Rece 11, 15, 127, 130, 145, 147, 150-151, 154, 163, 166, 181, 216, 223, 230
 Războiul Ruso-Japonez (1904) 86
 Reagan, Ronald 192, 226
 Rebet, Lev 154
 Redmond, Paul 160, 227
 Rees, Goronwy 82
 Regimentul VIII al forțelor aeriene (german) 112
 Reichswehr 59
 Reilly, Sidney 40
 Reiss, Ignati 61, 69-72, 74, 76, 80
 Republica de la Weimar 21, 46
 Reval 28-29, 40
 Revoluția bolșevică (1917) 19-33, 36, 39, 44-45, 55, 60, 79, 83, 85-86, 128, 159, 218, 229, 232, 241 n. 8
 revoluția culturală chineză 195
 „rezerva de aur” 70-73
 rezidenturi
 ilegale 42-43, 49, 51-52, 57, 59-62, 68, 73, 76, 95-96, 100-101, 111-113, 115-116, 150, 167, 195, 212
 legale 32, 35, 43, 48-49, 51, 56, 94-95, 100, 103, 114, 116-117, 120-121, 123-125, 133-137, 150, 167, 174, 176, 186, 188, 195, 207, 220, 226
 Rezoluția Biroului Politic 223
 Rezun, Vladimir 23
 Ribbentrop, Joachim von 75, 95, 101, 107
 Richards, Charles 55
 Riga 28, 40, 50, 54, 59
 Rimski, Anatol 180
 Rimstead, Idar 160
 Ritov, Valentin 138
 Ritzler, Gretchen 159
 Riverdale, colonie 195
 Robertson, Dennis 70
 Rodin, Nikolai 133
 Rogov, Aleksandr 131
 Rogovoi, Vladimir 198
 Rolph, David 208
 Roma 61, 89, 109, 196, 219
 România 37, 59, 64, 109, 115, 127
 Roosevelt, Franklin D. 111, 114, 116, 119-120
 Rosenberg, Julius și Ethel 149

„Rosie” (agentul D-100) 195
 Ross, căpitan 42
 Ross, Thomas 213
 Rote Armee Fraktion 189, 232
 Rote Kapelle (Orchestra Roșie) 93
 Rothschild, Victor 72, 78, 82, 113, 148
 ROVS 19, 31
 Rudnik, Iakov 59, 61-63
 Rusia (Federația Rusă) 13-14, 18, 231, 233
 Rusia (țaristă) 21-22, 26-27, 29-32, 45, 56, 68, 86, 89, 115, 163, 218
 Rylands, George 70

S

Sabanin, Andrei 84
 Saharovski, Aleksandr 153, 166-167, 185-186, 188, 220
 Sale, Tony 257 n. 48
 salonul de înfrumusețare „Glen's Visiting” 172
 Samoilov, Vladimir 42
 Sarajevo 104
 „Sarcinile programării balisticii externe a rachetelor cu rază lungă de acțiune” (Kitov) 202
 Sargent, Orme 104
 SAS 210
 Savcenko, Ivan 219
 Savcenko, Serghei 136
 Savinkov, Boris 28, 30, 34
 Scheliha, Rudolf von 93
 Schellenberg, Walter 159
 Schleicher, Kurt von 109
 Schlumberger (companie petrolieră) 221
 School of Oriental and African Studies 168
 Schultze-Boyson, Harro 93
 Sciokoldin, Aleksei 134
 Scotland Yard 41
Scythia 164
 Secția a II-a, Direcția a IV-a (Razvedupr) 64
 Secția a II-a, OGPU 64
 Secția a V-a 96
 Secția a XV-a (sovietică) 214
 Secția D 77, 95
 Secția I, OGPU 163
 Secția Specială (Spejotdel; SPEKO) 85-87, 89-90, 94, 106
 Secția Specială britanică 41, 187

Secția SR-5 159
 Secția V, KGB 186-187
 Sedov, Lev 52
 Selvatici, Antonio 189
 Semiceastnii, Vladimir 154, 166, 170, 174, 180, 185, 212, 217
 Semionov, Semion 123, 144
 Serebrianski, Iakov 19
 Sergheev, Lev 115, 119
 Serov, Ivan 153, 155, 159, 162, 165-166, 169-173, 175-176, 212
 serviciile de informații sovietice
 acoperirea diplomatică în 100, 119, 124-125, 211-216, 222, 225-226
 „acoperirea naturală” în 54-55, 112
 acoperirea legală în 195
 acoperirea militară în 160
 aeriane 198-199
 agenții 11, 20, 34-43, 50-53, 58-63, 66, 68, 88-89, 97, 111, 117, 121, 128, 163-169, 185, 191-193, 200, 224, 263 n. 19
 agenții demascați din cadrul 59-63, 80
 agenții dubli din 16-17, 42, 90, 98, 111, 113, 161-162, 178, 190-192, 196
 analiza și cercetarea în cadrul 43, 66, 102-104, 132-133, 169, 222-226, 229-230
 „aparență” în cadrul 218
 arestările din cadrul 59
 asasinatele comise de 13, 17-20, 29, 79-81, 88, 99-100, 108-112, 118, 150, 154, 187, 217-220, 231-232
 asasinatele vizînd 28, 45
 birocrăția pentru 134, 136, 142, 151, 157, 185-186, 230
 bugetul pentru 86, 199, 222-225, 227
 camere pentru mașini de codificat 204
 cifrurile sau codurile folosite în cadrul 51, 72, 83-91, 100, 105-106, 136-137, 141, 144, 150, 166, 190, 192, 199-204, 206-209, 229
 „cîrțile” din 157, 191, 227
 compartimentarea 11
 computerele 140-142, 150, 197-208, 266 n. 32
 comunicațiile 11, 150, 198-199, 230-233
 comunicările neoficiale în cadrul 172-174
 conceptul de *acoperire* în cadrul 71, 99-100, 116-117, 119, 169, 191, 201
 conducerea 42-43, 45, 48-49, 63-64, 79, 85-86, 99-100, 153, 165-166, 179-181, 216

contactul radio în cadrul 100, 107, 136, 168, 195-196, 212
 contrainformațiile 11-13, 15, 17, 26, 39, 48, 103, 111, 118, 130-135, 154, 169-171, 174, 180, 184-185, 190, 192, 195, 209-216, 225-232
 contrarevoluționarii vizați de 18-23, 26-31, 38, 56-57
 criptografia în cadrul 12-15, 22, 37-38, 51, 58, 72-73, 82-91, 105-108, 120, 131, 136-144, 147, 150, 174, 181, 183, 197-208, 229-230
 curierii din cadrul 73, 182, 201
 datele brute în cadrul 85, 223, 229
 dezinformarea (*deza*) în 30-31, 37, 52-55, 96, 104, 113-114, 160, 198, 214, 218, 220
 documentarea despre 13
 documentele clasificate din cadrul 14, 166-171, 217, 227
 documentele false din 117
 epurărilor din 95, 154-155, 255 n. 81
 „externalizarea” 233
 evaluarea istorică a 11-16
 femeile din 77, 171-172
 fotografice 162, 168, 170-171, 195, 199-201, 206-207
 ideologia și 20, 67-68, 79, 156, 167-168, 171, 183, 187-188, 224-225, 230-233, 248 n. 146
 industriale (NTR) 97, 116-117, 119, 205-206, 221-222
 informatorii 128
 informațiile declassificate despre 11-12
 informațiile obținute de la refugiați 154-155
 informațiile obținute prin satelit 15, 180-181, 198-199
 instituția 14, 18-23, 25, 151, 229
 instrucția în cadrul 49, 64, 97
 interceptarea comunicațiilor în 103-104, 131, 156-157, 178, 232-233
 interne 11, 13, 15, 27, 37, 56-57, 63-64, 134-135, 184-185, 232-233
 interogatoriile din cadrul 30, 59, 99, 111, 129, 175
 în mass-media 13, 41, 61-63, 154, 165, 176, 200-201
 „legende” 164-165
 limbile străine pentru 99-100
 locurile conspirative ale 190, 196

loialitatea în cadrul 114, 156, 192
 mărturisirile 111
 militare 14, 23, 32-33, 35, 38, 43-46, 49-51, 53-55, 63-64, 79, 90-91, 106-107, 112, 119-120, 123, 134, 136, 139, 160, 162-163, 166-167, 171-179, 184, 190, 224-225
 numele de cod din cadrul 42, 50-51
 operațiunile de pe front 68, 117
 operațiunile sub acoperire în 42, 59-63, 87-89, 110-111, 117, 171-172, 212-215
 politicile Biroului Politic privind 33, 63, 74, 81, 116, 180, 188, 223-226
 posturile de recepție din cadrul 199-200
 propaganda în cadrul 32, 52-55
 „pure” 179
 rapoartele agenților din cadrul 59
 răpirile 154, 193
 recrutarea agenților în 15, 38, 41, 50-54, 68-76, 78, 115, 124-125, 134-135, 158, 166-169, 183-185, 193, 218, 227, 230-231
 recrutarea în numele altei țări 42, 51, 183, 230
 recrutările bazate pe seducție 159
 relațiile diplomatice și 11, 38-43, 45-46, 49, 83, 103-104, 132, 226
 relațiile internaționale și 129, 217-218
 „responsabilii” din 68-73, 76, 78-79, 81, 114, 218
 rivalitățile din cadrul 18, 22-23, 32, 58-59, 63-67
 sabotajele comise de 154-155
 sinuciderile din cadrul 191
 spionajul activ (*aktivka*) 14, 37, 154, 188-189, 231-233
 spionajul atomic 111, 119-125, 130-131, 140, 145, 149, 164, 169-170
 stimulentele economice pentru 225, 230
 străine 11-12, 14-15, 22-23, 31-39, 44, 49-51, 59-63, 66-67, 73, 94, 115-117, 121, 130-131, 150, 158, 185, 222, 243 n. 64
 supravegherea electronică în 103, 131, 156-157, 161-163, 178, 198, 232-233
 sursele umane 11, 15, 33-34, 39, 82, 93, 107, 136, 145, 147, 150, 180-181, 197, 199-202, 204, 206-207, 223-230
 șantajul în cadrul 158, 178, 191
 tehnicile de spionaj 38, 70, 97, 113, 116, 149, 179
 terorismul utilizat de 37, 43, 47, 179, 186-187, 217, 219

- trădătorii 154-155, 189-192
 volumul de muncă în 118-119, 124-125, 167
vezi și agenții și organizații specifice
- Serviciul A 214
- Serviciul de Analiză Operațională și Informare (SOAI) 223
- Serviciul de Urmărire Judiciară al Coroanei 18
- Serviciul Nr. 1, KGB 223
- Serviciul 3 bulgar 217
- Sfântul Pantelimon Tămăduitorul, mănăstire 141
- Shanghai 36, 41, 56, 59-63
 „poliția orașului 61-63
- Sheehan, Olive 122
- Steinbrück, Otto 80
- Shukeiri, Ahmad 188
- Shuster, Anton 94
- Siberia 31, 61, 68, 84, 94, 114, 116, 148, 155
- Siguranța 53
- silovki (membri ai structurilor de forță) 232
- Simon, John 25
- Sinclair, John 148
- sindicatul muncitorilor din industria maritimă 65
- Siria 69, 201
- Siroejkin, Grigori 75
- sisteme de transpoziție 83-85
- sistemul de detectare de la distanță a rachetelor balistice (Ballistic Missile Early Warning System – BMEWS) 169
- Sizov, Aleksandr 107
- Sîrțov-Lominadze, cazul 73
- Skliarov, Ivan 120-122
- Skoblin, Nikolai 19
- Sloane, spital 190
- Sluțki, Abram 51, 54, 74, 95, 110
- Smedley, Agnes 36, 63
- SMERȘ (Moarte spionilor) 111, 127-130, 180, 212
- Smetanin, Ghennadi 227
- Smilga, Ivar 52
- Smolenskaia 22
- Smolikov, general-locotenent 169
- Sneg, computer 266 n. 32
- socialism 17, 27, 71, 146
- Societatea Socialistă 67
- Söderblom, Staffan 129
- Sofia 219
- Sokolov, Aleksandr 142, 193
- Sokolov, general-maior 172
- Sokolov, Iuri 149
- Sokolov, Mihail 106
- Sokolov, Vsevolod 131
- Solidaritatea 217
- Solomatin, Boris 192-197, 225-226, 230-231
- Solomon, Flora 82
- Soloviov, Serghei 42
- Solski, Aleksandr 42
- Sorge, Richard 36-37, 60-64, 79, 106, 180
- Souther, Glenn 196, 230
- Sovietul Militar Revoluționar 35
- speș podgotovka* (tehnici de spionaj) 179
- speșnaz* (forțele speciale) 210-211
- „spioni gen Romeo” 89
- Spionul care a ieșit din joc* (le Carré) 156
- Springhall, Douglas 122
- Sputnik*, lansarea satelitului (1957) 169
- SS 101, 109, 128, 158, 195
- Stalin, Iosif
 agenda științifică a lui 197, 202-203
 Aliații din perspectiva lui 108-112, 119-120, 133-134
 amenințarea nazistă din perspectiva lui 14-15, 43-48, 56, 79, 81, 93, 98, 101-104, 108-112, 229-230
 ca dictator 35, 45, 70, 79-82, 129-132, 142-143, 156, 254 n. 35
 ca revoluționar bolșevic 19, 21, 33, 79
 capitalismul din perspectiva lui 116-120, 127
 casele de vacanță de la Soci 45, 140
 cocaina consumată de 81
 comploturile vizînd asasinarea lui 43, 54
 comploturile vizînd asasinarea lui Hitler din perspectiva lui 108-112
 discursul secret al lui Hrușciiov despre (1956) 156, 183, 190
 Hitler din perspectiva lui 46-48, 56, 89, 108-112
 la Conferința de la Ialta 134, 155
 loialitatea față de 33, 37, 43
 Marea Britanie din perspectiva lui 102-104, 145-146
 Marea Teroare a lui 14-15, 27, 47, 55, 75, 80-82, 90, 97, 118, 220
 moartea 114, 150-151, 155
 operațiunile serviciilor de informații și politicile din perspectiva lui 14-15, 38, 48, 54-55, 63-67, 79-82, 90, 99, 101-104, 123, 129-132, 134-136, 139, 141-143, 145-146, 151, 229-230, 254 n. 35

- opoziția față de 36, 45-46, 52, 70, 73-75, 81-82, 118
 paranoia lui 33, 45, 63, 81-82, 98, 108-109, 229-230
 politica externă a lui 127, 145-147
 politicile în timpul Războiului Rece 130, 134, 145-146, 151
 politicile militare ale 81-82, 111-112
 populația evreiască din perspectiva lui 127-129
 programul de înarmare nuclear 121-122, 124, 142
 Războiul Civil din Spania din perspectiva lui 74-75
 relațiile lui Lenin cu 21
 serviciile de informații din perspectiva lui 1, 14-15, 20-21, 34, 66, 78-79, 97, 129-132, 142, 149-150, 222-223, 229-230, 248 n. 146
 strategia celui de-al doilea front 111
 strategia în Războiul din Coreea 145-146
 SUA din perspectiva lui 116, 119-120, 127, 145-146, 153
 Troțki ca opozant al lui 45-46, 52, 75, 79-80, 118
ugolok (colțșorul) 63
 Stalingrad, bătălia de la 106, 112, 131
 stalinism 80, 142-143
 Starinov, Ilia 121
 Stasi (BStU) 189, 205, 219
 Stașinski, Bogdan 154
 statele balcanice 127, 161
 Statele Unite
 anticomunismul în 131-132, 147
 agenții sovietici din 12, 17, 98, 114-125, 133-134, 149-151, 154, 171-172, 184-185
 ambasada sovietică din 115, 132
 arestările din 117-118, 149-151, 164-165, 190-191
 arsenalul nuclear al 169-174, 178, 181
 ca putere mondială 32, 39, 127
 cercetarea privind armele nucleare 111-112, 119-125, 130-131, 141, 145, 149, 163-164, 169-170
 contrainformațiile din 211-213, 226-227
 criptografia în 12-13, 15, 83, 90, 119, 136-140, 147
 democrația în 46
 embargoul comercial sovietic 205
 execuțiile din 149
 izolaționismul 46
 în cursa înarmărilor 171-174, 181-182
 operațiunile serviciilor de informații sovietice împotriva 14-17, 49, 65, 73, 114-125, 131-136, 149-151, 169-170, 190-191, 211-216
 operațiunile serviciilor de informații sovietice în 130-132, 134-136, 151, 160-165, 169-170, 189-192, 206-211, 224-227
 programul spațial al 198-199
 relațiile sovieticilor cu 26, 48-49, 151, 153, 169-170, 184-185, 205
 sistemul capitalist al 32, 116-119, 127
 tehnologia informației în 197-208
 traficul cu coduri în 174, 200-202
 statistici 143-144, 205-206
 Stauffenberg, Claus von 109
 StB 189
 „Stekliaška” (Casa de sticlă) 23
 „Stepan” (rezident) 134
 Stepanov, Vadim 206
 Stewart, Bob 96
 Stirne, Vladimir 39
 Straight, Michael 72, 74, 118
 Strela, computer 141
 Stroeve, Nikolai 42
 Stroilov, Gheorghe 198
 Subdirecția S, KGB 206
 substituție binomică 84
 Sudakov, Pavel 138
 Sudoplatov, Pavel 80, 110, 113, 154-155, 164
 Suedia 29, 40, 52, 109, 127-129, 135
 Sullivan, William 192
 superbombă electronică 140
 Suslov, Mihail 155, 176
 Sveaborg, revolta marinarilor (1906) 31
 Sverdlov, Iakov 43
 Sviridov, Vladimir 128
 SVR 17-18, 20, 232
 SY, precizare 213
- Ș
- Șapiro, Isaak 90
 Șarighin, Nikolai 138
 Șcelokov, Nikolai 208
 Școala cu Destinație Specială (ȘON) 97, 119
 Școala Superioară „Dzerjinski” 200

Scoala Superioară de Criptografie (VȘK ;
Vișka) 142, 200
Șebarsin, Leonid 225
Șeimov, Viktor 207-208, 218
Șeimova, Lenocika 208
Șeimova, Olga 207-208
Șelepin, Aleksandr 165-166, 180
Șeremetevo, Boris 96
Șevcenko, Arkadi 195-196
Șeveliov, Ivan 90
Șkadov, Ivan 198
Șklov, Rusia 56
Șlikov, Vasili 224
Șpighelglas, Serghei 75, 95
Ștal, Lydia 59
Șteinberg, Matus 54
Șul-Tiltin, Maria Iulevna 59
Șvarț 59

T

Tairov, Ruben 59-60, 62
Tan 138
Taraki, Nur Mohammad 209
Tardieu, André 19
TASS 171
teleimprimator 138, 202
telex 138
teoria probabilităților 139, 143-144, 205-206
„Termit P” 198
„Termit S” 198
The Straits Times 41
Thomson, George 120, 221-222
Thomson-CSF 221
Thornton, Leslie 55
Tiger, tancuri 112
Tiltman, John 84-85, 87
Times (Londra) 75-76, 83
Timohin, Anatoli 41
Timoșenko, Semion 102
Tito (Iosip Broz) 150
Tohcianov (șef de departament) 156
Tolstoi, Serghei 106
Totrov, Iuri 211, 213-217, 231
Transient Electromagnetic Pulse Emanation
Standard (TEMPEST) 203
Tratativele asupra reducerii armamentelor stra-
tegeice (SALT) 224
Tratatul de prietenie germano-sovietic (1939)
119

„3549S”, indicativ 190
Tremmel, Valeri 154
Tretiakov, Serghei 197
Trezoreria Marii Britanii 133-134
Trilisser, Meer 20, 31-32, 44, 48-49, 52, 163
Trinity College, Cambridge 16, 70, 72, 78, 98
Troianovski, Oleg 196
Trossin, Julius 59
Troțki, Lev 17, 20-22, 33, 45-46, 52, 64, 75,
79-80, 110, 118, 127
troțkiști 75
Truman, Harry S. 137, 146, 230
Truskanov, David 151
Trușnovici, Aleksandr 154
Tudor Hart, Alex 69
Tudor Hart, Edith 69, 96
Tuhacevski, Mihail 33, 44, 64
Turcia 50, 109, 112, 173-174, 201
Tutte, Bill 138

Ț

Ținiov, Gheorghe 185

U

Überraschungsmoment (avertizare strategică)
220
Ucraina 14, 44, 54, 110, 136, 155, 166, 180,
212, 217, 231, 233
Udilov, Vadim 219
Ugher, David 65
Ulanovski, Aleksandr 60-61, 65
Ulbricht, Walter 166, 220
Ungaria 21, 109, 115, 127-129, 183-184, 212
Uniunea Sovietică
Afganistanul invadat de 207, 209-211, 218
agricultura în 27, 47, 53-54, 197
ambasada americană din 156-157, 204,
207-216
ambasada britanică din 175
ambasadele 43
antisemitismul în 144
arestările în 73-74, 80-81, 86, 94-95, 99,
105, 116-117, 156-157, 160, 179
armele nucleare ale 169-174, 181, 192, 221
ca dictatură 35, 45, 70, 79-82, 129-132,
142-143, 156, 254 n. 35
cercetările privind armele nucleare 121-122,
124, 142

cheltuielile militare 38-39, 54-55, 231
 cincinalele 55, 114, 232
 clasa muncitoare a 34
 colapsul 16, 185-186, 216, 230-233
 colectivizarea în 27, 47, 53-54
 comerțul exterior al 20, 40-41, 43-44, 60, 205-206
 conducerea comunistă a 35, 45-46, 85, 155, 179, 183-184, 222-223, 227, 230-231
 corupția din 183-186, 229-231
 declinul 181, 183-189
 defectorii care au fugit din 11, 50-51, 76, 79-80, 82, 100, 132-134, 137, 157-158, 162-163, 167-168, 175-176, 186-188, 192-193, 195, 207-208
 defectorii care au fugit în 20, 114, 132, 154-155, 200, 229-230
 denunțurile în 143
 deportările din 155
 dezvoltarea științei și tehnologiei în 197-208, 211-212, 230-231
 disidența reprimată în 23, 115-116, 184
 disimularea (*dvurušnicestvo*) în 79
 economia 20, 27, 45-46, 53-55, 114, 183-184, 187, 205-206, 223-224, 227, 231-232
 emigranții din 19-20, 27-28, 30-31, 40, 47-48
 execuțiile în 43, 80-82, 94, 116, 118, 129, 131, 153-155, 160, 179, 190, 192, 222
 foștii aristocrați din 86, 101, 128, 232
 granițele 27, 37, 101-102, 105, 114, 233
 industrializarea 54-55
 influența occidentală în 130, 184, 225, 231
 internarea în instituții psihiatrice 184
 invazia nazistă a 15, 43-48, 56-58, 77-79, 81, 93-97, 105-112, 145, 229
 în cursa înarmărilor 171-174, 181-182
 Marea Teroare din 14-15, 27, 47, 55, 75, 80-82, 90, 97, 118, 220
 mobilizarea 105-106, 224
 monarhiștii din 27, 30, 45
 morții din timpul războiului 93
 operațiunile serviciilor secrete ale: *vezi*
 serviciile de informații sovietice
 cheltuielile militare sovietice
 piața neagră din 184
 planificarea centralizată în 45
 politica externă a 127, 145-146, 209-211
 poliția secretă din 19, 47, 64, 156-157, 232-233

procesele-spectacol din 27, 55, 75, 129
 programul spațial al 169, 198-199
 progresul intelectual în 142-144
 rasismul în 198
 reabilitările în 115-116
 relațiile Europei de Est cu 16, 32, 46, 127, 153-154, 162-163, 171, 178, 183-184, 187, 217-220, 226-227, 231
 revoluția bolșevică din 19-21, 25-34, 36, 38-39, 44, 55, 60, 85-86, 128, 159, 229, 241 n. 8
 sabotajul și subversiunea în 28, 46-48, 55
 sistemul socialist 27, 193, 218, 230-232
 transmisiunile radio în 105
 trădătorii din 15, 17-18, 67-79, 169-170, 179, 189-192, 195, 222, 224, 231
 turismul 184, 225
 țăranimea 27-28, 45, 48, 53-54, 105, 155
 UNIVAC 141
 Universitatea din Moscova 106, 143
 Unșliht, Iosif 35-38, 44, 63
 Upeliș, Eduard Ottovici 30
 uraniu 111, 120, 125
 Urițki 66, 74, 81
 Urjumov, Vitali 201
 Ustinov, Dmitri 175, 209-210

V

V-1, rachete 124
 valize diplomatice 42
 Varenik, Gennadi 226
 Varennikov, Valentin 207
 Varențov, Serghei 170
 Varșovia 28, 33, 37, 41, 57, 80, 83, 93, 96, 113, 166, 168, 207
 Vasilevski, Aleksandr 102
 Vasilevski, Lev 75
 Vassall, John 156, 169, 175
 Vatican 109, 196, 217
 Venona, interceptările făcute în cadrul programului 13[\]
 Vercenko, Ivan 139, 142, 200
 Versailles, Tratatul de la (1919) 26, 57
 Vertefeuille, Jeanne 227
 Vesna, computer 207
 Vetrov, Vladimir 221-222
Viață și destin (Grossman) 22
 Viena 42, 52-53, 59, 61, 68-69, 100, 159, 161

Vilkovski (instructor de limbi străine) 99
 Vinarov, Ivan 58
 Vinerea Neagră (25 octombrie 1948) 140
 Vişinski, Andrei 124, 129, 134
 Vlasevna, Klavdia 170
 V/O Maşpriborintorg 221
 Vocea Americii 224
 Voikov, Piotr 28, 45
 Volkov, Konstantin 133
 Volosk, Ivan 138
 „Voluntarii” 149
 Voronej 108
 Voroşilov, Kliment 37, 44, 64-66, 89-90
 Vоровski, Vaŭlav 28
 Voznesenski 42
 Vranghel, Piotr 30-31, 53
 Vyakhya, Yukho 59

W

Wagstaffe, Keith 177
 Wahlen, William Henry 191
 Walker, John 192-193, 202, 226
 Wallenberg, Jacob 128
 Wallenberg, Marcus 128
 Wallenberg, Raoul 127-129
 Ward, Stephen 177-178
 Ware, Harold 117
 Warlock 139
 Watkins, John 175
 Watlington, Thomas 191
 Wehrmacht 98, 105, 109, 164
 Wehrwolf, cartierul general 110
 Weingart 60
 Weisband, William 140
 Westinghouse 55
 White, Harry Dexter 118
 Willey, Tom 74

Wilson, Harold 176
 Wilson, Horace 95
 Windsor, ducele şi ducesa de 96
 Winters, George 160
 Wise, David 213
 Wohlgemuth, Wolfgang 158
 Wolf, Markus 157, 166, 218
 Woolwich, Arsenalul de la 74
 World Tourists Inc. 117

X

X-11, avion hipersonic 178

Y

Young, George 148
 Yukio Kasahara 61

Z

Zabotin, Nikolai 131-132
 Zaharcenko-Şulţ, Maria 30, 42
 Zaharov, Matvei 23, 136
 Zarubin, Vasili 51-52, 56, 73, 116-119, 123
 Zeibot, Arvid 34-35
 Zenit, forţele speciale 211
 Zenit-2, satelit 199
 Zhang Zuolin 41
 Zhou Enlai 62
 Zibin, Ivan 86
 Zidul Berlinului 178, 231
 Zinoviev, Aleksandr 184
 Zinoviev, Grigori 75
 Zinoviev, scrisoarea lui 40, 87
 Zipf, George 137
 Ziua Criptografului (9 noiembrie 1918) 83
 Zubatov, Serghei 29

Pînă acum, istoriile serviciilor secrete sovietice s-au axat aproape exclusiv pe KGB, fără să acorde foarte multă atenție serviciilor speciale ale armatei. Bazîndu-se pe surse mai greu accesibile, Jonathan Haslam ne oferă o istorie completă a serviciilor secrete sovietice și arată cum acestea au fost cruciale pentru supraviețuirea URSS, în special după moartea lui Stalin, cînd Războiul Rece a devenit mai dur și unii agenți comuniști pe care se bazase regimul – Klaus Fuchs, soții Rosenberg, Donald Maclean – au fost demascați. După aceste eșecuri, Nikita Hrușciiov și succesorii săi au renunțat la recrutarea ideologică, recurgînd la șantaj și mită. Noua tactică a fost atît de eficientă, încît nu putem trage decît o singură concluzie: în final, Occidentul a cîștigat în ciuda războiului spionilor, iar nu datorită acestuia. Haslam face o incursiune în lumea misterioasă a spionilor, cîrțițelor și agenților dubli și aduce o perspectivă nouă asupra istoriei serviciilor secrete, de la Revoluția din Octombrie pînă la sfîrșitul Războiului Rece, ajungînd inclusiv la Vladimir Putin și la puterea pe care o deține FSB în Federația Rusă.

„Haslam își ia în serios misiunea de a reconstitui istoria spionajului sovietic. Cartea sa umple mari lacune.”

Foreign Affairs

„O istorie detaliată a serviciilor de spionaj rusești, de la revoluție pînă la glasnost. O excelentă descriere a mecanismelor din spatele Războiului Rece.”

Kirkus Reviews

Pornind de la zero • Criptografia neglijată • Avantajul postbelic • Colapsul • Teatrul german • Pierderea credinței • Decalajul informatic • ieșirea din umbră

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-5874-9

9 789734 658749

www.polirom.ro